ՀԱՅԿ Ս. ՔՈԹԱՆՋՅԱՆ

ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՅԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ. ՆԱԽԿ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՈՒՄ–ՂԱՐԱԲԱՂ, ՀԱՅԱՍՏԱՆ, ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍ–ԱՖՂԱՆՍՏԱՆ

ГАЙК С. КОТАНДЖЯН

ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ БЕЗОПАСНОСТИ: ПЕРЕСТРОЙКА СССР – КАРАБАХ, АРМЕНИЯ, ЗАКАВКАЗЬЕ – АФГАНИСТАН

HAYK S. KOTANJIAN

POLITICAL PROBLEMS OF SECURITY: PERESTROIKA IN THE USSR – KARABAKH, ARMENIA, SOUTH CAUCASUS – AFGHANISTAN

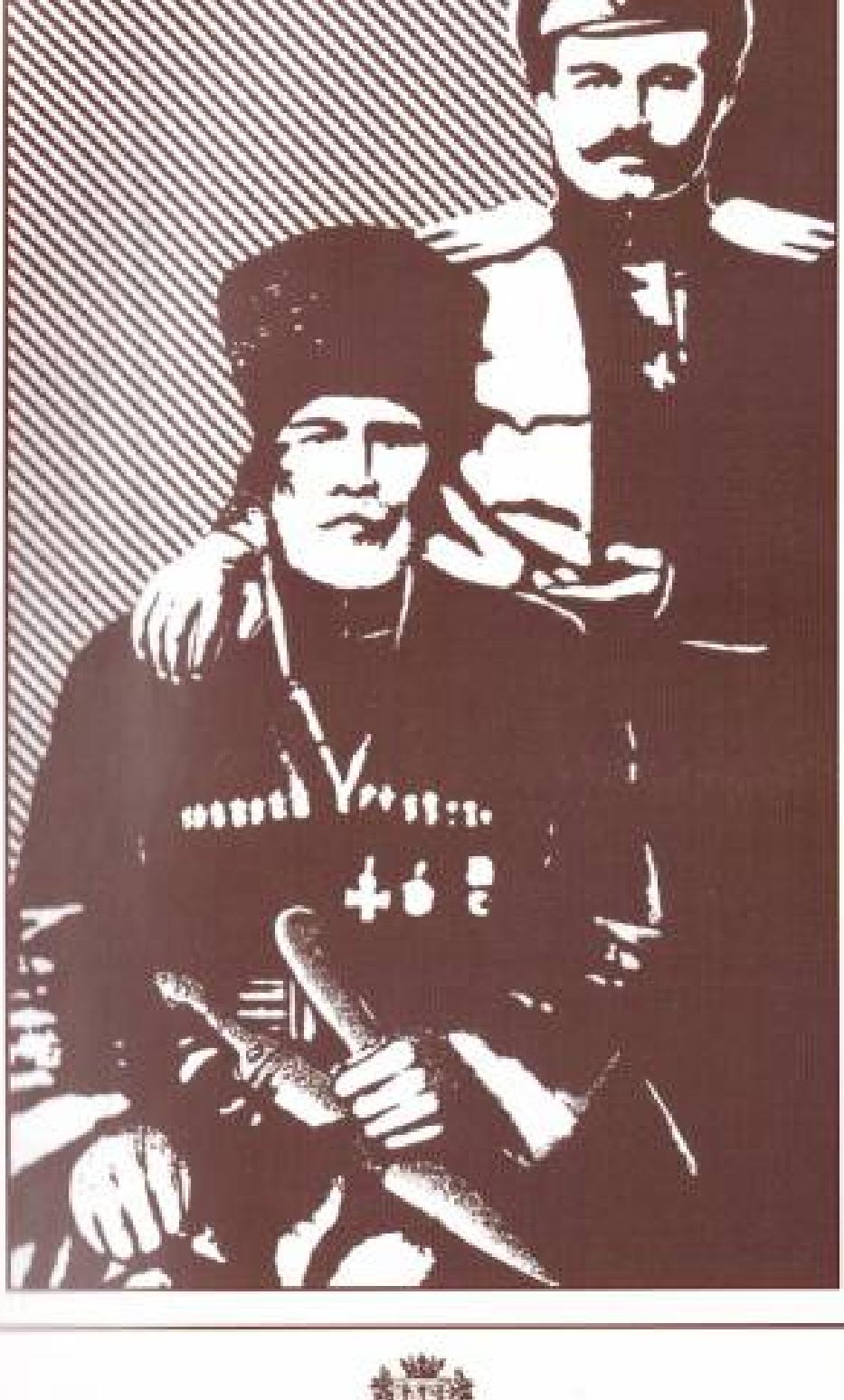

Նվիրվում է Գեորգիյան ասպետների՝ իմ պապ Արարատ Ավոյանի, պապիս պապ Սոտնիկ Մելքոնի, նրանց զինակիցների՝ Դոնի ու Կուբանի կազակների հիշատակին

Посвящается памяти Георгиевских кавалеров-моего деда Арарата Авояна, деда моего деда Сотника Мелкона, их соратников-Донских и Кубанских казаков

Dedicated to the memory of Knights of St. George-my Grandfather Ararat Avoyan, Great Great Grandfather Sotnik Melkon, their companions-in-arms-Don and Kuban Cossacks

4342

ՀԱՅԿ Ս. ՔՈԹԱՆՋՅԱՆ

ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ՊՐՈԲԼԵՄՆԵՐ.

ԽՍՀՄ ՎԵՐԿԱՌՈՒՑՈՒՄ–ՂԱՐԱԲԱՂ, ՀԱՅԱՍՏԱՆ, ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍ–ԱՖՂԱՆՍՏԱՆ

էջ 15–272

ГАЙК С. КОТАНДЖЯН

ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ БЕЗОПАСНОСТИ:

ПЕРЕСТРОЙКА СССР–КАРАБАХ, АРМЕНИЯ, ЗАКАВКАЗЬЕ–АФГАНИСТАН

сс. 273–536

HAYK S. KOTANJIAN

POLITICAL PROBLEMS OF SECURITY:

PERESTROIKA IN THE USSR–KARABAKH, ARMENIA, SOUTH CAUCASUS–AFGHANISTAN

pp. 537–655

ՀՀ ՊՆ ԴՐԱՍՏԱՄԱՏ ԿԱՆԱՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ
ԱԶԳԱՅԻՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ИНСТИТУТ НАЦИОНАЛЬНЫХ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ИМ. ДРАСТАМАТА КАНАЯНА МО РА

DRASTAMAT KANAYAN INSTITUTE FOR NATIONAL STRATEGIC STUDIES, MOD, RA

ԵՐԵՎԱՆ
ԵՐԵՎԱՆ 2009
YEREVAN

ՀՏԴ 32.001:94/99
ԳՄԴ 66+63.3
Ք – 750

ՔՈԹԱՆՋՅԱՆ ՀԱՅԿ Ս.

Ք – 750 Անվտանգության քաղաքագիտական պրոբլեմներ. ԽՍՀՄ վերակառուցում–Ղարաբաղ, Հայաստան, Անդրկովկաս–Աֆղանստան.– Եր.: ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ, 2009.– 656 էջ:

Գիրքը մի ժողովածու է, որն արտացոլում է Աֆղանստանում ԽՍՀՄ վարած պատերազմի, ԽՍՀՄ վերակառուցման, 1988 թ. Սպիտակի կործանարար երկրաշարժի, Ղարաբաղյան ազգային-ազատագրական շարժման ու Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ստեղծման, ինքնիշխան Հայաստանի Հանրապետության շուրջ ձևավորված անվտանգային միջավայրում տեղի ունեցող քաղաքական գործընթացների հետ կապված ռազմավարական զարգացումները: Հեղինակը՝ ՀՀ ՊՆ Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի ղեկավար, քաղաքական գիտությունների դոկտոր (ՌԴ), Ռուսաստանյան ռազմագիտական ակադեմիայի իսկական անդամ, հակաահաբեկչության գծով փորձագետ (ԱՄՆ) գեներալ-մայոր Հ. Քոթանջյանը, հենվելով ՌԴ և ԱՄՆ-ի առաջատար քաղաքագիտական-անվտանգային կենտրոններում ձեռք բերված գիտելիքների ու իր բազմամյա գիտակիրառական գործունեության փորձի վրա, որպես նշված գործընթացների ականատես մասնակից, իր հոդվածների, զեկուցումների և հարցազրույցների միջոցով ժամանակի հոլովույթում ուրվագծում է քաղաքական-անվտանգային զարգացումների ընթացքը՝ հստակելով ու վերլուծելով պահի փուլանիշային իրադարձությունները:

Տեսական ու կիրառական նշանակություն ունեցող այս գիրքը հասցեագրված է ազգային անվտանգության քաղաքագիտության ոլորտի մասնագետներին, անվտանգության ապահովման հիմնախնդիրներով զբաղվող պետական ու քաղաքական գործիչներին, ինչպես նաև ընթերցողների լայն շրջանի:

ՀՏԴ 32.001:94/99
ԳՄԴ 66+63.3

ISBN 978-99941-2-314-8

© Հ. Ս. Քոթանջյան, 2009 թ.
© ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտ, 2009 թ.

ԵՐԱԽՏԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԽՈՍՔ

Հեղինակն իր խորին երախտագիտությունն է հայտնում
«Հայռուսգազարդ» ՓԲԸ Վարչության նախագահ–Գլխավոր տնօրեն
Կարեն Վիլհելմի Կարապետյանին՝
գրքի հրատարակումը հովանավորելու համար:

Հեղինակը երախտապարտությամբ նշում է
իր ծնողների՝ Սերգեյ Քոթանջյանի և Լեռնուհի-Սեդա Ավոյանի
ուղեցույց օրինակը,
իր արտասահմանյան երկարատև ծառայողական
և ակադեմիական գործուղումների ժամանակ
կնոջ՝ Ռոզա Քոթանջյան-Սարգսյանի
և որդիների՝ Վահանի ու Սարգսի (Սերգեյի)
բարոյական աջակցությունը

Հայկ Քոթանջյան

СЛОВО ПРИЗНАТЕЛЬНОСТИ

Автор выражает свою глубокую признательность
Председателю Правления–Генеральному директору
ЗАО "АрмРосгазпром"
Карену Вильгельмовичу Карапетяну
за спонсорство в организации издания данной книги.

Автор с благодарностью отмечает вдохновляющий пример
своих родителей Сергея Котанджяна и Лернуи-Седы Авоян,
моральную поддержку супруги Розы Котанджян-Саркисян,
сыновей Ваана и Саргиса (Сергея)
во время своих зарубежных долгосрочных
служебных и академических командировок.

Гайк Котанджян

ACKNOWLEDGMENTS

The author owes a debt of gratitude
to Karen V. Karapetyan,
Chairman of the Board–Director General, "ArmRusgasprom" CJSC
for sponsorship in organizing the publication of the given book.

The author appreciates the encouraging example
of his parents Sergey Kotanjian and Lernouhi-Seda Avoyan,
the moral support of his wife Rosa Kotanjyan-Sarkissian
and his sons Vahan and Sargis (Sergey)
during his overseas long-term business and academic trips.

Hayk Kotanjian

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՅԱԼԵԶՈՒ ՆՅՈՒԹԵՐԻ

ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ՊՐՈԲԼԵՄՆԵՐ. ԽՍՀՄ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՈՒՄ–ՂԱՐԱԲԱՂ, ՀԱՅԱՍՏԱՆ, ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍ–ԱՖՂԱՆՍՏԱՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ 15

Զ. Բալայան, ՆԱՄԱԿ ԸՆԹԵՐՑՈՂԻՆ 18

Ն. Տեր-Գրիգորյանց, ԽՈՍՔ ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՄԱՍԻՆ 22

Դ. Կազուտին, ՁԵՐՈՆԵՐԻ ԳՈՒՄԱՐԸ՝ ՄԵԿ 26

Ս. Պրոկոպչուկ, ԿԻՍՎԱԾ ՑԱՎԸ 29

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՎՏԱՐԱՆԴԻԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՎՏԱՐԱՆԴԻԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ (1991 թ. ապրիլ–դեկտեմբեր, Մոսկվա) 31

ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ, ՁԵԿՈՒՑՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ՀԵՂԻՆԱԿԱՅԻՆ ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑՆԵՐ

ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ. ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՄԱԳՐԻԴՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ՀԻՄՆՎԱԾ ԵՆ «ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՀԱՐԱՑՈՒՅՑԻ» ՎՐԱ 48

ՀՀ ՆԱԽՍԳԱՀԻ ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ՈՒՂԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԱՐԵՎՈՐ Է ՀԱՅԱՍՏԱՆ–ՍՓՅՈՒՌՔ ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ՉԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԱՌՈՒՄՈՎ 56

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ՝ ԻՍՐԱՅԵԼԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ 58

ՀԱՆՐԱՔՎԵՆ ՈՐՊԵՍ «ԲԱՐԻ ԿԱՄՔԻ» ԺԵՍՏ. ՂԱՐԱԲԱՂՅՈՒՄ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԵՎ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՍՑԵՆԱՐՆԵՐԸ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՆՈՐ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՉԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ 64

ՆԱԽԱԳԱՀ ԱԼԻԵՎԸ ԿՈՂՄ Է ԵՎ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆԸ,
ԵՎ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ՝ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ, ԱՄՆ-Ի, ՖՐԱՆՍԻԱՅԻ
ՆԱԽԱԳԱՀՆԵՐԻ ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆԸ ՀԱԿԱՌԱԿ 79

«ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ՝
ՈՐՊԵՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ
ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ-ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՔ 81

ԻՍՐԱՅԵԼԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԱԿՈՒՄ ՋԻՆԿՈՐԻ ՄԱՐՏԱԿԱՆ
ՈԳՈՒ ՉԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՓՈՐՁԻ ՄԱՍԻՆ՝ ՀՀ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ
ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ԼՈՒՅՍԻ ՆԵՐՔՈ 88

ՀԱՅ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ
ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՐԱՄԱՉԱՓԻ ՄԵՋ 114

ԼՌՀ ՃԱՆԱՉՄԱՆ ՈԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ
ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ՆՈՐՄԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ 121

ԱՊՐԲԵՋԱՆԸ ԼԻԱԶՈՐԱԶԵՐԾՈՒՄ Է ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻՆ,
ԱՄՆ-ԻՆ ԵՎ ՖՐԱՆՍԻԱՅԻՆ ԵԱՀԿ ՄԻՆՍԿԻ ԽՄԲԻ ԿԱԶՄՈՒՄ 126

ԱՊՐԲԵՋԱՆ. ՉՀԱՁՈՂՎԱԾ ՌԱԶՄԱԿԱՆ
ԱՐԿԱԾԱԽՆԴՐՈՒԹՅՈՒՆ 130

ԱՊՐԲԵՋԱՆ. ՀԱԿԱԺՈՂՎՐԴԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵՎ ԳԱՂՈՒԹԱՏԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ
ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՈՒՄ 132

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՈԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԻԶԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ
ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ 142

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԴՈԿՏՐԻՆԻ
ՄՇԱԿՄԱՆ ՈՐՈՇ ՀԱՐՑԵՐ 157

ԿՈՍՈՎՈՅԻ ԵՎ ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԱԶԳԱՄԻՋՅԱՆ
ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ. ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐ 179

ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԼՈՒԾՄԱՆ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 197

ՈԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ԴԱՇՏԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԳՈՐԾԻՔԱԿԱԶՄԻ ՄԱՍԻՆ 208

ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԱԶԳԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԱՖՂԱՆՍՏԱՆԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ 228

ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՁԻՆՎԱԾ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ
ԵՎ ԼՈՒԾՄԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ 242

ԽՍՀՄ ՊՐԵԶԻԴԵՆՏ Մ. ԳՈՐԲԱՉՈՎԻՆ
ԱՄՆ-Ի ՊՐԵԶԻԴԵՆՏ Ջ. ԲՈՒՇԻՆ 261

ՆՍՏԱՇՐՋԱՆ՝ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀԱՆՋ 263

СОДЕРЖАНИЕ
МАТЕРИАЛОВ, ПУБЛИКУЕМЫХ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ БЕЗОПАСНОСТИ: ПЕРЕСТРОЙКА СССР – КАРАБАХ, АРМЕНИЯ, ЗАКАВКАЗЬЕ – АФГАНИСТАН

ВСТУПЛЕНИЕ 275

З. Балаян. ПИСЬМО К ЧИТАТЕЛЮ 278

Н. Тер-Григорьянц. СЛОВО ОБ АВТОРЕ 282

Д. Казутин. СУММА НУЛЕЙ ПЛЮС ЕДИНИЦА 286

С. Прокопчук. РАЗДЕЛЕННАЯ БОЛЬ 289

О ПРАВИТЕЛЬСТВЕ В ИЗГНАНИИ НАГОРНОГО КАРАБАХА

О ПРАВИТЕЛЬСТВЕ В ИЗГНАНИИ НАГОРНОГО КАРАБАХА (апрель – декабрь 1991 г., Москва) 291

НАУЧНЫЕ СТАТЬИ, ДОКЛАДЫ И АВТОРСКИЕ ИНТЕРВЬЮ

ПЕРСПЕКТИВЫ МИРА И БЕЗОПАСНОСТИ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ: МАДРИДСКИЕ ПРИНЦИПЫ КАРАБАХСКОГО УРЕГУЛИРОВАНИЯ ОСНОВАНЫ НА "ПАРАДИГМЕ ВОЙНЫ" 306

О ПРОБЛЕМЕ ОРГАНИЗАЦИИ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОБОРОНЫ ГОСУДАРСТВА НА ПРИМЕРЕ ИЗРАИЛЯ 313

"РЕФЕРЕНДУМ – В КАЧЕСТВЕ ЖЕСТА ДОБРОЙ ВОЛИ": СЦЕНАРИИ МИРА И ВОЙНЫ В КАРАБАХЕ 318

ПОНЯТИЕ "ОБОРОННАЯ ПОЛИТИКА" КАК ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ОБОРОННЫХ РЕФОРМ В АРМЕНИИ 330

ПРЕЗИДЕНТ АЛИЕВ И ЗА МИР, И ЗА ВОЙНУ – ВОПРЕКИ ЗАЯВЛЕНИЮ ПРЕЗИДЕНТОВ РОССИИ, США И ФРАНЦИИ 337

ОБ ОПЫТЕ ФОРМИРОВАНИЯ БОЕВОГО ДУХА ВОИНА В АРМИИ ОБОРОНЫ ИЗРАИЛЯ В СВЕТЕ ОБОРОННЫХ РЕФОРМ РА 339

ЗА АМНИСТИЮ: КОНСОЛИДИРОВАННОЙ АРМЕНИИ ВПРЕДЬ НЕ ДАНО ПРОИГРАТЬ НИ ОДНОЙ ВОЙНЫ 362

РАЗВИТИЕ АРМЯНСКОЙ НАУКИ В МАСШТАБАХ СТРАТЕГИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АРМЕНИИ 363

ОЗДОРОВЛЕНИЕ АМЕРИКАНО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ ПОЙДЕТ НА ПОЛЬЗУ ВСЕМУ КАВКАЗУ И АРМЕНИИ 369

"ГЕНОЦИД ГОРСКИХ ЕВРЕЕВ"–ПРОДУКТ СПЕЦПРОПАГАНДЫ АЗЕРБАЙДЖАНА 371

К ВОПРОСУ О СТРАТЕГИИ ПРИЗНАНИЯ НКР В КОНТЕКСТЕ ПРИНЦИПОВ И НОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА 373

АЗЕРБАЙДЖАН ДЕЗАВУИРУЕТ РОССИЮ, США И ФРАНЦИЮ В СОСТАВЕ МИНСКОЙ ГРУППЫ ОБСЕ 377

ПОПЫТКА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ АРМИИ ПРОВЕРИТЬ АРМЯНСКИЕ ПОЗИЦИИ БОЕМ–ПРОВАЛЕНА 380

АЗЕРБАЙДЖАН – АНТИДЕМОКРАТИЗМ И КОЛОНИАЛИЗМ В ПЕРСПЕКТИВЕ ЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ 382

БАКУ ТЕРЯЕТ САМООБЛАДАНИЕ И ЗАПУГИВАЕТ ВОЙНОЙ СОПРЕДСЕДАТЕЛЬСТВО МГ ОБСЕ 391

ВОЗМОЖНОСТЬ АГРЕССИИ АЗЕРБАЙДЖАНА И "КОНТРВОЙНЫ СУДНОГО ДНЯ" 393

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЭТНОПОЛИТИКИ 397

О МЕТОДОЛОГИИ МЕЖВЕДОМСТВЕННОЙ РАЗРАБОТКИ СТРАТЕГИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ 412

ДЕТАЛИ ВИЗИТА СОВЕТНИКА МИНИСТРА ОБОРОНЫ АРМЕНИИ В ТУРЦИЮ: НЕУДАВШАЯСЯ ПРОВОКАЦИЯ В АНКАРЕ 424

О ЗАЯВЛЕНИИ ПРЕЗИДЕНТА ПУТИНА ПО ПРЕЦЕДЕНТНОСТИ КОСОВСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ 427

ПРЕЗИДЕНТ АЛИЕВ ПРЕДЛАГАЕТ ФАЛЬСИФИКАЦИЮ ИСТОРИИ ВМЕСТО КОМПРОМИССОВ 431

ДИНАМИЗМ РАЗВИТИЯ ОДКБ: К ВОПРОСУ О ПЕРСПЕКТИВЕ ДИАЛОГА НАТО – ОДКБ 436

КАРАБАХСКИЙ ПРОЦЕСС: ЕВРОСОСЕДСТВО КАК РЕСУРС ПРЕОДОЛЕНИЯ КОЛОНИАЛИЗМА 447

ЗАСЕДАНИЕ ПАСЕ И САММИТ НАТО – КАРАБАХСКИЕ ОРИЕНТИРЫ 456

ОСОБЕННОСТИ РАЗРЕШЕНИЯ КАРАБАХСКОГО КОНФЛИКТА 460

О МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЯХ МОДЖАХЕДА 470

ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ УРЕГУЛИРОВАНИЯ И РАЗРЕШЕНИЯ КАРАБАХСКОГО ВООРУЖЕННОГО КОНФЛИКТА ... 483

ТОНКАЯ НИТЬ СОГЛАСИЯ 499

ПРЕЗИДЕНТУ СССР М. ГОРБАЧЕВУ ПРЕЗИДЕНТУ США ДЖ. БУШУ 513

ПРОТИВОПРАВНОЕ ПРАВО 515

ВЫХОД ИЗ ТУПИКА 523

БЛОКАДА...– ВРЕМЯ ИГР? 528

CONTENTS
OF THE MATERIALS PUBLISHED IN ENGLISH

POLITICAL PROBLEMS OF SECURITY: PERESTROIKA IN THE USSR – KARABAKH, ARMENIA, SOUTH CAUCASUS – AFGHANISTAN

INTRODUCTION 539

Z. Balayan. A LETTER TO THE READER 542

N. Ter-Grigoryants. ABOUT THE AUTHOR 546

D. Kazutin. NON-ENTITIES AND PERSONALITIES 550

S. Prokopchuk. THE SHARED PAIN 553

ACADEMIC ARTICLES, PRESENTATIONS AND AUTHOR'S INTERVIEWS

PEACE AND SECURITY PERSPECTIVES IN THE SOUTH CAUCASUS: THE MADRID PRINCIPLES OF KARABAKH CONFLICT SETTLEMENT ARE BASED ON THE "WAR PARADIGM" 556

"REFERENDUM AS A GESTURE OF A GOOD WILL": PEACE AND WAR SCENARIOS FOR KARABAKH 563

KARABAKH: PEACE, WAR AND DEMOCRACY 574

PRESIDENT ALIYEV IS BOTH FOR PEACE AND FOR WAR – IN DEFIANCE OF THE STATEMENT BY THE PRESIDENTS OF RUSSIA, THE USA AND FRANCE 577

RECOGNITION OF NAGORNO KARABAKH INDEPENDENCE BY ARMENIA LOOKS LOGICAL AND JUSTIFIED 579

IMPROVEMENT IN THE AMERICAN-RUSSIAN RELATIONS WILL BE OF BENEFIT TO THE ENTIRE CAUCASUS AND ARMENIA 584

ON THE METHODOLOGY OF THE REPUBLIC OF ARMENIA'S NATIONAL SECURITY STRATEGY INTERAGENCY ELABORATION... 586

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Վերջին տարիներին բարեկամներս ու գործընկերներս բազմիցս ինձ խորհուրդ են տվել քաղաքական ակնարկ գրել Ղարաբաղյան ազգային-ազատագրական շարժման անհայտ էջերից մեկի՝ Լեռնային Ղարաբաղի վտարանդիական կառավարության մասին, որը խիստ գաղտնիության պայմաններում գործել է 1991 թ. ապրիլ–դեկտեմբեր ամիսներին: Ի վերջո, Ղարաբաղյան հակամարտության լուծման այսպես կոչված Մադրիդյան սկզբունքների ոչ պաշտոնական քննարկման և փաստաթղթերին ծանոթանալու ժամանակ բարեկամներիցս մեկը՝ ժուռնալիստ Տիգրան Հենրիկի Լիլոյանը, համոզեց ինձ, որ անհրաժեշտ է լայն հասարակայնությանը ներկայացնել Խորհրդային Միության փլուզման ընթացքում Ղարաբաղյան հիմնախնդրի լուծման վերաբերյալ ԽՍՀՄ վերակառուցման ղեկավար կենտրոնների գնահատականների ձևավորման ու որոշումների մշակման վրա քաղաքագիտական և քաղաքական ազդեցության այդ յուրահատուկ գաղտնի օղակի գործունեությունը:

Ուստի իմ պարտքն եմ համարում շնորհակալություն հայտնել Ձորի Հայկի Բալայանին և Աշոտ Գառնիկի Մանուչարյանին «Լեռնային Ղարաբաղի վտարանդիական կառավարության մասին (1991 թ. ապրիլ–դեկտեմբեր, Մոսկվա)» իմ ակնարկի վերաբերյալ խորհրդատվության և փորձաքննության համար, քանի որ նրանք, գտնվելով այդ կառավարության ակունքներում, ծանրակշիռ ներդրում կատարեցին Ղարաբաղյան շարժման մեջ՝ վերակառուցման վերելքի ու ծախողման, ԽՍՀՄ աղետալի փլուզման ժամանակ Հայաստանի ու Լեռնային Ղարաբաղի անկախության հռչակման, Հայաստանի Հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ստեղծման հարցով հանրաքվեների անցկացման՝ սպառնալիքներով հղի ժամանակաշրջանում:

Այս գիրքն սկսվում է ԽՍՀՄ նախկին ժողովրդական պատգամավոր, գրող Ձորի Հայկի Բալայանի «Խոսք ընթերցողին» և նախկինում ՀՀ Պաշտպանության նախարարի առաջին տեղակալ, ԽՍՀՄ Ցամաքային զորքերի գլխավոր հրամանատարության շտաբի պետի տեղակալ, Աֆղանստանում ԽՍՀՄ ՁՈՒ-ի 40-րդ բանակի շտաբի պետ գեներալ-լեյտենանտ Նորատ Գրիգորի Տեր-Գրիգորյանցի «Խոսք հեղինակի մասին» ակնարկներով:

Այնուհետև գրքում ներկայացված են ԽՍՀՄ վերակառուցման, Հայաստանի և Ղարաբաղի անվտանգության քաղաքագիտական պրոբլեմներին,

ինչպես նաև Աֆղանստանում ԽՍՀՄ վարած պատերազմին վերաբերող իմ հոդվածները, մշակումներն ու հարցագրույցները, որոնք հրապարակվել են խորհրդային, հայկական, ռուսական, ամերիկյան և արևմտաեվրոպական հրատարակություններում:

Հարկ է ընթերցողների ուշադրությունը հրավիրել այն հանգամանքի վրա, որ իրենց դատին ներկայացվող սույն գրքում նյութը խմբավորված է հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն բաժիններում, որոնք մի շարք դեպքերում ներառում են թարգմանական տարբերակը չունեցող լեզվական բնագրեր: Նյութերը զետեղված են հակառակ ժամանակագրության պահպանմամբ՝ նոր հրապարակումներից դեպի ավելի վաղ շրջանի հրապարակումներ:

Պետք է ըստ արժանվույն գնահատել ԽՍՀՄ ժողովրդական պատգամավոր, ակադեմիկոս Սերգեյ Ալեքսանդրի Համբարձումյանի, Հայաստանի ժողովրդական բանաստեղծուհի Սիլվա Բարունակի Կապուտիկյանի, ԽՍՀՄ ժողովրդական պատգամավոր, արվեստագետ Հենրիկ (Լարիկ) Սուրենի Իգիթյանի, պետական և հասարակական գործիչ Ալեքսան Մաթևոսի Կիրակոսյանի, Լեռնային Ղարաբաղի մտարանդիական կառավարության արդարադատության նախարար, միջազգային իրավունքի պրոֆեսոր Յուրի Գեորգիի Բարսեղովի, Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարներ Վազգեն Ջավենի Սարգսյանի և Սերժ Ազատի Սարգսյանի, Լեռնային Ղարաբաղի կոմերիտմիության մարգկոմի նախկին առաջին քարտուղար, ԽՄԿԿ Կենտկոմին առընթեր Հասարակական գիտությունների ակադեմիայի ասպիրանտ, այժմ փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու Մարատ Շմավոնի Մուսայելյանի հետ Ղարաբաղյան գործընթացի պրոբլեմների վերաբերյալ կարծիքների պարբերական փոխանակման օգտակարությունը:

Ինձ համար կիրառական ռազմավարական վերլուծության իսկական դպրոց դարձավ իմ մասնակցությունը ԽՍՀՄ նոր աֆղանական քաղաքականության մշակմանը Աֆղանստան երկարաժամկետ գործուղմանս ժամանակ: Այնտեղ ինձ բախտ վիճակվեց օգտվելու այնպիսի մեծավաստակ վերլուծաբան-տարածքայնագետի մշտական խորհրդատվություններից, ինչպիսին է դոկտոր-պրոֆեսոր (անցյալում՝ գնդապետ) Միխայիլ Ֆիլանտիևիչ Սլինկինը:

Պարտքս եմ համարում նոր գիտելիքների ձեռքբերման գործում ցուցաբերած օգնության համար շնորհակալություն հայտնել իմ ռուսաստանյան գիտական խորհրդատուներին՝ փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, սոցիոլոգիայի պրոֆեսոր, Կառավարման ռուսաստանյան ակադեմիայի Սոցիոլոգիայի և սոցիալ-հոգեբանական հետազոտությունների

կենտրոնի ղեկավար Ժան Տերենտիևիչ Տոշչենկոյին, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, միջազգային իրավունքի պրոֆեսոր, ՌԴ ԱԳՆ-ի Դիվանագիտական ակադեմիայի Միջազգային հետազոտությունների մեթոդաբանության կենտրոնի ղեկավար Էդուարդ Իվանովիչ Սկակունովին, գեներալ-մայոր, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, ԲԳՈՒ ակադեմիկոս, ՌԴ ԶՈՒ-ի Գլխավոր շտաբի Ռազմական ակադեմիայի Ռազմաքաղաքական գիտությունների ամբիոնի վարիչ Իգնատ Սեմյոնովիչ Դանիլենկոյին, իմ ամերիկյան ակադեմիական խորհրդատուներ՝ ԱՄՆ-ի Պաշտպանական ազգային համալսարանի (ՊԱՀ) Ղեկավար կազմի համար ազգային անվտանգության դպրոցի տնօրեն Ջոզեֆ Ղը Սատերին և գիտության գծով դեկան դոկտոր Ջեկ Քանգասին, ՊԱՀ-ի Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի (ԱՌՀԻ) գիտության դեպարտամենտի շտաբի պետ, ԱՄՆ-ի ՌՕՈՒ-ի գնդապետ Էնն Մոյսանին, ՊԱՀ-ի Ազգային ռազմական քոլեջի Ակադեմիական կոմիտեի անդամ դոկտոր Թերեսա Սաբոնիս-Հելֆին, ՊԱՀ-ի ԱՌՀԻ-ի ավագ գիտաշխատող դոկտոր Յուջին Բ. Ռումերին, ԱՄՆ-ի ՊԱՀ-ի Հակաահաբեկչության գծով միջազգային ծրագրի տնօրեն Սառա (Բետի) Ֆրանկենին:

Կարևոր եմ համարում նշել հայ-ամերիկյան «Հայք» հետազոտական հաստատության հիմնադիր ղեկավար Բաբկեն Վաղարշակի Վարդանյանի՝ 1992 թվականից կատարված դարաբաղյան ուսումնասիրությունները, որոնցում ինձ 1992–1996 թթ. վստահված էր Արցախյան հակամարտության գծով գլխավոր մասնագետի ու մշտական մեթոդաբանական սեմինարի գիտական ղեկավարի դերը:

Հեղինակը երախտագիտությամբ նշում է ԱՊՀ Աֆղանական պատերազմի վետերանների գործերով կոմիտեի նախագահ, Խորհրդային Միության հերոս գեներալ Ռուսլան Սուլթանովիչ Աուշևի և մոսկովյան «Սոբեսեդնիկ» շաբաթաթերթի հիմնադիր Լևոն Գուրգենի Հայրապետյանի այն օգնությունը, որը նրանք ցուցաբերեցին բարդ հետվերակառուցումային 1992 թ.՝ ԽՍՀՄ փլուզումից հետո առաջին տարում, իր մենագրական հետազոտությունների արդյունքներն ամփոփող «Համաձայնության–հակամարտության էթնոքաղաքագիտության ներածություն. քաղաքակրթական վերլուծության տեսական-մեթոդաբանական պրոբլեմներ» և «Համաձայնության–հակամարտության էթնոքաղաքագիտություն. ազգային անվտանգության քաղաքակրթական տեսանկյունը» աշխատությունների հրատարակման գործում:

ՀԵՂԻՆԱԿ

ՆԱՄԱԿ ԸՆԹԵՐՑՈՂԻՆ*

Այսօր քչերն են հիշում, ուստի քչերը գիտեն, որ Շուշիի հիրավի անառիկ բերդի գրավման փառապանծ, եթե չասենք՝ փրկիչ ու բախտորոշ հաղթանակին նախորդել են ամենադժվարին անցքեր, որոնք յուրաքանչյուր առանձին վերցրած դեպքում կարող էին հանգեցնել մեր ժողովրդի համար ողբերգական, նույնիսկ՝ մահացու ելքի: Չէ՞ որ միայն Լաչինի ազատագրումից հետո, երբ կապ ստեղծվեց ոչ միայն Մայր Հայրենիքի, այլև արտաքին աշխարհի հետ, Արցախ «հորդեցին» բարեկամների բազմաթիվ հոսքեր ինչպես Հայաստանից, այնպես էլ ԱՊՀ երկրներից ու Սփյուռքից: Եվ ահա թե ինչը գրավեց իմ ուշադրությունը. շատերը այսօր էլ դեռ չգիտեն, թե ինչ էր կատարվում այնտեղ՝ Արցախում և «նրա շուրջը» (Գորբաչովի տերմինը): Մինչդեռ չորս տարի շարունակ Արցախի հայությունը գտնվում էր արտակարգ դրության և դաժան պարետային ժամի, Բաքվի ղեկավարության կողմից իրականացվող բռնաճնշումային ռեժիմի սարսափելի պայմաններում, ի դեպ Բաքվին, ըստ էության, ենթարկվում էր միևնույն ատամները զինված վեցհազարանոց զորք: Բավական է ասել, որ ԽՍՀՄ ներքին գործերի նախարարության այսպես կոչված ներքին զորքերը փաստորեն գտնվում էին Ադրբեջանի կոմկուսի երկրորդ քարտուղար Վ. Պոլյանիչկոյի և ներքին զորքերի գեներալ Վ. Սաֆոնովի հրամանատարության տակ: Այդ ամենի հետ մեկտեղ, դա պետք էր նաև Ղարաբաղի քրիստոնյա բնակչության շրջանում հակառուսական տրամադրություններ ստեղծելու համար: Քանի որ, շիտակն ասենք, այդ անօրեն ճիվաղները պարզապես չարագործում էին Ղարաբաղում և հատկապես՝ Ստեփանակերտում:

Քչերը գիտեն նաև այն մասին, թե ինչու ընդամենը մեկ տարի գոյատևեց Հատուկ կառավարման կոմիտեն, որը Գորբաչովի հրամանով Ղարաբաղում փոխարինել էր և՛ կուսակցական, և՛ խորհրդային իշխանությանը: Բանն այն էր, որ Ա. Ի. Վոլսկու գլխավորած այդ Կոմիտեն անմիջականորեն ենթարկվում էր Մոսկվային: Մենք՝ ԽՍՀՄ ժողովրդական պատգամավորներս, բազմիցս գգուշացրել էինք Գորբաչովին, որ Բաքուն անշուշտ կդիմի ամենաստոկալի սադրանքների՝ Վոլսկու Կոմիտեն լուծարելու համար: Սակայն, ինչպես հայտնի է, Գորբաչովն ունակ չէր լսելու, և ոչ մի խորհուրդ նրա վրա ոչ մի կերպ չէր ազդում: Եվ հարկ չեղավ երկար սպասելու այդ սադրանքը, որը վերաճեց 1990 թ. հունվարին Բաքվում

* Հեղինակի ֆաքսիմիլային ստորագրությամբ բնագիրը տես էջ 278–281:

տեղի ունեցած իսկական հայոց ցեղասպանության: Կարծում եմ՝ ամենևին էլ պատահական չէր, որ նման իրավիճակում ցեղասպանության կազմակերպիչներին պատժելու փոխարեն Գորբաչովն ստորագրեց մի հրամանագիր, որով արտակարգ իրավիճակ էր մտցվում ոչ թե Բաքվում, որտեղ արյուն էր թափվում, այլ Ղարաբաղում: Ընդամին նա իր այդ հրամանագրով միաժամանակ լուծարեց Վոլսկու Կոմիտեն: Այսպես ասած՝ ինչն էլ պահանջվում էր ապացուցել:

Ստեղծվեց մի իրավիճակ, երբ քչերն էին կասկածում, որ Ղարաբաղի օրերը հաշվված են: Պոլյանիչկոն և Սաֆոնովը ամեն օր զեկուցում էին ոչ թե Մոսկվայի, այլ Բաքվի իրենց պարագլուխներին այն մասին, թե ինչպես է ամբողջ աշխարհի աչքի առաջ պարզապես կործանվում Ղարաբաղը: Եվ այս ամենը կատարվում էր ԽՍՀՄ հոգեվարքի ֆոնի վրա: Երբեմնի հզոր տերությունում հաստատված քաոսը հանգեցրեց այն բանին, որ Խորհրդային բանակը, դուրս գալով Կենտրոնի քաղաքական ղեկավարման շրջանակից, սկսեց անդառնալիորեն քայքայվել: Ազերիների խղճուկ բանդկազմավորումները կարողանում էին առանց ավելորդ ջանքերի զինաթափել զինվորական ստորաբաժանումներ ու գնդեր: Սկսվեց պարզապես շղթայական ռեակցիա, որը վաղ թե ուշ պետք է հանգեցներ ահավոր պայթյունի:

Եվ Արցախում տիրող այս մահացու վտանգավոր իրավիճակում, բացի հստակորեն գործող, գրագետ կերպով կազմակերպված ընդհատակից, որը ղեկավարում էին Սերժ Սարգսյանի ու Ռոբերտ Քոչարյանի գլխավորած Ազգային խորհուրդը և Ինքնապաշտպանության ուժերի կոմիտեն՝ ԽՍՀՄ ժողովրդական պատգամավորների, Ազգային խորհրդի, աշխատանքային խմբի անդամների ակտիվ մասնակցությամբ, հարկ էր լինում ձեռնարկել այնպիսի ոչ սովորական միջոցներ, ինչպիսիք են ազգային անհնազանդությունը, Մոսկվայում ԽՍՀՄ ժողովրդական պատգամավորների հացադուլները և անգամ՝ Լեռնային Ղարաբաղի վտարանդիական կառավարության ստեղծումը:

Այդ մասին ես հաճախ եմ հիշում: Մեկ անգամ չէ, որ պատրաստվել եմ բրքրել արխիվները և հրապարակել մեր Ազատագրական շարժման, մեր Սրբազան պատերազմի այս բավականին հետաքրքիր էջը:

Եվ ահա, գտնվելով Խաղաղ օվկիանոսում՝ «Արմենիա» առագաստանավում, ես էլեկտրոնային փոստով անսպասելի լուր ստացա Հայկ Քոթանջյանից. նա ինձ հայտնում էր, որ ավարտել է մի աշխատություն, որում լիարժեք կերպով արտացոլվում է մեր «գավակը», մեր ընդհանուր գործը: Այն իրոք որ ընդհանուր էր, ճիշտ է՝ խիստ գաղտնի: Դրա կազմակերպման գործում ակտիվ դեր խաղաց Հայաստանի Կառավարությանն առընթեր Լեռնային Ղարաբաղի հարցերով շտաբի ղեկավար, հետագա-

յում՝ ՀՀ Նախագահի՝ ազգային անվտանգության հարցերով խորհրդական Աշոտ Մանուչարյանը: Առաջ անցնելով՝ ասեմ, որ Վտարանդիական կառավարության շրջանակներում մենք իսկայական աշխատանք ենք ծավալել հատկապես Մոսկվայում՝ պաշտոնական կառավարական շրջաններում:

Կարծում եմ՝ այդ աշխատանքի մասին իր գրքում կպատմի Հայկը, իսկ ես կցանկանայի թեկուզ համառոտակի պատմել հեղինակի մասին: Բանն այն է, որ Վտարանդիական կառավարությունում, որը գործեց 1991 թ. ապրիլից մինչև դեկտեմբեր, կային երեք նախարարներ՝ Ազգային անվտանգության, Արդարադատության և Արտաքին գործերի: Անվտանգության նախարար էր նշանակվել Մարիուս Յուզբաշյանը, Արդարադատության նախարար՝ Յուրի Բարսեղովը: Իսկ որպես Արտաքին գործերի նախարար ես առաջարկեցի Հայկ Քոթանջյանին: Դա այն ժամանակն էր, երբ հայերին անպատիժ կերպով սպանում էին ո՛չ միայն ադրբեջանցի օմոնականները, այլև ներքին գործերի գինվորները: Հիշում եմ՝ համբերության բաժակը լցվեց այն օրը, երբ գինվորները դիմահար կրակով սպանեցին հրաշալի քանդակագործ, Սպիտակի երկրաշարժի զոհերի հուշարձանի հեղինակ, երեք մանուկների հայր Սպարտակ Հակոբյանին: Այդ ժամանակ ես՝ որպես ԽՍՀՄ ժողովրդական պատգամավոր, ելույթ ունեցա Հայաստանի Գերագույն խորհրդի նստաշրջանում և առաջարկեցի այդ հանցագործության հետաքննության համար ստեղծել հանձնաժողով՝ Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի պատգամավոր Հայկ Քոթանջյանի գլխավորությամբ: Դրա համար ես ունեի ծանրակշիռ փաստարկներ: Բանն այն է, որ հանրապետության կոմերիտմիության ԿԿ նախկին առաջին քարտուղարն սկիզբ առնող Ղարաբաղյան շարժման եռուն շրջանում երկու տարի գլխավորել էր Հրազդանի շրջանի կուսակցական կազմակերպությունը, մի շրջանի, որտեղ բնակչության գրեթե կեսը կազմում էին ծնունդով արցախցիներ ու գարդմանցիներ:Դրան հավելենք նաև այն, որ հենց Հայկի ժամանակ այդտեղ ապաստան էին գտել Սումգայիթյան ջարդերից մազապուրծ եղած շատ փախստականներ, և նրանք բոլորը ապահովվել էին հանգրվանով: Հաշվի էր առնվել նաև այն հանգամանքը, որ Հրազդանից հետո Հայկը աշխատել էր որպես Հայաստանի կոմկուսի ԿԿ առաջին քարտուղարի տեսուչ և բազմիցս պաշտոնական ուղևորություններով մեկնել էր պաշարված Արցախ՝ շփումներ հաստատելով Հատուկ կառավարման կոմիտեի ղեկավարության հետ:

Այսօրվա պես հիշում եմ, թե ինչպես Մոսկվայում՝ իմ պատգամավորական սենյակում, ծնվեց Քոթանջյանի՝ գործնականում պաշտպանությանը պատրաստ դոկտորական ատենախոսության թեման փոխելու գաղափարը: Քանի որ նա որպես ԽՄԿԿ ԿԿ դեսպանորդ-խորհրդական Մոսկվայի կողմից գործուղվել էր ճակատային Աֆղանստան, ատենախոսությունը

համապատասխանաբար արտացոլում էր աֆղանական պրոբլեմը: Եվ ահա հենց իմ սենյակում «Տարածաշրջանային պատերազմների քաղաքագիտությունը Աֆղանստանի օրինակով» թեման փոխարինվեց «Համաժայնության-հակամարտության էթնոքաղաքագիտություն. ազգային անվտանգության քաղաքակրթական տեսանկյունը» թեմայով: Եվ եթե մինչ այդ դոկտորանտը հիմնականում շփվում էր ԽՄԿԿ ԿԿ-ին առընթեր Հասարակական գիտությունների ակադեմիայի իր գործընկերների հետ, ապա ատենախոսության թեմայի փոփոխությունից հետո նրա առջև բացվեցին ԽՄԿԿ ԿԿ անվտանգային, այդ թվում՝ ռազմական-անվտանգային, քաղաքականության մշակման այնպիսի ազդեցիկ և կարևոր գիտական ռազմավարական կենտրոնների դռները, ինչպիսիք էին ԽՍՀՄ վերակառուցման անցումային գործընթացների հակամարտաբանական վերլուծության խմբերը, ԽՍՀՄ ԱԳՆ-ի Դիվանագիտական ակադեմիայի Միջազգային հետազոտությունների մեթոդաբանության կենտրոնը և ԽՍՀՄ Զինված ուժերի Գերագույն շտաբի Ռազմական ակադեմիայի ռազմաքաղաքական գիտությունների ամբիոնը: Դժվար չէ հասկանալ, թե մեզ համար որքան օգտակար էին այդ գործուն շփումները, հատկապես, եթե հաշվի առնենք, որ դա տեղի էր ունենում Լեռնային Ղարաբաղի քաղաքական-վարչական և տեղեկատվական լիակատար մեկուսացման և, ես կասեի, ոչ միայն Արցախի Ազգային խորհրդի գործիչների, այլև ամբողջ ղարաբաղյան մտավորականության ու երիտասարդության անպատիժ ճնշիչ հետապնդումների պայմաններում: Ծրագրված բռնաճնշումային յուրաքանչյուր ձեռնարկման կասեցմամբ փրկվում էր մեր մեծ թվով ընկերների կյանքը:

Իհարկե, հանուն Ղարաբաղի փրկության կատարվող աշխատանքը այն ամենադժվարին պայմաններում լայնամասշտաբ ու համալիր էր, ընդսմին դրան անմիջականորեն մասնակցում էին նոր Հայաստանի Կառավարությունն ու արցախյան ընդհատակը, ինչպես նաև Հայկական ԽՍՀ և Արցախի պատգամավորական կորպուսը: Սակայն չի կարելի մոռացության տալ գաղտնի կազմակերպությունների, հատկապես՝ Լեռնային Ղարաբաղի վտարանդիական կառավարության դերը:

Կարելի է միայն երախտագիտությամբ ողջունել այս գրքի հեղինակի՝ Արցախի Վտարանդիական կառավարության արտաքին գործերի նախարար գեներալ Հայկ Քոթանջյանի պատասխանատու հիշողությունն այն բախտգեներալ Հայկ Քոթանջյանի պատասխանատու հիշողությունն այն բախտորոշ ժամանակների մասին, երբ վճռվում էր ոչ միայն Ղարաբաղի, Հայաստանի և Սփյուռքի, այլև մեր ամբողջ ժողովրդի ապագան:

Զորի ԲԱԼԱՅԱՆ

«Արմենիա» առագաստանավ, Խաղաղ օվկիանոս

ԽՈՍՔ ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՄԱՍԻՆ*

Գրքի հեղինակի հետ ծանոթացել եմ Աֆղանական պատերազմի ժամանակ, երբ ես ԽՍՀՄ ԶՈՒ-ի՝ Աֆղանստանում ինտերնացիոնալ պարտքը կատարող 40-րդ բանակի շտաբի պետ–հրամանատարի առաջին տեղակալ էի: Այս տարիներին Հայկ Քոթանջյանը Աֆղանստանում ԽՄԿԿ կենտկոմի դեսպանորդ-խորհրդականի կարգավիճակ ունեցող վերլուծաբանից և քաղաքականության մշակողից հասել է մինչև հայկական Զինված ուժերի գեներալ-մայորի ու դիվանագիտության մեջ գեներալական կարգի՝ Հայաստանի Հանրապետության Արտակարգ դեսպանորդի և Լիազոր նախարարի աստիճանի:

Քոթանջյանի համար կիրառական վերլուծության, ռազմավարական գնահատականների ձևավորման ու քաղաքականության մշակման իսկական դպրոց դարձավ գաղտնիության «հատուկ թղթապանակ» և «ամենուր» մտնելու թույլտվության աշխատակարգերով նրա մասնակցությունը աֆղանական քաղաքականության վերագնահատմանը, որը կատարվեց Գլխավոր քարտուղար Լ. Բրեժնևի մահից հետո: Ռազմավարական հետազոտությունների ու մշակումների մեթոդների էության և առանձնահատկությունների յուրացումը զգալի չափով տեղի ունեցավ Աֆղանստան նրա երկարաժամկետ գործուղման ընթացքում, որտեղ նրան հանձնարարվեց ձևավորել Քաղաքական վերլուծության և հակազդեցության մշտապես գործող միջգերատեսչական հանձնաժողով և համադասել նրա աշխատանքը: ԽՄԿԿ ԿԿ դեսպանորդ-խորհրդականների և այլ խորհրդային հաստատություններից ներգրավված մասնագետների խմբի կազմում Քոթանջյանը մասնակցեց նոր քաղաքականության այնպիսի բաժինների մշակմանը, ինչպիսիք են մոջահեդների կազմակերպություններին համագործակցությանը հակելու մեթոդաբանությունը, բանակցությունները Սիմադ Շահ Մասուդի խմբավորման հետ, հակամարտող կողմերի միջև երկխոսության կազմակերպման գործում խորհրդային կողմի համագործակցությունը ՄԱԿ-ի Գլխավոր քարտուղարի հատուկ ներկայացուցիչ Դիեգո Կորդովեսի առաքելության հետ: Հայկ Քոթանջյանին՝ փիլիսոփայական գիտությունների 37-ամյա թեկնածուին, որը պատերազմի էր գործուղվել Հայաստանի կոմկուսի կենտկոմի գիտության

* Հեղինակի ֆաքսիմիլային ստորագրությամբ բնագիրը տես էջ 282–285:

բաժնի վարիչի տեղակալի պաշտոնից, հանձնարարվել էր Աֆղանստանի պատմության մեջ առաջին Գիտությունների ազգային ակադեմիայի նախագծի մշակման և ստեղծման համադատումը:

Քաղաքական գործչի, դիվանագետի ու գիտնականի պրոֆեսիոնալ գործունեության հետ մեկտեղ Քոթանջյանն անցել է փիլիսոփայական, քաղաքական-հոգեբանական, հակամարտաբանական և քաղաքագիտական-անվտանգային գիտական պատրաստման դպրոցներ ստացիոնար ասպիրանտուրայում և դոկտորանտուրայում, որոնք գործում էին Մոսկվայի այնպիսի հեղինակավոր կենտրոններում, ինչպիսիք են ԽՄԿԿ ԿԿ-ին առընթեր Հասարակական գիտությունների ակադեմիան – Կառավարման ռուսաստանյան ակադեմիան (այժմ՝ ՌԴ Նախագահին առընթեր Պետական ծառայության ռուսաստանյան ակադեմիա), ԽՍՀՄ–ՌԴ Դիվանագիտական ակադեմիայի Միջազգային հետազոտությունների մեթոդաբանության կենտրոնը, ԽՍՀՄ–ՌԴ ԶՈՒ-ի Գերագույն շտաբի Ռազմական ակադեմիայի ռազմաքաղաքական գիտությունների ամբիոնը: Հայկ Քոթանջյանի խորհրդային-ռուսաստանյան համակարգային պատրաստումը հետագայում հարստացվել է ակադեմիական ստաժավորմամբ ու վերապատրաստմամբ ԱՄՆ-ի և Եվրոպայի հայտնի մասնագիտական կենտրոններում:

Սույն գրքի հեղինակը Ղարաբաղյան ազգային-ազատագրական շարժման հետ սերտորեն առնչվել է 1988 թ.՝ Հայաստանի Հրազդանի շրջանի ղեկավար եղած ժամանակ, մի շրջանի, որի բնակչության կազմում զգալի տեսակարար կշիռ ունեին Ղարաբաղի հայերը և ադրբեջանցիները: Լինելով Ղարաբաղյան շարժման ժողովրդավարականությունը չընդունող Հայաստանի կոմկուսի կենտկոմի ղեկավարության սկզբունքային քաղաքական հակամարտության մեջ՝ Քոթանջյանը կազմակերպեց Սումգայիթում 1998 թ. հայերի ջարդերի զոհերի մեծ մասի բնակեցումը Աղվերանի առողջարաններում:

Հարկ է Քոթանջյանի վաստակը համարել այն, որ այդ բարդ պայմաններում նա հակամարտող կողմերի ներկայացուցիչների հետ բանակցությունների միջոցով կասեցրեց բախումները Հրազդանի շրջանի հայ և ադրբեջանցի բնակչության միջև: Ավելին, նա Հայաստանում առաջինը 1989 թ. կազմակերպեց երեք հազար ադրբեջանցիների փոխանակումը նույն թվաքանակով բաքվեցի հայերի հետ՝ նրանց գույքային իրավունքների պահպանմամբ, ինչի շնորհիվ նրանք խուսափեցին այլ բաքվեցի հայերի ճակատագրից, որոնք դարձան 1990 թ. հունվարին Ադրբեջանի իշխանությունների ցեղասպանական գործողությունների զոհը:

Ի պատիվ հեղինակի՝ նա Հայաստանի կոմկուսի ԿԿ այն եզակի անդամներից էր, որը, օգտվելով վերակառուցման հրապարակայնության սկզբունքից, իր հավատարակշռված ելույթներով մշտապես մասնակցում էր Ղարաբաղյան շարժման բազմահազարանոց հանրահավաքներին Հրազդանում ու Չարենցավանում և, ինչը այն ժամանակ հատկապես կարևոր էր, հանդես էր գալիս միութենական հեռուստատեսությամբ: Ուշադրության են արժանի Ղարաբաղյան հիմնախնդրի վերաբերյալ Քոթանջյանի բազմաթիվ կառուցողական հրապարակումները հայկական թերթերում, ինչպես նաև վերակառուցման գաղափարական ամբիոն դարձած «Մոսկովսկիե նովոստի» թերթում, կենտրոնական «Օգոնյոկ» և «Նովոյե վրեմյա» հանդեսներում:

Հայկ Քոթանջյանը Հայաստանի կոմկուսի կենտկոմի առաջին քարտուղարի տեսուչ, Հայկական ԽՍՀ ԿԿ անդամ և Գերագույն խորհրդի պատգամավոր եղած ժամանակ դարձավ վերակառուցման դիրքերից Ղարաբաղյան գործընթացի առաջատար քաղաքական վերլուծողը: Հայաստանում և Ադրբեջանում հակամարտային գործընթացների հետազոտությունը լրացնելով Մոսկվայում վերակառուցման ժողովրդավարական թևի ներկայացուցիչների հետ շփումներով՝ սույն գրքի հեղինակը 1989–1990 թվականներին փաստորեն դարձավ Հայաստանի ղեկավարության համար Ղարաբաղյան գործընթացի վերաբերյալ պաշտոնական վերլուծական նյութերի հիմնական մշակողը: Ղարաբաղյան գործընթացին նվիրված նրա փակ վերլուծական գրությունների քաղաքական-իրավական էության մասին կարելի է պատկերացում կազմել այս գրքում հրապարակվող ելույթներով, որոնցով նա հանդես է եկել Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի նստաշրջաններում, ինչպես նաև հանրապետական ու միութենական մամուլում:

Հայկ Քոթանջյանին հանձնարարվել էր Լենինականում (այժմ՝ Գյումրի) Համամիութենական շտաբի կազմում իրականացնել Հայաստանում 1988 թ. երկրաշարժից տուժած բնակչության տարահանման և ԽՍՀՄ հանգստյան տներում ու առողջարաններում տեղավորման քաղաքական ղեկավարումը: Երկրաշարժից տուժած ընտանիքների տարահանման Համամիութենական շտաբի ապարատի ակտիվ աշխատանքում ներգրավելու միջոցով նա իր պաշտպանության տակ առավ «Ղարաբաղ» կոմիտեի՝ ծերբակալությունից խուսափած ակտիվիստներին:

Գրքի հեղինակի մասին այս համառոտ ակնարկը լիարժեք չէր լինի, եթե մենք չնշեինք նրա հիմնավոր մասնակցությունը անկախ Հայաստանի Զինված ուժերի քաղաքական-անվտանգային հիմքերի մշակմանն ու

գործնական ամրապնդմանը: Ես հարգանքով ու ջերմությամբ եմ հիշում Մոսկվայում 1991 թ. Հայկ Քոթանջյանի հայրենասիրական շահագրգռվածությունը, որը նա դրսևորեց նորանկախ Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի Զինված ուժերի ստեղծման գործում մասնագիտական օգնություն ցույց տալու նպատակով ինձ Երևան հրավիրելու հնարավորության հարցով կայացած առաջին միջնորդական խորհրդատվությունների ժամանակ:

Սիա ՀՀ պաշտպանական-անվտանգային քաղաքականության համակարգի ձևավորման գործում նրա ներդրման համառոտ բնութագիրը. հեղինակել և հրատարակել է «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական քաղաքականության հիմունքներ. ազգային անվտանգության ռազմաքաղաքական տեսանկյուն» մշակումը պաշտպանության նախարարության իր կողմից հիմնադրված Ռազմական քաղաքականության բաժնի գրիֆով (1992), ստեղծել է «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսը (1994), մշակել է ՀՀ ՊՆ ռազմադիվանագիտական ծառայության համակարգը՝ ԱՄՆ-ում ՀՀ առաջին ռազմական գրասենյակի հիմնմամբ և ղեկավարմամբ (1995–2002), ստեղծել է ՀՀ ՊՆ Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտը (ԱՌՀԻ) (2003–2005), ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի «Աշխատանքային տետրեր» վերլուծական-կիրառական հանդեսը (2006) և ազգային անվտանգության քաղաքագիտության ոլորտում դոկտորական աստիճանների շնորհման՝ Հայաստանի Զինված ուժերի պատմության մեջ առաջին մասնագիտացված գիտական խորհուրդը (2009):

Հայկ Քոթանջյանի տեսական-մեթոդաբանական և գիտական-կազմակերպչական գործունեության կարևոր փուլ պետք է համարել Սերժ Սարգսյանի գլխավորությամբ Հայաստանի պատմության մեջ առաջին Ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման (2004–2007) միջգերատեսչական գործընթացի գիտական ղեկավարումը, ինչպես նաև ռազմավարական տրամաչափի նախագծերի ու փաստաթղթերի միջգերատեսչական մշակման ժամանակակից ամերիկյան մեթոդաբանության ներմուծումը Հայաստանի քաղաքական մշակույթի մեջ: Արդեն հաստատ տարիքում իր նկատմամբ պրոֆեսիոնալ խստապահանջության մասին է վկայում այն փաստը, որ 2008 թ. Ջորջ Մարշալի անվան Եվրոպական կենտրոնը հեղինակին ըստ գիտական գործունեության արդյունքների ընդգրկեց լավագույն շրջանավարտների ցուցակում:

ԽՍՀՄ – ՈԳ ԶՈՒ-ի գեներալ-լեյտենանտ
Նորատ Գրիգորի ՏԵՐ-ԳՐԻԳՈՐՅԱՆՑ
23.09.2009

ՁԵՐՈՆԵՐԻ ԳՈՒՄԱՐԸ՝ ՄԵԿ*

Հասարակական լճացումը միշտ էլ ծանծրալի ու ծանր է սեփական միօրինակության պատճառով: Ցուցադրական համախոհությունը, վարմունքի բյուրոկրատական կանոնակարգումը, ոչ միայն աշխատանքի վարձատրման, այլ նաև մարդու անձնական արժանիքների գնահատման հարցում համընդհանուր հավասարեցումը («անփոխարինելի մարդիկ մեզանում չկան» սկզբունքով)՝ այսպես ասած սկզբունքային դիմադրումը, որը վերաբերում է հասարակական կյանքին և մարդկանց՝ սա է «լճացման էության» ամենօրյա պատկերը:

Հեղափոխական դարաշրջաններն, ընդհակառակը, ապշեցնում են իրադարձությունների, իրավիճակների, մարդկային արարքների հարստագույն զանազանությամբ: Անհատը ձեռք է բերում իր ինքնիշխան իրավունքները, սկսում է եռանդուն գործել և միաժամանակ՝ հարգանք, ուշադրություն, ըմբռնում պահանջել իր անձի հանդեպ: Իսկ կյանքում հաճախ պատահում է, որ արտաքուստ իրար նման իրավիճակները, երկվորյակ-իրավիճակները իրականում միանգամայն հակառակ իմաստ ունեն: Անհրաժեշտ է լինում կրկին ուսանել, սակայն դա դժվար է նաև այն պատճառով, որ վերակառուցման հակառակորդներին հարկավոր է նման միանշանակությունը: Նրանց գենքը պիտակն է:

Զանգվածային տեղեկատվության միջոցների, գաղափարախոտական հիմնարկների և ստեղծագործական միությունների ղեկավարների հետ հունվար ամսին կայացած հանդիպման ժամանակ Միխայիլ Գորբաչովն ասաց. «Հաճախ մեզ քննադատում են՝ ոմանք աջից, մյուսները՝ ձախից: Վերջիններն ասում են, որ վերակառուցումը կանգ է առել, կոչ են անում դիմել առավել վճռական քայլերի, կադրերի արմատական թարմացման և այլն: Դա մասնավորապես ակնհայտ էր Կենտկոմի հոկտեմբերյան պլենումի ժամանակ»:

*Ինչպես հիշում եք, հոկտեմբերյան պլենումում քննարկվեց ավանգարդիզմը**: Սակայն պահպանողականությունը պահպանողականություն չէր լինի, եթե չփորձեր այդ իրողությունից իր օգուտը քաղել: Մանավանդ որ պահպանողականությունն ու ավանգարդիզմը՝ խոսքային պաճուճանքի ողջ տարբերությամբ հանդերձ, իրականում նույնանում են:*

Վերջերս «Պրավդայում» հրապարակվեց «Խղճի դատ, կամ որոշ մանրամասներ Հայաստանի կյանքից» հոդվածը: Դրանում խոսվում էր, թե ինչպես հանրապետության կոմկուսի կենտկոմի անցած տարվա երկու պլենումներում ելույթ ունեցավ Հրազդանի կուսշրջկոմի առաջին քարտուղար, կենտկոմի անդամ Հայկ Քոթանջյանը: Նա անդրադարձավ Հայաստանի կյանքի տարբեր ոլորտներն ընդգրկած կոռուպցիայի և հովանավորչության փաստերին: Խոսեց նաև տոսկալի չափեր ընդունած «ստվերային» էկոնոմիկայի մասին: Այն մասին, որ հանրապետության աշխատավորությունը մշտապես հանդիպում է սոցիալական անարդարության տարբեր դրսևորումների և կոռուպցիայի նկատմամբ իրավական ու բարոյական անպաշտպան վիճակում է:

Հանրապետության կոմկուսի կենտկոմի վերջին՝ դեկտեմբերյան պլենումը դատապարտեց Հայկ Քոթանջյանի երկու ելույթները՝ որակելով դրանք սխալ և անհիմն: «Դա ամբոխավարություն է, որի հետևում թաքնված են անձնական ամբիցիաներն ու պաշտոնամոլական շարժառիթները»՝ այսպիսին էր բացահայտ «սցենարով» ելույթ ունեցող հռետորների մեծ մասի եզրահանգումը:

Համաձայն մեծամասնության կարծիքի՝ ստացվում էր, որ պլենումը գործ ունի «ծախից քննադատության» տիպիկ դրսևորման հետ: Հայկ Քոթանջյանին փառամոլության մեջ մեղադրող հանրապետական կոմկուսի կենտկոմի անդամները դրանով իսկ չափազանց թափանցիկորեն պարզորոշ ակնարկում էին իրենց կացության նմանությունը այն իրավիճակին, որն ստեղծվել էր ԽՄԿԿ կենտկոմի հոկտեմբերյան պլենումում: Իբր դրանք երկվորյակ իրավիճակներ են:

Բնավ էլ այդպես չէ. դրանք բևեռային իրավիճակներ են: Մոսկովյան «էպիզոդում» մենք գործ ունեինք քաղաքական պատրանքների ճգնաժամի հետ, ըստ որոնց հնարավոր էր իբր միմիայն վերևից, գործուն և ազնիվ ղեկավարության միջոցով, այսինքն՝ «մաքրվածների» օգնությամբ, բայց և այնպես վարչական մեթոդներով հասնել հասարակության հեղաբարձրացման: Սա հենց վերակառուցման դրամատիկ մի դրվագ էր: Հայկական «էպիզոդում» մենք գործ ունենք հենց վարչահրամանատարական մեթոդների գերիշխանության դեմ ուղղված բողոքի հետ:

* *Д. Казутин.* Сумма нулей плюс единица. «Московские новости», 7 февраля 1988 г.

** Խոսքը վերաբերում է ԽՄԿԿ կենտկոմի 1987 թ. հոկտեմբերյան պլենումին, որտեղ բացահայտվեց իշխանության համար Մ. Գորբաչովի և Բ. Ելցինի միջև ծավալված անգիջում պայքարը (*Հ. Մ. Բ.*):

Ի պատիվ Հայկ Քոթանջյանի, նա անձնատուր չեղավ «նոմենկլատուրային անձանց»՝ վերակառուցման հակառակորդների համախմբման փաստի առջև, որը հանրապետությունում արգելակման մեխանիզմի հիմնական ուժն է: Նա արիաբար մենամարտեց այդ ուժի դեմ: Եվ բառացիորեն հայտնվեց «փոքրամասնության միայնության մեջ»:

«Մեծամասնությունը միշտ իրավացի է»՝ այս կարծես թե շատ ժողովրդավարական, կոլեկտիվ սկզբունքով հաճախ էր պատսպարվում և շարունակում է դեռ պատսպարվել բյուրոկրատի կամայականությունը և ամենահետևողական, եթե կարելի է այսպես ասել, անսկզբունքայնությունը... «Ի՞նչն է կարևոր՝ կոլեկտի՞վը, թե՞ անհատը»՝ ահա այսպիսի զուտ հռետորական, բյուրոկրատական, իսկ հաճախ նաև կոռուպցիայի ենթարկված «կոլեկտիվիզմի» ժամանակներին հատուկ հարց է տալիս «Կոմունիստ» ամսագրի առաջին համարում փիլիսոփա Իգոր Կոնը և պատասխանում. «Իհարկե՝ կոլեկտիվը, բայց եթե այն բաղկացած է անհատներից: Միավորների գումարը միշտ էլ մեկից ավելի է, իսկ զերոների գումարը՝ զերո»:

Դեռ երբեք նոր գաղափարը անմիջապես չի դարձել մեծամասնության սեփականությունը: Այդ առումով մեծամասնությունը շատ հաճախ սխալվել է: Ներկայիս վերակառուցումը նույնպես փոքրամասնության նախաձեռնությամբ է ծավալվել, փոքրամասնություն, որն արտահայտեց ողջ հասարակության արմատական շահերը: Այդուհանդերձ պահանջվեց ժամանակ, նաև՝ համառ ջանքեր, որպեսզի մեծամասնությունը համակվի բարեփոխումների գաղափարներով:

Դատելով «Պրավդայի» հոդվածից՝ այդ գաղափարները դեռևս չի յուրացրել Հայաստանի կոմկուսի կենտկոմի անդամների մեծ մասը: Այդ «հնագույն մեծամասնությունը» նախընտրում է զերոների գումարի վիճակում մնալ, նույնիսկ այն բանից հետո, երբ նրանց մեջ հայտնվել է մեկը»: Այս կարգի «թվաբանությունը» անհանդուրժելիորեն հակասում է ժամանակի ոգուն:

Դմիտրի ԿԱԶՈՒՏԻՆ

ԿԻՍՎԱԾ ՑԱՎԸ*

(Հատված)

Բախտս բերեց. աղետի գոտում բազմօրյա գործուղման անքուն հորձանուտում առիթ ունեցա հանդիպելու ճշմարիտ առաջնորդների և պրոֆեսիոնալների, ում ներուժն իսկապես դրսևորվեց Պլուտոնի բարբարոս արարքների հետևանքների հետ անմնախընթաց մենամարտի ընթացքում: Այդ մարդիկ, իրենց տարիքային և ազգային, պաշտոնի ու բնավորության տարբերություններով հանդերձ, մի ընդհանուր հատկանիշ ունեին՝ իրադրությունն ակնթարթորեն գնահատելու, պատասխանատու որոշումներ ընդունելու, և, որ ամենակարևորն է՝ դրանք նախանձելի համառությամբ ի կատար ածելու ունակությունը: Բացի այդ, նաև շատ նման էին զուտ արտաքնապես: Հոգնատանջ, քամուց կոշտացած դեմքեր, քնի մշտական պակասից կարմրած աչքեր, կոպտացած ձեռքեր, որոնք շատերին էին հանել:

Լենինականի համար ամենածանր, առաջին իսկ օրերին հաջողվեց, թեև կցկտուր (ինտերվյուների ժամանակը չէր) զրուցել Հրազդանի կուսշրջկոմի նախկին առաջին քարտուղար Հայկ Քոթանջյանի հետ, նա այժմ Հայաստանի կոմկուսի կենտկոմի կուսկազմակերպիչ-տեսուչ է: Այո, հենց նույն այն Քոթանջյանի հետ, ում վերջին ժամանակների համար համարձակ ու վճռական արարքով երկու տարի առաջ հիանում էր ողջ ազնիվ Հայաստանը:

Երկրաշարժի առաջին իսկ ժամերից Հայկ Քոթանջյանը կազմակերպում էր շուրջօրյա փրկարար աշխատանքներ, հոգ էր տանում անօթևան մնացած մարդկանց համար կյանքի ամենատարրական պայմանների ստեղծման մասին, իրագործում ողջ մնացած տղամարդկանց տեղաբաշխումն ամենաթեժ կետերում: Ավերվել էին 46 ձեռնարկություններից գրեթե բոլորը: Բարեբախտաբար, կանանց մեծ մասը երեխաների հետ միասին էվակուացվեցին երկրի հանգստի տներ և առողջարաններ:

– Միմիայն միասնական աշխատանքով կարելի է մարդուն շեղել վշտից ու սգից...

---

* *С. Прокопчук.* Разделенная боль. Киев, 1989, сс 43–44. Բերվում է ըստ *Հ. Ս. Քոթանջյան,* Հայկական «Երկրաշարժը» (կոնֆլիկտաբանական ուրվագծեր): Ե., 1992:

Այս բառերը արտասանեց զուսպ, կշռադատված, կարծես բարձրաձայն մտածելով: Մաքուր սափրված, թարմ վերնաշապիկով էր մի քաղաքում, ուր ամեն ինչ ծխի և փոշու մեջ էր: Ներքուստ ծգված էր, ճշտապահ, համեստ: Ինձ թվաց, որ նա իսկական կուսակցական աշխատողի հավաքական մի կերպար է, ում ծգտում են շրջապատող մարդիկ, լիովին վստահում նրան՝ համարելով համախոհ, գործի մարդ: Ամպագոռգոռ ճառերից բոլորն են հոգնել: Առանձին «ֆունկցիոներների» դատարկախոսությունն արդեն ոչ միայն չի ընկալվում, այլ նաև հակառակ արդյունք է տալիս: Հիշում եմ «էրեբունի» հյուրանոցի սրահում հեռուստացույցների մոտ հավաքվածների զայրացկոտ արձագանքը, երբ էկրանից հոսեց միալար, կարծես թե մանրակրկիտ հայելու առջև հղկված, հանրապետության ղեկավարներից մեկի ելույթը, որում չկար ոչ ճշմարիտ կարեկցանք, ոչ էլ կոնկրետ կշռադատված որևէ առաջարկ:

Մինչդեռ այդ կարգի մարդիկ երկրաշարժի առաջին իսկ շաբաթներին չդիմացան փորձությանը: Մարդկանց գրգռում էին դրանց ցուցամոլությունը, ինքնահիացումը, ուրիշների ուսերին սեփական պատասխանատվությունը գցելու ծգտումը, իսկական պատկերը գունազարդելու, հիմնահարցի սրությունը շրջանցելու հակումը:

Քոթանջյանը այդօրինակ «ոսկեբերանների» հակադրությունն է:

Ստանիսլավ ՊՐՈԿՈՊՉՈՒԿ

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՎՏԱՐԱՆԴԻԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՎՏԱՐԱՆԴԻԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

(1991 թ. ապրիլ – դեկտեմբեր, Մոսկվա)

Ղարաբաղյան հայության ազգային-ազատագրական շարժման դրսևորումները ճնշելու նպատակով 1990 թ. հունվարին՝ Բաքվի հայ բնակչության ջարդերն սկսվելուն պես[1], Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզում Ադրբեջանի կոմկուսի կենտկոմի երկրորդ քարտուղար Վ. Պոլյանիչկոյի և նրա գլխավորած Կազկոմիտեի կողմից հաստատվեց արտակարգ դրության կոմունիստական ռազմավարչական ռեժիմ[2]: Ազգային-ազատագրական շարժման ղեկավարման գործում ԼՂԻՄ-ի կուսակցական-պետական մարմինների ներգրավվածության պատճառով Ադրբեջանի կոմկուսի կենտկոմի որոշմամբ ԼՂԻՄ-ում դադարեցվեց բոլոր մակարդակների կուսակցական ու խորհրդային ներկայացուցչական ղեկավար մարմինների գործունեությունը[3], փակվեցին ՋԼՄ-ները: ԽՍՀՄ ՋԼՄ-ներում ԼՂԻՄ-ում տիրող իրավիճակի լուսաբանման նկատմամբ, հակառակ վերակառուցման հրապարակայնության քաղաքականությանը, սահմանվեց ԽՄԿԿ կենտկոմի գրաքննություն:

1991 թ. ապրիլին սկսվեց «Օղակ» պատժիչ զորային օպերացիան, որը Ղարաբաղում զինված կազմավորումների զինաթափման, Հյուսիսային Արցախից հայ բնակչության տեղահանման և Լեռնային Ղարաբաղի հայերին ռազմական ուժի գործադրման սպառնալիքով ահաբեկման ենթարկելու՝ Բաքվում և Մոսկվայում մշակված պլանի մի մասն էր: Խորհրդային զորքերը, ադրբեջանական միլիցիայի ուժերը և հատուկ նախանշանակման ջոկատները գրոհ ձեռնարկեցին Ղարաբաղը հյուսիսից շրջապատող հայկական գյուղերի վրա: Մինչև 1991 թ. հուլիս շարունակված «Օղակ» օպերացիայի հետևանքով էթնիկական զտման ենթարկվեց Լեռնային Ղարաբաղին սահմանակից Հյուսիսային Արցախի գյուղերի ամբողջ հայ բնակչությունը:

Բռնաճնշումների պայմաններում Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային խորհուրդն ստիպված եղավ անցնելու ընդհատակ: Ղարաբաղի ազգային-ազատագրական շարժման ղեկավարության հետ համաձայնեցնելով և Հայկական ԽՍՀ՝ Վազգեն Մանուկյանի գլխավորած Կառավարության որոշմամբ Լեռնային Ղարաբաղի հայ բնակչության շահերի պաշտպանությունը որոշակի չափով ստանձնեց Հայաստանի Կառավարության առընթեր Լեռնային Ղարաբաղի հարցերով արտակարգ շտաբը[4]: Հայաստանի Կառավարության առընթեր Շտաբի հետ սերտ համագործակցությամբ, խիստ գաղտնիության հարկադրված պայմաններում Ստեփանակերտում գործում էր Արցախի արտակարգ շտաբը՝ Ռոբերտ Քոչարյանի և Սերժ Սարգսյանի ղեկավարությամբ:

Լեռնային Ղարաբաղի քաղաքական-վարչական ու տեղեկատվական լրիվ մեկուսացման, նրա ազգային գործիչների հետապնդումների պայմաններում ԽՍՀՄ կուսակցական և պետական համապատասխան մարմիններում Ղարաբաղի հայության շահերի պաշտպանության նպատակով ՀԽՍՀ Կառավարության հանձնարարությամբ և Արցախի արտակարգ շտաբի ղեկավարության հետ համաձայնեցմամբ ՀԽՍՀ Կառավարության առընթեր Լեռնային Ղարաբաղի հարցերով շտաբը որոշում ընդունեց Լեռնային Ղարաբաղի վտարանդիական կառավարություն ստեղծելու մասին: Որոշվեց Կառավարության կազմը ձևավորել բարձր որակավորում ունեցող այն մասնագետներից, որոնք օժտված էին ռազմավարական գնահատումների ու որոշումների ձևավորմանը մասնակցության պրոֆեսիոնալ հմտություններով, ինչպես նաև անձնական շփումներ ունեին ԽՍՀՄ վերակառուցման շրջանի քաղաքական վերնախավի ազդեցիկ ներկայացուցիչների հետ՝ վերակառուցման ժողովրդավարական ռեսուրսների օգտագործմամբ հանդերձ: Այս Կառավարության առաքելությունը պետք է իրականացվեր առավելապես Մոսկվայում՝ Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ եղած քաղաքական-անվտանգային իրադրության զարգացումից բխող ինքնուրույն որոշումներ կայացնելու արտակարգ լիազորություններով օժտված նախարարների գործունեության խիստ գաղտնիության և ինքնավարության ռեժիմով[5]:

Լեռնային Ղարաբաղի վտարանդիական կառավարությունը գործել է 1991 թ. ապրիլից մինչև դեկտեմբեր՝ իր կազմում ունենալով երեք նախարարների՝ Արտաքին գործերի, Ազգային անվտանգության և Արդարադատության: Նախարարների գործունեությունն իրականացվում էր արտաքին քաղաքականության, արտաքին քաղաքական տեղեկատվության և ազգային անվտանգության քաղաքագիտության, պետական և ռազմական անվտանգության, ինչպես նաև իրավական քաղաքականության բնագավառներում՝ պետական շրջաններում ու վերակառուցման ժամանակ Մոսկվայում ստեղծված ազդեցիկ ոչ կառավարական մասնագիտական ընկերակցություններում նրանց ունեցած և ստեղծվող օրինական պրոֆեսիոնալ դերերի օգտագործմամբ:

Անցումային շրջանի բարդության և Հայաստանի նոր ձևավորվող ազգային իշխանությունների ռեսուրսների սահմանափակության հետևանքով

Վտարանդիական կառավարության նախարարներին առաջարկվեց իրենց գործունեության ռեսուրսային ապահովման համար ստեղծել մասնագիտական հովանիներ՝ ԽՍՀՄ վերակառուցման աղետալի կերպով ավարտվող փուլում առկա իրավաքաղաքական գործիքարանի ճկունության և ազատությունների շրջանակներում: Խիստ գաղտնիության պահանջների և Հայաստանից կենտրոնացած ֆինանսավորում չլինելու պատճառով նախարարությունների աշխատակազմերի գոյությունը բացառված էր: Սկզբնական փուլում Վտարանդիական կառավարության նախարարների գործունեության համադասումը անհատական վստահական ձևաչափով կատարում էին Աշոտ Մանուչարյանը, երբ նա Հայկական ԽՍՀ Կառավարությանն առընթեր Լեռնային Ղարաբաղի հարցերով շտաբի պետ էր, ինչպես նաև նրա լիազոր ներկայացուցիչները:

Որպես Լեռնային Ղարաբաղի վտարանդիական կառավարության անդամ առաջարկվեցին հետևյալ թեկնածությունները. որպես Ազգային անվտանգության նախարար՝ Հայկական ԽՍՀ ՊԱԿ-ի նախկին նախագահ գեներալ-լեյտենանտ Մարիուս Յուզբաշյանը, որը ժամանակին ղեկավարել էր ԽՍՀՄ ՊԱԿ-ի ԱԳՎ գործակալական հետախուզության «C» ստորաբաժանումը, որպես արտաքին գործերի նախարար՝ Աֆղանստանում ԽՄԿԿ կենտկոմի նախկին դեսպանորդ-խորհրդական, վերակառուցման քաղաքական ուղեգիծը Հայաստանի կոմկուսի կենտկոմում ներկայացնող[6] Հայաստանի կոմկուսի Հրազդանի շրջկոմի առաջին քարտուղար, ազգային անվտանգության քաղաքագիտության բնագավառում Հասարակական գիտությունների ակադեմիայի ավագ գիտաշխատող և դոկտորանտ Հայկ Քոթանջյանը, որպես Արդարադատության նախարար՝ ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի Միջազգային իրավունքի հանձնաժողովի անդամ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր-պրոֆեսոր Յուրի Բարսեղովը:

Կարևոր է նշել, որ երեք նախարարներն էլ գործում էին այն կազմակերպությունների կուսակցական-պետական գործունեության նորմերին համապատասխան, որոնց կազմում նրանք ԽՍՀՄ ապահնտեգրման և միասնական իրավաքաղաքական տարածության փլուզման ծայրահեղ բարդ ժամանակաշրջանում իրականացնում էին իրենց պրոֆեսիոնալ գործունեությունը: Այլ կերպ ասած՝ այս գործիչները, պաշտպանելով Լեռնային Ղարաբաղի հայ բնակչության անվտանգության շահերը, գործում էին որպես վերակառուցման ճգնաժամային փուլ ապրող միութենական այն կազմակերպությունների լիիրավ անդամներ, որոնցում ունեին որոշակի դերեր, որոնց համախումբն էլ հենց կազմում էր երեք նախարարներից յուրաքանչյուրի «պատասխանատվության գոտին» ու գործունեության բովանդակությունը:

1991 թ. ապրիլի սկզբին հայկական պատգամավորական կորպուսի նստավայր «Մոսկվա» հյուրանոցում ԽՍՀՄ ժողովրդական պատգամավոր Զորի Բալայանը Լեռնային Ղարաբաղի վտարանդիական կառավարության արտաքին գործերի նախարարի գաղտնի պաշտոնն առաջարկեց տողերիս հեղինակին, երբ նա ԽՄԿԿ կենտկոմին առընթեր Հասարակական գիտությունների ակադեմիայի դոկտորանտ ու ավագ գիտաշխատող էր: Զորի Բալայանի այս մտահղացման նպատակն էր Ղարաբաղի շրջափակումը վերացնելու ուղղությամբ մասնագիտական քաղաքական-վարչական և վերլուծական ջանքերի գործադրումը՝ որպես հավելում Մոսկվայում իր գլխավորած խորհրդարանական ճեռնարկումների: Այս առաջարկությունը ամրագրվեց դրան հաջորդած գաղտնի հանդիպման ժամանակ, որը տեղի ունեցավ ապրիլին Մոսկվայում՝ Հայաստանի ղեկավարության անունից Հայկական ԽՍՀ Կառավարությանն առընթեր Լեռնային Ղարաբաղի հարցերով շտաբի ներկայացուցիչ, հետագայում՝ Հայաստանի Նախագահի Գլխավոր խորհրդականի տեղակալ, պետանվտանգության փոխգնդապետ Վահան Ավագյանի խնդրանքով:

Առաջարկությունը հիմնավորվում էր այն հանգամանքով, որ հեղինակը, 1987–1989 թթ. գլխավորելով Հայաստանի շրջանների շարքում համախումբ հզորությամբ երկրորդ՝ Հրազդանի շրջանը, կազմակերպել էր 1988 թ. սումգայիթյան ջարդերից տուժածների բնակեցումը շրջանի հանգստյան տներում, բանակցությունների ճանապարհով կանխել էր հայ և ադրբեջանական բնակչության միջև բախումները[7]: Նշվում էր սումգայիթյան ջարդերի հայ տուժածների քննչական ցուցմունքների համակարգված հավաքման՝ նախադեպը չունեցող կազմակերպումը Աղվերանի հանգստյան տներում[8]: Մյուս փաստարկներն էին հեղինակի՝ որպես պատերազմող Աֆղանստանում ԽՄԿԿ կենտկոմի դեսպանորդ-խորհրդականի արտաքին քաղաքական ծառայության փորձը, նրա գործունեությունը որպես Ղարաբաղյան գործընթացի քաղաքական կուրատորի[9], որը Հայաստանի կոմկուսի կենտկոմում պատասխանատու էր այդ հակամարտության քաղաքական վերլուծության համար, Ղարաբաղյան հանրաքվեի քաղաքական-իրավական տեսանկյան մշակումը, ինչպես նաև 1988–1989 թթ. Հայաստանի հյուսիսում տեղի ունեցած երկրաշարժի գոտուց բնակչության տարահանման և ապաստանով ապահովման կազմակերպումը, որը նա իրականացրել էր՝ լինելով Հայաստանի կոմկուսի կենտկոմի առաջին քարտուղարի տեսուչ, Հայկական ԽՍՀ կենտկոմի անդամ և Գերագույն խորհրդի պատգամավոր:

Առաքելության ավարտական փուլում՝ 1991 թ. նոյեմբեր–դեկտեմբեր ամիսներին, Լեռնային Ղարաբաղի վտարանդիական կառավարության

արտաքին գործերի նախարարի պաշտոնում հեղինակի գործունեությունը և Հայաստանի նոր ղեկավարության պլանները համադասում էին Հայկական ԽՍՀ Նախագահի՝ ազգային անվտանգության գծով գլխավոր խորհրդական Աշոտ Մանուչարյանը, նրա տեղակալներ Վահան Ավագյանը և Էդուարդ Սիմոնյանցը, ինչպես նաև ԽՍՀՄ Կառավարությունում Հայկական ԽՍՀ Կառավարության մշտական ներկայացուցիչ Ֆելիքս Մամիկոնյանը:

Մոսկվայում Լեռնային Ղարաբաղի վտարանդիական կառավարության արտաքին գործերի նախարարի գաղտնի առաքելությունը 1991 թ. ապրիլից մինչև դեկտեմբեր ես մտահղացման համաձայն իրականացնում էի որոշակի սպեկտրով այնպիսի պրոֆեսիոնալ դերերի օրինական ձեռքբերմամբ, որոնց համախումբն ապահովում էր Լեռնային Ղարաբաղի անվտանգության շահերի պաշտպանությունը՝ էթնոքաղաքական հակամարտությունների նկատմամբ ԽՍՀՄ ղեկավարության որդեգրած քաղաքականության ձևավորման վրա ներգործելու միջոցով: Այդ նպատակով ստիպված եղա առաջին հերթին փոխելու իմ ատենախոսական ուսումնասիրության թեման՝ «Տարածաշրջանային պատերազմների քաղաքագիտությունը Աֆղանստանի օրինակով» թեմայի փոխարեն վերցնելով «Ազգային անվտանգության էթնոքաղաքագիտական պրոբլեմները. «համաձայնության-հակամարտության» քաղաքակրթական վերլուծություն» թեման:

Դոկտորական ատենախոսության թեմայի փոփոխությամբ օրինականացվում էր դոկտորանտուրայի հիմնական բազայի՝ ԽՄԿԿ կենտկոմին առընթեր Հասարակական գիտությունների ակադեմիայի հետ համագործակցության մեջ ԽՄԿԿ կենտկոմի արտաքին, անվտանգային, այդ թվում՝ ռազմաանվտանգային, քաղաքականության մշակման այնպիսի ազդեցիկ ռազմավարական կենտրոնների ներգրավումը, ինչպիսիք էին՝ ԽՍՀՄ ԱԳՆ-ի Դիվանագիտական ակադեմիայի միջազգային հետազոտությունների մեթոդաբանության կենտրոնը, ԽՍՀՄ ՋՈՒ-ի Գերագույն շտաբի Ռազմական ակադեմիայի ռազմաքաղաքական գիտությունների ամբիոնը և ԽՍՀՄ ՋՈՒ-ի ԽՄԿԿ միացյալ կուսկոմը: Դրանց թվում ներգրավված էին նաև վերակառուցումը մասնագիտորեն սպասարկող՝ ռազմավարական հետազոտությունների այնպիսի ազդեցիկ ոչ կառավարական կենտրոններ, ինչպիսիք են ԽՍՀՄ Արտաքին քաղաքականության ասոցիացիան, Ազգային և միջազգային անվտանգության հիմնադրամը, Միջազգային հարաբերությունների մոդելավորման տեսության ռուսաստանյան ասոցիացիան, ԽՍՀՄ Սոցիոլոգիական ասոցիացիայի Վարչությունը: Տվյալ շարքում յուրահատուկ տեղ էր գրավում ՈՒԽՖՍՀ Գերագույն խորհրդի

ամենաշաբաթյա տպագիր օրգանի՝ Բորիս Ելցինի քաղաքական ուղեգիծը ներկայացնող «Ռոսիա» թերթի Անդրկովկասի գծով քաղաքական մեկնաբանի պաշտոնը:

Այսպիսով՝ ազգային անվտանգության էթնոքաղաքագիտության շատ կարևոր ոլորտում հեղինակի դոկտորական ատենախոսության մեթոդաբանական հիմքի ընդլայնումը, համաձայնեցված լինելով ԽՄԿԿ կենտկոմի հետ, հնարավորություն տվեց Արցախի արտաքին գործերի նախարարի առաքելությունը առավելագույնս զուգորդելու ատենախոսական հետազոտության հետ, որը կատարվում էր ԽՍՀՄ-ում առկա տարածաշրջանային հակամարտությունների վերաբերյալ քաղաքական-անվտանգային որոշումների պատրաստման ժամանակ ԽՄԿԿ կենտկոմի գիտական սնուցում կատարող մի շարք հիմնարկությունների հովանու ներքո: Այլ կերպ ասած՝ Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի անվտանգության հնար աղետալի հետևանքներով հղի ԽՍՀՄ փլուզմանը նախորդած շրջանում հեղինակը ներգրավվեց պետական, ինչպես նաև վերակառուցման շնորհիվ ստեղծված ոչ կառավարական այն մասնագիտական միությունների գործունեության մեջ, որոնք ապահովում էին Արցախի անվտանգության պաշտպանության ռազմավարական համատեքստը:

Վերակառուցմանը ցուցաբերվող գիտական աջակցության ուղղությամբ գործող ռազմավարական խմբերում հեղինակի ներգրավումը կատարվեց մի ճգնաժամային շրջանում, որն անմիջականորեն նախորդեց ԽՄԿԿ կենտկոմի ղեկավարության ծրագրի տապալմանը՝ կապված հանրաքվեի անցկացման արդյունքներով բոլոր միութենական հանրապետությունների հետ նոր Միութենական պայմանագրի կնքման հետ: Այդ բարդ շրջանում որպես ԽՍՀՄ, այդ թվում՝ Միութենական պայմանագրի կնքման գործընթացում Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակի, իրավաքաղաքական կերպափոխման գործիք դիտվում էր 1990 թ. ապրիլի 3-ին ընդունված «ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետության դուրս գալու հարցերի լուծման կարգի մասին» ԽՍՀՄ օրենքը:

Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության անվտանգության շահերի պաշտպանության ռազմավարությունն իրականացնելու համար հեղինակին հարկ եղավ ընկերների ու գործընկերների աջակցությամբ ստեղծել և կատարել ստորև բերվող մի շարք մասնագիտական դերեր, որոնք նպաստում էին ժողովուրդների ինքնորոշմանը ԽՍՀՄ վերակառուցման դիրքերից ցուցաբերվող քաղաքագիտական, իրավաքաղաքական և քաղաքական-տեղեկատվական աջակցությանը[10]:

• *ավագ գիտաշխատող ԽՍԿԿ կենտկոմին առընթեր Հասարակական գիտությունների ակադեմիայի Սոցիոլոգիական և սոցիալ-հոգեբանական հետազոտությունների կենտրոնում*, որը ղեկավարում էր փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, սոցիոլոգիայի պրոֆեսոր Ժան Տոշչենկոն[11]: Կենտրոնը նույն Ակադեմիայի Քաղաքագիտական հետազոտությունների կենտրոնի հետ համագործակցությամբ կատարում էր վերակառուցման անցումային քաղաքական գործընթացների ռազմավարական հետազոտություններ[12],

• *վերլուծաբան ԽՍՀՄ–ՈԴ ԱԳՆ-ի Դիվանագիտական ակադեմիայի՝ իրավագիտության դոկտոր, միջազգային իրավունքի պրոֆեսոր Էդուարդ Սկակունովի ղեկավարած Միջազգային հետազոտությունների մեթոդաբանության կենտրոնի «Հակամարտություն» և «Կայունություն» համամիութենական քաղաքական-անվտանգային նախագծերի մշակողների խմբում*: Կենտրոնն զբաղվում էր ԽՍՀՄ վերակառուցման ավարտական փուլում դրա արտաքին և ներքին քաղաքականության փոխպայմանավորվածության տեսական-մեթոդաբանական ու գիտակիրառական քաղաքական-անվտանգային պրոբլեմների հետազոտությամբ[13]: Այս թեմաները ԽՍԿԿ կենտկոմի պատվերով մշակվել են 1990 թվականից՝ «ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետության դուրս գալու հետ կապված հարցերի լուծման կարգի մասին» ԽՍՀՄ օրենքի ստեղծման, Միութենական հանրաքվեի մշակման և նոր Միութենական պայմանագրի պատրաստման ընթացքում: Այդ նախագծերի մշակման աշխատանքներում հեղինակը՝ որպես ԽՍԿԿ կենտկոմի դոկտորանտ, ներգրավվել է 1991 թ. ապրիլից՝ Լեռնային Ղարաբաղի վտարանդիական կառավարության արտաքին գործերի նախարարի պարտականությունների կատարման պահից,

• *գիտնական-քարտուղար Միջազգային հարաբերությունների տեսության և մոդելավորման ռուսաստանյան ասոցիացիայում (ՄՀՏՄՌԱ)*, որը հիմնադրել էին ԽՍՀՄ ԱԳՆ-ի Դիվանագիտական ակադեմիայի միջազգային հետազոտությունների մեթոդաբանության կենտրոնը և ՈՒԽԴՍՀ Ազգային հարաբերությունների գծով պետական կոմիտեն Հարվարդի համալսարանի Ջոն Քենեդիի անվան պետութենագիտության դպրոցի ու ռազմավարական հետազոտություններ կատարող այլ ոչ կառավարական անկախ կենտրոնների հետ ակադեմիական համագործակցությունն ավելի ճկուն դարձնելու նպատակով: ՄՀՏՄՌԱ-ի հիմնադիր-նախագահն էր իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, ԽՍՀՄ (հետագայում՝ ՈԴ) ԱԳՆ-ի Դիվանագիտական ակադեմիայի միջազգային իրավունքի պրոֆեսոր էդուարդ Սկակունովը, որը Ասոցիացիայի գործունեությունն ուղ-

ղորդեց ԽՍՀՄ վերակառուցման ժամանակ ներքաղաքական ու միջազգային հարաբերությունների փոխպայմանավորվածության պրոբլեմների միջգիտաճյուղային քաղաքական-անվտանգային հետազոտմանը,

• *Անդրկովկասի գծով քաղաքական տեսաբան Ռուսաստանի Դաշնության Գերագույն խորհրդի Նախագահության տպագիր օրգան «Ռոսիա» թերթում*՝ էթնոքաղաքական հակամարտությունների գոտիներ ծառայողական գործուղումներով և վերլուծական զեկուցագրերի ներկայացմամբ,

• *հակամարտային վերլուծությունների գծով գիտական խորհրդատու ԽՍՀՄ Արտաքին քաղաքական ասոցիացիայում* տարածաշրջանային գինված հակամարտությունների գոտիներ գործուղումներով, երբ Ասոցիացիայի նախագահը էդուարդ Շևարդնաձեն էր, իսկ Հակամարտային վերլուծությունների գծով կենտրոնի ղեկավարը՝ էմիլ Պայինը,

• *փորձագետ՝ գեներալ-մայոր Լեոնիդ Շերշնևի ղեկավարած Ազգային և միջազգային անվտանգության ռուսաստանյան հիմնադրամում*: Հիմնադրամի ռազմական փորձագետների օժանդակությամբ հեղինակը՝ Լեռնային Ղարաբաղի վտարանդիական կառավարության արտաքին գործերի նախարարը, համագործակցություն է հաստատել ՈԴ ՀՈՒ-ի Գերագույն շտաբի Ռազմական ակադեմիայի ռազմաքաղաքական գիտությունների ամբիոնի՝ կայունության և անվտանգության պրոբլեմների վերլուծության խմբի հետ[14],

• *անդամություն ԽՍՀՄ Սոցիոլոգիայի ասոցիացիայի վարչությանը*: Այդ շրջանում Ասոցիացիան զբաղվում էր առավելապես վերակառուցման ավարտական փուլի անցումային գործընթացների քաղաքական-սոցիոլոգիական հետազոտություններով,

• *խորհրդատու ԽՍՀՄ ՀՈՒ-ի ԽՍԿԿ միացյալ կուսկոմիտեում* (կարճատև՝ մինչև Մոսկվայում ձեռնարկված հեղաշրջման (պուտչի) ավարտը, երբ ԽՍԿԿ համաբանակային կուսկոմիտեի քարտուղարը գեներալ Միխայիլ Սուրկովն էր)[15]:

Կարևոր է նշել, որ Լեռնային Ղարաբաղի վտարանդիական կառավարության առաքելության վերջնական սահմանագիծը դարձավ Լեռնային Ղարաբաղում կայացած հանրաքվեն, որը համապատասխան «ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետության դուրս գալու հետ կապված հարցերի լուծման կարգի մասին» ԽՍՀՄ օրենքի անցկացվեց դեկտեմբերի 10-ին՝ այդ օրենքի իրավակիրառության շրջանում, նախքան 1991 թ. դեկտեմբերի

21-ին Ալմա Աթայում ԽՍՀՄ պաշտոնական լուծարման մասին հռչակագրի ստորագրումը:

Հետագայում ՀՀ Նախագահի՝ ազգային անվտանգության հարցերով խորհրդականի աշխատակազմն առաջարկեց Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության նոր ստեղծվող Կառավարության ձևավորման ժամանակ օգտագործել Լեռնային Ղարաբաղի վտարանդիական գաղտնի (ոչ լեգալ) կառավարության փորձը: ԼՂՀ առաջին օրինական Կառավարության կազմի նախագծում նույն պաշտոններում 1992 թ. սկզբին ներգրավված էին Վտարանդիական կառավարության բոլոր երեք նախարարները (Մարիուս Յուզբաշյանը՝ որպես Ազգային անվտանգության նախարար, Հայկ Քոթանջյանը՝ որպես Արտաքին գործերի նախարար, Յուրի Բարսեղովը՝ որպես Արդարադատության նախարար): Սակայն ոչ լեգալ Կաբինետի անդամներն իրենց առաքելությունը համարեցին ավարտված, ինչը պայմանավորված էր ԽՍՀՄ փլուզմամբ, որի վերակառուցման իրավաքաղաքական դաշտում նրանց վիճակվեց լուծել Ղարաբաղի հայության ինքնորոշման իրավունքի գաղտնի պաշտպանության խնդիրները, և օրինական ԼՂՀ ստեղծման միջոցով այդ իրավունքի իրացմամբ:

Լեռնային Ղարաբաղի վտարանդիական կառավարության արտաքին գործերի նախարարի առաքելությունը հեղինակը Հայաստանի Նախագահի վարչակազմի ներկայացուցիչների խնդրանքով[16] 1991 թ. հոկտեմբերից մինչև դեկտեմբեր ավարտեց հաջողությամբ պսակված վստահական բանակցություններով, որոնց նպատակն էր ԽՍՀՄ Ցամաքային զորքերի Գլխավոր հրամանատարության Շտաբի պետի նախկին տեղակալ գեներալ-լեյտենանտ Նորատ Տեր-Գրիգորյանցին[17] հրավիրել Հայաստան՝ ՀՀ ԶՈՒ-ի Գլխավոր հրամանատարի պաշտոնում Հայաստանի և Ղարաբաղի ազգային բանակների շինարարության մասնագիտական ղեկավարման համար (ժամանելուց հետո նա նշանակվեց Պաշտպանության նախարարի առաջին տեղակալ): Արտաքին գործերի գաղտնի նախարարի դերակատարությամբ սկսված իմ ծառայությունները գեներալ Տեր-Գրիգորյանցին հրավիրելու հետ կապված բանակցությունների հետևանքով փաստորեն երկարածգվեցին մինչև 1992 թ. մարտ, այսինքն՝ 1991 թ. դեկտեմբերյան հանրաքվեի արդյունքներով ԼՂՀ Կառավարության ձևավորման ժամկետների սահմաններից դուրս (Լեռնային Ղարաբաղի արտաքին գործերի նախարարի պարտականությունների կատարման երկարածգումը առաջարկել էր ՀՀ Նախագահի՝ ազգային անվտանգության գծով աշխատակազմը):

1991 թ. ապրիլ–դեկտեմբեր ամիսներին հեղինակը Լեռնային Ղարաբաղի նախարարների ոչ լեգալ Կաբինետի անդամ լինելու շրջանում ոչ միայն զբաղվել է քաղաքական-անվտանգային խնդիրների լուծմամբ, այլև կատարել է ազգային անվտանգության քաղաքագիտության, հակամարտային վերլուծության և ռազմական քաղաքականության բնագավառում մշակումներ և մենագրական հետազոտություններ[18], որոնք Լեռնային Ղարաբաղի վտարանդիական կառավարության արտաքին գործերի նախարարի առաքելության տեսական-մեթոդաբանական և գիտակիրառական բաղկացուցիչների մի յուրահատուկ հանրագումար էին: Լուծվել է նաև հետևյալ խնդիրը, հեղինակի ատենախոսական ուսումնասիրությունը՝ «աֆղանական պատերազմի քաղաքագիտության» ոլորտից փոխադրվեց ղարաբաղյան կողմնորոշում ունեցող «համաձայնության–հակամարտության էթնոքաղաքականության» ոլորտ, ընդսմին ազգային անվտանգության քաղաքագիտության գծով դոկտորական ատենախոսությունը պաշտպանվել է ԽՄԿԿ կենտկոմի արդեն «ապամարքսիստականացած» Ակադեմիայում, որը վերափոխվել էր ՌԴ Նախագահին առընթեր Կառավարման ակադեմիայի (ներկայումս՝ ՌԴ Նախագահին առընթեր Պետական ծառայության ռուսաստանյան ակադեմիա):

Պատերազմող Աֆղանստանի, ԽՍՀՄ վերակառուցման և Լեռնային Ղարաբաղի քաղաքական-անվտանգային, այդ թվում՝ հակամարտաբանական, պրոբլեմների մշակման գործում հեղինակի ներգրավվածությունը որոշակի չափով պայմանավորեց Պաշտպանության նախարարի առաջին տեղակալ գեներալ-լեյտենանտ Նորատ Տեր-Գրիգորյանցի հրավերը՝ մասնակցելու նորանկախ Հայաստանի Հանրապետության Զինված ուժերի ռազմաքաղաքական հիմունքների ստեղծմանը:

Ամփոփելով՝ կարող ենք նշել, որ 1991 թ. ապրիլին Լեռնային Ղարաբաղի վտարանդիական կառավարությունն ստեղծելու՝ ազգային-ազատագրական շարժման առաջնորդների մտահղացման կարևորությունը պայմանավորված էր Արցախի անվտանգության դեմ ուղղված այն մահացու սպառնալիքների գիտակցմամբ, որոնք ստեղծվում էին ԽՍՀՄ տարածքում, Վարշավյան պայմանագրի կազմակերպության և ՆԱՏՕ-ի պատասխանատվության գոտիներում, ինչպես նաև ամբողջ աշխարհում ընթացող քաղաքական զարգացումների աղետալի անորոշությունների հետևանքով:

Որոշակի չափով հենց Վտարանդիական կառավարության նախարարների ցուցաբերած փորձագիտական օգնության, գնահատումների ձևավորմանն ու որոշումների մշակմանը նրանց մասնակցության շնորհիվ համապատասխան ղեկավար միութենական հիմնարկները հնարավորինս

զերծ էին մնում Լեռնային Ղարաբաղի հարցում սխալներ կատարելուց: Այս ճգնաժամային քաղաքական խորհրդատվությունն իրականացվում էր ԽՍՀՄ փլուզման՝ նախկին միութենական հանրապետությունների անվտանգային հեռանկարների տեսանկյունից դժվար կանխատեսելի փուլում՝ նորանկախ ազգային պետությունների ընկերակցության կազմավորման նախաշեմին:

Վտարանդիական կառավարության գործունեության շրջանում տիրող քաղաքական անորոշության և Ղարաբաղի ու Հայաստանի անվտանգության դեմ ուղղված սպառնալիքների ռազմավարական մասշտաբների մասին պատկերացում կարող է տալ ԽՍՀՄ-ում կոմունիստական վարչակարգի փլուզման ընթացքում տեղի ունեցած այնպիսի փուլանիշային ներքաղաքական իրադարձությունների թվարկումը, ինչպիսիք են միութենական հանրաքվեի տապալումը, ԱԴՊԿ *(ГКЧП)* արկածախնդրությունը, ԽՍՀՄ-ը համադաշնության կերպափոխելու նպատակով Միութենական պայմանագրի կնքման ձախողումը, վերակառուցման վերջին փուլում Ձինված ուժերի և ԽՍՀՄ հատուկ ծառայությունների նկատմամբ ԽՄԿԿ կենտկոմի վերահսկողության փաստացի վերացումը, հայաստանի ազգային անկախության հռչակումը, ինքնորոշման հարցով ՀՀ ու ԼՂՀ հանրաքվեների անցկացումը և վերջապես՝ ԽՍՀՄ փլուզումը:

Հայկ ՔՈԹԱՆՋՅԱՆ

2009 թ. հուլիս – օգոստոս
Վաշինգտոն – Երևան

ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ.

[1] Տես «Prelude to conflict: events leading to the Defense of Karabakh». «Armenian National Committee of America. Eastern Region» (http://www.anca.org/press_releases/press_releases.php?prid=65).

[2] 1989 թ. հունվարի 12-ին ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի Նախագահությունն ընդունեց հրամանագիր «Ադրբեջանական ԽՍՀ ԼՂԻՄ-ում հատուկ ձևի կառավարում մտցնելու մասին»՝ ստեղծելով Հատուկ կառավարման կոմիտե (ՀԿԿ), որը գլխավորում էր ԽՄԿԿ կենտկոմի կողմից նշանակված Ա. Վոլսկին, ընդսմին նա համատեղում էր ԽՄԿԿ մարզկոմի առաջին քարտուղարի և մարզխորհրդի նախագահի գործառույթները: ՀԿԿ-ն անմիջականորեն ենթարկվում էր միութենական կենտրոնական կուսակցական և խորհրդային մարմիններին:

1989 թ. օգոստոսի 16-ին ժողովրդական ներկայացուցիչների համագումարը Ղարաբաղում 1918–1920 թթ. գոյություն ունեցած Ազգային խորհրդի օրինակով ստեղծեց Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային խորհուրդ և ԼՂԻՄ-ը հռչակեց անկախ միութենական սուբյեկտ:

1989 թ. նոյեմբերի 28-ին Երևանում չդադարող բազմահազարանոց հանրահավաքների և ցույցերի պայմաններում, երբ ըստ էության շրջապատման մեջ էր Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի շենքը, ընդունվեց Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի և Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային խորհրդի որոշումը «Հայկական ԽՍՀ և Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորման մասին»:

Բաքվում կազմակերպված հայկական ջարդերի ժամանակ, 1990 թ. հունվարի 15-ին, Մոսկվայի կողմից ՀԿԿ լուծարմամբ Լեռնային Ղարաբաղում ամբողջ իշխանությունը փոխանցվեց կուսակցական և վարչական գործառույթներ համատեղող «կազմկոմտեին», որը ներկայացնում էր Ադրբեջանի Կառավարությունը, սակայն գլխավորում էր ԽՄԿԿ կենտկոմի կողմից նշանակված՝ Ադրբեջանի կոմկուսի կենտկոմի 2-րդ քարտուղար Վ. Պոլյանիչկոն (սպանվել է 1993 թ. օգոստոսի 1-ին Հյուսիսային Օսեթիայում ահաբեկչական գործողության ժամանակ, երբ նա օսեթա-ինգուշական հակամարտության գոտում ժամանակավոր վարչակազմի ղեկավարն էր): Արտակարգ միջոցների կիրառման համար որպես իրավական հիմք դիտվեց ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի Նախագահության 1990 թ. հունվարի 15-ի «ԼՂԻՄ-ում և որոշ այլ շրջաններում արտակարգ դրություն հայտարարելու մասին» հրամանագիրը:

Կազմկոմիտեին տրվել էին բռնաճնշումներ կիրառելու մեծ լիազորություններ՝ ընդհուպ մինչև զանգվածային տեղահանումների կազմակերպում (նշված հրամանագրով պետական իշխանության և կառավարման մարմիններին իրավունք էր տրվում «քաղաքացիներին ժամանակավորապես արտաքսակեցնել բնակության համար վտանգավոր շրջաններից՝ նրանց տրամադրելով այլ բնակելի շինություններ», հոդ. 2, մաս 5): Ըստ էության, դա ոչնչով չսահմանափակված կոմունիստական ռազմավարչական բռնապետության մարմին էր, որն իր գործողություններում ղեկավարվում էր անմիջականորեն ԽՄԿԿ և Ադրբեջանի կոմկուսի կենտկոմներից ստացվող հրահանգներով: Անծնագրային ռեժիմի ստուգման և անօրինական կազմավորումների զինաթափման պատրվակով կատարվում էին արտադատարանային գնդակահարություններ, զանգվածային կալանումներ, հայկական շրջաններում համատարած էթնիկական զտումներ:

[3] ԼՂԻՄ-ի մարզային խորհրդի գործունեությունը դադարեցվել էր ավելի վաղ՝ ԼՂԻՄ-ի ՀԿԿ ստեղծման կապակցությամբ, ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի Նախագահության

1989 թ. հունվարի 12-ի «Ադրբեջանական ԽՍՀ ԼՂԻՄ-ում կառավարման հատուկ ձև մտցնելու մասին» հրամանագրով: Միաժամանակ ԽՄԿԿ կենտկոմի որոշմամբ դադարեցվել էր Ադրբեջանի կոմկուսի Լեռնային Ղարաբաղի մարզկոմի գործունեությունը:

[4] Հայկական ԽՍՀ Կառավարությանն առընթեր Լեռնային Ղարաբաղի հարցերով շտաբը գլխավորում էր Աշոտ Մանուչարյանը, որը հետագայում՝ 1991 թ. հոկտեմբերի 16-ի նախագահական ընտրություններից հետո, դարձավ Հայաստանի Նախագահի ազգային անվտանգության հարցերով գլխավոր խորհրդական:

[5] «Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ»՝ ձևակերպում, որը տեղ է գտել ԽՄԿԿ կենտկոմի փաստաթղթերում, և որը արտացոլում է Ղարաբաղյան խնդրի լուծման հարցում ԽՍՀՄ ղեկավարության վարած քաղաքականության մանիպուլյատիվ բնույթը:

[6] Տես «Conflict, cleavage and change in Central Asia and the Caucasus». By *Karen Dawisha, Bruce Parrott*. 1997: «Google Books. Political science» (http://books.google.com/books?id=XvMfelVY71sC&pg=PA90&lpg=PA90&dq=Hayk+Kotanjian+perestroika&source=bl&ots=SZtApaA3tB&sig=BYvRwrDoeWrQM5oFq_WpWFkCt8Q&hl=en&ei=JJeISIr3GZKutge-mtjnDA&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=2#v=onepage&q=&f=false):

[7] Ադրբեջանական կողմի հետ բանակցությունների հաջողությանը էապես նպաստեց ՀԿԿ կենտկոմի կողմից հրազդանի շրջանին կցված Հայկական ԽՍՀ Նախարարների խորհրդի նախագահի առաջին տեղակալ Վլադիմիր Մովսիսյանի և Հայկական ԽՍՀ Սպառողական կոոպերացիայի նախագահ Մուրադ Մուրադյանի օգնությունը:

[8] Սումգայիթի հայ բնակչության դեմ կատարված ցեղասպանական հանցագործությունների մասին վկայությունների տվյալ քննչական գրանցումը, չնայած ԽՄԿԿ կենտկոմի բացասական վերաբերմունքին, կազմակերպվեց 1989 թ. հեղինակի՝ որպես Հայաստանի կոմկուսի Հրազդանի շրջկոմի առաջին քարտուղարի, Հայկական ԽՍՀ Գլխավոր դատախազ Սուրեն Օսիպյանի և կենտկոմի վարչական մարմինների բաժնի վարիչ Մավր Դավթյանի միջև լուռ համաձայնությամբ: Ներկայումս նյութերի այս ժողովածուն Սումգայիթի հակահայկական ջարդերի վերաբերյալ վկայությունների՝ Հայաստանում եղած միակ համակարգված փաստագրական աղբյուրն է:

[9] 1989 թ. հոկտեմբերի 15-ին Հայկական ԽՍՀ 11-րդ գումարման Գերագույն խորհրդի տասներորդ արտահերթ նստաշրջանում քննարկվեցին Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային խորհրդից և ԼՂԻՄ-ի Հատուկ կառավարման կոմիտեից ստացված տեղեկություններն այն մասին, որ 1989 թ. հոկտեմբերի 10-ին ԼՂԻՄ-ում 2 ամիս ծառայություն անցնելուց հետո, համաձայն պլանի, կատարվում էր ԽՍՀՄ ՆԳՆ ներքին զորքերի ստորաբաժանումների հերթական փոխարինում: Սվերդլովսկի հրշեջ-տեխնիկական ուսումնարանը Շուշիից ուղևորվում էր դեպի Կիրովաբադի օդանավակայան, որպեսզի մեկնի Սվերդլովսկ՝ իր մշտական տեղաբաշխման վայրը: Ստեփանակերտի կենտրոնում ԽՍՀՄ ՆԳՆ զինծառայողների շարասյունից անզեն մարդկանց վրա կրակ արձակվեց, ինչի հետևանքով տուժեց 6 մարդ, որոնցից մեկը՝ Սպարտակ Հակոբյանը, մահացավ: Հայ պատգամավորները պահանջեցին քաղաքական գնահատական տալ այդ միջադեպին՝ այն համարելով ԼՂԻՄ-ի հայ բնակչության կամքն ընկճելու և նրան ահաբեկելու նպատակով Ադրբեջանի նախաձեռնած քաղաքական գործողությունների շղթայի օղակներից մեկը: Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի

նստաշրջանը ԽՍՀՄ ժողովրդական պատգամավոր Զորի Բալայանի առաջարկությամբ որոշում ընդունեց միջադեպի բոլոր հանգամանքներն ուսումնասիրելու նպատակով ստեղծել հանձնաժողով: Հայկական ԽՍՀ ԳԽ պատգամավոր, Հայաստանի կոմկուսի կենտկոմի առաջին քարտուղարի տեսուչ Հ. Քոչարյանի գլխավորած հանձնաժողովը, չնայած Ադրբեջանի կոմկուսի կենտկոմի կողմից ԽՄԿԿ կենտկոմ ներկայացված բողոքին, ժամանելով Ստեփանակերտ, ՀԿԿ ղեկավարի տեղակալներ Վալերի Սիդորովի և գեներալ-մայոր Սերգեյ Կուպրեևի հետ փոխզգործությամբ միջադեպը գնահատեց որպես սադրանք՝ ուղղված ԼՂԻՄ-ի հայ բնակչության և ՀԿԿ-ի դեմ: Հայկական ԽՍՀ ԳԽ հանձնաժողովի կազմում, բացի պաշտոնատար անձանցից, ներգրավված էին նաև Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի հասարակայնության ներկայացուցիչներ Կիմ Բալայանը և Ռոբերտ Քոչարյանը (տես «Провокация? Или выстрелы в упор» «KWPA–Karabakh War Press Archive» (http://press.karabakh.info/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F%3F_%D0%98%D0%BB%D0%B8_%D0%B2%D1%8B%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%8B_%D0%B2_%D1%83%D0%BF%D0%BE%D1%80):

[10] Ինքնորոշման ճանապարհով Լեռնային Ղարաբաղի հայության անվտանգության շահերը առաջ մղելու նպատակով անմիջական ժողովրդավարության իրավաքաղաքական գործիքարանի օգտագործման պրոբլեմների մշակումը հեղինակն սկսել էր դեռ 1989–1990 թթ.՝ Հայաստանի կոմկուսի կենտկոմի առաջին քարտուղարի տեսուչ–Ղարաբաղյան գործընթացի քաղաքական համակարգող եղած ժամանակ (տես սույն ժողովածուն, էջ 523):

[11] Տես ԽՍՀՄ անցումային զարգացումների քաղաքական-անվտանգային կանխատեսումները, որոնք հեղինակը հրապարակել էր 1991 թ. սկզբին՝ վերակառուցման ամբիոնի դեր կատարող «Օգոնյոկ» հանդեսում (տես սույն ժողովածուն, էջ 499):

[12] 1991 թ. անցումային գործընթացների հետազոտման աշխատանքներին, որոնք կատարվում էին ԽՄԿԿ կենտկոմի Ակադեմիայում, միացան ԱՄՆ-ի Ելի համալսարանի մի խումբ քաղաքագետներ՝ ամերիկյան քաղաքագիտության «կենդանի դասականներ» Ռոբերտ Դալի (Robert Dahl) և Դեյվիդ Ապտերի (David Apter) գլխավորությամբ:

[13] 1991 թ. ապրիլից «Կայունություն» և «Հակամարտություն» նախագծերի վերլուծական խմբերի նիստերում ուշադրությունը կիզակետվում էր միութենական Կենտրոնի և ինքնիշխանացող միութենական հանրապետությունների ղեկավարությունների միջև քաղաքական հակամարտության պրոբլեմների մշակման վրա (Լիտվան, Էստոնիան, Լատվիան, Վրաստանը, Մոլդովան, Հայաստանը չմասնակցեցին 1991 թ. մարտին կայացած միութենական հանրաքվեին):

«Կայունություն» և «Հակամարտություն» նախագծերի անդամների կատարած խմբային փորձաքննությունների աշխատակարգով իրականացվեցին ինչպես ԽՄԿԿ կենտկոմի համապատասխան խմբերի, այնպես էլ ինքնիշխանացող ՌԽՊՀՀ ելցինյան վարչակազմի քաղաքական խորհրդատվություններ: Միութենական հանրաքվեի, ԱԴՊԿ տապալված հեղաշրջման, ԽՍՀՄ փոխարեն ԱՊՄ (Անկախ Պետությունների Միություն) ստեղծման մասին պայմանագրի նախագծի և նովոգարյովյան գործընթացի արդյունքների լայն համատեքստում գիտական փորձաքննության ենթարկվեց Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության լուծման վերաբերյալ ելցինյան վարչակազմի մշակումների փաթեթը, որը հետագայում՝ 1991 թ. Ռուսաստանի Նախագահ Բորիս Ելցինի և Ղազախստանի Նախագահ Նուրսուլտան Նազարբաևի Ստեփանա-

կերտ կատարած այցից հետո, ստացավ «Ժելեզնովոդսկի նախածեռնություն» անվանումը: Այս ամենը, մի կողմից, օգնում էր ԽՍՀՄ վերափոխվող քաղաքական կենտրոնին՝ օբյեկտիվ կերպով գնահատելու վերակառուցման քաղաքականության մոտալուտ ձախողումը, մյուս կողմից՝ նախագծերի մշակմամբ ապահովվում էր փլուզվող ԽՍՀՄ տարածքում նոր ուժային կենտրոններին, առաջին հերթին՝ ՈՒԽԴԱՀ–ՈՂ նոր ելցինյան վարչակազմին քաղաքական ռազմավարական խորհրդատվությունների տրամադրումը:

[14] Հեղինակը 1992 թ. շարունակում էր մասնակցել այն կազմակերպությունների գործունեությանը, որոնք 1991 թ. ապրիլ–դեկտեմբերին ապահովում էին Լեռնային Ղարաբաղի վտարանդիական կառավարության արտաքին գործերի նախարարի պարտականությունների կատարումը: Հեղինակը՝ որպես Ազգային և միջազգային անվտանգության ռուսաստանյան հիմնադրամի փորձագետ, Աֆղանական պատերազմի վետերանների խմբի կազմում մասնակցեց Թբիլիսի, Ցխինվալ և Գորի կատարած այցելությունների, ինչպես նաև գեներալ-մայոր Ռուսլան Աուշևի ղեկավարած Պատերազմների վետերանների միջազգային կոմիտեի ու Աֆղանական պատերազմի վետերանների կոմիտեի փորձագետների՝ Կովկասում զինված հակամարտությունների լուծման հարցերով Թբիլիսիում կայացած համաժողովի արդյունքներով Հարավօսեթական զինված հակամարտության «սառեցման» նախագծի մշակման աշխատանքներին:

[15] 1991 թ. օգոստոսին հեղինակը, կատարելով Լեռնային Ղարաբաղի վտարանդիական կառավարության արտաքին գործերի նախարարի պարտականությունները և լինելով ԽՍՀՄ ԶՈՒ-ի ԽՄԿԿ Միացյալ կուսկոմի գիտական խորհրդատու, օպերատիվ մշտագննման ռեժիմով ԱԴՊԿ կազմակերպած պուտչի զարգացման ռազմաքաղաքական բաղադրիչի վերաբերյալ ռազմավարական խորհրդատվությամբ էր ապահովում Հայաստանի Նախագահի ազգային անվտանգության գծով գլխավոր խորհրդականի ծառայությունը: Այդ մասնագիտական քաղաքական-անվտանգային գնահատումները նպաստեցին ԽՍՀՄ տարածքում քաղաքական ճգնաժամի դինամիկայի վերաբերյալ օբյեկտիվ ռազմավարական կանխատեսումներին, որոնք հիմք դարձան ԱԴՊԿ տապալումից հետո՝ 1991 թ. սեպտեմբերի 21-ին, «ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետության դուրս գալու հետ կապված հարցերի լուծման կարգի մասին» ԽՍՀՄ օրենքին համապատասխան Հայաստանի Հանրապետության անկախության հարցով հանրաքվե անցկացնելու վերաբերյալ որոշում կայացնելու համար:

[16] Մոսկվայում ՀՀ մշտական ներկայացուցիչ Ֆելիքս Մամիկոնյանը, վերը հիշատակված էդուարդ Սիմոնյանցը և Վահան Ավագյանը, ինչպես նաև Վահան Շիրխանյանը:

[17] Հեղինակը ԽՄԿԿ կենտկոմի դեսպանորդ-խորհրդական եղած ժամանակ Աֆղանստանից ճանաչում է գեներալ Նորատ Տեր-Գրիգորյանցին, որն այնտեղ ԽՍՀՄ ԶՈՒ-ի 40-րդ բանակի շտաբի պետն էր:

[18] Ստացիոնար դոկտորանտուրայի և Լեռնային Ղարաբաղի վտարանդիական կառավարության արտգործնախարարի առաքելության շրջանակներում կատարված մենագրական հետազոտության արդյունքներով 1992 թ. Մոսկվայում հեղինակը հրապարակեց մի շարք հակամարտաբանական մենագրություններ՝ "Грани согласия – конфликта. Цивилизационные проблемы теоретической и прикладной политологии", "Введение в этнополитологию консенсуса – конфликта. Теоретико-методологические проблемы цивилизационного анализа", "Этнополитология консенсуса – конфликта. Цивилизационный аспект национальной безопасности":

ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ, ԶԵԿՈՒՑՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ՀԵՂԻՆԱԿԱՅԻՆ ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑՆԵՐ

ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ. ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՄԱԴՐԻԴՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ ՀԻՄՆՎԱԾ ԵՆ «ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՀԱՐԱՑՈՒՅՑԻ» ՎՐԱ

ԶԵԿՈՒՑՈՒՄ

Հարվարդի համալսարանի Սևծովյան ավազանի անվտանգության ծրագրի գիտագործնական խորհրդաժողովում

Մոսկվա 2009 թ. հոկտեմբերի 8

Հարգելի գեներալ Օլստրյում և դոկտոր Կոնոպլյով,

Համաժողովի հարգելի մոսկովյան տանտերեր,

Հարգելի գործընկերներ,

Թույլ տվեք գոհունակություն հայտնել այն փաստի առթիվ, որ մեր հեղինակավոր Հարվարդյան սեմինարի էստաֆետը Երևանից հաջողությամբ փոխանցվել է Մոսկվային, և ողջունել նրա հարգելի կազմակերպիչներին ու մասնակիցներին:

Եվ դա ոչ միայն խորհրդանշական է, այլև կարևոր է իր քաղաքական էությամբ: Միջազգային անվտանգության ժամանակակից ճարտարապետության ստեղծումը դժվար է պատկերացնել առանց Մոսկվայի և Վաշինգտոնի միջև արդյունավետ երկխոսության ու համագործակցության ձևավորման: Ռուս-ամերիկյան հարաբերություններում տեղի ունեցող վերջին զարգացումները նոր հնարավորություններ են ստեղծում համաշխարհային, առաջին հերթին՝ եվրոպական անվտանգային համասեռ տարածության ձևավորման համար[1]: Կարևոր է, որ երկու պետությունների ղեկավարներն էլ, ելույթ ունենալով համաշխարհային հանրության առջև, որպես միջազգային անվտանգության ժամանակակից համակարգի ձևավորման հիմք են դիտում այն սկզբունքը, ըստ որի բացառվում է սուբյեկտների անվտանգության ապահովումն ի հաշիվ այլ սուբյեկտների անվտանգության[2]: Եվ այժմ որպես միջազգային անվտանգության նոր համակարգի հիմք առաջարկվում է դիտել ոչ թե «պատերազմի հարացույցը», այլ «խաղաղության հարացույցը»:

Քսանյակի վերջին գագաթնաժողովը Փիտսբուրգում, ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի 64-րդ նստաշրջանը, Ստրասբուրգում ՆԱՏՕ-ի Հոբելյանական գագաթնաժողովը, հուլիսին ԱՄՆ-ի և Ռուսաստանի նախագահների մոսկովյան բանակցությունները, Մեծ ութնյակի գագաթնաժողովը Ակվիլում զգալի չափով թարմացրին պատկերացումները համաշխարհային համակարգային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի պայմաններում ձևավորվող հանընդհանուր անվտանգության տարածաշրջանային հատվածների ուրվագծերի մասին:

Հարավկովկասյան տարածաշրջանը անմիջականորեն ներգրավված է ՈԴ, ԱՄՆ-ի, ԵՄ-ի, ԵԱՀԿ, ՆԱՏՕ-ի և ՀԱՊԿ-ի ռազմավարական շահերի ոլորտում և, համապատասխանաբար, զգայուն կերպով է արձագանքում այդ ուժային կենտրոնների միջև եղած հարաբերությունների փոփոխություններին[3]: Նախագահ Բարակ Օբամայի իշխանության գալուց հետո Ամերիկայի կողմից միջազգային հարաբերությունների ոլորտում «խելացի ուժի» կարևորումը նախադրյալներ է ստեղծում Հարավային Կովկասում տարածաշրջանային անվտանգության ավելի հաշվեկշռված համակարգի ձևավորման համար՝ դրանում տարածաշրջանային կառուցվածքաստեղծ տարրերի ու կապերի ներգրավմամբ:

Հարավային Կովկասում տարածաշրջանային անվտանգության օպտիմալ ճարտարապետության ստեղծմանը նպաստում են ԵՄ-ի նոր «Արևելյան գործընկերություն» ծրագրի շրջանակներում տարածաշրջանային համագործակցության ծավալման հեռանկարների շուրջ ընթացող խորհրդատվությունները: Տարածաշրջանային անվտանգության ամրապնդման համար նոր հնարավորություններ ստեղծվեցին Հայաստանի Նախագահի նախաձեռնությամբ՝ միտված առանց նախապայմանների Հայաստանի և Թուրքիայի միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման, ինչպես նաև Թուրքիայի կողմից Հայաստանի շրջափակման վերացման հնարավորությունների հարցով հայ-թուրքական երկխոսության ծավալմանը: Հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման վերաբերյալ արձանագրությունների նախագծերի ներկայացումը ինչպես Հայաստանում և Թուրքիայում, այնպես էլ Հայկական Սփյուռքում կազմակերպվող լայն հասարակական քննարկումների նպատակաուղղված է ժողովուրդների միջև վստահության ամրապնդմանը, ինչպես նաև Հարավային Կովկասում խաղաղության ու կայունության ամրապնդմանը[4]:

Միջազգային անվտանգության տարբեր կազմակերպություններին Հայաստանի հավասարակշռված մասնակցությունը, արտաքին քաղաքական նախաձեռնությունները ուղղված են Հարավային Կովկասում կայունությանը ցուցաբերվող միջազգային աջակցության ներուժի մեծացմանը,

ինչն իրականացնում են ՄԱԿ-ը, ԵԱՀԿ-ն՝ իր Մինսկի խմբով, ՀԱՊԿ-ը՝ Օպերատիվ արձագանքման հավաքական ուժերի ստեղծմամբ, ՆԱՏՕ-ն՝ «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի միջոցով, ԵՄ-ն՝ իր «Արևելյան գործընկերություն» ինտեգրային ծրագրով, Սևծովյան տնտեսական համագործակցության կազմակերպության համաժողովներով: Դրան են միտված նաև Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի, Ֆրանսիայի և հենց տարածաշրջանային դերակատարների քաղաքական-դիվանագիտական ջանքերը[5]:

Հարավային Կովկասում անվտանգության ապահովման համատեքստում հատուկ ուշադրության է արժանի 2008 թ. նոյեմբերին Ղարաբաղյան կարգավորման վերաբերյալ Ռուսաստանի Նախագահի նախաձեռնությամբ Մայնդորֆյան հռչակագրի ստորագրումը Հայաստանի, Ադրբեջանի և Ռուսաստանի ղեկավարների կողմից, ինչպես նաև ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահ պետությունների նախագահների 2009 թ. հուլիսի համատեղ հայտարարությունը Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման Մադրիդյան սկզբունքների վերաբերյալ, որում միջնորդ պետությունները արտահայտում են իրենց աջակցությունը Հայաստանի և Ադրբեջանի լիդերներին՝ Ղարաբաղյան խնդրի խաղաղ կարգավորման ճանապարհին[6]:

Ղարաբաղում տարածաշրջանային անվտանգության աղետալի սասանմամբ հղի պատերազմը չվերսկսելու հուսադրող գործոն է հակամարտող կողմերի համաձայնությունը Մինսկի խմբի Համանախագահների այն առաջարկության հետ, թե որպես Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման և լուծման հիմքում պետք է դրվեն ՄԱԿ-ի Կանոնադրության հետևյալ երեք հիմնադրույթները՝ «ուժի չգործադրման», «տարածքային ամբողջականության» և «ժողովուրդների ազատ ինքնորոշման» սկզբունքները: Հարավային Կովկասում խաղաղության պահպանման գործընթացի վրա անշուշտ դրական ազդեցություն է գործում Հայաստանի և Ադրբեջանի ղեկավարների միջև չընդհատվող երկխոսությունը, որն ուղեկցվում է Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի և Ֆրանսիայի ղեկավարների աջակցությամբ, ինչպես նաև Մինսկի խմբի Համանախագահների խորհրդատվություններով[7]:

Կցանկանայի հատկապես շեշտել կողմերի միջև այնպիսի համընդունելի համաձայնության ձեռքբերման անհրաժեշտությունը, որի դեպքում հաշտության հիմքը, ոչ թե «պատերազմելու սպառնալիքն» է, այլ երկուստեք ձգտումը խաղաղությանը: Մադրիդյան սկզբունքների համակարգն անշուշտ ունի դրական կողմեր, քանի որ դրանում արտացոլված են Մինսկի

խմբի Համանախագահների հռչակած վերոնշյալ հիմքային սկզբունքները: Այդ առումով պետք է ըստ արժանվույն գնահատել Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի և Ֆրանսիայի ներդրումը Մինսկի գործընթացը խաղաղ միջոցներով առաջ մղելու գործում: Միևնույն ժամանակ, պետք է ուշադրություն դարձնել այն հանգամանքի վրա, որ մասնագետները, այդ թվում՝ մերամերիկյան գործընկերները, հարցականի տակ են դնում Նախագահ Ջորջ Բուշի վարչակազմի արտաքին քաղաքականության որոշ առանձնահատկությունների արդարացված լինելու փաստը: Լայն իմաստով խոսքը Բուշի վարչակազմի անվտանգային մտածողության մեջ ռազմական բաղադրիչի գերակշռության և, համապատասխանաբար, արտաքին քաղաքական պրոբլեմների լուծման ժամանակ ուժային գործիքարաների նախապատվություն տալու մասին է[8]: Ընդսմին այդ պրոբլեմների թվում են ազատ ինքնորոշման իրավունքի իրացման հետ կապված այն տարածաշրջանային միջազգային հակամարտությունները, որոնք 1949 թ. Ժնևյան համաձայնագրերի 1-ին Լրացուցիչ արձանագրության համաձայն՝ նույնականացվում են որպես ազգային-ազատագրական և հակագաղութային[9]:

Ցավոք, այդ դժգոհությունը վերաբերում է նաև Ղարաբաղյան հակամարտության լուծման նկատմամբ որոշ մոտեցումների: Մադրիդյան սկզբունքների պարագայում Բուշի վարչակազմի վերը նշված մեթոդաբանական սխալականությունը դրսևորվում է այն բանում, որ Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման և լուծման հիմքում դրված է ոչ թե «խաղաղության», այլ «պատերազմի հարացույցը»: Տվյալ մոտեցմամբ հակամարտության խաղաղ կարգավորման որոնումը հայտնվում է «պատերազմ վերսկսելու սպառնալիքի» ոչ կառուցողական ձևաչափում: Զգալի չափով հենց դրանով է բացատրվում այն հանգամանքը, որ ադրբեջանական կողմը որպես «հիմնական փոխզիջում» ներկայացնում է «ռազմական գործողություններ չվերսկսելու իր պատրաստակամությունը»: Այլ կերպ ասած՝ Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման՝ «պատերազմի հարացույցի» վրա հիմնվող այս մոտեցման դեպքում չկա Ադրբեջանին ուղղված այնպիսի հանդիպական համարժեք փոխզիջումների խթանելու մեխանիզմ, որոնք նպատակաուղղված լինեն կայուն խաղաղության իրատեսական հաստատմանը: Դրանով կարելի է բացատրել այն փաստը, որ Ադրբեջանը բազմակի գերազանցել է հարձակողական սպառազինությունների վերաբերյալ ԵՍԶՈՒ պայմանագրով սահմանված առաստաղները, ոչ միայն ներազգային լսարանում, այլև միջազգային ամբիոններից բացահայտ կերպով քարոզում է իր Զինված ուժերի ինտենսիվ նախապատրաստումը պատերազմի վերսկսմանը:

Այստեղ տեղին է հիշել Նախագահ Հեյդար Ալիևի ավելի իրատեսական դիրքորոշումը, որը նա ցուցաբերեց Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի հետ Ռուսաստանի միջնորդությամբ 1994 թվականի գարնանն ընթացող բանակցություններում՝ Ադրբեջանի Նախագահ Այազ Մութալիբովի և ժողովրդական ճակատի առաջնորդ Աբուլֆազ Էլչիբեյի սանձազերծած պատերազմի արդյունքներով զինադադար կնքելու վերաբերյալ: 1994 թ. մայիսին տեղի ունեցող բանակցությունների անմիջական մասնակիցների վկայությամբ՝ տվյալ դիրքորոշման էությունն այն էր, որ Ադրբեջանը պատրաստ է ճանաչելու Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության գոյության փաստը, մի սուբյեկտի, որն ստեղծվել էր 1991 թ. ԽՍՀՄ-ում գործող վերակառուցումային օրենսդրությանը համապատասխան իրագործված հանրաքվեի արդյունքներով: Այսպիսով ճանաչվում էր Ադրբեջանի կազմից Լեռնային Ղարաբաղի և այն Հայաստանի Հանրապետության հետ կապող Լաչինի ու Քարվաճառի շրջանների դուրս գալու օրինականությունը: Փոխարենը՝ Նախագահ Հեյդար Ալիևը բանակցություններ էր վարում նոր օրինական հայկական պետության դեմ Ադրբեջանի նախկին ղեկավարության սանձազերծած ագրեսիայի հետմղման հետևանքով Լեռնային Ղարաբաղի ինքնապաշտպանության ուժերի ստեղծած անվտանգության գոտու մյուս տարածքները վերադարձնելու հնարավորության շուրջ: Այդպիսին էր Ղարաբաղյան հակամարտության արմատական լուծման ու հայ և ադրբեջանական ժողովուրդների միջև կայուն խաղաղության հաստատման նպատակով փոխադարձ զիջումների շուրջ 1994 թ. ընթացող խորհրդատվությունների էությունը:

Եվ այսպես. Հայաստանի, Ադրբեջանի և Լեռնային Ղարաբաղի իշխանությունները 15 տարի առաջ հենց «խաղաղության հարացույցի» հիման վրա էին ընկալում այն իրողությունները, որոնք ԽՍՀՄ փլուզման նախօրեին և օրինականորեն ինքնորոշված Ղարաբաղի դեմ Նախագահ Մութալիբովի սանձազերծած պատերազմի հետևանքով ձևավորվել էին Արևելյան Անդրկովկասում «ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետության դուրս գալու մասին» ԽՍՀՄ օրենքին և միջազգային իրավունքի նորմերին համապատասխան:

Նախագահ Բարակ Օբամայի թիմն իրեն տարանջատում է Ջորջ Բուշի վարչակազմի անվտանգային ռազմավարությունից, որը կողմնորոշված էր ռազմական ուժի գործոնի գերակշռությամբ «կոշտ անվտանգությանը»: ԱՄՆ-ի նոր վարչակազմի կողմից «խելացի ուժի»՝ որպես անվտանգային քաղաքականության համակարգաստեղծ ու գերակայող պարամետրի հռչակումը նախադրյալներ է ստեղծում Ղարաբաղյան կարգավորման գործընթացի մեթոդաբանական հիմքի վերանայման համար:

Այդ նոր պայմաններում զգալի չափով ԱՄՆ-ի նախորդ վարչակազմի ջանքերով ձևավորված Մադրիդյան սկզբունքների վերակողմնորոշումը «պատերազմի հարացույցից» «խաղաղության հարացույցի» կարող է հակամարտության երեք կողմերին էլ դրդել համարժեք փոխզիջումների՝ ի նպաստ Հարավային Կովկասում կայուն խաղաղության հաստատման:

Այն ուժերը, որոնք փորձում են գաղութային պատերազմների վերսկսման միջոցով լուծել տարածաշրջանային ազգային-ազատագրական հակամարտությունները[11], պետք է ամենայն լրջությամբ դասեր քաղեն անցյալ տարի Վրաստանում տեղի ունեցած պատերազմի ողբերգական հետևանքներից: Ռուսի միջազգային իրավունքի՝ ՄԱԿ-ի Կանոնադրության մեջ ձևակերպված և ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի որդեգրած երեք վերը նշված հիմնարար սկզբունքների պահպանման պայմանով Ղարաբաղյան հիմնախնդրի փոխզիջումային լուծման ուղիների ու միջոցների համատեղ որոնումն ստանում է ռազմավարական տրամաչափ և կարող է դառնալ Հարավային Կովկասում կայունության ու անվտանգության ապահովման հիմք[12]:

Տարածաշրջանում փոխըմբռնման և վստահության մթնոլորտի հաստատման համատեքստում Ղարաբաղյան հակամարտության լուծման համար կարևոր նպաստավոր հանգամանք է Հայաստանի և Ադրբեջանի ղեկավարներ Սերժ Սարգսյանի և Իլհամ Ալիևի միջև չընդհատվող երկխոսությունը: Նախագահներ Բարակ Օբամայի և Դմիտրի Մեդվեդևի ջանքերով ԱՄՆ-ի և Ռուսաստանի միջև «խաղաղության հարացույցի» և «խելացի ուժի» սկզբունքի հիման վրա արդյունավետ երկխոսության զարգացմամբ Հարավային Կովկասի երկրների համար բացառիկ հնարավորություն է ստեղծվում իրենց լուման ներբերելու՝ հավասարակշռված տարածաշրջանային անվտանգության կառուցման մեջ նախադրյալներ ստեղծելով համարժեք փոխզիջումների, ինչպես նաև տարածաշրջանային ու անդրտարածաշրջանային ծրագրերի միջոցով երաշխավորված կայուն խաղաղություն հաստատելու համար:

ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ.

[1] *Г. Котанджян.* Исходя из требований глобальной безопасности. «Голос Армении», 18 октября 2008 г. (http://www.golos.am/index.php?option=com_content &task=view&id=36617&Itemid=41);

«Dr. MG Hayk Kotanjian of Armenia named Marshall Center Graduate of the Month for May, 2008» (http://www.marshallcenter.org/site-graphic/lang-en/page-alum-news-1/xdocs/alum/news-newsbrief/08-18.htm).

[2] «Выступление Президента России Д. А. Медведева на 64-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН». Нью-Йорк, 23 сентября 2009 г. (http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/E2B8C97B2C9E5D43C325763B0022E081);

«Remarks by the President to the United Nations General Assembly». The White House. 23 September, 2009 (http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-by-the-President-to-the-United-Nations-General-Assembly).

[3] *Dr. Ceslav Ciobanu.* Political economy of «Frozen Conflicts» in ex-Soviet States: challenges and prospects for the U.S. and Russia. «Virginia State University International Conference», April, 2007 (http://pdc.ceu.hu/archive/00003276/01/political_economy.pdf).

[4] «Protocols between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey». 31 August, 2009 (http://www.mfa.am/pr_09/20090831_protocol.pdf);

Philip H. Gordon. Readout on Azerbaijan, Armenia and Turkey Meetings New York City, Bureau of European and Eurasian Affairs, 28 September, 2009 (http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/2009/129940.htm).

[5] «Speech by President of the Republic of Armenia H. E. Mr. Serzh Sargsyan at the 45th Munich Security Conference». 07.02.2009 (http://president.am/events/statements/eng/?pn=3&id=30);

Dr. Hayk Kotanjian. Guidelines on developing Armenian National Security Strategy in the Context of regional security architecture of the South Caucasus. «Monograph», SNSEE-INSS-NSOOC, NDU, USA. Washington–Yerevan, 2004–2005;

Владимир Кузьмин, Михаил Фалалеев, Юрий Гаврилов. Сумма сил. Вчера ОДКБ создала коллективные силы оперативного реагирования. «Российская газета», Центральный выпуск № 4842 от 05.02.2009 г. (http://www.rg.ru/2009/02/05/armiya.html).

[6] «Joint Statement on the Nagorno-Karabakh Conflict by U.S. President Obama, Russian President Medvedev, and French President Sarkozy at the L'Aquila Summit of the Eight», 10 July, 2009 (http://www.osce.org/item/38731.html);

«Декларация Азербайджанской Республики, Республики Армения и Российской Федерации». Московская область, замок Майендорф 02.11.2008 г., «Официальный сайт Президента России» (http://www.kremlin.ru/text/docs/2008/11/ 208670.shtml);

«Сопредседатели Минской группы ОБСЕ представили главе МИД Армении результаты проведенных в Баку и Степанакерте встреч». «Новости-Армения», 02.03.2009 (http://www.newsarmenia.ru/arm1/20090302/42034520.html).

[7] «Минская группа ОБСЕ осудила нарушение режима прекращения огня в Карабахе». «ИА REGNUM», 05.03.2009 (http://www.regnum.ru/news/1133901.html);

«Statement of the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group: There is no military solution to the Nagorno-Karabakh conflict». «REGNUM», 19.02.2009 (http://www.regnum.ru/english/1127568.html);

«Военного решения нагорно-карабахского конфликта не существует: заявление сопредседателей МГ ОБСЕ». «ИА REGNUM», 19.02.2009 (http://www.regnum.ru/news/1127568.html);

Андрей Сафонов. Как разморозить конфликты? «Новая Газета Онлайн Приднестровье», 04.06.2008 (http://novaiagazeta.org.ru/index.php?newsid=259).

[8] «Олбрайт критикует внешнюю политику администрации Буша». РИА «Новости» 21.08.2003 (http://www.rian.ru/politics/20030821/422798.html);

«Анализ внешней политики Буша-младшего («United Press International», США)». 11 ноября 2004 г. «ИноСМИ.Ru» (http://www.inosmi.ru/translation/214565.html);

«Обама и Байден призвали покончить с провальной внешней политикой Буша». РИА «Новости», 24.08.2008 (http://rian.ru/world/20080824/150624379.html);

Картер: «Команда Буша – худшая за всю историю». 21.05.2007 (http://www.km.ru/magazin/view.asp?id=96F21455E1D64D36918EDEF05C8F30C1);

«Резолюции, принятые Генеральной Ассамблеей ООН на двадцать восьмой сессии», т.1 (18 сентября – 18 декабря 1973 г.). Нью-Йорк, 1974, с. 184.

[9] «Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)», 8 June, 1977, Part I, Art. I, Point 4»;

[10] *Г. Хачатрян, Г. Казарян, С. Маргарян.* Победы–какими они были. Позывной 44 (на арм. яз.), «Армянская энциклопедия». Ереван, 2008.

[11] *Dr. Hayk Kotanjian.* Azerbaijan: Anti-Democratism and Colonialism. A glance at the perspective of regional security after Kosovo. «REGNUM» News Agency, 12.02.2008 (the text disseminated by the Information Resource Center, Public Affairs Section, U. S. Embassy, Yerevan).

[12] *Dr. Hayk Kotanjian.* «Referendum as a gesture af a good will»: peace and war scenarios for Karabakh» (http://www.harvard-bssp.org/bssp/news).

ՀՀ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ՈՒՂԵՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԱՐԵՎՈՐ Է ՀԱՅԱՍՏԱՆ–ՍՓՅՈՒՌՔ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՄՈԴԵԼԻ ԱՐԴԻԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԱՌՈՒՄՈՎ

2009 թվականին ճայթած համաշխարհային ճգնաժամի հետևանքով մեծ պետությունները ճշգրտում են իրենց ռազմավարական օրակարգում այս կամ այն երկրի ընդգրկման անհրաժեշտությունը: Առաջնային կարևորություն չունեցող պետությունները ռազմավարական համագործակցության շրջանակից տեղափոխվում են տվյալ մեծ տերությունների գերակայությունների եզրերից դուրս՝ դեպի լուսանցք:

Այս պարագայում սփյուռքային կազմակերպությունների համար գերակա շահ է դառնում իրենց ազգային պետության հետ ջանքերի համադրումը՝ ուղղված քաղաքացիության պետության ռազմավարական օրակարգում Մայր երկրի տեղի ու դերի պահպանմանը: Այս գերխնդրի լուծումն ուղղված է նաև քաղաքացիության տվյալ պետությունում սփյուռքի դիրքերի ամրապնդմանը: Այս մոտեցմամբ ԱՄՆ-ի ռազմավարական օրակարգում ամրագրելով, մի կողմից՝ Ամերիկայի, և մյուս կողմից, Իսրայելի, Իռլանդիայի, Հնդկաստանի, այժմ նաև Թուրքիայի ու այլ պետությունների ազգային ռազմավարական շահերի համադրումը՝ տվյալ սփյուռքները միաժամանակ ապահովում են այդ երկրների ռազմավարությանը համահունչ իրենց համայնքային զարգացումը:

Ռազմավարական գերակայությունների ճգնաժամային վերադասավորումների պայմաններում այս նպատակադրմամբ սկսել է գործել վերջերս ստեղծված Ամերիկայի թուրքական ընկերակցության համաժողովը՝ *AATA*-ն[1], որն իր էությամբ կրկնօրինակում է հրեական հայտնի լոբբիստական կազմակերպությունը: Խոսքը վերաբերում է թուրքերի կողմից Ամերիկա-իսրայելական հասարակական-քաղաքական գործերի կոմիտեի՝ *AIPAC*-ի[2], փորձի արդյունավետ օգտագործմանը:

Իհարկե, Հայ Սփյուռքն ունի Հայության գերակա շահերի պաշտպանության իր ուրույն փորձը, որը հիմնականում խարսխված է Եղեռնի ճանաչմանն ուղղված գերկարևոր գործունեության վրա: Գերկարևոր՝ որովհետև այս գործոնը, լինելով Սփյուռքի հայության ինքնության պահպանման հիմքը, այժմ դարձել է նաև սփյուռքահայության համախմբման փաստորեն միակ գաղափարը: Այս առումով, Հայոց Սփյուռքի կազմակերպվածքը միահարկ է, այսինքն նա չունի պետութենակենտրոն վերնաշենք:

Խոսքը վերաբերում է այն մտավոր-կազմակերպական վերնաշենքին, որը հարգելով անդամակցող կազմակերպությունների բազմապիսության իրավունքը, համադասեր «Մայր Պետություն–Սփյուռք» համակարգի զարգացման ռազմավարական շահերն ու Հայաստանակենտրոն ծրագրերը:

Վերջերս տեղի ունեցած Նախագահի համահայկական ուղևորությունը[3] իր դրական կողմերի հետ մեկտեղ միջազգային հանրության առջև բացահայտեց նախկինում չբյուրեղացած և անորոշության մեջ թաքնված այն փաստը, որ Սփյուռքն ու Հայաստանի Հանրապետությունն այս պահին չունեն համընկնող ազգային-քաղաքական օրակարգեր: Միմյանց դեմ հակամարտող երկու քաղաքական օրակարգերի առկայության փաստի թերագնահատման դեպքում կարող է խաթարվել Սփյուռքի առանց այդ էլ չհամակարգված հայաստանանպաստ լոբբիստական գործունեությունը: Այսինքն՝ Հայոց Սփյուռքի ներուժը գերազանցապես միտված կլինի ներպարփակվելու իր գոյատևման համար մղվող պայքարի նեղ տեղային շրջանակներում:

Սա մի լուրջ մարտահրավեր է, որի խորունկ իմաստավորումն ու կառուցողական գործարկումը կարող են Հայաստանի և Սփյուռքի միացյալ ջանքերով առաջ բերել համագործակցության մոդելի անհրաժեշտ արդիականացում:

Արդի փորձը հուշում է, որ արդյունավետ են գործում այն համակարգերը, որոնք կարողանում են իրենց ներքին կազմակերպությունների բազմապիսի յուրահատկությունները համադրել համազգային ներկայացուցչական կազմակերպության՝ համընդգրկուն համաձայնության ձեռքբերմանն ուղղված համադասող դերի հետ: Այսպիսով՝ Համաշխարհային Հայության համակարգի պարագայում խոսքը այդ «կազմակերպությունների կազմակերպության» ստեղծման և գործարկման մասին է: Մի կազմակերպության, որն իր ջանքերը կուղղի համազգային ռազմավարական գերակայությունների շուրջ Սփյուռքի և Հայաստանի Հանրապետության համաձայնության ձեռքբերմանը ու դրա վերահաստատման շարունակական ապահովմանը:

ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ.

[1] Assembly of American Turkish Associations (http://www.ataa.org/about/index.html#bot).

[2] The American Israel Public Affairs Committee. America's Pro-Israel Lobby (http://www.aipac.org).

[3] Панармянское турне важно с точки зрения переосмысления отношений Армения–Диаспора. Panorama.am армянский информационный портал, 30.09.2009 (http://www.panorama.am/ru/politics/2009/09/30/qotanjyan/1).

ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ՝ ԻՍՐԱՅԵԼԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ*

Պաշտպանությանը պետության պատրաստման առանցքային ուղղություններից է տարածքային պաշտպանության (ինքնապաշտպանության) կազմակերպումը: Այն առավել մեծ կարևորություն ունի փոքր տարածքով պետությունների համար, որոնք համապատասխանաբար չունեն ռազմաճակատի խորություն և ռազմավարական թիկունք: Տարածքային պաշտպանության ստորաբաժանումները, որոնք կազմավորվում են տարածքային-գոտիական սկզբունքով, նախանշանակվում են հակառակորդի՝ ռազմաճակատը ճեղքած ուժերի առաջխաղացումը կասեցնելու կամ դրանք ջախջախելու, նրա դեսանտային (դիվերսիոն) խմբերը վնասազերծելու համար: Այդ ստորաբաժանումները պետք է պատրաստ լինեն տվյալ տարածքի բռնազավթման դեպքում կերպափոխվելու անհամաչափ զինված պայքարի մեթոդների կիրառմամբ պարտիզանական դիմադրության, այդ թվում՝ հակազդեցության մարտական սուբյեկտների ցանցային, համակարգի, որում օպերացիաների անմիջական կատարողներն օժտվում են ինքնուրույն որոշումներ կայացնելու և գործելու հատուկ լիազորություններով: Հավանական հակառակորդի հնարավոր հարձակման գլխավոր ուղղություններում տարածքային պաշտպանությունն իրականացվում է ռազմականացված բնակավայրերի ծնով:

Ժամանակակից հրեական պետության տարածքային ինքնապաշտպանության ավանդույթներն սկսել են ծնավորվել 1942 թ., երբ Պաղեստինի տարածքում գտնվող արաբական և հրեական բնակավայրերի շփման գծի երկայնքով տեղաբաշխված հրեական կոլեկտիվ գյուղատնտեսական բնակավայր-կոմունաներին՝ կիբուցներին**, կցվեցին «Պալմախ»*** հարվածային ջոկատները:

---

* ՀՀ ՊՆ ԱՈՀԻ-ի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, 2009, հմ. 3:

** Կիբուց *(Kibbutz)*՝ բնակավայրերի տարածքներում Իսրայելի հրեաների գյուղատնտեսական-արտադրական կոոպերատիվ միավորումներ, որտեղ մարդիկ համատեղ աշխատում են, որոշումներ ընդունում, բաշխում եկամուտները և զբաղված են պատրաստմամբ ինքնապաշտպանությանը:

*** Պալմախ *(«Palmach»)*՝ Իսրայելի Պետության Պաշտպանության բանակի հիմք դարձած ընդհատակյա «Հագանահ» Պաշտպանության բանակի հատուկ նախանշանակման հարվածային ջոկատները (տես «Первый командующий». В кн.: *В. Фроммер.* Реальность мифов. Иерусалим, Гешарим, 5762 г.–«Мосты Культуры». М., 2003, сс. 48–62):

«Դատաստանի օրվա» պատերազմից («Յոմ-Կիպուր», 1973 թ.) քաղած դասերի հաշվառմամբ՝ պաշտպանության խորություն չունենալու, թշնամական պետություններով շրջապատված լինելու պայմաններում, Իսրայելում 1970-ական թվականների երկրորդ կեսին ձեռնամուխ եղան պաղեստինյան արաբների և հրեաների բնակության դասավորության փոփոխման ռազմավարական պլանի մշակմանն ու իրականացմանը: Այդ պլանով նախատեսվում էր որպես տարածքային պաշտպանության համակարգի ամրապնդման ռազմավարական ռեսուրս ստեղծել նոր հրեական բնակավայրեր, ինչը նպատակաուղղված էր հրեա և արաբ բնակչության շփման գծի պաշտպանությանը ինչպես պետական սահմանի, այդ թվում՝ ծովեզրի, գոտում, այնպես էլ երկրի ներսում, ներառյալ՝ Իսրայելի ազգային անվտանգության համար առանձնակի կարևորություն ներկայացնող հաղորդակցման ենթակառուցվածքներն ու այլ օբյեկտներ:

Հրեական բնակավայրերի ծավալման նոր ռազմավարությունը՝ որպես Իսրայելի տարածքային պաշտպանության ամրապնդման միջոց, հետևողականորեն կյանքի է կոչվել 1977 թ., երբ պաշտոնաթող գեներալ Արիել Շարոնը[1], որը Իսրայելում ծավալված բնակեցման նոր շարժման գաղափարախոսն էր, Մենահիմ Բեգինի կառավարությունում ստանձնեց գյուղատնտեսության նախարարի պաշտոնը: Գյուղատնտեսության, ապա՝ պաշտպանության նախարարի պաշտոններում գեներալ Ա. Շարոնի հաջորդաբար գտնվելու շրջանում նրա ղեկավարությամբ մշակվել և ծնավորվել է Իսրայելի տարածքային պաշտպանությունն արմատապես ամրապնդած հրեական պաշտպանական-աշխատանքային բնակավայրերի ու մարտական պահակակետերի՝ նոր դասավորությամբ տեղակայման գործում հայրենասիրությամբ տոգորված հրեա բնակչության և ՑԱՀԱԼ*-ի փոխգործության արդյունավետ համակարգը:

Իսրայելի տարածքային պաշտպանության համակարգի բարեփոխման ծրագրի հաջողությանը նպաստել են հետևյալ գործոնները.

– 1977 թ. իշխանության եկած «Լիկուդ» կուսակցության ծրագրում ազգային անվտանգության շահերի գերակայության արձանագրումը,

– բնակության տարածքների դասավորության բարեփոխման՝ որպես տարածքային պաշտպանության ամրապնդման հանգուցային գործոնի ռազմավարական նշանակությունն ըմբռնող պետական գործչի՝ գեներալ Ա. Շարոնի նպատակային նշանակումը գյուղատնտեսության նախարարի պաշտոնին[2],

---

* ՑԱՀԱԼ (*TSAHAL–Tsva Haganah Le-Israel* (եբր.))՝ Իսրայելի Պետության Պաշտպանության բանակ:

– տարածքային պաշտպանության բարեփոխման տվյալ ծրագրի իրականացման գործում Իսրայելի անպարտելիության գաղափարին մոլեռանդորեն նվիրված երիտասարդ հրեա հայրենասերների «Գուշ էմունիմ» («*GUSH EMUNIM*[3]»՝ «Գաղափարով համակված՝ միություն») կազմակերպության ներգրավումը,

– գյուղատնտեսության նախարարության և ՑԱՀԱԼ-ի փոխգործությունն ըստ Իսրայելի Պետության պաշտպանության ռազմավարական առումով կարևոր ուղղություններում նոր բնակավայր-կիբուցների կառուցման, բարեկարգման ու բնակեցման պլանների:

Սույն ակնարկում չի դրվում տարածքային պաշտպանության իսրայելական համակարգի մանրամասների վերլուծության խնդիր: Միևնույն ժամանակ, մենք կարևոր ենք համարում Իսրայելի տարածքային պաշտպանության համակարգի ձևավորման, գյուղատնտեսության և պաշտպանության նախարարությունների ռազմավարական փոխգործության կշռադատված պետական քաղաքականության շնորհիվ մշակված և իրականացված տվյալ ծրագրի էությունը ներկայացնել այն մարդկանց ուշադրությանը, որոնք պատասխանատու են ՀՀ և ԼՂՀ արդյունավետ պաշտպանության ապահովման համար:

Եվ այսպես. Իսրայելի իշխանությունների փորձի էությունն այն է, որ վճռվեց տարածքային պաշտպանության համակարգը կատարելագործել Պաղեստինի հատուկ հատկացված հողատարածքներում նոր դասավորությամբ հրեական բնակավայրերի հիմնադրման միջոցով՝ գյուղատնտեսության ու պաշտպանության նախարարություններին համապատասխան ռեսուրսների տրամադրմամբ:

Գեներալ Արիել Շարոնի պլանների համաձայն՝ գյուղատնտեսության և պաշտպանության նախարար նրա եղած ժամանակ նոր բնակավայրերի ստեղծումը կատարվել է երկու փոխկապված ծրագրերի զուգահեռ իրագործմամբ.

1) *վարչաիրավական և սոցիալ-տնտեսական* (նորաբնակների սոցիալական պաշտպանության նպատակաուղղված արտոնությունների համար իրավական հիմքերի ստեղծում, բնակավայրերի ինքնակառավարման մարմինների ձևավորում, ֆինանսական և նյութական ռեսուրսների հատկացում) և *բարոյահոգեբանական* (մոլեռանդ հայրենասերների շրջանից նորաբնակների կազմի հավաքագրում, ինչպես նաև նրանց սոցիալական և հոգեբանական շարժառիթավորում),

2) *պաշտպանական-կազմակերպական* (ՆԱՀԱԼ-ի՝ ստորաբաժանումները ապագա բնակավայրի տեղում դաշտային ռազմաշինարարական ճամբար էին դնում և օրվա նախատեսված ժամանակահատվածում զբաղվում էին պաշտպանությանը մարտական պատրաստմամբ և ռազմաշինարարական գործունեությամբ. օբյեկտի հանձնման պլանային ժամկետներում ամենօրյա մարտական պատրաստումն ավարտելուց հետո ՆԱՀԱԼ-ի մարտիկները, զինված շինարարական տեխնիկայով և շինանյութերով, ռազմական ինժեներների ղեկավարությամբ կառուցում էին բնակավայրի համալիրը և լրիվ պատրաստ վիճակում շահագործման էին հանձնում ապագա կիբուցի ինքնակառավարման մարմիններին):

Հարկ է շեշտել, որ այդ ծրագրերի հաջողությունն զգալի չափով պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ Իսրայելի Պաշտպանության բանակի ՆԱՀԱԼ[4] հատուկ բրիգադի ստորաբաժանումները համալրվում էին առավելապես «Գուշ էմունիմ» հայրենասիրական կազմակերպության երիտասարդ անդամներով, որոնք անվերապահորեն նվիրված էին ցանկացած ապագա պատերազմում կամ թշնամու հետ տեղային զինված բախումներում Իսրայելի Պետության անպարտելիության ապահովման գաղափարին: Կարևոր է նշել, որ ՆԱՀԱԼ-ի մարտիկների մի զգալի մասը Պաշտպանության բանակից զորացրվելուց հետո դառնում էր իր իսկ կառուցած կիբուցի ակտիվ անդամ: Իսրայելի իշխանությունները հատուկ ուշադրություն էին դարձնում նոր կիբուցների բնակեցման համար սոցիալական, տնտեսական ու ֆինանսական նախադրյալների ստեղծմանը:

Իսրայելի Պաշտպանության բանակի ՆԱՀԱԼ բրիգադի ակունքների մոտ կանգնած է եղել Իսրայելի Պետության հիմնադիր Դավիդ Բեն-Գուրիոնը: Նրա գաղափարը մարմնավորվել էր այդ բացառիկ զորամիավորման մեջ՝ բաղկացած զինվոր-շինարար-գյուղացիներից, որոնք իրականացնում էին տարածքային պաշտպանությունն ու միաժամանակ յուրացնում էին խոպան հողերը: Բեն-Գուրիոնը համարում էր, որ սահմանների պաշտպանության ոչ մի զուտ ռազմական մոտեցում իր արդյունավետությամբ չէր կարող համեմատվել հայրենասեր զինվոր-շինարար-գյուղացիների կառուցած հրեական գյուղերի համակարգի հետ, որոնք գործում են որպես տարածքային ինքնապաշտպանության կազմակերպություններ:

ՆԱՀԱԼ-ը եբրայերեն *Noar Halutzi Lohem* («Պայքարող պիոներական երիտասարդություն») բառերի հապավումն է: Ստեղծված լինելով

---

[3] Ռուսալեզու և հայալեզու գրականության մեջ հանդիպում է նաև «ՆՈՀԱԼ» ձևը (օրինակ՝ «Зарубежное военное обозрение», 2001, № 5–6; *Հ. Ս. Քոթանջյան*, Իսրայելի պաշտպանության բանակում զինվորի մարտական ոգու ձևավորման փորձի մասին՝ ՀՀ պաշտպանական բարեփոխումների լույսի ներքո: «ՀԲ», 2009, հմ. 1–2, և այլն):

[4] Ռուսալեզու և հայալեզու գրականության մեջ հանդիպում է նաև «ՆՈՀԱԼ» ձևը (օրինակ՝ «Зарубежное военное обозрение», 2001, № 5–6; *Հ. Ս. Քոթանջյան*, Իսրայելի պաշտպանության բանակում զինվորի մարտական ոգու ձևավորման փորձի մասին՝ ՀՀ պաշտպանական բարեփոխումների լույսի ներքո: «ՀԲ», 2009, հմ. 1–2, և այլն):

1948 թ.՝ այդ կազմակերպությունն զբաղվել է Պաշտպանության բանակում կամավոր ծառայությանը նախազորակոչային տարիքի երիտասարդության պատրաստմամբ՝ նպատակ ունենալով Իսրայելի չյուրացված տարածքներում ստեղծել գյուղատնտեսական ռազմականացված բնակավայրեր ահաբեկիչների հարձակումները հետ մղելու համար: Ինչպես վերը նշվեց, 1973 թ. «Դատաստանի օրվա» պատերազմից[5] հետո Իսրայելի Պետության ազգային անվտանգության գերակայություններից մեկը դարձավ տարածքային պաշտպանության ամրապնդումը նոր հրեական բնակավայրեր կառուցելու և դրանք հայրենասեր բնակչությամբ, առաջին հերթին երիտասարդներով բնակեցնելու միջոցով՝ նրանց ապահովելով զենքով ու զինամթերքով և պատրաստելով պաշտպանողական մարտական գործողությունների վարմանը:

Նկատի ունենալով այն ոչ միարժեք տպավորությունները, որ ստացել եմ Քաշաթագի շրջան կատարած այցելությանս ժամանակ, նպատակահարմար եմ համարում, որ պաշտպանությանը ՀՀ և ԼՂՀ պատրաստումը մշակող գերատեսչություններն ու մասնագետները ուսումնասիրեն Իսրայելի ՑԱՀԱԼ-ի և գյուղատնտեսության նախարարության համագործակցության այն փորձը, որը նրանք ձեռք են բերել պաշտպանական-աշխատանքային բնակավայրերի լավ մտածված և արդյունավետ կերպով գործող համակարգի համատեղ ստեղծման ժամանակ:

Հարկ եմ համարում որպես եզրափակիչ դիտողություն նշել, որ Իսրայելում տարածքային պաշտպանության կազմակերպումն իրականացնում էին իրենց հայրենասիրությունը գործով ապացուցած պրոֆեսիոնալներ, որոնց շնորհիվ բացառվում էր պետության հատկացրած ռեսուրսների, այդ թվում՝ ի հաշիվ Հրեական սփյուռքից ստացվող հանգանակությունների, նկատմամբ որևէ կոռուպցիոն ոտնձգություն:

Եվ, վերջապես, տարածքային պաշտպանության կազմակերպման գործում հրեա ժողովրդի ձեռք բերած հաջողության առավել լայն՝ անվտանգային-ռազմավարական, հիմքի իմաստավորման համար տեղին է մեջբերել գեներալ և պետական գործիչ Արիել Շարոնի այն խոսքը, թե էրեց Իսրայելի՝ ազգային անվտանգության հարցերում «առկա է Իսրայելի և Սփյուռքի հրեաների փոխադարձ պատասխանատվությունը: Իսրայելը, ինչպես ես հաստատում եմ տանը և արտասահմանյան ուղևորությունների ժամանակ, իսրայելական նախագիծ չէ: Դա համաշխարհային Հրեության նախագիծն է»[6]:

* «*Eretz Israel*»–«Իսրայելի Երկիր»:

ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ.

[1] ««Դատաստանի օրվա» պատերազմի (1973 թ. հոկտեմբեր) առաջին իսկ ժամերին Շարոնը գլխավորեց ռեզերվիստների գրահատանկային դիվիզիան: Ծանր պաշտպանողական մարտերից հետո, որոնք ըստ էության կանխեցին ամբողջ Հարավային ռազմաճակատի քայքայումը, Շարոնի դիվիզիան անցավ հակահարձակման, որին ոչ ոք չէր սպասում, նույնիսկ արաբների ուխտադրուժ հարձակումից շփոթված Դայանը: Արիկի տանկերը մարտանցեցին Սուեզի ջրանցքը, ոչնչացրին հրթիռային մարտկոցները, շրջապատեցին եգիպտական բանակները Սինայում և դուրս եկան Կահիրեի մատույցներ: Իսրայելը փրկված էր, Արիկը ճանապարհ հարթեց դեպի խաղաղություն: 1978 թ. նախագահ Անվար Սադաթը պատմական այցով ժամանեց Իսրայել: «Դիմավորողների մեջ կա՞ արդյոք Արիել Շարոնը», հարցրեց նա՝ իջնելով օդանավասանդուղքով: Երբ Արիկը մոտեցավ նախագահին, Սադաթը սեղմեց նրա ձեռքը և ասաց. «Դուք, գեներալ Շարոն, մեզ համար զինվորական սխրանքի մարմնավորում եք»» (տես *Давид Шехтер*. Надежда Израиля. Ариэль Шарон. В кн.: «Рядом с премьер-министрами», Иерусалим, Гешарим, 5762 г.–«Мосты Культуры», М., 2001, с. 324):

[2] Տես «Settling the Territories», in: «WARRIOR. THE AUTOBIOGRAPHY OF ARIEL SHARON», by *Ariel Sharon with David Chanoff*. NY, 2005, PP. 355–372:

[3] Տես նույն տեղում, էջ 361:

[4] ՆԱՀԱԼ-ի հիմքի վրա 1982 թ. կազմավորված նույնանուն հետևակային բրիգադը համարվում է իսրայելական բանակի ամենամարտունակ զորամասերից մեկը: Այն նախկինի պես համալրվում է միայն հայրենասեր կամավորներով: Զորակոչը ՆԱՀԱԼ, ինչպես և Իսրայելի բանակի բոլոր մարտական զորամասեր, կատարվում է մրցութային կարգով՝ հավանական թեկնածուների թիվը, որպես կանոն, գերազանցում է նորակոչիկներ ընդունելու բրիգադի իրական հաստիքային հնարավորությունները (տես «Еврейская Виртуальная Библиотека («Jewish Virtual Library»)» (http://www.Jewishvirtuallib-ra-ry.org/source/Society_&_Culture?nahal.html)):

[5] Տես «The Yom Kippur War (1973)», in: «Story of my life», by *Moshe Dayan*. 1976, PP. 463–547:

[6] «Epilogue», in: «WARRIOR. THE AUTOBIOGRAPHY OF ARIEL SHARON», P. 541.

ՀԱՆՐԱՔՎԵՆ ՈՐՊԵՍ «ԲԱՐԻ ԿԱՄՔԻ» ԺԵՍՏ. ՂԱՐԱԲԱՂՈՒՄ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԵՎ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ՍՑԵՆԱՐՆԵՐԸ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՆՈՐ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ*

ԶԵԿՈՒՑՈՒՄ

«Հարավային Կովկասում անվտանգային միջավայրի վերագնահատում. տարածաշրջանային հակամարտություններ, կայունություն և կերպափոխում» թեմայով խորհրդաժողովում՝ նվիրված Ղարաբաղում կրակի դադարեցման վերաբերյալ Ադրբեջանի Հանրապետության, Հայաստանի Հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության եռակողմ Համաձայնագրի ստորագրման 15-ամյակին

Երևան 2009 թ. մայիսի 14

Մեր խորհրդաժողովը կայանում է այնպիսի պայմաններում, երբ շահագրգիռ դերակատարներն ինտենսիվ կերպով որոնում են կայուն համաշխարհային, առաջին հերթին՝ եվրոպական, համասեռ անվտանգային տարածության ձևավորման ուղիներ: Աշխարհի առաջատար մասնագետները որպես միջազգային անվտանգության նոր ճարտարապետության կարևոր հիմք դիտում են այն սկզբունքի պահպանումը, ըստ որի բացառվում է մի սուբյեկտի անվտանգության ապահովումն ի հաշիվ մեկ այլ սուբյեկտի:

Այսօրվա համաժողովը վերլուծաբանների ընկերակցության ուշադրությունը կենտրոնացնում է մեր պայթյունավտանգ տարածաշրջանի՝ Հարավային Կովկասի անվտանգային բնութագրերի գնահատման նկատմամբ նման մոտեցման կիրառման հնարավորության վրա[1]: Մեր կարծիքով՝ խոսքը պետք է առաջին հերթին վերաբերի անցյալ տարի Վրաստանում տեղի ունեցած պատերազմի ողբերգական հետևանքներից կշռադատված դասեր քաղելուն[2] և նախկին մետրոպոլիաների կողմից

* Սույն տեքստի ռուսերեն տարբերակը տեղադրված է «Ռեգնում» լրատվական գործակալության կայքում (http://www.regnum.ru/news/1164397.html) և տպագրվել է «Գոլոս Արմենիի» թերթի 2009 թ. ապրիլի 28-ի համարում, անգլերեն տարբերակը տեղադրված է Հարվարդի համալսարանի Սևծովյան անվտանգության ծրագրի կայքում (http://www.harvard-bssp.org/static/files/390/Lyon%20University%20Yerevan%20INSS%20Regional%20Security%20South%20Caucasus%20Conference.pdf):

պատերազմի վերսկսմամբ տարածաշրջանային հակամարտությունների լուծման փորձի կրկնության հնարավորությանը՝ այս անգամ արդեն Ղարաբաղում:

Ինչպես հիշում եք, վերջին չորս տարիներին ռազմավարական հետազոտությունների մեծ թվով կենտրոնների համար գլխավոր թեմաներից մեկն էր տարածաշրջանային հակամարտությունների ապասառեցման ռազմաքաղաքական ու ռազմական տեխնոլոգիաների մշակումը[3]: Ըստ էության, եթե իրերն անվանենք իրենց իսկական անուններով, հիմքեր ունենք փաստելու նման փորձերի ձախողումը Կովկասում, որտեղ հիշյալ տեխնոլոգիաները կիրառվեցին այնպիսի գաղութարարական պատերազմների ձևով, որոնք զինված ուժերի միջոցով իրենց տարածքային ամբողջականության վերականգնման նպատակով իրագործված օպերացիաների քողի տակ սանձազերծեցին նախկին մետրոպոլիաները՝ ճնշելով փաստացի ինքնորոշված ժողովուրդների կամքը:

Ադրբեջանը պատրաստվում է «ապասառեցման» այս մոդելը կիրառել Ղարաբաղյան հակամարտության նկատմամբ: Բաքվի իշխանությունները անսահմանափակորեն մեծացնում են իրենց ռազմական ներուժն ու սաստկացնում ռևանշիստական հայտարարությունները, «տարածքային ամբողջականության վերականգնման» համար պատերազմի են նախապատրաստվում այնպիսի դիվանագիտական ձեռնարկումների քողի ներքո, որոնք նպատակաուղղված են սպասվելիք տարածաշրջանային մասշտաբի նոր համակարգային, առաջին հերթին՝ մարդասիրական, աղետի արդարացմանը միջազգային հանրության կողմից:

Վերջերս կայացած Անվտանգության հարցերով մյունխենյան խորհրդաժողովը, Քսանյակի լոնդոնյան գագաթնաժողովը, Ստրասբուրգում տեղի ունեցած ՆԱՏՕ-ի Հոբելյանական գագաթնաժողովը զգալի չափով նորացրեցին մեր պատկերացումները համաշխարհային համակարգային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի պայմաններում ձևավորվող համընդհանուր անվտանգության եվրոպական ու տարածաշրջանային հատվածների ճարտարապետության ուրվագծերի մասին[4]: Հարավային Կովկասում տարածաշրջանային անվտանգության օպտիմալ ճարտարապետության որոնումը վերջին ժամանակներս լրացվեց Կովկասում կայունության ու համագործակցության գծով Թուրքիայի նախաձեռնությամբ[5], ԵՄ-ի «Արևելաեվրոպական գործընկերություն» նոր ծրագրի շրջանակներում ծավալվելիք տարածաշրջանային համագործակցության վերաբերյալ խորհրդատվություններով[6]: Տվյալ նախաձեռնությունների նպատակն է Հարավային Կովկասում կայունության

պահպանմանն ուղղված այն միջազգային աջակցության ներուժի մեծացումը, որը ցուցաբերում են ՄԱԿ-ը, ԵԱՀԿ-ն՝ իր Մինսկի խմբով, ՀԱՊԿ-ը՝ Արագ արձագանքման կոլեկտիվ ուժերի ստեղծմամբ[7], ԵՄ-ը՝ իր «Եվրոպական հարևանություն» ինտեգրային ծրագրով[8], ՆԱՏՕ-ն՝ «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի միջոցով, Սևծովյան տնտեսական համագործակցության կազմակերպության համաժողովները: Դրան են միտված նաև տարածաշրջանային այնպիսի դերակատարների քաղաքական-դիվանագիտական ջանքերը, ինչպիսիք են Ռուսաստանը, ԱՄՆ-ը, Ֆրանսիան, Թուրքիան և Իրանը:

Ղարաբաղում պատերազմի չվերսկսման հուսադրող գործոն է այն հանգամանքը, որ Մինսկի խմբի համանախագահները որպես Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման ու լուծման հիմքային սկզբունքներ հռչակեցին ՄԱԿ-ի Կանոնադրության երեք հիմնադրույթները՝ «ուժի չկիրառում, տարածքային ամբողջականություն և ժողովուրդների ազատ ինքնորոշում»[9]: Հարավային Կովկասում խաղաղության պահպանման վրա, անշուշտ, դրական ազդեցություն է գործում Հայաստանի և Ադրբեջանի ղեկավարների միջև անընդմեջ ընթացող երկխոսությունը, որն ուղեկցվում է Մինսկի խմբի համանախագահների խորհրդատվություններով: Ղարաբաղյան հակամարտության խաղաղ լուծման գործընթացի շարունակման համար կարևոր խթան պետք է համարել Հայաստանի, Ադրբեջանի ու Ռուսաստանի ղեկավարների կողմից Ղարաբաղյան կարգավորման վերաբերյալ մայնդորֆյան հռչակագրի ստորագրումը, որը տեղի ունեցավ 2008 թ. նոյեմբերին ՈՂ Նախագահի նախաձեռնությամբ[10]:

Հարավային Կովկասում պատերազմի չվերսկսմանը միտված երկխոսության ինտենսիվացմանը նպաստում է այն հանգամանքը, որ ՈՂ, ԱՄՆ-ի, ԵՄ-ի, ՆԱՏՕ-ի և ՀԱՊԿ-ի ռազմավարական շահերի տիրույթում համասեռ անվտանգային միջավայրի ձևավորման համար լուծումների որոնումներում, այլ պետությունների ղեկավարների հետ մեկտեղ, ներգրավվել են նաև մեր տարածաշրջանում առաջատար դերակատարների թվին պատկանող երկրների այնպիսի համեմատաբար նոր առաջնորդներ, ինչպիսիք են Ռուսաստանի Նախագահ Դմիտրի Մեդվեդևը, ԱՄՆ-ի Նախագահ Բարակ Օբաման, Ֆրանսիայի Նախագահ Նիկոլա Սարկոզին և Գերմանիայի Կանցլեր Անգելա Մերկելը: Մեր տարածաշրջանը, ինչպես և ամբողջ աշխարհը, մեծ նշանակություն է տալիս ԱՄՆ-ի նոր վարչակազմի ուրվագծվող երկխոսությանը տարածաշրջանի քաղաքական-անվտանգային ընկերակցության այնպիսի կարևոր անդամի հետ, ինչպիսին է նախագահական

ընտրություններին նախապատրաստվող Իրանը, ինչպես նաև Մերձավորարևելյան-Հարավասիական տարածաշրջանի մի շարք առանցքային դերակատար պետությունների հետ[11]:

Տարածաշրջանում քաղաքական-անվտանգային իրադրության հավասարակշռության պահպանմանն զգալի չափով նպաստում է նաև Հայաստանի Նախագահի նախաձեռնությունը՝ միտված ՀՀ-ի և ԹՀ-ի միջև առանց նախապայմանների միջպետական հարաբերությունների հաստատման հնարավորության վերաբերյալ հայ-թուրքական երկխոսության մեկնարկմանը: Տվյալ փուլում Կովկասում խաղաղության պահպանման գործում պրագմատիկ ներդրում կարող է դառնալ Հայաստանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության միջև դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատմանն ուղղված ջանքերի կենտրոնացումը[12]:

Նման պայմաններում մեր տարածաշրջանում կայունության և անվտանգության երաշխավորվածությունը մի պրոբլեմ է, որը պահանջում է մեր գիտաժողովի կարգի միջազգային համաժողովներում մասնագիտական իմաստավորում և պատասխանատու որոշումներ ընդունող ազգային ու միջազգային կենտրոնների կողմից քաղաքական-անվտանգային առաջարկությունների ձևավորում:

Հարավարևելյան Կովկասի անվտանգությունը առաջին հերթին պայմանավորվում է այն գաղութարարական պատերազմի չվերսկսման երաշխիքներով, որը նախկին մետրոպոլիան հանձին Ադրբեջանի կարող է սանձազերծել միջազգային հանրության կողմից չճանաչված, սակայն փաստացի օրինապատշաճ ձևով ինքնորոշված Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության դեմ[13], որն ստեղծվել է Ժնևյան համաձայնագրերի 1-ին լրացուցիչ արձանագրության համաձայն որպես միջազգային ու ազգային-ազատագրական հակամարտություն նույնականացվող Ղարաբաղյան հակամարտության հետևանքով[14]:

Ղարաբաղում պատերազմի վերսկսման սպառնալիքի գնահատման համար հատուկ ուշադրության են արժանի հետևյալ գործոնները, որոնք ազդում են ուժի միջազգային կենտրոնների կողմից Հարավային Կովկասում կայունության ու անվտանգության վերաբերյալ ընդունվող որոշումների անաչառության վրա.

– միջազգային հանրությունում ադրբեջանական իշխանությունների կողմից Ղարաբաղյան հակամարտության նենգափոխված նույնականացման քաղաքական ու քարոզչական արգասիքների առաջմղումը. նրանք աղա-

վաղում են այդ հակամարտության ազգային-ազատագրական բնույթը, իրավաքաղաքական ու պատմական հիմքերը, ժխտում ԼՂՀ ստեղծման օրինականությունը, ինչպես նաև լռության են մատնում այն փաստը, որ Լեռնային Ղարաբաղի ադրբեջանցիները 1991 թ. դեկտեմբերին Բաքվի ցուցումով բոյկոտեցին ադրբեջանցի ընտրողներին հասցեագրված հայ համայնքի հրավերը՝ մասնակցելու ԱդրԽՍՀ հայաբնակ Շահումյանի շրջանի ու մինչ այդ Ադրբեջանի իշխանությունների կողմից ԽՍՀՄ օրենսդրության խախտմամբ կազմալուծված ԼՂԻՄ-ի տարածքի կարգավիճակի հարցով հանրաքվեին[15],

–իրավասու միջազգային կազմակերպությունների այն պասիվությունը, որով նրանք, չնայած Վրաստանում տեղի ունեցած պատերազմի ողբերգական հետևանքներին, վերաբերվում են Ղարաբաղում նոր պատերազմի սանձազերծման նպատակով Ադրբեջանի ինտենսիվ ռազմականացմանը՝ ԵՍԶՈՒ պայմանագրով նախատեսված թույլատրելի առաստաղների բազմակի գերազանցմամբ[16],

–ՀՀ տարածքի նկատմամբ Ադրբեջանի հրապարակային պետական գավթողական նկրտումները, որոնց ուղեկցում են Կենտրոնական Ասիայից ադրբեջանցիների թյուրք նախնիների եկվորության փաստի նենգափոխումը, իրենց բնօրրանում հայերի՝ որպես եկվորների հռչակումն ու բազում հազարամյակների ընթացքում ստեղծված հայկական մշակութային ժառանգության վերագրումը ադրբեջանցիների նախնիներին[17],

–այն հանգամանքը, որ Ադրբեջանի իշխանություններն առաջ են քաշում ադրբեջանական ժողովրդի նկատմամբ հայերի ու ռուսների կողմից իրագործված, սակայն Կովկասի պատմության մեջ իրականում երբեք տեղի չունեցած ցեղասպանության կեղծ գիտական «հիմնավորումը», ինչն ուղեկցվում է Ադրբեջանի Նախագահի հրամանագրով այդ կեղծիքի ամրագրմամբ և «Ցեղասպանության օրվա»՝ որպես պետական Համազգային սգո օրվա հռչակմամբ,

–Բաքվի իշխանությունների կողմից ադրբեջանական բնակչության շրջանում ի դեմս հայ ժողովրդի թշնամու կերպարի սերմանումը, ինչն ուղեկցվում է Խոջալու ավանի ադրբեջանական ու թուրք-մեսխեթական բնակչության նկատմամբ հորինված ցեղասպանական գործողության ակտիվ շահարկմամբ, թեև Ադրբեջանի այդ ժամանակվա Նախագահ Ա. Մութալիբովի հավաստմամբ՝ իրականում այդ ցեղասպանությունը իշխանությունը գավթելու նպատակով իրականացրել էին ադրբեջանական ընդդիմության զինված ջոկատները[18],

–Բաքվի ղեկավարության իրականացրած այն ցինիկ ձեռնածությունները, որոնց Ղարաբաղյան հակամարտությունը հօգուտ Ադրբեջանի լուծելու համար ընթացող աշխարհաքաղաքական առուծախում ենթարկվում է միջազգային հանրության քաղաքական ռեսուրսը՝ այլընտրանքային փոխադրաուղիներով Եվրոպան ածխաջրածնային վառելիքով ապահովելու վերաբերյալ նախագծերի կիրառմամբ,

–Ադրբեջանում Ալիևների ընտանիքի ժառանգական վարչակարգի հակաժողովրդական էության խորացումը. ադրբեջանական պետության՝ որպես հակաժողովրդական «նավթային սուլթանության» իրավաքաղաքական համակարգի կայացումը, մի համակարգ, որը ամենևին չի համապատասխանում Լեռնային Ղարաբաղում հաստատված ժողովրդավարության մակարդակին:

Հարավային Կովկասում պատերազմի վերսկսման հնարավորության գնահատման արդյունքներն ամփոփելով՝ հիմք ունենք պնդելու, որ Ադրբեջանի ղեկավարությունը, օգտագործելով սուլթանական տիպի նավթային ժառանգական դիկտատուրաներին բնորոշ կեղծ ժողովրդավարական տերմինաբանությունը, ԼՂՀ-ի դեմ նոր ռազմական ագրեսիայի նպատակամղված նախապատրաստումը քողարկում է Հայաստանի Նախագահի հետ երկխոսությանն իր մասնակցությամբ: Այսպիսով՝ առկա է Հարավային Կովկասում կայունության և անվտանգության ռազմական խաթարման ռեալ սպառնալիք, ինչը միջազգային հանրության հատուկ ուշադրության կարիք ունի:

Ալիևի վարչակարգը, ձևականորեն չհրաժարվելով Մինսկի խմբի համանախագահության շրջանակներում կատարվող խորհրդատվություններից, իրականում շարունակում է իր ժողովրդին ու միջազգային հանրությանը պարտադրել Ղարաբաղյան հակամարտության ազգային-ազատագրական բնույթի, ինչպես նաև Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ստեղծման օրինականության իրավաբանական ու քաղաքական փաստի խեղաթյուրված մեկնաբանությունը[19]: Ադրբեջանը շահարկում է այն հանգամանքը, որ Հայաստանը չօգտագործեց ստեղծված հնարավորությունը և չհասավ այն բանին, որ ՄԱԿ-ն ընդունի ԼՂՀ օրինական ստեղծման բացառիկության փաստը՝ ի տարբերություն նախկին խորհրդային տարածքում առկա մյուս բոլոր տարածաշրջանային հակամարտություններից («ուշացած» Աբխազիայի, Հարավային Օսեթիայի և Մերձդնեստրյան հակամարտություններ)[20]: Ալիևի վարչակարգը փորձում է Ղարաբաղյան հակամարտության նենգափոխված նույնականության հիման վրա ժխտել ԼՂՀ ստեղծման օրինականության, ԼՂՀ-ի դեմ Ադրբեջանի ձեռնարկած

ագրեսիայի փաստերը և ԼՂՀ ինքնապաշտպանության օրինապատշաճությունը: Շընդունելով Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության կազմավորման օրինականությունը՝ Բաքուն նաև ժխտում է այն փաստը, որ համաձայն Լեռնային Ղարաբաղում կայացած օրինապատշաճ հանրաքվեի՝ ԱդրՀ-ն 1991 թ. դեկտեմբերից իր կազմում այլևս չի ներառում ԼՂՀ տարածքը[21]:

Ադրբեջանի իշխանություններն օգտագործում են իրենց ածխաջրածնային գրավչության ռեսուրսները այն նպատակով, որ միջազգային հանրությանը որպես հակամարտության լուծման հիմք պարտադրեն միջազգային իրավունքի նորմերին ու միջազգային պրակտիկայի ստանդարտներին համապատասխանող և ուղղակի ժողովրդավարության միջոցներով իրականացված Լեռնային Ղարաբաղի ազատ ինքնորոշման հարացույցի փոխարինումը Ադրբեջանի ու Հայաստանի միջև տարածքային վեճի հաղթահարման հարացույցով: Բաքուն հրամայաբար պահանջում է Լեռնային Ղարաբաղի սահմանափակ, ներքին ինքնորոշում միայն որպես Ադրբեջանի Հանրապետության սուբյեկտի[22]: Անտեսվում է միջազգային պրակտիկան՝ կապված էրիտրեայի, Արևելյան Թիմորի ու Կոսովոյի խաղաղ ինքնորոշումների հետ, երբ դրանք իրագործվեցին ոչ թե մետրոպոլիա հանդիսացող Եթովպիայի, Ինդոնեզիայի ու Հարավսլավիայի ամբողջ բնակչության, այլ միայն ինքնորոշվող էրիտրեացիների, հարավթիմորցիների ու կոսովցի ալբանացիների շրջանում անցկացված հանրաքվեի միջոցով:

Այդ պատճառով Ղարաբաղյան հիմնահարցի փոխզիջումային լուծման օրինական ուղիների ու միջոցների որոնումը, կատարված լինելով ՄԱԿ-ի Կանոնադրության մեջ արտացոլված և ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի կողմից որդեգրված վերոնշյալ միջազգային իրավական երեք հիմնարար սկզբունքների պահպանման պայմանով, ձեռք է բերում ռազմավարական տրամաչափ և կարող է դառնալ Հարավային Կովկասում կայունության ու անվտանգության ապահովման հիմք: Դրա համար կպահանջվի անցկացնել հանրաքվե ոչ թե Ադրբեջանի Սահմանադրության մեջ սուլթանական տիպի իշխանության հակաժողովրդավարական էության ամրապնդմանը միտված հերթական տարրերի ներմուծման հարցով[23], այլ ԱդրՀ Հիմնական օրենքի 11-րդ հոդվածը ՄԱԿ-ի Կանոնադրությամբ ու Մարդու իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ միջազգային համաձայնագրերով հռչակված ազատ ինքնորոշման սկզբունքներին լիովին համապատասխանեցնելու նպատակով[24]:

Տվյալ պարագայում հակամարտության լուծումը, մեր համոզմամբ, կարող է ձեռք բերվել Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման մոտակա փուլերում այն գործոնների բացառմամբ, որոնք սպառնում են Կովկասում խաղաղության պահպանմանը: Ադրբեջանի կողմից պատերազմի վերսկսման սպառնալիքի էությունը պարզելու համար անհրաժեշտ է ավելի հանգամանորեն ուսումնասիրել որոշ միտումներ, որոնք ուրվագծվում են վերջին վեց տարիների ընթացքում Մինսկի խմբի համանախագահների հովանու ներքո իրականացվող խորհրդատվությունների ժամանակ: Այս տարիներին Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման վերաբերյալ խորհրդատվությունների օրակարգում ներառվեց այն փոխզիջման բանաձևը, որով արևմտյան փորձագետների խորհրդով հանդես եկավ հայկական կողմը, այն է՝ չնայած 1991 թ. դեկտեմբերի 10-ին Լեռնային Ղարաբաղում կայացած հանրաքվեի օրինապատշաճությանը, նախկին ԼՂԻՄ-ի բնակչության շրջանում նոր հանրաքվե անցկացնելու հարցում շահագրգիռ կողմերի համաձայնությունը:

Որպես բարի կամքի դրսևորում ակնկալվող նոր հանրաքվեի անցկացման կողմնակիցների դիրքորոշման էությունն այն է, որ այդպիսով արտացոլվում է նրանց ցանկությունը՝ Ադրբեջանի ղեկավարությանը տալ իր ընտրողների առջև «պարզ դեմքով» հանդես գալու հնարավորություն: Այդ մտահղացումը պետք է մեղմեր պետական հակահայկական քարոզչության ռևանշիզմով թունավորված ադրբեջանցիների դժգոհությունը միջազգային իրավունքի և միջազգային պրակտիկայի նորմերին ու ընթացակարգային պահանջներին լիովին համապատասխանող հանրաքվե անցկացնելու դեպքում Լեռնային Ղարաբաղի անկախ կարգավիճակի սպասվելիք հաստատումից:

Սակայն երկրորդ հանրաքվեի միջոցով ադրբեջանական իշխանությունների «դեմքը պարզեցնելու» վերաբերյալ Արևմուտքի առաջարկությունը Բաքվի կողմից ցինիկորեն վերածվեց մի խարդախ հնարի, որը միտված էր 1991 թ. հանրաքվեի ու անկախ ղարաբաղյան պետականության օրինականության նկատմամբ վստահության քայքայմանը: Նախագահ Ի. Ալիևը փորձում է Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության ազատ ինքնորոշման իրավունքն ու նրա օրինապատշաճ կամաարտահայտման փաստը նենգաբար կեղծել Լեռնային Ղարաբաղին անկախություն տալու անհնարինության վերաբերյալ իր հայտարարություններով[25]: Դեռ ավելին. Նախագահ Ի. Ալիևը պարբերաբար հանդես է գալիս Ղարաբաղի համար պատերազմը ինքնապաշտպանության պատրվակով վերսկսելու՝ փաստորեն օրինական ԼՂՀ-ի դեմ երկրորդ զինված ագրեսիան ձեռնարկելու սպառնալիքներով[26]:

Միևնույն ժամանակ, առաջին փուլում փախստականներին ու ժամանակավոր տեղահանվածներին Ղարաբաղ վերադարձնելու և ԼՂՀ անվտանգության գոտուց տարածքներ հանձնելու վերաբերյալ ներկայումս քննարկվող առաջարկությունները պարունակում են Ղարաբաղում ազգամիջյան լարվածության վերականգնման ու կայունության խախտման սպառնալիք, որը կհանգեցնի նոր գաղութարարական պատերազմի հրահրման: Նման պայմաններում ոչ միայն պրոբլեմային հարց է դառնում երկրորդ հանրաքվեի անցկացումը քննարկվող 10-15 տարվա հեռանկարում, այլև հարցականի տակ կարող է դրվել ընդհանրապես նման հանրաքվեի անցկացման հնարավորությունը:

Եվ այսպես. Ղարաբաղում Ադրբեջանի կողմից պատերազմի վերսկսման սպառնալիքը միանգամայն ռեալ է: Տեսանելի ապագայում ռեալ են դրա սանձազերծման հետևյալ երկու սցենարները.

–առաջին սցենարը միջազգային հանրության առջև իրեն արդարացնելու տեսակետից Բաքվի համար ավելի նախընտրելի է. այն հիմնվում է ադրբեջանցի փախստականների ու ժամանակավոր տեղահանվածների՝ Ղարաբաղ վերադարձի դեպքում տեղի հայության հետ ընդհարումներից նրանց Ադրբեջանի զինված ուժերով պաշտպանության պատրվակի մոգոնման վրա: Խոսքը վերաբերում է Ադրբեջանի պլաններին՝ նախքան երկրորդ հանրաքվեի անցկացումը փախստականների ու տեղահանվածների արագ վերադարձն օգտագործելու Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակի չորոշվածությամբ պայմանավորված հին հայ-ադրբեջանական միջհամայնքային թշնամանքը հրահրելու նպատակով.

–երկրորդ սցենարը Բաքվի համար պակաս ցանկալի է. այն կապված է Ադրբեջանի կողմից մտացածին ինքնապաշտպանության իրավունքը միջազգային հանրությանը հիմնավոր կերպով ներկայացնելու բարդության հետ, քանի որ հայկական կողմը կատարում է 1994 թ. ՀՀ-ի, ԱդրՀ-ի և ԼՂՀ-ի միջև կնքված զինադադարի համաձայնագիրը և մասնակցում է ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի հովանու ներքո Ղարաբաղյան հակամարտության խաղաղ կարգավորման վերաբերյալ խորհրդատվություններին[27]:

Ամփոփելով ելույթը՝ փորձենք տալ այն հարցի պատասխանը, թե ինչպես Հարավային Կովկասում պահպանել կայունությունն ու ապահովել անվտանգությունը, եթե Ադրբեջանի կողմից նոր գաղութարարական ագրեսիայի անթաքույց նախապատրաստումը կրկնօրինակում է անցած տարի Հարավային Օսեթիայում տեղի ունեցած պատերազմի սանձազերծման սցենարը:

Առկա միտումների պայմաններում տարածաշրջանային անվտանգության շահերի տեսանկյունից ավելի պրագմատիկ է թվում այն առաջարկությունը, ըստ որի՝ երկրորդ հանրաքվեն անցկացվի ոչ թե փախստականների ու տարածքների պայթյունավտանգ վերադարձից հետո, այլ սկզբնական փուլում՝ Ղարաբաղի հայ ու ադրբեջանական համայնքների ներկայիս բնակության վայրերում՝ ՄԱԿ-ի ու ԵԱՀԿ վերահսկողությամբ և ուժային երաշխիքով: Ընդսմին նպատակահարմար է հաշվի առնել Կոսովոյում ՄԱԿ-ի ու ԵԱՀԿ ներկայացուցչությունների գործունեության փորձը՝ Ղարաբաղյան հակամարտության յուրահատկությունների հաշվառմամբ[28]: Ղարաբաղյան հակամարտության գլխավոր առանձնահատկություններն են այն փաստերը, որ 18 տարի անընդմեջ գործում են ժողովրդավարական եղանակով ընտրվող ԼՂՀ իշխանությունները, որոնք ի շահ ազգային ու միջազգային անվտանգության՝ արդյունավետ կերպով կատարում են ԼՂՀ Սահմանադրությամբ և օրենսդրությամբ նորմավորված պարտավորությունները, ինչպես նաև հակամարտության գոտում միջազգային խաղաղարարական ուժեր չլինելու պայմաններում կրակի դադարեցման ռեժիմի պահպանումը: Ուստի քաղաքական-անվտանգային հրամայական է ղարաբաղյան կողմին վերադարձնել հակամարտության լիարժեք լուծման վերաբերյալ բանակցային գործընթաց:

Խաղաղ միջոցներով զինված հակամարտությունների լուծման նկատմամբ սույն մոտեցումը, որը համապատասխանում է ուժի չկիրառման, ազատ ինքնորոշման իրավունքի ու տարածքային ամբողջականության միջազգային իրավական սկզբունքներին, կարող է դառնալ նաև Հարավային Օսեթիայում ու Աբխազիայում նոր պատերազմի այլընտրանք: Իմ համոզմամբ՝ մեր տարածաշրջանում զինված հակամարտությունների լուծման նկատմամբ առաջարկվող մոտեցման հետագա մասնագիտական մշակումը կօգնի համապատասխան ազգային ու միջազգային կենտրոններին տրամադրվող խորհրդատվություններին՝ նրանց կողմից հօգուտ Հարավային Կովկասում նոր պատերազմների բացառման ու տարածաշրջանային անվտանգության գործուն ճարտարապետության ձևավորման կայացվող արդյունավետ որոշումների ընդունման ժամանակ:

ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ.

[1] Տես *Dr. Hayk Kotanjian.* Guidelines on Developing Armenian National Security Strategy in the Context of Regional Security Architecture of the South Caucasus. Monograph, SNSEE-NSOOC, NDU, USA. Washington–Yerevan, 2004–2005:

[2] Տես *Dr. Hayk Kotanjian.* Azerbaijan: anti-Democratism and Colonialism. A Glance at the Perspective of Regional Security after Kosovo. «REGNUM» News Agency, 12.02.2008 (տեքստը տարածվել է Երևանում ԱՄՆ-ի դեսպանատան Հասարակության հետ կապերի բաժնի Տեղեկատվական ռեսուրսների կենտրոնի կողմից):

[3] Տես *Dr. Ceslav Ciobanu* (VSU Eminent Scholar, Associate Professor of Economics, Ambassador (ret.), Senior Research Scholar, «Center for Security and Science»). Political Economy of «Frozen Conflicts» in ex-Soviet States: Challenges and Prospects for the U.S. and Russia. «Virginia State University International Conference», April, 2007 (pdc.ceu.hu/archive/00003276/01/political_economy.pdf); նաև՝ *Dr. Ceslav Ciobanu.* Frozen and Forgotten Conflicts in the post-Soviet States: Genesis, Political Economy and Prospects for Solution. «United States Institute of Peace», «Virginia State University». Richmond, 2008 (http://www.ipp.md/files/Publicatii/2008/USIP_manuscript_MAR 13_08__Moldova_.doc); նաև՝ *Андрей Сафонов.* Как разморозить конфликты? «Новая Газета», 04.06.2008 (http://novaiagazeta.org.ru/ index.php?newsid=259); նաև՝ «ЕС будет активно участвовать в разрешении «замороженных конфликтов» на Южном Кавказе». ИА «REGNUM», 04.05.2006 (http://www.regnum.ru/news/634636.html):

[4] Տես «Նախագահ Սերժ Սարգսյանի ելույթը Մյունխենի Անվտանգության քաղաքականության հարցերով համաժողովում»: ՀՀ Նախագահի պաշտոնական կայք, 07.02.2009 (http://www.president.am/events/news/arm/?search=Մյունխեն&id=395):

[5] Տես *Դենիզ Չաքար,* Թուրքիայի դերը Կովկասում. Կովկասում կայունության և համագործակցության պլատֆորմ: «Աշխատանքային տետրեր», 2008, հմ 3–4:

[6] Տես «External Relations. Eastern Partnership». The Official site of the European Commission (http://ec.europa.eu/external_relations/eastern/index_en.htm):

[7] Տես «В Кремле состоялась внеочередная сессия Совета коллективной безопасности Организации Договора о коллективной безопасности (ОДКБ)». Официальное интернет-представительство ОДКБ (http://www.dkb.gov.ru/start/index.htm); նաև՝ «ՀԱՊԿ Կոլեկտիվ անվտանգության խորհրդի և ԵՎՐԱԶԵՍ Միջպետական խորհրդի արտահերթ նիստերը Մոսկվայում»: ՀՀ Նախագահի պաշտոնական կայք, 04.02.2009 (http://www.president.am/events/visits/arm/?visits=1&id=52), նաև՝ «Внеочередные заседания Совета коллективной безопасности ОДКБ и Межгосударственного совета ЕврАзЭС в Москве». Официальный сайт Президента РА, 04.02.2009 (http://www.president.am/events/visits/rus/?visits=1&id=52); նաև՝ «Extraordinary sessions of the Council of the CSTO and EurAsEC in Moscow». The Official site of the President of the RA, 04.02.2009 (http://www.president.am/events/visits/eng/?visits=1&id=52); նաև՝ *Владимир Кузьмин, Михаил Фалалеев, Юрий Гаврилов.* Сумма сил. Вчера ОДКБ создала коллективные силы оперативного реагирования. «Российская газета», Центральный выпуск N 4842 от 05.02.2009 г. (http://www.rg.ru/2009/02/05/armiya.html):

[8] Տես «EU in the World. European Neighbourhood Policy». The Official site of the European Commission (http://ec.europa.eu/world/enp/index_en.htm#):

[9] «Сопредседатели Минской группы ОБСЕ представили главе МИД Армении результаты проведенных в Баку и Степанакерте встреч». Агентство международной информации «Новости-Армения», 02.03.2009 (http://www.newsarmenia.ru/arm1/20090302/42034520.html); նաև՝ «Прорыв в урегулировании Карабахского конфликта возможен в мае-июне–Брайза». Агентство международной информации «Новости-Азербайджан», 16.04.2009 (http://www.newsazerbaijan.ru/karabakh/20090416/42820844.html); նաև՝ «Минская группа ОБСЕ осудила нарушение режима прекращения огня в Карабахе». ИА «REGNUM», 05.03.2009 (http://www.regnum.ru/news/1133901.html); նաև՝ «Военного решения Нагорно-карабахского конфликта не существует: заявление Сопредседателей МГ ОБСЕ». ИА «REGNUM», 19.02.2009 (http://www.regnum.ru/news/1127568.html):

[10] Տես «Декларация Азербайджанской Республики, Республики Армения и Российской Федерации». 02.11.2008 г., Московская область, замок Майендорф. Официальный сайт Президента России (http://www.kremlin.ru/text/docs/2008/11/208670.shtml):

[11] Տես «Obama offers Iran «new beginning»». «BBC News», 20.03.2009 (http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/7954211.stm); նաև՝ «Obama Offers Direct Nuclear Talks With Iran». «SKY News», Website of the Year, 09.04.2009 (http://news.sky.com/skynews/Home/World-News/Barack-Obama-Offers-Direct-Talks-With-Iran-Over-Nuclear-Programme-And-Issues-Warning-To-Israel/Article/200904215258771?f=rss); նաև՝ «Совместное заявление Президента Российской Федерации Д. А. Медведева и Президента Соединенных Штатов Америки Б. Обамы относительно переговоров по дальнейшим сокращениям стратегических наступательных вооружений». Официальный сайт Посольства Соединенных Штатов Америки, Москва, Россия, 01.04.2009 (http://russian.moscow.usembassy.gov/st_040109b.html); նաև՝ «Obama In Turkey: Meets With Leaders, Addresses Parliament». «The Huffington Post», 06.04.2009 (http://www.huffingtonpost.com/2009/04/06/obama-meets-with-abdullah_n_183399.html); նաև՝ «Obama calls for talks with Iran over Iraq». «Breitbart.com», 08.04.2009 (http://www.breitbart.com/article.php?id=080408220807.ud9xv11e&show_article=1); նաև՝ *Michael R. Gordon and Jeff Zeleny.* Obama Envisions New Iran Approach. «The New York Times», 02.11.2007 (http://www.nytimes.com/2007/11/02/us/politics/02obama.html?_r=1):

[12] Տես «Նախագահ Սերժ Սարգսյանի հրավերով այսօր Հայաստան է ժամանել Թուրքիայի Նախագահ Աբդուլլահ Գյուլը»: ՀՀ Նախագահի պաշտոնական կայք, 06.09.2008 (http://www.president.am/events/news/arm/?search=Գյուլ&pn=1&id=172), *նաև՝* «Նախագահ Սերժ Սարգսյանի հարցազրույցը թուրքական «Ռադիկալ» օրաթերթին»: ՀՀ Նախագահի պաշտոնական կայք, 28.08.2008 (http://www.president.am/events/news/arm/?search=Գյուլ&pn=1&id=160); նաև՝ «Gül in landmark visit to Armenia». «BBC News», 06.09.2008 (http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7602066.stm):

[13] Տես «Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам». ООН, Генеральная Ассамблея. «Официальные отчеты. XV сессия. Резолюции». Нью-Йорк, 1961, сс. 74–75:

[14] Տես «Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 г., касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов» (Протокол I). Часть I, статья 1, п. 4. «Права человека». «Сборник международных договоров», т. I (часть вторая), «Универсальные договоры». ООН. Нью-Йорк–Женева, 1994, с. 1028:

[15] Տես «Закон АзР «Об упразднении НКАО АзР», 26 ноября 1991 года». «Ведомости ВС АзР», 1991, № 24; նաև՝ *С. Золян.* СБСЕ в Карабахском Конфликте (1992 год), «Нагорный Карабах: Проблема и Конфликт». Глава 6, «ArmenianHouse. org» (http://www.armenianhouse.org/zolyan/nf-ru/karabakh/6.html). «Հետագայում Լեռնային Ղարաբաղի և հարևան Շահումյանի շրջանի հայ համայնքը հռչակեց անկախ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ստեղծումը (ԼՂՀ անկախությունը հռչակվեց 06.01.1992 թ.՝ հանրաքվեից հետո, արդեն նորընտիր Գերագույն խորհրդի կողմից, միևնույն 02.09.1991-ին՝ Ադրբեջանի կողմից 1918–1920 թթ. պետական անկախության վերահաստատման հռչակումից հետո, ԼՂՀ-ն ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետության դուրս գալու մասին ԽՍՀՄ օրենքին համապատասխան հայտարարվեց դաշնային տարածք՝ հանրաքվեի միջոցով կարգավիճակի հետագա ճշգրտմամբ.– *Ս. Զ.*): Դա Ադրբեջանում առաջ բերեց բուռն արձագանք՝ ներառյալ Ազգային ասամբլեայի կողմից 1991 թ. նոյեմբերի 26-ի բանաձևի ընդունումը, ըստ որի՝ մարզի ինքնավարությունը վերացվում էր, և այն դրվում էր Ադրբեջանի ամբիջական ղեկավարման տակ: Սակայն տարածաշրջանի ներսում անկախության հռչակմանը հետևեցին նոր խորհրդարանի ընտրություններ ու հանրաքվե, որը ճնշող մեծամասնությամբ վավերացրեց Անկախության հռչակագիրը, թեև ադրբեջանական բնակչությունը բոյկոտեց այդ իրադարձությունը»:

[16] Տես *Hayk Kotanjian.* Azerbaijan: anti-Democratism and Colonialism in the Perspective of Regional Security. «REGNUM» (http://www.regnum.ru/english/953962.html) (Report at the conference called «Caucasus and Middle East countries as potential partners in the process of forming regional security system». Yerevan, 07.02.2008):

[17] Տես «Азербайджан–Армения–Карабах. Академическое сообщество Армении обратилось к Минской группе ОБСЕ», 27 декабря 2005 г. (http://www.rol.ru/news/misc/newssng/05/12/27_061.htm); նաև՝ «В Азербайджане продолжается фальсификация истории региона». Заявление академического сообщества Армении, ИА «REGNUM», 30.12.2005 (http://www.regnum.ru/news/568526.html):

[18] Տես «Я гуманист в душе». Интервью Президента АзР А. Муталибова чешской журналистке Дане Мазаловой. «Независимая газета», 02.04.1992:

[19] Տես *Ильхам Алиев.* Мои университеты. «Azerbaijan.az», 24 декабря 2007 (http://azerbaijan.news.az/index.php?Lng=aze&Pid=19934) (հատվածներ Իլհամ Ալիևի ուղիղ խոսքից. «Արդի աշխարհում իշխանության անցումը ընտանիքի մի անդամից մյուսին ինքնին չի համարվում հակաժողովրդավարական փաստ», «Ավելին. նշեմ, որ Հեյդար Ալիևի իսկական ժառանգորդն է կրտսեր որդիս՝ մեր ընտանիքի ամենակրտսեր անդամ Հեյդար Ալիևը»):

[20] Տես «Закон СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР» N 1410-1 от 3 апреля 1990 г.». «Ведомости Съезда народных депутатов СССР, Верховного Совета СССР», 1990, № 15; «Закон АзР «Об упразднении НКАО АзР», 26 ноября 1991 года». «Ведомости ВС АзР», 1991, № 24; «Акт о результатах референдума о независимости Нагорно-Карабахской Республики», 10 декабря 1991 г., Степанакерт, Нагорно-Карабахская Республика, Министерство Иностранных Дел (http://www.nkr.am/rus/facts/referendum.html):

[21] Տես «Акт о результатах референдума о независимости Нагорно-Карабахской Республики», «Декларация о государственной независимости Нагорно-Карабахской Республики». Е., 1995, сс. 85–89:

[22] Տես «...Самоопределение может быть реализовано только в рамках территориальной целостности Азербайджана». «Еще раз о принципиальных позициях Азербайджана по вопросу урегулирования армяно-азербайджанского конфликта». «Day.Az», 14.05.2008 (http://www.day.az/print/news/politics/118039.html); նաև՝ «Азербайджан создаст в Карабахе условия для двух общин». «BBC, Russian.com», 23.03.2009 (http://news.bbc.co.uk/hi/russian/international/newsid_7958000/7958793.stm):

[23] Տես «Council of Europe. Venice Commission». The Official site of the Venice Commission (http://www.venice.coe.int/docs/2005/CDL-AD(2005)029-e.asp); նաև՝ «Азербайджан меняет Конституцию». ИА «REGNUM», 18.03.2009 (http://www.regnum.ru/news/1138356.html); նաև՝ «На пленарной сессии Венецианской комиссии СЕ обсудят отзыв по поправкам в Конституцию Азербайджана». Агентство международной информации «Новости-Азербайджан», 12.03.2009 (http://www.newsazerbaijan.ru/international/20090312/42771087.html):

[24] Տես «Конституция АзР». Статья 11–«государственные границы могут изменяться только на основе волеизъявления народа Азербайджана, выраженного путем референдума, проводимого по решению Милли Меджлиса Аз.Р (среди всего населения Азербайджана)»; նաև՝ «СБСЕ. Заключительный Акт». Хельсинки, 1 августа 1975 г. Принцип VIII. ОБСЕ (www.osce.org/documents/msc/1975/08/4044_ru.pdf); նաև՝ «Международный пакт о гражданских и политических правах. Резолюция ГА ООН 2200 А (XXI) от 16 декабря 1966 г.». «Центр ООН по правам человека». «Права человека: Сборник международных договоров»; «Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. Резолюция ГА ООН 2200 А (XXI) от 16 декабря 1966 г.». «Центр ООН по правам человека». «Права человека: Сборник международных договоров»:

[25] Տես *Ильхам Алиев:* «Нагорному Карабаху никогда не будет предоставлена независимость». Заявления президента Ильхама Алиева на заседании Совета Безопасности. «Day.Az», 07.04.2009 (http://www.day.az/news/politics/152509.html); նաև՝ «Карабах никогда не будет независимым: *Ильхам Алиев*». ИА «REGNUM», 08.04.2009 (http://www.regnum.ru/news/fd-abroad/karabax/1148033.html); նաև՝ *Ильхам Алиев:* «Мировое сообщество осознает неправоту Армении, но закрывает на это глаза». «Day.Az», 18.04.2008 (http://www.day.az/news/politics/115065.html); նաև՝ *Ильхам Алиев:* «Еще раз хочу сказать, что время вовсе не работает на Армению, а наоборот. Никакая зарубежная помощь, поверьте, в этот раз им не поможет». «Day.Az», 13.09.2007 (http://www.day.az/news/politics/91887.html):

[26] Տես «Алиев допускает возобновление войны в Карабахе». ИА «Lenta.ru», 10.07.2006 (http://lenta.ru/news/2006/07/10/aliev/); նաև՝ ««Вероятность возобновления войны возрастает»: Нагорный Карабах за неделю». ИА «REGNUM», 13.07.2007 (http://www.regnum.ru/news/856254.html); նաև՝ «Азербайджан готов силой вернуть Нагорный Карабах». ИА «Lenta.ru», 24.01.2006 (http://lenta.ru/news/2006/01/24/war/):

[27] Տես «Բիշքեկյան արձանագրություն»: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն: Արտաքին գործերի նախարարություն (http://www.nkr.am/hy/document/43/), նաև՝ «Бишкекский протокол». Личный сайт Владимира Казимирова (http://vn.kazimirov.ru/doc9.htm):

[28] Տես «The Official site of the United Nations Mission in Kosovo (UNMIK)» (http://www.unmikonline.org/); նաև՝ «OSCE Mission in Kosovo». The Official site of the OSCE (http://www.osce.org/kosovo/):

ՆԱԽԱԳԱՀ ԱԼԻԵՎԸ ԿՈՂՄ Է Ե՛Վ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆԸ, Ե՛Վ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ՝ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ, ԱՄՆ-Ի, ՖՐԱՆՍԻԱՅԻ ՆԱԽԱԳԱՀՆԵՐԻ ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆԸ ՀԱԿԱՌԱԿ*

–Ինչպե՞ս եք գնահատում Նախագահ Ալիևի հայտարարությունը Չատամ Հաուզում՝ Ղարաբաղը վերադարձնելու համար պատերազմ սկսելու Ադրբեջանի պատրաստության առիթով:

–Դա Ադրբեջանում գործնականորեն բոլոր արձանագրային միջոցառումների ժամանակ հնչեցվող բազմամյա ռազմաշունչ ճարտասանության հերթական տարօրինակությունն է: Նախկինում Ադրբեջանի Նախագահը նոր պատերազմի կոչերով ելույթ էր ունենում իր տանը՝ հիմնականում ներքին լսարանի համար: Ղարաբաղում պատերազմը վերսկսելու Ադրբեջանի պատրաստության մասին Իլհամ Ալիևի հայտարարությունը այժմ արդեն ցուցադրաբար ուղղված է միջազգային հանրությանը: Ընդսմին դա արվում է Մոսկվայում Հայաստանի Նախագահի հետ նրա հանդիպման նախօրյակին, որը Ռուսաստանի Նախագահը կազմակերպում է ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահ-պետությունների ղեկավարների ձևաչափով Ղարաբաղյան պրոբլեմի՝ վերջերս Իտալիայում տեղի ունեցած քննարկումից հետո:

Չատամ Հաուզի ամբիոնից Իլհամ Ալիևի արած ռազմաշունչ կոչերը, որոնք հնչեցվում են G-8-ի հանդիպման արդյունքներով ԱՄՆ-ի, Ռուսաստանի և Ֆրանսիայի նախագահների հրապարակած հայտարարությունից անմիջապես հետո, սկզբունքորեն հակասում են Հայաստանի և Ադրբեջանի նախագահներին Ղարաբաղյան հակամարտության խաղաղ լուծման այլընտրանք չլինելու վերաբերյալ Բարակ Օբամայի, Դմիտրի Մեդվեդևի և Նիկոլա Սարկոզիի ուղերձի էությանը: Այս հայտարարությունը փաստացի լիազորազերծում է Ալիևի ստորագրությունը Մայնդորֆյան հռչակագրի տակ, որը հաստատում է Ադրբեջանի ղեկավարի հակվածությունը հակամարտությունը լուծելու առանց ուժի գործադրման, ժողովուրդների ազատ ինքնորոշման իրավունքի և տարածքային ամբողջականության սկզբունքների հիման վրա:

* «Голос Армении», 18 июля 2009 г. (http://www.golos.am/index.php?option=com_content&task= view&id= 48131&Itemid=41).

–Ինչպե՞ս կբացատրեիք Ադրբեջանի Նախագահի դիրքորոշման նման հակասականությունը:

–Դժվար է մեկնաբանել հարևան պետության նախագահի դիրքորոշման նման հակասումը այն պայմանավորվածություններին, որոնք հրապարակայնորեն ձեռք են բերվել պետությունների ղեկավարների մակարդակով: Իլհամ Ալիևը Լոնդոնից սպառնում է նոր պատերազմով, թեև համաշխարհային ուժային կենտրոնները նախազգուշացրել են անցյալ տարի Վրաստանում տեղի ունեցած ռազմական աղետից դասեր քաղելու անհրաժեշտության մասին:

Ըստ երևույթին, Ձեր հարցի պատասխանը պետք է փնտրել քաղաքական տրամաբանության սահմաններից դուրս: Հոգեբանական գիտությունը նման վարքը որակում է որպես անձնավորության երկատում, երբ անհատը մասնատվում է երկու (իսկ երբեմն նաև ավելի) տարբեր անձնավորությունների, ընդ որում, դրանցից մեկը, որպես կանոն, չի էլ կասկածում մյուսի գոյության մասին: Նման գործընկերների նկատմամբ քաղաքական վստահության մակարդակը հարցականի տակ է դնում Ղարաբաղում կայունության և անվտանգության երաշխիքների ռեալությունը ոչ միայն տարածաշրջանային, այլև ավելի լայն՝ միջազգային, համատեքստում:

«ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ-ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՔ*

Հայաստանի Հանրապետությունում սկսվել է պաշտպանական բարեփոխումների իրականացման երկրորդ փուլը: Այս փուլում, ի թիվս այլ արմատական փոփոխությունների, կատարվում են պաշտպանության նախարարության և ՁՈՒ-ի Գլխավոր շտաբի գործառույթների հստակ տարանջատում և նորովի համադասում, ռազմական ոլորտում քաղաքացիական վերահսկողության համակարգի՝ որպես ժողովրդավարության կարևոր տարրի ձևավորում[1]: Պաշտպանության նախարարությունն իր ստորաբաժանումներով հանդերձ վերածվում է գլխավոր պետական ռազմաքաղաքական հաստատության, իսկ ԳՇ-ն դառնում է զորային կառավարման կենտրոնական մարմին:

Նման նորարարական բովանդակություն և համապետական տրամաչափ ունեցող բարեփոխումների արդյունավետությունը ենթադրում է առողջ բանականության վրա հիմնվող գիտափորձարարության տարրերի կիրառում, ընդսմին դրանք պետք է փորձարկված լինեն պաշտպանական-քաղաքական կերպափոխումների բարդ գործընթացներում:

Այդ գործընթացներից ամենաէականը պաշտպանական համակարգի կառավարման օպտիմալ մոդելի կերտումն է: Ինքնին հասկանալի է, որ դա օբյեկտիվորեն պետք է կատարվի մեզ հայտնի մոդելների ու մեր իրականության դրսևորումների համակարգված ուսումնասիրության հիման վրա, քանի որ մեզ ավելի հայտնի նախկին խորհրդային «ապարատային» վարչարարության բրգաձև մոդելի և արևմտյան «մենեջմենտի» մոդելի[2] էկլեկտիկ միախառնումը չի կարող տալ բավարար արդյունք:

Սակայն տվյալ երևույթները, այդ թվում՝ կառավարման մոդելները, համեմատելու և դրանց դրական ու բացասական կողմերը բացահայտելու նպատակով անհրաժեշտ է նախ համապատասխան դիտարկման հարթության մեջ հստակ սահմանել այդ երևույթներին բնորոշ համակարգաստեղծ հասկացությունները: Հարկ է նշել, որ անվտանգային, այդ թվում՝ պաշտպանական, քաղաքականության ազգային հասկացութային և տեր-

* «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, 2009, հմ. 1–2:
Հոդվածը գրված է Դ. Չիլինգարյանի, Վ. Ավետիսյանի և Ա. Մինասյանի համահեղինակությամբ:

միջազգային անվտանգության ռազմավարության համատեքստում ճիշտ ըմբռնել ինչպես մեր ազգային-պաշտպանական շինարարության մեջ առավելապես կիրառվող նախկին խորհրդային և ռուսաստանյան, այնպես էլ արևմտյան ռազմաքաղաքական-անվտանգային մշակույթներից ներբերվող անհրաժեշտ հասկացությունները:

Մեր կարծիքով՝ նման կարևոր համակարգաստեղծ հասկացություններից է «պաշտպանական քաղաքականությունը»: Նշենք, որ թեև արևմտյան քաղաքագիտության մեջ այս հասկացությունն օգտագործվում է վաղուց[3], սակայն անգամ բարեփոխվող ռուսաստանյան ռազմաքաղաքական տերմինաբանության մեջ այն դեռևս գրանցում չի ստացել. որպես բառահոդված չկա նոր ռազմագիտական բառարաններում[4]: Այդուհանդերձ, մի շարք ռուսաստանյան ռազմագետներ հակված են ընդունելու այս հարցի նկատմամբ արևմտյան մոտեցումը: Մասնավորապես՝ Ռուսաստանի ռազմական գիտությունների ակադեմիայի նախագահ, բանակի գեներալ Մ. Գարեևը գրում է. «Եթե մեր ռազմական դոկտրինը նախկինի պես որոշի միայն ռազմական սպառնալիքները և երկրի անվտանգության ապահովման ռազմական եղանակները, ապա անհրաժեշտություն կծագի ունենալու առանձին «դոկտրին», որը սահմանի այսպես կոչված ոչ ռազմական սպառնալիքներին հակազդեցության կարգը... Մեր կարծիքով՝ նպատակահարմար կլիներ բոլոր ռազմական ու ոչ ռազմական սպառնալիքները դիտարկել օրգանական միասնության մեջ և երկրի անվտանգության ապահովման վերաբերյալ պաշտոնական տեսակետները շարադրել մեկ փաստաթղթում: Հնարավոր է, որ տվյալ դեպքում այն պետք է կոչվեր «պաշտպանական դոկտրին»»[5]:

Խնդիրն ավելի լավ հասկանալու համար վերը նշված եղանակով փորձենք պարզել համապատասխան շարք կազմող անգլերեն, ռուսերեն և հայերեն գիտական տերմինների համարժեքության հարցը: Անգլերենում այդ շարքը ներառում է *defense, army, military, war* տերմինները*: Առաջինը նշանակում է «պաշտպանական», երրորդը թեև նշանակում է «ռազմական», սակայն ամերիկյան ըմբռնմամբ վերաբերում է միայն բանակին (army), այսինքն՝ ցամաքային զորքերին, և այս իմաստով նույնական է երկրորդի հետ, չորրորդը նշանակում է «պատերազմական»:

* Սույն հոդվածում մենք դիտարկում ենք միայն այս տերմինների ածականական օգտագործման դեպքը:

Ռուսերենում այդ շարքը կազմում են հետևյալ տերմինները՝ *оборонный, армейский, войсковой, военный*: Ընդսմին երկրորդը և երրորդը վերաբերում են զորատեսակի: Այս տերմինների դիմաց մենք ունենք «պաշտպանական», «ռազմական», «զինվորական», «բանակային», «զորային», «պատերազմական» տերմինները: Եթե ուսումնասիրենք այն հասկացությունները, որոնք սահմանվում են այս բառերով, ապա կհամոզվենք, որ կարելի է կառուցել համարժեքների հետևյալ շարքերը՝ *defense – оборонный – պաշտպանական, army (military) – военный (армейский, войсковой) – ռազմական* (բանակային, զինվորական, զորային) և *war – военный – պատերազմական*[6]: Ինքնին հասկանալի է, որ նման ոչ միարժեք համապատասխանությունը հաճախ դառնում է սխալ ըմբռնումների պատճառ:

Եվ այսպես. ինչպե՞ս կարելի է ձևակերպել «պաշտպանական քաղաքականությունը» *(defense policy, оборонная политика)*: Փորձենք տալ սահմանումը՝ հիմնվելով արևմտյան և ռուսական քաղաքագիտական-անվտանգային ու ռազմագիտական գրականության մեջ բերվող ձևակերպումների[7] և «ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի» բառարանի վրա[8]:

Պաշտպանական քաղաքականությունը պետության քաղաքականության բաղկացուցիչ մասն է, որը նպատակաուղղված է հավանական արտաքին թշնամուց պետության, նրա բնակչության, տարածքային ամբողջականության և ինքնիշխանության պաշտպանությանը: Այն պաշտոնապես ամփոփվում է «Ազգային անվտանգության ռազմավարության» պաշտպանական բաժնում և դրա դրույթների վրա հիմնվող «Ռազմական դոկտրինում»*: Պաշտպանական քաղաքականության սուբյեկտներն են՝ պետությունը, նրա մասնագիտացված համապատասխան հաստատություններն ու հիմնարկները, ինչպես նաև անվտանգային կողմնորոշում ունեցող միջազգային կազմակերպությունները:

Ամբողջականություն կազմող պաշտպանական քաղաքականությունն ունի փոխկապված, սակայն բովանդակությամբ ու իրականացման ձևերով սկզբունքորեն տարբերվող երկու բաղադրիչ.

– *ներքին*՝ կապված պետության պաշտպանական ներուժի ձևավորման ու զարգացման, ռազմական կազմակերպվածքի ստեղծման, պահման ու

* Ռազմավարական տրամաչափի ազգային քաղաքական-անվտանգային փաստաթղթերի եռաստիճան համակարգի դեպքում (օրինակ՝ ԱՄՆ-ում) մշակվում են երեք փաստաթուղթ՝ «Ազգային անվտանգության ռազմավարություն», «Պաշտպանական ռազմավարություն» և «Ռազմական ռազմավարություն» (կամ «Ռազմական դոկտրին»):

նախապատրաստման, ռազմական շինարարության և զինված բռնության միջոցների օրենքով սահմանված կիրառման հետ,

– արտաքին՝ կապված պետության, նրա բնակչության, ինքնիշխանության ու տարածքային ամբողջականության պաշտպանության, հնարավոր արտաքին ագրեսիայի կանխման և հետմղման, ինչպես նաև սահմանների պահպանման կամ ընդարձակման, պետության սահմաններից դուրս գտնվող որոշակի տարածաշրջաններում գերիշխանության հաստատման (պահպանման) և պաշտպանողական կամ ագրեսիվ նվաճողական նպատակների իրականացման հետ:

Տարբերակում են նաև խաղաղ ժամանակվա և պատերազմական ժամանակվա պաշտպանական քաղաքականություններ:

Ներքին պաշտպանական քաղաքականությունը առավելապես հիմնված է ներպետական իրավական նորմերի վրա:

Արտաքին պաշտպանական քաղաքականությունը հիմնված է ներպետական իրավական ակտերում իրենց նորմատիվային արտացոլումն ստացած համապատասխան միջազգային իրավական նորմերի և պետության միջազգային պայմանագրերի ու արտաքին քաղաքականության հայեցակարգի վրա:

Ներքին պաշտպանական քաղաքականությունը, հենվելով պետության ռազմական, տնտեսական, սոցիալական, մտավոր, հոգևոր-մշակութային ներուժի վրա, արտացոլում է հետևյալ սկզբունքները.

– ներքին պաշտպանական քաղաքականության համապատասխանություն պետության պաշտպանական անվտանգության շահերին և ռեալ հնարավորություններին,

– պաշտպանական խնդիրների լուծման համար պետության կենսագործունեության տարբեր ոլորտներում գործադրվող միջգերատեսչական ջանքերի համադասում, համակարգում և սիներգիայի ապահովում,

– պետության սոցիալ-տնտեսական ու ռազմական-ռազմավարական առավելությունների զարգացում և օգտագործում,

– ռազմաքաղաքական ու ռազմավարական խնդիրների լուծում նվազագույն մարդկային, բարոյաքաղաքական ու նյութական ռեսուրսների ծախսերով,

– զինված ուժերի և ամբողջ պետության մշտական պատրաստություն ագրեսիայի հուսալի հետմղմանը,

– կշռադատված ռազմական բավարարություն, հնարավոր հակառակորդների զգալի ռազմական գերակշռության կանխում, հատկապես՝ զինված պայքարի կարևոր միջոցների մշակման ու հանկարծակի կիրառման ոլորտում:

Արտաքին պաշտպանական քաղաքականությունը, ներառելով արտաքին ռազմական քաղաքականությունն իր բոլոր ոլորտներով և ամբողջ գործիքարանով հանդերձ, արտացոլում է հետևյալ սկզբունքները.

– արտաքին պաշտպանական քաղաքականության համապատասխանություն երկարաժամկետ արտաքին ռազմավարական-անվտանգային նպատակներին և միջազգային անվտանգային միջավայրի զարգացումներին,

– պաշտպանական խնդիրների լուծման համար քաղաքական, տնտեսական, դիվանագիտական, տեղեկատվական ու ռազմական միջոցների համադասում,

– հավանական հակառակորդ պետությունների պաշտպանական համակարգերում առկա թույլ ու խոցելի տեղերի, ինչպես նաև նրանց փոխհարաբերությունների համակարգում եղած հակասությունների բացահայտում և օգտագործում,

– առավել մեծ թվով դաշնակիցների ձեռքբերում և նրանց համատեղ ջանքերի միասնականության ապահովում,

– հնարավոր հակառակորդների հետևողական մեկուսացում և թուլացում,

– հնարավոր գլխավոր հակառակորդների դեմ պայքարում առավել կարևոր խնդիրների լուծման համար ռազմական, ռազմատնտեսական ու դիվանագիտական ջանքերի կենտրոնացում:

Եվ այսպես. պաշտպանական քաղաքականությունը պետության պաշտպանական անվտանգության ապահովման կարևորագույն գործիքն է, որի մշակումը կրում է միջգերատեսչական բնույթ, իսկ իրականացումը բազմաոլորտ է՝ ինչպես ներպետական, այնպես էլ միջազգային ասպարեզում: Պաշտպանական քաղաքականության մշակման և իրականացման ղեկավարումն ու կառավարումը իր իրավասությունների սահմաններում կատարում է *որպես մեկ ամբողջություն հանդես եկող պաշտպանության նախարարությունը*:

ՀՀ-ում պաշտպանական բարեփոխումների հետևանքով պաշտպանության նախարարության ստորաբաժանումները, դադարելով զորամաս լինելուց, վերածվում են վարչական-ապարատային գործիքի, որի հիմնական գործառույթներն են.

–փորձագիտական խորհրդատվությունները՝ պաշտպանական քաղաքականության ոլորտում պաշտպանության նախարարության ղեկավարության կողմից (նախարարը և նրա տեղակալները) ռազմաքաղաքական, ռազմական, ռազմատեխնիկական, ֆինանսատնտեսական, տեղեկատվահոգեբանական, գիտական ու կրթական, մշակութային և այլ բնույթի ռազմավարական որոշումների նախապատրաստման ժամանակ,

–այդ որոշումների կատարման պլանավորումը, կազմակերպումը և վերահսկումը ինչպես միջգերատեսչական համագործակցության շրջանակներում, այնպես էլ Գլխավոր շտաբի միջոցով՝ զորային օղակում:

Այսպիսով՝ բարեփոխումների տրամաբանությունից բխում է, որ ամբողջ պաշտպանության նախարարությունը՝ հանձինս նախարարի, նրա տեղակալների ու խորհրդականների, ինչպես նաև աշխատակազմի, աշխատակազմից դուրս կառուցվածքների և առանձնացված ստորաբաժանումների, պետք է զբաղվի պաշտպանական քաղաքականությամբ՝ և՛ արտաքին, և՛ ներքին՝ ռազմական, պաշտպանական-իրավական, պաշտպանական-տնտեսական, պաշտպանական-ֆինանսական, պաշտպանական-տեխնիկական, պաշտպանական-կրթական, պաշտպանական-գիտական, պաշտպանական-տեղեկատվական, պաշտպանական-դաստիարակչական և այլն:

Ռազմական քաղաքականությունը պետք է դիտել որպես պաշտպանական քաղաքականության առանցքային բաղադրիչ, որը հետադարձ գործառութային կապեր ունի մյուս բոլոր բաղադրիչների հետ: Ընդսմին ռազմական քաղաքականության հայեցակարգային (ղեկավարման) մասը (պաշտպանության նախարարի իրավասության սահմաններում որոշումների ընդունում, Նախագահի, Ազգային ժողովի ու Կառավարության իրավասությանը վերաբերող իրավական ակտերի և այլ փաստաթղթերի նախագծերի մշակում ու միջգերատեսչական համաձայնեցում կամ մասնակցություն դրանց մշակմանը, ինչպես նաև սահմանված կարգով այդ նախագծերի ներկայացում ընդունման կամ հաստատման) ապահովում է պաշտպանության նախարարությունը, իսկ գործադրման մասը (պլանավորում, իրականացում և վերահսկողություն)՝ զինված ուժերի գլխավոր շտաբը՝ որպես զինված ուժերի կառավարման կենտրոնական մարմին: Հետադարձ գործառութային կապերի շրջանակներում գլխավոր շտաբն իր իրավասության սահմաններում մասնակցում է նաև ռազմական քաղաքականության հայեցակարգային բաժինների փորձաքննության ապահովմանը՝ համապատասխան իրավական ակտերի և այլ փաստաթղթերի նախագծերի վերաբերյալ տրամադրելով փորձագիտական խորհրդատվություն և ներկայացնելով առաջարկություններ[9]:

Կարծում ենք, որ սույն մեթոդաբանական նկատառումները օգտակար կլինեն ՀՀ պաշտպանության նախարարության համակարգի կառուցվածքային կերպափոխումների մշակմամբ ու իրականացմամբ զբաղվող մասնագետների համար և համապատասխան նախադրյալներ կստեղծեն այդ գործընթացի ավելի համակարգված ըմբռնման համար:

ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ.

[1] Տես *Ս. Օհանյան*, Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական բարեփոխումները. երկրորդ փուլ: «ՀՔ», 2008, հմ. 2–3:

[2] Այս մոդելների վերլուծությունը տես *Դ. Ս. Չիլինգարյան, Վ. Պ. Ավետիսյան, Տ. Ռ. Մարտիրոսյան*, ԱՄՆ-ի պաշտպանական քաղաքականության համակարգի ղեկավարման ու կառավարման փորձի մասին: «ՀՔ», 2008, հմ. 4:

[3] Տես, օրինակ, *D. J. Murray, P. R. Viotti*. The Defense Policies of Nations: a comparative study. 1994 (http://books.google.com/books?id=MCnY_VN9AjIC&printsec=frontcover&dq=D.+J.+Murray,+The+Defense+Policies+of+Nations:+a+comparative+study&lr=#PPR7,M1); *A. A. Jordan, W. J. Tailor, M. J. Mazarr*. American National Security. 1999 (http://books.google.com/books?id=qIp9MkJvms8C&printsec=frontcover&hl=ru):

[4] Տես, օրինակ, «Военный энциклопедический словарь». М., 2002:

[5] *М. Гареев*. Новые условия–новая военная доктрина. «Независимое военное обозрение», 2 февраля 2007 г.

[6] Տես, օրինակ, *R. Bowyer*. Dictionary of Military Terms. 3-d edition. London, 2004:

[7] Տես *P. L. Hays, B. J. Vallance, A. R. Van Tassel*. American Defence Policy. 1999 (http://books.google.com/books?id=evo4nKODKDsC&dq=%22defense=policy%22+and+%22military+policy%22&printsec=frontcover&source=in&hl=en&ei=_7m3SY6nOdKd_gaUI5m9Cw&sa=X&oi=book_result#PPP1,M1), նաև՝ «Война и мир в терминах и определениях». Словарь под ред. Д. О. Рогозина. М., 2004: Հարկ է նշել, որ քաղաքագիտության մեջ շատ քիչ թվով հասկացություններ ու տերմիններ ունեն միակ և համընդհանուր ճանաչում ստացած սահմանումներ:

[8] Տես «ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագիծ. հիմնական տերմիններ և հասկացություններ»: «ՀՔ», 2006, հմ. 2:

[9] Այս մասին ավելի հանգամանորեն տես *Դ. Ս. Չիլինգարյան, Վ. Պ. Ավետիսյան, Տ. Ռ. Մարտիրոսյան*, նշ. աշխ., ինչպես նաև այնտեղ բերված գրականությունը:

ԻՍՐԱՅԵԼԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԱԿՈՒՄ ԶԻՆՎՈՐԻ ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՈԳՈՒ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՓՈՐՁԻ ՄԱՍԻՆ՝ ՀՀ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ԼՈՒՅՍԻ ՆԵՐՔՈ*

Հայաստանի Հանրապետության անկախության տարիներին երկրի հասարակական-քաղաքական որոշ շրջաններում մեծ հետաքրքրություն առաջացավ Իսրայելի Պետության նկատմամբ: Այդուհանդերձ, տարածաշրջանային թշնամական միջավայրում Իսրայելի արդյունավետ գոյության փորձի մասնագիտական ըմբռնման ու գնահատման ուղղությամբ էական քայլեր չձեռնարկվեցին, մասնավորապես՝ չհետազոտվեց բնակչության, հատկապես՝ զինվորականության բարոյահոգեբանական պատրաստման իսրայելական համակարգը: Մեր կարծիքով՝ հրեա զինվորականի դաստիարակության գործում Իսրայելի ձեռքբերումների գնահատողական վերլուծությունը առանձնակի կարևորություն է ստանում հայ զինվորականի մարտական ոգու ապահովման համակարգի բարեփոխման համատեքստում:

Փորձենք ՀՀ ազգային անվտանգության շահերի տեսանկյունից ներկայացնել հրեա զինվորականի վարքականոնի, նրա ռազմահայրենասիրական դաստիարակության հայեցակարգային դրույթները: Հարցը դիտարկելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել, որ Հայաստանի Հանրապետության և Իսրայելի Պետության ազգային անվտանգության ռազմավարական շահերը ոչ լիովին են համընկնում. երկու պետությունների, ինչպես նաև համաշխարհային հրեության ու հայության միջև թեև առկա են որոշակի նմանություններ, սակայն կան և էական տարբերություններ[1]: Կարևոր ենք համարում նաև շեշտել այն հանգամանքը, որ 2008 թվականը նշանավոր էր այս երկու ժողովուրդների պատմության մեջ: Այդ տարի լրացավ հայոց պետականության՝ ի դեմս Հայաստանի Առաջին Հանրապետության վերականգնման 90-ամյակը և հրեական պետականության՝ ի դեմս Իսրայելի Պետության վերականգնման 60-ամյակը: Հատկանշական է, որ այս բախտորոշ իրադարձությունները հաջորդեցին այդ երկու ժողովուրդների դեմ իրագործված ցեղասպանությանը՝ Հայոց Մեծ Եղեռնին (առաջին համաշխարհային պատերազմ) և հրեաների Ողջակիզմանը՝ Հոլոքոստին (երկրորդ համաշխարհային պատերազմ): Իսրայելի Պետության վերաստեղծման 60-ամյակին նվիրված տոնախմբությունների շրջանակներում Երևանի՝ ֆաշիստական Գերմանիայի նկատմամբ տարած «Հաղթանակի» զբոսայգում կայացավ հայ-հրեական բարեկամության ծառուղու և հրեա ժողովրդի

* «Հայկական բանակ», 2009, հմ. 1–2:

պետականության վերականգնման հոբելյանին նվիրված հուշակոթողի բացումը: Երևանի քաղաքապետարանի և ՀՀ-ում հրեական համայնքի համագործակցությամբ կազմակերպված միջոցառման ժամանակ ՀՀ-ում Իսրայելի դեսպան Շեմի Յուրև իր ելույթում նշեց, որ ենթադրվում է իսրայելական «Կերեն Կեյմետ Լե-Իսրայել» (*Հրեական ազգային հիմնադրամ*) կազմակերպության ու հայկական համայնքի համագործակցությամբ Իսրայելում հիմնել հայկական պետականության վերականգնման 90-ամյա հոբելյանին նվիրված ծառուղի:

Վերադառնալով սույն ուսումնասիրության խնդրո առարկա հարցին՝ նշենք, որ Իսրայելում հրեա զինվորականի ռազմահայրենասիրական դաստիարակության կարևորության աստիճանը գնահատելու համար մենք հատուկ ընտրեցինք Իսրայելի Նախագահ, ռազմական հետախուզության նախկին ղեկավար Խայիմ Հերցոգի «Իսրայելի հերոսները» գիրքը[2]:

Ինչպես հին, այնպես էլ ժամանակակից հրեաների հերոսականության օրինակները ներառող և շարունակ համալրվող պանթեոնի մշակմանը Նախագահ Խ. Հերցոգի անմիջական մասնակցությունը վկայում է, որ Իսրայելում ռազմահայրենասիրական դաստիարակությունը պետության նախագահի ուղղակի ղեկավարման ոլորտն է:

Եվ ռազմական, և՛ քաղաքացիական մասնագիտություններ ունեցող հրեա հերոսների պանթեոնի համալրման շարունակականության սկզբունքը, որը համաձայնորեն որդեգրել են Իսրայելն ու իսրայելակենտրոն սփյուռքը, ծառայում է այն գաղափարին, որ հրեության հերոսականությունը մշտապես բնորոշ է եղել հրեա ժողովրդին հրեական պետականության երեքհազարամյա պատմության բոլոր շրջաններում[3]: Տվյալ մեթոդաբանության բացառիկ կարևորությունը միտված է հրեաների հերոսական վարքի լավագույն օրինակների մշտական բացահայտմանը: Դրա նպատակն է նույնիսկ միապաղաղ բանակային առօրյայում իր ժողովրդին ծառայելու ունակության տեսանկյունից յուրաքանչյուր հրեայի կամ հրեուհու մեծ ինքնահարգանքի պահպանումը՝ էրեց-Իսրայելի պաշտպանության և ամրապնդման գործում յուրաքանչյուր հրեա զինվորականի անձնական ռեսուրսի առավելագույն և ստեղծագործական ներդրմամբ: Այլ կերպ ասած՝ Նախագահ Խ. Հերցոգը, հրեա երիտասարդության ռազմահայրենասիրական դաստիարակության գործում կատարելով իր պարտքը, հրեա ժողովրդի պատմությունը ներկայացնում է որպես ազգային ինքնության պահպանման շարունակական հերոսական գործընթաց՝ այն բաժանելով երեք հիմնական ժամանակագրական փուլերի.

• օտարաբնակության պայմաններում պայքարի երկու հազարամյակ,

• գրեթե 100 տարի՝ Պաղեստին ներգաղթն սկսվելուց հետո,

• Իսրայելի ազգային պետականության վերականգնման ու պաշտպանության 60-ամյա շրջան:

Տվյալ առաքելությունը կատարում է տարածքով ու բնակչությամբ ոչ մեծ, սակայն իր քաղաքական, տնտեսական ու ռազմական հաղթանակների շնորհիվ համաշխարհային աշխարհաքաղաքական կենտրոններից մեկի դերն ստանձնած ու Մերձավոր Արևելքում առանցքային նշանակություն ձեռք բերած պետության նախագահը: Ակնհայտ է, որ նման ոչ սովորական պետության ղեկավարը, ներգրավված լինելով Իսրայելի և սփյուռքի ազգային ռեսուրսի շարունակական նորարարական փոխզարգացման միջոցով անվտանգության ապահովման դինամիկ գործընթացում, լինելով հույժ զբաղված գործիչ, ցուցադրաբար է ժամանակ հատկացնում հրեության հերոսներին նվիրված գիրք գրելուն: Խոսքն այն մասին է, որ երկրի նախագահը ցուցադրում է հրեա ժողովրդի գոյատևման և առաջադիմական զարգացման գործում համաշխարհային հրեության գլխավոր համազգային գերակայություններից մեկը՝ թելադրված Իսրայելի կենսականորեն կարևոր շահերի բոլոր ոլորտներում և, առաջին հերթին, ռազմական անվտանգության ոլորտում հրեաների ամենօրյա ու զանգվածային հերոսականության անհրաժեշտությամբ:

Սույն հոդվածում փորձ է արվում ներկայացնելու այն տրամաբանությունը, որով ղեկավարվել է Իսրայելի նախագահը հրեա ժողովրդի հերոսների անընդհատ համալրվող պանթեոնի կառուցվածքի և բովանդակության մշակման համար՝ այդ պանթեոնը դիտելով որպես հրեա և հրեուհի զինվորականների մարտական ոգու ձևավորման համակարգի հիմք*:

1. Հին ժամանակների հրեա հերոսների կանոնացումը ժամանակակից հրեա զինվորականի մարտական ոգու դաստիարակության համակարգում

Հրեա հերոսների պանթեոնում առանձնահատուկ տեղ է հատկացվում ուժով ու թվաքանակով գերազանցող փղշտացիներին ծնկի բերած *Դավթի* որպես հերոս թագավորի (մ. թ. ա. 11–10-րդ դարեր) կերպարին: Մարտը, որում Դավիթը քարի դիպուկ հարվածով տապալեց Գողիաթին, ապա սրով գլխատեց նրան, հիմնարար կերպով խորհրդանշում է հրեաների ռազմական պատմությունը, այն է՝ հրեա զինվորի հավատը, հնարամտությունը, արագաշարժությունն ու խիզախությունը ավելի գորեղ եղան, քան հսկա փղշտացու ֆիզիկական ուժը: Դա այն փաստի արտացոլումն է, որ Իսրայելի բանակը թեև միշտ եղել է հակառակորդի զորքերից սակավաթիվ ու թույլ, սակայն հաղթել է, քանի որ չի ընդունել խաղի՝ թշնամու թելադրած կանոնները:

Իսրայելի պատմության պաշտոնական մեկնաբանությունը նպատակաուղղված է հրեաների համախմբմանն այն գաղափարի շուրջ, որ մ. թ. ա. 2-րդ դարից՝ Մակաբեների ապստամբության ժամանակներից, գործում է մի բարոյական օրենք, ըստ որի՝ ամբողջ հրեա ժողովուրդը պատասխանատվություն է կրում յուրաքանչյուր հրեայի անվտանգության համար, որտեղ էլ նա լինի: Հրեա զինվորին ոգեշնչող հերոսների շարքում կարևոր տեղ ունի *Հուդա Մակաբեն* («Մուրճ»), մի գեղջուկ, որը դարձավ քաջարի զինվոր, ապա՝ տաղանդավոր զորավար և ժողովրդին երկրի անկախության համար պայքարի ոգեշնչող առաջնորդ: Միևնույն ժամանակ, իսրայելական հայրենասիրական դաստիարակության համակարգում Հուդա Մակաբեն ներկայացվում է որպես մի զինվոր, որը, հասունության տարիքում դառնալով քաղաքական գործիչ ու դիվանագետ, ամրապնդում էր պետականության՝ որպես հրեության բարձրագույն արժեքի առաջնայնության ճանաչման հրեական ավանդույթը և ձգտում էր հրեական պետությունը դարձնելու միջազգային հանրության և ուժերի հաշվեկշռի համակարգի մաս: Իսրայելի պաշտոնական պատմության մեջ և ռազմահայրենասիրական դաստիարակության գործում Հուդա Մակաբեի կերպարն օգտագործվում է որպես այնպիսի հերոսի կերպար, որը հրեաների սրտերում սերմանեց անսասան հավատ դեպի ազատության անմար իդեալը ու պատրաստակամություն՝ կյանքն ի փառս Իսրայելի անկախության զոհաբերելու:

Բար-Կոխբան, թշնամիների դեմ պայքարում այդ վճռական ու դաժան բռնապետ-առաջնորդը, միավորեց հրեաներին ու գլխավորեց 115–117 թթ. նրանց ապստամբությունը հռոմեացիների դեմ: Նրա կերպարը քարոզվում է որպես հրեա ժողովրդի հերոսական տոկունության, անպարտելի Հռոմեական կայսրության դեմ փոքր ժողովրդին ոտքի հանելու համարձակություն ունեցող առաջնորդի խորհրդանիշ: Հրեա զինվորի մարտական ոգու ամրապնդման համար ակտիվորեն օգտագործվում է Բար-Կոխբայի ապստամբական բանակից վերցված այն օրինակը, որ դրան զինվորագրվելու յուրաքանչյուր թեկնածու պետք է որպես հայրենիքին իր նվիրվածության ու հանուն նրա կյանքը զոհելու պատրաստակամության ապացույց կտրեր իր մատը[4]: Ընդ որում, ենթադրվում է թաքնված զուգահեռ սամուրայների «Բուսիդո» պատվո վարքականոնի հետ, որն ուներ

* Հեղինակը շնորհակալություն է հայտնում «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի պատասխանատու քարտուղար Լեյտենանտ Ա. Շահվերդյանին՝ լրացուցիչ աղբյուրների ցանկի ճշտման գործում ցուցաբերած օգնության համար:

նմանատիպ նորմ՝ մատը կտրել ի նշան նվիրվածության Հայրենիքի փրկության գործին: Հետագայում այդ նորմը կիրառվեց երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ կամիկաձեների երդման մեջ:

Հրեա երիտասարդության շրջանում որպես հրեական ոգու տոկունության, կամքի աննկունության և զինվորական արիության խորհրդանիշ քարոզվում է զելոտների հերոսական պայքարը 73 թ. *Մասադա ամրոցը* պաշարած հռոմեական լեգեոնի դեմ[5]: Մինչև վերջ դիմակայելով հռոմեացիների գրոհներին՝ հրեա տղամարդիկ միաձայն որոշեցին սպանել իրենց կանանց ու երեխաներին, իսկ հետո վիճակ գցելով ընտրեցին այն տասը զինվորին, որոնք նախքան բերդ թշնամու մտնելն սպանեցին մյուսներին: Երիտասարդ զինվորները երդվում են այն ժայռի գագաթին, որտեղ գտնվում էր հերոսական Մասադան: Հրեա զինվորականների երդումն է՝ «Մասադան այլևս չի ընկնի»:

2. Տրումպելդորի սխրագործությունը՝ որպես ժամանակակից հրեա զինվորականի վարքականոնի հիմք

Նորագույն ժամանակաշրջանի հերոս հռչակվեց *Իոսիֆ Տրումպելդորը*[6], որի շիրմին կանգնեցված է մռնչացող առյուծ: 1920 թ. Թել Հայ ռազմագյուղատնտեսական բնակավայրի պաշտպանությունը գլխավորած Տրումպելդորն իր մահից առաջ ասաց մի խոսք, որը Իսրայելի հայրենասիրական քարոզչությունը դարձրեց ժամանակակից հրեա հերոս զինվորականի՝ որպես անթերի անձնավորության, ազնիվ, համեստ ու խիզախ ասպետի դաստիարակության օրինակ: Իսրայելի պաշտպանության բանակի երիտասարդ զինվորականները երդում են տալիս Տրումպելդորի շիրմի վրա, որի քարին փորագրված է նրա վերջին խոսքը. «Երջանիկ է նա, ով մեռնում է Հայրենիքի համար»:

Հենց Թել Հայի պաշտպանության կազմակերպման օրինակը դարձավ տարածքային պաշտպանության համակարգի ստեղծման առաջին փորձը. 40-ական թվականներին կիբուցներում (կոմունաներում) աշխատանքի և ծառայության միջոցով արաբական բանդակազմավորումների դեմ *Հագանահի* հատուկ նախանշանակման *Պալմախ* ստորաբաժանման պայքարում դրվեց ՆՈՀԱԼ տարածքային պաշտպանության հիմքը:

3. Ֆաշիզմին հրեական գետտոների մարտիկների դիմադրության ոգու հերոսականությունը

Հրեա զինվորականության հերոսապատման մեջ, որը լայնորեն կիրառում է Իսրայելի և սփյուռքի հայրենասիրական քարոզչությունը, առանձնահատուկ տեղ են գրավում Երրորդ ռայխի* համակենտրոնացման ճամբարներում (Օսվենցիմ, Մայդանեկ, Դահաու և այլն) հրեաներին ոչնչացնելու նպատակով գերմանական ՍՍ ջոկատների կողմից զանգվածային տեղահանումներին *Վարշավայի և այլ գետտոների հրեաների զինված դիմադրության* օրինակները[7]: Դաստիարակչական քարոզչությունն ուղղված է հրեա զինվորների դրսևորած կորովի փառաբանմանը, երբեմն ամոթալի ու նսեմացուցիչ գետտոյի հասկացությանը զինվորական փառքի ու պատվի լուսապսակի վերագրմանը:

4. Իսրայելի ինքնապաշտպանության և անկախության համար ընդհատակյա պայքարի հերոսականությունը

Հագանահի Պալմախի հերոսները: Երիտասարդ հրեաների մարտական ոգու դաստիարակության գործում կարևորություն է տրվում 1940-ական թվականներին Իսրայելի Պետության ստեղծման համար մղված պայքարում Հագանահի Պալմախ հատուկ նախանշանակման ստորաբաժանման վարած մարտական գործողությունների փորձին[8]: Հենց այդ փորձով է հիմնավորվում Իսրայելի Պաշտպանության բանակում՝ *ՑԱՀԱԼ*-ում, գործող այն սկզբունքը, ըստ որի՝ հրամանատարը պետք է գտնվի իր զինվորների առջևում: Քանի որ Պալմախն ուներ հատուկ նախանշանակման առաքելություն, նրա հրամանատարներից պահանջվում էր ոչ թե գնալ իր ենթակաների հետևից, ինչպես ընդունված է մի շարք բանակներում, այլ առաջնորդել նրանց: Պալմախում, ինչպես նաև ներկայիս ՑԱՀԱԼ-ում, հրամանատարի՝ «Իմ հետևի՛ց» հրամանը շարքային զինվորներին ներկայացվում է որպես հրամանատարի պարտավորություն՝ առավել մեծ վտանգի ենթարկելու ոչ թե զինվորին, այլ իր անձը:

Հայրենասիրական դաստիարակության հոգեբանական արդյունավետության ապահովման ընդհանուր սկզբունքի համաձայն՝ հրեա զինվորականի հերոսականությունը անպայման անձնավորվում է կոնկրետ հրեա հերոսների մեջ: Այստեղ երիտասարդությունը հետևում է Պալմախի այնպիսի մարտիկների օրինակներին, ինչպիսիք են Կնեսետի և կառավարության անդամ դարձած Իգալ Ալոնը, ապագայում Գլխավոր շտաբի պետ, ապա՝ Իսրայելի Նախագահ դարձած Իծհակ Ռաբինը, Գլխավոր շտաբի պետ ու պաշտպանության նախարար դարձած Մոշե Դայանը, որը 1956 թ. գլխավորեց Սինայի հաղթական ռազմարշավը:

Հրեա հերոսուհի Հաննա Սենեշը: Նախագահ Խ. Հերցոգը անհրաժեշտ է համարել հրեա հերոսների պանթեոնում ներառել նաև քսաներեքամյա

* Երրորդ ռայխ (կայսրություն)՝ ֆաշիստական Գերմանիա:

հրեուհի *Հաննա Սենեշին* (1921–1944)՝ անվախ դիվերսանտ պարաշյուտիստուհուն, որը երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին բրիտանական դեսանտայինների կազմում կռվել էր Եվրոպայում, իջեցվել գերմանական թիկունք, լռել խոշտանգումների ժամանակ և 1944 թ. գնդակահարվել հունգարական բանտում: Հաննա Սենեշի կերպարի քարոզչությունն ուղղված է հրեա կանանց զինծառայության հայրենասիրական շարժառիթավորմանը. Իսրայելում, ի տարբերություն տղամարդկանցից, որոնք ծառայում են երեք տարի, կանայք ծառայում են երկու տարի, ինչը հնարավորություն է տալիս մեծ թվով տղամարդկանց ներգրավելու շարային ծառայության մեջ և դրանով իսկ որոշ չափով համակշռելու Իսրայելին թշնամի պետությունների բանակների թվային գերազանցությունը:

5. Ձոհողության հերոսականացումը և թշնամուն զուգաչափ հատուցման անխուսափելիության սկզբունքը

Ամբողջ աշխարհի հրեա երիտասարդության մեջ հերոսական ոգու դաստիարակության գործում բացառիկ կարևորություն է տրվում *թշնամուն զուգաչափ փոխհատուցման անխուսափելիության քարոզմանը*: Այն հիմնվում է հետևյալ փաստի վրա: Հրեական ընդհատակյա պայքարը, որը երկրորդ աշխարհամարտի տարիներին՝ մինչև 1948 թ. Պաղեստինից բրիտանացիների հեռանալը, մղվում էր հրեաների Պաղեստին ներգաղթին խոչընդոտող Մեծ Բրիտանիայի դեմ, գլխավորում էր Իսրայելի ապագա վարչապետ Մենահիմ Բեգինը: Հրեա ընդհատակյա ուժերի մարտիկներին ճիպոտահարելու ու կախաղան բարձրացնելու անթույլատրելիության և դրա համար անգլիացիներին անխուսափելի զուգաչափ փոխհատուցման մասին հրեական ընդհատակի ահազանգը բրիտանական վարչակազմն ընդունեց իրեն հատուկ գոռոզամիտ թերահավատությամբ և գերեվարված հրեա մարտիկների նկատմամբ բռնություն գործադրեց: Դրան ի պատասխան՝ գերեվարված բրիտանացի սերժանտները ցուցադրաբար և անհապաղ կախաղան հանվեցին, ինչը ցնցեց թե՛ Մեծ Բրիտանիան, թե՛ ամբողջ արաբական աշխարհը: Դա դաս եղավ հրեական ինքնապաշտպանական ուժերի ու հրեական պետության ստեղծման բոլոր հակառակորդների համար:

Իսրայելի Պետությունն իր ամենօրյա գործունեությամբ հաստատում է այն բանի քարոզչությունը, թե այսօրվա հրեան այլևս նախկինում ստորացված մարդը չէ: Ժամանակակից հրեան, ինչպես և հերոսական անցյալում, պարտավոր է իր խելքի, ոգու, կամքի և ռազմարվեստի ամբողջ ներուժը ներդրել հանուն հրեա ժողովրդի պատվի պաշտպանության՝ թշնամուն

ցուցադրելով այնպիսի փոխհատուցման անխուսափելիությունը, որը զուգաչափ լինի յուրաքանչյուր հրեա զինվորականի նկատմամբ կատարված և համայն հրեությանը նսեմացնող հանցագործությանը:

6. Ազգի առաջնորդ հերոսները. Բեն-Գուրիոն՝ «Իսրայելը չի կարող իրեն թույլ տալ պարտություն անգամ մեկ պատերազմում», «Այլևս երբե՛ք»

Պետական քարոզչության մեջ *Դավիդ Բեն-Գուրիոնը*[9] (1886–1973) հանդես է գալիս որպես ազնիվ և իմաստուն ազգային առաջնորդ: Նա մի հերոս է, որը ոգեշնչել է ժողովրդին իր նպատակամղվածությամբ, ազգի ապագան խորը թափանցելու կարողությամբ: Բեն-Գուրիոնն աչքի է ընկնում համաշխարհային հրեության երկու գլխավոր փոխկապված կարգախոսների՝ «Իսրայելը չի կարող իրեն թույլ տալ պարտություն անգամ մեկ պատերազմում» և «Այլևս երբե՛ք» (խոսքը Ողջակիզման կրկնության հնարավորության մասին է), երաշխավորված ապահովման շուրջ Իսրայելն ու սփյուռքը համախմբելու և կողմնորոշելու անվեհեր քաղաքական կամքով: Իսրայելական քարոզչությունը Իսրայելի և ՑԱՀԱԼ-ի հիմնադիր Բեն-Գուրիոնի օրինակը ծառայեցնում է այն նպատակին, որ քաղաքական վերնախավն ու ժողովուրդը և խաղաղ, և մեծագույն ռազմական փորձության ժամանակ ճգտեն գտնելու ամենալավ նորարարական պրագմատիկ լուծումը, թե ինչպես համաշխարհային հրեության անսահմանափակ հոգևոր, կամային, մտավոր ու ֆինանսական ռեսուրսներն անկասելիորեն հաղթական կերպով օգտագործվեն ի նպաստ Իսրայելի և սփյուռքի:

Նշվում է 1950-ական թվականներին Եգիպտոսի դեմ ձեռնարկված Սինայի ռազմարշավի ժամանակ և փոխհատուցման սկզբունքի ընդունման գործում Բեն-Գուրիոնի ճիշտ քաղաքական ու ռազմական պրագմատիկ հաշվարկը: Ըստ այդ սկզբունքի՝ ՑԱՀԱԼ-ին և այլ ուժային կառույցների հանձնարարվում է զսպել իսլամական ահաբեկչությունը: Հետագայում այդ սկզբունքը դարձավ Իսրայելին հասցվող հարվածների կանխման նպատակով ահաբեկչական ճամբարների և շտաբների չեզոքացմանն ուղղված հատուկ կանխիչ գործողությունների հիմքը: Նշվում է նաև, որ Բեն-Գուրիոնի շնորհիվ Իսրայելն ունի արդյունավետ պրոֆեսիոնալ, ըստ հրեության աջակցության բնույթի՝ ժողովրդական բանակ, որը քաղաքականությունից դուրս է և ենթարկվում է քաղաքացիական իշխանությանը:

Այսպիսով՝ Իսրայելի Պետության ռազմահայրենասիրական քարոզչությունը, ինչպես նախորդ դեպքերում, Բեն-Գուրիոնի օրինակով ևս հարընտացնում է հրեական պատմության պանթեոնը՝ նրան պատվավոր տեղ հատկացնելով նախորդ սերունդների և անցյալի մեծ հերոսների շարքում:

7. ՑԱՀԱԼ-ի կոլեկտիվ հերոսականությունը

«Դատաստանի օրվա» պատերազմը

Հավաքական հերոսականության ռազմահայրենասիրական քարոզչությունը փառաբանում է արաբական երկրների միացյալ ուժերի դեմ «վեցօրյա պատերազմում» ՑԱՀԱԼ-ի տարած փայլուն հաղթանակը: Հատուկ շեշտվում է հրեա զինվորի աներևակայելի տոկունությունը, քանի որ նա անչափ թանկ վճարեց արաբների կողմից «Դատաստանի օրվա» պատերազմի սանձազերծման վտանգի ռեալության գնահատման գործում Իսրայելի քաղաքական ու ռազմական ղեկավարության, ինչպես նաև հետախուզության թույլ տված սխալների համար: «Դատաստանի օրվա» պատերազմում ՑԱՀԱԼ-ի հերոսականության օրինակով հրեա զինվորի դաստիարակությունը կենտրոնացվում է այն դրույթի վրա, որ անգամ էլեկտրոնիկայի ու կառավարվող հրթիռների դարաշրջանում որոշիչ է մնում *մարդկային գործոնը՝ հրեա զինվորի ոգին, տոկունությունն ու մարտական վարպետությունը:*

ՑԱՀԱԼ-ի կոմանդոսները Էնթեբեի (Ուգանդա) «Գնդաձև կայծակ» հակաահաբեկչական օպերացիայում. Իոնի Նետանյահու

Ուգանդայում 1976 թ. հուլիսի 3-ի լույս 4-ի գիշերը ՑԱՀԱԼ-ի 200 կոմանդոսներ իրականացրեցին մի օպերացիա, որի շնորհիվ ոչնչացվեցին մի խումբ ահաբեկիչներ և փրկվեցին պատանդ վերցված 105 հրեաներ[10]: Կոմանդոսների ցուցաբերած հերոսությունն ու վարպետությունը ներկայացվում են որպես ՑԱՀԱԼ-ի՝ միայն կամավորներից հավաքագրվող հատուկ նախանշանակման ընտրովի զորամասերի հիանալի զինվորականների դրսևորած մարտական վարպետության օրինակ: Դրանով իսկ Իսրայելը հաստատում է աշխարհի ցանկացած կետում հրեաների կյանքի նկատմամբ ոտնձգության համար ահաբեկիչներին անհապաղ հատուցման անխուսափելիության սկզբունքը: Վարպետորեն իրականացված կայծակնային հատուկ օպերացիան, ինչպես նաև կոմանդոսների հրամանատար Իոնի Նետանյահուի տոկունությունն ու անձնական հերոսությունը քարոզվում են այն կարևոր նպատակով, որ ամբողջ աշխարհին ի ցույց դրվի, թե, ինչպես գրում է Իսրայելի Նախագահ Խայիմ Հերցոգը, ի տարբերություն անցյալ ժամանակներից, փորձանքի մեջ հայտնված հրեաներն այժմ ունեն պաշտպաններ: Ու թեև երբեմն հրեաներն ստիպված են լինում վախ ապրել, հույսը երբեք չի լքում նրանց:

8. Իսրայելի զինվորի ռազմահայրենասիրական դաստիարակության ընդհանուր սկզբունքները

Հրեա ժողովրդի և նրա պետության առջև պատմական պատասխանատվության սերմանումն ու գիտակցումը պետության բարձրագույն գերակայությունն են:

Իսրայելի Պաշտպանության բանակում և համաշխարհային հրեության շրջանում հաջողությամբ քարոզվում և անշեղորեն արմատավորվում է ՑԱՀԱԼ-ի զինծառայողների այն կերպարը, որ նրանք՝

– մեծ մտավոր ներուժով օժտված, արհեստավարժ, անկաշառ, չկոռումպացած, մոլեռանդաբար հայրենասեր ու հերոսականորեն աներկյուղ զինվորականներ են (սկսած շարքայինից մինչև գեներալ),

– մաքրակրոն զինվորականներ են, որոնք չունեն վատ սովորություններ (խաղամոլություն, ծխամոլություն, հարբեցողություն և այլն) և հակված չեն զգայական հաճույքների (որկրամոլություն, վավաշոտություն): Հայոց բանակի կազմավորման շրջանում նման կերպարի ջատագով էր Լեոնիդ Ազգալդյանը, իսկ անցյալում՝ Անդրանիկը:

Հայրենիքին հերոսական ծառայության հրեա զինվորի բարձր շարժառիթավորմանը նպաստում են՝

• բազմադարյան օտարաբնակության պայմաններում ողբերգական կենսափորձի կրկնության անթույլատրելիության գիտակցումը, քանի որ այն ժամանակ հրեա ժողովուրդն անպաշտպան էր թշնամիների առջև և ենթարկվել էր Ողջակիզման աղետի, որի զոհ էին դարձել 6 մլն հրեաներ,

• այն բանի գիտակցումը, որ համազգային աղետի կրկնության, ուստի և որևէ պատերազմում պարտության բացառման գրավականը ուժեղ հրեական պետականությունն է՝ հանձին թշնամական պետությունների ավելի արագ զարգացող Իսրայելի, որին օժանդակում են արևմտյան ուժային կենտրոնները՝ ԱՄՆ-ը, Թուրքիան, ՆԱՏՕ-ն և ԵՄ-ը, ինչպես նաև աջակցում են ազդեցիկ հրեական սփյուռքի համաշխարհային ցանցի ռեսուրսները,

• հրեա զինվորականի մեջ այն հայրենասիրական արժեքային կողմնորոշման ձևավորումը, որ հրեական պետության զինված ուժերը պահպանում են Հեհոշուա բին Նունի հրեա զինվորների, Դավիթ թագավորի, Մակաբեների (Հասմոնեականների), Մասադայի պաշտպանների, Բար-Կոխբայի մարտիկների հինավուրց ավանդույթը, որի շարունակողը եղան Պաղեստինի վերաբնակեցման շրջանի, հակաֆաշիստական պայքարի և

Իսրայելի անկախության համար մղվող ժամանակակից պատերազմների հերոսները,

• հրեա ժողովրդի վստահությունը, որ Իսրայելն ունի իր տարածքի մեծության ու բնակչության թվաքանակի համեմատությամբ բացառիկ մեծ ռազմական, այդ թվում՝ միջուկային, ներուժ*, ինչը պայմանավորված է արաբական երկրների ու Իրանի հետ հարաբերությունների լարվածությամբ,

• միջազգային անվտանգության համակարգում Իսրայելի ունեցած բացառիկ կարևոր աշխարհառազմավարական դերակատարության գիտակցումը հրեա զինվորականների կողմից: ՑԱՀԱԼ-ի զինվորականների շրջանում ձևավորվում է վստահություն Մերձավոր Արևելքում իրենց առաքելության բացառիկության նկատմամբ: Իսրայելի տարածքից ռազմական հասանելիության սահմաններում է գտնվում Արևմուտքի նավթային ռե-

* Իսրայելի պաշտպանական ծախսերը 2002 թ. կազմել են 9,84 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլար (1984 թ.՝ 4,3 մլրդ) և անշեղորեն աճում են, թեև բնակչության մեկ շնչի հաշվով մնում են համեմատաբար կայուն, սակայն բավական բարձր՝ մոտավորապես 1,5 հազ. դոլար:

Իսրայելի պաշտպանունակության ամրապնդմանն աջակցման գործում զգալի ներդրում է Միացյալ Նահանգներից ստացվող ռազմական օգնությունը: Առաջին անգամ Իսրայելն ԱՄՆ-ից անհատույց ռազմական օգնություն է ստացել 1974 թ. (1,5 մլրդ դոլար): 1974–2002 թթ. ժամանակահատվածում Իսրայելն ԱՄՆ-ից ստացել է 41,06 մլրդ դոլարի անհատույց ռազմական օգնություն: Ընդ որում, ռազմական օգնության միջոցների մեծ մասը Իսրայելը պարտավոր է ծախսել ԱՄՆ-ում ռազմական տեխնիկա, պահեստամասեր, զինամթերք ու հանդերձանք ձեռք բերելու համար:

Հարևան երկրների հետ մշտապես լարված հարաբերություններն Իսրայելին ստիպում են պահել հզոր զինված ուժեր՝ համալրված ռազմական պայքարի վարման ժամանակակից միջոցներով, ներառյալ՝ զանգվածային ոչնչացման զենքը: Թեև Իսրայելը երբեք բացահայտ կերպով չի անցկացրել միջուկային զենքի փորձարկումներ, այդուհանդերձ, համաձայն եղած գնահատականների՝ նա աշխարհի միջուկային տերությունների շարքում զբաղեցնում է 6-րդ տեղը՝ Միացյալ Նահանգներից, Ռուսաստանից, Մեծ Բրիտանիայից, Ֆրանսիայից ու Չինաստանից հետո: Միջուկային զենքի չտարածման մասին պայմանագրի շրջանակներում ԱՄՆ-ի վարչակազմի (և անձամբ Նախագահ Ռ. Նիքսոնի) հետ ձեռք էր բերվել համաձայնություն, ըստ որի «ենթադրվում, սակայն չէր ճանաչվում» Իսրայելի՝ միջուկային երկիր լինելու հանգամանքը: 1963 թվականից Իսրայելում ստեղծվում են բալիստիկ հրթիռային համակարգեր, որոնք կարող են կրել միջուկային մարտագլխիկներ: Դեռ 1989 թ. հաջողությամբ փորձարկվել է մինչև 1500 կմ հեռահարությամբ «Իերիխո–2Բ» բալիստիկ հրթիռը՝ ունակ խոցելու այնպիսի նշանակետեր, որոնք գտնվում են Լիբիայի ու Իրանի տարածքում: Իսրայելի Զինված ուժերն սպառազինված են նաև միջուկային զենքի փոխադրման ավիացիոն միջոցներով, այդ թվում՝ ամերիկյան արտադրության Ֆ-16, Ֆ-4Ե «Ֆանտոմ» և Ա-4Ն «Սկայ-Հոկ» ինքնաթիռներով: Իսրայելը Մերձավոր Արևելքի միակ տերությունն է, որն ամենայն հավանականությամբ ունի ցամաքային, ծովային ու օդային բազավորմամբ միջուկային համակարգեր:

սուրսների գրեթե կեսը, որը տեղավորվում է արևմուտքից՝ Լիբիայի, արևելքից՝ Իրանի և հարավից՝ Սաուդյան Արաբիայի միջև ընկած եռանկյունում:

Երիտասարդության հայրենասիրական դաստիարակության գործում կարևորվում է պետական աջակցությունը հրեա ժողովրդի պատմության պաշտոնական մեկնակերպին և առաքելությանը, որոնք կառուցված են մի շարք հիմնադրույթների վրա.

1. մարդկության զարգացման գործում հրեա ժողովրդի ունեցած դերը ամրագրված է Երկրագնդի վրա կյանքի ծագման հետ հրեության պատմության նույնականացման ձևով, ինչի հետևանքով Իսրայելի Պետության պաշտոնական տարեգրությունը կրում է առասպելական բնույթ և իրադարձությունները թվագրում է աշխարհի արարման օրից (թալմուդյան ավանդույթի համաձայն՝ Ադամի ժամանակաշրջանի սկիզբ ընդունված է մ. թ. ա. 3761 թ., ներկայումս Իսրայելում 5769 թվականն է),

2. աշխարհի հնագույն քաղաքակրթությունների հետ հրեական պետականության պատմության զուգաչափության հռչակումը. ըստ պաշտոնական մեկնակերպի՝ հրեական ժողովրդի պետականությունն սկիզբ է առել մ. թ. ա. 11-րդ դարում,

3. հրեա ժողովուրդն իր ամբողջ պատմության ընթացքում իր ազգային շահերը պաշտպանելու համար հարկադրված է եղել պայքարելու հակառակորդի գերազանցող ուժերի դեմ,

4. հրեական ինքնության պահպանման գործում հրեա զորավարներին պետականության անկումից հետո փոխարինելու եկան հրեա մտավորականության ներկայացուցիչները, որոնք մինչև պետականության վերականգնումը որպես կրոնին հավատարմության և ազգային ինքնության պահպանման ակունք հրեաներին շնորհեցին Թորայի՝ մեկնությունները՝ Թալմուդը,

5. երկու հազարամյակ շարունակ հուդայականությունը, Թալմուդը և նրա լեզուն՝ եբրայերենը (իվրիտերեն), եղել են հայրենիքից կտրված հրեության գոյատևման գլխավոր ազգային հոգևոր-բարոյական ռեսուրսը: Ըստ հրեության պատմության պաշտոնական մեկնության՝ պետականության կորստի՝ ցրման (օտարաբնակության) պայմաններում Թալմուդը փոխարինեց կորսված Հայրենիքը՝ էրեց-Իսրայելը,

6. երկու հազարամյակ աշխարհով մեկ սփռված բոլոր հավատացյալ հրեաները իրենց աղոթքների ժամանակ հայացքներն ուղղել են դեպի պատմական Հայրենիք՝ կրկնելով «Հաջորդ տարի՝ Երուսաղեմում» բառերը,

7. սիոնիզմը՝ որպես Իսրայելի Պետության վերաստեղծման ճանապարհով հրեության փրկության ռազմավարություն. 19-րդ դարի վերջին եվրոպական հրեության վերնախավը գիտակցեց, որ Իսրայելի Պետության ստեղծման նպատակով հրեաների Պաղեստին վերադարձը նախընտրելի է մեսիայի (փրկչի)՝ որպես հրեության փրկչի պասիվ սպասումից,

8. մինչև Իսրայելի անկախությունը Պաղեստինի կիբուցներում (կոմունաներում) արտադրողական աշխատանքով և զինված տարածքային ինքնապաշտպանությամբ հրեաների ավանդական չարչիական գործունեության փոխարինումը՝ որպես հրեա ժողովրդի սոցիալական և հոգեբանական կերպափոխման քաղաքական սկզբունք,

9. Իսրայելի Պետության վերաստեղծումը՝ որպես հրեա ժողովրդի վերածննդի հիմնական գործոն՝ նպատակաուղղված ամբողջ համաշխարհային իսրայելակենտրոն հրեության առաջընթաց զարգացմանը,

10. Իսրայելի միակ պետական լեզվի կարգավիճակի շնորհումը Թալմուդի հնագույն լեզվին՝ իվրիտերենին՝ որպես համաշխարհային հրեության էթնոլեզվաբանական բազմապիսի խճանկարի բոլոր բաղադրիչների համախմբման գործոնի,

11. համաշխարհային հրեության համակարգի իսրայելակենտրոնությունը,

12. Իսրայելի ու հրեական սփյուռքի կազմակերպությունների միջև պատասխանատու հարաբերությունների համակարգի անընդհատ կատարելագործման նպատակով յուրաքանչյուր մերձավորարևելյան ճգնաժամից դասերի ինքնաքննադատական քաղման սկզբունքը,

13. Իսրայելի և հրեական սփյուռքի միջև այն գնահատականի համաձայնեցվածությունը, որը տրվում է յուրաքանչյուր հրեայի մասնակցությանը Իսրայելի Պետության ազգային անվտանգության պաշտպանությանը՝ որպես յուրաքանչյուր հրեայի և ընդհանրապես համաշխարհային հրեության հոգևոր, բարոյական, քաղաքական ու տնտեսական զարգացման անձնական և համազգային բարձրագույն նպատակի,

---

* *Թորահ*՝ Հին կտակարանի առաջին հինգ գրքերի՝ Հնգամատյանի (Ծննդոց, Ելից, Ղևտացվոց, Թվաց, Երկրորդ օրինաց) հրեական անվանումը:

14. Իսրայելի Պաշտպանության բանակում ծառայությունը դիտվում է որպես բուհ ընդունվելուց կամ պրոֆեսիոնալ կարիերա սկսելուց առաջ յուրաքանչյուր հրեայի և հրեուհու պատվի ու արժանապատվության գլխավոր քննություն և ինչպես Իսրայելում, այնպես էլ հրեական սփյուռքում նրանց հետագա պրոֆեսիոնալ ու սոցիալական առաջընթացի հիմքային փուլ,

15. ՑԱՀԱԼ-ի մարտական գործողություններին հրեայի և հրեուհու մասնակցության շարժառիթավորումը՝ որպես Իսրայելում և հրեական սփյուռքի բնակության համայնքներում անձնական հեղինակության բարձրացման և առաջընթացի առավել արգասաբեր միջոց,

16. ՑԱՀԱԼ-ի սպայական կազմի բարձր մտավոր մակարդակը, որը ձևավորվում է ի հաշիվ հասարակության և բանակի միջև առավել կրթված ու հայրենասիրական տրամադրություններով տոգորված կադրերի փոխանակման,

17. Իսրայելի ավանդական կողմնորոշումը՝ իր զարգացումն ապահովելու ազգային անվտանգության ռազմավարության գերակայությունների հիմքի վրա, ինչն արվում է ռազմական քաղաքականության ոլորտում ԳՇ և գործատեսակների շտաբներում առաջատարի դեր կատարող տաղանդավոր գեներալներից քաղաքական վերնախավի ձևավորմամբ (Իծհակ Ռաբին, Խայիմ Հերցոգ, Արիել Շարոն, Էհուդ Բարակ, Մոշե Դայան, Էզեր Վեյցման և այլն),

18. ՑԱՀԱԼ-ի հաղթանակի համար, բացի հակառակորդի հնարավորությունները գերազանցող սպառազինությունից (ներառյալ՝ միջուկային ներուժը), անհրաժեշտ է ունենալ միակուռ, վարժված ու մշտապես մարտի ձգտող բանակ: Բանակի համախմբվածության հիմքում ժողովրդի միասնականությունն է: Հակառակորդի գերազանցող ուժերի նկատմամբ հաղթանակի հասնելու համար անհրաժեշտ են հրեա զինվորականի ոգու, խիզախության, հնարամտության, կռահողականության, ինչպես նաև մտքի և գործողությունների արագության գերազանցության անընդմեջ պահպանումը, այդ թվում՝ որոշումներ կայացնող հրամանատարների՝ հանպատրաստից ստեղծագործելու հատկությունները:

Այս արժեքներին ու սկզբունքներին համապատասխան կատարվող դաստիարակության արդյունավետության վկայությունն են հետևյալ փաստերը.

– տարածաշրջանում Իսրայելի կայուն ռազմական առաջավարությունը, որը հաստատվում է ինչպես պատերազմներում, այնպես էլ ամեն մի ռազ-

մական ընդհարման ժամանակ հակառակորդի նկատմամբ ՑԱՀԱԼ-ի անձնակազմի մարտունակության գերազանցությամբ,

– համաձայն վերջերս կայացած սոցիոլոգիական հարցումների՝ Իսրայելի հրեաների ավելի քան 94 %-ը պատրաստ է կամավոր զինվորագրվելու ՑԱՀԱԼ-ին և կյանքը զոհելու հանուն հայրենիքի (ԱՄՆ-ի քաղաքացիների շրջանում այդ ցուցանիշը 63 % է):

9. Հայ հերոսների պանթեոնի ու հերոսական իրադարձությունների օրացույցի մշակման և ՀՀ պաշտպանական բարեփոխումներում օգտագործման ուղենիշներ

Որպես Իսրայելի բանակի բարձր մարտունակության ապահովման կարևորագույն նախապայմանի՝ հրեա զինվորականի ռազմահայրենասիրական դաստիարակության ու մարտական ոգու ապահովման ավանդական արժեքների և հայեցակարգային հիմնադրույթների ուսումնասիրությունը, Իսրայելի և Հայաստանի, համաշխարհային հրեության և հայության միջև որոշակի նմանությունների ու տարբերությունների հաշվառմամբ, զգալի դրական նշանակություն ունի հայ զինվորականի հոգևոր-բարոյական դաստիարակության և ընդհանրապես ՀՀ ԶՈՒ-ի մարտունակության բարձրացման կարևոր խնդիրները լուծելու համար:

Անշուշտ, խոսքը հայ իրականության մեջ Իսրայելի զինվորականության վարքականոնի՝ որպես հրեության փորձի մեխանիկական ներբերման մասին չէ. հայ և հրեա ժողովուրդները, պատմական անցյալի որոշակի նմանությամբ հանդերձ, ունեն զուտ ազգային առանձնահատկություններ, այդ թվում՝ ռազմական արվեստի բնագավառում: Միևնույն ժամանակ, ՀՀ պաշտպանական բարեփոխումների շրջանակում հայ զինվորականության հոգևոր-բարոյական դաստիարակության, բարձր մարտական ոգու ապահովման համակարգի կատարելագործման ուղիների մշակման ժամանակ Իսրայելի օրինակով նպատակահարմար է դիտարկել հետևյալ հիմնադրույթները.

• ազգային ողբերգության կրկնության հնարավորությունը բացառելու անհրաժեշտության գիտակցում,

• հզոր անկախ պետականություն՝ որպես ազգային ողբերգության կրկնության բացառման երաշխիք,

• ամեն մի պատերազմում պետության անպարտելիության բարոյական սկզբունքի գիտակցում և հետևողական կիրառում,

• թշնամական երկրներով շրջապատված լինելու պայմաններում տարածաշրջանում պետության կայուն ռազմական առաջատարության, հակառակորդի նկատմամբ զինված ուժերի մարտունակության մշտական գերազանցության ապահովում,

• համաշխարհային սփյուռքի համակարգի պետութենակենտրոնություն,

• պետության ու սփյուռքի միջև ի շահ պետության, ազգային ժառանգության և ամբողջ ժողովրդի պաշտպանության փոխադարձաբար զարգացող ու փոխլրացնող համագործակցության գերակայություն:

Ավարտելով այս զուգահեռները՝ հարկ ենք համարում շեշտել, որ Հայաստանի Զինված ուժերում ևս կա ազգի հերոսականությունը անձնավորված ձևով ներկայացնելու ավանդույթ: Մենք ունենք մի շարք պատմական անձինք, որոնց կերպարները կարող են քարոզվել որպես անհուն հայրենասիրության, ազգանվիրության, ինքնազոհողության, քաջության տիպարներ: Հայերը՝ որպես աշխարհի հնագույն ազգերից մեկը, զգալի ներդրում ունենալով համաշխարհային մշակույթի մեջ, շարունակում են զարգացնել իրենց հարուստ պատմամշակութային ժառանգությունը: Այսպես. 2009 թ. օգոստոսի 11-ն ըստ հին Հայկական (Հայկյան) օրացույցի 4502 թ. սկիզբն է:

Մեր բազմահազարամյա պատմության մեջ քիչ չեն հերոսների ձեռքով գրված ոգեշնչող էջերը: Ընդսմին, մեր կարծիքով, «Հայոց ռազմահայրենասիրական պանթեոնում» և ազգային օրացույցում կարող են ներառվել հետևյալ առասպելական ու պատմական անձանցից և նշանակալից իրադարձություններից շատերը.

հնագույն առասպելական շրջան. Հայկ Նահապետ, որն սպանեց տիտան Բելին՝ հաստատելով հայ ժողովրդի անկախության իրավունքը,

հին պատմական շրջան (մ. թ. ա. 9-րդ դ.-մ. թ. ա. 1-ին դ.). Արգիշտի Ա թագավոր, որը Այրարատյան թագավորությունը պաշտպանեց Ասորեստանի ոտնձգություններից, *Տիգրան Մեծ*, որը շնորհիվ իր ռազմական ու դիվանագիտական տաղանդի ստեղծեց Մեծ Հայքը[11],

միջնադար և նոր պատմության շրջան (4-րդ դ.-19-րդ դ.). Արշակ Բ և *Պապ* թագավորներ՝ բարեփոխիչներ, որոնք միավորեցին հայկական տիրույթները, սպարապետ իշխան *Վարդան Մամիկոնյան*, որն առաջնորդեց հայոց բանակը 451 թ. Ավարայրի ճակատամարտում՝ տապալելով քրիստոնյա հայերին զրադաշտականության պարտադրման պարսից ծրագրերը, իշխան *Գևորգ Մարզպետունի* (10-րդ դար), որը մարմնավորում է մեծ

հայրենասերի ու ականավոր զորավարի կերպարը, մի զորավար, որը կարողացավ չնչին ուժերով ջախջախել արաբական գերակշռող ուժերը, Կիլիկիո Հայոց պետության մեծ իշխան (1187–1198) և թագավոր (1198–1219) *Լևոն Բ*, որը շնորհիվ իր ռազմական ու դիվանագիտական տաղանդի կարողացավ հաջողությամբ պայքարել ընդդեմ Եգիպտոսի սուլթան Սալահ ադ Դինի, սելջուկ թուրքերի, Բյուզանդիայի և ոչ միայն հզորացնել իր պետությունը, այլև էապես ընդարձակել նրա սահմաններն ու ազդեցության ոլորտը, հասնել եվրոպական միապետների կողմից Կիլիկիո Հայոց Թագավորության ճանաչմանը[*], ականավոր ռազմական ու պետական գործիչ *Դավիթ-Բեկ* (18-րդ դարի սկիզբ), որը գլխավորեց Սյունիքի պայքարը թուրք զավթիչների դեմ, 1812 թ. Հայրենական պատերազմի հերոս, իշխան գեներալ *Կալերիան Մադաթյան* (Մադաթով (1782–1829))[12],

հայերի ազգային-ազատագրական շարժումը Օսմանյան կայսրությունում (19-րդ դ.–20-րդ դ. սկիզբ). Այնթապի, Զեյթունի, Մուշի, Մուսա լեռան, Շապին-Գարահիսարի, Սասունի, Վանի և պատմական Հայաստանի այլ վայրերի ինքնապաշտպանության հերոսներ. Վանի հերոսական ինքնապաշտպանության կազմակերպիչ, Հայաստանի Առաջին Հանրապետության հիմնադիր *Արամ Մանուկյան* (1879–1919), հայդուկ, հերոսական Սասունի ազգային-ազատագրական շարժման առաջնորդ, ազգային հերոս *Անդրանիկ Օզանյան* (Զորավար Անդրանիկ (1865–1927)), որը 1912 թ. 1-ին Բալկանյան պատերազմի մակեդոնական ճակատում գլխավորել է օսմանյան լծի դեմ ապստամբած բուլղարացիներին աջակցող հայ կամավորների ջոկատը, առաջին աշխարհամարտի տարիներին ստացել Ռուսական բանակի գեներալ-մայորի կոչում, հայ ազգային-ազատագրական շարժման կարկառուն գործիչներ, ինքնապաշտպանության առասպելական պարտիզանական առաջնորդներ *Աղբյուր Սերոբ* (Սերոբ Վարդանյան (1864–1899)), *Գևորգ Չաուշ* (Գևորգ Ղազարյան (1870/1871–1907)) և ուրիշներ,

[*] Լևոն Բ աջակցեց Սրբազան Հռոմեական կայսրության կայսր Ֆրիդրիխ 1-ին Շիկամորուսին Խաչակրաց 3-րդ արշավանքի ժամանակ, ինչի համար վերջինիս որդի Հայրիխ 6-րդից ստացավ թագ: Թագադրմանը ներկա էին Բյուզանդիայից, Սրբազան հռոմեական կայսրությունից, Բաղդադի ամիրայությունից ժամանած պատվիրակությունները: Թագադրումը կատարվեց ինչպես հայկական (Կաթողիկոս Գրիգոր Ա Ապիրատ), այնպես էլ լատինական (Հռոմի պապի պատվիրակ, Մայնցի արքեպիսկոպոս Կոնրադ Վիտելբախ) ծեսերով (տես Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն հայոց, Ե., 1982, *F. Tournebize.* Histoire politique et religieuse de l'Arménie. Paris, 1900, «Հայկական սովետական հանրագիտարան», հ. IV. Ե., 1978, էջ 589–590):

1918 թ. մայիսյան հերոսամարտեր[13]. Սարդարապատի օպերացիայի մշակող գեներալ Մովսես Սիլիկյան (1862–1937), Սարդարապատի և Բաշ-Ապարանի հաղթանակների կազմակերպիչներ գնդապետներ *Դանիել-Բեկ* (1861–1921) ու *Պողոս-Բեկ* (1864–1922) *Փիրումյաններ*, գեներալ *Դրո* (Դրաստամատ Կանայան (1883–1956)), զինվորական և քաղաքական գործիչ, արդի ազգային գաղափարախոսության մշակման հիմնադիր, Լեռնահայաստանի դիկտատոր *Գարեգին Նժդեհ* (Գարեգին Տեր-Հարությունյան (1886–1953), որը գլխավորեց մահմեդական հրոսակախմբերից ու բոլշևիկյան զորքերից Սյունիքի հերոսական ինքնապաշտպանությունը, ինչի շնորհիվ Զանգեզուրը մնաց հայկական, Սարդարապատի ճակատամարտի գաղափարական ոգեշնչողներ կաթողիկոս *Գևորգ Ե Սուրենյանց* (1847–1930) ու արքեպիսկոպոս *Գարեգին Հովսեփյան* (1867–1952), և ուրիշներ,

փոխհատուցման գործողություններ Հայոց ցեղասպանության երիտթուրքական գաղափարախոսների ու կազմակերպիչների նկատմամբ, որոնք մահապատժի էին դատապարտված Ստամբուլի զինվորական տրիբունալի կողմից (20-րդ դար) «Նեմեզիսի»[*] հերոսներ *Սողոմոն Թեհլերյան* (1896–1960), *Միսակ Թորլաքյան* (1890/1894–1968), *Արամ Երկանյան* (1895–1930), *Արտաշես Գևորգյան* (1894–1937), *Հակոբ Մելքումով* (Մելքումյան (1885–1962)), և ուրիշներ,

երկրորդ համաշխարհային պատերազմ (1939–1945). նշանակալից և պատվաբեր է, որ Խորհրդային բանակում ծառայել են հայազգի 5 մարշալ՝ ռազմաճակատի հրամանատար, հետագայում՝ Խորհրդային Միության պաշտպանության նախարարի տեղակալ, Խորհրդային Միության կրկնակի հերոս, Խորհրդային Միության առասպելական մարշալ *Հովհաննես Բաղրամյան* (1897–1982), Խորհրդային Միության հերոս, զրահատանկային զորքերի գլխավոր մարշալ *Համազասպ Բաբաջանյան* (1906–1977), ավիացիայի գլխավոր մարշալ *Արմենակ Խանփերյանց* (Սերգեյ Խուդյակով (1901–1950)), Խորհրդային Միության հերոս, Խորհրդային Միության նավատորմի ծովակալ *Հովհաննես Իսակով* (1894–1967), ինժեներական զորքերի մարշալ *Սերգեյ Ագանով* (1917–1996)[14]: Ընդամին Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին ԶՈՒ-ի տեսակների երեք շտաբների պետերից երկուսը՝ ՌՕՈՒ-ի և ՈՕՈՒ-ի շտաբների պետերը, եղել են հայ (ծովակալ Հ. Իսակովը և մարշալ Ա. Խանփերյանցը):

[*] «Նեմեզիս»՝ 1915 թ. Հայերի ցեղասպանության կազմակերպման և իրականացման մեջ մեղավոր «Միաբանություն և առաջընթաց» թուրքական կուսակցության առաջնորդների նկատմամբ հատուցման ակտերի իրականացման օպերացիայի անվանում (վրիժառության հունական աստվածուհի Նեմեզիսի անունով):

Ամբողջ Խորհրդային Միությունով ցնծացին 89-րդ հայկական Թամանյան դիվիզիայի առասպելական հրամանատար գեներալ *Նվեր Սաֆարյանի* (1907–1982), «Բալթիկայի բազե» պատվավոր տիտղոսի արժանացած, գրոհային օդաչու, Խորհրդային Միության կրկնակի հերոս, գվարդիայի փոխգնդապետ *Նելսոն Ստեփանյանի*[15] (1913–1944) անունները:

Ուզում ենք հատկապես նշել, որ երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին տարբեր երկրների բանակներում ֆաշիզմի դեմ կռվել են հայ ժողովրդի 600 հազար որդիներ և դուստրեր, որոնցից 500 հազարը՝ Խորհրդային բանակում: Եվ դա այն դեպքում, երբ բուն Խորհրդային Հայաստանում մինչև պատերազմը բնակվում էր մոտ 1,3 մլն հայ, իսկ ԽՍՀՄ մյուս հանրապետություններում՝ ավելի քան 1,5 մլն: Հայ ժողովուրդը Հայրենական պատերազմին վերաբերվեց մի արտակարգ հայրենասիրական պոռթկումով: Այդ պատերազմին հայերի մասնակցությունը աննախադեպ էր թե՛ մասնակիցների թվի, թե՛ ցուցաբերած խիզախության առումով:

Պատերազմի ժամանակ կազմավորված հայկական ազգային դիվիզիաները ծանր մարտերով անցան Կովկասյան նախալեռներից մինչև Բեռլին և Բալկաններ՝ հավերժ փառքով պսակելով իրենց մարտական դրոշները: Եռակի շքանշանակիր 89-րդ հրաձգային դիվիզիան, որին Թամանյան թերակղզու ազատագրմանը ակտիվ մասնակցության համար շնորհվել էր «Թամանյան» պատվավոր անվանումը, միակ ազգային դիվիզիան էր, որը մասնակցեց Բեռլինի գրավմանը:

Աննախադեպ էր նաև Խորհրդային Միության հերոսի կոչմանն արժանացած հայերի թիվը՝ 106 մարդ, իսկ 26-ը դարձան «Պատվո» շքանշանի 3 աստիճանների ասպետներ[16]:

Աննախադեպ էին նաև երկրորդ համաշխարհային պատերազմում հայերի կրած կորուստները՝ մոտ 300 հազար սպանված: Համեմատության համար ասենք, որ երկրորդ համաշխարհային պատերազմում նման կորուստներ ունեցան Մեծ Բրիտանիայի և ԱՄՆ-ի բանակները:

Սփյուռքահայերը ևս ակտիվ մասնակցություն ունեցան ֆաշիստական Գերմանիայի և միլիտարիստական Ճապոնիայի դեմ իրենց պետությունների մղած պայքարում: Սփյուռքի փառապանծ հերոսների թվում էին՝ Փարիզի Դիմադրության շարժման (*Մակի*) առաջնորդ, Պատվո լեգեոնի շքանշանի ասպետ, Ֆրանսիայի ազգային հերոս *Միսաք Մանուշյանը* (1906–1944), ԱՄՆ-ի ԶՈՒ-ի բրիգադի գեներալ *Հայկ Շեքերջյանը* (1886–1966), որը պատասխանատու էր Նորմանդիայում դաշնակից պետությունների զորքերի ափիհանման թիկունքային ապահովման համար, ԱՄՆ-ի

բարձրագույն զինվորական պարգևի՝ «Կոնգրեսի պատվո մեդալ» շքանշանի (այդ շքանշանով երկրորդ աշխարհամարտի ժամանակ պարգևատրվել է ընդամենը 87 հոգի) ասպետ ավագ լեյտենանտ *Էդմենտ Դերվիշյանը* (1916–1984), որն աչքի ընկավ իր անվեհերությամբ՝ միայնակ գերեվարելով հակառակորդի 45 զինվորի ու գրավելով 3 գնդացիր, և շատ ուրիշներ:

1943 թ. Թեհրանում դաշնակից պետությունների ղեկավարների անվտանգության ապահովման գործում մեծ դեր խաղացին Իրանում խորհրդային ռեզիդենտ գնդապետ *Իվան Աղայանցը* (1911–1968) և հետագայում Խորհրդային Միության հերոսի կոչմանն արժանացած *Գևորգ Վարդանյանը* (1924 թ.):

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմին հայերի ակտիվ մասնակցությունը, մեր կարծիքով, ազգային ոգու և հերոսության դրսևորման փայլուն օրինակներից մեկն է,

կին հերոսուհիներ. Վարդան Մամիկոնյանի դուստր *Սուրբ Շուշանիկ* (5-րդ դ.), որն իր հայրենասիրության ու կրոնին հավատարմության համար դավաճան ամուսնու կողմից ենթարկվեց խոշտանգումների և մարտիրոսացավ[17], Ֆրանսիայի Դիմադրության ակտիվ գործիչ, բանաստեղծուհի *Լուիզ Ազանյանը* (1904–1944), որը գեստապոյի տանջարանում ենթարկվեց դաժան խոշտանգումների, սակայն չհայտնեց իր զինակիցների անունները և այրվեց Ռավենսբրուկ մահվան ճամբարի վառարանում, Արցախի ականավոր քաղաքական, ռազմական ու պետական գործիչ, Ղարաբաղյան շարժման կազմակերպիչներից մեկը, ԼՂՀ Աժ պաշտպանական անվտանգության և օրինապահպանության հարցերի մշտական հանձնաժողովի նախագահ *Ժաննա Գալստյանը* (1948 թ. ծ.), որը Արցախյան ազատամարտի ժամանակ իր ծավալած գործունեությամբ խորհրդանշում է զինվոր հայուհու՝ Հայրենիքի անվեհեր պաշտպանի կերպարը:

Արցախյան ազատամարտ. Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության առաջին նախարար, ազգային կանոնավոր զինվորական կազմակերպության ստեղծման ղեկավար, Հայաստանի Ազգային հերոս *Վազգեն Սարգսյան* (1959–1999), Հայաստանի Ազգային հերոս *Մոնթե Մելքոնյան*[18] (1957–1993)՝ սփյուռքահայ մտավորականի ու տաղանդավոր զինվորականի օրինակ, մի մարդու, որն իր կյանքը նվիրեց հայության պաշտպանությանը, Հայաստանի Ազգային հերոս *Թաթուլ Կրպեյան*[19] (1965–1991), որը մարմնավորում է մահապարտ հերոսի կերպարը, հայկական հատուկ նախանշանակման ջոկատի մարտական ավանդույթների հիմնադիր *Լեոնիդ Ազգալդյան* (1942–1992), և ուրիշներ:

Այս ցուցակը կարելի է շարունակել: Բայց, միևնույն ժամանակ, այսօրվա իրականության մեջ ռազմահայրենասիրական աշխատանքի ոլորտում այս պատմական անձանց ներկայացման խնդիրը համակարգված ձևով չի լուծվում՝ ոչ որպես խորհրդանշանային հերոսների և նրանց մեծագործությունների պանթեոնի, ոչ էլ դաստիարակչական պրակտիկայում տեղեկատվական, ուսումնական, ռազմաարարողակարգային և ռազմաարծանագրային կիրառման տեսանկյունից:

Մտավոր, մշակութալուսավորական ժառանգության լավագույն նմուշների մշտական հայտնաբերումը և նպատակաուղղված կիրառումը, անշուշտ, կնպաստեն յուրաքանչյուր հայի՝ որպես իր ազգի ներկայացուցչի և իր պետության քաղաքացու մեջ իր ազգային պատմամշակութային անցյալի, լեզվի, դավանության, բարոյահոգեբանական ինքնության նկատմամբ հոգատար վերաբերմունքի ձևավորմանն ու ամրապնդմանը: Այդ համատեքստում, մեր կարծիքով, զավթիչների դեմ անընդհատ պայքարի պայմաններում ու ներկայիս փուլում հայերի համար ազգային արժեքների վառ խորհրդանիշներ են հարուստ հին հնդեվրոպական լեզուն, յուրատիպ այբուբենը և գիրը՝ որպես ազգային ինքնության պահպանման զենք, քրիստոնեական հավատն ու ազգային, աշխարհում առաջին պետական, Քրիստոսի անմիջական աշակերտներ Թադեոս ու Բարդուղիմեոս առաքյալների 1-ին դարում ծավալած լուսավորչական գործունեության վրա հիմնվող Առաքելական եկեղեցին՝ որպես հոգևոր-լուսավորական կենտրոն և դարեր շարունակ ազգապահպանության մարմնացում, ինչպես նաև գիտության ու մշակույթի բնագավառներում ձեռք բերված նշանակալից նվաճումները: Ինչպես զինվորական, այնպես էլ քաղաքացիական մասնագիտություններ ունեցող հայ հերոսների պանթեոնի մշտական համալրումը պետք է նպատակաուղղված լինի մարտական ոգու բարձրացմանը և իր ժողովրդին հավատարիմ լինելու ու ծառայելու գաղափարի սերմանմանը հայության, առաջին հերթին՝ երիտասարդ սերնդի շրջանում: Որպես ազգային մտավոր սխրանքի ականավոր ներկայացուցիչների չափանիշ, որը համապատասխանում է համաշխարհային գիտության ու մշակույթի լավագույն նմուշներին, կարելի է դիտարկել հետևյալ կերպարները.

Լուսավորություն, կրթություն, կրոն. Հայաստանյայց Առաքելական եկեղեցու հիմնադիր եպիսկոպոս *Գրիգոր Լուսավորիչ* (3–4-րդ դդ.), հայոց այբուբենի ստեղծող, լուսավորիչ, Սուրբ Գրքի թարգմանիչ, ազգային դպրոցի ու մանկավարժական մտքի հիմնադիր, գրության համակարգերի գյուտի փաստացի հայտնի հեղինակ *Մեսրոպ Մաշտոց* և նրա սխրակից կաթողիկոս *Սահակ Պարթև* (5-րդ դ.), գիտնականներ-*Մխիթարյան միաբանության հայրեր* (18–20-րդ դդ.), որոնք իրենց աշխատություններով ոչ միայն նպաստել են ազգային մշակութային ժառանգության պահպանմանն ու գիտական մտքի զարգացմանը, այլև հայ ժողովրդի մտավոր նվաճումները ներկայացրել են Եվրոպայի լայն գիտական շրջաններին, Արևմտյան Հայաստանում ծավալված ազգային-ազատագրական շարժման հոգևոր առաջնորդ Կաթողիկոս *Խրիմյան Հայրիկ* (Մկրտիչ Խրիմյան (1820–1907)), և ուրիշներ,

գիտություն. համաշխարհային պատմագրության ականավոր ներկայացուցիչ, Պատմահայր, քննադատական պատմագրության հայրենական դպրոցի հիմնադիր եպիսկոպոս *Մովսես Խորենացի* (5-րդ դ.), փիլիսոփա, նոր պլատոնականության հետևորդ, նոր պլատոնականության Ալեքսանդրիայի դպրոցի ներկայացուցիչ *Դավիթ Անհաղթ* (5–6-րդ դդ.), աշխարհագրագետ, քարտեզագիր, պատմաբան, աստղագետ *Անանիա Շիրակացի* (7-րդ դ.), բանաստեղծ, պատմաբան, լեզվաբան, աշխարհագրագետ, թարգմանիչ, Մխիթարյանների միաբանության աբբահայր *Ղևոնդ Ալիշան* (Քերովբե Ալիշանյան (1820–1901)), որն անգնահատելի ավանդ ունեցավ հայագիտության զարգացման գործում, համաշխարհային ճանաչում ստացած գիտնական, տեսական աստղաֆիզիկայի ստեղծողներից, Բյուրականի աստղադիտարանի հիմնադիր, Սոցիալիստական աշխատանքի կրկնակի հերոս, ՌԴ Պետական մրցանակի դափնեկիր, ԽՍՀՄ ԳԱ ակադեմիկոս, ՀԽՍՀ ԳԱ նախագահ, Հայաստանի Ազգային հերոս *Վիկտոր Համբարձումյան* (1908–1996), արևելագետ, հասարակական գործիչ, «էրմիտաժի» տնօրեն, ԽՍՀՄ ԳԱ ակադեմիկոս, ՀԽՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս և առաջին նախագահ *Հովսեփ Օրբելի* (1887–1961), ֆիզիոլոգ, էվոլյուցիոն ֆիզիոլոգիայի հիմնադիրներից, ԽՍՀՄ ԳԱ փոխնախագահ, բժշկական ծառայության գեներալ-գնդապետ *Լևոն Օրբելի* (1882–1958), միութենական Տեսական և փորձարարական ֆիզիկայի ինստիտուտի հիմնադիր, խորհրդային ատոմային ռումբի ստեղծողներից, ԽՍՀՄ ԳԱ թղթակից անդամ *Աբրահամ Ալիխանյան* (1904–1970), ԽՍՀՄ «միջուկային վահանի» ստեղծող, առաջին ատոմային և ջերմամիջուկային մարտապաշարների ու հրթիռամիջուկային միջոցների առաջատար մշակող և գլխավոր կոնստրուկտոր, Սոցիալիստական աշխատանքի կրկնակի հերոս, ԽՍՀՄ Լենինյան և չորս Պետական մրցանակների դափնեկիր *Սամվել Քոչարյան* (1909–1993), ավիակոնստրուկտոր, առաջին գերձայնային մարտական ինքնաթիռների՝ հռչակավոր ՄիԳ-երի ստեղծող, ԽՍՀՄ ԳԱ ակադեմիկոս, Սոցիալիստական աշխատանքի կրկնակի հերոս, ինժեներատեխնիկական ծառայության գեներալ *Արտեմ Միկոյան* (1905–1970), փառապանծ բևեռախույզ ու հիդրոլոգ, Խորհրդային Միության և Ռուսաստանի հերոս (այդ երկու պարգևներն ունեցող չորս մարդկանցից մեկը),

Սբ. Մեսրոպ Մաշտոց շքանշանի (ՀՀ) ասպետ *Արթուր Չիլինգարով* (1939 թ. ծ.), և ուրիշներ,

քաղաքականություն, դիվանագիտություն, հասարակական գործունեություն. Ռուսաստանի Կայսրությունում վարչական բարեփոխումների նախաձեռնող, ներքին գործերի նախարար, կոմս, գեներալ *Միքայել Լոռիս-Մելիքով* (1825–1888)[20], հասարակական-քաղաքական գործիչ *Պողոս Նուբար-փաշա* (1851–1930), որը Կաթողիկոս Գևորգ Ե Սուրենյանցի հանձնարարությամբ Փարիզի խաղաղության կոնֆերանսում ներկայացնում էր հայ ժողովրդի շահերը[21], ԽՍՀՄ ականավոր պետական գործիչ, Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին ԽՍՀՄ Պաշտպանության պետական կոմիտեի անդամ, դիվանագետ, որի ջանքերի շնորհիվ Կարիբյան ճգնաժամն ուներ խաղաղ ավարտ, *Անաստաս Միկոյան* (1895–1978), ԱՄՆ-ի Հանրապետական կուսակցության կարկառուն գործիչ, Կալիֆոռնիայի 35-րդ նահանգապետ, Կալիֆոռնիայի նախկին գերագույն դատախազ *Գուրգեն Ջորջ Դոքմեջյան* (1928 թ. ծ.), ամերիկյան դիվանագետ *Էդուարդ Ջերեջյան* (1939 թ. ծ.), լրագրող, «Ազոս» թերթի (Թուրքիա) գլխավոր խմբագիր, ազգայնամոլական շարժառիթներով թուրք ծայրահեղականների ձեռքով սպանված *Հրանտ Դինք* (1954–2007), և ուրիշներ,

գրականություն, արվեստ. բանաստեղծ, փիլիսոփա, վանական, հայկական Վերածննդի հիմնադիր *Գրիգոր Նարեկացի* (10-րդ դ.), հայ նոր գրականության ու գրական լեզվի ստեղծող, մանկավարժ, ազգագրագետ *Խաչատուր Աբովյան* (1809–1848), հայ գրականության մեջ պատմահայրենասիրական արձակի ժանրի հիմնադիր *Րաֆֆի* (Հակոբ Մելիք-Հակոբյան (1835–1888)), Հարավային Կովկասում ազգամիջյան խաղաղարարության առաջնորդ, մեծ գրող ու բանաստեղծ *Հովհաննես Թումանյան* (1869–1923), հայկական հայրենասիրական պոեզիայի դասականներ *Եղիշե Չարենց* (Եղիշե Սողոմոնյան (1897–1937)) և *Հովհաննես Շիրազ* (Հովհաննես Կարապետյան (1915–1984)), ժամանակակից ամերիկյան գրականության դասական *Վիլյամ Սարոյան* (1908–1981), հայկական նոր դասական երաժշտության հիմնադիր *Կոմիտաս* (Սողոմոն Սողոմոնյան (1869–1935)), 20-րդ դարի մեծ կոմպոզիտոր, Սոցիալիստական աշխատանքի հերոս, ՀԽՍՀ ԳԱ ակադեմիկոս, ԽՍՀՄ ժողովրդական արտիստ *Արամ Խաչատրյան* (1903–1978), աշխարհահռչակ ֆրանսիական էստրադային երգիչ ու դերասան, հասարակական ու դիվանագիտական գործիչ, Հայաստանի Ազգային հերոս *Շառլ Ազնավուր* (1924 թ. ծ.), և ուրիշներ:

Ամփոփում

Թեև այս տաղանդավոր մարդիկ տարբեր, երբեմն՝ հայ ժողովրդի համար աղետալի դժվար, ժամանակների ականավոր գործիչներ են, սակայն նրանց միավորում է հայրենասիրության բարձր զգացումը, անձնվեր ծառայությունն ի փառս հայ ժողովրդի: Նրանց օրինակը կարող է և պետք է ծառայի հայության հերոսական կենսունակության գաղափարի ամրապնդմանը և դրա նպատակաուղղվածությանը մարդկության ինքնաարտահայտման ամենաբարձր ստանդարտներին: Կարևոր է ազգային տաղանդն ու հերոսական ոգին իմաստավորել և քարոզել որպես հայ ժողովրդին բնորոշ հատկություն: Նպատակահարմար է կատարելագործել ազգային պետության և հայաստանակենտրոն Սփյուռքի փոխադարձաբար հարստացնող համակարգված համագործակցությունը, այդ թվում նաև ազգային հերոսականության քարոզման, ամբողջ ազգային ժառանգության համակարգման, արդյունավետ կիրառման, հարստացման ու սերնդից սերունդ փոխանցման ուղղությամբ: Այս առումով շատ կարևոր է թվում ազգային ինքնության պահպանմանն ու զարգացմանը միտված իսրայելակենտրոն սփյուռքի և էրեց-Իսրայելի արդյունավետ փոխգործության ու ամենաբարձր պետական մակարդակով ռազմահայրենասիրական դաստիարակության համակարգի ձևավորման փորձի խոր ուսումնասիրությունը:

ՀՀ-ում իրականացվող պաշտպանական բարեփոխումների համատեքստում հենց այս տեսանկյունից է ակտուալ ուսումնասիրել Իսրայելի Նախագահ և ռազմական հետախուզության նախկին ղեկավար Խայիմ Հերցոգի ներկայացմամբ Իսրայելի Պետության այն փորձը, որը նա կուտակել է ինչպես հրեական ազգային պետության, այնպես էլ վերջինիս հետ ակտիվ կերպով համագործակցող հրեական սփյուռքի տիրույթներում հրեա ժողովրդի ռազմահայրենասիրական դաստիարակության համակարգված կազմակերպման գործում:

Տեղասպանության ու Ողջակիզման ազգային աղետներին իրենց հին պետականության վերականգնմամբ պատասխանած հայ և հրեա ժողովուրդների հերոսականության համեմատական վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս ստեղծելու հայ զինվորի մարտական ոգու ձևավորման ամբողջական համակարգ՝ բաղկացած հետևյալ տարրերից.

– *գիտական*՝ հետազոտություններ և մշակումներ,

– *մշակութային*՝ հայրենասիրական ստեղծագործությունների ստեղծում ու քարոզում,

– *ուսումնական* դասագրքերի ու ձեռնարկների ստեղծում, ուսումնադաստիարակչական գործընթացի փոխլրացնող քաղաքացիական ու զորային բաժինների կազմակերպում,

– *զինվորական ծիսական ու հերալդիկ* արշավներ մարտական փառքի վայրեր, զինվորական երդումներ հերոսների արձանների ու ճակատամարտերի հուշահամալիրների մոտ, մեր ժամանակների հերոսների պարգևատրման հանդիսավոր արարողություններ, լավագույն զինվորական ստորաբաժանումներին ու երիտասարդական հայրենասիրական կազմակերպություններին հերոսների անունների և անվանանշանների շնորհում՝ ինչպես ազգային պետության, այնպես էլ Հայոց Սփյուռքի հայության համապատասխան սոցիալական խմբերի տեղեկատվական ապահովմամբ:

«Հայաստանը իրավունք չունի պարտվելու և ոչ մի պատերազմում. այլևս երբեք ցեղասպանություն հայ ժողովրդի նկատմամբ» թևավոր խոսքը լավագույնս արտահայտում է ներկայիս անկախ Հայաստանի Զինված ուժերի առաքելությունը և պետք է դառնա հայ զինվորի մարտական ոգու ձևավորման ոլորտում պաշտպանական բարեփոխումների նպատակն ու կարգախոսը:

ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ.

---

[1] Երկու պետությունների ստեղծման գործընթացի համեմատական վերլուծության ժամանակ պետք է հաշվի առնել, որ, ի տարբերություն Հայաստանի Հանրապետությունից, Իսրայելի Պետությունը հիմնադրվել է «զրոյից»՝ արաբների թշնամական միջավայրում, հրեա բնակչություն չլինելու պայմաններում՝ հրեաների ներգաղթի (Ալիյա, 1908–1948 թթ.) միջոցով: Նրանց մեծ մասը էրեց-Իսրայելի վերականգնման գաղափարին իրենց ամբողջ գործունեությամբ, բազմակող ու մտավոր ներուժով նվիրված «մոլեռանդ հայրենասերներ» էին: Մեր իրականությունում այդպիսիք էին Մոնթե Մելքոնյանն ու Լեոնիդ Ազգալդյանը: ՀՀ ԶՈՒ-ի բարեփոխման գործում Իսրայելի փորձի ստեղծագործական ընկալումը ենթադրում է ազգային գաղափարին նվիրված, ազնիվ, մեծ մտավոր կարողություններով օժտված, բազմակողմանի զարգացած հրամանատարական ու սպայական կազմի առկայություն:

[2] Տես *Chaim Herzog*. Heroes of Israel. Profiles of Jewish Courage. Israel, 1991: Քանի որ սույն հոդվածը հիմնականում գրված է այդ գրքի հենքի վրա, մենք այսուհետև չենք նշի դրան արվող հղումները, բացի հատուկ դեպքերից:

[3] Տես *Yael Zerubavel*. Recovered Roots. Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition. Chicago-London, 1995: Նշենք, որ սույն հոդվածը գրելիս մենք մեծապես օգտվել ենք նաև այս գրքից, ուստի հղումներում այն ևս չենք հիշատակում:

[4] Տես *Yigael Yadin*. Bar Kokhba: The Rediscovery of the Legendary Hero of the Second Jewish Revolt against Rome. Jerusalem, 1971:

[5] Տես *Yigael Yadin*. Masada: Herod's Fortress and the Zealots' Last Stand. New York, 1966:

[6] Տես *N. Ben-Ari* and *E. Kena'ani*, eds. Yosef Trumpeldor: Po'alo u-Tekufatd/Yosef Trumpeldor: His Life and His Times (Hebrew and English). Tel Aviv, 1970:

[7] Տես «Jewish Resistance: A Working Bibliography». «The Miles Lerman Center for the Study of Jewish Resistance». «Center for Advanced Holocaust Studies United States Holocaust Memorial Museum». Washington, DC (http://www.ushmm.org/research/center/lerman/bibliography/pdf/bibliography.pdf), նաև՝ «Holocaust Survivors and Remembrance Project: «Forget You Not». The Jewish Resistance During the Holocaust» (http://isurvived.org/TOC-IV.html#Resistance):

[8] Տես «Israeli Special Forces History» (http://www.isayeret.com/):

[9] Տես «David Ben-Gurion». «Knesset Members» (http://www.knesset.gov.il/mk/eng/mk_eng.asp?mk_individual_id_t=684), *նաև*՝ «David Ben-Gurion». The Jewish Agency for Israel (http://www.jafi.org.il/education/100/people/BIOS/bg.html):

[10] Տես «Entebbe Raid (Operation Entebbe, Jonatan Operation, Operation Thunderbolt)». «Britannica Online Encyclopedia», 2009 (http://www.britannica.com/EBchecked/topic/188804/Entebbe-raid); *Max Hastings*. Yoni, Hero of Entebbe. 1979; *Iddo Netanyahu*. Yoni's Last Battle: The Rescue at Entebbe. 1976; *Raffi Berg*. Recollections of Entebbe, 30 years on (http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/5101412.stm):

[11] Տես *Հրանտ Արմեն*, Մեծն Տիգրան, 2-րդ հրատ.: Կահիրե, 1957:

[12] Տես «Жизнь генерал-лейтенанта Мадатова». СПб., 1874:

[13] Տես *Ս. Աֆանասյան*, Սարդարապատի հաղթանակը. Հայաստան, 1918 թ. մայիս: Ե., 1991:

[14] Տես «Военный энциклопедический словарь». М., 2002, сс. 110, 109, 1351, 551, 29:

[15] Տես նույն տեղում, էջ 1243:

[16] Տես «Кавалеры ордена Славы трех степеней». М., 2000:

[17] Տես *Պ. Ս. Մուրադյան*, Սուրբ Շուշանիկի վկայաբանությունը (բնագրեր և հետազոտություն): Ե., 1996:

[18] Տես «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի 1996 թ. սեպտեմբերի 20-ի հրամանագիր Ազգային հերոսի շնորհման մասին: ՆՀ-647»:

[19] Տես «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի 1996 թ. սեպտեմբերի 20-ի հրամանագիր Ազգային հերոսի շնորհման մասին: ՆՀ-648»:

[20] Տես *Ю. Л. Костанян*. Граф Михаил Тариелович Лорис-Меликов. СПб., 2005:

[21] Տես *Д. Ллойд Джордж*. Правда о мирных договорах, т. 2. М., 1957:

ՀԱՅ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՏՐԱՄԱՉԱՓԻ ՄԵՋ*

ՋԵԿՈՒՑՈՒՄ

Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի գիտության և կրթության հանձնաժողովի լսումներում

Երևան 2008 թ. նոյեմբերի 5

Հանձնաժողովի հարգելի Նախագահ

Հարգելի գործընկերներ

Գիտության՝ որպես Հայաստանի ազգային անվտանգության ապահովման ռազմավարական գործոններից մեկի մասին ես կզեկուցեմ՝ առաջին հերթին հիմք ընդունելով այն տեղն ու դերը, որ մեր ազգային անվտանգության համակարգում զբաղեցնում է հիմնարար, կամ ֆունդամենտալ, գիտությունը: Ըստ իս՝ հիմնարար գիտության զարգացման գործում պետական շահագրգռվածություն չլինելու հանգամանքը հղի է նաև կրթական համակարգի հետաձի և, որպես հետևանք, մեր ազգի մտավոր ներուժի կորստի վտանգով: Այնուհետև ես համառոտակի կներկայացնեմ Հայաստանում ռազմավարական անվտանգային հետազոտությունների պրոբլեմների նկատմամբ իմ մոտեցումը:

Հայկական ակադեմիական գիտությունը, որը ԽՍՀՄ հիմնարար գիտության առաջատար բաղադրիչներից էր, իր ուրույն տեղն ու դերն ուներ խորհրդային երկրի՝ որպես համաշխարհային գիտական տերության հեղինակության ձևավորման գործում: Անկախության շեմին Հայաստանը, ի տարբերություն Մերձբալթյան հանրապետություններից, գիտության նկատմամբ իր քաղաքականությունը կողմնորոշեց թույլ զարգացած երկրների մակարդակի: Այսինքն՝ քաղաքականապես սահմանվեցին գաճաճ տրամաչափի գերակայություններ ու նպատակներ, որոնք

* «Հայկական բանակ», 2008, հմ. 4: Հաշվի առնելով ՀՀ-ում համընդգրկուն, այդ թվում՝ պաշտպանական, գիտահեն բարեփոխումների իրականացման անհրաժեշտությունը, խմբագրությունը նպատակահարմար է գտել ընթերցողների ուշադրությունը հրավիրել ՀՀ-ում հիմնարար գիտության՝ որպես մեր հանրապետության ազգային անվտանգության ապահովման կարևոր գերակայության զարգացման հայեցակարգային խնդիրներին:

սկզբունքորեն չեն համապատասխանում հայ ժողովրդին հատուկ մտավոր ներուժին:

Միևնույն ժամանակ փոշիացվեց Հայաստանի արդյունաբերական հզորությունը, որը նպատակաուղղված էր գիտատար և առաջատար տեխնոլոգիաների մշակմանն ու կիրառմանը: Իշխանությունները փոխանակ զարկ տային միջազգային, այդ թվում՝ տարածաշրջանային, տնտեսական գործընկերակցության նոր ցանցի և շուկայի ձևավորմանը, վաճառեցին գործարանային համալիրները ջարդոնի գնով և Հայաստանը զրկեցին իր գիտելիքահենք արդյունաբերությունը արդիականացնելու ռազմավարական հեռանկարներից: Տվյալ պայմաններում ֆինանսավորման հզոր պետական աղբյուրների վերացումը հանգեցրեց Հայաստանում հիմնարար հետազոտությունների կազմակերպման գործում զգալի բարդությունների: Վիճակն էլ ավելի վատթարացավ, երբ նորանկախ Հայաստանի իշխանությունները, թերագնահատելով ֆիզիկամաթեմատիկական և այլ բնական գիտությունների բնագավառներում հայ գիտնականների համաշխարհային ճանաչում ստացած նվաճումները, ազգային գերակայությունների շարքից բացառեցին հիմնարար գիտությունը: Վերացվեցին մտավոր ներուժի վերարտադրման համար անհրաժեշտ պայմանները, առաջին հերթին՝ հիմնարար գիտության հոչակավոր հայկական դպրոցների պարարտ միջավայրը: Այս ամենի հետևանքով Հայաստանը կորցնում է իր՝ որպես զարգացած գիտությամբ աչքի ընկնող պետության վարկը: Մինչդեռ բնական գիտությունների զարգացումը Հայաստանում դիտվել է որպես գերակայություն. դեռ Խորհրդային Հայաստանի Գիտությունների ակադեմիայի ստեղծման ժամանակ հասարակագետ ակադեմիկոս Հովսեփ Օրբելու գլխավորությամբ ստեղծված Ակադեմիայի Նախագահության հիմնադիր կազմում 23 անդամից 17-ը բնական գիտությունների ներկայացուցիչ էին:

Ցավոք, անկախության առաջին տարիներին պետության կողմից թույլ տրված վերը նշված աներեւելի ռազմավարական սխալները շարունակում են անդրադառնալ ոչ միայն հիմնարար գիտության այն բնագավառների վրա, որոնք պահանջում են հետազոտական գործիքարանի խոշոր ֆինանսավորում, այլև տեսական բաժինների վրա, որոնց համար մեծ կապիտալ ներդրումներ չեն պահանջվում: Թեև առաջատար հայ մասնագետների աշխատությունները կանոնավոր կերպով թարգմանվում և հրապարակվում են արտասահմանյան հեղինակավոր գիտական հրատարակություններում, նրանց աշխատավարձը Հայաստանում շարունակում է մնալ աներևակայելի ցածր՝ կառավարական շենքերի հավաքարարների վարձատրման չափ:

Գիտական գործունեության նման ցածր վարձատրությունն սպառնում է ոչ միայն ազգի մտավոր ներուժի ապագային, այլև նման իրավիճակի հետ համակերպվող իշխանությունների հեղինակությանը: Չի կարելի շարունակել նման քաղաքականությունը, որը ակնհայտորեն հանգեցնում է գալիք գիտական սերնդին մեր ժողովրդի կուտակած մտավոր ներուժի փոխանցման ձախողմանը: Այսինքն՝ ռազմավարական տրամաչափի և անվտանգային նշանակություն ունեցող հիմնարար գիտության հեռանկարների կորստյանը: Հայաստանի ազգային անվտանգության կարևորագույն գերակայություն պետք է համարել Ազգային ակադեմիայում և առաջատար բուհերում հիմնարար հետազոտություններով զբաղվող գիտնականներին և գիտական կոլեկտիվներին իրավական, ֆինանսական ու սոցիալական աջակցության լիարժեք ապահովումը:

Ինձ հայտնի է, որ մեր հանրապետության նախագահը բացառիկ կարևորություն է տալիս Հայաստանի կայուն և անվտանգ զարգացման գործում հիմնարար գիտության դերին: Հենց Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության գերակայություններից ելնելով՝ անհրաժեշտ է գիտնականների աշխատանքի վարձատրությունը ներկայիս նսեմացուցիչ մակարդակից հասցնել մեր պետությունում գործող առավել բարձր աստիճանի հաստիքադրույքների: Տվյալ արտակարգ կարևորության պրոբլեմը հարկ է դիտել նաև հիմնարար գիտության մեջ տաղանդավոր երիտասարդության ներգրավումը շարժառիթավորելու տեսանկյունից՝ ապահովելով նրա իրավունքը՝ իր մասնագիտական աճն ու ընտանիքի ապագան պլանավորելու իր մայր հողի վրա՝ Հայաստանում: Դա նաև կնանխի շնորհալի երիտասարդների արտահոսքը, ինչի շարունակումն սպառնում է մեր ազգի մտավոր կարողությունների անդառնալի հյուծմամբ: Այս առումով հատուկ ուշադրության է արժանի արտասահմանյան բուհերում սովորող հայ երիտասարդների վերադարձն ապահովող մասնագիտական ու ֆինանսական պատշաճ պայմանների ստեղծումը:

Հայաստանի Հանրապետությունում հասունացել է հիմնարար գիտության զարգացման ռազմավարության՝ որպես ազգի կարևորագույն անվտանգային ռեսուրսի համակարգային մշակման և դրա հիման վրա ապագային միտված գիտելիքահենք հեռահար քաղաքականության վարման անհրաժեշտությունը: Դա կապված է մեր հասարակության կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում ազգային անվտանգության ռազմավարության իրացման հրամայականների հետ: Կարևոր է այս բնագավառում որոշումներ ընդունելիս ելնել հետևյալ դիտակետից. հիմնարար գիտության կոմերցիոն արժեքը բուն իմաստով հնարավոր չէ գնահատել, քանի որ այն միտված է գիտական մտքի հեռահար հորիզոնների նորացմանը և

այդ առումով՝ ճյուղային, կիրառական գիտությունների հայեցակարգային սնուցմանը: Ճյուղային հետազոտությունների ասպարեզը գերատեսչական ոլորտների տիրույթն է: Իսկ այդ՝ գերատեսչական դասի հետազոտությունների արգասիքների միջգերատեսչական համադասումը և նորամուծական գործընթացների կոմերցիոն գնահատումն ու իրավական կազմակերպական ուղեկցումը պահանջում են ճյուղային գիտության կիրարկումներով զբաղվող հատուկ պետական հաստատության կողմից ղեկավարում ու կառավարում:

Իմ կարծիքով՝ Հայաստանում գիտության զարգացման ռազմավարության մշակման ժամանակ նպատակահարմար կլիներ իրավասությունները բաժանել այնպես, որ հիմնարար գիտության միջնաժամկետ ու երկարաժամկետ հեռանկարների համար պատասխանատու լիներ Գիտությունների ազգային ակադեմիան, իսկ ճյուղային հետազոտությունների զարգացման և տնտեսության նորամուծական ենթակառուցվածքում դրանց արգասիքների կիրառման միջգերատեսչական համադասման համար՝ Կրթության և գիտության նախարարության կազմում գործող Գիտության կոմիտեն: Այս դերաբաժանման խելամիտ կազմակերպումը կնպաստի գիտության, կրթության և տնտեսության փոխլրացնող գործակցությանը:

Նպատակահարմար է սահմանել Գիտությունների ազգային ակադեմիայի՝ որպես ժամանակակից ճկունություններով օժտված և համաշխարհային գիտական ցանցի մեջ ակտիվ դերակատարմամբ պետական հիմնարկի պատասխանատվության մեխանիզմները՝ ապահովելով հիմնարար հետազոտությունների վրա բյուջետային և արտաբյուջետային միջոցների ծախսման մրցութայնությունը, թափանցիկությունն ու արդյունավետությունը: Ակնհայտ է նաև այնպիսի չափանիշների համակարգի ձևավորման անհրաժեշտությունը, որոնք հնարավորություն տան արդյունավետ կերպով դատելու Հայաստանում հիմնարար գիտության բնագավառների զարգացման մակարդակի վերաբերյալ: Հույժ կարևորություն ունի Ակադեմիայի Նախագահության վերակառուցումը համաշխարհային գիտական ցանցի հետ համագործակցությունը ապահովող իրավական-ֆինանսական-կազմակերպական ժամանակակից կարողություններով գինված կառույցի: Իմ կարծիքով՝ ռազմավարական նշանակություն կունենա ազգային տրամաչափի որոշումների ընդունման գիտական հիմնավորման գործում Ազգային ակադեմիայի՝ որպես կառավարության կոլեկտիվ խորհրդականի կարգավիճակի վերականգնումը:

Գիտության պետական կոմիտեի հիմնական խնդիրներ կարող են լինել ճյուղային գիտելիքների զարգացման միջգերատեսչական միջավայրի

ձևավորման համադասումը, տեխնոլոգիական նորամուծությունների նկատմամբ տնտեսության կորպորատիվ հատվածի ընկալունակության մեծացումը, նորամուծական միջավայրի վրա ազդող ճյուղային գիտության ներդաշնակեցումն ու զարգացումը: Կարևոր է նորամուծական ենթակառուցվածքների ձևավորման այնպիսի պրոբլեմների մշակումը, ինչպիսիք են հարկումը, մաքսային գործիքարանը, մտավոր սեփականության կարգավորումը:

Կոմիտեի հանգուցային խնդիրներ կարող են լինել նաև ճյուղային հետազոտությունների ու մշակումների ակտիվ ներբերումը տարածաշրջանային ու համաշխարհային տնտեսության մեջ, մասնավոր-պետական գործընկերության արդյունավետ մեխանիզմների ձևավորումն ու տրամաչափումը և արտադրական նորամուծական ենթակառուցվածքի առավել արդյունավետ բաղադրատարրերի զարգացումը: Այս առումով կարելի է առաջարկել ռեսուրսների կենտրոնացում այնպիսի նախագծերի վրա, որոնք առնչվեն միջազգային կոոպերացիային, այդ թվում՝ Եվրամիության հետ համագործակցության շրջանակներում:

Եթե չլուծվեն հիմնարար և կիրառական գիտաճյուղերի համակարգված զարգացման, ինչպես նաև պրակտիկայի մեջ դրանց արգասիքների նորամուծական ներդրման խնդիրները, ապա Հայաստանը կզրկվի նաև միջնակարգ և բարձրագույն կրթության շարունակական զարգացման համար անհրաժեշտ գիտական հիմքերից: Այս առումով ուշադրության է արժանի ռուսաստանյան իշխանությունների նոր գիտակրթական քաղաքականությունը, ըստ որի՝ Բոլոնիայի ակադեմիական սկզբունքները կիրառվում են ընտրողաբար՝ սեփական դրական փորձի հաշվառմամբ, ինչպես նաև պետական ակադեմիաների համակարգի միջոցով հիմնարար գիտության պետական ղեկավարման առավելությունների օգտագործմամբ: Ոխտի մենք առաջարկում ենք գիտության և կրթության պրոբլեմները դիտարկել ազգային անվտանգության գերակայությունների համատեքստում՝ շեշտը դնելով ոչ թե սպառնալիքների և դրանց չեզոքացման միջոցների հնքնանպատակ բացահայտման վրա, այլ հիմնարար և ճյուղային գիտության, ինչպես նաև կրթության երկարաժամկետ ֆինանսական, իրավական ու հաստատութենական ապահովման համակարգի կայուն զարգացման ռազմավարության մշակման վրա:

Որպես ազգային անվտանգության լուրջ պրոբլեմ պետք է դիտել նաև մեր հանրապետությունում գիտական կադրերի ատեստավորման և գիտական որակավորման համակարգում տարածված կոռուպցիան: Առաջին հերթին հարկ է վերականգնել թեկնածուական և դոկտորական աստիճանների հայցման ատենախոսությունների պատրաստման ու պաշտպանության ակադեմիական ստանդարտները: Եթե շարունակվի ատենախոսությունների վճարովի գրման և գիտական աստիճանների առուծախի բոլորիս հայտնի արատավոր պրակտիկան, ապա անխուսափելիորեն տեղի կունենա մեր ազգի գիտական հնարավորությունների դեգրադացում: Զգոնություն է պահանջում որոշ անձանց ձգտումը կոռուպցիայի դեմ պայքարի քողի տակ կազմալուծելու Հայաստանի ԲՈՀ-ը՝ գիտական որակավորման ասպարեզում իրենց դրամաշորթությունն անվերահսկելի դարձնելու նպատակով:

Հույս ունեմ, որ ասպիրանտական պատրաստման, գիտական կադրերի ատեստավորման և գիտական աստիճանների շնորհման բնագավառում կոռուպցիայի դեմ պայքարը կհանգեցնի որակավորման գիտականորեն հիմնավորված ու խստիվ սահմանված ստանդարտների ներմուծմանը:

Մի քանի խոսք անվտանգության քաղաքագիտության բնագավառում կատարվող ռազմավարական հետազոտությունների մասին: Ազգային անվտանգության ռազմավարության միջգերատեսչական մշակումը, որը կատարվել էր պաշտպանության նախկին նախարար և հանրապետության ներկայիս Նախագահ պարոն Սերժ Սարգսյանի ղեկավարությամբ, ստեղծեց հիմքեր անվտանգային քաղաքագիտության ազգային դպրոցի ձևավորման համար: Հարկ է նշել, որ առաջին քայլերն են արվում ռազմավարական հետազոտությունների բնագավառի ձևավորման ուղղությամբ: Մեկնարկել է պետական հաստատությունների ակտիվ գործունեությունը՝ Նախագահին առընթեր Քաղաքական հետազոտությունների ինստիտուտում, «Նորավանք» հիմնադրամում, Դրո հաստատությունում: Այդ համատեքստում պաշտպանության նախարարության Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտը, Հայաստանի ԲՈՀ-ի հետ պայմանավորվածությամբ, մշակել է մեր հանրապետության համար նոր մասնագիտության գիտական վկայագիր, որի ամերիկյան համարժեքն է «*Security Studies*» որակավորումը: Ծավալվում է մեր ինստիտուտի մասնագիտական համագործակցությունը անվտանգային քաղաքագիտության այնպիսի առաջատար կենտրոնների հետ, ինչպիսիք են ԱՄՆ-ի Հարվարդի համալսարանը և Պաշտպանական Ազգային համալսարանը, ՌԴ նախագահին առընթեր պետական ծառայության ռուսաստանյան ակադեմիան, Ռազմավարական անվտանգային հետազոտությունների Ջորջ Մարշալի անվան եվրոպական կենտրոնը: Հուսով եմ, որ Հայաստանի Գիտությունների ազգային ակադեմիայի, Երևանի պետհամալսարանի, Կրթության և գիտության նախարարության, ԲՈՀ-ի ու «Նորավանք» հաստատության հետ մեր համագործակցությունը հնարա-

վորություն կտա հաղթահարելու այն հավակնոտ, սակայն ինքնուս և սիրողական տարրերը, որոնք Հայաստանում բնորոշ են գիտելիքի այնպիսի կարևոր մարզին, ինչպիսին է ազգային անվտանգության բնագավառի ռազմավարական հետազոտությունների քաղաքագիտությունը:

Ավարտելով զեկուցումս՝ պատիվ ունեմ նշելու տվյալ լսումների կարևորությունը՝ ակնկալելով, որ Ազգային ժողովում տեղի ունեցող այս քննարկումը չի դառնա ժամանակի հերթական անպտուղ վատնում, այլ լուրջ ազդակ կտա հայ ժողովրդի ազգային անվտանգության կենսականորեն կարևոր արժեք ներկայացնող գիտության և կրթության զարգացման ռազմավարական խնդիրների լուծմանը:

ԼՂՀ ՃԱՆԱՉՄԱՆ ՈՒԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ՆՈՐՄԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ*

Ինչպե՞ս է Ղարաբաղյան հարցի վերաբերյալ ՄԱԿ-ի բանաձևը հարաբերակցվում Միավորված ազգերի կանոնադրական հրամայականների և պատերազմի վերսկսման սպառնալիքի հետ:

Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի և Ֆրանսիայի՝ որպես Մինսկի խմբի համանախագահների քվեարկությունը Լեռնային Ղարաբաղի հարցի վերաբերյալ ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի բանաձևի դեմ, ի լրումն 4 դեմ քվեարկածների և 100 ձեռնպահների, վկայում է, որ ՄԱԿ-ի անդամների գերակշռող մասի համար մերժելի է ՄԱԿ-ի որոշումների ընդունման ժամանակ միջազգային իրավունքի հիմնական սկզբունքների ու նորմերի համակարգված և անկանխակալ կիրառման սկզբունքի խախտումը:

Ադրբեջանին, ինչպես նաև բանաձևին կողմ քվեարկած մյուս 38 պետություններին դաս է տրվել ՄԱԿ-ում այնպիսի փաստաթղթեր անցկացնելու անթույլատրելիության առումով, որոնք հակասում են իրենց ամբողջականությամբ Միավորված ազգերի միջազգային պայմանագրաիրավական սուբյեկտայնությունը որոշող հիմնական նպատակներին և սկզբունքներին: Միավորված ազգերն այս քվեարկությամբ հաստատեցին, որ իրենց համար ընդունելի չէ Ղարաբաղյան հակամարտության վերաբերյալ ադրբեջանական բանաձևում միմիայն տարածքային ամբողջականության սկզբունքի միակողմանի արտացոլումը՝ ժողովուրդների իրավահավասարության սկզբունքի և ազատ ինքնորոշման իրավունքի անտեսմամբ: Գլխավոր ասամբլեան բանաձևի հեղինակներին ի ցույց դրեց Ադրբեջանի կողմից ՄԱԿ-ի Կանոնադրության նկատմամբ իր ունեցած պարտավորությունների խախտման փաստը:

Փաստորեն Ադրբեջանին նաև մատնանշվել է, որ նա պարտավորություններ ունի, «ժողովուրդների իրավահավասարության և ազատ ինքնորոշման իրավունքի»՝ որպես ՄԱԿ-ի Կանոնադրության մեջ ամրագրված նրա հիմնարար նպատակներից մեկի սահմանման նկատմամբ:

---

* ՀՀ պաշտպանության նախարարության պաշտոնական կայք, 08.04.08 (http://www.mil.am/arm/index.php?page=2&p=1&id=431&y=2008&m=04&d=22):

Հարցագրույցը վարում է ՀՀ ՊՆ մամուլի քարտուղար գնդապետ Ս. Շահսուվարյանը:

Որո՞նք են ՄԱԿ-ի քվեարկության արդյունքների գլխավոր կողմնորոշիչ ազդակները:

Ընդհանուր առմամբ, քվեարկության արդյունքները կարևոր քաղաքական կողմնորոշիչ ազդակ են, որ ՄԱԿ-ի համար անթույլատրելի է իր իսկ կանոնադրությունը խախտող բանաձևերի ընդունումը Միավորված ազգերի կողմից՝ կապված իր գլխավոր նպատակի՝ խաղաղության և միջազգային անվտանգության պահպանման նկատմամբ անհարգալից վերաբերմունքի հետ: Քվեարկության արդյունքներից երևում է, որ ՄԱԿ-ի անդամների մեծ մասը հասկանում է Ղարաբաղյան կարգավորման հարցում Ադրբեջանի դիրքորոշման իրավական պակասավորությունը: Բացառապես Ադրբեջանի կողմից, տարածքային ամբողջականություն» կոչվածի շրջանակներում Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության լուծման ապակառուցողական մոդելի պարտադրումը Միավորված ազգերի կազմակերպությանը անհարմար դրության մեջ դրեց հենց ՄԱԿ-ին: Համաշխարհային հանրության այնպիսի ազդեցիկ դերակատարները, ինչպիսիք են Ռուսաստանը, ԱՄՆ-ը, Ֆրանսիան, Հնդկաստանը, որոնք բանաձևին ասել են «ոչ», ինչպես նաև ՄԱԿ-ի 100 ձեռնպահ անդամները հաստատել են Միավորված ազգերի՝ բոլոր պետությունների համար գլխավոր և հրամայական առաքելությունը, այն է՝ պահպանել միջազգային խաղաղությունը:

Ադրբեջանի իշխանությունների կողմից ԵՍԶՈՒ պայմանագրով սահմանված սպառազինությունների թույլատրելի առաստաղի բազմակի գերազանցման, այդ պետության ղեկավարության աճող ռազմատենչ ճարտասանության պայմաններում ՄԱԿ-ի կանոնադրական պահանջների անտեսման ցուցադրումը աշխարհին ահազանգում են, որ խաղաղության համար իրական սպառնալիք կա այնպիսի կարևոր աշխարհառազմավարական տարածաշրջանում, ինչպիսին է Սևծովյան ավազանը: Այս իմաստով Ռուսաստանը, ԱՄՆ-ը և Ֆրանսիան՝ որպես ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի անդամներ, միջազգային հանրությանը պաշտոնապես հայտարարեցին իրենց մտահոգությունը այն բանի կապակցությամբ, որ Բաքուն պատրաստվում է նոր պատերազմ սանձազերծելու Հարավային Կովկասում: Ադրբեջանի ռազմամոլության չընդունումը Միավորված Ազգերի մյուս կարևոր կողմնորոշիչ ազդակն է:

Ինչպե՞ս եք Դուք գնահատում հայկական կողմի և Ադրբեջանի միջև փոխզիջման հասնելու հնարավորությունը:

Ի հակադրումն ժամանակակից միջազգային իրավունքի նորմերի՝ Բաքուն չի ընդունում, որ ԼՂՀ-ն առաջնային միջազգային սուբյեկտ է: Ներկայումս ադրբեջանական կողմը հանդես է գալիս հայտարարություններով, թե իր կողմից զիջումը կսահմանափակվի միայն այն բանով, որ ինքը կհամաձայնի շարունակելու Հայաստանի հետ խորհրդատվությունները Ղարաբաղի հիմնախնդրի շուրջ: Ինչպես հայտնի է, Ադրբեջանի Հանրապետությունը մերժում է ԼՂՀ-ի հետ անմիջական երկխոսության հնարավորությունը: Ադրբեջանն իր հրապարակային քաղաքականությամբ ոչ միայն տապալում է Մինսկի խմբի միջնորդական առաքելությունը, այլև չի արձագանքում Լեռնային Ղարաբաղի հետ երկխոսություն իրականացնելու Եվրոպայի Միության հանձնարարականներին (ԵԽԽՎ 2005 թ. հունվարի 25-ի հմ. 1416 բանաձև), թեև ԼՂՀ-ն հայտարարում է, որ պատրաստ է ԱդրՀ-ի հետ բանակցություններին: Վերջին ժամանակներս Ադրբեջանի կողմից ձեռնարկված քայլերը՝ ուղղված Մինսկի խմբի կազմում Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի և Ֆրանսիայի լիազորազերծմանը, ՄԱԿ-ին Ղարաբաղյան կարգավորման՝ այդ կազմակերպության կանոնադրությանը իրավաբանորեն հակասող բանաձևի պարտադրման փորձը ղարաբաղյան հարցում Բաքվի իշխանությունների ապակառուցողական դիրքորոշման վկայությունն են:

Այլ կերպ ասած՝ Ադրբեջանի «զիջումը» հավասարազոր չէ ոչ միայն հայկական կողմի զիջումներին, այլև Մինսկի խմբի կողմից առաջարկվող զիջմանը: Բաքվի դիրքորոշումն իր էությամբ անառարկայական և անհեռանկարային է: Ադրբեջանի այն հայտարարությունները, թե ինքը լիովին հավատարիմ է միջազգային իրավունքի սկզբունքներին և նորմերին, չեն համապատասխանում իրականությանը: Բաքվի այդ ակնհայտորեն ռևանշիստական դիրքորոշման անփոփոխության պայմաններում Ղարաբաղյան հակամարտության կողմերի միջև փոխզիջման հնարավորությունները այս փուլում շատ նվազ են:

Ի՞նչ կասեիք ի պատասխան ՄԱԿ-ի Ղարաբաղյան բանաձևին ՀՀ և ԼՂՀ՝ որպես միջազգային իրավունքի սուբյեկտների միջև պաշտպանական պայմանագրի կնքման առաջարկության վերաբերյալ:

ՄԱԿ-ի անդամ պետությունների գերակշռող մասը չէր կարող հաշվի չառնել այն հանգամանքը, որ իրենց անկախության համար պայքարող ժողովուրդները Միավորված ազգերի համակարգում ճանաչվում են որպես ժամանակակից միջազգային իրավունքի առաջնային սուբյեկտ: Այս տեսակետը հիմնվում է միջազգային իրավունքի այն սկզբունքների վրա, որոնք արձանագրում են ժողովրդի իրավասուբյեկտությունը հանուն իր ազատագրման մղվող պայքարում: Օրինակ՝ միջազգային իրավունքի պաշտպանության տակ վերցված այդպիսի ազգային ազատագրական մարմին էր Արևելյան Պակիստանի ժողովրդական լիգան, որն արտահայ-

տում էր բենգալական ժողովրդի՝ Պակիստանում ապրող մասի անկախությունը և հռչակեց Բանգլադեշի Հանրապետությունը:

Հայ ժողովրդի՝ Ղարաբաղում ապրող մասի միջազգային իրավասուբյեկտությունը ամրագրված է այն քաղաքական և իրավաբանական փաստով, որ ավելի քան 16 տարի է, ինչ անընդհատ և արդյունավետ կերպով գործում են օրինական, ժողովրդավարական եղանակով ընտրված ԼՂՀ իշխանությունները, որոնք ձևավորվել են 1990 թ. ԽՍՀՄ օրենքի իրավակիրարկման շրջանում՝ մինչև ԽՍՀՄ լուծարման մասին 1991 թ. դեկտեմբերի 21-ի Ալմա Աթայի հռչակագրի ստորագրումը, անցկացված հանրաքվեով: Այսպիսով՝ անկասկած կան միջազգային-իրավական հիմքեր ՀՀ և ԼՂՀ միջև միջազգային պայմանագրեր կնքելու համար:

Հայկական կողմի զիջումներին համազոր պատասխան զիջումներից Ադրբեջանի հրաժարման շարունակման դեպքում ԼՂՀ-ն իրավունք կունենա, հաշվի առնելով պատմության դասերը, միջազգային սկզբունքներն ու նորմերը, ԵԱՀԿ հանձնարարականները, տարածաշրջանային խաղաղության պահպանման ավելի արդյունավետ միջոցների և կայուն ու անվտանգ զարգացման մոդելի ընտրության շուրջ դիմել ՀՀ-ի հետ բանակցությունների: Իմ կարծիքով՝ այս փուլում նպատակահարմար է, շարունակելով պաշտպանության ոլորտում գործնական փոխգործությունը, ԼՂՀ-ի և ՀՀ-ի միջև համագործակցությունը չսահմանափակել որևէ առանձին ոլորտի շրջանակներում:

Ինչպե՞ս եք վերաբերվում Հայաստանի կողմից ԼՂՀ ճանաչման հնարավորությանը:

Ելնելով այն բանից, որ Ադրբեջանը չի դիմում պատասխան զիջումների, որոնք փոքրիշատե առադրելի լինեն ՀՀ առաջարկություններին, Հայաստանի Հանրապետության կողմից Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության անկախության փաստի ճանաչումը թվում է ԼՂՀ միջազգային ճանաչման գործընթացի տրամաբանական և արդարացված տարր: Ըստ իս՝ տվյալ փուլում ավելի պրագմատիկ կլիներ նախքան ճանաչման գործընթացն սկսելը մշակել ԼՂՀ և ՀՀ համագործակցության ռազմավարությունը Հարավային Կովկասում խաղաղության, կայունության և անվտանգության պահպանման գործում: Այս Ռազմավարության և դրա իրականացման ուղղությամբ քաղաքականության գլխավոր գերակայություններ պետք է լինեն հայ ժողովրդի նկատմամբ ցեղասպանության կրկնման երաշխավորված բացառումը, ինչպես նաև երկու ինքնիշխան հայկական պետությունների կայուն, անվտանգ ու ժողովրդավարական զարգացման ապահովումը՝ նրանց առաջադիմական միջազգային ինտեգրման համա-

տեքստում: Ազգային գերակայությունների ամբողջ շրջանով մեկ Հայաստանի, Արցախի և Սփյուռքի դաշնակցային համագործակցության համաձայնեցված ռազմավարություն ունենալը հնարավորություն կտա մշակելու միջնաժամկետ և երկարաժամկետ քաղաքականություն, ինչպես նաև պլանավորելու նրա արդյունավետ ապահովումը:

Ինչպիսի՞ն պետք է Ձեր կարծիքով լինի ԼՂՀ ճանաչման գործընթացի մեկնարկը:

Լեռնային Ղարաբաղը և Հայաստանը, հետամուտ լինելով միջազգային իրավունքի՝ համընդհանուր ճանաչում ստացած սկզբունքներին ու նորմերին, կարող են հաստատութեթացնել միջպետական համագործակցությունը: Խոսքը վերաբերում է խաղաղության պահպանման և իրենց կայուն անվտանգ զարգացման հարցերում ՀՀ և ԼՂՀ համագործակցության ռազմավարության մշակման և իրականացման գծով համատեղ Միջպետական հանձնաժողովի ձևավորմանը: Պետությունների ղեկավարների գլխավորած այս Միջպետական հանձնաժողովի քարտուղարության կազմում կարող են ներգրավվել ԼՂՀ և ՀՀ նախագահների, խորհրդարանների, ինչպես նաև կառավարությունների լիազոր ներկայացուցիչները:

Միջպետական հանձնաժողովի գործունեության կոնկրետ իրավաքաղաքական արգասիքները, այդ թվում՝ պայմանագրերի նախագծերը, կարելի կլիներ փորձաքննության ներկայացնել ոչ միայն կողմերի պետական հաստատությունների, այլև՝ անհրաժեշտության դեպքում, Սփյուռքի և միջազգային հանրության հեղինակավոր կազմակերպությունների: Ռազմավարության և քաղաքական, տնտեսական, պաշտպանական ու տեղեկութային ռեսուրսների պլանավորման, կուտակման, համադասման և նպատակային իրացման կենտրոնում պետք է դրված լինեն հայկական պետականության՝ ի դեմս Հայաստանի Հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության, երկմիասնության ամրապնդման և առաջադիմական զարգացման շահերը: Չեմ բացառում նաև այն, որ ժամանակի ընթացքում Միջպետական հանձնաժողովը ՀՀ-ի և ԼՂՀ-ի միջև ռազմավարական հարաբերությունները փոխակերպի երկու ինքնիշխան եղբայրական պետությունների միջև փափուկ համադաշնային համագործակցության:

Ինչպե՞ս եք Դուք վերաբերվում Մինսկի խմբի հեռանկարներին:

Իմ կարծիքով՝ Մինսկի խումբը կուտակել է Ղարաբաղյան հակամարտության կողմերի միջև միջնորդության մեծ փորձ և ամենևին էլ չի սպառել իր կառուցողական ներուժը:

ԱԴՐԲԵՋԱՆԸ ԼԻԱԶՈՐԱԶԵՐԾՈՒՄ Է ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻՆ, ԱՄՆ-ԻՆ ԵՎ ՖՐԱՆՍԻԱՅԻՆ ԵԱՀԿ ՄԻՆՍԿԻ ԽՄԲԻ ԿԱԶՄՈՒՄ*

Ի՞նչ նպատակներ է հետապնդում Ադրբեջանի արտաքին գործերի փոխնախարարի հայտարարությունն այն մասին, թե «Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակը ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի նպատակը չէ և չի կարող Հայաստանի հետ քննարկումների առարկա լինել»:

Բաքվի իշխանությունները ձեռնամուխ են եղել մի խնդրի լուծմանը, որն ակնհայտորեն դուրս է բացառապես իրենց իրավասության սահմաններից: Ադրբեջանի իշխանություններն իրենց գործողություններով փորձում են համոզել միջազգային հանրությանը, որ ՄԱԿ-ի Կանոնադրության մեջ որպես համապիտանի նորմ ամրագրված մարդու իրավունքների և ազատությունների հարգման սկզբունքի կիրառումը Ղարաբաղի հայերի նկատմամբ բացառապես Ադրբեջանի ներքին գործն է: Նրանց նպատակը ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի լիազորազերծումն (դեզավուացում) է և նրա կազմից Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի ու Ֆրանսիայի հեռացումը՝ կապված Ղարաբաղյան հիմնախնդրի լուծման ժամանակ միջազգային իրավունքի նորմերի և սկզբունքների կիրառման նկատմամբ այդ պետությունների ցուցաբերած համակարգային մոտեցման հետ:

Ի՞նչ է դրված Ադրբեջանի նման դիրքորոշման հիմքում:

Բանն այն է, որ Բաքվի քաղաքական գործիչները փորձում են միջազգային հանրությանը պարտադրել Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման և լուծման նկատմամբ կիրարկված միջազգային իրավունքի իրենց տեղային-պատեհապաշտական մեկնաբանումը: Եվ դա անում են «օրինաստեղծների ու անառարկելի մեկնաբանողների» գոռոզամտությամբ ոչ միայն իրենց տանը, այլև միջազգային լսարաններում: Հարևան պետության ղեկավարը, ԱԳՆ-ի պաշտոնյաները, հայտարարելով, թե Բաքվի իշխանությունները հավատարիմ են «հակամարտության լուծմանը միջազգային իրավունքի նորմերին խստագույն համապատասխանությամբ», այդ համապատասխանությունը համառորեն հանգեցնում են մի-

* ՀՀ պաշտպանության նախարարության պաշտոնական կայք, 20.03.08 (http://www.mil.am/arm/index.php?page=2&p=3&id=395&y=2008&m=04&d=22):

Հարցազրույցը վարում է ՀՀ ՊՆ մամուլի քարտուղար գնդապետ Ս. Շահսուվարյանը:

ջազգային իրավունքի նորմերից միայն մեկին՝ տարածքային ամբողջականության հայտնի սկզբունքին, և անտեսում են մյուս նորմերը, որոնք կիրառվում են Ղարաբաղյան հակամարտության նման հիմնախնդիրների քննարկման ժամանակ: Այդ համատեքստում ժողովուրդների իրավահավասարության և ինքնորոշման իրավունքի անտեսումը ունի զուտ ձեռնածության բնույթ: Միջազգային իրավունքի նորմերի նկատմամբ Բաքվի այդ միակողմանի մոտեցումը չի կարող լուրջ ազդեցություն ունենալ ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի Համանախագահության մասնագիտորեն պայմանավորված դիրքորոշումների վրա:

Վերադառնանք հիմնախնդրի իրավական կողմին: Ադրբեջանի օրինակով՝ ինչպիսի՞ն են պետությունների պարտավորությունները ազգային իրավունքի համակարգում միջազգային նորմերի և ստանդարտների պահպանման գծով:

Ադրբեջանի պաշտոնատար անձինք հայտարարում են, թե «Ղարաբաղի կարգավիճակի հարցը կարող է լուծվել միայն Ադրբեջանի ներքին օրենսդրության հիման վրա», և կարգավիճակի վերաբերյալ հակամարտող կողմերի հետ Մինսկի խմբի խորհրդատվությունները իբր ներխուժում են Ադրբեջանի ներքին գործերի ոլորտ:

Հատկանշական է Ադրբեջանի Հանրապետության Սահամանադրության անհամապատասխանությունը ՄԱԿ-ի Կանոնադրությամբ և 1966 թ. Մարդու իրավունքների մասին միջազգային համաձայնագրերով ձևակերպված լիակատար ազատության պայմաններում ազատ կամաարտահայտման միջոցով սեփական ճակատագիրը ինքնուրույնաբար տնօրինելու ժողովուրդների իրավունքի և սկզբունքի միջազգային-իրավական նորմի էությանը: Ինչպես հայտնի է, միջազգային հարաբերությունների համակարգում այդ փաստաթղթերը այն պայմանագրերն են, որոնք ամրագրում են Միջազգային իրավունքի ճանաչված հիմնական սկզբունքներն ու նորմերը պահպանելու և հարգելու պետությունների պարտավորությունները, և առաջին հերթին՝ մարդու իրավունքներն ու ազատությունները: Խոսքը վերաբերում է միջազգային իրավունքի այն սկզբունքներին, որոնք կազմում են նրա առավել կայուն միջուկը և համապիտանի չափանիշ են պետությունների գործելակերպի միջազգային օրինականության գնահատման համար:

Կիրառելով միջազգային հանրության կողմից ճանաչված օրինականության չափանիշները՝ Դուք ինչպե՞ս կգնահատեիք Ղարաբաղյան կարգավորման նկատմամբ Ադրբեջանի գործելակերպի համապատասխանությունը իր միջազգային պարտավորություններին:

«Ադրբեջանի ամբողջ բնակչության շրջանում հանրաքվեի միջոցով տարածքի փոփոխման մասինե Ադրբեջանի Սահմանադրության նորմը հակասում է այդ փաստաթղթի մեկ այլ նորմի, որը ծևակերպված է «Պետության գերագույն նպատակը» հոդվածում: Ըստ այդ ծևակերպման՝ «սույն Սահմանադրության մեջ թվարկված մարդու և քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունները կիրառվում են համապատասխան այն միջազգային պայմանագրերին, որոնց կողմ է Ադրբեջանի Հանրապետությունը»: Տվյալ դեպքում խոսքը պետք է վերաբերի վերը հիշատակված միջազգային պայմանագրերին:

Այսպիսով՝ Ադրբեջանի իշխանությունների այն պնդումները, թե իրենք Ղարաբաղյան հակամարտության լուծման գործում հավատարիմ են միջազգային իրավունքին, չեն համապատասխանում իրականությանը: Սահմանադրության մեջ միջազգային իրավունքի համընդհանուր ճանաչում ստացած սկզբունքների և նորմերի ամբողջովին արտացոլման տեսանկյունից, ինչպես նաև Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման պրակտիկայում Ադրբեջանի գործելակերպը չի համապատասխանում միջազգային օրինականության չափանիշին:

Ի՞նչ կարծիքի եք Ադրբեջանի կողմից ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայում առաջ քաշված Ղարաբաղյան բանաձևի դեմ Մինսկի խմբի անդամների քվեարկության մասին:

Դատելով Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի և Ֆրանսիայի պաշտոնական հայտարարություններից, որոնք արվել են Գլխավոր ասամբլեայից առաջ և հետո, կարող ենք եզրակացնել, որ նրանք դեմ են քվեարկել այն պատճառով, որ Ադրբեջանի նախագիծը հակասում էր, *նախ,* միջազգային իրավունքի համընդհանուր ճանաչում ստացած հիմնարար սկզբունքներին ու նորմերին, ինչպես նաև դրանց կիրառման միջազգային օրինականության չափանիշին: *Երկրորդ.* Ադրբեջանի գործելակերպը չի համապատասխանում Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման և լուծման գործում միջազգային իրավունքի սկզբունքների համակարգի կիրառման նկատմամբ Մինսկի խմբի հավասարակշռված մոտեցմանը: ՄԱԿ-ի հարյուր ձեռնպահ անդամները փաստորեն ընդունողականություն դրսևորեցին Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի և Ֆրանսիայի կշռադատված դիրքորոշման նկատմամբ:

Ինչպե՞ս Դուք կբացատրեք ՄԱԿ-ի այն 39 անդամների շարժառիթավորումը, որոնք քվեարկեցին հօգուտ բանաձևի:

Այդ պետությունները, որոնք հիմնականում ներկայացնում են Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը և ՎՈՒԱՄ-ը, հանդես եկան հօգուտ

Ադրբեջանի այն դիրքերից, որոնք ավելի բնորոշ են սառը պատերազմի ժամանակներին, այն է՝ բլոկային համերաշխության սկզբունքով:

Ադրբեջանը քվեարկության արդյունքներով սպառնում է վերանայել Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի և Ֆրանսիայի նկատմամբ իր վարած քաղաքականությունը: Ինչպե՞ս կարելի է բացատրել Ադրբեջանի անհարգալից վերաբերմունքը խաղաղ կարգավորման գործընթացում Մինսկի խմբի ունեցած ներդրմանը և Բաքվի ագրեսիվությունը Ռուսաստանի, Ֆրանսիայի և ԱՄՆ-ի նկատմամբ:

Ադրբեջանը եվրոպական էներգետիկական քաղաքականության մեջ իրեն նախանշանակված դերն ընկալում է որպես Ռուսաստանի հետ աշխարհատնտեսական և աշխարհառազմավարական մրցակցության «պատմական» առաքելություն: Շահարկելով ԵՄ-ի և ԱՄՆ-ի, Ռուսաստանի, Իրանի, Թուրքիայի և Կենտրոնական Ասիայի ռազմավարական շահերը՝ Ադրբեջանը փորձում է առավելագույնս բարձրացնել իր խաղադրույքներն այնպես, որ կարողանա այդ ռեսուրսն օգտագործել Ղարաբաղյան կարգավորման գործում իր շահերի ուժային հակաիրավական առաջմղման համար: Այդ նպատակով Ադրբեջանն արդեն իսկ իրեն իրավունք է վերապահում շանտաժի ենթարկելու և՛ Ռուսաստանին, և՛ ԱՄՆ-ին, և՛ Ֆրանսիային, և՛ Մինսկի խմբին ամբողջովին: Մի շարք միջազգային փորձագետների կարծիքով՝ Ադրբեջանը կորցնում է իրականության զգացումը:

ԱԴՐԲԵՋԱՆ. ՉՀԱՁՈՂՎԱԾ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԱՐԿԱԾԱԽՆԴՐՈՒԹՅՈՒՆ*

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության և Ադրբեջանի Հանրապետության շփման գծում՝ Մարտակերտից հյուսիս-արևելք, Լևոնարխ գյուղից 3,5 կմ հեռավորության վրա, ադրբեջանական զինված ուժերը, խախտելով զինադադարի ռեժիմը, կրակ բացեցին ԼՂՀ դիրքերի վրա, ինչի հետևանքով հայկական կողմը երկու վիրավոր ունեցավ, իսկ ադրբեջանական կողմը ութ զոհ տվեց:

–Հրադադարի ռեժիմի խախտման վերաբերյալ հայկական և ադրբեջանական կողմերի մեկնաբանություններն իրարամերժ են: Ինչպե՞ս կմեկնաբանեիք հայ-ադրբեջանական շփման գծում տեղի ունեցած միջադեպը:

–Փաստերը սրանք են: Մարտի 4-ի առավոտյան Ադրբեջանի ՋՈՒ-ի դիվերսիոն խումբը, խախտելով հրադադարի ռեժիմը, գրավեց ԼՂՀ պաշտպանության բանակի դիրքերից մեկը: Արդյունքում պաշտպանության բանակի երկու զինծառայող վիրավորվեց: Կատարված դեպքի մասին ՀՀ ՋՈՒ-ի ղեկավարությունը ղարաբաղյան կողմի խնդրանքով տեղեկացրեց ԵԱՀԿ գործող նախագահի անձնական ներկայացուցիչ Անջեյ Կասպրշիկին: Միաժամանակ, ստատուս քվոյի և հրադադարի ռեժիմի անհապաղ վերականգնման նպատակով հայկական կողմը փորձեց հեռախոսային կապ հաստատել ադրբեջանական ՋՈՒ-ի ղեկավարության հետ:

Ադրբեջանի պաշտպանության նախարարությունը տեղեկացրեց, որ նախարար Ս. Աբիևը զբաղվածության պատճառով չի կարող հեռախոսային բանակցություններ վարել: Հայկական կողմը ռազմական արվեստի բոլոր կանոններով ձեռնարկեց պատասխան քայլեր և ադրբեջանցի զինծառայողներին դուրս մղեց զավթված պահակակետից՝ վերականգնելով ստատուս քվոն շփման գծում:

ԼՂՀ պաշտպանության բանակի ստորաբաժանման իրականացրած հաջող ռազմական գործողությունների արդյունքում, հայ զինվորական ղեկավարությունը, Ադրբեջանի ՋՈՒ-ի ղեկավարության խնդրանքին ընդառաջելով, պատրաստակամություն է հայտնել հնարավորության տալ

* «Երկիր», ՀՅՈ Հայաստանի գերագույն մարմնի պաշտոնաթերթ, 07/03/2008 (http://yerkir.am/newspaper/?id=448):

էվակուացնելու զոհված ադրբեջանցի զինծառայողների դիակներն այն տարածքից, որտեղ տեղի էին ունեցել գործողությունները: Այս փաստերի իսկությանը տեղյակ է ԵԱՀԿ-ն:

–Զանգվածային լրատվամիջոցներում շրջանառվում է ադրբեջանցի փորձագետների այն կարծիքը, թե իբր տեղի ունեցած միջադեպը նպատակ է ունեցել շեղելու Հայաստանի բնակչության ուշադրությունը Երևանում հայտարարված արտակարգ դրությունից: Ձեր կարծիքով, ո՞րն է այդ գնահատականի քաղաքական ենթատեքստը:

–Բաքվի իշխանությունները, հասարակական շրջանակները և փորձագետները ՁԼՄ-ներում ակտիվորեն քննարկում են ադրբեջանական բանակի չհաջողված փորձը՝ ադրբեջանական և միջազգային հանրության վզին փաթաթելով կատարվածի իրենց մեկնաբանությունը: Ադրբեջանական բանակի տապալված փորձը՝ ռազմական ճանապարհով ստուգելու հայկական դիրքերը Հայաստանում ներքին կայունության վերականգնման այս ժամանակաշրջանում, Բաքվի աղբյուրները փորձում են ներկայացնել հակառակ կողմից. արյունոտ արկածախնդրության մեղքը բարդվում է հայկական կողմի վրա:

Բաքուն կեղծ տվյալներ է ներկայացնում իբր զոհված հայ զինծառայողների թվի վերաբերյալ՝ ընդգծելով ադրբեջանական բանակի մարտական ունակությունները: Ներկայացվող խեղաթյուրված փաստերը նպատակ ունեն թաքցնելու ադրբեջանական բանակի արյունոտ արկածախնդրության պարտությունը՝ կատարվածի մասին միջազգային հանրությանը ու փորձագետներին ներկայացնելով Բաքվի իշխանությունների քաղաքական շահերին հարմարեցված տարբերակ: Ադրբեջանական կողմի մեկնաբանությունը՝ հիմնված փաստերի կոպիտ խեղաթյուրման և Հայաստանում արտակարգ դրության շահարկման վրա, հայ և ադրբեջանցի ժողովուրդների, նաև Հյուսիսային Կովկասում խաղաղության և կայունության պահպանման մեջ շահագրգռված միջազգային հանրության հասարակական կարծիքը իրեն ենթարկեցնելու փորձ է:

ԱԴՐԲԵՋԱՆ. ՀԱԿԱԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԳԱՂՈՒԹԱՏԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՈՒՄ*

ԶԵԿՈՒՑՈՒՄ

«Կովկասի և Միջին Արևելքի երկրները որպես հնարավոր գործընկերներ տարածաշրջանային անվտանգության կազմավորման գործընթացում» թեմայով միջազգային գիտաժողովում

Երևան 2008 թ. փետրվարի 7

Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորմամբ զբաղվող միջազգային կազմակերպությունների և հետազոտողների հանրությունում ընդունված է ամեն տարվա սկզբին խաղաղարարական լավատեսություն դրսևորել այս հարցի լուծման վերաբերյալ: Պատշաճը հատուցելով այս հույժ կարևոր հույսերին՝ ոչ պակաս օգտակար եմ համարում տարածաշրջանում խաղաղության և անվտանգության առկա իրական պրոբլեմների քննարկումը փորձագիտական շրջաններում:

Հայաստանի, Ադրբեջանի և ամբողջ Հարավկովկասյան տարածաշրջանի անվտանգության համար հանգուցային պրոբլեմներից մեկը Ղարաբաղյան հակամարտության խաղաղ ժողովրդավարական լուծումն է[1]: Այս զեկուցումը նվիրված է ինքնորոշված Լեռնային Ղարաբաղի նկատմամբ նախկին մետրոպոլիայի վարած քաղաքականության գաղութատիրական էության որոշ հակաժողովրդավարական դրսևորումների գնահատումներին: Տարածաշրջանի պետությունների ժողովրդավարացման, մարդու կոլեկտիվ և անհատական իրավունքների իրացման գործընթացների էական բնութագրերի գնահատականը կարող է դիտվել որպես ինտեգրային իրավաքաղաքական հիմք՝ Հարավային Կովկասում խաղաղ գոյակցության և իրավահավասար համագործակցության սկզբունքների վրա խարսխվող տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության ձևավորումն ըմբռնելու համար:

Նախ՝ ընդհանուր գնահատականների մասին: Ղարաբաղյան պրոբլեմի՝ որպես տարածաշրջանային անվտանգության գործոնի վերաբերյալ Ադրբեջանի իշխանությունների դիրքորոշման վերլուծության ժամանակ այլ առումների հետ մեկտեղ հատուկ ուշադրության են արժանի հարևան

* << պաշտպանության նախարարության պաշտոնական կայք, 11.02.2008 (http://www.mil.am/UserFiles/File/zekucum_hayk_qotanjyan_1.doc):

պետության իշխանությունների ժողովրդավարականության արտաքին գնահատականները մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության միջազգային-իրավական նորմերի համատեքստում: Ադրբեջանի Հանրապետության իշխանություններին համընդգրկուն անկախական գնահատական է տվել ամերիկյան հեղինակավոր «Ֆրիդոմ Հաուզ» իրավապաշտպանական կազմակերպությունը[2], որի ամենամյա վերջին հաշվետվության համաձայն այդ պետությունը, ինչպես և նախորդ տարիներին, «ոչ ազատ երկիր է»: Իհարկե, տարածաշրջանում նրա հարևանների՝ ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ Վրաստանի վիճակը ժողովրդավարության առումով ևս այնքան բարվոք չէ, սակայն «Ֆրիդոմ Հաուզը» այս երկրները, ի տարբերություն «ոչ ազատ» Ադրբեջանից, գնահատում է որպես «մասամբ ազատ»:

Արևմտյան գործընկերները համարում են, որ Ադրբեջանում իշխանության համակարգը իր իրավաքաղաքական էությամբ հակաժողովրդավարական է: Դա, առաջին հերթին, դրսևորվում է իշխանության տոհմական ժառանգմամբ ու իրականացմամբ, ինչպես նաև պետության ղեկավարի կողմից ժողովրդին իր հոր՝ երկրի նախկին ղեկավարի պաշտամունքի պարտադրմամբ, ինչը բնորոշ է սուլթանատի տիպի բռնակալություններին: Ինչպես հայտնի է, իրավապաշտպանական կազմակերպությունները, որպես ժողովրդավարականության կարևոր տարր, իշխանությունների արձագանքը դիտում են որպես իրենց ժողովրդավարականության աստիճանին տրված գնահատական: Այդ տեսակետից հատկանշական է, որ հարևան երկրի նախագահը 2007 թ. դեկտեմբերի 24-ի իր ելույթում, անտեսելով «Ֆրիդոմ Հաուզի» տված գնահատականները, հայտարարել է, թե միջազգային հանրության կողմից Ադրբեջանը ճանաչվել է որպես ժողովրդավարական պետություն և իշխանության հաջորդ ժառանգորդ է հռչակել իր որդուն[3]:

Տարածաշրջանային կայունության ու անվտանգության տեսանկյունից հարևան երկրի «ոչ ազատ լինելը» ի հայտ է գալիս Արևելյան Անդրկովկասի բնիկ ժողովուրդների իրավունքների և ազատությունների նկատմամբ գաղութատիրական վերաբերմունքի ձևով, և առաջին հերթին՝ ժողովուրդների իրավահավասարության և ազատ արտաքին ու ներքին ինքնորոշման իրավունքի նկատմամբ: Ղարաբաղյան հարցի կարգավորման նկատմամբ հարևան երկրի իշխանությունների հակաժողովրդավարականությունը արտահայտվում է Լեռնային Ղարաբաղի և Ադրբեջանի միջև վարչաաստիճանակարգային հարաբերությունների օրինապատշաճ ժողովրդավարական դադարեցման փաստի ժխտմամբ[4]:

Այս քաղաքական և իրավական փաստի անտեսման հիմքում դրված է այն, որ Ադրբեջանը 1991 թ. իր անկախությունը պաշտոնապես հռչակեց հակաիրավական եղանակով՝ առանց ԽՍՀՄ կազմից դուրս գալու հարցով հանրաքվե անցկացնելու[5]: Որպես իրավախախտում է որակվում նաև այն փաստը, որ Ադրբեջանը իր անկախությունը հռչակեց՝ առանց բավարարելու ԼՂԻՄ-ի և հայերի ամփոփ բնակության մյուս շրջանների հայ բնակչության իրավունքը՝ ազատ և ինքնուրույն ընտրելու իր քաղաքական կարգավիճակը, ինչը «ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետության դուրս գալու հետ կապված հարցերի լուծման կարգի մասին» ԽՍՀՄ գործող օրենքի խախտում էր[6]: Դրա փոխարեն, Ադրբեջանի Հանրապետությունը, ընդունելով Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավարության վերացման մասին օրենսդրական ակտ, իրեն դրսևորեց որպես մետրոպոլիայի կողմից Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ազատ ինքնորոշման կամքի վրա գաղութարարական ճնշում գործադրող սուբյեկտ[7]: Լեռնային Ղարաբաղը, ի հակազդումն այդ հակաիրավական ակտի, գործող օրենքին և անմիջական ժողովրդավարության սկզբունքներին համապատասխան՝ հանրաքվեի միջոցով, դուրս եկավ Ադրբեջանական ԽՍՀ կազմից: Ադրբեջանի Հանրապետությունը, ի պատասխան ԼՂՀ նորընտիր իշխանությունների առաջարկությանը, այն է՝ սկսել խաղաղ բանակցություններ, 1992 թ. սկզբին սանձազերծեց գաղութարարական պատերազմ:

Պաշտոնական Բաքուն, ի հավելումն օրենսդրության այս խախտումների, 1991 թ. «Անկախության հռչակագրում» իրեն հայտարարելով Ադրբեջանի ժողովրդավարական Հանրապետության իրավահաջորդը, ինքն իրեն զրկեց Լեռնային Ղարաբաղը իր կազմի մեջ մտցնելու իրավունքից, քանի որ վերջինս, ունենալով վիճելի տարածքի կարգավիճակ, չի մտել Ադրբեջանի ժողովրդավարական Հանրապետության կազմի մեջ նրա գոյության ամբողջ ժամանակահատվածում՝ 1918–1920 թթ.[8]: Մինչ այդ Ղարաբաղը եղել էր Ռուսական Կայսրության, իսկ ավելի վաղ՝ Պարսկաստանի բաղադրիչ մասը, բայց՝ ոչ Ադրբեջանի, որը մինչև 1918 թ. որպես անկախ պետություն գոյություն չի ունեցել:

Ադրբեջանի Հանրապետության հակաժողովրդավարականության գաղութատիրական մեկ այլ հատկանիշ է նրա Սահմանադրության[9] անհամապատասխանությունը լիարժեք ազատության պայմաններում ինքնորոշվող բնակչության կամքի արտահայտման միջոցով իրենց ճակատագիրը ինքնուրույն տնօրինելու ժողովուրդների իրավունքի մասին միջազգային-իրավական նորմերի էությանը, ինչը ամրագրված է 1975 թ. Հելսինկյան եզրափակիչ ակտով, 1966 թ. Մարդու իրավունքների մասին միջազգային համաձայնագրերով և ՄԱԿ-ի Կանոնադրությամբ[10]: Համաշխարհային

պրակտիկան վկայում է, որ հենց այդ ճանապարհով՝ առանց մետրոպոլիայի միջամտության են իրացվել Բանգլադեշի, Էրիտրեայի, Արևելյան Թիմորի, Չեռնոգորիեի, իսկ այժմ նաև Կոսովոյի ժողովուրդների իրավունքները՝ ինքնորոշվելու հենց ինքնորոշվող ժողովուրդների, այլ ոչ թե նրանց նախկին մետրոպոլիաների՝ ի դեմս Պակիստանի, Եթովպիայի, Ինդոնեզիայի կամ Հարավսլավիա–Սերբիայի բնակչության շրջանում անցկացվող հանրաքվեներում ազատ կամաարտահայտման միջոցով:

Մի քանի խոսք այդպիսի հակաժողովրդավարականության՝ որպես ազգատեցության, բռնության և պատերազմի քարոզչության դրսևորման վերաբերյալ: Ղարաբաղի հակամարտության խաղաղ լուծման ուղղությամբ ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի գործադրած ջանքերը հիմնվում են ՄԱԿ-ի հիմնարար սկզբունքների՝ մյուս ժողովուրդների հետ փոխհարաբերություններում խաղաղության, առաջընթացի և ժողովրդավարության փոխկախվածության վրա, քանի որ հաստատուն խաղաղությունը ժողովուրդների անվտանգ ու կայուն զարգացման նախադրյալն է, իսկ ժողովրդավարությունը՝ կարևոր պայմանը: ՄԱԿ-ի Կանոնադրությունում և մարդու իրավունքների մասին համաձայնագրերում արտացոլված այս սկզբունքները բացառում են պատերազմի քարոզչությունը: Սակայն հարևան երկրի պետական գործիչների պարբերաբար հնչեցվող հայտարարությունները պարունակում են պատերազմի անմիջական սպառնալիք: Հարևան պետության ղեկավարի նման հրապարակային ելույթները Ադրբեջանի բոլոր շրջանների բնակչության առջև, ազգային միջոցառումներում և միջազգային հանդիպումներում, ինչպես նաև զանգվածային լրատվության միջոցներով դրանց լայն հրապարակումը մարտական գործողությունների վերսկսման անխուսափելիության հիմնավորում բովանդակող այդ հայտարարությունները դարձնում են պատերազմի և բռնության քարոզչություն:

Վարելով գաղութարարական պատերազմի բացահայտ քարոզչություն՝ պաշտոնական Բաքուն, հակառակ Մինսկի գործընթացի տրամաբանությանը, իր բնակչությանը մոբիլիզացնում է Ղարաբաղը ուժով վերադարձնելու համար: Պատերազմին Ադրբեջանի պատրաստությունների կոնկրետ վկայությունն է ԵՍԶՈՒ պայմանագրով նախատեսված սահմանափակումների նրա նպատակասլաց գերազանցումը: Ադրբեջանը պայմանագրով թույլատրված 220 տանկի փոխարեն ունի 579 տանկ, այսինքն՝ 2,63 անգամ ավելի, 220 մարտական զրահապատ մեքենաների փոխարեն՝ 1174-ը (5,34 անգամ ավելի), 100 մմ և ավելի տրամաչափ ունեցող և սահմանափակման ենթակա 285 միավոր հրետանու փոխարեն՝ 788-ը (2,76 անգամ ավելի), 100 մարտական ինքնաթիռի փոխարեն՝ 128-ը (1,28

անգամ ավելի)։ Կարևոր է նշել, որ Հայաստանը շարունակում է կատարել ԵՍՁՈՒ պայմանագրով ստանձնած իր միջազգային պարտավորությունները, իսկ ԼՂՀ-ն հայտարարում է, որ պատրաստ է դառնալ տարածաշրջանային անվտանգության համար այդքան կարևոր այդ պայմանագրի պատասխանատու մասնակից։

Քաղաքացիական և քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային իրավունքների մասին միջազգային համաձայնագրի, ինչպես նաև ՄԱԿ-ի Կանոնադրության կոպիտ խախտում են հարևան երկրի պետական գործիչների նման հայտարարությունները, որոնք դժվար է որակել այլ կերպ, քան իր ժողովրդի դրդում հայ բնակչության նկատմամբ եղեռնական գործողությունների կատարմանը։ Ցավոք, ստանձնած միջազգային պարտավորությունների նկատմամբ գաղութատիրական արհամարհանքի նման դրսևորման օրինակ է ցույց տալիս հենց հարևան պետության ղեկավարը։ Ամբողջ աշխարհի ադրբեջանցիներին հղված ամանօրյա վերջին ուղերձում նախագահ Ալիևը իրեն թույլ տվեց Լեռնային Ղարաբաղի հայերին բացահայտ կերպով սպառնալ էթնիկական զտումներով։ «Եթե Լեռնային Ղարաբաղի հայերը ցանկանում են ինքնորոշվել, թող դա անեն Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականության շրջանակներում, իսկ եթե նրանք չեն ուզում դա անել, թող լքեն Լեռնային Ղարաբաղը և իրենց համար երկրորդ պետություն ստեղծեն այլ տեղ»[11]։

Ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքի հարցում Բաքվի իշխանությունների դիրքորոշման հակաժողովրդավարականությունը արտահայտվում է նաև ներպետական մակարդակով՝ ազգային փոքրամասնությունների ներքին ինքնորոշման իրավունքի հարցում։ Հայերին բարձր մակարդակի ինքնավարություն տալու վերաբերյալ Բաքվի խոստումների նկատմամբ թերահավատությունը հիմնված է ադրբեջանցի փախստականների ու ժամանակավորապես տարագրված անձանց իրավունքների իրացման շուրջ բանակցություններում Ադրբեջանից գաղթած հայ փախստականների իրավունքների լրիվ անտեսման փաստի վրա։ Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականության շրջանակներում էթնիկական փոքրամասնությունների ներքին ինքնորոշման իրավունքի նկատմամբ ալիևյան վարչակարգի գաղութարարության և հակաժողովրդավարականության հատկանշական, սթափեցնող օրինակ է 1993 թ. Մուղանի Թալիշական Ինքնավար Հանրապետության ջախջախումը՝ վերջինիս առաջնորդի և նրա էթնոքաղաքական զինակիցների ծերբակալմամբ[12]։

Ադրբեջանում ճշմարտացի տեղեկատվության համատարած աղավաղման ու ճնշման փաստը «Ֆրիդոմ Հաուզի» գնահատականներում արտա-

ցոլված է որպես այդ ոչ ազատ երկրի վարչակարգի հակաժողովրդավարականության կարևոր հատկանիշներից մեկը։ Ի վնաս հարևան պետության բնիկ ժողովուրդների իրավահավասարության իրականացվող տիտղոսային ազգի գերակայության պաշտոնական քաղաքականությունը իր անդրադարձն է ստանում տարածաշրջանի ժողովուրդների գիտական պատմության նպատակաուղղված արդիականացմամբ՝ միտված նրանց ազգային ինքնության աղճատմանը, ինչպես նաև Արևելյան Անդրկովկասի մշակույթի պատմական զարգացման գործում բնիկների տեղի ու դերի նվազեցմանը։ Պատմական նենգափոխումների քաղաքականության մեջ հատուկ տեղ է հատկացվում Լեռնային Ղարաբաղում և Հայաստանում բնիկ հայերի հազարամյա բնակության տարածքներին տիրելու՝ Ադրբեջանի պատմական իրավունքի հիմնավորումը։ Ինչպես երևում է գիտությունների ազգային ակադեմիայի հոբելյանական ժողովում Նախագահ Ալիևի զեկուցման տեքստից, նա 2005 թ. դեկտեմբերի 14-ին տվեց Արևելյան Անդրկովկասի պատմության նենգափոխման քաղաքական պատվեր[13]։ Համատարած հատուկ քարոզչությամբ գիտական պատմության նենգափոխման պետական քաղաքականության հետևանքով ստեղծվում է Արևելյան Անդրկովկասի ժողովուրդների՝ իրականությանը լրիվ հակասող հակագիտական պատմություն, որը հորինվում է իշխանությունների ընդերքում։

Միջազգային ակադեմիական հանրությունը արդեն արձանագրում է հարևան պետության ղեկավարի քաղաքական պատվերի իրացման կոնկրետ փորձեր՝ հնացնելու Արևելյան Անդրկովկասի՝ Պարսկաստանին ենթակա տարածքում թյուրքերի պարփակ բնակության պատմությունը։ Հարավային Կովկասում թյուրքերի 900-ամյա բնակության գիտական փաստը Բաքվի իշխանություններին ներկայանում է որպես անընդունելի չափով փոքր ժամանակահատված։ Կեղծարարները փորձում են երկարաձգել այդ պատմությունը՝ այն տանելով 10 հազար տարով հետ, ընդհուպ մինչև այն ժամանակները, երբ քարի դարի Գոբուստանի նախամարդն ստեղծել էր միջին քարեդարյան նյութական արժեքներ։ Անցյալի այս՝ վերևից պատվիրված, խեղաթյուրումները տոգորված են «Ադրբեջան» իրանական տեղանվան հետ կատարվող ձեռնածություններով՝ Պարսկաստանի անդրկովկասյան նախկին նահանգների նկատմամբ այդ տերմինի հակագիտական կիրառմամբ այն ժամանակաշրջանների համար, որոնք եղել են շատ ավելի վաղ, քան այդ տերմինն սկսել է քաղաքականապես կիրառվել Արևելյան Անդրկովկասում թյուրքերի բնակության տարածքի նկատմամբ։ Հայտնի է, որ Ռուսական Կայսրության պաշտոնական փաստաթղթերում կովկասյան նահանգների թյուրքերը՝ որպես «ադրբեջանցիներ», և նրանց տարաբնակեցման տարածքը՝ որպես

«Ադրբեջան», նույնպես հիշատակված չեն: Մի խոսքով՝ «ԽՍՀՄ-ը անկանխատեսելի անցյալ ունեցող երկիր է» հայտնի կատակը լիովին վերաբերում է Ադրբեջանին, որտեղ իշխանությունների պատվերով գրվում է տարածաշրջանի նոր պատմություն՝ նստակյաց բնիկ ժողովուրդների և եկվոր քոչվոր ցեղերի տեղի ու դերի արմատական փոփոխմամբ: Հենց այդ ծեռնածվական դիրքերից էլ Բաքվի իշխանությունները «ադրբեջանական ժողովրդի դեմ» կատարված հանցագործություններ են վերագրում հայերին նույնիսկ այն ժամանակաշրջաններում, երբ ներկայիս ադրբեջանցիների թյուրք նախնիները Կենտրոնական Ասիայից դեռ չէին էլ ներթափանցել Հարավային Կովկաս:

Հող նախապատրաստելով Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության տարածքի նկատմամբ իրենց գաղութատիրական նկրտումները արդարացնելու համար՝ Բաքվի իշխանությունները շահարկում են նախկինում Շահ Աբասի կողմից Պարսկաստան քշված սահմանափակ թվով հայերի՝ 1828 թվականին ռուս-պարսկական պատերազմի արդյունքներով հայրենադարձության փաստը: Իշխանությունների կողմից ներգրավված որոշ բաքվեցի գիտնականներ փորձում են ադրբեջանական հասարակայնության շրջանում տարածել այն կարծիքը, թե Արևելյան Կովկասում բոլոր հայերը եկվորներ են: Վերջին շրջանում այդ «գիտականացված» քարոզչությունը հնչեցվում է անմիջականորեն նախագահ Ալիևի կողմից: Ճշմարտացի գիտական տեղեկույթ ստանալու մարդու իրավունքի նկատմամբ իշխանությունների գործադրած նման բռնությունը նպատակ ունի Ադրբեջանի ժողովրդին ներշնչելու այն գաղափարը, թե իբր Արցախը թուրքերի նախահայրենիքն է, իսկ Ղարաբաղում և Հայաստանում հայերն իրենց հիմնական զանգվածով վերաբնակներ են կամ ամենևին էլ հայ չեն:

Ժողովուրդների միջև վստահության քայքայման քաղաքականության մեջ Բաքվի իշխանությունները հատուկ տեղ են հատկացնում հայերի նկատմամբ Օսմանյան կայսրությունում իրագործված ցեղասպանության մասին տեղեկույթի գիտակցված խեղաթյուրմանը: 1,5 միլիոն զոհված հայերի հիշատակի նկատմամբ անհարգալից վերաբերմունքի պետական քաղոքչությունը դուրս է գալիս առանձին հրապարակումների շրջանակներից՝ վերածվելով Բաքվի իշխանությունների կողմից ուղղորդվող սրբապղծության: Որպես Արևելյան Անդրկովկասի պատմության գծեհիկ նենգափոխման օրինակներ կարելի է բերել 20-րդ դարում հայ բնակչության դեմ կատարված եղեռնական հանցագործությունները «ադրբեջանցիների դեմ իրագործված» գոյություն չունեցող ցեղասպանությամբ «հավասարակշռելու» անսկզբունք քաղաքական փորձերը: Այդ նենգափոխումների հիման վրա 1998 թ. հրապարակվեց «Ադրբեջանցիների նկատմամբ իրա-

գործված ցեղասպանության մասին» Ադրբեջանի Հանրապետության նախագահի հրամանագիրը: Անգամ Բաքվի մտավորականության ներկայացուցիչները վստահելի նեղ շրջանում ծաղրում են հայ և ռուս ժողովուրդների դեմ «ադրբեջանական ժողովրդի քաղաքական համախմբման» այս անազնիվ ու վտանգավոր եղանակը: Նրանք գիտեն, որ իրականում 20-րդ դարի սկզբին տեղի են ունեցել հայերի կոտորածներ և հայերի դիմադրություն այդ կոտորածներին, ինչպես և հետագայում՝ որպես խաղաղ հայ բնակչության պատասխանը 1988 թ. Սումգայիթում և 1990 թ. Բաքվում կազմակերպված ջարդերին:

Հարկ է նշել, որ Բաքվի իշխանությունների կողմից Սփյուռքի միլիոնավոր հայ ընտանիքների ցավի ու մարդկային արժանապատվության ծանակումը, Ադրբեջանի բնակչության շրջանում ազգատեցության քարոզչության հետ մեկտեղ, խաղում է նաև տրամագծորեն հակառակ դեր՝ համայն հայությանը համախմբում է հայ ժողովրդի դեմ կատարված ցեղասպանության պետական անվանարկմանը համապատասխան ձևով հակազդելու համար:

Հայերի և հրեաների միջև բախում հարուցելուն է ծառայում իբր լեռնային հրեաների նկատմամբ հայերի կողմից իրագործված «ցեղասպանության» զոհերի հիշատակման վերջերս կազմակերպված քարոզարշավը: Չեռնաձուները պատմական ճշմարտության այդ սրբապիղծ ոտնահարումը հասցրել են այն աստիճանի ցինիզմի, որ 20-րդ դարի սկզբին խողխողված հայերի պեղված զանգվածային թաղումները տեղեկատվական պատերազմի միջոցներով ներկայացվում են որպես հենց իրական զոհերի՝ հայերի գործած եղեռնական գործողությունների «զոհեր»: Նպատակն է՝ փչացնել Շիրվանի հայերի և լեռնային հրեաների դարավոր բարիդրացիական հարաբերությունները՝ դրանով իսկ Իսրայելին ու հրեական լոբբիական կազմակերպություններին դրդելով բռնելու հակահայկական դիրք:

Բաքվի վարչակարգի վարած և հատուկ քարոզիչների կողմից մարդու իրավունքների պաշտպանության դրոշի ներքո ծավալված տեղեկատվական պատերազմի հակագիտական մշակումներում գիտնականների ներգրավման նման արգասիքների շարքում հատուկ ուշադրության է արժանի Խոջալուի ողբերգական դեպքերի ժամանակ զոհվածների դիակների պղծագործության հեղինակներին կեղծելու փաստը: Տվյալ սադրանքի՝ որպես Բաքվում իշխանության համար մղվող քաղաքական պայքարի գործիքի մանրամասները թարմ հետքերով ներկայացվել են Ադրբեջանի նախկին Նախագահ Այազ Մութալիբովի՝ չեխ լրագրող Դանա Մազալո-

վային տված հարցազրույցում[14]: Հայկական կողմն ունի բոլոր ապացույցները, որ զոհվածների դիակները գտնվել են ադրբեջանական իշխանությունների պատասխանատվության գոտում, և հայերը ֆիզիկապես չէին կարող մոտենալ դիակներին՝ դրանք պղծելու համար:

Հուսադրում է այն, որ ինչպես Ադրբեջանում, այնպես էլ Հայաստանում վերլուծաբանական հանրությունը ներկայացված է անվտանգային իրողությունների և եվրահարևանության՝ մեր հարավկովկասյան հատվածի հեռանկարների վերաբերյալ հայացքների բավականաչափ լայն սպեկտրով: Ես պատիվ եմ ունեցել բազմազգ մասնագետների շրջանում, տարբեր պետությունների ու կազմակերպությունների օբյեկտիվ և արժանի ներկայացուցիչների հետ մեկտեղ, ծանոթ լինելու պատվարժան ադրբեջանցիների: Համոզված եմ, որ հարևան երկրում կան մասնագետներ, որոնք գիտակցում են եվրահարևանության ձևավորման գործընթացում Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի նկատմամբ գաղութատիրության վերահաստատման հակաարգասաբերությունը: Այս պրոբլեմը Ադրբեջանի գիտնականների այն չներգրավված մասի համար, որն անհանգստացած է տարածաշրջանի ժողովրդավարական անվտանգ զարգացման հեռանկարներով, ինչպես և Մինսկի խմբի համանախագահության և միջազգային վերլուծաբանական հանրության համար կարող է դառնալ օբյեկտիվ ուսումնասիրության առարկա:

ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ.

[1] Տես «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն»: «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, 2007:

[2] Տես «Map of Freedom in the world», 2007 (Armenia, Azerbaijan, Georgia). «Freedom House» (http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=363&year=2007Jcountry=7129):

[3] Տես *Ильхам Алиев*. Мои университеты, «Azerbajan.az», 24 декабря 2007 (http://azerbaijan.news.az/index.php?Lng=azeJpid=19934); «Ильхам Алиев: «Сам по себе переход власти от одного члена семьи к другому в современном мире не считается антидемократическим фактом» «Day.Az»» (http://www.day.az/print/news/politics/102285.html):

[4] Տես «Акт о результатах референдума о независимости Нагорно-Карабахской Республики», 10 декабря 1991 г., Степанакерт, Нагорно-Карабахская Республика. МИД (http://www.nkr.am/rus/facts/referendum.html):

[5] Տես «Конституционный Акт «О государственной независимости Азербайджанской Республики», 18 октября 1991 г., № 19–20»:

[6] Տես «Закон СССР от 3 апреля 1990 года, № 1410-1 «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР». «Ведомости Съезда народных депутатов СССР, Верховный Совет СССР», 1990, № 15:

[7] Տես «Закон АзР «Об упразднении НКАО АзР», 26 ноября 1991 года». «Ведомости ВС АзР», 1991, № 24:

[8] Ադրբեջանի ժողովրդավարական Հանրապետության չճանաչման մասին Ազգերի լիգայի որոշման հիմքում ընկած փաստարկների մեջ նշվում էր «Ադրբեջանի՝ իր հարևանների հետ տարածքային վեճերի հետ կապված իրական սահմանների ճշգրիտ որոշման անհնարինության» փաստը (տես «League of Nations» Journal. Geneva, № 17, P. 130):

[9] Տես «Конституция Азербайджанской Республики», глава II. «Основы Государства», глава III. «Основные права и свободы человека и гражданина» (http://www.azerbaijan.az/GeneralInfo/constitution01r.html):

[10] Տես «СБСЕ. Заключительный Акт» Хельсинки, 1 августа 1975 г. Принцип VIII. Вебсайт ОБСЕ (www.osce.org/documents/msc/1975/08/4044ru.pdf); «Международный пакт о гражданских и политических правах. Резолюция ГА ООН 2200 А(XXI) от 16 декабря 1966 г.». «Центр ООН по правам человека». «Права человека: Сборник Международных договоров»; «Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах: Резолюция ГА ООН 2200 А (XXI) от 16 декабря 1966 г.». «Центр ООН по правам человека». «Права человека: Сборник Международных договоров»:

[11] Տես «Поздравление Президента Ильхама Алиева народу Азербайджана по случаю Дня солидарности азербайджанцев мира и Нового года», 31 декабря 2007, «Президент Азербайджана», официальная интернет страница (http://www.president.az/articles.php?item_id=20080 101020429299&sec_id=135):

[12] Տես *Фармони Фахраддин Абосзода* (Абассов) История нашей республики. 2003, «Центр Азия» (http://www.centrasia.ru/newsA.php4?st=1056939900):

[13] Տես «Речь Президента Азербайджана Ильхама Алиева на торжественном собрании, посвященном 60-летию Национальной Академии наук», 14.12.2005. «Президент Азербайджана» официальная интернет страница (http://www.president.az/print.php?item_id=20070810012543523 5&sec_id =11):

[14] Տես «Я гуманист в душе». Интервью президента АзР А. Муталибова чешской журналистке Дане Мазаловой. «Независимая газета», 2 апреля 1992:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ*

«Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման ուղեցույցները Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության համատեքստում» մենագրության տեքստը հրապարակվում է 2003–2004 թթ. քաղաքական իրադրության առանձնահատկություններն արտացոլող խմբագրմամբ[1]:

Մենագրական հետազոտությունը կատարվել է 2003–2004 թթ. ԱՄՆ-ի Պաշտպանական ազգային համալսարանի (ՊԱՀ) Ազգային անվտանգության դպրոցում հեղինակի ակադեմիական ստաժավորման ընթացքում: Մենագրության տեքստի լրացումը հավելվածով կատարվել է 2005 թ. ՀՀ Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության ուղենիշները» զեկուցման համար իր իսկ ղեկավարությամբ նյութերի նախապատրաստման արդյունքներով[2]:

Նախքան Հարվարդի համալսարանի Ջոն Քենեդիի անվան Պետութենագիտության դպրոցի էլեկտրոնային կայքում մենագրության հրապարակումը[3] արդեն ավարտված էին ինչպես Հայաստանի անվտանգային պրոբլեմների ամբողջ շրջանին վերաբերող բազային նյութերի փորձագիտական վերլուծությունը, այնպես էլ ՀՀ գլխավոր քաղաքական փաստաթղթի նախագծի միջգերատեսչական մշակման գործընթացը: Այդ աշխատանքի գիտակազմակերպական մասը Պաշտպանության նախարար, ՀՀ Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար Սերժ Սարգսյանի հանձնարարությամբ կատարվել է ՀՀ ՊՆ ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի (ԱՌՀԻ) կողմից:

Մենագրությանն առաջնորդող այս նախաբանը կոչված է մասնագետների լսարանին պարզաբանելու ԱՄՆ-ի, ՌԴ, ՆԱՏՕ-ի անդամ եվրոպական երկրների առաջատար մասնագիտական կենտրոնների փորձագետների հետ ՀՀ մասնագետների մեթոդաբանական համագործակցության հանգուցային փուլերը: Նախաբանի նպատակն է նաև համառոտակի ներկայացնել պաշտպանության նախարարության ու ՀՀ այլ պետական հիմնարկների կողմից ազգային անվտանգության խնդիրների հայեցակարգման տրամաբանությունը, ինչպես նաև լուսաբանել հայության ազգային շահերի ուսումնասիրման ու աշխարհի առաջատար մասնագիտական կենտրոնների փորձի հիմքի վրա Միջգերատեսչական հանձնաժողովի կողմից ձևավորված մեթոդաբանական թղթապանակի առանձնահատկությունները:

1991 թ. հեղինակին, որն այդ ժամանակ Ռուսաստանի կառավարման ակադեմիայի դոկտորանտ և ավագ գիտաշխատող էր, վիճակվել է համադասողի առաքելություն կատարել այն բանակցություններում, որոնց նպատակն էր իր անկախությունը վերականգնած Հայաստանի նորաստեղծ Զինված ուժերի հրամանատարի պաշտոնին հրավիրել ԽՍՀՄ ցամաքային զորքերի Գլխավոր հրամանատարի նախկին տեղակալ գեներալ-լեյտենանտ Նորատ Տեր-Գրիգորյանցին, որն էլ հետագայում ՀՀ Պաշտպանության նախարարի տեղակալի պաշտոնում գլխավորեց հայկական ազգային բանակի մասնագիտական նախագծման ու կառուցման գործընթացը: ՀՀ ՊՆ ղեկավարությունը որպես բանակաշինության հանգուցային բաղադրատարր սահմանեց հայկական պետության ռազմական քաղաքականության մշակումը՝ այն համարելով օրինական ճանապարհով ստեղծված ԼՂՀ-ի դեմ Ադրբեջանի ագրեսիայի պայմաններում Հայաստանի պաշտպանական համակարգի ստեղծման ու կիրառման նպատակների իմաստավորման հիմք, ինչպես նաև միջազգային անվտանգության երկբևեռ համակարգի աղետալի փոփոխման պարագայում ՀՀ ռազմական քաղաքականության ուղեգիծ: Հենց Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմաքաղաքական տեսանկյունի մշակումը հանձնարարվեց հեղինակին, երբ 1992 թ. նա Մոսկվայից հրավիրվեց Երևան՝ ՀՀ ՊՆ ռազմաքաղաքական բաժին ստեղծելու առաջադրանքով:

1992 թ. հրապարակվեց այդ բաժնի գործունեության առաջին արգասիքը՝ «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական քաղաքականության հիմունքները. ազգային անվտանգության ռազմաքաղաքական տեսանկյուն» վերտառությամբ[4]: Այդ մշակման առանձնահատկությունն այն էր, որ նրա մեթոդաբանական հիմքը ձևավորվել էր ԽՍՀՄ–ՌԴ ԱԳՆ-ի Միջազգային հարաբերությունների հետազոտության մեթոդաբանության կենտրոնի (ՄՀՀՄԿ) և Միջազգային հարաբերությունների տեսության և մոդելավորման ռուսաստանյան ասոցիացիայի (ՄՀՏՄՈԱ) փորձագետների հետ հեղինակի սերտ համագործակցությամբ, մասնագետների, որոնք ԽՍՀՄ արտաքին քաղաքականության «վերակառուցման» մտավոր ռեսուրս-

* ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի գիտակիրառական-վերլուծական հավելված «Աշխատանքային տետրեր», 2007, հմ. 1:

ներից էին և մշակում էին նորանկախ Ռուսաստանի Դաշնության ազգային ու միջազգային անվտանգության հիմունքները: Այդ շրջանում հեղինակը իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, ազգային անվտանգության ոլորտում միջազգային իրավունքի պրոֆեսոր Էդուարդ Սկակունովի գիտական ղեկավարությամբ մասնակցել է «Կայունություն» և «Հակամարտություն» նախագծերի շրջանակներում ՌԴ ԱԳՆ-ի ՄՀՀՄԿ-ում կազմակերպվող մեթոդաբանական սեմինարներին, ինչպես նաև եղել է ՄՀՏՄՌԱ-ի գիտական քարտուղարը: Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմաքաղաքական տեսանկյունների տեսական-մեթոդաբանական հիմաստավորմանը նպաստեց նաև հեղինակի համագործակցությունը ՌԴ ՋՈՒ-ի ԳՇ Ռազմագիտական ակադեմիայի ռազմաքաղաքական գիտությունների ամբիոնի հետ, որը ղեկավարում էր փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր գեներալ-մայոր Իգնատ Դանիլենկոն*:

Հետագայում Հայաստանի պաշտպանական քաղաքականության պրոբլեմների մշակումը, որում հաշվի էին առնված Ղարաբաղյան պատերազմի արդյունքները, զգալի չափով իրագործվում էր փոխլրացման սկզբունքով բազմավեկտոր անվտանգային գործընկերությանը կողմնորոշված ՀՀ քաղաքական ուղեգծում պաշտպանական բաղադրատարրի տեղի հիմաստավորման տեսանկյունից: 1995–1998 թթ. հեղինակը, ղեկավարելով ՀՀ ՊՆ արտաքին հարաբերությունների և միջազգային համագործակցության վարչությունը, մասնակցեց ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրին Հայաստանի անդամակցության ձևակերպման վերաբերյալ ավարտական աշխատանքային խորհրդատվություններին, ինչպես նաև ՀՀ երկկողմ ու բազմակողմ պաշտպանական համագործակցության գծով բանակցություններին ու իրավապայմանագրային ձևակերպումներին, այդ թվում՝ ՀՀ և ՌԴ ռազմավարական գործընկերության վերաբերյալ համաձայնագրերի փաթեթի ռազմաքաղաքական մասի նախապատրաստմանը:

«Սառը պատերազմի» ավարտից հետո միջազգային անվտանգության համակարգի կերպափոխման գործընթացներին Հայաստանի մասնակցության վերաբերյալ ՀՀ ռազմաքաղաքական ղեկավարության տեսակետների հայեցակարգման ընթացքում ծագեց աշխարհի առաջատար գիտական դպրոցներում անվտանգության բնագավառի գիտելիքների յուրացման ու համակարգման անհրաժեշտություն: Այդ նպատակով

* Այս ամբիոնը 1992 թ. եղել է «Քաղաքական գործընթացներ և հաստատություններ» մասնագիտացմամբ քաղաքագիտության դոկտորի գիտական աստիճան հայցելու հեղինակի ատենախոսության առաջատար կազմակերպությունը:

հեղինակի կողմից, ղեկավարության հանձնարարությամբ, յուրացվեցին «Ազգային անվտանգության ռազմավարության ձևակերպում. ռազմավարական փոփոխությունների կառավարում» (Ջ. Մարշալի անվան Անվտանգային հետազոտությունների եվրոպական կենտրոնի գեներալական դասընթացներ, Գերմանիա, 1998) և «Մարտահրավերներ. պաշտպանական-անվտանգային վերլուծության նոր տեխնիկաները 21-րդ դարում» (ՌԷՆԴ կորպորացիայի Մագիստրոսական դպրոց, ԱՄՆ, 2001) մասնագիտական ծրագրերը:

2003–2004 թթ. ՀՀ Պաշտպանության նախարար, Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար Սերժ Սարգսյանի հանձնարարությամբ հեղինակը, լինելով նրա խորհրդականը, ակադեմիական ստաժավորման գործուղվեց ԱՄՆ-ի Պաշտպանության ազգային համալսարան:

«Անհատական գործընկերության գործողությունների» ծրագրի և ՀՀ ՋՈՒ-ի պաշտպանական գնահատումների նկատմամբ ՀՀ դիրքորոշման իմաստավորման անհրաժեշտության, ինչպես նաև Ազգային անվտանգության ռազմավարության (ԱԱՌ) մշակման կապակցությամբ Պաշտպանության նախարարի խորհրդականի ստաժավորման ծրագրում, ամերիկյան կողմի համաձայնությամբ, ներառվեցին համապատասխան բաղադրամասեր: Առաջադրված խնդիրների լուծման համար Ազգային անվտանգության դպրոցի հիմնական ծրագրին (Դպրոցի տնօրեն՝ դոկտոր Ջոզեֆ Դը Սատեր, որը նախկինում եղել էր ԱՄՆ-ի փոխնախագահի աշխատակազմի ղեկավարի՝ ազգային անվտանգության հարցերով տեղակալ, Դպրոցի գիտության գծով դեկան՝ դոկտոր Զեկ Քանգաս, որը նախկինում եղել էր ԱՄՆ-ի Պաշտպանության քարտուղարի՝ ռազմավարության հարցերով օգնականի տեղակալ, ԱՌՀԻ-ի ավագ գիտաշխատող՝ դոկտոր Զեֆրի Սայմոն, որը ՆԱՏՕ-ի փոխակերպման քաղաքականության գծով առաջատար փորձագետն էր) հավելվեցին ՆԱՏՕ-ի Շտաբային սպաների ծրագիրը, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի ՊԱՀ-ի ԱՌՀԻ-ում ՀՀ ՊՆ ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի՝ որպես ՀՀ առաջին ԱԱՌ-ի միջգերատեսչական մշակման գործընթացի գիտական ղեկավարման ու համադասման գործիքի ստեղծման նախագծի մշակումը: Տվյալ եռաբաղադրատարր ստաժավորումը ՀՀ պաշտպանության նախարարությանը հնարավորություն տվեց ակադեմիական խնդիրների լուծման ընթացքում ՊԱՀ-ի առաջատար փորձագետների օգնությամբ յուրացնելու ԱԱՌ-ի միջգերատեսչական մշակման ամերիկյան մեթոդաբանությունը և որոշելու Հայաստանի համար առաջին այսպիսի փաստաթղթի նախագծի հիմնական բովանդակային ուղենիշները: Դրա հետ մեկտեղ

ՊԱՀ-ի ԱՈՀԻ-ի գիտական խորհրդում հաջողությամբ պաշտպանվեց ՀՀ ՊՆ ԱՈՀԻ-ի ստեղծման նախագիծը:

Հայաստանի պետականության պատմության մեջ ազգային անվտանգության առաջին ռազմավարության հիմնական մեթոդաբանական ուղենիշները կարելի է ուրվագծել հետևյալ կերպ[5]: Անվտանգային գծով հայեցակարգային փաստաթղթերի միաքայլ կամ երկքայլ մշակման վերաբերյալ ամերիկյան և եվրոպական գործընկերների այլընտրանքային առաջարկներից ընտրվեց ամերիկյան միաքայլ մոտեցումը: Ազգային անվտանգության հայեցակարգի մշակման նկատմամբ եվրոպական-ռուսաստանյան մոտեցումը ենթադրում է ուշադրության կենտրոնացում ազգային անվտանգության համար առկա ու հնարավոր սպառնալիքների և դրանց կանխման միջոցների վերաբերյալ տեսակետների համակարգի մշակման վրա: Այնուհետև ենթադրվում է տվյալ ստատիկ հիմքի վրա մշակել ԱԱՌ-ը՝ որպես ազգային անվտանգության ոլորտում գործունեության կողմնորոշիչների համակարգ: Ամերիկյան մեթոդաբանությունը գնահատվեց որպես գործունեական ռազմավարության ամբողջական մշակման նկատմամբ համակարգված ու դինամիկ մոտեցում, որի շնորհիվ այդ ռազմավարությունը նպատակաուղղվում է հասարակության անվտանգ ու կայուն զարգացման ապահովմանը ինչպես ազգային, այնպես էլ միջազգային չափումներում: Հատուկ ուշադրություն էր դարձվել այն ռազմավարական խնդրին, որ առաջատար ամերիկյան մասնագիտական կենտրոններում յուրացվի ազգային ռեսուրսների սիներգիկ համախմբում պահանջող բարդ համազգային պրոբլեմների միջգերատեսչական մշակման նորարարական մեթոդաբանությունը և ապա ներդրվի Հայաստանի քաղաքական պրակտիկայում:

Միջգերատեսչական հանձնաժողովի դիրքորոշման սկզբունքորեն կարևոր մյուս մեթոդաբանական առանձնահատկությունն իր արտացոլումն ստացավ ՀՀ ղեկավարությանը տրված հետևյալ առաջարկում՝ ԱԱՌ-ը չձևակերպել որպես Օրենք, ինչն առաջարկում էին անել եվրոպական գործընկերները և իրենց իրավաքաղաքական պրակտիկայում կիրառում էին մի շարք հետխորհրդային երկրներ: Հանձնաժողովի Նախագահի կարծիքով՝ ժողովրդավարության արմատավորման անցումային շրջանում ԱԱՌ-ի կերպափոխումը օրենսդրական նորմատիվների համակարգի կարող էր հայ հասարակության առաջադիմական բարեփոխումների համար այն վերածել «զսպաշապիկի»: Ելնելով այս մեթոդաբանական սկզբունքներից և հանրապետության անվտանգ ու կայուն զարգացման ազգային շահերի պրագմատիկ հաշվարկումից, ինչպես նաև հենվելով ՈԴ ու ԱՄՆ-ի փորձի վրա՝ ՀՀ իշխանությունները գերադասեցին փոփոխություն մտցնել «Նորմատիվային ակտերի մասին» ՀՀ օրենքում՝ հետագայում ՀՀ Նախագահի կողմից ԱԱՌ-ը որպես պետության գլխավոր քաղաքական փաստաթուղթ հաստատելու համար[6]:

ԱՄՆ-ի ՊԱՀ-ի Ազգային անվտանգության դպրոցի, Ռազմական քոլեջի ու Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի հեղինակավոր մասնագետների հետ ՀՀ պաշտպանության նախարարության փորձագետների խորհրդատվությունների կարևոր արդյունք եղավ Հանձնաժողովի որոշումը՝ ԱԱՌ-ին զուգահեռաբար մշակել նրա իրականացման ուղղությամբ գերատեսչական ծրագրերի նախագծերի համընդգրկուն փաթեթը[7]:

Որպես ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման ընդհանուր մեթոդաբանական հիմք ընդունվեց համակարգային մոտեցումը[8]: ՀՀ գլխավոր քաղաքական փաստաթղթի նախապատրաստման գործում այդ մոտեցման կիրառումը Միջգերատեսչական հանձնաժողովում ներկայացված բոլոր գերատեսչությունների փորձագիտական ռեսուրսն ուղղորդեց Հայաստանի ազգային անվտանգության՝ որպես միջգիտաճյուղային և միջգերատեսչական մշակման ամբողջականության ապահովմանը: Համակարգային մոտեցումը հնարավորություն տվեց նախագծի միջգերատեսչական մշակման ընթացքում ի հայտ բերելու համակարգաստեղծ պարամետրերի բազմակերպությունը և Հայաստանի ազգային անվտանգության գլխավոր տարրերի միջև եղած էութենական կապերը, ինչպես նաև դրանց միավորմամբ ձևավորելու անկախ հայկական պետության անվտանգ ու կայուն զարգացման ռազմավարության մեկ միասնական հայեցակարգային տեսլականը:

ԱԱՌ-ի նախագծի և դրա իրականացման ուղղությամբ գերատեսչական ծրագրերի մշակման հիմքում դրվեցին 2004 – 2005 թթ. յուրացված մեթոդաբանությունը, որն օգտագործված էր ԱԱՌ-ի հիմնական կառուցվածքային կողմնորոշիչների մենագրական մշակման մեջ, ինչպես նաև բոլոր գերատեսչություններից անվտանգությանը վերաբերող տեղեկույթի համադրումը և ՀՀ ներքին ու արտաքին անվտանգության խնդիրների ամբողջ համախմբի համար ռազմավարական գնահատականների ձևավորումը: Այս նախագծի ռազմաքաղաքական մասի մշակմանը նպաստեցին ՁՈՒ-ի պաշտպանական գնահատումները, որոնք հայ-ամերիկյան երկկողմ ռազմական համագործակցության շրջանակներում 2005 թ. կատարեց ԱՄՆ-ի ՁՈՒ-ի եվրոպական հրամանատարությունը՝ ՀՀ պաշտպանության նախարարության հետ համատեղ:

ԱԱՌ-ի մշակման աշխատանքների մեթոդաբանական գինման գործում անգնահատելի օգտակարություն ունեցան ՌԴ Նախագահին առընթեր Պետական ծառայության ռուսաստանյան ակադեմիայում (ՊԾՌԱ) կայացած խորհրդատվությունները (պրեզիդենտ՝ պրոֆեսոր Վլադիմիր Եգորով, պրոռեկտոր՝ դոցենտ Անատոլի Տուպիկին, ազգային անվտանգության ամբիոնի վարիչ՝ պրոֆեսոր Ալեքսեյ Պրոխոժև, միջազգային հարաբերությունների ամբիոնի վարիչ՝ պրոֆեսոր Կյաչեսլավ Միխայլով), ինչպես նաև ԱՄՆ-ի Ազգային ռազմական քոլեջի փորձագետների կողմից 2006 թ. սկզբին Երևանում կազմակերպված մասնագիտական սեմինարը: Էներգետիկ անվտանգության բնագավառի ամերիկյան ՊԱՀ-ի պրոֆեսոր, դոկտոր Թերեսա Սաբոնիս-Հելֆի ղեկավարած այդ սեմինարն օգնեց ապահովելու Միջգերատեսչական հանձնաժողովի անդամների մեթոդաբանական համատեղելիությունը, քանի որ այնտեղ փոխնախարարների ու կարգավիճակով նրանց հավասարեցված պաշտոնատար անձանց մակարդակով ներկայացված էին Հայաստանի 19 տարբեր գերատեսչություններ:

ԱԱՌ-ի մշակման համար Հանձնաժողովի մեթոդաբանական թղթապանակի ձևավորման գործում սկզբունքորեն կարևոր դեր խաղաց ԱԱՌ-ի նախագծի ակադեմիական փորձաքննության համար մասնագիտական միջավայրի ընտրության վերաբերյալ Հանձնաժողովի Նախագահ Սերժ Սարգսյանի որոշումը: Ըստ այդ որոշման՝ որպես այդպիսի միջավայրեր ընտրվեցին անվտանգության վերաբերյալ գիտության բնագավառում աշխարհի առավել առաջատար կազմակերպությունները: Էականն այն է, որ Հանձնաժողովի Նախագահը, օբյեկտիվորեն գնահատելով Հայաստանում անվտանգության բնագավառում ձևավորված գիտական դպրոց դեռ չլինելու փաստը, գործընկերների համաձայնությամբ խորհրդատվական ու փորձաքննական համագործակցության այդ ուրվանկարն ընտրեց ՀՀ արտաքին քաղաքականության մեջ որդեգրված փոխլրացման սկզբունքին համապատասխան: ՀՀ Պաշտպանության նախարար, Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար Սերժ Սարգսյանի և ՌԴ Ազգային անվտանգության խորհրդի, Պենտագոնի ու ՆԱՏՕ-ի ղեկավարների հետ բանակցությունների և պաշտոնական նամակագրության արդյունքներով որպես արտաքին մասնագիտական խորհրդատվությունների ու փորձաքննությունների ձևաչափ սահմանվեց «Երևան–Մոսկվա–Վաշինգտոն–Բրյուսել» ոչ տրիվիալ քառանկյունին: Տվյալ ձևաչափում գործընկերային համագործակցության կարևոր մեթոդաբանական տարր դարձավ այն փաստը, որ Հայաստանը պարտավորվեց ինչպես ներքին, այնպես էլ միջազգային ձևաչափերում պահպանել ԱԱՌ-ի նախագծի մշակման գործընթացի թափանցիկության միջազգային չափանիշները և, ինչպես

հետագայում նշեցին արտաքին փորձագետները, ամենայն պատասխանատվությամբ կատարեց այդ պարտավորությունը: Ելնելով այս դիրքերից՝ Հանձնաժողովի Նախագահը իր արտաքին գործընկերներին և Հայաստանի հասարակայնությանը նախապես տեղեկացրել էր անվտանգային խորհրդատվությունների վերաբերյալ խորհրդատվական-փորձաքննական «քառանկյունու» բոլոր օղակների հետ ձեռք բերված սկզբունքային համաձայնությունների մասին:

ՀՀ-ում ԱԱՌ-ի միջգերատեսչական մշակման կազմակերպման առանձնահատկությունն այն էր, որ ներքաղաքական ու արտաքին քաղաքական շրջաններն ըմբռնեցին Հայաստանի դիրքորոշումը արտաքին գործընկերային կենտրոնների հետ համագործակցության անհրաժեշտության հարցում: Այդ համագործակցությունը պետք է ծավալվեր գերազանցապես մեթոդաբանական մակարդակով (մոտեցումների, սկզբունքների, ստանդարտների, հասկացությունների ապարատի, գիտական գործիքակազմի և այլն), առանց յուրաքանչյուր պետության համար անհատականացված բովանդակության մեջ արտաքին ներխուժում թույլ տալու: Հիմնվելով այդ համաձայնությունների վրա՝ Հանձնաժողովը կարողացավ ԱՄՆ-ի ՊԱՀ-ի Ազգային Ռազմական քոլեջի ակադեմիական կոմիտեում, ՌԴ Նախագահին առընթեր ՊԾՌԱ-ի ազգային անվտանգության և միջազգային հարաբերությունների ամբիոնների համատեղ նիստում, ինչպես նաև ՆԱՏՕ-ի եվրոպական անդամների Միջազգային անվտանգության ոլորտում խորհրդակցական խմբում հաջողությամբ փորձարկել ԱԱՌ-ի նախագծի համապատասխանությունը միջազգային մասնագիտական հանրության կողմից ընդունված մեթոդաբանական չափորոշիչներին: Հեղինակը նշում է ռազմական-անվտանգային քաղաքականության հարցերի վերաբերյալ ՀԱՊԿ-ի՝ Արտակարգ և լիազոր դեսպան, գեներալ-գնդապետ Նիկոլայ Բորդյուժայի գլխավորած Գիտափորձագիտական խորհրդի կազմում իր անդամության շրջանակներում տեղի ունեցած մտքերի ու ռազմավարական գնահատականների ոչ պաշտոնական մասնագիտական փոխանակման կարևորությունը:

Նաև հաջողվեց նշված առաջատար մասնագիտական կենտրոնների կապուղիներով ազգային ու տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության առավել զգայուն տարրերի վերաբերյալ կողմնորոշիչ ազդակներ (մեսիջներ) փոխանակել՝ համաձայնեցված գլխավոր մեթոդաբանական կողմնորոշիչների պահպանման պայմանով: Քաղաքական կենտրոնների հետ Հայաստանի իշխանությունների գիտականորեն միջնորդավորված մասնագիտական փոխգործության տվյալ բաղադրիչը դարձավ ՀՀ ԱԱՌ-ի մշակման Միջգերատեսչական հանձնաժողովի մեթո-

դաբանական գործիքակազմի առանձնահատուկ, գործընկերների հետ համաձայնեցված տարրերից մեկը: Ոչ թե քողազերծ քաղաքական, այլ փոխակերպված՝ ակադեմիական, ձևաչափով կողմնորոշիչ ազդակների հավասարակշռված ու շահագրգիռ քննարկումը «Երևան–Մոսկվա–Վաշինգտոն–Բրյուսել» փորձաքննական քառանկյունու բոլոր կողմերին հնարավորություն տվեց իրենց պատկերացումները ճշգրտելու սեփական և գործընկերային անվտանգության շահերի «խաչման կետերում»:

Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի՝ հիմքային տեքստ հանդիսացող «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության ուղենիշները» զեկուցման բաժիններում փոփոխություններ կատարելու մասին Միջգերատեսչական հանձնաժողովի անդամների կողմից արվող առաջարկությունների մշակման ժամանակ կիրառվեցին միջգերատեսչական փորձաքննության գործընթացին հարմարեցված «Դելֆի» մեթոդիկայի տարրեր[9]: Հիմքային տեքստի բազմաքայլ փորձաքննության ժամանակ ՈՒՆԴ կորպորացիայի կողմից մշակված այս մեթոդի կիրառման առանձնահատկությունն այն էր, որ հիմքային տեքստի առանձին բաժինների վերաբերյալ գրավոր առաջարկությունները փուլ առ փուլ, փոխհամաձայնեցված ժամանակացույցին համապատասխան, «հեռակա կարգով» ներկայացվում էին Հանձնաժողովի քարտուղարություն: Որպես գլխավոր փորձագետներ հանդես էին գալիս փոխնախարարներն ու կարգավիճակով նրանց հավասարեցված ղեկավարները, որոնք ներգրավված գերատեսչություններում համադասում էին ռազմավարական պլանավորման բաժինները: Տեքստի փուլաշրջանային փորձաքննություններին աջակցում էին գերատեսչական փորձագիտական խմբերը:

Հանձնաժողովի քարտուղարության դերն ստանձնած ՀՀ ՊՆ ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտը՝ որպես համադասող-վերլուծական փորձագիտական կենտրոն, վերլուծում էր զեկուցման կոնկրետ բաժնի վերաբերյալ բոլոր առանձին փորձագիտական գնահատականներն ու առաջարկությունները, դրանք ներկայացնում Հանձնաժողովի Նախագահին և նրա հետ քննարկումների արդյունքներով ձևավորում այսպես կոչված «փորձագիտական խճանկար»: Այդ «խճանկարը» Հանձնաժողովի անդամների առաջարկությունների համադրությունն էր, որը փուլաշրջայնորեն վրադրվում էր փորձագիտության ենթարկվող բաժնի հիմքային տեքստին և ուղեկցվում փորձագիտական գնահատականների ու տեքստային նորամուծությունների հեղինակների վերաբերյալ լեգենդով, այնուհետև ուղարկվում էր Հանձնաժողովի անդամներին՝ երկրորդ փորձաքննության, որի արդյունքները նույն կերպ

մշակվում էին և նիստից առաջ բաժանվում Հանձնաժողովի անդամներին: Հանձնաժողովի պլանային նիստերում ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի՝ փորձագիտության ենթարկվող բաժնի լրացուցիչ գնահատականներն ու առաջարկությունները տեքստի իմաստային բլոկների հաջորդականությամբ ենթարկվում էին հրապարակային փորձաքննության և արձանագրվում: Յուրաքանչյուր դիտարկվող բաժնի երրորդ փորձաքննության և խմբագրման արդյունքները, Հանձնաժողովի Նախագահի հետ համաձայնեցումից հետո, երկրորդ կամ, անհրաժեշտության դեպքում, երրորդ նիստում ենթարկվում էին եզրափակիչ հրապարակային փորձաքննության՝ առաջարկությունների ներհանձնաժողովային քննարկմամբ և տեքստի կոնսենսուսային հաստատմամբ:

Հանձնաժողովի կողմից վերլուծության և փորձաքննության համակարգման արդյունքների փուլային առաքումը ՀՀ բոլոր գերատեսչություններ լուծում էր անվտանգության պրոբլեմների համապարփակ շրջանակի վերաբերյալ փոխադարձ փուլաշրջանային փորձագիտական խորհրդատվության խնդիրը ինչպես միջգերատեսչական շահերի համադասման, այնպես էլ բախման տեսանկյունից:

Ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի ամբողջ տեքստի միջգերատեսչական փորձագիտական վերջնամշակման ավարտից հետո Հանձնաժողովի անդամների կողմից Քարտուղարություն ներկայացվեցին ռազմավարության իրականացման գերատեսչական ծրագրերի նախագծերը: Ազգային անվտանգության ռազմավարության իրականացման ուղղությամբ գերատեսչությունների գործունեության համակարգման համար գերատեսչական ծրագրերի նախագծերի ամբողջական փաթեթը փորձագիտական գնահատման նպատակով ուղարկվեց բոլոր գերատեսչություններ: ՀՀ ՊՆ ԱՈՀԻ-ն, ռազմավարության տեքստի վերջնախմբագրմանը զուգահեռաբար, Հանձնաժողովի Նախագահ Սերժ Սարգսյանի մտահղացմամբ, ավարտեց Հայաստանի նախարարությունների ու գերատեսչությունների կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում ԱԱՌ-ի իրականացման վերաբերյալ Հանձնաժողովի փորձագետ-անդամների վերլուծական հոդվածների գիտախմբագրական ու հրատարակչական նախապատրաստումը[10]:

Ազգային անվտանգության ռազմավարության վավերացման վերաբերյալ ՀՀ Նախագահի հրամանագրի համաձայն՝ Հայաստանի Կառավարությունը որոշում կայացրեց ռազմավարության իրականացման գերատեսչական ծրագրերի հաստատման ժամանակացույցի վերաբերյալ: Հանձնաժողովի Նախագահը, որը դարձավ ՀՀ Վարչապետ, ծրագրեց, որ մտա-

վոր ու կազմակերպական ջանքերի համադասման նպատակով ՀՀ ՊՆ ԱՈՀԻ-ն հրապարակի ԱԱՌ-ի իրականացման վերաբերյալ փոխնախարարների ու կարգավիճակով նրանց հավասարեցված պաշտոնատար անձանց հայեցակարգային հոդվածների ամբողջական փաթեթը: Հանձնաժողովի քարտուղարության՝ ՀՀ ՊՆ ԱՈՀԻ-ի կողմից հատուկ ուշադրության արժանացավ ՀՀ ԱԱՌ-ի հայերեն տեքստի թարգմանությունների բնագրաբնույթության ապահովման հարցը՝ ԱՄՆ-ում ու ՌԴ-ում քաղաքական անվտանգային գիտության մեջ ու պրակտիկայում ձևավորված հասկացութային-տերմինաբանական ավանդույթների հաշվառմամբ: Քարտուղարությունը նաև նկատելի ներդրում ունեցավ անվտանգային գիտության ու պրակտիկայի ոլորտում հայերեն տերմինաբանության մշակման գործում: Այդ նպատակով աշխատանքներում որպես փորձագետներ ներգրավվեցին արտաքին գործերի նախարարի տեղակալ, պատմական գիտությունների դոկտոր Ա. Ջ. Կիրակոսյանը, ԱԳՆ սպառազինությունների վերահսկման և միջազգային անվտանգության վարչության պետ Ա. Ա. Եդիգարյանը: Հայերեն տեքստի խմբագրման ժամանակ արժեքավոր առաջարկություններ ներկայացրեց Երևանի պետական համալսարանի (ԵՊՀ) փիլիսոփայության պատմության ամբիոնի վարիչ, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ս. Ա. Զաքարյանը:

Քարտուղարության մեթոդաբանական հետազոտություններում կարևոր տեղ հատկացվեց ՀՀ ազգային անվտանգության համակարգի հասկացութային ապարատի մշակմանը: Այդ նպատակով ՀՀ ՊՆ ԱՈՀԻ-ում հեղինակի կողմից՝ ԱՈՀԻ-ի պետի տեղակալ գնդապետ Դ. Ս. Չիլինգարյանի և ԵՊՀ հայոց լեզվի ամբիոնի պրոֆեսոր Ս. Ա. Գալստյանի ակտիվ մասնակցությամբ մշակվեց և Երևանի, Մոսկվայի, Վաշինգտոնի, Բրյուսելի մեթոդաբանական կենտրոններում փորձարկվեց ՀՀ ազգային անվտանգության հարցերին առնչվող հիմնական տերմինների հայերեն–ռուսերեն–անգլերեն բառարանը[11]: Անգլերեն տեքստի մասնագիտական լրամշակման համար կիրառվեց Ռազմավարության նախագծի մշակման գիտական ղեկավարի և մասնագիտական քաղաքական-տերմինաբանական մշակույթի կրողներ հանդիսացող ամերիկահայ փորձագետների (ՀՀ-ում և ԼՂՀ-ում «Ամերիկայի հայկական համագումարի» տարածաշրջանային տնօրեն Արփի Վարդանյան, «Հայք» ԳՀԻ-ի ղեկավար Բաբկեն Վարդանյան և ուրիշներ) միջև նորմատիվ թարգմանության վերաբերյալ պարբերական վերլուծական-լեզվաբանական քննարկումների մեթոդիկան:

Հատուկ պետք է շեշտել այն փաստը, որ ՀՀ ՊՆ ԱՈՀԻ-ն ապահովում էր ոչ միայն Ռազմավարության եռալեզու տեքստերի նույնությունը, այլև դրանց բնագրաբնույթությունը: Տվյալ մոտեցման դրսևորում եղավ ոչ

միայն այն, որ յուրաքանչյուր լեզվով տեքստում օգտագործվեց արևմտյան ու ռուսաստանյան դպրոցներին բնորոշ հասկացութատերմինային համակարգը, ինչով բացառվեց տառացիական թարգմանությունը մայր լեզվից՝ հայերենից, այլև յուրաքանչյուր լեզվում կատարվող խմբագրումների փոխադարձ ներգործությունը՝ հայերեն տեքստի գերակայության պահպանմամբ: Նման փոխներգործությունը հնարավորություն տվեց ապահովելու բարձր մասնագիտական մակարդակ երեք լեզուներով, ինչպես նաև Ռազմավարության ռուսերեն և անգլերեն տեքստերը դարձնելու ռուսախոս և անգլախոս ընթերցողների համար լիովին հասկանալի՝ «հարազատ»: Եռալեզու տեքստերի վրա զուգահեռ աշխատանքի տվյալ փորձը հետագա զարգացման դեպքում կարող է շատ օգտավետ լինել այնպիսի կարևոր քաղաքական փաստաթղթերի մշակման ժամանակ, որոնք նախատեսվում են ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին մասնագիտական լսարանների համար: Այս առումով հատուկ նշենք «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի գլխավոր խմբագիր գնդապետ Դ. Չիլինգարյանի մասնակցությունը բազմալեզու տեքստերի և բառարանների բովանդակային խմբագրման գործին:

Նախագծի միջգերատեսչական մշակման թափանցիկության ապահովման գործում զգալի դեր խաղաց պաշտպանության նախարարության մամլո ծառայությունը՝ պաշտպանության նախարարի մամլո քարտուղար գնդապետ Ս. Շահսուվարյանի գլխավորությամբ: Այն ապահովում էր ոչ միայն Հանձնաժողովի նիստերի ժամանակացույցի ու ծրագրի պատեհաժամ տեղադրումը պաշտպանության նախարարության էլեկտրոնային կայքում և նիստերին ԶԼՄ-ների ներկայացուցիչների մասնակցությունը, այլև հասարակայնության իրազեկումը Հանձնաժողովի աշխատանքների ընթացքի մասին:

Հարկ է նշել նաև Միջգերատեսչական հանձնաժողովի անդամների միջև անխափան օպերատիվ կապի ապահովման գործում այն ակտիվ գործունեությունը, որ ծավալեցին ԱՈՀԻ-ի պետի տեղակալ գնդապետ Ա. Վ. Զաքարյանը, գործավարության պետ Ենթասպա Մ. Ա. Մախսոյանը, ԱՈՀԻ-ի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի գլխավոր խմբագրի տեղակալ փոխգնդապետ Ա. Կ. Հակոբյանը: Հանդեսի տեխնիկական խմբագիր կապիտան Ա. Պ. Նազարեթյանը սուղ ժամկետներում և բարձր որակով ապահովում էր եռալեզու տեքստերի համակարգչային մշակումը և դրանց պատրաստումը ինչպես էլեկտրոնային, այնպես էլ տպածո տարբերակներով: Նախագծի մշակման նախնական փուլում խմբագրական աշխատանքներում մասնակցություն ունեցավ ՀՀ Պաշտպանության նախարարի վարչատնտեսական ծառայության հրատարակ-

չության պետ փոխգնդապետ Ա. Գ. Գրիգորյանը: Ռազմավարության հաստատված ու նախագծային եռալեզու տարբերակները տպագրությանը նախապատրաստելու գործին մասնակցեցին «Հայկական բանակ» հանդեսի խմբագրության բոլոր աշխատողները:

2006 թ. նոյեմբեր-դեկտեմբերին տեղի ունեցան ԱԱՌ-ի գիտական քննարկումներ ԵՊՀ գիտխորհրդի և ԳԱԱ նախագահության ընդլայնված նիստերում՝ գիտական հանրության և հասարակական կազմակերպությունների փորձագետների մասնակցությամբ, ինչպես նաև բաց քննարկում Աժ-ում:

2007 թ. փետրվարին ՀՀ Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի կողմից ԱԱՌ-ի հաստատումը նշանավորեց ՀՀ պաշտպանական համակարգում երկարաժամկետ բարեփոխումների մշակման աշխատանքների ծավալում: Դրան հաջորդեց Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի զեկուցումը, որում նա, հանդես գալով ՀՀ ԶՈՒ-ի ղեկավար կազմի առջև, նշեց, որ «ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը» Հայաստանում պաշտպանական բարեփոխումների մշակման քաղաքական հիմքն է[12]: Եվ այս համատեքստում ԱԱՌ-ի միջգերատեսչական մշակման մեթոդաբանությունը, որը գործնականում ապացուցեց իր արդյունավետությունը և մեթոդաբանական հիմք ստեղծեց ՀՀ ռազմական դոկտրինի մշակման համար:

Ամերիկյան և ռուսաստանյան մի շարք փորձագետների կարծիքով՝ Հայաստանի ԱԱՌ-ի մշակման գործում ամերիկյան, ռուսաստանյան ու եվրոպական մասնագիտական կենտրոնների մեթոդաբանական աջակցության փոխազդեցական ներառմամբ նորամուծական միջգերատեսչական տեխնոլոգիայի կիրառման փորձը կարող է օրինակ դառնալ գործընկեր երկրի կայուն զարգացման ընդհանուր ռազմավարական շահերի հիմքի վրա ԱՄՆ-ի և ՌԴ-ի միջև մտավոր անվտանգային արդյունավետ համագործակցության ծավալման համար: Միևնույն ժամանակ, հայկական պետական-քաղաքական պրակտիկայում միջգերատեսչական քաղաքական տեխնոլոգիայի կիրառման առաջին հաջող փորձը կարող է երաշխիք դառնալ ՀՀ-ում համապետական մասշտաբի փաստաթղթերի ապարատային-բյուրոկրատական նախապատրաստման՝ հետխորհրդային պետություններին բնորոշ ձևականության հաղթահարման համար:

Որպես ամփոփում հարկ է նշել, որ ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման ժամանակ Միջգերատեսչական հանձնաժողովի քարտուղարության դերում ՀՀ ՊՆ ԱՈՀԻ-ի գործունեությունը դարձավ նրա հետագա հետազոտական գործունեության տրամաչափման տեսա-մեթոդաբանական ու կազմակերպական միջոց:

ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ.

[1] Տես *Հ. Ս. Քոթանջյան*, Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման հիմնական ուղեցույցները Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության համատեքստում: «Աշխատանքային տետրեր», 2007, հմ. 1, ինչպես նաև սույն ժողովածուում:

[2] Տես «ՀՀ Նախագահին առընթեր Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, ՀՀ Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության ուղենիշները» զեկուցումը ՀՀ ԶՈՒ-ի հրամանատարական կազմի համար»: Ե., 2005:

[3] Տես *H. S. Kotanjian*. South Caucasus: Developing a Regional Security Architecture. Harvard University, JFK School of Government, «Black Sea Security Program» (http://www.harvard-bssp.org/files/2005/presentation/publications/KOTANJIAN_THE_SOUTH_CAUCASUS_DEVELOPING_ENG.pdf):

[4] Տես *Г. С. Котанджян*. Основы военной политики Республики Армения: военно-политический аспект национальной безопасности. Отдел военной политики, МО РА. Е., 1992; *его же:* Введение в этнополитологию консенсуса–конфликта. Теоретико-методологические проблемы цивилизационного анализа. М., 1992; *его же:* Этнополитология консенсуса–конфликта. Цивилизационный аспект национальной безопасности. М., 1992:

[5] Տես «Open public hearings of Draft NSS at the National Assembly, Republic of Armenia. Report of the Honorable Serzh Sarkissian, Chairman, NSS Elaboration Interagency Commission, Secretary, National Security Council to the President of the Republic of Armenia, Minister of Defense of the Republic of Armenia». 2006, 1 December (http://www.harvard-rgp.org/static/files/273/national_security_armenia_01_15_2007.pdf):

[6] Տես «Հարցազրույց Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին առընթեր Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, Հայաստանի Հանրապետության Պաշտպանության նախարար, Ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի մշակման աշխատանքները համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողովի նախագահ Սերժ Սարգսյանի հետ» (http://www.mil.am/arm/?page=2&id=23&p=4&y=2007&m=10&d=03), *նաև*՝ «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի հրամանագիրը Հայաստանի Հանրապետության Ազգային անվտանգության ռազմավարությունը հաստատելու մասին» (http://www.president.am/president/arm/?task=16&id=329): «ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարություն», «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, 2007:

[7] Տես «Հայաստանի Հանրապետության Վարչապետ, Ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի մշակման աշխատանքները համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողովի նախագահ Սերժ Սարգսյանի ներածական խոսքը»: «Հայկական բանակ», 2007, հմ. 2–3:

[8] Տես *E. S. Quade*. The Systems Approach and Public Policy. «RAND Paper»; *նաև՝ Д. Истон*. Категории системного анализа политики (http://grachev62.narod.ru/Hrest_2/Easton.htm):

[9] Տես «The Delphi Method. IV. Effect of Percentile Feedback and Feed-In of Relevant Facts» (http://www.rand.org/pubs/research_memoranda/RM6118/, *նաև՝* http://www.rand.org/pubs/research_memoranda/2008/RM6118.pdf, *նաև՝* http://stinet.dtic.mil/oai/oai?verb=getRecord&metadataPrefix=html&identifier= AD0702790):

[10] Տես «Հայկական բանակ», 2007, հմ. 2–3:

[11] Տես Հավելված 2. «Հիմնական տերմիններ և հասկացություններ»: «Հայկական բանակ», 2006, հմ. 2:

[12] Տես «ՀՀ Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի զեկուցումը ՀՀ Զինված ուժերում պաշտպանական բարեփոխումների իրականացման վերաբերյալ»: «Հայկական բանակ», 2007, հմ. 1:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԴՈԿՏՐԻՆԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ՈՐՈՇ ՀԱՐՑԵՐ*

«Ցանկացած պետության գերխնդիրը, նրա հիմնական գործառույթը ազգային անվտանգության ապահովումն է: Այն իրականացվում է տվյալ բնագավառում հասարակայնության փորձագետ-ներկայացուցիչների համագործակցությամբ իշխանությունների կողմից մշակվող և ազգային անվտանգության գերակայություններն արտացոլող միասնական պետական քաղաքականության միջոցով: Ազգային անվտանգության ապահովման կարևոր բաղադրիչն է այդ քաղաքականության իրացման ուղղությամբ գերատեսչությունների և իշխանության տարածքային մարմինների գործունեության շարակարգված պլանավորումը»[1]:

Ազգային անվտանգության հարցերին վերաբերող համապետական փաստաթղթերի համակարգում իր ուրույն տեղն ունի պաշտպանական դոկտրինը: Նախկինում, երբ աշխարհը բաժանված էր երկու հակամարտող ճամբարների, պետությունների անվտանգության ապահովումը մեծապես պայմանավորված էր արտաքին համաչափ սպառնալիքներին դիմակայելու նրանց կարողությամբ: «Սառը պատերազմի» դարաշրջանի ավարտից հետո պետությունների մեծ մասի համար համաչափ սպառնալիքների կողքին հայտնվեցին անհամաչափ սպառնալիքները, ինչպիսիք են միջազգային ահաբեկչությունը, ժողովրդագրական և բնապահպանական ճգնաժամները, մահաբեր համաճարակները, հասարակության ու տնտեսության կայուն զարգացմանը խոչընդոտող տարբեր երևույթներ: Դա պահանջեց վերանայել և ընդլայնել անվտանգության ապահովմանը, այդ թվում՝ պետության պաշտպանական ոլորտին, առնչվող հարցերի շրջանակները:

Անվտանգության ապահովման ասպարեզում պետության զինված ուժերի կիրառման, նոր սպառնալիքներին ու մարտահրավերներին համարժեք դիմակայությանը դրանց մշտական պատրաստության ապահովման, պաշտպանական համակարգի արդիականացման, զինված ուժերի սպառազինման քաղաքականության, պաշտպանական ոլորտի պահանջմունքներին տնտեսության, ֆինանսական հնարավորությունների համապատասխանեցման, երիտասարդ սերունդների ռազմահայրենասիրա-

* «Հայկական բանակ», 2007, հմ. 1:

Հոդվածը գրված է Լ. Մարտիրոսովի, Տ. Մարտիրոսյանի և Դ. Չիլինգարյանի համահեղինակությամբ:

կան դաստիարակության վերաբերյալ երկրի ռազմաքաղաքական ղեկավարության տեսակետները համակարգված ձևով ամփոփվում են այդ պետության պաշտպանական դոկտրինում: Ի դեպ, տարբեր երկրներում այդ փաստաթուղթը կրում է տարբեր անվանումներ՝ պաշտպանական կամ ռազմական դոկտրին, ռազմավարություն, հայեցակարգ:

Իհարկե, յուրաքանչյուր պետություն, ելնելով իր միջազգային հարաբերությունների վիճակից, զինված ուժերի առաջ դրվող խնդիրներից, առկա մարդկային, տնտեսական ռեսուրսներից, յուրովի է մոտենում այդ փաստաթղթի մշակմանը: Այդուհանդերձ, կարելի է առանձնացնել «արևմտյան» և «արևելյան» մոդելները: Դրանցից յուրաքանչյուրն արտացոլում է տվյալ պետական-հասարակական կառուցվածքային համակարգի յուրահատուկ կողմերը: Այսպես. արևմտյան մոդելում շեշտը դրվում է գիտության և տեխնոլոգիաների բարձր զարգացածության վրա, մինչդեռ արևելյան մոդելում նախապատվությունը տրվում է մարդկային ռեսուրսների օգտագործմանը:

Ըստ արևմտյան մոդելի նախատեսվում է երեք մակարդակի փաստաթղթերի ստեղծում: Ամենավերին տեղն զբաղեցնում է ազգային անվտանգության ռազմավարությունը, որով ուրվագծվում է պետության գործունեությունը իր դեմ ուղղված սպառնալիքների հաղթահարման և կայուն զարգացման ապահովման ուղղությամբ: Երկրորդ մակարդակի փաստաթուղթը ազգային պաշտպանական ռազմավարությունն է, որը առանձնացնում է պաշտպանական ոլորտում անվտանգության ապահովման ռազմաքաղաքական, ռազմատնտեսական, ռազմագիտական և մյուս ընդհանուր պաշտպանական խնդիրները, նպատակները և այդ նպատակներին հասնելու ուղիները: Երրորդ մակարդակի փաստաթուղթը ռազմական ռազմավարությունն է, կամ ռազմական դոկտրինը, որում խնդիրներն էլ ավելի են կոնկրետացվում: Այստեղ սահմանվում են արտաքին սպառնալիքներին ու մարտահրավերներին հաջողությամբ դիմակայելու համար անհրաժեշտ ռազմական ուժը, նրա կազմը, կառուցվածքը, մարտական պատրաստման եղանակները, ռազմատեխնիկական ապահովման խնդիրները: Բացի այդ, երրորդ մակարդակում մշակվում են նաև առանձին զորատեսակների ռազմավարությունը, օպերատիվ պատրաստման սկզբունքները, մարտավարությունը:

Արևելյան մոդելում փաստաթղթերը մշակվում են երկու մակարդակով՝ ազգային անվտանգության հայեցակարգ և ռազմական դոկտրին, որում համակարգված ձևով տրվում են պաշտոնական տեսակետները զինված ուժերի և այլ զորքերի վերաբերյալ: Բայց վերջերս Ռուսաստանի Դաշ-

նությունում ևս առաջարկ եղավ վերանայելու դոկտրինի մշակման նկատմամբ մոտեցումները և ընդլայնելու այնտեղ կանոնակարգվող հարցերի շրջանը, որպեսզի ոչ թե ստեղծվի երեք փաստաթուղթ, այլ դոկտրինում ներառվեն ընդհանուր պաշտպանական խնդիրները[2]: Դոկտրինը պաշտպանական է, քանի որ այն պետք է արտահայտի պետության միասնական քաղաքականությունը՝ միտված պաշտպանական ոլորտին առնչվող բոլոր բնագավառներում (ռազմական, տնտեսական, ֆինանսական, գիտակրթական, տարածքային կառավարման, ժողովրդագրական և այլն) պետական մարմինների ու հասարակական կազմակերպությունների գործունեության համադասմանը:

Կարծում ենք, որ փոքր երկրների համար նպատակահարմար չէ անվտանգության վերաբերյալ փաստաթղթերի մշակումը երեք մակարդակով: Ուստի պաշտպանական դոկտրինը պետք է նկարագրի ՀՀ ԶՈՒ-ի դերն ու առաքելությունը և ծառայի որպես սկզբունքային փաստաթուղթ բարեփոխումների ուղղորդման համար[3]:

Սովորաբար պաշտպանական դոկտրինը բաղկացած է լինում ներածությունից և մի քանի բաժիններից: Դրանցից առաջինում ներկայացվում են ռազմաքաղաքական հիմքերը՝ վերլուծվում է միջազգային իրադրությունը, արվում են նրա զարգացման վերաբերյալ կանխատեսումներ, բացահայտվում են պետության համար առկա արտաքին սպառնալիքները, ուրվագծվում է դրանց չեզոքացման ընդհանուր ուղին, տրվում են պետության պաշտպանական կազմակերպվածքն ու պաշտպանական քաղաքականությունը և պաշտպանական համակարգի արդիականացմանը նպատակաուղղված բարեփոխումները:

Երկրորդ բաժնում տրվում են ռազմական-ռազմավարական հիմքերը՝ ռազմական սպառնալիքների չեզոքացմանն ուղղված ռազմավարությունը, պաշտպանական անվտանգության ապահովման սկզբունքներն ու եղանակները, Զինված ուժերի կողմից պաշտպանական անվտանգության ապահովման պահանջների բավարարման հայեցակարգային դրույթները: Այստեղ հեռանկարային զարգացումների հաշվառմամբ նկարագրվում են նաև ԶՈՒ-ի կառուցվածքը, նրանց ղեկավարման պետական մարմինները, ԶՈՒ-ի կարողություններն ու մարտական խնդիրների լուծման եղանակները ինչպես պատերազմական, այնպես էլ խաղաղ շրջանում, ռազմատեխնիկական ապահովման քաղաքականության ուղենիշները:

Ռազմատնտեսական հիմքերը շարադրվում են հաջորդ բաժնում: Այստեղ հեռանկարի կտրվածքով ներկայացվում են ռազմատեխնիկական քաղաքականության հիմնադրույթները, այն մարդկային ու նյութատեխնիկական

ռեսուրսները, որոնք պետությունը կարող է տրամադրել պաշտպանական անվտանգության պահանջների բավարարման նպատակով:

Իհարկե, սա տարբերակներից մեկն է. կարող են լինել կառուցվածքային այլ տարբերակներ:

Այնուհանդերձ, հարկ է նշել, որ բաժիններից կարևորագույնը առաջին բաժինն է, քանի որ այստեղ է ներկայացվում ռազմաքաղաքական իրադրության վերլուծությունը, այստեղ են թվարկվում հիմնական ռազմական սպառնալիքները, ըստ որոնց և որոշվում են պաշտպանական ոլորտում անվտանգության ապահովման ուղղությամբ պետության գործունեության գերակայությունները՝ պետության տնտեսական և այլ ռեսուրսների հաշվառմամբ: Ոնստի մենք կարևոր ենք համարում տալ Հայաստանի Հանրապետության շուրջ ձևավորված միջազգային իրադրության համառոտ վերլուծությունը, նրա զարգացման հնարավոր հեռանկարը և ըստ այդմ որոշված ռազմական սպառնալիքները: Այդ վերլուծությունը նպատակահարմար է կատարել ինչպես բազմակողմ, այնպես էլ երկկողմ ձևաչափով և տարբեր մակարդակներում՝ տարածաշրջանային ու միջազգային:

Ռազմաքաղաքական իրադրության համառոտ վերլուծություն

Տարածաշրջանային մակարդակ

Հայաստանի Հանրապետությունը գտնվում է հարավկովկասյան տարածաշրջանում, որն առանձնանում է այստեղ տիրող բարդ ռազմաքաղաքական իրադրությամբ: Տարածաշրջանում առկա են մի քանի ազգամիջյան հակամարտություններ, այստեղ խաչվում են տարբեր տերությունների և ռազմաքաղաքական դաշինքների շահերը: Այդ շահերի համադրման ու մրցակցության պայմաններում էլ ավելի է բարդանում ու խճճվում ռազմաքաղաքական իրադրությունը:

Հայաստանի Հանրապետության անվտանգության համար առանցքային է Ղարաբաղյան հակամարտությունը: Ադրբեջանի ձգտումը՝ այդ հակամարտությունը կարգավորելու Հայաստանի նկատմամբ ռազմական գերազանցության հասնելու միջոցով և որպես դրա հետևանք՝ Ադրբեջանի կողմից հարուցված սպառազինությունների մրցավազքը, պատերազմական գործողություններ վերսկսելու վերաբերյալ Ադրբեջանի բարձրագույն ղեկավարության կողմից բազմիցս հնչեցված սպառնալիքներն ու պատերազմին անթաքույց նախապատրաստությունները, Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի տնտեսական ու տրանսպորտային շրջափակումը Ադրբեջանի և Թուրքիայի կողմից, վերջինիս ծավալուն ռազմական ու

դիվանագիտական օգնությունը Ադրբեջանին հարուցում են Հայաստանի անվտանգության համար մի շարք լուրջ ռազմական սպառնալիքներ:

Այդ ամենը ՀՀ ԶՈՒ-ից պահանջում է գտնվել մշտական բարձր մարտական պատրաստության վիճակում, կատարելագործել ու հզորացնել իր կարողությունը՝ հակառակորդին զսպելու համար:

Նշված սպառնալիքները չեզոքացնելու համար Հայաստանը դիմում է նաև քաղաքական միջոցների: Տարածաշրջանում ռազմաքաղաքական հավասարակշռության պահպանման տեսակետից կարևոր հանգամանքներ են Հայաստանի տարածքում ռուսաստանյան զորակայանի առկայությունը, Հայաստանի ներգրավվածությունը անվտանգության գծով տարբեր միջազգային կառույցներում, ինչպիսիք են ՄԱԿ-ը, ԱՊՀ-ն, ՀԱՊԿ-ը, ԵԱՀԿ-ն, մասնակցությունը ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրին, համագործակցության սերտացումը ԱՄՆ-ի հետ, մասնավորապես՝ պաշտպանական ոլորտում:

Կարևոր գործոն է նաև բարիդրացիական հարաբերությունների պահպանումը Իրանի Իսլամական Հանրապետության հետ, որը Ղարաբաղյան հակամարտության հարցում վարում է հավասարակշռված քաղաքականություն: Իրանի հետ բարեկամական հարաբերությունները հնարավորություն են տալիս չեզոքացնելու Ադրբեջանի հնարավոր փորձերը՝ շահարկելու իսլամական գործոնը, քանի որ Իրանը իսլամական աշխարհի հեղինակավոր պետություններից մեկն է: Բացի այդ, Իրանի դերը Հայաստանի շրջափակման պայմաններում էլ ավելի է կարևորվում, քանի որ Իրանի տարածքով ապահովվում է Հայաստանի կապը ասիական պետությունների հետ, այդ երկրի հետ տնտեսական կապերով լուծվում են նաև ՀՀ էներգետիկ անվտանգության ապահովման մի շարք հարցեր: Տարածաշրջանային պետությունների հետ բարիդրացիական հարաբերությունների հաստատումն ու պահպանումը կարևոր են նաև Ադրբեջանի կողմից հարևան պետությունների տարածքները որպես ռազմահենադաշտ օգտագործելու հնարավորության բացառման առումով:

Միջազգային մակարդակ

Հայաստանի համար միջազգային մակարդակում բացահայտ սպառնալիքներ չկան: Դրան էապես նպաստում է ՀՀ-ի կողմից իր արտաքին քաղաքականության մեջ փոխլրացման սկզբունքի որդեգրումը: Միևնույն ժամանակ միջազգային իրադրության վերլուծություն կատարելիս պետք չէ մոռանալ, որ հաճախ նույն երևույթը անվտանգության ապահովման առումով կարող է լինել և՛ դրական, և՛ բացասական: Օրինակ՝ արդի

աշխարհին առավել բնորոշ գործընթացներից է համընդհանրացումը (գլոբալացում): Այն, մի կողմից, նպաստում է պետությունների միջև գոյություն ունեցող հակասությունների հարթմանը, մյուս կողմից՝ սպառնում է հատկապես սակավաթիվ ժողովուրդների ազգային ինքնությանը:

Այսօր էապես նվազել է համաշխարհային պատերազմի բռնկման հավանականությունը: Միևնույն ժամանակ ահաբեկչությունը ձեռք է բերել միջազգային բնույթ: Ուստի Հայաստանի համար կարևոր խնդիր է ակտիվ մասնակցությունը միջազգային ահաբեկչության դեմ պայքարին: Բայց դա հանգեցնում է նաև մեր և այլ պետությունների պաշտպանական համակարգերի համատեղելիության, նրանց փոխգործունակության ապահովման անհրաժեշտությանը: Այս առումով կարևոր է Հայաստան–ՆԱՏՕ երկխոսության հետագա զարգացումը: ԳՀԽ ծրագրի շրջանակներում իրականացվող «Անհատական գործընկերության գործողությունների ծրագիրը» նպատակաուղղված է ՀՀ ԶՈՒ-ի և ընդհանուր առմամբ պաշտպանական համակարգի արդիականացմանը, այդ նպատակով ծրագրվող բարեփոխումների հաջող ընթացքի ապահովմանը:

Հայաստանի պաշտպանական անվտանգության ապահովման տեսակետից կարևոր է մասնակցությունը Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպության շրջանակներում ծավալված գործունեությանը՝ միտված կոլեկտիվ անվտանգության ապահովման, միջազգային ահաբեկչության, զանգվածային ոչնչացման զենքի ու նրա բաղադրամասերի և թմրանյութերի տարածման, մարդկանց առևտրի դեմ պայքարի գործուն մեխանիզմների ստեղծմանը: Մասնակցությունն այդ կազմակերպությանը Հայաստանին հնարավորություն է տալիս իր համար շահավետ կերպով լուծելու Զինված ուժերի ռազմատեխնիկական ապահովման մի շարք խնդիրներ:

Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական անվտանգության դեմ ուղղված արտաքին սպառնալիքները

Նշված բարդ ռազմաքաղաքական միջավայրում ի հայտ են գալիս Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական անվտանգության համար մի շարք սպառնալիքներ, որոնք ունեն համաչափ և անհամաչափ բնույթ:

Համաչափ սպառնալիքներն են.

– Հայաստանի Հանրապետության բնակչության ֆիզիկական գոյության, պետության անկախության, ինքնիշխանության և տարածքային ամբողջականության, սահմանների անձեռնմխելիության նկատմամբ այլ պետությունների կամ նրանց կառույցների կողմից ձեռնարկվող ոտնձգությունները, միջամտությունը Հայաստանի ներքին գործերին,

– Հայաստանի Հանրապետության նկատմամբ Ադրբեջանի Հանրապետության ռազմական գերազանցության ձեռքբերման միջոցով Ղարաբաղյան հիմնախնդրի ռազմական հանգուցալուծման նպատակով Ադրբեջանի Հանրապետության կողմից պատերազմական գործողությունների վերսկսումը,

– Հայաստանի Հանրապետությանը սահմանակից պետություններում տեղի ունեցող ներքին քաղաքացիական բախումները և լայնածավալ ռազմական գործողությունները,

– բարեկամական ռազմաքաղաքական դաշինքների թուլացումը կամ քայքայումը,

– թշնամական դաշինքների ստեղծումն ու ամրապնդումը, մասնավորապես՝ Թուրքիայի Հանրապետության և Ադրբեջանի Հանրապետության ռազմավարական դաշինքը,

– այլ պետությունների հատուկ ծառայությունների քայքայիչ գործունեությունը,

– Հայաստանի Հանրապետության քաղաքական, տնտեսական, մշակութային, հաղորդակցային մեկուսացումը,

– Հայաստանի Հանրապետության դեմ տեղեկատվական պատերազմի վարումը՝ Հայաստանի մասին ապատեղեկատվության տարածման միջոցով:

Անհամաչափ սպառնալիքներն են.

– Հայաստանի Հանրապետության դեմ ոչ կանոնավոր արտաքին ռազմական ուժի կիրառումը,

– անդրազգային հանցագործությունները, այդ թվում՝ միջազգային ահաբեկչությունը, զանգվածային ոչնչացման զենքի ու նրա բաղադրամասերի, թմրանյութերի տարածումն ու տարանցումը,

– Հայաստանի Հանրապետության տարածքում և սահմանակից շրջաններում, ինչպես նաև համընդհանուր մասշտաբների մահաբեր համաճարակները, բնական ու տեխնածին աղետները[4]:

Տվյալ և ապագայում հնարավոր այլ սպառնալիքների հաջողությամբ դիմակայելու, դրանք չեզոքացնելու և/կամ վերացնելու համար Հայաստանի Հանրապետությունը որպես գերակայություն որդեգրել է պաշտպանական ոլորտում բարեփոխումների իրականացման և փոխլրացման սկզբունքի վրա հիմնվող միջազգային ինտեգրման քաղաքականությունը[5]:

Պաշտպանական ոլորտում ծրագրված բարեփոխումները նպատակաուղղված են՝

– ՀՀ պաշտպանական ոլորտի կայուն զարգացմանը,

– ՀՀ ՁՈՒ-ի արդիականացմանն ու մարտունակության բարձրացմանը, արտաքին սպառնալիքներին ու մարտահրավերներին համարժեքորեն հակազդելու կարողության ապահովմանը,

– համընդհանուր անվտանգության ապահովման ուղղությամբ միջազգային ձեռնարկումներին ՀՀ ՁՈՒ-ի ակտիվ մասնակցության համար միջազգային անվտանգության տարբեր կառույցների հետ փոխգործունակության ու համատեղելիության ապահովմանը[6]:

Միջազգային ինտեգրումը նպատակաուղղված է Հայաստանի Հանրապետության կողմից իր պաշտպանական անվտանգության համար միջազգային երաշխիքների ստեղծմանը: Ընդսմին Հայաստանը մշտապես շեշտում է, որ իրեն դիտում է ոչ որպես միջազգային անվտանգության սպառողի, այլ որպես դրա ապահովման ակտիվ մասնակցի:

Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական կազմակերպվածքն ու պաշտպանական քաղաքականությունը

Հայաստանի Հանրապետությունն իր պաշտպանական անվտանգությունն ապահովելու համար համադրված ու նպատակային ձևով կիրառում է իր պաշտպանական կազմակերպվածքը, որը ներառում է պետության ամբողջ՝ ռազմական, քաղաքական, տնտեսական, գիտական, հոգևոր, տեղեկատվական և այլ բնագավառների ներուժը:

Պետության պաշտպանական կազմակերպումը ծառայում է ՀՀ պաշտպանական անվտանգության ապահովման նպատակներին: Որպես կազմակերպման արդյունք ձևավորվում է պետության պաշտպանական կազմակերպվածքը:

Հայաստանի պաշտպանական կազմակերպվածքը *ներառում* է՝

– Նախագահին առընթեր ազգային անվտանգության խորհուրդը, որն իր աշխատակազմով ու ռազմավարական հետազոտությունների կենտրոնով հանդերձ ռազմավարական ղեկավարման գլխավոր մարմինն է և համադասում է պետական մարմինների գործունեությունը պաշտպանական ոլորտում,

– ՀՀ Զինված ուժերը, որոնք պաշտպանական անվտանգության ապահովման միջուկն ու հիմքն են, այլ զորքեր, աշխարհազորը, ռազմական կազմավորումները և պետական մարմինները, որոնք նախատեսված են ռազմական մեթոդներով պաշտպանական անվտանգության ապահովման խնդիրների իրականացման համար, ինչպես նաև՝ նրանց ղեկավարման մարմինները,

– երկրի արդյունաբերական և գիտական համալիրների այն մասը, որը նախատեսված է պաշտպանական անվտանգության պահանջմունքների բավարարման համար:

Պետության պաշտպանական կազմակերպվածքի զարգացման *հիմնական նպատակն* է ազգային շահերի, Հայաստանի և նրա դաշնակիցների պաշտպանական անվտանգության երաշխավորված պաշտպանությունը:

Պաշտպանական կազմակերպվածքի զարգացման *գլխավոր սկզբունքներն* են՝

– ռազմաքաղաքական իրադրության և նրա զարգացման հեռանկարների վերլուծության արդյունքների հաշվառում,

– ղեկավարման կենտրոնացում՝ միանձնյա ղեկավարման իրավական հիմքերի վրա,

– երկրի տնտեսական հնարավորությունների սահմաններում մարտական և զորահավաքային պատրաստականության բարձր մակարդակի, ինչպես նաև պաշտպանական անվտանգության խնդիրներին ռազմական ղեկավարման ու զորքերի (ուժերի) կառավարման մարմինների, նրանց ենթակառուցվածքների, մարտական կազմի ու պահեստազորի թվաքանակի, նյութական միջոցների ու պաշարների համապատասխանության ապահովում,

– կրթության և դաստիարակության միասնություն,

– ծառայողների իրավունքների ու ազատությունների իրականացում, նրանց սոցիալական պաշտպանվածության, արժանապատիվ սոցիալական կարգավիճակի ու կյանքի բարձր որակի ապահովում:

Պետության պաշտպանական կազմակերպվածքի բոլոր բաղադրիչների զարգացումն իրականացվում է համապատասխան նորմատիվ-իրավական ակտերի, որոնք դրանց գործունեությունը կանոնակարգում են համադրված, համակարգված և համաձայնեցված ծրագրերի ու պլանների միջոցով:

Պետության պաշտպանական կազմակերպվածքի զարգացման *գերակայություններն* են՝

– պետության պաշտպանական կազմակերպվածքի միացյալ ղեկավարման համակարգի ստեղծում ու արդյունավետ գործունեության ապահովում,

– ռազմավարական զսպումն ապահովող զորքերի (ուժերի) զարգացում և կատարելագործում, ներառյալ՝ աշխարհազորի կառուցվածքը և կազմը,

– զորահավաքային ռեսուրսների նախապատրաստման համար ենթակառուցվածքների անհրաժեշտ պատրաստության ձևավորում ու պահպանում և ՀՈՒ-ի, այլ զորքերի ու աշխարհազորի զորահավաքային ծավալման ապահովում,

– մշտական մարտական պատրաստությամբ զորամիավորումների, միավորումների և զորամասերի համալրում, հանդերձավորում, համակողմանի ապահովում ու պատրաստում լայնածավալ կամ տեղային պատերազմներում ու հակամարտություններում մարտական գործողությունների վարման խնդիրների լուծման համար:

Պետության պաշտպանական կազմակերպվածքի զարգացման ուղղություններն են՝

– պետության պաշտպանական կազմակերպվածքի բաղադրիչների, կառուցվածքի, կազմի ու թվաքանակի համապատասխանեցում պաշտպանական անվտանգության ապահովման խնդիրներին՝ երկրի տնտեսական հնարավորությունների հաշվառմամբ,

– պետական և ռազմական ղեկավարման համակարգի գործունեության որակական մակարդակի, արդյունավետության և տեխնոլոգիական հիմքի անվտանգության բարձրացում,

– պաշտպանական կազմակերպվածքի ռազմատնտեսական ապահովման կատարելագործում՝ հիմնված դաշնակիցների հետ հարաբերությունների սերտացման, ֆինանսական միջոցների ու նյութական ռեսուրսների կենտրոնացման, նպատակային ու արդյունավետ օգտագործման վրա,

– ռազմավարական պլանավորման կատարելագործում՝ ՁՈՒ-ի, այլ զորքերի և աշխարհազորի միասնական կիրառման սկզբունքի հիման վրա,

– կադրերի պատրաստման, ռազմական կրթության, օպերատիվ և մարտական պատրաստման, զինծառայողների դաստիարակության, ինչպես նաև ռազմական գիտության համակարգերի գործունեության արդյունավետության մեծացում, նոր համակարգերի ստեղծում,

– համալրման համակարգի կատարելագործում՝ պայմանագրազորակոչային սկզբունքի հիման վրա, պայմանագրային զինծառայողների մասնաբաժնի ավելացում՝ անհրաժեշտ սոցիալ-տնտեսական պայմանների ստեղծմանը զուգահեռ, առաջնահերթորեն՝ կրտսեր հրամանատարական կազմի ու մարտական մասնագիտությունների գծով առաջատար մասնագետների պաշտոնների համար,

– սպառազինության և ռազմական տեխնիկայի շահագործման և վերանորոգման համակարգի արդյունավետության մեծացում,

– ՁՈՒ-ի և այլ զորքերի, նրանց ղեկավարման մարմինների հատուկ տեղեկատվական ապահովման կատարելագործում,

– օրինականության, իրավակարգի ու զինվորական կարգապահության ամրապնդում,

– զինվորական ծառայության վարկի բարձրացման, ՀՀ քաղաքացիներին զինծառայությանը նախապատրաստման ուղղությամբ պետական քաղաքականության իրականացում,

– միջազգային ռազմական (ռազմաքաղաքական) և ռազմատեխնիկական համագործակցության զարգացում,

– պաշտպանական կազմակերպվածքի, ինչպես նաև հասարակության հետ նրա հարաբերությունների համակարգի նորմատիվ-իրավական հենքի կառուցման, զարգացման և կիրառման կատարելագործում:

Ռազմական շինարարության արդի փուլի բաղկացուցիչ և գերակա խնդիր է համալիր պաշտպանական բարեփոխման իրականացումը՝ պայմանավորված ՀՀ ռազմաքաղաքական իրադրության, խնդիրների և պաշտ-

պանական անվտանգության ապահովման պայմանների արմատական փոփոխություններով:

Պաշտպանական բարեփոխման շրջանակներում իրականացվում է պետության պաշտպանական կազմակերպվածքի բոլոր բաղադրիչների փոխկապված ու համակարգված բարեփոխում:

Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական քաղաքականությունը

Հայաստանի պաշտպանական անվտանգության ապահովման գլխավոր միջոցը Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական քաղաքականությունն է: Այն բխում է «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության» հիմնադրույթներից և ունի արտաքին ու ներքին ուղղություններ:

Հայաստանի պաշտպանական քաղաքականության *կարևոր նպատակները* սահմանված են երկրի հիմնական օրենքով՝ Սահմանադրությամբ: Դրանցից է բնակչության ֆիզիկական գոյության, պետության անկախության, ինքնիշխանության, տարածքային ամբողջականության և սահմանների անձեռնմխելիության, սահմանադրական կարգի պահպանման երաշխավորումը:

Պաշտպանական քաղաքականության *հիմնական խնդիրներն* են՝ պաշտպանական ներուժի ստեղծումը, ձևավորումը, նրա կազմի կարգավորումը և անհրաժեշտ մակարդակի ապահովումը, ազգային և պետական քաղաքական նպատակներին հասնելու համար ռազմական ուժի կիրառման պայմանների որոշումը:

Պաշտպանական քաղաքականությունը կոչված է *որոշելու*՝

– պաշտպանության նպատակներին հասնելու համար ռազմական ուժի կիրառման հնարավորությունը, անհրաժեշտությունը և սահմանները,

– պետության պաշտպանական անվտանգության ապահովման համար անհրաժեշտ ու բավարար ռազմական և այլ բնույթի ներուժի որակական ու քանակական բնութագրերը,

– Հայաստանի Հանրապետության կողմից ռազմական ուժի օգտագործման ուղիները, պաշտպանական անվտանգության ապահովման, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ նաև հակառակորդի վրա ռազմական ներգործության եղանակները:

Պաշտպանական ոլորտում ծրագրվող բարեփոխումների կարևոր ուղղություններից են՝

– ՀՈՒ-ի նկատմամբ ժողովրդավարական քաղաքացիական վերահսկողության սահմանումը, այդ թվում՝ պաշտպանության նախարարության և Գլխավոր շտաբի աշխատակազմերի համապատասխան քաղաքացիականացումը,

– պաշտպանական ոլորտը կարգավորող օրենսդրական դաշտի կատարելագործումը:

Հասկանալի է, որ այն վարչությունները, որոնք անմիջականորեն զբաղվում են մարտական խնդիրների կատարման ժամանակ զորքերի կառավարման և մարտական ապահովման հարցերով, պետք է պահպանեն զինծառայողների գերակշռությունը, թեև իրենց հաստիքացուցակում կարող են ունենալ նաև քաղաքացիական պաշտոններ: Մյուս վարչությունները կարող են քաղաքացիականացվել՝ ըստ անհրաժեշտության պահպանելով առանձին զինվորական հաստիքներ:

Օրենսդրական դաշտը ոչ լիովին է համապատասխանում ներկայիս պահանջներին և իրողություններին, առավել ևս՝ չի համապատասխանի հեռանկարում: Ուստի նպատակահարմար է մշակել նոր օրենքներ կամ փոփոխություններ կատարել արդեն գործող օրենքներում: Այստեղ կարևոր է, որ դոկտրինում արտացոլված լինեն ընդհանուր պահանջներն ու մոտեցումները, ինչը հնարավորություն կտա ապահովելու նոր օրենքների համակարգված մշակումը և խուսափելու օրենքների միջև հակասությունների առաջացումից:

Ժողովրդավարական արժեքների արմատավորման առումով շատ կարևոր է զինծառայողների իրավունքների պաշտպանության համակարգի ձևավորումը: Դա կարող է արվել կա՛մ առանձին հաստատության ստեղծմամբ, կա՛մ էլ մարդու իրավունքների պաշտպանի աշխատակազմում հատուկ խմբի կազմավորմամբ:

Պաշտպանական անվտանգության ռազմատնտեսական ապահովումը

Ռազմատնտեսական ապահովման *հիմնական նպատակն* է պետության պաշտպանական կազմակերպվածքի ֆինանսական ու նյութական կարիքների բավարարումը:

Ռազմատնտեսական ապահովման *կարևոր խնդիրներն* են.

– պետության պաշտպանական կազմակերպվածքի կողմից լուծվող խնդիրների և նրա առաքելությունների՝ ժամանակին և ամբողջ ծավալով ֆինանսական ապահովումը,

– պաշտպանական անվտանգության ապահովման նպատակով հատկացվող նյութական ռեսուրսների և դրամական միջոցների ծախսերի օպտիմալացումը, դրանց օգտագործման արդյունավետության մեծացումը,

– երկրի գիտատեխնիկական, տեխնոլոգիական և արտադրական բազայի, Զինված ուժերի և այլ զորքերի, պաշտպանական ենթակառուցվածքի զարգացման ապահովումն ըստ պաշտպանական անվտանգության շահերի,

– պաշտպանական անվտանգության շահերին համապատասխան՝ երկրի տնտեսության քաղաքացիական ու ռազմական ճյուղերի ինտեգրումը և պետության ռազմատնտեսական գործունեության համակարգումն ու համադրումը,

– Զինված ուժերի և այլ զորքերի զինվորական ու քաղաքացիական ծառայողների, ինչպես նաև ռազմաարդյունաբերական համալիրում աշխատող քաղաքացիների սոցիալական ապահովման մակարդակի բարձրացումը,

– երկրի տնտեսության ու բնակչության զորահավաքային պատրաստության ու պատրաստման համակարգերի գործունեության ու կատարելագործման ապահովումը,

– նյութական միջոցների պաշարների կուտակումն ու պահպանումը,

– փոխշահավետ միջազգային ռազմական (ռազմաքաղաքական) ու ռազմատեխնիկական համագործակցության իրականացումը,

– ռազմատնտեսական ոլորտին վերաբերող միջազգային պայմանագրերի կատարումը:

Անհրաժեշտության դեպքում պետության տնտեսությունը պետք է կարողանա արագ և առանց մեծ դժվարությունների խաղաղ պայմաններից փոխադրվել պատերազմականի:

Ռազմատեխնիկական քաղաքականությունը

Ռազմատեխնիկական քաղաքականության *հիմնական նպատակն* է ապահովել Զինված ուժերի պահանջմունքները սպառազինության և մարտական տեխնիկայի հարցում: Ինչպես ցույց է տալիս համաշխարհային փորձը, առավել գերադասելի է շեշտը դնել մարտական համակարգերի վրա՝ նախընտրելով համատեղելի համակարգեր: Ռազմատեխնիկական քաղաքականությունը սահմանում է, թե որ սպառազինությունը, ռազմամթերքը նպատակահարմար է արտադրել երկրի ներսում, իսկ որը՝ գնել արտերկրում:

Ռազմական ռազմավարությունը

Ռազմական ռազմավարությունում շարադրվում են պաշտպանական դոկտրինի ռազմավարական-օպերատիվ հիմքերը՝ ռազմական պաշտպանության գլխավոր սկզբունքները, ՀՈՒ-ի, այլ զորքերի, աշխարհազորի կիրառման նպատակներն ու հիմնական ձևերը, զորքերի խնդիրները խաղաղ, սպառնագին և պատերազմական շրջաններում, անհրաժեշտ ռազմական կարողությունները, ՀՈՒ-ի կառուցվածքը, զորքերի օպերատիվ նպատակները, ինչպես նաև պատերազմներում ու զինված հակամարտություններում ռազմարշավների և օպերացիաների բնույթն ու տարատեսակները: Ընդ որում, պետք է հատուկ նշվեն ՀՈՒ-ի գործունեության օպերատիվ հիմունքները, այդ թվում՝

– զինված պայքարի, Զինված ուժերի և այլ զորքերի կիրառման մեթոդների ու միջոցների հնարավոր բնույթը, պատերազմի վարման, կանոնավոր բանակի ու աշխարհազորի ռազմավարության սկզբունքները,

– ռազմարշավների, օպերացիաների և այլ ռազմական գործողությունների շրջանակները, բնութագրերը և տարատեսակները,

– այդ գործողությունների հաջողության ապահովմանը նպատակաուղղված կադրային քաղաքականության ուղենիշները:

Ռազմական ռազմավարությունը օպերատիվ արվեստի միջոցով ներազդում է մարտավարության, ռազմական ընթացակարգերի, Զինված ուժերի կառուցվածքի ու կազմակերպման, օպերացիաների պլանավորման, կադրերի ուսուցման և վերապատրաստման, ինչպես նաև վարժանքների, զինվորական խաղերի ու մոդելավորման վրա: Ռազմական ռազմավարությունը նաև ազդում է տվյալ պետության, ինչպես նաև այլ պետությունների քաղաքականության ուղեգծերի վրա:

Զինվորական անձնակազմի ուսուցումն ու վերապատրաստումն իրենց հերթին ազդում են ռազմական ռազմավարության ապագա վերամշակումների վրա:

Զինված ուժերի կարողությունները սովորաբար վերլուծում են՝ ելնելով այն ենթադրությունից, որ այդ ուժերը գործելու են ռազմական ռազմավարությամբ ուրվագծված ռազմավարական-օպերատիվ սահմաններում: Նման վերլուծությունները հիմք են դառնում պլանավորման համար: Ռազմական ռազմավարությունը հաշվի է առնում ոչ միայն զինված ուժերի ներկա վիճակը, այլև դրանց ապագա զարգացումը՝ դրանով իսկ ազդելով օպերացիաների (մարտական գործողությունների) և մարտական ներուժի պլանավորման վրա:

Եթե նախկինում պետությունը ռազմական ռազմավարություն չի ունեցել, ապա դրա մշակման ժամանակ օգտագործվում են գլխավոր պաշտպանական (զորահավաքային, զորքերի ծավալման և այլն) կամ օպերացիաների պլանները: Իսկ պաշտպանական դոկտրինի հաստատումից հետո օպերացիաների պլանավորումն արդեն բխում է դոկտրինից և նրա ռազմական ռազմավարությունից:

Զորքերի (ուժերի) կամ զորատեսակների համատեղ գործողություններ, ինչպես նաև միջազգային ռազմական գործողություններ պլանավորելիս կարևոր է, որ պետական պաշտպանական մարմինները և ռազմական ստորաբաժանումները իրազեկ լինեն միմյանց գործողությունների պլաններից: Այս առումով առաջանում է պաշտպանական ոլորտին առնչվող տարբեր տեսակի ու մակարդակների ռազմավարությունների, հայեցակարգերի, կանոնադրությունների ու կանոնագրքերի համահունչ լինելու խնդիրը:

Ռազմական ռազմավարությունը հիմք է ծառայում ընդհանրացման ու ստանդարտացման համար, որպեսզի տարբեր զորատեսակներ ու զորքեր համատեղ գործելիս ցուցաբերեն միանման ըմբռնում ու մոտեցում: ՀՀ պաշտպանական կառույցներում ստանդարտացումը, կարծում ենք, պետք է կատարվի ռազմական ռազմավարության հիման վրա, թեև ստանդարտացման աղբյուր են նաև այլ՝ ավելի ցածր մակարդակի փաստաթղթերը (կանոնագրքեր, կանոնադրություններ և այլն), սակայն դոկտրինի ընդունումից հետո դրանք պետք է միայն լրացնեն հիմնական ռազմավարական փաստաթուղթը:

Ռազմական ռազմավարության մշակման միջազգային փորձը ցույց է տալիս, որ անհրաժեշտ է հաշվի առնել ինչպես ազգային ռազմական ավանդույթները, այնպես էլ համաշխարհային ռազմական զարգացումները:

Ազգային բանակաշինական փորձը և միջազգային զարգացումները

Նախորդ դարի հայկական ռազմուժի պատմության ամբողջ ընթացքը մեր ուշադրությունը սևեռում է հատկապես մի նշանակալի փաստի վրա, որը մինչ օրս չի կորցրել իր արդիականությունը: Եվ հայ-վրացական պատերազմի, և՛ Զանգեզուրի ինքնապաշտպանական կռիվների ժամանակ զորավար Դ. Կանայանը և սպարապետ Գ. Նժդեհը կիրառել են աշխարհազորային ստորաբաժանումների կազմավորման և զորահավաքի անցկացման տարածքային սկզբունքները, որոնք չափազանց արդյունավետ են եղել պաշտպանական կռիվների շրջանում: Բայց դրանք բավական անարդյունավետ էին հակառակորդի տարածքում հակահարձակման ժամանակ, քանի որ գյուղացիները լքում էին զորքը, երբ այն հեռանում էր իրենց բնակավայրերից: Արցախյան ազատամարտի սկզբնական՝ պաշտպանական, շրջանում, երբ ռազմական գործողությունները ծավալվում էին ֆիդայական ջոկատների միջոցով, կիրառվեց նման սկզբունք, սակայն բանակաշինության հենց սկզբից կիրառվեց զորակոչի արտատարածքային սկզբունքը. այն ավելի էր համապատասխանում պատերազմի հաջորդ՝ հակահարձակման փուլին: Ժամանակակից զինված բախումները ուսումնասիրելով՝ տեսնում ենք, որ տեխնիկապես կամ թվապես մեծ գերակշռություն ունեցող հակառակորդի դեմ կռվելիս կանոնավոր բանակը չի կարողանում երկար ժամանակ պաշտպանվել, մինչդեռ աշխարհազորային միավորները բավական հաջող են կիրառում հայդուկային ռազմավարությունը՝ հակառակորդին պատճառելով անընդունելի կորուստներ և ստեղծելով անհանդուրժելի պայմաններ: Պարտիզանական մեթոդների կիրառումը նշանակում է, որ ստորաբաժանումները պետք է զինված պայքար մղեն միայն ռազմական նշանակության օբյեկտների ու կոմբատանտների դեմ, և նման պարագայում այդ պայքարի ձևը կհամարվի օրինաչափ՝ միջազգային իրավունքին համապատասխանող: Շատ կարևոր է հաշվի առնել այս հանգամանքը՝ ահաբեկչական գործունեության մեջ մեղադրված չլինելու համար:

Պետության կողմից ռազմական ռազմավարության մեջ անհամաչափ պայքարի համակարգի նախատեսումը ժամանակակից պատերազմներում թվաքանակով կամ սպառազինվածությամբ գերազանցող հակառակորդի դեմ գործելու իրեն արդարացնող հիմնական մեթոդներից է: Այն դրսևորում է անգամ ղեկավարման կենտրոնական համակարգի փլուզման դեպքում՝ ի հաշիվ տվյալ երկրի մարդկային ռեսուրսների: Պարտիզանական պատերազմի կիրառման արդյունավետ ձևերից է նաև պայքարի ինչպես սովորական, այնպես էլ պարտիզանական մեթոդներ կիրառող հակառակորդի վրա ներգործության կամ դիմադրության ցան-

ցային համակարգի անցնելու դեպքում լիազորությունների հանձնումը անմիջական կատարողներին (օրինակ՝ «Կասկադը» Աֆղանստանում) կամ դաշտային հրամանատարներին: Ուսումնասիրելով հանուն իրենց անկախության Սլովենիայի ու Խորվաթիայի մղած պատերազմներում կիրառված տարածքային պաշտպանության փորձը*, Վիետնամի, Աֆղանստանի ու Իրաքի օրինակները՝ կարելի է պնդել, որ պարտիզանական պայքար կազմակերպելու համար աշխարհագրային ստորաբաժանումների համակարգի կիրառումը արդյունավետ և իրեն միանգամայն արդարացրած միջոց է: Նման ստորաբաժանումներն իրենց լավ են դրսևորում նաև երկրի տարածքի խորքը ներխուժած օդաշարժունակ և դիվերսիոն ստորաբաժանումների ու խմբերի մեկուսացման և չեզոքացման գործում, ինչը ժամանակակից ռազմարվեստում էական դեր ունի փոքր տարածքով երկրների համար[7]:

Կարծում ենք, որ ռազմական դրության պայմաններում զորահավաքի տարածքային սկզբունքը նպատակահարմար է կիրառել նաև այն պատճառով, որ ներկայումս սպառնագին և պատերազմի սկզբնական շրջանները խիստ կրճատվել են[8], և հարձակման ենթարկված երկրները չեն հասցնում իրականացնել արտատարածքային սկզբունքով զորահավաքն ու զորքերի ծավալումը մինչև գլխավոր ուժերի մարտի բռնվելը[9], իսկ որոշ դեպքերում, երբ պետությունը չունի համապատասխան ռազմավարական տարածք, անգամ մինչև երկրի ռազմակալումը**: Դա է պատճառը, որ մի շարք երկրներ զորահավաքի արագ իրագործման համար նախատեսում են հենց տարածքային սկզբունքը, որը ենթադրում է զորահավաքային՝ ինչպես մարդկային, այնպես էլ նյութատեխնիկական, ռեսուրսների նպատակային նախապատրաստում ու կուտակում:

Ռազմական դրության համար նմանատիպ զորահավաքային համակարգեր նախատեսում են Շվեյցարիան (պատերազմի դեպքում կարող է կազմավորել շուրջ 600 հազար մարդուց կազմված բանակ), Իսրայելը

* Կարծիք կա, թե պարտիզանական պայքարը կարող է կրել միայն տարերային բնույթ: Սակայն երկրորդ համաշխարհային և այլ պատերազմների փորձը (պարտիզանական շարժումը Խորհրդային Միության գրավված տարածքներում, «մակի» շարժումը Ֆրանսիայում և այլն) վկայում է, որ պարտիզանական պայքարը կարող է կազմակերպված լինել նաև հակառակորդի ագրեսիայի ենթարկված պետության կառավարության կողմից: Հաշվի առնելով սույն թեմայի յուրահատկությունը և կարևորությունը՝ հեղինակները նախատեսում են դրա առանձին քննարկում հետագա հոդվածներում:

** Ինչը տեղի ունեցավ 20-րդ դարում Լիբանանի դեմ Իսրայելի ծավալած գործողությունների ժամանակ:

(կարող է 6 ժամվա ընթացքում կազմավորել մոտ 250 հազար մարդուց կազմված բանակ) և Դանիան: Ընդ որում, վերջինս ռազմական դրության պայմաններում կիրառում է աշխարհագրային ստորաբաժանումներ «Հեմվեռն» կառույցի միջոցով, որի տարեկան բյուջեն կազմում է պաշտպանական բյուջեի 3 տոկոսը: ԱՄՆ-ում ևս կա նման կառույց: Այն կոչվում է Պետության պաշտպանության ուժեր, կամ միլիցիա: Նրա խնդիրն է պատերազմի ժամանակ իրականացնել տարածքային պաշտպանություն՝ աջակցելով զինված ուժերին:

Արևելյան դոկտրինները պաշտպանական համակարգերի կառուցման ժամանակ նկատի են ունենում մեծ ռազմավարական տարածքներ, ինչը պատերազմի դեպքում հնարավորություն կտա իրականացնելու զորահավաքը: Կարծում ենք՝ Հայաստանի պարագայում դա այնքան էլ նպատակահարմար չէ: Ուստի անմիջական հարձակման պայմաններում կարելի է զորահավաք անցկացնել տարածքային սկզբունքով: Իսրայելը, որը անցյալ դարի կեսերին ուներ զորահավաքի արտատարածքային համակարգ, յոթնասունականների պատերազմի ժամանակ կանգնեց նման խնդրի առջև և մեծ դժվարությամբ հասցրեց կատարել զորահավաքը ու փոխել պատերազմի անբարենպաստ ընթացքը: Այդ էր պատճառը, որ Իսրայելում դրանից հետո սկսեցին կիրառել ռազմական բնակավայրերի սկզբունքը, որը, կարծում ենք, կիրառելի է նաև Հայաստանի պայմաններում:

Արևմտյան դոկտրինները նախատեսվում են սահմանափակ պատերազմներ վարելու համար և ամենևին պատրաստված չեն երկարատև ու զանգվածային պատերազմների (բացի ԱՄՆ-ից ու Ֆրանսիայից): Բացառություն են կազմում նաև թուրքական և իրանական ռազմական համակարգերը, որոնք նախատեսում են կորպուս–բրիգադ օպերատիվ կառուցվածքը, յուրաքանչյուրը ունի մոտ 1–2 միլիոնանոց պատրաստի պահեստազորի հնարավորություն՝ հիմնված զորակոչի համակարգի վրա, միևնույն ժամանակ դրանք ունեն նաև բարձր շարժունակությամբ մեծ ստորաբաժանումներ՝ օժտված ռազմավարական տեղաշարժի կարողությամբ: Թեև նման ունակության ապահովումը ՀՀ ԶՈՒ-ում նպատակահարմար է միայն խաղաղապահ բրիգադի համար (համաձայն ԱԳԳԾ-ի), այնուամենայնիվ անհրաժեշտ է դեսանտագրոհային գնդի (կամ պատերազմական հաստիքներով՝ բրիգադի) մակարդակով ունենալ խիստ շարժունակ և հզոր կրակային կարողություններով օժտված ստորաբաժանումներ, որոնք կկարողանան նախանշված վայրում և ժամանակահատվածում կատարել ռազմավարական նշանակության թե՛ պաշտպանական, թե՛ հարձակողական առաջադրանքներ: Պատերազմի

ժամանակ ծայրագույն անհրաժեշտության դեպքում նման դեր կարող են ստանձնել նաև ՆԱՏՕ-ի չափանիշներով ստեղծվող խաղաղապահ բրիգադը, ինչպես նաև նրա օրինակով կազմավորվելիք նատոյական տիպի պահեստազորային բրիգադներն ու համազարկային համակարգերի առանձին շարժունակ ստորաբաժանումները, որոնք ի վիճակի լինեն կասեցնելու, անգամ կանգնեցնելու հակառակորդի առաջխաղացումը շնորհիվ ճակատի երկայնքով արագ տարաշարժի: Ընդսմին նպատակահարմար կլինի խաղաղապահ բրիգադը հագեցնել համապատասխան տեխնիկայով, իսկ պահեստազորային բրիգադների համար մշակել այնպիսի կառուցվածքային կմախք, որը գործի մշտապես՝ կատարելով նաև պահեստազորի ուսումնավարժական հավաքատեղիի գործառույթ:

Քանի որ տարածաշրջանի որոշ երկրներ կարողություն ունեն՝

1. ճակատի փոքր հատվածում անսպասելի կերպով ճեղքելու ռազմավարական պաշտպանությունը և արագ զարգացնելու հարձակումը, ինչպես նաև օդաշարժունակ ուժերով մեծ դեսանտներ իջեցնելու Հայաստանի տարածքում՝ գրավելով անպաշտպան ռազմավարական կետերը, ապա նպատակահարմար է զարգացնել մեր ՀՕՊ-ի համակարգը և, վերը նշված շարժունակ ստորաբաժանումներից բացի, ունենալ արագ կազմավորվող (տարածքային սկզբունքով) աշխարհազորային ստորաբաժանումներ, իսկ գլխավոր ուղղությունների վրա՝ ռազմականացված բնակավայրեր: Աշխարհազորային ստորաբաժանումը պետք է ունենա լայն ինքնուրույնություն և թեթև զենքի ու զինամթերքի մեծ պաշարներ, ընդսմին շեշտը պետք է դրվի հակաօդային ու հակատանկային միջոցների վրա: Այդ ստորաբաժանումը պետք է անմիջականորեն ենթարկվի տեղի զինկոմիսարիատին, իսկ օպերատիվ առումով՝ այն զորամիավորման հրամանատարությանը, որի պատասխանատվության գոտում է գտնվում,

2. արագ շարքից հանելու առանձին վերցված զորամասերի կապի համակարգը: Ռուսի նպատակահարմար կլինի, որ ՀՀ-ում ներդրվի և կիրառվի արևմտյան արհեստավարժ կրտսեր հրամանատարական կազմի համակարգը՝ հրամանատարների լայն լիազորություններով, ինչը վերադաս հրամանատարությանը հնարավորություն կտա խնդիրներն առաջադրելու ընդհանուր գծերով՝ առանց պարտադիր մշտական վերահսկման, իսկ կրտսեր հրամանատարական կազմին հնարավորություն կտա ընդհանուր նպատակների ու խնդիրների շրջանակներում իրականացնելու գործողություններ՝ պահպանելով ճկունություն ու օպերատիվություն:

ՀՀ քաղաքացիների մտավոր ներուժի առավել արդյունավետ օգտագործման համար նպատակահարմար կլիներ բարձրագույն կրթությամբ զորակոչիկներին տալ կրտսեր հրամանատարական կազմի պատրաստման համար նախատեսվող ուսումնական զորամասերում ծառայելու հնարավորություն: Համապատասխան քննությունները հաջողությամբ հանձնելու դեպքում նրանք կգործուղվեին մարտական զորամասեր: Արդի տեխնոլոգիական առաջընթացի պայմաններում նպատակահարմար է ՀՀ բուհերում (նրանց իսկ միջոցներով) վերականգնել ռազմական ամբիոնները՝ ՀՀ Զինված ուժերի և այլ զորքերի, պահեստազորի և աշխարհազորի համար բարձր որակավորմամբ մասնագիտական անհրաժեշտ կադրեր պատրաստելու նպատակով:

Պահեստազորը և աշխարհազորը պետք է լինեն ՀՀ պաշտպանական համակարգի հենասյուներից մեկը՝ լայնածավալ պատերազմի պայմաններում հակառակորդին երկիր չթողնելու և նրան ռազմավարական պարտության մատնելու համար: Ռուսի նպատակահարմար է զորացրված և պահեստազորի առաջին խմբում ընդգրկված զինապարտներին պարբերաբար զորակոչել ուսումնավարժական հավաքների՝ մասնագիտական գիտելիքները կատարելագործելու, իսկ քննությունները հաջող հանձնելու դեպքում՝ հերթական կոչում շնորհելու համար: Բարձրագույն կրթությամբ կամ կրտսեր հրամանատարական կամ սպայական կոչումներով պահեստազորայիններին, բացի վերոհիշյալ հավաքներից, նպատակահարմար է զորակոչել կարճատև ուսումնական և վերապատրաստման վարժանքների՝ ստուգման բալային համակարգի հիման վրա նրանց շնորհելով համապատասխան զինվորական կոչում: Նպատակահարմար է նաև կիրառել արևմտյան մշտական պահեստազորի սկզբունքը, ըստ որի որոշ մարդիկ առանց արտադրությունից կտրվելու պարբերաբար մասնակցում են զինվորական ուսուցման՝ ստանալով հավելավճարներ, և առաջին իսկ պահանջով արագ ներկայանում են մոտակա ուսումնական զորամասի հավաքակայան՝ նոր մարտական զորամաս համալրելու նպատակով: Ընդսմին այդ բոլոր բարեփոխումները պետք է ձևակերպված լինեն օրենսդրական կարգով:

ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ.

[1] Տես «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին առընթեր ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, Հայաստանի Հանրապետության Պաշտպանության նախարար, ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի մշակման աշխատանքները համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողովի նախագահ Սերժ Սարգսյանի ներածական խոսքը»: «ՀՔ», 2006, հմ. 2:

[2] Տես *Махмут Гареев*. Новые условия – новая военная доктрина. «Независимое военное обозрение», 2 февраля 2007 г.:

[3] Տես «ՀՀ Պաշտպանության նախարար Ս. Սարգսյանի զեկուցումը ՀՀ Զինված ուժերում պաշտպանական բարեփոխումների իրականացման վերաբերյալ»: «ՀՔ», 2007, հմ. 1:

[4] Տես «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն»: «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, 2007, էջ 17 – 22:

[5] Տես «ՀՀ Պաշտպանության նախարար Ս. Սարգսյանի զեկուցումը ՀՀ Զինված ուժերում պաշտպանական բարեփոխումների իրականացման վերաբերյալ»: «ՀՔ», 2007, հմ. 1:

[6] Տես նույն տեղում:

[7] Տես *А. И. Калистратов*. Искусство принятия решения на оборонительную операцию. «Военная мысль», 2004, № 11:

[8] Տես *С. А. Богданов*. Начальный период войны: история и современность. «Военная мысль», 2004, № 11:

[9] Տես նույն տեղում:

ԿՈՍՈՎՈՅԻ ԵՎ ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԱԶԳԱՄԻՋՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ. ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐ*

Հումանիտար ճգնաժամը Հարավսլավիայի Կոսովո երկրամասում խորապես ցնցեց ժամանակակից միջազգային հարաբերությունների կառուցվածքը և առաջ բերեց մի շարք նոր իրողություններ միջազգային անվտանգության «հետսառըպատերազմյան» համակարգում: Հյուսիսատլանտյան դաշինքը (ՆԱՏՕ), ստանձնելով Կոսովոյի ալբանացիների փոքրամասնության պաշտպանությունը Հարավսլավիայի նախագահ Սլոբոդան Միլոշևիչի կողմից հրահանգված «էթնիկական զտման» քաղաքականությունից, դրանով իսկ ստեղծեց հնարավոր նախադեպ նմանատիպ այլ դեպքերի համար՝ արդեն ազդարարելով իր որոշիչ դերը միջազգային քաղաքականության մեջ: Հատկանշական է, որ ՆԱՏՕ-ի դաշնային ուժերի գործողությանը մասնակից մի շարք երկրներ, հատկապես՝ դեպի արևելք ՆԱՏՕ-ի ծավալման վրա հույս դնող երկրներն արդեն դիմել են ՆԱՏՕ-ին՝ հուսալով, որ նա կլուծի իրենց տարածքային խնդիրները և հակամարտությունները՝ հաշվի առնելով իրենց աներկբա համակրանքն այդ դաշինքին:

Այդպիսի մի երկիր է Ադրբեջանը՝ Կովկասում նախկին խորհրդային հանրապետություններից մեկը: Ադրբեջանը պայքարում է Արևմուտքի աչքում աշխարհառազմավարական կշիռ ձեռք բերելու համար՝ զգալ տալով իր առավելությունը՝ կապված Կասպից ծովի առափնյա էներգետիկ պաշարների հետ: Իսկ վերջերս նա առաջարկեց իր տարածքում տեղակայել ՆԱՏՕ-ի ռազմակայաններ՝ փոխարենը ակնկալելով ՆԱՏՕ-ի միջամտությունը հայ-ադրբեջանական հակամարտությանը: Մասնավորապես՝ Ադրբեջանը մնում է գամված Լեռնային Ղարաբաղի բնիկ հայերի հետ տասնամյա հակամարտությանը, մի տարածաշրջան, որն արդեն մի քանի տարի պահպանում է անկախ պետության «դե ֆակտո» կարգավիճակը՝ մինչև 1994 թվականը հաջողությամբ պաշտպանելով իր տարածքի անվտանգությունը ադրբեջանական մեծաքանակ զինուժի հարձակումներից:

---

* «Կառավարում. տեսություն և պրակտիկա» հանդես: 2002, հմ. 3:

Հոդվածում շարադրված տեսակետները հեղինակինն են և չեն արտացոլում Հայաստանի Հանրապետության իշխանությունների դիրքորոշումն ու պաշտոնական քաղաքական տեսակետները:

Կոսովոյի ճգնաժամին ՆԱՏՕ-ի միջամտությունը ստեղծում է աշխարհաքաղաքական մի նախադեպ, որը բնավ ձեռնտու չէր լինի Ադրբեջանին, եթե այն ուղղակիորեն կիրառվեր Լեռնային Ղարաբաղում: Դա առաջին պլան կմղեր Ադրբեջանի կողմից իրականացված «էթնիկ զտման» նմանատիպ գործողությունները, որտեղ Ադրբեջանը մեղավոր է Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավարության վերացման, իսկ ավելի ուշ՝ այդ ամբողջ տարածաշրջանի գրավման փորձերում: Այդ իսկ պատճառով Ադրբեջանը դիմում է «պատմական ռևիզիոնիզմի» նոր փորձերի՝ ձգտելով «մաքրագրելու» Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության իրական պատկերը՝ տարածելով ի սկզբանե աղավաղված պատկերացումներ և փորձելով իր դիրքն արդարացնել միջազգային հասարակայնության աչքում: Ադրբեջանը «հայտնաբերել է» նմանություններ Լեռնային Ղարաբաղի և Կոսովոյի հակամարտությունների միջև այնտեղ, որտեղ դրանք գոյություն չունեն, և փորձում է անտեսել այդ երկու դեպքերի սկզբունքային տարբերությունները:

Ավելի լայն հեռանկարում, այնուամենայնիվ, Լեռնային Ղարաբաղում և Կոսովոյում եղած հակամարտությունների համեմատական վերլուծությունը զգալիորեն կգերազանցի Կովկասում և Բալկաններում առկա քաղաքական իրողությունների գնահատման նեղ չափորոշիչները: Այս երկու ճգնաժամերի կառուցվածքների և դինամիկայի խորքային վերլուծությունը հնարավորություն է ընձեռում մշակելու արդյունավետ տեսական հիմքեր նմանատիպ միջազգային հակամարտությունների վաղ նույնականացման և կանխման համար, հակամարտություններ, որոնք մեծ հավանականությամբ կարող են հետագայում վերաճել մեծածավալ հումանիտար ճգնաժամերի, ինչպես դա տեղի ունեցավ Կոսովոյի էթնիկ ալբանացիների հետ: Միայն միջազգային իրավունքի ոլորտում այնպիսի էթնոքաղաքական փոքրամասնությունների հետ կապված համածայնագրերի համապատասխան ճանաչումը, որոնք զոհ են դառնում ազգային պետության իշխող էթնիկ խմբի վարած ցեղասպանական քաղաքականությանը, որոշ առանձնահատուկ դեպքերում երկարաժամկետ երաշխիք կտա փոքրամասնությունների անվտանգության և նրանց քաղաքական իրավունքների պաշտպանության համար:

Ազգային պետության անհաջողությունները և ձեռքբերումները

էթնիկական զտման դեպքերը ԽՍՀՄ և Հարավսլավիայի Դաշնության նախկին հանրապետությունների ամբողջ տարածքում այդ դաշնությունների կազմալուծումից հետո ի հայտ եկան ոչ հանկարծակի: Այդ ծրագրերը, օրինակ, ԽՍՀՄ-ում հետևանք էին ավելի վաղ շրջանում ազգա-

փոխությամբ միութենական հանրապետությունների էթնոմշակութային միատարրացման քաղաքականության, որը Խորհրդային Միության պատմության առանձին ժամանակահատվածներում որոշում էր տվյալ հանրապետության ազգային քաղաքականությունը: Այդ կիսապաշտոնական քաղաքականությունը նպատակ ուներ առաջ մղելու տվյալ հանրապետության այսպես կոչված «տիտղոսային» ազգի (այն ազգի, որի անունով կոչվում է հանրապետությունը) մշակութային, քաղաքական և անգամ ժողովրդագրական գերակայությունը, ընդ որում հաճախ՝ ի հաշիվ տվյալ հանրապետության «ոչ տիտղոսային» էթնիկ խմբերի: Այն կառուցված էր և կարգավորվում էր երկրի էթնոդաշնային հաստատությունների կողմից և հանրապետություններում իրականացվում էր կոմունիստական կուսակցության կառույցների ու վարչական ապարատի կողմից՝ այդպիսով վերածվելով համընդհանուր թույլատրված և սահմանափակ քաղաքական ուղեցույցի՝ որոշ դեպքերում առաջ բերելով ուղղակի բռնություն:

Խորհրդային Միության և Հարավսլավիայի Դաշնության փլուզումից հետո և այդ երկու դաշնությունների կառուցվածքների հետագա քայքայման հետ ստեղծվեցին անորոշության պայմաններ, որոնք վերածնեցին նախկինում մի կողմ քաշված ազգայնամոլական քաղաքական գործիչների կողմից տասնամյակներ փայփայված էթնոժողովրդագրական միատարրացման ծրագրերը: Բռնությունը ժայթքեց, երբ ԽՍՀՄ և ՀՍԴՀ փլուզման հետևանքով վերացան պետական կառույցների կողմից դրվող արգելքները, որոնք ազգային փոքրամասնությունների համար ծառայում էին որպես անվտանգության երաշխիք, և երբ հետագայում տիտղոսային ազգերը ձեռք բերեցին անսահմանափակ հնարավորություն՝ հետապնդելու ազգային փոքրամասնություն կազմող խմբերին «իրենց» հանրապետություններում:

Ադրբեջանի և Սերբիայի դեպքերում պետական քաղաքական հաստատությունների արագ բռնատիրումը էթնիկ ադրբեջանցիների և սերբերի կողմից դարձավ մի զարհուրելի մղձավանջ Ադրբեջանի բնիկ քրիստոնյաների (հայերի, ուտիների և քրիստոնյա թաթերի) և, համապատասխանաբար, Սերբիայում էթնիկ ալբանացիների համար: Ե՛վ Ադրբեջանը, և՛ Սերբիան միակողմանիորեն լուծարեցին իրենց տարածքում գոյություն ունեցող ինքնավարությունները՝ Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզը (1991 թ.) և Կոսովոյի ինքնավար երկրամասը (1989 թ.): Էթնիկ միատարրացման քաղաքական համատեքստում իրավահաջորդ պետություններում այս գործողությունները մեծ ակտիվությամբ դրսևորվեցին ոչ տիտղոսային ազգությունների քաղաքական մարգինալացման գործըն-

թացում: Եվ պետություն չունեցող ինքնավար շրջանների ազգություններն ընդվզեցին ճնշող միջոցառումների և իրենց ինքնավար կարգավիճակի լուծարման դեմ: Ադրբեջանցիների և սերբերի կողմից ղեկավարվող պետությունները կազմակերպեցին փոքրամասնությունների դեմ ֆիզիկական ահաբեկման և զանգվածային ջարդերի արշավ: Իսկ մինչ բախումները ծավալվում էին, Բելգրադում և Բաքվում կենտրոնական իշխանությունները համառորեն հրաժարվում էին բանակցություններում ներգրավել, համապատասխանաբար, Կոսովոյի և Լեռնային Ղարաբաղի ներկայացուցիչներին: Սերբիայի և Ադրբեջանի նպատակները Կոսովոյի և Լեռնային Ղարաբաղի հարցում նույնական էին, այն է՝ իրենց նախկին ինքնավարության տարածքներից դուրս մղել ալբանացիներին և բնիկ հայերին:

Քննարկվող առումով Կոսովոն և Լեռնային Ղարաբաղը իրարից տարբերվում են իրենց պատմությամբ: Լեռնային Ղարաբաղը, կամ Արցախը, հայկական պետականության օրրաններից է և նույնքան կարևոր է Հայաստանի համար, որքան Կոսովոն՝ Սերբիայի: Արցախը՝ Մեծ Հայքի 10-րդ նահանգը, նոր, կարևոր նշանակություն ստացավ 4-րդ դարավերջում, երբ քրիստոնեությունը տարածվում էր Հայաստանի արևելյան գավառներում, և դարձավ այն վայրը, որտեղ հայոց գրերի ստեղծող սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցը 5-րդ դարում հիմնեց առաջին կրոնական դպրոցներից մեկը՝ Ամարասի վանքում: Եվ Երբ վերջին անկախ հայկական պետությունը՝ Կիլիկիայի թագավորությունը, 14-րդ դարում կործանվեց, Արցախը մնաց հին Հայաստանի այն սակավաթիվ վայրերից մեկը, որտեղ հայերը պահպանեցին իրենց ինքնակառավարումը և ի վիճակի էին պաշտպանվել արևելքից քոչվոր հորդաների ներխուժումից: Ղարաբաղի հինգ մելիքությունների հայկական կանոնավոր զորքը, որը 18-րդ դարի սկզբում հաշվվում էր շուրջ 40 հազար զորական, հաջողությամբ հակահարված հասցրեց և ջախջախեց ոչ միայն Պարսկաստանի կողմից եկած թուրքական ցեղերի զինված հրոսակախմբերին (այսօրվա ադրբեջանցիների նախնիներին), այլև Օսմանյան Կայսրության զորքին՝ պարբերաբար տեղի ունեցող թուրք-պարսկական պատերազմներում[1]: Արցախի լեռնային հատվածը (ժամանակակից Լեռնային Ղարաբաղը) վաղ միջնադարից մինչև 1930-ական թվականները, համեմատած մյուս հայկական հողերի հետ, ներառյալ՝ Հայաստանի Հանրապետության տարածքը, ուներ առավելապես միատարր հայ բնակչություն:

Համանման ձևով էլ Կոսովո-Մետոհիա շրջանը հին Սերբական Թագավորության սիրտն է համարվել և իր զարգացման գագաթնակետին է հասել 14-րդ դարում: Սա նույնպես մի վայր է, որտեղ գտնվում են սերբա-

կան կրոնական և մշակութային ամենակարևոր կենտրոնները՝ ներառյալ Պեչի պատմական պատրիարքարանը և Կոսովո Պոլե մարտադաշտը: Ի հակադրություն Լեռնային Ղարաբաղի, սերբերը, այնուամենայնիվ, Կոսովոյում դարձան փոքրամասնություն: Լեռնային Ղարաբաղում, չնայած հայերի արտահոսքին և հարևան ադրբեջանական շրջաններից ազերիների ագրեսիվ միգրացիային Լեռնային Ղարաբաղ, հայերը պահպանեցին իրենց թվային գերակշռությունը՝ կազմելով մարզի ամբողջ բնակչության 75%-ը՝ ըստ 1989 թ. մարդահամարի: Հայերի թիվը, այնուամենայնիվ, նույնպես նվազել է՝ համեմատած 1926 թ. իրավիճակի հետ, երբ նրանք կազմում էին ինքնավար մարզի սահմաններում բնակվող բնակչության 95%-ը: Ինչ վերաբերում է սերբերին, ապա 1989 թ. նրանք կազմում էին Կոսովոյի ինքնավար մարզի բնակչության մոտ 10%-ը:

Կոսովոյի ալբանացիները և Ղարաբաղի հայերը տարբեր չափով էին հաջողակ՝ զսպելու իրենց ինքնությանը և քաղաքական կարգավիճակին ուղղված թշնամու սպառնալիքները՝ օգտագործելով իրենց սեփական քաղաքական և ռազմական ռեսուրսները: Նախկին Խորհրդային Միության և Հարավսլավիայի Դաշնության անկման գործընթացների քաղաքական միջավայրը և իրավական նախադրյալները ապահովում էին երկու ինքնավար մարզերին տարբեր հնարավորություններ՝ թույլ տալու նրանց օրենքի շրջանակներում ջանքեր գործադրել սպասվող ցեղասպանության վտանգը կանխելու համար: Ե՛վ Ղարաբաղի հայերը, և՛ Կոսովոյի ալբանացիները, իրենց խնդիրների վրա ուշադրություն հրավիրելու համար սեփական դաշնային կառավարություններին, միջազգային կազմակերպություններին և արտասահմանյան երկրներին բազմիցս դիմելուց հետո, ի վերջո ջանքերն ուղղեցին իրենց ազգային պետությունները ստեղծելուն: Լեռնային Ղարաբաղի հայերը Ադրբեջանի կողմից կազմակերպված ցեղասպանության սպառնալիքին ընդդիմացան արդյունավետորեն՝ ձևափոխելով իրենց նախկին ինքնավարության քաղաքական և ռազմական կառույցները՝ ստեղծելով էթնիկ ազգային, թեկուզ և ոչ ավարտուն պետություն: Մինչդեռ Կոսովոյի ալբանացիները չկարողացան նույնն անել և հարավսլավական բանակի ու ոստիկանության կողմից կազմակերպված էթնիկ զտման ենթարկվեցին, ինչը հանգեցրեց հազարավոր քաղաքացիական անձանց սպանության: Խաղաղությունը Կոսովոյում հաստատվեց ոչ թե կենտրոնական կառավարության բանակի և ապստամբների միջև ուժերի հավասարակշռության ստեղծման արդյունքում, ինչպես դա տեղի ունեցավ Ստեփանակերտի և Բաքվի պարագայում, այլ որպես Հարավսլավիայի դեմ ՆԱՏՕ-ի 78-օրյա ռազմարշավի արդյունք:

Երկու հակամարտությունների սկզբում Լեռնային Ղարաբաղի և Կոսովոյի տեղական զինված դիմադրությունը կենտրոնական իշխանությունների ուժերին անհամաչափ էր. դա արդյունք էր կանոնավոր և ոչ կանոնավոր (ֆիդայական) կառույցների հակադրության, ինչպես նաև ադրբեջանական և հարավսլավական զինված ուժերի թվային գերազանցության և ավելի լավ սպառազինվածության: Այնուամենայնիվ, Լեռնային Ղարաբաղի դեպքում ադրբեջանական ռազմուժի քանակական գերազանցությունը հակակշռվեց ղարաբաղյան զորքի բարձր բարոյահոգեբանական մակարդակով և շարժառիթներով: Նրանք կարողացան Հայաստանում և մյուս նախկին խորհրդային հանրապետություններում ակտիվորեն հավաքագրել Լեռնային Ղարաբաղի նախկին բնակիչներին, որոնք տասնամյակներ առաջ, մինչև հակամարտությունը, հեռացել էին իրենց հայրենի օջախներից հիմնականում Ադրբեջանի հայերի նկատմամբ մշակութային խտրականության և Ղարաբաղում տնտեսական հնարավորությունների բացակայության հետևանքով, նրանք ցրված էին Հայաստանից մինչև Ռուկրաինա, Հյուսիսային Կովկաս, Կենտրոնական Ասիա, իսկ նրանց թվաքանակը մոտենում էր կես միլիոնի: Ղարաբաղյան բանակի ձևավորումը (որը դարձավ հասունացող ցեղասպանության վտանգը կանխելու միջոց) համարվում է ղարաբաղյան ազգային պետության լուրջ հաջողություններից մեկը: Լեռնային Ղարաբաղի զինվորականները արդյունավետորեն կատարեցին այն նույն պարտականությունները, որ ստանձնեց ՆԱՏՕ-ն Կոսովոյի ալբանացիներին օգնելու համար:

Ադրբեջանական ազգայնամոլությունը վտանգավոր ուղեծրում

Կոսովոյի և Լեռնային Ղարաբաղի խնդիրների միջև եղած մեկ այլ զգալի տարբերությունն այն է, որ Լեռնային Ղարաբաղը քրիստոնեական ինքնավարություն էր մուսուլմանական Ադրբեջանի կազմում, այն դեպքում, երբ Կոսովոն մուսուլմանական ինքնավարություն էր ուղղափառ քրիստոնյա Սերբիայի կազմում: Բալկաններում և Կովկասում էթնիկ խմբերի միջև կրոնական հարաբերությունները առնվազն իրենց ձևավորման շրջանում միշտ հանդես են եկել որպես մի գործոն, որը ոչ միայն զգացմունքայնորեն, այլև իրավաբանորեն երանգավորել է պետություն կրող ազգերի և փոքրամասնություն կազմող խմբերի հարաբերությունները: Սա հատկապես կարևոր է Ադրբեջանի ազգայնամոլության զարգացման ներկա փուլի գնահատման տեսանկյունից՝ հաշվի առնելով նրա ծագումը բնութագրող ինքնատիպ ուղին: Դա այն ուղին է, որը ադրբեջանական պետությունը դարձրեց հայեցակարգորեն «եղեռնածին» պետություն՝ ուրիշ այլընտրանք չթողնելով Լեռնային Ղարաբաղին, քան հնարա-

վոր ոչնչացումից խուսափելու համար դուրս գալ ադրբեջանական պետության կազմից[2]:

Լեռնային Ղարաբաղի վաղ շրջանի պատմությունը ցույց է տալիս, որ Կենտրոնական Ասիայից ներխուժած թուրքական քոչվոր ցեղերի՝ այսօրվա ազերիների և թուրքերի նախահայրերի մահմեդականացումը ավելի բարձր քաղաքակրթություն ունեցող բնիկ քրիստոնյաների հետ նրանց մշտական տնտեսական հակամարտությունը վերածեց կրոնական հակամարտության:

Ավելի որոշակիորեն՝ նախա- և հետխորհրդային Ադրբեջանի այն գաղափարախոսությունը, թե Ղարաբաղի հայերը չեն կարող կազմել որևէ տարածքային ինքնավարություն, առավել ևս՝ անկախ պետականություն, մասամբ ծագում է վաղ մուսուլմանական այն կարծրատիպից, որը բխում է քրիստոնեական և մուսուլմանական համայնքների՝ իսլամական օրենքների ավանդական շրջանակներում ձևավորված փոխհարաբերություններից[3]: Իսլամական օրենքի ավանդույթը, որը դարեր ի վեր ձևավորում էր տարբեր կրոնական համայնքների փոխհարաբերությունները, Ադրբեջանում աշխարհիկ պետության հիմնումից հետո էլ ամբողջությամբ չէր վերացել: Այն մնացել էր կենդանի ժողովրդական հավատքի տեսքով՝ թեև ձևափոխված և արդիականացած՝ պետության օրենսդրական շրջանակների եզրամասում:

Բայց ամենակարևորն այն է, որ Ադրբեջանում, ինչպես նաև Թուրքիայում էթնիկ պետության եվրոպական հայեցակարգի վերանայումը միաձուլվել է իսլամական քաղաքական ավանդույթի մնացուկների հետ: Իսլամական օրենքը թույլ է տալիս, որ քրիստոնյաները մուսուլմանական պետության ներսում ունենան կրոնական ազատություն, բայց նրանց համար նախատեսվում են շատ սահմանափակ քաղաքական իրավունքներ: Եթե քրիստոնեական համայնքի անդամները գերազանցեն մուսուլմանական օրինական պահվածքի ընդունված սահմանները, ապա նրանք ինքնաբերաբար կհայտնվեն մուսուլմանական համայնքի՝ ումմայի նկատմամբ ներքին ընդդիմության վիճակում և կենթարկվեն իսլամական կրոնապետական կառույցների կողմից ղեկավարվող և ումմայի ներգրավմամբ իրագործվող ջիհադի վտանգի:

Ջիհադը ցեղասպանական «սուրբ պատերազմ» է, որը մուսուլմանական ումմա-պետության կողմից մղվում է ողջ այլակրոն համայնքի դեմ: Մասնավորապես ջիհադ է հայտարարվում այն դեպքերում, երբ քրիստոնեական փոքրամասնությունը հարցականի տակ է դնում իսլամական պե-

տության օրինականությունը կամ տարածքային ամբողջականությունը[4]: Մյուս կողմից՝ ըստ ազգային պետության եվրոպական հայեցակարգի այս մեկնակերպի, որն ամրագրված էր Խորհրդային Միության վարած ազգափոխության և էթնիկ միատարրացման քաղաքականությամբ, պետությունը հանդես է գալիս որպես էթնիկ խմբի մասնավոր պետություն, ինչպես նաև՝ որպես պետություն այդ խմբի համար: Այսպիսով՝ Ադրբեջանը հայտնվում է երկու հարացույցների՝ մի կողմից՝ ավանդական մուսուլմանական ազդեցության, մյուս կողմից՝ ժամանակակից և աշխարհիկ ազգայնամոլական միտումների միջև: Երկու հարացույցներն էլ արտացոլում են մի գաղափար, որը, այնուամենայնիվ, մերժում է ազգային փոքրամասնությունների քաղաքական իրավունքները:

Այդ երկու հարացույցները միահյուսվեցին և ի վերջո առաջ բերեցին տարածաշրջանի հայ բնակչության նկատմամբ եղերական բռնության պայթյուն և Լեռնային Ղարաբաղին մղեցին ձեռնամուխ լինելու ինքնապաշտպանության: Ադրբեջանի ազգայնամոլության ծավալման ուղեգիծը, մի երկրի, որը հիմնականում ընդօրինակում է թուրքական ազգային պետության այն մոդելը, որը ժամանակին զարգացրել է Քեմալ Աթաթյուրքը, թուրք մուսուլմանական մեծամասնության և քրիստոնեական փոքրամասնության միջև երկարատև խաղաղության հաստատման համար քիչ երաշխիքներ է տալիս: Գրեթե ամբողջությամբ ավերված քրիստոնեական համայնքները այսօրվա Թուրքիայի տարածքում դառը հիշեցում են Ադրբեջանի քրիստոնյաներին, որ նմանատիպ ճակատագիր է սպասում իրենց, եթե բարձրանա ադրբեջանական ազգայնամոլության ալիքը՝ ընդունելով թուրքական մեծապետական ազգայնամոլության մոդելը: Քրիստոնեական էթնիկ համայնքների համար քաղաքական ինքնավարության մերժումը բխում է իսլամական օրենսդրության կարծրատիպից, որով քրիստոնյա փոքրամասնությունների նկատմամբ բռնությունները նրանց «սխալ վերաբերմունքի» պարագայում դիտվում են որպես օրինական և արդարացի: Ադրբեջանի մոդելը շաղկապված է ժամանակակից այն ազգայնամոլական գաղափարախոսության հետ, որում ակնհայտ է էթնիկ փոքրամասնության նկատմամբ ազգային մեծամասնության քաղաքական գերիշխանության և մշակութային առավելության արդարացումը:

Ի լրումն դրա, ադրբեջանական մեծապետական ազգայնամոլությունն էին սնում նաև այլ գործոններ, որոնք ի հայտ եկան տարածաշրջանում արդյունաբերական հեղափոխության ընթացքում: Հայերի նկատմամբ ադրբեջանցիների ազգայնամոլական վերաբերմունքը հոգեբանական առումով հակասեմիտականության նմանակն է. այստեղ էլ, իբր, տեղի է

ունենում լավ կրթություն ստացած և բարգավաճող հայերի «համընդհանուր դավադրություն» ադրբեջանական պետության դեմ: Զարմանալի չէ, որ առաջին իսկ հնարավորության դեպքում ադրբեջանցիները շտապեցին լուծարել Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը և հայաբնակ շրջանները մասնատել՝ դրանք վերածնելով ու կցելով Լեռնային Ղարաբաղի տարածքային սահմաններից դուրս գտնվող և խառը բնակչություն ունեցող ավելի մեծ ադրբեջանական շրջաններին: Այսպիսով՝ Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի լուծարումով փորձ արվեց փոխելու նրա ժողովրդագրական հաշվեկշիռը, ինչի հետևանքով բնիկ հայ բնակչությունը տոկոսային առումով կնվազեր՝ այս նոր ստեղծված ավելի մեծ վարչական միավորման մեջ վերածվելով փոքրամասնության՝ Ադրբեջանի կազմում:

Ցավոք, քաղաքական պրակտիկայում և պատմության մեջ ցայսօր չկա նախադեպ, երբ ավանդական քրիստոնյա փոքրամասնությունները խնդիրներ չունենան մուսուլմանական պետություններում[5]: Քրիստոնյաների ծանր գոյությունը Օսմանյան Կայսրության մեջ, ինչպես նաև ժամանակակից Թուրքիայում, հայերի, ուտիների և քրիստոնյա թաթերի ողբերգական ճակատագիրը Ադրբեջանում, քրիստոնեական համայնքները հարավային Սուդանում, ղպտիները Եգիպտոսում, ասորիները Իրաքում և ուրիշներ խոսուն օրինակներ են այն բանի, թե ինչպես քրիստոնյաների դեմ իսլամական տրամադրվածության կործանիչ ներուժը ոչ միայն հաջողությամբ պահպանեց իր գոյությունը՝ հակառակ նոր ժամանակների պահանջների, այլև բացառիկ ձևով ուժեղացավ շնորհիվ եվրոպական ազգայնամոլական գաղափարախոսության:

Լեռնային Ղարաբաղի ինքնորոշման իրավական կողմը

Կոսովոյի և Լեռնային Ղարաբաղի պարագաների միջև կա նաև տարբերություն ըստ իրենց դաշնությունների այնպիսի օրենսդրական ակտերի առկայության կամ բացակայության, որոնք նախատեսեին միութենական հանրապետություններից ինքնավար կազմավորումների անջատման իրավական կարգը և ընթացակարգը: Լեռնային Ղարաբաղի դեպքում Խորհրդային Միության իրավական մեխանիզմները մինչև այդ երկրի կազմալուծման ժամանակները նշանակալից դեր խաղացին Խորհրդային Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավարության կարգավիճակի քաղաքական ձևափոխման մեջ: 1990թ. ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդն ընդունեց օրենք «ԽՍՀՄ–ից միութենական հանրապետության դուրս գալու հետ կապված հարցերի լուծման կարգի մասին»[6]: Հաջորդ երկու դաժան տարիները բնորոշվեցին Բաքվի և Ստեփանակերտի միջև հարաբերությունների

լարվածությամբ և անորոշությամբ: Լեռնային Ղարաբաղի քաղաքական կարգավիճակի լուծման հարցը իր զարգացման մեջ հատավ մի նոր որակական մակարդակի: Հիշյալ օրենքը իրավունք էր տալիս Խորհրդային Միության ներսում ինքնավար մարզերին և հանրապետություններին՝ որպես միութենական անկախ սուբյեկտների, ակտիվորեն մասնակցելու իրենց քաղաքական կարգավիճակի որոշման գործին, անգամ անջատվելու այն միութենական հանրապետությունից, որին նրանք ենթարկվում էին: Այս իրավունքը պահպանվում էր այն դեպքի համար, երբ որևէ միութենական հանրապետություն դիմեր ԽՍՀՄ կազմից դուրս գալու համար, իսկ ինքնավար միավորը կամ միավորները հրաժարվեին այդ միութենական հանրապետության կազմում որպես անջատվող հանրապետության բաղկացուցիչ մաս մնալուց: Ի հակադրություն խորհրդային սահմանադրության՝ Հարավսլավիայի Դաշնային Հանրապետության սահմանադրությունը չէր պարունակում դաշնության կազմից իր հանրապետությունների դուրս գալու ընթացակարգ, առավել ևս՝ ինքնավարությունների անջատում դաշնությունից[7]:

Ադրբեջանական ԽՍՀ-ն հայտարարեց ԽՍՀՄ կազմից դուրս գալու իր մտադրությունը արդեն 1989 թ. սեպտեմբերին՝ ընդունելով սահմանադրական օրենք ինքնիշխանության մասին, իսկ հետագայում նաև՝ սահմանադրական օրենք անկախության մասին[8]: Ընդունելով այս օրենքները՝ Ադրբեջանը Լեռնային Ղարաբաղի հայերին ձևականորեն իրավական հիմք տվեց իրացնելու Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի օրինական ինքնորոշման իրավունքը: 1991 թ. օգոստոսին Մոսկվայում հեղաշրջման ձախողված փորձից հետո Ադրբեջանը միակողմանիորեն որոշում կայացրեց դուրս գալու ԽՍՀՄ կազմից՝ մինչև ԽՍՀՄ պաշտոնապես կազմալուծվելը դեկտեմբերին: 1991թ. դեկտեմբերի սկզբին Լեռնային Ղարաբաղի բնակչությունը հռչակեց իր անկախությունը թե՛ նոր կազմավորված Ադրբեջանական Հանրապետությունից, և թե՛ Խորհրդային Միությունից: Անկախության այս հռչակագրին, ինչպես նախատեսված էր ԽՍՀՄ կազմից դուրս գալու մասին 1990թ. օրենքով, նախորդեց ազգային հանրաքվեն, որը տեղի ունեցավ միջազգային օրենքի նորմերին և պայմաններին համապատասխան և բազմաթիվ միջազգային դիտորդների ներկայությամբ[9]:

Այսպիսով՝ որպես իրենց ժողովուրդների սահմանադրական կամքի արտահայտման արդյունք, նախկին ԱդրԽՍՀ տարածքում օրինականորեն կազմավորվեցին երկու անկախ և իրավահավասար պետություններ՝ Ադրբեջանական Հանրապետությունը և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրա-

պետությունը: ԽՍՀՄ փլուզմամբ Լեռնային Ղարաբաղի տարածքի, նրա բնակչության և ղեկավարության ենթակայությունը նորաստեղծ Ադրբեջանական Հանրապետությանը պաշտոնապես դադարեցվեց: Կարևոր է նշել, որ Ադրբեջանական ԽՍՀ-ի տրոհումը երկու միավորների միակ հնարավոր ելքը չէր Ադրբեջանի և Ղարաբաղի ժողովուրդների ինքնորոշման խնդրում: Մասնավորապես՝ Ռուսաստանի և Թաթարստանի, Մոլդովայի և գագաուզների ինքնավարության պարագաներում զարգացումներն այլ ուղղությամբ ընթացան՝ առաջադրելով իրադարձությունների այլընտրանքային սցենար նախկին խորհրդային ժամանակահատվածում: Դա արտահայտվեց ինքնավարության սուբյեկտի և հանրապետության միջև նոր տիպի բանակցային հարաբերություններով՝ ընդսմին պահպանելով հանրապետության տարածքային ամբողջականությունը: Ցավոք, Ղարաբաղի և Ադրբեջանի միջև դա տեղի չունեցավ ո՛չ հակամարտության սկզբում, ո՛չ էլ ԽՍՀՄ կազմից նախկին Ադրբեջանական ԽՍՀ դուրս գալուց հետո: Կառուցողական երկխոսության հնարավորությունը կորսվեց և այլևս չվերստեղծվեց որպես հետևանք ադրբեջանական ղեկավարության համառ անպատրաստակամության՝ բանակցելու ղարաբաղյան կողմի հետ: Դեռ ավելին, հույսը դնելով իր զինուժի թվային գերազանցության վրա՝ Ադրբեջանը շարունակ փորձում էր Ղարաբաղի հայերի հետ իր վիճահարույց խնդիրը լուծել ահաբեկումների, ջարդերի և ի վերջո էթնիկ զտումների միջոցով, որոնք իրականացվեցին լայնածավալ ռազմական գործողությունների ընթացքում: Սերբերի վերաբերմունքը Կոսովոյի ալբանացիների նկատմամբ էապես չէր տարբերվում հայերի նկատմամբ ադրբեջանցիների վերաբերմունքից:

Լեռնային Ղարաբաղի խնդրի հիմնական իրավական և քաղաքական առանձնահատկությունն այն է, որ նա իր անկախությունը հռչակել է համաձայն ԽՍՀՄ սահմանադրության իրավական չափանիշների, իսկ սահմանադրությունն օրենսդրական ճանապարհով իրար հետ կապում էր բոլոր միութենական հանրապետությունները: Այն բանից հետո, երբ ԱդրԽՍՀ-ն փոխակերպվեց երկու առանձին իրավահավասար սուբյեկտների՝ Ադրբեջանի Հանրապետության և ԼՂՀ-ի, Ղարաբաղի հակամարտությունը սահմանների անձեռնմխելիության սկզբունքից անցավ պետությունների տարածքային ամբողջականության սկզբունքին՝ կիրառված նախկին ԱդրԽՍՀ-ի նկատմամբ: Ի հակադրություն այս իրողության, եթե Կոսովոյի ալբանացիները ցանկանում են շարունակել իրենց ազգային պետության կառուցումը, նրանք դեռ պետք է որոշեն Հարավսլավիայի Դաշնությունից իրենց անջատման ճշգրիտ իրավական մեխանիզմը:

Էթնիկ զտումը որպես խուճապի արդյունք

Կոսովոյում դաշնակցային ուժերի գործողությունների շնորհիվ ալբանացի փախստականների վերադարձից հետո Կոսովոյի ազատագրական բանակի մարտիկների վերաբերմունքը սերբ փոքրամասնության նկատմամբ էապես չէր տարբերվում Ղարաբաղի հայերի նկատմամբ քաղաքացիական ադրբեջանցիների վերաբերմունքից Խորհրդային Միության փլուզումից հետո և այն ժամանակահատվածում, երբ ադրբեջանցիները կորցրին ռուսական ռազմական աջակցությունը Լեռնային Ղարաբաղում իրենց ձեռնարկած էթնիկ զտումներին:

Թեև 1992–93 թթ. ադրբեջանական ռազմական հարձակումները Լեռնային Ղարաբաղում առաջացրին հումանիտար աղետ՝ բնիկ հայկական տարածքների 60 %-ից հայերի տեղահանում (Ղարաբաղի մայրաքաղաք Ստեփանակերտի դաժան հրետակոծում և այլն), այնուամենայնիվ, Ադրբեջանին չհաջողվեց իրականացնել Ղարաբաղի հայերի զանգվածային տեղահանում՝ ի տարբերություն Կոսովոյի դեպքից: Երբ Լեռնային Ղարաբաղի պաշտպանական ուժերը ազատագրեցին Ղարաբաղի տարածքներն ադրբեջանական ռազմուժից, Ղարաբաղի հայ փախստականները վերադարձան իրենց տները՝ առանց արտասահմանյան մարդասիրական միջամտության:

Եթե գոյություն ունի ակնհայտ վկայություն այն բանի, որ տեղի է ունեցել սերբերի կողմից Կոսովոյի ալբանացիների պարբերական տեղահանում, ապա չի եղել Ղարաբաղից և նրա շրջակա տարածքներից ադրբեջանցիների տեղահանման նպատակով հայկական ղեկավարության կողմից նախապես կազմած պլան, դա պարզապես արդյունք էր ինքնաբերաբար առաջացած խուճապի: Ղարաբաղի հայերը չունեին, օրինակ, կազմակերպական միջոցներ շրջապատելու և դուրս քշելու բնակչությանն ամբողջական տարածաշրջաններից՝ նրանց լցնելով ավտոմեքենաները և գնացքները, ինչպես դա արեցին սերբական ուժերը Կոսովոյում: Ի հակադրություն Կոսովոյի պարագայի, Ղարաբաղում տեղի բնակչությունը մոբիլիզացվեց մեծաքանակ ադրբեջանական բանակի ագրեսիան հետ մղելու համար, և այն գործողությունները, որոնք ձեռնարկվեցին ի պատասխան խաղաղ բնակչության դեմ հակառակորդի ագրեսիայի, ավելի մեծ ծավալ ստացան Ղարաբաղում, քան դա արեցին Կոսովոյի ազատագրական բանակի մարտիկները:

Հետաքրքրական է, որ ադրբեջանական և սերբական ազգայնամոլական կառավարությունների խաչակրաց արշավանքներն ընդդեմ, համապա-

տասխանաբար, Ղարաբաղի հայերի և Կոսովոյի ալբանացիների սկսվեցին գրեթե միաժամանակ՝ 1987 թ. աշնանը ադրբեջանցիների կողմից կազմակերպված Ադրբեջանի հյուսիս-արևմտյան շրջանում գտնվող Չարդախլու գյուղի հայ բնակչության ջարդերով և Կոսովո Պոլեում Հարավսլավիայի նախագահ Սլոբոդան Միլոշևիչի տխրահռչակ ճառով:

Ի պատասխան խորհրդային ղեկավարությանն ուղղված դարաբաղյան հայերի դիմումների՝ իրենց մարզը հանձնելու Հայկական ԽՍՀ իրավաենթակայությանը, տեղի ունեցան 1988–89 թթ. Սումգայիթում և Կիրովաբադում, ապա և՝ 1990 թ. Բաքվում հայ բնակչության նոր ջարդեր: Ադրբեջանում ազգայնամոլության պոռթկումը հանգեցրեց բազմաթիվ անմեղ քաղաքացիական անձանց սպանությանը և ավելի քան 350 հազար հայերի (ամբողջ Ադրբեջանում բնակվող հայերի 75 %) տեղահանմանը: Միայն Լեռնային Ղարաբաղը կարողացավ դիմակայել այդ արհավիրքին՝ դիմելով ինքնապաշտպանական միջոցների:

Անսպասելի չէր, որ Ղարաբաղի հայկական զինված ուժերն սկսեցին գլխավոր հակահարձակումը 1992թ., որպեսզի ճեղքեն ադրբեջանական բանակի՝ ավելի քան մեկ տարի մարզը խեղդամահ անող շրջափակումը: Նրանք շահագրգռված չէին համոզելու Լեռնային Ղարաբաղում և շրջակա տարածքներում խուճապի մատնված ադրբեջանցի բնակչությանը՝ չլքել իրենց բնակավայրերը: Պատերազմական ակտիվ գործողությունները Լեռնային Ղարաբաղում ավարտվեցին 1994թ. մայիսի 16-ին Ռուսաստանի միջնորդությամբ կրակի դադարեցումով: Այդ պահին Ղարաբաղի ուժերն իրենց հսկողության տակ էին առել Լեռնային Ղարաբաղի տարածքը, բացառությամբ Մարտունու և Մարտակերտի շրջանների որոշ հատվածների, իսկ հյուսիսում՝ ամբողջությամբ Շահումյանի շրջանի: Դրա փոխարեն Ղարաբաղի ուժերն ամբողջովին իրենց հսկողության տակ են առել Քելբաջարի, Լաչինի, Քուբաթլիի, Զանգելանի և Ջեբրայիլի շրջաններն ամբողջությամբ և տարածքներ Ֆիզուլու և Աղդամի շրջաններից՝ մարզի շուրջ ստեղծելով «Հոլանի բարձունքների» նման մի յուրօրինակ անվտանգության գոտի: Սա կրճատեց ռազմաճակատի գիծը և Ղարաբաղի հայերին թույլ տվեց պաշտպանել իրենց հայրենիքը խորության մեջ, ընդդեմ թվային գերազանցություն ունեցող, ավելի լավ զինված ադրբեջանական բանակի հետագա հնարավոր ագրեսիայի:

Նախադեպի սխալ ըմբռնում

Կոսովոյում սերբական բռնաճնշումները կանգնեցնելու նպատակով ՆԱՏՕ-ի արշավը մեծ արձագանք է գտել Բալկաններից դուրս: Այժմ, երբ

էթնիկ զտում կատարելու Ադրբեջանի գործողությունները ձախողվել են Լեռնային Ղարաբաղի զինված ուժերի հակահարվածով, Բաքուն փնտրում է արտաքին աջակցություն: Ադրբեջանը, որը ձգտում է հետ վերցնելու Լեռնային Ղարաբաղը, գերադասելի է՝ առանց հայ բնակչության, այժմ փորձում է հարուցել ՆԱՏՕ-ի միջամտությունը հօգուտ իրեն: Ադրբեջանցիները հավատում են, որ ՆԱՏՕ-ին ինքնակոչ դաշնակից լինելու իրենց դիրքը, Կասպից ծովի նավթի հարուստ պաշարները և իրենց սերտ կապերը ՆԱՏՕ-ի անդամ Թուրքիայի հետ վաղ թե ուշ կգայթակղեն ՆԱՏՕ-ին ներգրավվելու Ղարաբաղյան հակամարտության մեջ ադրբեջանցիների կողմից՝ նրանց օգնելով հնազանդեցնել Ղարաբաղի հայերին:

Մի կողմից՝ չկամենալով հայերի հետ հակամարտության փոխզիջումային լուծում գտնել, մյուս կողմից՝ անկարող լինելով նոր պատերազմ սկսել Լեռնային Ղարաբաղի դեմ՝ Ադրբեջանը փորձում է շահարկել դեպի արևելք ՆԱՏՕ-ի ծավալման այսօրվա նախածեռնությունը: Նույն ձևով Ադրբեջանը շահարկում էր Խորհրդային Միության կոմունիստական կուսակցության հակահայկական դիրքորոշումը Ղարաբաղի հակամարտության սկզբնական շրջանում: Մոսկվայում կենտրոնական իշխանության պահպանողական տարրերը Ղարաբաղի հակաբռնապետական շարժումը համարում էին վտանգավոր և գտնում էին, որ այն ուղղված է կոմունիստական վարչակարգի սկզբունքների դեմ: Մոսկվայի և Բաքվի միջև 1991թ. գործակցությունն արտահայտվեց այսպես կոչված «Օղակ» օպերացիայի իրականացմամբ, ռազմավարժական մի արշավի, որն ուղղված էր Ղարաբաղի բնիկ հայերի էթնիկ զտմանը: Այդ գործողությունը, որը համատեղ իրականացրին խորհրդային բանակի դեսանտայինները և Ադրբեջանի ներքին գործերի նախարարության միլիցիայի հատուկ ուժերի՝ ՕՄՕՆ-ի պատժիչ ստորաբաժանումները, մի կոպիտ փորձ էր՝ լուծելու Ղարաբաղի հարցը ԽՍՀՄ-ի փլուզումից անմիջապես առաջ, երբ առանձնապես ուժեղ էր Կրեմլում ընդդիմությունը Միխայիլ Գորբաչովի նկատմամբ: «Օղակ» օպերացիայի իրական նպատակն էր անձնագրերի ստուգման քողի տակ դուրս քշել հայերին Լեռնային Ղարաբաղի ծայրամասերում գտնվող քանչորս գյուղերից: Դա հանգեցրեց հարյուրավոր հայերի ծերբակալմանն ու կալանավորմանը և իրենց տներից հազարավոր հայ ընտանիքների տեղահանման՝ բռնության և մարդու իրավունքների պարբերական ոտնահարումով: Այն բոլոր վայրերում, որտեղ կազմակերպվեց դիմադրություն, ինչպես օրինակ՝ Գետաշենում, բազմաթիվ խաղաղ բնակիչներ սպանվեցին:

ՆԱՏՕ-ի նկատմամբ Ադրբեջանի ցինիզմն այն է, որ Բաքուն չի ուզում տեսնել արմատական տարբերությունը ՆԱՏՕ-ի դաշնային ուժերի գործողությունների մարդասիրական բնույթի և 1980-ականների վերջերին դարաբաղյան ժողովրդավարական շարժման դեմ ուղղված Մոսկվայի գործողությունների հետադիմական բնույթի միջև: Զարմանալի է նաև այդ առնչությամբ Բելգրադի և Բաքվի դիրքորոշումների նմանությունը, քանի որ երկուսն էլ ՆԱՏՕ-ն դիտում են որպես մի անսկզբունք և անպատասխանատու կռվարարի՝ պատրաստ գրավելու աշխարհը: Տարբերությունն այն է, որ Բելգրադը խորապես անհանգստացած է ՆԱՏՕ-ի գործողությունների կապակցությամբ, այն դեպքում, երբ Բաքուն փորձում է բարեկամանալ ՆԱՏՕ-ի հետ, որպեսզի տարածաշրջանի իր թշնամիներն ընդգրկվեն այն երկրների ցուցակի մեջ, որոնց հետագայում նա «կխոյահարի»:

Բաքվի համար ՆԱՏՕ-ի օգնությունն իր սեփական շահերին ծառայեցնելու գլխավոր հնարավորությունը Բալկաններում ՆԱՏՕ-ի գործողությունների նկատելի թերությունն է այսպես կոչված «անելանելիության» ռազմավարությունը: Այլ կերպ ասած՝ Բաքուն հույս ունի, որ երբ ՆԱՏՕ-ն ձեռնամուխ լինի Կովկասում խաղաղության պարտադրման իրեն առաջարկվող օպերացիային, «անելանելիության» ռազմավարության տրամաբանությամբ ՆԱՏՕ-ն ստիպված կլինի իսկույն ավելի ու ավելի խորը ներքաշվելու հակամարտության մեջ՝ ընդլայնելով իր գործողությունները և դրանք բացատրելով ու անդրադառնալով խիստ կողմնակալ դիրքերից՝ հաշվի չառնելով բարոյական, քաղաքական և նյութական վնասների հետ: Եվ քանի դեռ ՆԱՏՕ-ն և Ադրբեջանը «դաշնակիցներ» են՝ հավասարապես «պայքարելով» տարածաշրջանում ռուսական ներկայության դեմ, ապա «պարզ է», որ ՆԱՏՕ-ն Ադրբեջանին կօգնի դուրս քշելու էթնիկ հայ բնակչությանը Լեռնային Ղարաբաղից այն նույն ձևով, ինչպես 1991թ. խորհրդային բանակը և ՊԱԿ-ն օգնում էին Ադրբեջանին էթնիկ զտման իր գործողություններում:

Տարածաշրջանի երկրների բևեռացումը Հարավսլավիայի դեմ ՆԱՏՕ-ի օդային հարձակումների ընթացքում մեկ այլ գործոն է, որն Ադրբեջանը փորձում է օգտագործել որպես ճնշման միջոց Ղարաբաղի հայերի դեմ: Ադրբեջանը փորձում է գտնել իր գոյատևման բանաձևը՝ բախտախաղի դնելով արհեստականորեն վերակառուցված մի նոր սառը պատերազմի իրավիճակ Կովկասում: Բաքվում «Մոսկվայի կողմից հարուցվող հեղաշրջումները» և Ղարաբաղ-Ադրբեջան սահմանային գծի վրա պարբերաբար տեղի ունեցող սադրանքները և այլն օգտագործվում են ՆԱՏՕ-ի երկրների, Ռուսաստանի և քաղաքական խաղերի այլ տարածաշրջանային մասնակիցների միջև անվստահությունը մեծացնելու, ՆԱՏՕ-ն Ռուսաստանի դեմ հանելու նպատակով: Դրան հակառակ, Հայաստանն

իր անվտանգության խնդիրները լուծում է՝ կիրառելով այսպես կոչված «փոխլրացման ռազմավարություն», այսինքն՝ կառուցում է մի քաղաքականություն, որով աջակցում է ՆԱՏՕ-ին և Ռուսաստանին հանդես գալու որպես տարածաշրջանային անվտանգության մի նոր համագործակցության գործընկերներ:

Եթե Հարավսլավիային ՆԱՏՕ-ի օդային հարվածները ուղղակի պատասխան էին Կոսովոյում Հարավսլավիայի ոստիկանության վարած պարբերական էթնիկ զտման, որի կոդային անվանումն էր «Պայտ», ապա պատերազմը Լեռնային Ղարաբաղում ավարտվեց 5 տարի առաջ՝ 1994թ. մայիսին պաշտոնապես կրակի դադարեցման համաձայնագրի ստորագրությամբ:

Այսպիսով՝ քաղաքացիական բնակչությանը ոչնչացումից փրկելու համար տարածաշրջան միջազգային մարդասիրական ռազմական ուժեր մտցնելու խիստ անհրաժեշտություն չկա: Այն ադրբեջանական ուժերը, որոնք այնուամենայնիվ հույս են տածում ամեն գնով իրականացնելու ՆԱՏՕ-ի ներխուժումը տարածաշրջան, վերջերս փորձեցին վերսկսել զինված ընդհարումները Ղարաբաղի հյուսիսային սահմանի երկայնքով և հայերին մեղադրեցին անվտանգության գոտին ընդլայնելու մտադրության մեջ:

ԱՄՆ-ի պաշտոնյաները և ՆԱՏՕ-ի ներկայացուցիչները Կոսովոյի ճգնաժամի օգտագործման Ադրբեջանի փորձերը մերժեցին որպես անհիմն: Հունիսի 28-ին Նյու Յորքում ՆԱՏՕ-ի Արտաքին հարաբերությունների խորհրդի նիստում ԱՄՆ-ի պետքարտուղար Մադլեն Օլբրայթն ասաց. «Ոմանք հույս ունեն, իսկ ուրիշները վախենում են, որ դա (Կոսովոն.–Հ. Ք.) նախադեպ կդառնա ամբողջ աշխարհում (ՆԱՏՕ-ի կողմից.–Հ. Ք.) նմանատիպ միջամտությունների համար: Ես կզգուշացնեի նման ամեն մի անհիմն հետևություն անելուց»: Իր կողմից ՆԱՏՕ-ի նախկին գլխավոր քարտուղար Խավիեր Սոլանան նույնպես դեմ արտահայտվեց ՆԱՏՕ-ի մասնակցությանը Ղարաբաղյան հակամարտությանը: Իսկ վերջերս ԱՄՆ-ի սենատի արտաքին նստաշրջանում օրենսդիրները կրկին ընդգծեցին, որ Ադրբեջանը չի ստանա ԱՄՆ-ի մարդասիրական օգնությունը, մինչև չցուցաբերի բարի կամք բանակցությունների սեղանի շուրջ, չընդունի խաղաղ կարգավորման ուղղությամբ ԵԱՀԿ պլանները, ինչպես դրանք ընդունել են Հայաստանն ու Ղարաբաղը, և չվերացնի Հայաստանի ու Ղարաբաղի շրջափակումը:

ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ.

[1] Հինգ մելիքությունները նույնպես հայտնի են գրականության մեջ, որպես Խամսայի մելիքություններ: Տես՝ Զորջ Բուռնությանի «Ղարաբաղի պատմություն», Միրզա Ջամալ Ջավանշիրի «Qarabaghis Tarikh-e Qarabagh», CA, Mazda Publishers, 1994 թ. էջ 15–21:

[2] Ադրբեջանում բնակվող ավանդական և բնիկ քրիստոնյա խմբերի՝ հայերի, ուտիների և քրիստոնյա թաթերի նկատմամբ զանազան վերաբերմունք է ցուցբերվում, և դա էլ իր հերթին արտացոլում է ներգաղթած սլավոնների (հիմնականում՝ էթնիկ ռուսներ) նկատմամբ վերաբերմունքը, որոնք զանգվածաբար բնակություն հաստատեցին ներկայիս Ադրբեջանի տարածքում Բաքվի նավթի վերելքի ժամանակ՝ 19-րդ դարավերջին: Ի տարբերություն ավանդական քրիստոնյա խմբերից՝ սլավոնները ոչ պաշտոնապես, սակայն վայելում էին Ռուսական Կայսրության, իսկ ավելի ուշ՝ ԽՍՀՄ մոսկովյան կենտրոնական իշխանությունների բարյացակամությունը: Միևնույն ժամանակ, սլավոնները մի փոքր վտանգ էին ներկայացնում Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականությանը՝ մեծամասամբ խոշոր քաղաքներում բնակվելով:

[3] Թեպետ Ադրբեջանի Նախագահ Հեյդար Ալիևը Ղարաբաղի հայերին խոստացավ «ընդարձակ» ինքնավարություն Ադրբեջանի տարածքում, այդուհանդերձ, այդ գաղափարը շատ վերլուծաբանների կողմից պարզորոշ կերպարով ընդունվեց որպես դիվանագիտական քայլ՝ ուղղված ԵԱՀԿ 1996թ. Լիսաբոնի գագաթնաժողովի մասնակիցներին խաղաղեցնելու, և որը դեռ պետք է ընդունվի Ադրբեջանի ընդդիմության կողմից:

[4] *Г. Котанджян.* Этнополитология консенсуса-конфликта: цивилизационный аспект национальной безопасности. М., 1990, сс. 104–120; *H. S. Kotanjian.* Politologische probleme der identifizierung and Regulung des bewaffneten Konflikts in Karabach. Frankfurt am Main. 1999.

[5] Կենտրոնական Ասիայի հետխորհրդային մուսուլմանական հանրապետություններում բնակվող ուղղափառ սլավոնների քիչ թե շատ ոչ խնդրահարույց գոյակցությունը այս փաստարկի օգտին չի խոսում: Էթնիկ ռուսները և մյուս սլավոնները Կենտրոնական Ասիա էին ներգաղթել ԽՍՀՄ արդյունաբերական փոխակերպման ծրագրի շրջանակներում մեծամասամբ 20-րդ դարի կեսերին: Քրիստոնեական և մուսուլմանական համայնքները Կենտրոնական Ասիայում երբևէ չեն սահմանադրականացվել մուսուլմանական օրենքների կողմից, այսուհանդերձ, Կենտրոնական Ասիայի մուսուլմանների փորձառությունը չէր բավարարում ներգաղթած սլավոններին մուսուլմանական իրավական սնահավատության պրիզմայի միջոցով վերահսկելու:

[6] «Закон о порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР». М., изд. Верховного Совета СССР, «Ведомости Съезда народных депутатов Верховного Совета СССР», 1990, № 15.

[7] Կասկած կա, որ «ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետության դուրս գալու հետ կապված հարցերի լուծման կարգի մասին օրենքը» գործածվել է ԽՍՀՄ իշխանությունների կողմից Միության բազմաէթնիկ մի շարք հանրապետությունների նկատ-

մամբ, որոնք ցանկություն էին հայտնել դուրս գալու Խորհրդային Միությունից՝ խոչընդոտներ ստեղծելու նպատակով: Այնուամենայնիվ, վերը նշված օրենքը թե՛ իրավական, թե՛ քաղաքական ակտ է, ինչպես և իրավական ուժ ունեցող մի գործընթաց՝ ԽՍՀՄ ամբողջ տարածքում:

[8] «Конституционный акт о государственной независимости Азербайджанской Республики». «Баку», 18 сентября, 1991 г.

[9] «Акт о результатах референдума о независимости Нагорно-Карабахской Республики». «Статус Нагорного Карабаха в политико-правовых документах и материалах», сс. 85–87, նաև՝ «Декларация о государственной независимости Нагорно-Карабахской Республики», там же, сс. 88–89.

ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԼՈՒԾՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ)*

Վերջին ժամանակներս ԵԱՀԿ-ի մասնակից պետությունների հասարակայնության շրջանում առանձնակի հետաքրքրություն է առաջացրել Լիսաբոնի գագաթնաժողովում (1996 թ. դեկտեմբեր) Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանի ելույթի այն մասը, որտեղ պետությունների ղեկավարների ուշադրությունն էր հրավիրվում այն հանգամանքի վրա, որ անհրաժեշտ է հաշվի առնել Ղարաբաղյան հակամարտության յուրօրինակությունը՝ կապված Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ցեղասպանության սպառնալիքի հետ:

Միջազգային շրջաններն այժմ ձգտում են Ղարաբաղյան հակամարտության առանձնահատկությունների ավելի լավ ըմբռնման՝ Արևելյան Եվրոպայում տեղի ունեցող ժամանակակից տարածաշրջանային հակամարտությունների ծագումնաբանության ու դինամիկայի հիմնահարցերի հետազոտությունների հետ առադրման մեջ: Դրանով է բացատրվում նախկին ԽՍՀՄ տարածքում եղած այլ հակամարտությունների հետ համեմատության մեջ Ղարաբաղյան հակամարտության ընդհանուր և առանձնահատուկ բնութագրերի դիտարկման հրատապության աճումը: Ադրբեջանական քարոզչությունը փորձեր է ձեռնարկում պատմամշակութաբանական ու քաղաքական-իրավական բնույթի հարմարեցնելու և ծառայեցնելու Լեռնային Ղարաբաղի տարածքը և ժողովրդին Ադրբեջանի ենթակայության տակ դնելու գործին: Այդ նպատակով ակտիվորեն առաջ է մղվում այն տեսակետը, որ Ղարաբաղի անկախության ճանաչման նախադեպը, իբր, կարող է վտանգի տակ դնել ԵԱՀԿ-ի մեկ տասնյակից ավելի մասնակից պետությունների տարածքային ամբողջականությունը: Այս առումով և՛ տեսական, և՛ գործնական կարևոր նշանակություն է ստանում այն փաստարկների համակարգումը, որոնք հակամարտության առանձնահատկությունների նույնականացման հիմք են ծառայում և ենթակա են հաշվառման նրա լուծման ժամանակ:

Ղարաբաղյան հակամարտության ծագումնաբանության ու դինամիկայի քաղաքագիտական հիմնահարցերի միջգիտաճյուղային քննարկումը

* «Ղարաբաղ. հակամարտություն–համաձայնություն (պատմաքաղաքագիտական ժողովածու)»: ՀՀ ՊՆ «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, 1997 թ.:

ենթադրում է նրանց քաղաքական, իրավական, ազգաբանական և այլ տեսանկյունների բացահայտում Ղարաբաղի հայության և Արևելյան Անդրկովկասի թուրքերի՝ որպես պետության ու իրավունքի սուբյեկտների գոյակցման քաղաքական պատմության առանձնահատկությունների համատեքստում: Տվյալ հիմնահարցի պատմության մանրամասները բողնելով պատմաբաններին՝ նշենք միայն, որ գիտական ավանդույթը Ղարաբաղի քաղաքական պատմության սկզբնակետ համարում է Արցախ–Ռերտեխե մարզի հիշատակությունը Վանի, կամ Արարատյան, թագավորության սեպագիր արձանագրություններում[1]: Ռերարտուի անկումից հետո (մ. թ. ա. VI դ. սկիզբ) Արցախը մշտապես եղել է պատմական Հայաստանի տարածքում ստեղծված բոլոր պետությունների՝ Երվանդունիների (մ. թ. ա. VI–II դդ.), Արտաշեսյանների (մ. թ. ա. II դ.–մ. թ. I դ.), Արշակունիների (մ. թ. I–IV դդ.) թագավորությունների կազմում: Ստրաբոնն իր «Աշխարհագրության» մեջ Արցախը նշում է Մեծ Հայքի կազմում որպես մի բերրի երկիր, որը տրամադրում է մեծաթիվ այրուձի[2]:

Մ. թ. 301 թ. Հայաստանում քրիստոնեության ընդունումը որպես պետական կրոնի նոր փուլ նշանավորեց Արցախի քաղաքական զարգացման մեջ, երբ Արցախը դարձավ քրիստոնեական պետականության գաղափարների տարածման խոշոր օջախներից մեկը: Այդ հանգամանքի նշանակությունն ավելի մեծացավ, երբ հայկական գրերի ստեղծող Մեսրոպ Մաշտոցը հայոց գրերի դպրոց հիմնադրեց Ամարասի վանքում (Արցախում): Հետագայում հենց լեզվի ու կրոնի ընդհանրությունը դարձավ պատմական զարգացման ընթացքում հայ ժողովրդի միավորման հզոր գործոններից մեկը: 4-րդ դ. վերջը նշանավորվեց Արշակունիների իշխանության թուլացմամբ և 387 թ. Հայաստանի բաժանումով Հռոմի ու Սասանյան Պարսկաստանի միջև: Վերջինիս կազմում տեղի ունեցավ Արցախի վարչական երկատումը լեռնային ու դաշտային մասերի:

Չնայած տիրող աշխարհաքաղաքական բարդ իրավիճակին, որն էլ ավելի էր բարդանում միջկրոնական ու ներկրոնական դիմակայություններով, Արցախի հայ իշխանները Պարսկաստանի կազմում օգտվում էին սահմանափակ ինքնիշխանության իրավունքից, որը կարողացան պահպանել նաև Պարսկաստանը, Հայաստանը, Աղվանքն ու Վրաստանը արաբների կողմից նվաճվելուց հետո. խալիֆայության ժամանակաշրջանում Պարսկաստանի ու արաբական պետությունների պատմության մեջ հայտնի է ավատառվական տարածքների ազնվականության ներկայացուցիչներին գերիշխանի կողմից իր որոշ իրավունքների հանձնման փաստը: Պարսկական տիրապետության ժամանակ տեղի ունեցավ նաև

«Արցախ» անվան փոխարինումը պարսկական «Բաղ-ե սիախ» (սև այգի) անունով:

11-րդ դարում ժամանակակից Անդրկովկասի տարածաշրջան ներխուժեցին սելջուկ թուրքերի ցեղերը, որոնք Արցախի՝ պարսկերենից եկող անվանումը բառացի թարգմանեցին «Ղարաբաղ»: Արցախի հայկական իշխանությանը հաջողվեց որոշ ժամանակ ոչ միայն դիմակայել նվաճողների ճնշմանը. այդ ընթացքում Արցախն ապրեց նաև որոշ յուրահատուկ վերածննդի շրջան, որը դրսևորվեց այնպիսի ճարտարապետական կոթողների կառուցմամբ, ինչպիսիք են՝ Գանձասարի ու Դադիվանքի համալիրները, Գտիչի վանքի ու Խաթրավանքի եկեղեցիները և այլն: Սակայն թաթարամոնղոլական նվաճումը և դրան հետևած թուրքական քոչվոր կարակոյունլու ու ակկոյունլու ցեղերի ասպատակությունները ամայացրին ծաղկուն երկրամասը, և հենց այդ շրջանն էլ նշանավորվեց Արցախի վերջնական բաժանումով երկու մասի՝ Լեռնային Արցախի, որտեղ հաջողվեց պահպանել անկախություն և ինքնակառավարում, և Դաշտային Արցախի, որի բնակչությունը հայտնվեց քոչվորների ուժեղ ազդեցության ոլորտում:

16-րդ դարի վերջերում պարսկական պետության շրջանակներում Ղարաբաղի հայ իշխանները պահպանում էին որոշակի ինքնուրույնություն տեղական կառավարման մեջ՝ մելիքությունների ձևով:

17–18-րդ դարերը դարձան պարսից տիրապետության դեմ Արևելյան Հայաստանի ժողովրդի պայքարի շրջան: Այդ ժամանակ էլ հենց Ղարաբաղի հայության աշխարհիկ ու հոգևոր առաջնորդները, արտահայտելով իրենց ժողովրդի կամքը, բազում անգամ դիմեցին Ռուսաստանին կայսրության կազմի մեջ կամավոր մտնելու հայցով՝ իրենց կողմից ձեռնարկելով քաղաքական, դիվանագիտական ու ռազմական բնույթի ռեալ քայլեր[3]: Այս քայլերի համընկնումը հարավային ուղղությամբ ռուսաստանյան պետության աշխարհառազմավարական նկրտումների հետ հանգեցրեց 1813 թ. Գյուլիստանի հաշտության պայմանագրի կնքմանը, որով ամրագրվեցին 1804–1812 թթ. ռուս-պարսկական պատերազմի արդյունքները և Ղարաբաղը, ի թիվս Հայաստանի հյուսիսարևելյան այլ շրջանների, ընդգրկվեց Ռուսաստանյան կայսրության կազմում: Կորցրած տարածքները հետ վերադարձնելու Պարսկաստանի 1826 թվականի փորձը ձախողվեց, իսկ 1828 թ. Թուրքմենչայի պայմանագրով վերջնականապես ամրագրվեցին Ռուսաստանի հարավային սահմանները:

Ղարաբաղի պատմության ռուսաստանյան տիրապետության շրջանը խորհրդանշվում է երկրամասի տնտեսական ու սոցիալական կյանքի

ազատագրումով ավանդական ասիական տնտեսավարության կապանքներից: Զարգացման էական խթան ստացան գյուղատնտեսությունը, արդյունաբերությունը, քաղաքաշինությունը, առևտուրը, կրթությունը, գիտությունն ու արվեստը: 19-րդ դ. վերջում Շուշին դարձավ Ռուսաստանի անդրկովկասյան նահանգների արդյունաբերական ու մշակութային հիմնական կենտրոններից մեկը, որտեղ գործում էին տպարաններ, գիմնազիաներ, թեմական դպրոց, հայկական թատրոն, լույս էին տեսնում լրագրեր ու հանդեսներ:

Հոկտեմբերյան հեղափոխությունից և Անդրկովկասում 1918 թ. անկախ պետությունների կազմավորումից հետո Ղարաբաղը, որը մինչ այդ մտնում էր Ռուսաստանի Ելիզավետպոլի հայաբնակ նահանգի կազմի մեջ, ստիպված էր ինքնուրույն հետ մղել թուրքական զորքերի և Ղարաբաղի, Զանգեզուրի, Նախիջևանի ու Հայաստանի հյուսիսարևելյան շրջանների նկատմամբ հավակնություններ հայտնած Ադրբեջանի մուսավաթական կառավարության ջոկատների հարձակումները:

1918 թ. հուլիսին Շուշիում կայացավ Ղարաբաղի հայության 1-ին համագումարը, որը Ղարաբաղը հռչակեց անկախ վարչաքաղաքական միավոր, ընտրեց իշխանության ներկայացուցչական մարմինը Ղարաբաղի հայկական Ազգային խորհուրդը, և կազմավորեց ժողովրդական կառավարություն: Ազգային խորհրդի փաստաթղթերում հռչակվում էր հարգալից վերաբերմունք յուրաքանչյուր ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի նկատմամբ, ողջունվում էր Ադրբեջանի ինքնորոշումը, պատրաստակամություն էր հայտնվում «բարիդրացիաբար աշխատելու երկու ժողովուրդների բարօրության համար», բայց նույնպիսի վերաբերմունք էր պահանջվում Ղարաբաղի ժողովրդի կամքի ազատ արտահայտման իրավունքի նկատմամբ[4]: Ընդհանուր առմամբ Ղարաբաղի Ազգային խորհրդին, որն ստիպված էր Բաքվի իշխանությունների կողմից ցեղասպանության սպառնալիքի դեմն առնել, հաջողվեց ընդհուպ մինչև Ադրբեջանում խորհրդային կարգերի հաստատումը վերահսկել Ղարաբաղի տարածքի մեծ մասը[5]:

Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատման հաջորդ իսկ օրը՝ 1920 թ. նոյեմբերի 30-ին, Ադրբեջանի Հեղկոմն ընդունեց որոշում, որով «Լեռնային Ղարաբաղը, Զանգեզուրը և Նախիջևանը ճանաչվում էին Հայկական Սոցիալիստական Հանրապետության բաղկացուցիչ մաս»: Այդ մասին Խորհրդային Հայաստանի Հեղկոմին էր հաղորդվում Խորհրդային Ադրբեջանի Հեղկոմի հեռագրով, որն ստորագրել էին Հեղկոմի նախագահ Ն. Նարիմանովը և արտգործժողկոմ Մ. Հուսեյնովը[6]: Սակայն շուտով Ադրբեջանի կուսակցական ղեկավարությունը հակառակ դիրք բռնեց, իսկ

նրա ճնշման տակ հրավիրված ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի Կովբյուրոյի պլենումի նիստը 1921 թ. հուլիսի 5-ին ընդունեց որոշում, որում ասվում էր, որ, «ելնելով մահմեդականների և հայերի միջև ազգային հաշտության անհրաժեշտությունից», Լեռնային Ղարաբաղը մտցվում է ԱդրԽՍՀ կազմի մեջ, ընդսմին «Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավարության ծավալը կորոշի Ադրբեջանի Կենտկոմը»[7]:

Ադրբեջանի Խորհուրդների Կենտգործկոմի կողմից 1923 թ. հուլիսի 7-ին ստեղծված Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի բնակչությունը խորհրդային իշխանության ամբողջ շրջանում բազմաթիվ անգամներ դիմել է ԽՍՀՄ ղեկավարությանը ԼՂԻՄ-ի պատկանելության հարցի վերանայման և ԼՂԻՄ-ը Հայաստանի կազմում ընդգրկելու խնդրանքով՝ նկատի ունենալով Ղարաբաղի հայության նկատմամբ սոցիալական կյանքի բոլոր ոլորտներում կիրառվող խտրականությունը, հայ բնակչության իրավունքների ու ազգային արժանապատվության ոտնահարումը: Ինքնավարության կառավարման կառույցներում ԼՂԻՄ-ի բնակչության ճնշող մեծամասնությունը կազմող հայերի (1926 թ. 89,14 %, 1979 թ. 75,89 %) անհամամասնական ներկայացուցչությունը, Բաքվի իշխանությունների կողմից գործադրվող մշտական ճնշումը հայերին զրկում էին Լեռնային Ղարաբաղի ներքին քաղաքականության ձևավորման գործում ռեալ մասնակցության հնարավորությունից: 1970–1980 թթ. ԱդրԽՍՀ-ում ծավալվեց «պատմության սրբագրման (խեղաթյուրման)» կամպանիան, որը գլխավորում էր ակադեմիկոս Զ. Բունիաթովը[8], ուժեղացավ հայ մտավորականներից «այլախոհների» հետապնդումը, ավելի եռանդուն կերպով սկսեց կիրառվել հայերի բռնի արտամղման և ադրբեջանցիներով տարածքի բնակեցման Նախիջևանի ԻԽՍՀ-ում արդեն փորձարկված քաղաքականությունը:

Հենց այս բոլոր պատճառներով էլ պայմանավորված էր 1988 թ. փետրվարի 20-ին մարզի ներկայացուցչական իշխանության մարմնի՝ ԼՂԻՄ-ի ժողովրդական պատգամավորների խորհրդի արտահերթ նստաշրջանում ընդունված որոշումը, որով խնդրվում էր ԱդրԽՍՀ, ՀԽՍՀ և ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդներին ԼՂԻՄ-ը ԱդրԽՍՀ կազմից հանել և ընդգրկել ՀԽՍՀ կազմում, ինչը համապատասխանում էր ԽՍՀՄ Սահմանադրությանը[9]: ԱդրԽՍՀ կազմից ԼՂԻՄ-ի դուրս գալու մասին ԱդրԽՍՀ Գնժ մերժողական որոշումը նրանց միջև քաղաքական հակամարտության հիմք դրեց: Բայց քանի որ ժողովուրդների ինքնորոշման վերաբերյալ ԽՍՀՄ Սահմանադրության նորմը ամրապնդված չէր դաշնության կազմից նրա սուբյեկտի (հետևաբար և ԼՂԻՄ-ի) դուրս գալու համապատասխան իրավանորմատիվ մեխանիզմով, ապա այս հակամարտությունը չստա-

ցավ օրինական լուծում և վերածվեց ներքին ոչ միջազգային հակամարտության:

Ադրբեջանական միլիցիայի և ԱդրԽՍՀ տարածքում տեղաբաշխված զինված ուժերի զորամասերի կողմից ԼՂԻՄ-ի ժողովրդի հանուն ինքնորոշման զանգվածային շարժման դեմ ուժի կիրառումից հետո ոչ զինված հակամարտությունը վերածվեց ներքին ոչ միջազգային զինված հակամարտության:

1990 թ. «ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետության դուրս գալու հետ կապված հարցերի լուծման կարգի մասին» ԽՍՀՄ օրենքի[10] ընդունման և ԽՍՀՄ քաղաքական լուծարման գործընթացի ծավալման հետևանքով Ղարաբաղյան հակամարտությունն անցավ որակապես նոր մակարդակի: Օրենքն ինքնավար կազմավորումներին հնարավորություն էր ընձեռում ինքնորոշվելու որպես միութենական դաշնության ինքնուրույն սուբյեկտներ ընդհուպ մինչև դուրս գալն այն միութենական հանրապետության կազմից, որի մեջ նրանք մտնում են (միութենական հանրապետությունների կողմից ԽՍՀՄ-ից դուրս գալու վերաբերյալ հարցադրման դեպքում): Վերոհիշյալ օրենքի իրավական մեխանիզմների շրջանակներում ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքի վերաբերյալ միջազգային-իրավական[11] ու սահմանադրական նորմերի կոնկրետացումը Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդին տվեց ԽՍՀՄ-ում մինչ այդ գոյություն չունեցող օրինական հիմքեր իր քաղաքական կամքի արտահայտման և կառուցային մարմնավորման համար՝ ԽՍՀՄ կազմից դուրս գալու մասին ԱդրԽՍՀ հայտարարված մտադրության հաշվառումով (ԱդրԽՍՀ Գերագույն խորհուրդը ինքնիշխանության մասին սահմանադրական օրենքն ընդունել էր դեռևս 1989 թ. սեպտեմբերին[12], իսկ ԱդրՀ ԳԽ-ն 1991 թ. հոկտեմբերին ընդունել էր պետական անկախության մասին սահմանադրական ակտը[13]):

1991 թ. դեկտեմբերի սկզբին սահմանադրական հիմունքներով, միջազգային դիտորդների հսկողությամբ ԼՂԻՄ-ում անցկացվեց հանրաքվե Լեռնային Ղարաբաղի անկախության հռչակման, ԼՂՀ կազմավորման ու ԼՂՀ օրինական իշխանությունների ձևավորման հարցերով[14]: 1991 թ. հոկտեմբերին ստեղծվեց Ադրբեջանական Հանրապետությունը, իսկ նույն թվականի դեկտեմբերին լուծարվեց ԽՍՀՄ-ը:

Այսպիսով՝ կամքի սահմանադրական արտահայտման հետևանքով ԱդրԽՍՀ տարածքում ստեղծվեցին երկու անկախ իրավահավասար պետություններ՝ ԼՂՀ-ն և ԱդրՀ-ն, և օրինական ձևով դադարեցվեցին լուծարված ինչպես ԽՍՀՄ-ի, այնպես էլ ԱդրԽՍՀ-ի նկատմամբ ԼՂՀ ժողովրդի,

տարածքի ու իշխանությունների ենթակայության հարաբերությունները: ԼՂՀ կարևոր քաղաքական-իրավական առանձնահատկությունն այն է, որ, ի տարբերություն այլ՝ ազգամիջյան հակամարտությունների ընթացքում ինքնահռչակ պետություններից, ԼՂՀ-ում անկախ պետականության ձևավորումը իրագործվեց ԽՍՀՄ Սահմանադրության և ԽՍՀՄ վերոհիշյալ օրենքի իրավակիրառության ժամանակային շրջանակներում:

Կարևոր է նշել, որ դրա հետևանքով Ղարաբաղյան հակամարտությունը ձեռք բերեց որակապես նոր ծև՝ իր վերամիացական ուղղվածությունը փոխարինելով անկախ ազգային-պետական կողմնորոշմամբ: Արդյունքը եղավ այն, որ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովուրդն օրինական ձևով հաղթահարեց տարածքի ամբողջականության սկզբունքը՝ կիրառված ինչպես ԽՍՀՄ-ի, այնպես էլ ԱդրԽՍՀ-ի նկատմամբ: Դրա հետ մեկտեղ ԼՂՀ-ն միջազգային-իրավական հիմք ձեռք բերեց տարածքի ամբողջականության ու սահմանների անձեռնմխելիության սկզբունքները կիրառելու ի շահ իր իսկ ԼՂՀ-ի՝ որպես նորաստեղծ անկախ պետության ազգային անվտանգության:

Այսպիսով՝ 1991 թ. վերջում ռեալ իրավական ու քաղաքական նախադրյալներ ստեղծվեցին Ղարաբաղի ժողովրդի և արդեն գոյություն չունեցող ԽՍՀՄ ու ԱդրԽՍՀ իշխանությունների միջև ներքին ոչ միջազգային զինված հակամարտության լուծման համար: Սակայն ԱդրՀ հետագա ռազմաքաղաքական հակազդեցությունը ԼՂՀ ազգային-պետական կայացմանը հնարավորություն չտվեց իրականանալու խաղաղարարության այս պատմական շանսին: Հենց ԱդրՀ իշխանությունների կողմից տվյալ եզակի հնարավորությունը չօգտագործելու հանգամանքը պատճառ դարձավ, որ ներքին ոչ միջազգային զինված հակամարտությունը վերափոխվի երկու նորաստեղծ իրավահավասար պետությունների՝ ԼՂՀ-ի և ԱդրՀ-ի միջև միջազգային զինված հակամարտության[15]: Ավելին, հույս դնելով ռազմական տեխնիկայի ու սպառազինության մեջ իր ճշնող գերազանցության վրա՝ Ադրբեջանը ձեռնարկեց մի շարք լայնամասշտաբ մարտական գործողություններ, որոնց ընթացքում բռնագաղթվեցին Գետաշենի ենթաշրջանի (1991 թ.) և Շահումյանի շրջանի (1992 թ.) ողջ բնակչությունը, Հադրութի շրջանի (1991 թ.) բնակչության մի զգալի մասը, Մարտակերտի շրջանի (1992 թ.) բնակչության մեծամասնությունը, զանգվածային կրակային հարվածների ենթարկվեցին խաղաղ քաղաքներն ու ավանները: Ելնելով ինքնապաշտպանության հարկադրվածությունից ու անհրաժեշտությունից՝ Ղարաբաղի իշխանությունները (ՄԱԿ-ի Կանոնադրության 51-րդ հոդվածին համապատասխան), ի պատասխան ԼՂՀ-ի դեմ ԱդրՀ-ի կողմից ձեռնարկված զինված ագրեսիայի, ստիպված էին

դիմել համապատասխան միջոցների, որոնք հանգեցրին «Լաչինի միջանցքի» բացման միջոցով Լեռնային Ղարաբաղի ապաշրջափակմանը, ԼՂՀ սահմանամերձ գոտիները հսկողության տակ վերցնելուն: Ադրբեջանական զորքերի աշնանային (1993 թ.) ու ձմեռային (1993–1994 թթ.) հարձակումները նրանց հաջողություն չբերեցին. Լեռնային Ղարաբաղի ուժերը, հակահարվածների շնորհիվ, կարողացան ամրանալ ռազմավարական առումով ձեռնտու պաշտպանական բնագծերում: Հետևաբար, ինքնորոշման ու քաղաքական կամքի արտահայտման ազատությունը, Ղարաբաղի ժողովրդի անվտանգության երաշխիքները ապահովվեցին ԼՂՀ պետական իշխանության կառույցների ձևավորման ընթացքում սեփական պաշտպանության բանակի ստեղծման ու կիրառման միջոցով: Այսպիսով Ադրբեջանական Հանրապետության նկատմամբ կիրառած «տարածքի ամբողջականության» սկզբունքի խախտումը հետևանք էր Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության դեմ նրա ագրեսիայի հարկադրական հետմղման, ինչպես նաև անվտանգության գոտիների սարքավորման ու պահպանման ԼՂՀ-ին սահմանակից ԱդրՀ այն տարածքներում, որոնք ագրեսորից նվաճվել էին նրա կրակային բնագծերի ոչնչացման ընթացքում:

Մենք քննեցինք Ղարաբաղի հիմնահարցի առանձնահատկությունները, որոնք Ղարաբաղյան հակամարտությունն առանձնացնում են հետխորհրդային տարածքում տեղ գտած այլ հակամարտությունների բազմությունից: Այդ առանձնահատկությունների հետ կապված այն փաստարկները, որոնք հարկ է հաշվի առնել Ղարաբաղի հակամարտության լուծման գործում, կարելի է սեղմ համակարգել հետևյալ ձևով:

ա) Անկախ ԼՂՀ կազմավորումը իրականացվել է ԽՍՀՄ Սահմանադրության և «ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետության դուրս գալու հետ կապված հարցերի լուծման կարգի մասին» ԽՍՀՄ օրենքի իրավակիրառության ժամանակային շրջանակներում:

բ) Լուծարված ինչպես ԽՍՀՄ-ին, այնպես էլ ԱդրԽՍՀ-ին ԼՂՀ ժողովրդի, տարածքի ու իշխանությունների ենթակայության հարաբերությունները դադարեցվել են օրինական ձևով: Դրա հետևանքով Լեռնային Ղարաբաղի ժողովուրդը օրինական ձևով հաղթահարել է տարածքի ամբողջականության սկզբունքը՝ կիրառված ինչպես ԽՍՀՄ-ի, այնպես էլ ԱդրԽՍՀ-ի նկատմամբ:

գ) ԼՂՀ ողջ տարածքում հինգ տարուց ավելի է, ինչ անընդմեջ իրականացվում է ժողովրդավարության միջոցով ստեղծված ու զարգացող օրինական պետական ներկայացուցչական և գործադիր իշխանություն, անկախ միջազգային դիտորդների հսկողությամբ համաժողովրդականորեն ընտրվել են Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության խորհրդարան և նախագահ:

դ) Լեռնային Ղարաբաղի հայությունը ինքնորոշվել է իր անընդհատ պատմական բնակության տարածքում, որտեղ գոյություն ունի երկու հազարամյակից ավելի ժամանակաընթացքում նրա ստեղծած նյութական ու հոգևոր մշակույթի հուշարձանների մի ամբողջական համալիր:

ե) ԼՂՀ ստեղծումը տեղի է ունեցել ոչ թե որպես Ղարաբաղի հայության ինքնորոշման սկզբնական կամայական գործողություն, այլ ընթացել է պետականության դարեր շարունակ պահպանվող ավանդույթների, նրանց օրինաչափ զարգացման և նոր քաղաքական-պատմական պայմաններում պետական-իրավական կառուցավորման հունով:

զ) Ադրբեջանական Հանրապետության իշխանությունները, ի տարբերություն Ռուսաստանյան Դաշնության (Իչկերիա Չեչենական Հանրապետության դեպքում) և Վրաստանի (Աբխազիայի Հանրապետության դեպքում) իշխանություններից, բանակցություններ չեն վարում Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության՝ որպես գինված հակամարտության մի կողմի ղեկավարության հետ՝ անտեսելով ստեղծված վերոհիշյալ քաղաքական և իրավական իրողությունները:

է) Խաղաղ հայ բնակչության զանգվածային և հատուկ դաժանությամբ կատարվող ֆիզիկական ոչնչացման պարբերաբար տեղի ունեցած ակտերի՝ 1905 թ. Բաքվի ջարդերի, 1918–1921 թթ. ԱդրԽՍՀ գործնականում ողջ տարածքում ու Ղարաբաղում տեղի ունեցած կոտորածների, 1988–1990 թթ. Սումգայիթում, Կիրովաբադում ու Բաքվում հայերի զանգվածային սպանությունների պատմական փորձի, ինչպես նաև գինված հակամարտության խաղաղ լուծման վերաբերյալ քաղաքական երկխոսությանը ԼՂՀ ղեկավարության պատրաստակամության ԱդրՀ իշխանությունների կողմից մշտական անտեսման՝ այս ամենի վերլուծությունը հիմք է տալիս բավարար չափով հոռետեսորեն վերաբերվելու Ղարաբաղյան հակամարտության հօգուտ ԱդրՀ կազմում հայերի ինքնավարության քաղաքակիրթ լուծման հնարավորությանը և պնդելու, որ Լեռնային Ղարաբաղի հայ բնակչության վերադարձումը ադրբեջանական պետության ենթակայության տակ կունենա արդի ազգամիջյան հակամարտությունների մեծ մասի լուծման համար ոչ բնորոշ հետևանքներ՝ ցեղասպանության ձևով, որը «Ցեղասպանության կանխման և նրա համար պատժման մասին կոնվենցիայով» ճանաչված է որպես միջազգային հանցագործություն[16]:

Այստեղ պետք է հատուկ կերպով նշել նաև խորհրդային շրջանում ԱդրԽՍՀ հովանավորության տակ գտնվելու ընթացքում, նրա կազմում ստացած լայն ինքնավարության պայմաններում Նախիջևանի ԻԽՍՀ լրիվ հայաթափման փաստը, որը յուրովի ցույց է տալիս նույն պայմաններում Ղարաբաղին սպասող ապագան:

Ղարաբաղյան հակամարտության այս առանձնահատկության նշանակությունը շեշտվեց ՀՀ նախագահի վերոհիշյալ ելույթում, որտեղ նա հարկ համարեց Լիսաբոնյան գագաթնաժողովի մասնակիցների ուշադրությունը հրավիրել այնպիսի մի յուրահատուկ մոտեցման մշակման անհրաժեշտության վրա, որը երաշխավորեր ԼՂՀ ժողովրդի պաշտպանվածությունը ցեղասպանության ռեալ վտանգից:

ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ.

[1] Տես *Г. А. Капанцян*. Chetto-Armeniaca. Е., 1931, с. 104:

[2] Տես *Страбон*. География. М., 1964, кн. XI, п. 4:

[3] Տես «Армяно-русские отношения в первой трети XVIII в.», т. 2, ч. II. Е., 1964, сс. 28, 57, 68, 80, 204–205:

[4] Տես ЦГИА РА, ф. 200, оп. 1, д. 244, лл. 38–44:

[5] Տես ЦПА ИМЛ при ЦК КПСС, ф. ЦК КПСС, общий отдел, 6-й сектор, д. 44–3/3–а, лл. 54–58:

[6] Տես «Կոմունիստ» (Երևան), 1920 թ. դեկտեմբերի 7:

[7] «Протокол № 12». ЦПА ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 64, оп. 1, ед. хр. 1 л. 124.

[8] Տես *П. Мурадян*. История–память поколений. Проблемы истории Нагорного Карабаха. Е., «Айастан», 1990, сс. 120–127.

[9] Տես «Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик». «Юр. лит-ра», М., 1987.

[10] «Закон о порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР». М., изд. Верховного Совета СССР, «Ведомости Съезда народных депутатов Верховного Совета СССР», 1990, № 15.

[11] Տես «Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам. ООН. Генеральная Ассамблея. Официальные отчеты. XV сессия. Резолюции». Нью-Йорк, 1961, сс. 74–75; «Международный Пакт о гражданских и политических правах», часть I, статья 1.В. «Права человека», сб. международных документов. Изд. МГУ, 1986, сс. 46–47:

[12] Տես «Конституционный закон о суверенитете Азербайджанской ССР», «Бакинский рабочий», 17 сентября 1989 г.:

[13] Տես «Конституционный акт о государственной независимости Азербайджанской Республики», «Баку», 7 ноября 1991 г.:

[14] Տես «Акт о результатах референдума о независимости Нагорно-Карабахской Республики». «Статус Нагорного Карабаха в политико-правовых документах и материалах», Е., 1995, сс. 85–87, նաև «Декларация о государственной независимости Нагорно-Карабахской Республики», նույն տեղում, էջ 88–89:

[15] Տես «Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 г., касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов (Протокол I)», часть I, статья 1, п. 4. «Права человека. Сборник международных договоров», т. I (часть вторая), «Универсальные договоры». Организация Объединенных Наций, Нью-Йорк и Женева, 1994, с. 1028:

[16] Տես «Права человека. Сборник международных договоров», т. 1 (часть вторая), «Универсальные договоры». Организация Объединенных Наций, Нью-Йорк и Женева, 1994, сс. 780–785:

ՌԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ԴԱՇՏԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾԻՔԱԿԱԶՄԻ ՄԱՍԻՆ

(ԱՖՂԱՆԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՓՈՐՁԻՑ)*

Պատերազմը մարդկության պատմական ուղեկիցն է եղել, և յուրաքանչյուր նոր սերունդ ջանացել է, հանրագումարի բերելով նախորդ փորձը, դասեր քաղել անցյալից: Բոլոր մեծ զորավարների գործնական հաջողությունների գրավականը անցյալի դասերի յուրացումն է՝ ոչ միայն գործնական, այլ նաև տեսական գիտելիքների մակարդակով: Անհամեմատ քիչ ուշադրության է արժանացել հակառակորդի ժողովրդական զանգվածների վարքն ու բարքը որպես պատերազմի վրա ազդեցություն թողնող գործոն: Անշուշտ, եղել են մեծ զորապետներ, որոնք վարպետորեն օգտվել են նվաճվող երկրի ազգաբնակչության առանձնահատկությունների մասին տեղեկույթից: Սակայն մինչև վերջերս ռազմական նպատակներով նման ուսումնասիրությունները չեն կրել գիտահետազոտական բնույթ:

Աֆղանստանի դեմ ԽՍՀՄ «չհայտարարված պատերազմում» ազգաքաղաքական գործոնը ռազմաքաղաքագիտական հատուկ ուսումնասիրության առարկա դարձավ հատկապես Լ. Ի. Բրեժնևի վախճանից հետո, երբ քաղաքական ուժերի նոր հարաբերակցությունը հանգեցրեց հօգուտ ռազմական բախումից դուրս գալու ռազմավարության ընտրության: Համապատասխան փոփոխություններ կատարվեցին ռազմական քաղաքականության մեջ՝ հայեցակարգային և կիրառական մակարդակներում, փոփոխվեց նաև խորհրդատվական գործունեությունը՝ նրա բովանդակության մեջ վերլուծական բաժինների ինտենսիվ ներմուծմամբ: Քաղաքական ու հակաքարոզչական ավանդական հակազդման հիմնահարցերի շարունակվող մշակումների հենքի վրա մի շարք մասնագետներ ներգրավվեցին ձևավորվող համաձայնահակամարտային ուղեգծի տեսական-մեթոդաբանական հիմքերի վերահիմաստավորման գործում:

Հետզհետե պարզ դարձավ, որ աֆղանական հակամարտության ներքին և արտաքին քաղաքական կարգավորմանն անցնելու բարդությունները զգալի չափով բխում են նրա մոդելի հիմնարար ձևախախտումից: Խորհրդային զորքերի մուտքն Աֆղանստան արդարացնելու, «ագրեսիա» և «զավթում» կարգի միջազգային-իրավական գնահատականները չեզոքացնելու նպատակով ժամանակին մշակվել էին «աֆղան ժողովրդի դեմ

* «Հայկական բանակ», 1996, հմ. 2:

իմպերիալիզմի չհայտարարված պատերազմի» մեթոդաբանական հայեցակարգը և մոդելը: Այդ երևակայական մոդելը ԱԺՀ-ում խորհրդային զորքերի ներկայության արդարացմանն ու արտաքին ագրեսիայի հետմղմանն իր կողմնորոշվածությամբ քողարկում էր աֆղանական հակամարտության հիմնակառույցը: Դրանով իսկ երկար ժամանակով կասեցվել էր սեփական ներքին քաղաքական հիմքերի վրա հակամարտության դինամիկայի հնարավոր սցենարների համածայնական ներուժի դրսևորումը:

Հակամարտության հիմքային մոդելի էության գիտական իմաստավորումը, նրա կառուցվածքի և դինամիկայի որոշումը մեթոդաբանական հիմք դարձան համածայնական գիտափորձերի կատարման հնարավորության մասին վարկածի քաղաքագիտական հիմնավորման համար: Այս գիտափորձերի նպատակն էր ճշտել և փորձարկման ենթարկել դեպի ազգային հաշտություն տանող ուղեգծի քաղաքական գործիքակազմը:

Տվյալ վարկածի տեսական միջուկը այն հայեցակարգն էր, ըստ որի միջազգայնացված (խորհրդային ներկայությամբ) զինված հակամարտությունը պետք է վերադառնար ընդդիմության և Աֆղանստանի պաշտոնական վարչակարգի միջև քաղաքացիական հակամարտության սկզբնական հունը[1]: Ներազգային հակամարտության մասնակիցների՝ աֆղանների կողմից սկզբնապես ընտրված դերերի վերադարձումը հենց իրենց՝ աֆղաններին, հիմք դարձավ խորհրդային զորքերի դուրսբերման ուղիների մասին չքարոզվող, սակայն իրատեսական վարկածի համար:

Այսպիսով՝ հենվելով համամեթոդաբանական և ընդհանուր քաղաքական սահմանափակումների վրա, դիտարկվում էին այն լրացուցիչ կոնկրետ սահմանափակումները, որոնք «ռազմական դրության» վարչակարգի կողմից դրվում էին համածայնական գիտափորձի մշակման վրա՝ այդ վարչակարգի էությունից բխող բոլոր հանգամանքներով հանդերձ:

«Ճգնաժամային ազգաքաղաքականության» կողմից դրվող սահմանափակումները հիմնականում պայմանավորված էին հուսալի տեղեկույթի աղբյուրների, համածայնահակամարտային պրակտիկայի սուբյեկտների և օբյեկտների ինքնարտահայտման միջավայրի հետ անմիջական շփումների խիստ սահմանափակվածությամբ: Աֆղանական պատերազմի պայմաններում կոնկրետ ազգաքաղաքագիտության գործիքակազմից գործնականում բացառվում էին քաղաքական սոցիոլոգիայի մեթոդների կիրառմամբ կատարվող զանգվածային հետազոտությունները: Դրա հիմնական պատճառներն էին՝ երկրում ցանկացած ուղևորության ժամանակ իրական վտանգ էր ստեղծվում հետազոտողի կյանքի համար[2], բնակ-

չության մեծ մասն անգրագետ էր, զանգվածային հարցումների համար պատրաստված կադրեր և համապատասխան ավանդույթներ չկային և այլն: Քանի որ բնակչությունը հարցազրույցները ընկալում էր որպես անձնական կյանքին միջամտություն, ուստի զանգվածային ուսումնասիրությունների արդյունքների իսկությունը անհնարին էր ստուգել քիչ թե շատ հուսալի կերպով:

Կիրառական ազգաքաղաքագիտության գործիքակազմում հատուկ տեղ էր գրավում իր բովանդակությամբ ու կառուցվածքով առավել բարդ մեթոդը՝ գիտափորձը՝ կապված վերլուծության արդյունքների մշտական գործնական ստուգման, ինչպես նաև ռազմաքաղաքական կառավարման պրակտիկայում դրանց ներդրման անհրաժեշտության հետ:

Աֆղանստանում ջիհադի ռազմաքաղաքական և սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունների հետևանքով գիտափորձերը կարող էին անցկացվել միայն հետազոտվող օբյեկտների բնական ինքնարտահայտման դաշտային պայմաններում: «Կախյալ փոփոխականների» վրա ազդեցության վերահսկման նպատակով նախապես «անկախ փոփոխական» ընտրելու և գրանցման նախապատրաստելու հնարավորություն հիմնականում չէր լինում: Ուստի հետազոտողները մեծ մասամբ գործում էին «բնական փորձի» աշխատակարգով, երբ ստիպված էին ուշադիր դիտարկել դրա օբյեկտները և սպասել մինչև համաձայնության – հակամարտության հետազոտվող գործընթացում հստակորեն արտահայտվի այն համաձայնական կամ հակամարտային տարրերի փոփոխությունը, որոնք կարող են հանդես գալ փաստորեն միջնորդավորված կերպով վերահսկվող անկախ փոփոխականի դերում:

Համաձայնական գիտափորձում որպես հետազոտման և ուղղակի կամ միջնորդավորված կերպով վերահսկվող ազգաքաղաքականության օբյեկտներ դիտարկվում էին ռազմական և քաղաքական ռեալ իշխանության կառույցները, որոնք գոյություն ունեին ինչպես ԱԺՀ պաշտոնական հաստատություններում, այնպես էլ զինված ընդդիմության ռազմաքաղաքական ստորաբաժանումների գործունեության ոլորտում: Ի դեպ, վերջիններս թեև ճանաչված չէին որպես օրինական իշխանության սուբյեկտներ, սակայն բավականաչափ ազդեցիկ էին:

Որպես անկախ համընդհանուր փոփոխականներ դիտվում էին օբյեկտների այն բնութագրերը, որոնք վկայում էին նրանց՝ զինադադարի և համագործակցության վիճակ մտնելու մասին (բանակցություններ բանակցությունների վարման մասին, տնտղիչ բանակցություններ, միջնորդական առաջարկությունների իրականացնելիության, անմիջական բանակ-

ցությունների մեջ մտնելու գլխավոր հատկանիշների քննարկում և համաձայնեցում, զինադադարի պայմանների վերահսկելիության, բանակցությունների և բուն զինադադարի վերարտադրման երաշխիքների պահպանում և այլն):

Տվյալ դեպքում գործող զինված կազմավորումների վարքին ուղղակի միջամտության ուղղությամբ յուրահատուկ դաշտային գիտափորձ կատարելու խնդիր էր դրված: Գործն ավելի էր բարդացնում այն հանգամանքը, որ գիտափորձի օբյեկտը՝ ԱԺՀ-ում հակամարտության կողմերը, գերզգայուն վերաբերմունք էին ցուցաբերում թեկուզ որոշ չափով ներգործիչ տարր պարունակող ցանկացած միջամտության նկատմամբ:

Այսպիսով՝ դաշտային գիտափորձը գործնականում բացառում էր իր ընթացքի վերահսկման անմիջական ձևերը և ենթադրում էր հետազոտական ու գործնական աշխատանք պատերազմող և բանակցող կողմ-հակընկերակիցների (կոնտրպարտնյորների) ներխմբային և արտախմբային բնական ինքնարտահայտման պայմաններում: Գիտափորձի տվյալ ձևը հետազոտվող և կառավարվող օբյեկտների բնույթով մի այնպիսի հասարակական գործունեության բարդ համալիր էր, որը չէր սահմանափակվում միայն զինված կազմավորումների ռազմաքաղաքական վարքի ոլորտով: Թեև խմբային վարքի կարգավորման հարցում արտաքնապես գերակշռում էին ռազմաքաղաքական գործոնները, այնուամենայնիվ այդ վարքն զգալի չափով պայմանավորված էր օբյեկտի սոցիոմշակույթի և ազգամշակույթի առանձնահատկություններով:

Հարկ է ուշադրություն դարձնել այդ գիտափորձի հետազոտական և գործնական կողմերի սերտ կապին: Ի դեպ, հետազոտական մասն առաջին հերթին ներառում էր օբյեկտների՝ ռազմական հակամարտության կողմերի վերաբերյալ տեղեկությունների հավաքում և վերլուծում, այդ թվում նաև գիտափորձի այնպիսի առարկայի մասին, ինչպես համաձայնական ու հակամարտային ներուժը:

Հետազոտման ընթացքում կիրառվում էին այն հետազոտական գործիքները, որոնք հնարավորություն էին տալիս բացահայտելու և նկարագրելու զինված խմբավորումների սոցիալական, առաջին հերթին՝ ռազմաքաղաքական և ազգաքաղաքական վարքի որոշման գործոններն ու մեխանիզմները:

Զինված ընդդիմության կազմավորումների ընդհանուր և առանձնահատուկ բնութագրերի, շահերի, նպատակների, ինչպես նաև նրանց համաձայնական կամ հակամարտային վարքի կարգավորման մեխանիզմների

միջև պատճառահետևանքային կապի բացահայտման համար հիմնականում օգտագործվում էին այնպիսի գործիքներ, ինչպես փաստաթղթերի ուսումնասիրումը, արտաքին և ներառական դիտարկումները, փորձագիտական տեղեկույթի հավաքումն ու վերլուծումը, «բանակցությունների տեխնոլոգիաների» տարրերը:

Ռազմական իրադրության յուրահատկությունը, ինչպես վերը արդեն նշվել է, կանխորոշում էր համաձայնական գիտափորձի օբյեկտի և առարկայի համակողմանի ուսումնասիրման հնարավորության սահմանափակությունը: Ոևստի գիտական բնույթի փորձի ծրագրի մշակման մեջ ներգրավվում էին մի քանի գերատեսչությունների ու ծառայությունների վերլուծաբաններ, որոնք օգտվում էին տեղեկույթի հավաքման և մշակման տարբեր աղբյուրներից ու մեթոդներից: Սվյալ փուլում ուսումնասիրման օբյեկտներ էին ոչ միայն պետական հաստատություններն ու կազմակերպությունները (կուսակցություններ, շարժումներ և ռազմաքաղաքական կառավարման կառույցներ), այլև աֆղանական ավանդական հասարակության այնպիսի կարևոր տարրեր, ինչպես ցեղերը, տոհմերը, կլանները, դրանց առաջնորդները, հեղինակավոր կրոնական գործիչները:

Հետազոտվող օբյեկտների գործունեությանը վերաբերող փաստաթղթերի ուսումնասիրությունը կառուցվում էր աֆղանական և խորհրդային կողմերի վերլուծական ծառայությունների աղբյուրագիտական հիմքի վրա: Հիմնական ուշադրությունը դարձվում էր իսլամական ընդդիմադիր կուսակցությունների կենտրոնական մարմինների և տեղերում նրանց «իսլամական կոմիտեների» ծրագրերի, կանոնադրությունների, ուղղորդող փաստաթղթերի ու հրահանգների ռազմաքաղաքական և իրավաքաղաքական վերլուծությանը: Հետազոտական գիտափորձը ուղեկցվում էր նաև զինված ընդդիմության և նրա արտասահմանյան դաշնակիցների մամուլի՝ որպես պաշտոնական գնահատականների և իրադարձությունների ուսումնասիրման լրացուցիչ աղբյուրի գննական վերլուծությամբ:

Սոցիոլոգիական զանգվածային հարցումների անցկացման բացարձակ անհնարինության հետևանքով զանգվածային տեղեկատվության միջոցների ուսումնասիրումը որոշ չափով լրացնում էր նաև աֆղանական հասարակությունում հասարակական կարծիքի արժանահավատ և ներկայացուցչական գնահատումների պակասը: Սվյալ հրապարակումների ուսումնասիրման ժամանակ հիմնական ուշադրությունը դարձվում էր առաջնորդող հոդվածներին և հակամարտության կողմերի ռազմական ու քաղաքական գործունեության հետ կապված փաստերի վերաբերյալ տեղեկութային հաղորդումներին: Հատուկ ուշադրության առարկա էր

խորհրդային և աֆղանական հակաքարոզչությանը դիմակայելու, ինչպես նաև հօգուտ ջիհադի ազգաբնակչության հասարակական տրամադրվածություն ստեղծելու նպատակ հետապնդող նյութերի ուսումնասիրումը: Տվյալ դեպքում հաշվի էր առնվում նաև այն փաստը, որ մոջահեդների մեծամասնության անգրագիտության պատճառով ընդդիմությունը հատուկ քարոզչական նյութերը դիմադրության լայն շրջաններին էր հասցնում իր ակտիվիստների կողմից կատարվող խմբակային ընթերցումների և մեկնությունների միջոցով[3]:

Գիտափորձի նախապատրաստման հետազոտական մասը ներառում էր աֆղանական ընդդիմության առավել հեղինակավոր առաջնորդների՝ Գուլբեդդին Հեքմաթիարի, Բուրհանուդդին Ռաբբանիի, Սեբղաթուլլա Մոջադադդիի և ուրիշների մասին կենսագրական բնույթի տեղեկությունների, նրանց աշխատությունների և ելույթների ուսումնասիրումը: Նման նյութերի համեմատական վերլուծությունը հնարավորություն էր տալիս ավելի ճշգրիտ որոշելու այդ գործիչների ռազմական և ազգաքաղաքական վարկանիշը, ազդեցության ոլորտներն ու ձևերը, ռազմական քաղաքականության մեջ նրանց առաջնորդական ոճի առանձնահատկությունները[4]:

Գիտափորձի նախապատրաստման վերլուծական մասում հատուկ տեղ էր զբաղեցնում ընդդիմության ռադիոհաղորդումների ծրագրերի այն ընդհանրացված տեսությունների տեքստերի համեմատական ուսումնասիրությունը, որոնք մշակվում էին ԱԺՀ պաշտոնական տեղեկատվական հաստատությունների հակաքարոզչական ծառայությունների կողմից: Լուծվում էր ընդդիմության քարոզչության նպատակների, փաստարկման, ձևերի և մեթոդների, ինչպես նաև ունկնդիրների համախմբի մասնագիտական և ազգամշակութային առանձնահատկությունների նույնականացման խնդիրը:

Չնայած ռազմաքաղաքական քարոզչության արտահայտչամիջոցների ղուրանական կանոնակարգման իներցիային՝ աֆղանական զինված հակամարտության ընթացքում ընդդիմությունը գունեղ պլակատներում, թռուցիկներում, բուկլետներում բավական լայնորեն օգտագործում էր կերպարվեստի, այդ թվում՝ ղուրանական բովանդակությամբ, իսլամական այնքան հեղինակավոր գեղագրության ստեղծագործությունները, սրբավայրերի պատկերները, իսլամական ականավոր գործիչների ու շահիդների (ջիհադում հավատի համար զոհված հերոսներ) դիմանկարները, հակառակորդների ծաղրանկարները և այլն: Համաձայնական գիտափորձի սցենարներ մշակողների կողմից այս և այլ տեսակի փաստաթղթերի

ուսումնասիրությունը հնարավորություն էր տալիս պատկերացում կազմելու բնակչության բազմազան խմբերի վրա ընդդիմական կոնկրետ կազմակերպությունների կողմից հուզագեղարվեստական ներգործման ձևավորված եղանակների և սրբազան պատերազմում ցուցաբերվող ռազմաքաղաքական ակտիվության նմուշների և ստերեոտիպների մասին:

Նման ազգաքաղաքական և ռազմաքաղաքական վերլուծության էր ենթարկվում կողմերի գործունեությունն արտացոլող կինո-, տեսա- և ֆոտոփաստաթղթերի մշտապես համալրվող զանգվածը: Փաստերի արժանահավատության կամ աղճատվածության պարզումից հետո բովանդակային վերլուծման էին ենթարկվում այն տեսողական փաստաթղթերը, որոնք պատկերում էին ցեղային պատերազմի և «կադրերի» ազգաքաղաքական սահմաններում ջիհադի առանձնահատկությունները, ինչպես նաև հակամարտության կողմերի ռազմական հակամարդասիրական գործողությունները միմյանց դեմ:

Ձայնագրական փաստաթղթերը վերլուծելիս բացահայտվում էին սովորաբար ձայնահոլովակների վրա վերարտադրված տեքստերի բովանդակային (նպատակադրումը և փաստարկումը) և ազգալեզվական առանձնահատկությունները՝ կապված տեքստերի հեղինակների և ունկնդիրների լսարանի հետ:

Փաստաթղթերի վերլուծությունը ուղեկցվում էր տեղեկատվական աղբյուրների արժանահավատության և հուսալիության ուսումնասիրմամբ: Հարկ էր լինում նաև մշտապես հաշվի առնել հետաքրքրող տեղեկույթի աղբյուրների և այդ տեղեկույթը կրողների քաղաքական-գաղափարախոսական նախապաշարվածությունը, ինչպես նաև նրանց ապատեղեկատվական պաշտպանվածությունը: Հատկապես էական էր այն վիճակագրական տեղեկատվության անհավաստիությունը, որն արտացոլում էր աֆղանական հասարակության տնտեսական և սոցիալական առաջընթացի դինամիկան: Զուրկ լինելով պետական վիճակագրության ստորաբաժանումների ինչ-որ չափով լուրջ ցանցից և ավանդույթներից, իրենց պրակտիկայում ընդօրինակելով բյուրոկրատական հավելագրումների խորհրդային փորձը՝ ԱԺՀ պետական մարմինները հաճախակի էին ապրիլյան հեղափոխության մտացածին զարգացման մասին տրվող տվյալներով մոլորության մեջ գցում վերլուծական խմբերին: Իսկ դա, իր հերթին, սխալ եզրակացությունների տեղիք էր տալիս:

Աֆղանական հասարակության քաղաքական կտրուկ շերտավորման հետևանքով նկատելի դարձավ ռազմաքաղաքական և ազգաքաղաքական տեղեկույթի կրողների հակվածությունը դեպի գաղտնի կամ կեղծ-գաղտ-

նապահական տեղեկությունների այսպես կոչված վերահսկվող, կամ պլանային, սորակորստի կազմակերպումը: Այդ միջոցներին դիմակայելու անհրաժեշտությունը, տվյալների ապատեղեկատվական բազայի զատման ուղղությամբ աշխատանքները լրացուցիչ ջանքեր էին պահանջում ուսումնասիրվող օբյեկտների ռեալ վիճակի պարզման ուղղությամբ:

Ընտրված մեթոդիկաների համակցումը հնարավորություն էր տալիս վերահսկելու իրադարձությունների համաձայնական զարգացման հիմքերի ընդունելի հուսալիությունը (վալիդությունը) և բավարար փաստարկվածությունը: Փաստաթղթերի բնագրաբնույթ լինելու և ընդհանրապես ազգաքաղաքական ու ռազմաքաղաքական տեղեկույթի հավաստիության հաստատմանն զգալի չափով նպաստում էր երկրագիտական և պատմալեզվաբանական պատրաստություն ունեցող խորհրդատու մասնագետների, ինչպես նաև թարգմանիչների մասնագիտացված խմբի մասնակցությունը:

Քանի որ հետազոտվող հակամարտային շահերն ու հարաբերությունները պահանջում էին ծայրաստիճան նրբանկատություն, ապա ազգաքաղաքագիտական վերլուծության ժամանակ հարկ էր լինում մշտապես վերահսկելու ստացվող տեղեկույթի հավաստիությունը: Դա հիմնականում իրականացվում էր լրացուցիչ վերլուծակիրառական մեթոդիկաների օգտագործմամբ, օրինակ՝ տարբեր ժամանակներում, ճգնաժամի աստիճանով տարբեր իրավիճակներում միևնույն աղբյուրից ստացվող տեղեկույթների բովանդակությունների համեմատությամբ: Ի լրումն այս ամենի՝ անկախ աղբյուրների համեմատական վերլուծության մեթոդը հնարավորություն էր ընձեռում ազգաքաղաքական օբյեկտների համաձայնահակամարտային ներուժի՝ վերլուծաբաններին հետաքրքրող պարամետրերի բաղդատման ճանապարհով ապահովելու ինչպես տեղեկույթի, այնպես էլ օբյեկտների նկարագրման տեսանկյունների բավարար բազմազանություն: Հայտնի սահմանափակումները առաջին պլան էին մղում գիտափորձի հավաստիության ապահովման նաև այնպիսի մի յուրահատուկ հնար, ինչպիսին է տվյալների և դրանց վրա հիմնված եզրակացությունների համեմատումը ստանդարտների հետ: Տվյալ դեպքում որպես գիտափորձի օբյեկտի և առարկայի ընդհանուր գնահատականների և բնութագրերի ձևավորման ստանդարտներ ամենից հաճախ քննվում էին փորձագիտական և հրահանգային, ցավոք, ոչ միշտ հիմնավոր գնահատականներն ու կողմնորոշումները: Գիտափորձի մեթոդաբանական և ընդհանուր-տեսական ապահովումը կատարվում էր ակադեմիական և կիրառական գիտությունում ձևավորված ստանդարտների հիման վրա:

Փաստաթղթերի և ընդհանրապես տեղեկույթի ուսումնասիրման բազմատեսակ գործիքակազմի կիրառումը, հավաստիության ապահովումից բացի, հնարավորություն էր տալիս ավելի լիարժեքորեն հարաբերակցելու գիտափորձի օբյեկտի ընդհանուր, առանձնահատուկ և միավորիչ ազգաքաղաքագիտական և ռազմաքաղաքական չափումները, գնահատելու համաձայնական կոնկրետ գիտափորձի հնարավոր վերարտադրելիությունը:

Հարկ է նկատի ունենալ, որ միայն վերլուծության պահանջները պայմանավորեցին Աֆղանստանում ռազմաքաղաքական փորձագիտական աշխատանքի գիտակիրառական առումների նախապատրաստման ու անցկացման համալիր գործիքակազմի զուտ մտահայեցողական տարաբաժանման անհրաժեշտությունը: Ավելացնենք, որ, չնայած կոնկրետ վերլուծական ծառայությունների որոշակի մեթոդիկագործիքային մասնագիտացման, իրադրությունը թելադրում էր բոլոր ներգրավված վերլուծական խմբերի աշխատանքի արդյունքների ու հնարների համակարգում: Դրանով էին պայմանավորված վերլուծական աշխատանքի մեթոդիկաների հնարավոր ընդհանրականացումը, ինչպես նաև այդ խորհրդատվական ծառայությունների մասնագետների առավել սերտ համագործակցությունը[5]:

Աֆղանստանում քաղաքացիական հակամարտության հեռանկարների իմաստավորման համաձայնական մոտեցումների մերժումը և դրանց հանդեպ անվստահությունը էապես բարդացնում էին նոր մասնագետների անմիջական մուտքը ռազմաքաղաքական այն միջավայր, որտեղ ձևավորվում ու վերարտադրվում էր հակամարտային ներուժը պատերազմի «հեղափոխական» և «հակահեղափոխական» մասնակիցների փոխհարաբերություններում: Ռուսի արտաքին և ներառական դիտարկման մեթոդները դարձան զինված հակամարտության սուբյեկտների հետ փոխգործակցության և համագործակցության աշխատանքային կապերի հաստատման, իրենց բնական ռազմաքաղաքական ինքնարտահայտման պայմաններում քաղաքացիական պատերազմի տվյալ սուբյեկտների՝ որպես համաձայնական գիտափորձի օբյեկտի, ուսումնասիրման առանցքային գործիք:

Մարտնչող կողմերին հաշտության միտելու վերաբերյալ առաջին համաձայնական սցենարների մշակումների ինտենսիվացումը նպաստեց աֆղանական կողմի տարբեր կազմակերպություններում որպես ներառված դիտորդ-խորհրդականներ աշխատող վերլուծաբանների մշտապես գործող կոորդինացիոն խորհրդակցության կազմակերպմանը:

ԽՍՀՄ ռազմաքաղաքական դոկտրինի՝ Աֆղանստանից խորհրդային զորքերի դուրսբերման առումով վերահիմաստավորման առաջին փուլում տվյալ կոորդինացիոն խորհրդակցության մասնակիցները հետևողականորեն նախապատրաստում էին, ինչպես այն ժամանակ դա անվանվում էր, զինված ընդդիմության բանդկազմավորումներին ժողովրդական իշխանության հետ համագործակցության տրամադրելու ուղղությամբ առաջին փորձերը: Այդ կապակցությամբ ներառական դիտարկման բովանդակությունն ու կառուցվածքը սկսեցին հագեցվել վերլուծական աշխատանքով՝ հակամարտահամաձայնական նյութի տեսական իմաստավորման տարբեր մակարդակներում:

Հետազոտական խնդիրների շարքում հեղինակի մասնակցությամբ, ներառական դիտարկման գծով գործընկերների հետ համատեղ, լուծվել են նաև յուրահատուկ վերլուծականավարային խնդիրներ: Այստեղ օգտավետ է բացահայտել ռեալ քաղաքական գործընթացների վրա կիրառական ռազմաքաղաքական տեխնոլոգիաների ներգործության որոշ գործիքային առանձնահատկությունները: Բավականին յուրահատուկ կիրառական քաղաքագիտական գործունեության այդ ոլորտի գնահատման համար կարելի է հիմնվել սոցիալական ուսումնասիրության օբյեկտի և գործիքի փոխազդեցության հիմնարար սկզբունքների վրա: Հայտնի է, որ դիտարկվող կամ հարցվող սոցիալական օբյեկտների չափումներում և գնահատումներում ուսումնասիրողի կողմից հնարավոր աղավաղումների նվազեցման համար նախատեսվում են լրացուցիչ մեթոդիկաներ: Այլ խոսքով՝ դիտորդի առջև կանգնած է հետևյալ մեթոդական խնդիրը՝ նախատեսել դիտարկվող սոցիալական օբյեկտի հետազոտման արդյունքների ամփոփման ժամանակ կոնտրագենտի հետ իր փոխազդեցության արդյունքի բացառումը:

Իրադրության վերլուծության, կառավարման ենթախորհրդատվական ապարատի կողմից որոշումների նախապատրաստման, ընդունման ու կատարման կազմակերպման գործընթացին մշտապես մտածագործունեաբար ուղեկցող քաղաքական խորհրդականի և խորհրդատուի կարգավիճակն իր մեջ կրում էր ինչպես լիակատար ներառման, այնպես էլ բնական միջավայրում (օբյեկտի հետ իրական անմիջական շփման պայմաններում) նրա դաշտային դիտարկման դերային տարրեր: Դաշտային յուրահատուկ ներգործողություն (ինտերակցիա) էին աֆղան ղեկավարության և զինված ընդդիմության անդամների հետ շփումները: Դիտորդի ներառման դոզավորվածությունը տվյալ դեպքում ցուցադրականորեն իրականացվում էր կողմերի շփումների միջնորդավորվածությամբ, որն

արտահայտվում էր բանակցությունների արձանագրության թարգմանության ու ձևակերպման կարգի միջոցով:

Դիտորդի և դիտարկվողի փոխհարաբերությունների հաշվառման հիշյալ մեթոդական սկզբունքի իրացման մյուս կողմը շարունակական համագործակցության նպատակաուղղված օգտագործումն էր ոչ միայն ուղղակի կառավարային, այլև միջնորդավորված, մի շարք դեպքերում՝ հակընդդեմ կողմի քաղաքական վարքի վրա արժեքակողմնորոշումային ներգործման նպատակով:

Վերլուծակառավարային ներառման երկմիասնությունը հնարավորություն էր տալիս աստիճանաբար հաղթահարելու քաղաքացիական պատերազմի մասնակիցների հակամարտային դիմակայման կողմնորոշումը: Ներառված դիտորդի դերը պահանջում էր որոշակի նրբանկատություն. նա պետք է պահպաներ ոչ միայն պաշտոնական վարվելակարգը, այլև արևելյան բավականաչափ խիստ վարվեցողական և բարոյական նորմերը: Կառավարային համագործակցության ընթացակարգաբյուրոկրատական կողմերով հաճախակի քողարկվում էին խորհրդային և աֆղանական կողմերի իրական շահերը՝ կապված նախկին հակամարտային ուղեգիծը ներազգային ու միջազգային մարդասիրական համաձայնության վերափոխելու ընթացքում «համբավի փրկման» համար միջոցների մշակման հետ:

Փորձենք ընդհանրացնել տեսական և կիրառական ազգաքաղաքագիտության այն խնդիրները, որոնք վերլուծական խմբերի կողմից մշակվել են Աֆղանստանի նկատմամբ ԽՍՀՄ քաղաքականության փոփոխման կապակցությամբ:

Վերլուծաբանները հանգեցին «չհայտարարված պատերազմի» այն մոդելի տեսական և մեթոդաբանական թերարժեքության գաղափարին, որը վերջին հաշվով խոչընդոտում էր զորքերի դուրսբերմանը:

Ապահովվեց զինված ընդդիմության կուսակցությունների և այլ կազմակերպությունների փաստաթղթերի վերլուծման աղբյուրագիտական հիմքը:

Կատարվեց ընդդիմական կազմակերպությունների և դրանց առաջնորդների ռազմաքաղաքական և ազգաքաղաքական վարկանիշի փորձագիտական գնահատումը[6]: Դաշտային դիտարկումների հիման վրա առաջարկվեցին ընդդիմության զինված կազմավորումները իշխանությունների հետ համագործակցության մղելու ուղղությամբ առաջին ստուգիչ գիտափորձերի օբյեկտները:

Անցկացվեց ընդդիմության այն դաշտային հրամանատարների առաջին ջիրգան (համաժողով), որոնք անցել էին կենտրոնական իշխանությունների հետ համագործակցության:

Մշտապես գործող կոորդինացիոն խորհրդակցության[7] մասնակիցների կատարած վերլուծական աշխատանքի շնորհիվ մշակվել են՝

- ընդդիմության ազդեցության գոտիների քարտեզը՝ ցեղերի և «կադմ» միջցեղային միությունների բնակեցման ազգակրոնական բնատարածքի (արեալի) վրա վրադրմամբ,
- ազգաքաղաքագիտական վերլուծության և բանակցությունների արդյունքներով որպես համաձայնական գիտափորձի օբյեկտներ առաջարկվել են Ահմադ Շահ Մասուդի (Փյանջշիրյան հովիտ) և Սաիդ Ձագրանի (Հազարաջաթ) ռազմական կազմակերպությունները: Դրանք աֆղանական զինված ընդդիմության ոչ փուշտունական կազմավորումների թվում ճանաչվել էին որպես ազգային համաձայնության ուղեգծին առավել համապատասխան,
- Աֆղանստանում ջիհադի վերաբերյալ աշխատությունների մատենագիտություն,
- ընդդիմական կուսակցությունների, դրանց գաղափարաքաղաքական պլատֆորմների և ռազմաքաղաքական պրակտիկայի վերաբերյալ հավաքական վերլուծական նյութեր,
- Սաիդ Ձագրանի ռազմական կազմավորումներին համագործակցության միտելու ուղղությամբ կիրառական ազգաքաղաքագիտական և գործնական գիտափորձի սցենար:

Մեր կարծիքով, կիրառական ազգաքաղաքագիտության հետազոտական գործիքակազմի տեսական-մեթոդաբանական և մեթոդական հուսալիության հաստատման համար օգտակար է այստեղ քննարկել մեթոդական գործիքների օգտագործման այսպես կոչված «կենդանի փորձը», որում գործիքները կիրառվել են և՛ միջին տեսության մակարդակով ընդհանրացումների համար (օրինակ՝ «Աֆղանստանում զինված հակամարտության ազգաքաղաքագիտություն»), և՛ կոնկրետ-իրավիճակային ռազմաքաղաքական վերլուծությունում («Իսլամական քաղաքական կազմակերպությունները և նրանց առաջնորդները՝ որպես Աֆղանստանում ջիհադի նոր սուբյեկտներ»):

Աֆղանստանում քաղաքացիական պատերազմի կողմերի հակամարտահամաձայնական ռեսուրսների և փոխհարաբերությունների բնագավառ-

ներում ռազմաքաղաքագիտական հետազոտությունների յուրօրինակ համադրական արդյունք է այն համաձայնական գիտափորձի ուրվագծային սցենարը, որը 1982 թ. մշակվել է սույն հոդվածի հեղինակի գիտագործնական ղեկավարությամբ: Մեր կարծիքով, այդ բնօրինակ սցենարի զետեղումը հոդվածում իմաստավորված է ռազմադաշտում հակամարտաբանական տեսության պրակտիկ կիրառման կարևորությամբ, քանի որ, նախ՝ միմյանց հանդեպ մեղապարտ պատերազմող կողմերի միջև խաղաղարար գիտափորձի մշակման մեջ ներդրված գիտագործնական բազում ջանքերի յուրահատուկ կենտրոնացում է, երկրորդ՝ տվյալ սցենարն ինքը ռազմաքաղաքագիտական հետազոտության և պրակտիկ ռազմաքաղաքական գործողության համալիր գործիքակազմի օրինակ է:

ԱՖՂԱՆՍՏԱՆՈՒՄ ԴԱՇՏԱՅԻՆ ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԿԱՆ ԳԻՏԱՓՈՐՁԻ ՕՐԻՆԱԿԵԼԻ ՍՑԵՆԱՐ[8]

Բաժին Ա. Հետաքրքրող օբյեկտի վերաբերյալ վերլուծական նյութի հավաքում հակաքարոզչական փաստարկների մշակման նպատակով

1. Ինչ քաղաքական, սոցիալական և այլ արտոնություններ ստացան հազարացիները 1978 թ. դեկտեմբերից հետո (օրենսդրական և այլ նորմատիվ ակտերի վերլուծություն, կրթության, գիտության և մշակույթի, տնտեսության, զինված ուժերի և այլ ոլորտների վերաբերյալ ընդհանրացնող նյութեր), ինչ է պլանավորված առաջիկայում:

2. Երկրում և արտասահմանում շիական համայնքի նկատմամբ ժողովրդական կառավարության դրական վերաբերմունքի (հազարացիների ներկայացուցչությունը ուլեմների բարձրագույն խորհրդում, իսլամի գործերով գլխավոր վարչությունում, ուսումը կրոնական ուսումնական հաստատություններում, այդ թվում և Քաբուլի համալսարանի աստվածաբանական ֆակուլտետում) փաստարկումը (հաջ, կառավարության նյութական օգնություն շիական համայնքին, մզկիթների ու սրբավայրերի նորոգում, բարելավում և շինարարություն...):

3. Կառավարության և խռովարարների կողմից վերահսկվող տարածքներում հազարական բնակչության կենսամակարդակի բնութագրումը (այն հարցի փաստարկման համար, թե ինչ արտոնություններից և դրական փոփոխություններից են զրկվում հազարացիները իրենց բնակության տարածքները հակառակորդի վերահսկողության տակ անցնելու դեպքում):

Ծանոթություն 1, 2, 3 կետերի վերաբերյալ: Հատուկ ուշադրություն դարձնել կուսակցական և պետական մարմիններում հազարացիների ներկայացուցչությանը (ընկ. Քեշթմանդ և ուրիշներ, ինչպես նաև հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտներում ներկայացվածության տեսակարար կշռի դինամիկան):

1, 2 կետերում նշված բնութագրերի դինամիկան նպատակահարմար է տալ (առավել շահավետ պահերը) փուլերի կտրվածքով՝ մինչ 1978 թ. հեղափոխությունը, նրա նոր փուլում և այլն:

4. Բանդկազմավորումների ազգասոցիալական կազմի, ստորաբաժանումների հրամանատարների բնութագրումը՝ հակաքարոզչական նյութերում խռովարարների շահերն արտացոլելու նպատակով (այդ թվում՝ նրանց դասակարգային շահերին հնարավոր ապավինման համար):

5. Սաիդ Զագրանի բանդկազմավորումների դեմ անցյալում ձեռնարկված ռազմական, քաղաքական, ագիտացիոն-քարոզչական բնույթի միջոցների բնութագրումը (թռուցիկների, ռադիոհաղորդումների ծրագրերի, բանակցությունների արձանագրությունների տեքստեր, հատուցման գործողություններ՝ ի պատասխան բանդիտների հանցագործությունների, հնարավոր սխալ գործողություններ՝ ի խախտումն օրինականության, պայմանավորվածությունների, սովորույթների և այլն):

6. Սաիդ Զագրանի և խռովարար այլ կազմակերպությունների, խմբերի միջև հակասությունների վերլուծություն (նպատակահարմար է հատուկ ուշադրություն դարձնել քաղաքական, կրոնական, ազգային և միջցեղային տարածայնություններին, ինչպես նաև վիրավորանքներին, փոխադարձ հավակնություններին, հակահեղափոխական կազմակերպությունների և բանդկազմավորումների ղեկավարների միջև չլուծված վրեժին):

Ծանոթություն 6-րդ կետի վերաբերյալ: Նպատակահարմար է համակարգել միմյանց դեմ բանդկազմավորումների կատարած հանցագործությունների փաստերը:

Բաժին Բ. Որոշ առաջարկություններ բանդկազմավորումներին ժողովրդական իշխանության հետ համագործակցության միտելու գործընթացի կազմակերպական, քաղաքական, ագիտացիոն-քարոզչական և ռազմական ապահովման վերաբերյալ

1. ԱԺՀ զինված ուժերի, ինչպես նաև խորհրդային 40-րդ բանակի խորհրդատվական ապարատի համապատասխան ծառայությունների լիազոր ներկայացուցիչներից հատուկ խմբի ստեղծում՝ տվյալ հարցի շուրջ փոխգործակցության ծրագրի մշակման համար (նախանշել միջոցառումներ ըստ կոնկրետ տարածքների՝ ժամկետներով և կատարողներով):

Ծանոթություն 1-ին կետի վերաբերյալ: Փոխգործակցության սխեմայի մշակումից հետո նպատակահարմար է աֆղանական կողմից գործի դնել նախապատրաստված և ստուգված մասնագետների (ըստ հնարավորին՝ հազարացիների կամ շիական համայնքի և նրանց բանդակազմավորումների վերահսկողության ներքո գտնվող տարածքներում ծնված անձանց):

2. Երաշխավորական նամակի տեքստի մշակում (ժողովրդական իշխանության կողմն անցնելու անհրաժեշտության փաստարկում, անցման պայմանների ձևակերպում...):

Հարկ է հաշվի առնել Ա բաժնի կետերի (1-6) վերաբերյալ մշակված փաստարկները, ընդ որում, նպատակահարմար է, հենվելով «Ներման մասին հրամանագրի» վրա, ավելի շեշտել պետական իշխանության դիրքորոշման հետ հազարական բնակչության, շիական համայնքի որոշակի շահերի համընկնումը, բանդակազմավորումների զինված պայքարի անհեռանկարայնությունը:

ժողովրդական իշխանության կողմն անցնելու պայմանները ձևակերպելիս հարկ է նախատեսել նաև ռազմական, քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական (այդ թվում՝ ֆինանսական) պահեստային պայմանները:

Ծանոթություն 2-րդ կետի վերաբերյալ: Նպատակահարմար է ժողովրդական իշխանության կողմն անցնելու պայմանների ձևակերպումից առաջ տալ հակառակորդի կողմից առաջադրվող պայմանների վերլուծությունը (վստահելի աղբյուր-միջնորդների տեղեկատվության հիման վրա):

3. Բանակցություններ ու այլ շփումներ վարող խմբերի համալրումը կատարել գերազանցապես ի հաշիվ հեղինակավոր հազարացիների՝ ժողովրդական իշխանության, ԱժՀ ԶՈՒԻ-ի և այլ գերատեսչությունների լիազոր ներկայացուցիչների: Ուշադրություն դարձնել բանակցող կողմերի աստիճանակարգերի և լիազորությունների իրավահավասարության (համապատասխանության) վրա, ինչպես նաև պայմանավորվածությունների պահպանման հանդիպակաց երաշխիքներին: Միջնորդների կազմի համապատասխան ընտրություն (հեղինակություն, վստահություն և այլն):

Ծանոթություն 3-րդ կետի վերաբերյալ: Նպատակահարմար է երաշխիքային նամակի բանավոր մեկնաբանությունների բովանդակության և բանակցությունների վարման ընթացակարգի վերաբերյալ հրահանգավորումը, ինչպես նաև այդ բանակցությունների ընթացքի հնարավոր տարբերակների «խաղարկումը»: Կոնկրետ բանակցությունների ընթացքի անվտանգության ապահովման նպատակով կարելի է երաշխիքային նամակներ ուղարկել նաև այլ բանդակազմավորումների (Սադի Զագրանի կողմից վերահսկվող տարածքին հարող գոտիներում):

4. Կուսակցական և պետական տեղական մարմինների (դրանց ղեկավարների) կազմի համապատասխանեցում գերազանցապես հազարացիներով բնակեցված տարածքների ազգային կազմին: Նպատակահարմար է հատուկ ուշադրություն դարձնել Զագրանի ազդեցության գոտում կազմ-միջուկների ազգային կազմի վրա:

5. Իսլամի (շիական համայնքի) ոլորտում կոնկրետ (ցուցադրական) գործողությունների մշակում.

ա) շիական առավել հարգի մզկիթների և սրբավայրերի նորոգում, վերակառուցում, շինարարություն, բարեկարգում,

բ) ԱժՀ բարձրագույն կրոնական մարմիններում, ԱԱՃ-ում*, Քաբուլի համալսարանի աստվածաբանական ֆակուլտետի դասախոսների և ուսանողների շրջանում շիական համայնքի ներկայացուցչության համապատասխանեցում հավատացյալ հազարական բնակչության տեսակարար կշռին,

գ) ժողովրդական իշխանությունը պաշտպանող շիական հեղինակությունների դիմում հավատացյալների հոտին (հնարավոր է նաև կոնկրետ դիմում Սադի Զագրանին և Բեհեշթիին)՝ զինված պայքարը դադարեցնելու կոչով:

6. Վերահսկել հազարական բնակչությամբ տարածքներում պլանավորված նյութական և բժշկական օգնությունը (հատկապես՝ Սադի Զագրանի ազդեցության գոտում): Հարկ եղած դեպքում նախատեսել լրացուցիչ օգնություն (քարոզչական ապահովմամբ):

Ծանոթություն 6-րդ կետի վերաբերյալ: Հաշվի առնելով, որ խռովարարների կողմից հնարավոր է ցուցաբերված օգնության օգտագործումը պատերազմող բանդակազմավորումների նյութական օժանդակության, հանդերձավորման համար, ինչպես նաև հուզական ազդեցություն գործելու նպատակով իմաստ ունի օգնություն ցույց տալ հիմնականում դեղորայքով, ինչպես նաև երեխաների, կանանց և ծերերի համար հագուստով և կոշիկներով:

Բացառիկ դեպքերում կարելի է ցույց տալ ավելի լայն նյութական օգնություն, ներառյալ՝ ֆինանսական օգնությունը, ինչպես նաև հրազենի որոշ տեսակներ (համապատասխան ղեկավար մարմինների հատուկ որոշմամբ):

7. Անհրաժեշտության դեպքում նախատեսել նշանավոր հազարացիների (ընկ. Քեշթմանդի և այլոց) մեկնումը Ղազնի կամ Հազարաջաթի որևէ այլ

* ԱԱՃ՝ ազգային-ազատագրական ճակատ:

բնակավայր (ընկ. Քարմալի՝ Մազարի-Շարիֆ կատարած այցի սխեմայով): Նպատակահարմար է այցերը կապել համակուսակցական կամ պետական միջոցառումների հետ (ԱԺԴԿ* Կենտկոմ և ԱԺՀ կառավարության որոշումների կատարում, ժողովրդատնտեսական օբյեկտների այցելություն և այլն):

8. Ժողովրդական իշխանության կողմից ռազմական օգնություն ցուցաբերելու պատրաստակամության ցուցադրման ուղղությամբ միջոցառումներ: Նման ցուցադրական գործողությունները կարելի է իրականացնել Սաիդ Զագրանին՝ ընդդեմ կոնկրետ մրցակից բանդկազմավորման ծառայություն մատուցելու ծևով (նրա խնդրանքի առկայության դեպքում):

Ծանոթություն 8-րդ կետի վերաբերյալ: Նման գործողությունները կարող են նպաստել բանակցությունների ժամանակ ժողովրդական իշխանության ներկայացուցիչների դիրքերի ամրապնդմանը: Միևնույն ժամանակ պետք է միջոցառումներ ծեռնարկել բանակցող մյուս կողմի դեմ չհամաձայնեցված ռազմական գործողությունները (բանակի, ցարանդոյի և ԽԱԴ-ի) բացառելու ուղղությամբ:

9. Հազարացիների ջիրգաների հետ (կամ տոհմացեղային հեղինակությունների համանման «խորհուրդների» հետ՝ օգտագործելով եղած դրական փորձը, օրինակ՝ Գարդեզ և այլն) աշխատանքի գծով միջոցառումների մշակում: Այդ աշխատանքը նպատակահարմար է անցկացնել ԱԱԾ-ի կամ ցեղերի ու ազգությունների գործերով նախարարության հովանու ներքո:

10. Հազարական բնակչության շիական համայնքի նկատմամբ ժողովրդական իշխանության դրական քայլերը լուսաբանող թռուցիկների, պլակատների, լուսանկարչական ցուցահանդեսների նախապատրաստում, հրատարակում և համապատասխան միջոցներով տարածում (օգտագործել Ա բաժնի 1-3 կետերի, ինչպես նաև Բ բաժնի 4, 5, 6, 9 կետերի փաստարկները): Հատուկ ուշադրություն դարձնել «Ներման մասին հրամանագրի» քարոզմանը՝ գուներ և մատչելի ծևավորված թռուցիկների հրապարակման միջոցով:

Ծանոթություն 10-րդ կետի վերաբերյալ: Հաշվի առնելով հավատացյալ հազարացիների որոշակի մասի կրթական ցածր մակարդակը և կրոնական մոլեռանդությունը, ինչպես նաև ռադիոհաղորդումների միջոցով իրանական գործուն ազդեցությունը հազարական բնակչության վրա, օգտագործելով տպագրության առումով գրավիչ թռուցիկներ, պլակատներ՝ նպատակահարմար է տպագիր արտադրանքի բովանդակության մեջ հմտորեն օգտագործել շիական դավանանքի յուրահատկությունը՝ նախապատվությունը տալով իրանական համաբնույթ նյութերի կրոնական ծևավորում ունեցող պատկերներին:

* ԱԺԴԿ՝ Աֆղանստանի ժողովրդադեմոկրատական կուսակցություն:

Մեծ ուշադրություն է պահանջում թշնամական քարոզչության արտադրանքի հետ ծևավորմամբ գոնե մրցակցող հակաքարոզչական հրատարակությունների գրավչության նյութատեխնիկական ապահովման հիմնախնդրի լուծումը:

11. Կենտրոնական և տեղական ռադիոհաղորդումների ծրագրերի մշակում (Բ-րդ բաժնի 10-րդ կետում նշված նյութերի բովանդակության հաշվառումով):

Նախատեսել հայտնի հազարացիների ելույթներ հեռուստատեսությամբ և ռադիոյով, ծայնա- և տեսահոլովակների առաքում տեղեր՝ նպատակ ունենալով դրանք օգտագործելու ավտոնոմ էներգակիրներով սնվող տեղական ռադիոտեսալսնդունիչներով և բարձրախոս սարքերով հաղորդելու, ինչպես նաև Սաիդ Զագրանի ազդեցության գոտու ազգաբնակչության և այնտեղ եղած բանդկազմավորումների անձնակազմերի շրջանում հատուկ կապուղիներով տարածելու նպատակով:

12. Կազմակերպել ԱԺԴԿ, ժողովրդական իշխանության, բանակի, ցարանդոյի, տնտեսության, մշակույթի, գիտության և կրթության համակարգերում հազարական ծագում ունեցող հայտնի ներկայացուցիչների ելույթները կենտրոնական մամուլի օրգաններում (դրանք պարտադիր կերպով արտատպելով տեղական թերթերում):

13. Կինո- (հեռուստա-) հոլովակների պատրաստում հազարական բնակչության, շիական համայնքի նկատմամբ ժողովրդական իշխանության դրական քայլերի մասին (օգտագործել Ա բաժնի 1-3, ինչպես նաև Բ բաժնի 4, 5, 6, 7 և 9 կետերում շարադրված փաստարկները):

Հեռուստատեսությամբ, կինոթատրոններում, շարժական կինոսարքերի միջոցով կինոհոլովակների ցուցադրման կազմակերպում (հատկապես հիմնականում հազարացիներով բնակեցված վայրերում):

14. Հազարացիների հիմնական բնակության տարածքում (հատկապես Սաիդ Զագրանի ազդեցության գոտում) հետաքրքրող ժամանակահատվածում ԱԺՀ Զինված ուժերի, խորհրդային զորքերի մարտական հակաքարոզչական ջոկատների օպտիմալ տեղաբաշխում:

Ապահովել այդ ջոկատների համալրվածությունը կադրերով, հատկապես՝ քարոզչական և բժշկական, համապատասխան ագիտացիոն-քարոզչական նյութով (հայտնի հազարացիների ելույթների մագնիտոֆոնային ծայնագրություններ, կինոնկարներ՝ Բ բաժնի 13-րդ կետով, ինչպես նաև «Ներման մասին հրամանագիրը», «Դիմում ցեղերին դարի լեզվով» և այլ տեքստեր՝ Բ բաժնի 10-րդ կետով), զգեստով և կոշիկով՝ երեխաների, կանանց և ծերերի միջև բաշխելու համար, դեղորայքով և մթերքով:

Նպատակահարմար է, որ ջոկատի մեջ մտնի սանիտարաբժշկական բրիգադ, ինչպես նաև համերգային խումբ՝ զերազանցապես հազարական համերգացանկով:

Ընդհանուր կարգի ծանոթագրություններ

ա) Նպատակահարմար է ստեղծել միջոցառումների պատրաստումն ու իրականացումը վերահսկող խումբ (տեղերում ստուգումներով),

բ) ունկնդիրների վրա հուզական ազդեցության ուժեղացման նպատակով ցանկալի է 10, 11, 12, 13, 14 կետերը կենսագործելիս այլ նյութերի հետ տալ նաև խոռվարարների զինված պայքարի դադարեցմանն ուղղված նյութեր, որոնք հնչեն «երկու մայրերի», «երկու քույրերի», «երկու հայրերի» (ժողովրդական իշխանության և հակահեղափոխության շահերի համար զոհվածների հարազատների) և այլոց շուրթերից,

գ) լսարանի հոգեբանական հակվածության ամրապնդման համար նպատակահարմար է հաղորդումներում և տպագիր տեքստերում հաշվի առնել դարի-հազարի լեզվի յուրահատկությունները:

* * *

Կարծում ենք, որ սույն հոդվածում շարադրված դատողությունները և գործնական միջոցառումները կհետաքրքրեն Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման ուղղությամբ աշխատող մասնագետներին: Անտարակույս, ուղղակի ընդօրինակումը անհնարին է, սակայն կարծում ենք, որ նշված մեթոդիկան որոշ վերապահումներով կիրառելի է Ղարաբաղյան հակամարտության դեպքում հակառակորդի ազգաքաղաքական, ազգակրոնական և սոցիոմշակութային առանձնահատկությունների հաշվառմամբ (ինչպես այն ընդհանուր առմամբ ներկայումս կիրառվում է Չեչնիայում):

ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ.

[1] «Աֆղան ժողովրդի դեմ չհայտարարված պատերազմի» մոդելում մարմնավորված հայեցակարգի քաղաքական-գաղափարախոսական ուղղվածությունը տարիներ շարունակ բացառում էր ընդդիմության ներկայացուցիչների իրավահավասար մասնակցությունը միջազգային բանակցություններում և պայմանագրերում: Աֆղանական ընդդիմության նման արհեստական չեզոքացումը բացառում էր այդ պայմանագրերի պահպանման պարտավորության ընդունումը նրա կողմից, քանի որ ընդդիմությունը չէր մասնակցում այդ պայմանագրերի կնքմանը: Փաստորեն այդպիսի մոտեցումը անուղղակիորեն խթանում էր պատերազմի շարունակումը:

[2] Այն մասնագետները, որոնք 1982–1983 թթ. աշխատել են ԱԺՀ-ում, ի հակադրություն աֆղանական պաշտոնական քարոզչության գնահատականների, գիտեն, որ անգամ ցերեկային ժամերին Աֆղանստանի տարածքի շուրջ 80 %-ը վերահսկվում էր զինված ընդդիմության կողմից:

[3] Տես *Г. С. Котанджян.* Краткая характеристика некоторых исламских контрреволюционных организаций и основных направлений их подрывной пропаганды. Кабул, август 1982 г., –13 с., *մույլի*՝ Մոջահեդի բարոյահոգեբանական կողմնորոշումների հարցի շուրջ: «ՀՔ», 1996, հմ. 1:

[4] Տես *Себгатулла Моджадади.* Цели национального спасения Афганистана.– Б. м., б. г.; «Коротко о жизни одного моджахеда: Биография С. Моджадади».– Изд. НФС Афганистан.– Б. г.; *Бурхануддин Раббани.* Мухаммад–первый воспитатель и учитель человечества.– Б. м., б. г.; *его же:* Обращение к народу Афганистана.– Б. м., б. г. (пер. с дари); *Гульбеддин Хекматияр.* Требования веры и ее защиты (текст выступления 28.08.1360 г. Хиджры в лагере № 2 ИПА).

Վկայակոչման մեջ ճ. մ. և ճ. գ. տառերը նշանակում են, համապատասխանաբար, «առանց հրատարակության տեղի նշման» և «առանց հրատարակության տարեթվի նշման»: Աֆղանստանում ջիհադի յուրահատկության հետ կապված՝ զինված ընդդիմության շատ հրատարակություններում գաղտնապահության նկատառումով չեն նշված լույսընծայման տեղը, երբեմն և ժամանակը:

[5] Տվյալ միտումը երևան եկավ 1982 թ. ԽՍՀՄ-ում ղեկավարության փոխվելուց հետո:

[6] Տես *Г. С. Котанджян.* Контрреволюционные партии и организации, ведущие борьбу против народной власти ДРА, и их идейно-политические платформы. Кабул, март 1983, сс. 14–17:

[7] ԱԺՀ-ում ԽՍՀՄ դեսպանության տարածքում ամսական երկու անգամ անցկացվող այդ խորհրդակցության համադասողը 1982–1983 թթ. եղել է սույն հոդվածի հեղինակը:

[8] Սցենարը տպագրվում է ըստ *Г. С. Котанджян.* Этнополитология консенсуса–конфликта. Цивилизационный аспект национальной безопасности. Монография. М., «Луч». 1992, сс. 171–177. Այստեղ պահպանված է «Աֆղանստանում չհայտարարված պատերազմի» շրջանի քաղաքական բառապաշարի առանձնահատկությունը: Տես նաև *մույլի,* Схема ориентирования мероприятий по организационному, политическому, агитационно-пропагандистскому и военному обеспечению перехода вооруженных отрядов хазарейского населения на сторону народной власти (на примере предложений по склонению к сотрудничеству бандформирований Саида Джаграна). Кабул, 1982 г.

ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԱԶԳԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՖՂԱՆՍՏԱՆԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ*

Ներկայացվող հոդվածում հեղինակը ընթերցողին հաղորդակից է դարձնում Աֆղանստանում ժամանակին գործած վերլուծաբանների և բանակցողների խմբերից մեկի աշխատանքային փորձին, որը վերաբերում է ջիհադի ձևով մղվող պատերազմի ընթացքի կառավարման և տեղային զինված բախումների սառեցման՝ ավանդական ռազմական քաղաքականության համար նոր աղբյուրների որոնմանը:

Աֆղանստանում զինված բախման օրինակով ուրվագծվում են ջիհադի՝ սրբազան պատերազմի, ներքին բազմազանության վերլուծության հիմնական չափումները: Քննվում են ինչպես այդ պատերազմի կառուցվածքի բազմամակարդակայնությունը (ջիհադ, ջանգ, արյան վրեժ), այնպես էլ տոհմացեղային և միջցեղային միությունների (քադմերի) սահմաններում նրա ազգատարածքային հատվածավորման դինամիկան:

Տվյալ հիմնախնդիրները քննվում են ջիհադի՝ Աֆղանստանում կատարված ռազմաքաղաքական արդիականացման համատեքստում: Հեղինակը զինված հակամարտությունների կարգավորման մեջ ներգրավված գործընկերների ուշադրությունն է հրավիրում այն բանի վրա, որ խաղաղարար բանակցությունների նրբերանգված մշակման և զինադադարի տեղային գոտիների հաստատման ու ընդարձակման միջոցառումների իրականացման գործընթացում մեծ կարևորություն ունի տարածաշրջանային պատերազմների կոնկրետ մասնակիցների ազգաքաղաքական յուրահատկության հաշվառումը[1]:

* * *

Ջիհադի մեկնաբանության պատմական հիմքը իսլամի սրբազան հավատի գոյության և դրսևորման դեմ ուղղված սպառնալիքին դիմագրավելու սկզբունքն է, որը ձևավորվել է իրենց գոյապահպանման և հաստատման համար առաջին մահմեդական համայնքների (ումմաների) մղած պայքարի առասպելական ժամանակներում:

Ջիհադի արևմտյան մեկնակերպը, որն ընդունված է որպես դասական սահմանում, Ռ. Փետերսը ձևակերպում է որպես «առավելագույն ջանքերի գործադրում... «անհավատների» դեմ պատերազմ մղելիս՝ նրանց

* «Հայկական բանակ», 1995, հմ. 4:

ռազմական հարվածներ հասցնելու, նրանց ունեցվածքն առգրավելու, նրանց սրբավայրերն ավերելու, նրանց իդեալները պսակազերծելու միջոցով»[2]:

Ումմայի առավելագույն մոբիլիզացման կոչի ռազմաքաղաքական բացատրության էությունն այն է, որ անհրաժեշտ է գրավել «պատերազմի տունը»[3], որից ծագում է ալլահի թշնամիների կողմից սպառնալիքը, այդ սպառնալիքն արմատախիլ անելու և «պատերազմի տունը» «իսլամի տան» կազմի մեջ մտցնելու նպատակով: Այսպիսով, մահմեդական պետությունները սրբազան պատերազմի պատճառական պայմանավորվածության ակունքներում դնում են իսլամի՝ որպես աստվածատուր գաղափարախոսության, և ումմայի՝ որպես այն կրողի ու պաշտպանողի դեմ ագրեսիային հակազդելու «հարկադրական անհրաժեշտությունը»: Ջիհադի պատմաքաղաքագիտական հիմնավորման տվյալ հարմարամշակումը՝ որպես «ումմայի անհրաժեշտ ինքնապաշտպանության», ժամանակակից մահմեդական քաղաքագետներին հնարավորություն է տալիս ջիհադը դիտելու ագրեսիայի բնորոշման միջազգային-իրավական չափանիշների, համապատասխան քաղաքական և ռազմական դոկտրինների, ինչպես նաև ագրեսիայի հետմղման կազմակերպման գործնական մեխանիզմների մշակման համակարգում[4]:

Միջազգային հարաբերությունների վերաբերյալ ժամանակակից մահմեդական հայեցակարգը ջիհադի նպատակադրումը հիմնում է իսլամական համայնքի դեմ ագրեսիային դիմագրավելու վրա՝ անհրաժեշտ համարելով վերականգնել արդարությունը, որի խախտումը վնաս է հասցրել մահմեդականներին, ապահովել մահմեդական պաշտամունքի ազատ դրսևորումը, հաստատել խաղաղություն և անվտանգություն:

Ժամանակակից ջիհադի բովանդակության և ձևերի հետազոտողներ Ն. Ժդանովը և Ա. Իգնատենկոն տարբերակում են ջիհադի մի քանի տեսակ՝ ջիհադ ալլահի թշնամիների դեմ, իսլամական պետության սահմանների անձեռնմխելիության նկատմամբ ոտնձգություն կատարողների դեմ, հավատուրացների, ճնշողների և բռնակալների դեմ, «հարկ վճարելուց հրաժարվող ավազակների դեմ»[5]: Այստեղից բխում է, որ ջիհադ կարող է հայտարարվել ոչ միայն մահմեդական պետությունից դուրս, այլև նրա ներսում: Ջիհադի օբյեկտ կարող են լինել պետություններ, հանրություններ և խմբավորումներ, կազմակերպություններ և առանձին ֆիզիկական անձինք: Բերված դասակարգումից կարելի է եզրակացնել, որ բացառված չէ ջիհադ մղելը ոչ միայն ոչ մահմեդական, այլև մահմեդական պետության դեմ, եթե նրա դիրքորոշումը բնորոշվում է որպես «ոչ

աստվածահաճո» (օրինակ՝ Իրաքի դեմ Իրանի վերջին պատերազմը): Չի բացառվում նաև ջիհադի մեթոդներով պայքարն առանձին իշխող կամ ոչ կառավարական կազմակերպությունների և անձանց դեմ ինչպես միևնույն մահմեդական պետության մեջ (օրինակ՝ «Հեզբոլլահ»-«Ամալ» Լիբանանում, Աֆղանստանի ժողովրդադեմոկրատական կուսակցություն-Աֆղանստանի իսլամական կուսակցություն, Աֆղանստանի իսլամական ընկերություն Աֆղանստանում և այլն), այնպես էլ այլ երկրների տարածքում, որոնք պատերազմի մեջ չեն այն մահմեդական երկրի հետ, որտեղ գտնվում է ջիհադի սուբյեկտը (պաղեստինյան կազմակերպությունների ահաբեկչությունը իսրայելյան գործիչների դեմ աշխարհի տարբեր երկրների տարածքում):

Ջիհադի սուբյեկտ կարող են լինել առանձին մահմեդական պետություններ, առանձին կառավարական և ոչ կառավարական կազմակերպություններ, ինչպես և խմբավորումներ:

Ջիհադը կարող է հայտարարվել միայն հեղինակավոր մահմեդական գործիչի կողմից՝ ումմայի առաջ համապատասխան փաստարկված հիմնավորումով (Ղուրանի հիման վրա):

Աֆղանստանում պատերազմի յուրահատկությունը, իհարկե, շատ ավելի «հին արմատներ» ունի, քան ԱԺԴԿ-ի վարչակազմի դեմ ընդդիմության ներքին քաղաքացիական զինված հակամարտությունը, որը միջազգայնացվեց ԱԴՀ-ի տարածքը խորհրդային զորքեր մտցվելու հետևանքով:

1979 թ. խորհրդային զորքերի քանակակազմը Աֆղանստան մտցվելուց հետո սկսեցին գործել միջինարևելյան տարածաշրջանում խախտված ռազմական և քաղաքական իրավիճակի հավասարակշռման մեխանիզմները: ԱՄՆ-ը և նրան բարեկամ պետությունները, ինչպես և մի շարք մահմեդական պետություններ սկսեցին աֆղանական ընդդիմությանն օգնել իրականացված ագրեսիայի դեմ նրա ռազմական և ռազմաքաղաքական դիմակայման գործում: Դրա հետ մեկտեղ գերտերությունների կողմից գլխավորվող բլոկների՝ որպես ուժի կենտրոնների, երկբևեռ համակարգի առանձնահատկությունները, տարածաշրջանային բախման ընդհանրականացման և միջուկային պատերազմի սանձազերծման սպառնալիքի կապակցությամբ, բացառեցին բախման մեջ ԱՄՆ-ի և նրա դաշնակիցների ուղղակի ներգրավումը աֆղանական զինված ընդդիմության կողմում:

Մահմեդական աշխարհի այլ երկրների և կազմակերպությունների, ինչպես նաև Արևմուտքի երկրների ոչ կառավարական կազմակերպություն-

ների միջոցով ԱՄՆ-ի միջնորդավորված մասնակցությունը խորհրդային կողմը բնորոշեց որպես «չհայտարարված պատերազմ Աֆղանստանի շուրջ»: Այսպիսով, և՛ ԱՄՆ-ում, և՛ ԽՍՀՄ-ում քարոզչական կամպանիաներն ուղղված էին իրադարձությունների լուսաբանմանը որպես դիմակայող գերտերության ուղղակի կամ միջնորդավորված ագրեսիայի հետևանքով ծագած տարածաշրջանային միջազգային հակամարտություն:

Մեր առջև նպատակ չդնելով հատուկ ուսումնասիրության ենթարկելու տվյալ միջազգային-իրավական, քաղաքական և ռազմական հիմնախնդիրը՝ նշենք, որ այս դեպքում վրադրվել և հակասությունների բարդ հանգույցի մեջ միահյուսվել են տարամակարդակ միջքաղաքակրթային շփման հակամարտ ներուժերը[6]: Բազմամակարդակ քաղաքակրթային վերլուծության մեթոդաբանությունը, որն այլ աշխատություններում առաջարկել է հեղինակը, թույլ է տալիս աֆղանական հակամարտության օրինակով բացահայտել միջքաղաքակրթային հակամարտային մոդելների բոլոր հիմնական մակարդակային տարբերակների առկայությունը:

Ավելի վաղ մշակված վերլուծական սխեմայի «վրադրումը» դիտարկվող նյութի վրա ցույց է տալիս, որ առկա են՝

– ընդհանրական միջքաղաքակրթային շփում՝ որպես միջնորդավորված հակամարտություն երկու՝ արևմտյան և կոմունիստական «գաղափարախոսական քաղաքակրթությունների» միջև,

– տարածքային քաղաքակրթային հակամարտություն այն պետությունների խմբերի միջև, որոնք ներկայացնում են մահմեդական քաղաքակրթային շրջանը և աթեիստական կոմունիստական տարածքը. միջքաղաքակրթային հակամարտության տվյալ չափումը ներառում է նաև քրիստոնեական (ռուսները և Ռուսաստանի մյուս քրիստոնյաները ավանդական-պատմական ըմբռնմամբ) և իսլամական քաղաքակրթային տարածքների միջև բախման փոխակերպված ձևը,

– ազգային-քաղաքակրթային բախում զինված աֆղանական ընդդիմության և ԱԺԴԿ-ի «անհավատ» վարչակարգի միջև. այստեղ հակամարտության կառուցվածքի մեջ ներկայացված է մահմեդական պետությունների մասնակցությունը աֆղանական իսլամական ընդդիմության կողմում,

– ներքաղաքակրթային հակամարտություն ազգամիջյան մակարդակում՝ Աֆղանստանի ցեղերի միջև,

– արյան վրեժի ներազգային բախում աֆղանական «վենդետայի» կողմերը ներկայացնող կլանների, տոհմերի և ընտանիքների միջև. այն

կարգավորվում է ադաթների (սովորութային իրավունքի նորմեր) համակարգով:

Այսպիսով, Աֆղանստանում պատերազմի համակարգը կարող է ներկայացվել հինգ մակարդակների քաղաքական-գաղափարախոսական, ռազմաքաղաքական և բուն ռազմական հակամարտությունների բարդ փոխազդեցության մեջ:

Միջցեղային զինված հակամարտությունների և միջկլանային արյան վրեժի ձևով պատերազմը (ջանգ) Աֆղանստանում առկա է անընդմեջ և ազգային-քաղաքակրթային նույնականության յուրահատուկ հատկանիշ է: Տվյալ մակարդակի պատերազմները սակավ շարժուն են և ծավալվում են որոշակի տարածքում, որը որոշվում է ցեղային կամ կլանային նույնականության սահմաններով: Այստեղ ռազմական բախումը կարգավորվում է ոչ միայն և ոչ այնքան շարիաթով, որքան ադաթների սովորութաիրավական մեխանիզմներով: Օրինակ՝ փուշթուն ցեղերի տարածքում միջցեղային պատերազմի կարգաբերումն իրագործվում է գերազանցապես «Փաշթունվալայ» ադաթների համակարգով (փուշթունի պատվի օրինակարգով): Այս մակարդակում պատերազմն ամենից առաջ իշխանության ուժի, զինվորական կազմակերպվածության, մարդկային, տարածքային և ֆինանսական ռեսուրսների ցուցադրում է: Ադաթների մանրակրկիտ մշակված կանոնակարգերին և համաշարհաթային նորմերին համապատասխան՝ միջցեղային և կլանային պատերազմը դադարում է՝ անընդհատ ուղեկցվելով բանակցությունների գործընթացներով:

Դրա հետ կապված՝ այս մակարդակների պատերազմների յուրօրինակությունն է ներքաղաքակրթային շփման փոխըմբռնումային-հակամարտային սցենարների մեծ շարժունությունը: Ռազմական գործողությունների և բանակցությունների նպատակը մեծ մասամբ ուժի և հեղինակության ցուցադրումն է: Սովորաբար այդպիսի պատերազմներում հակառակորդի զանգվածային ոչնչացում տեղի չի ունենում. աֆղաններն իրենք ասում են, որ իրենք «սպանում են որոշակի մարդկանց, որոնց պետք է սպանել»: Տվյալ սկզբունքը հատուկ բծախնդրությամբ պահպանվում է արյան վրեժի հարցում:

Տվյալ պատերազմների կարգաբերման մեջ հատուկ տեղ է գրավում ռազմական գործողությունները «արյան գնի» («ղեյմաթ-ե խուն») պայմանավորված վճարումներով փոխարինելու մեխանիզմը: Ցեղերի և կլանների միջև խաղաղության յուրահատկությունն է նաև այն, որ տղամարդիկ միշտ սառը զենք ու հրազեն են կրում և փոխհարաբերությունները՝ շնորհիվ «պատասխանը վերադարձնելու» պարտականության անկախության հետևանքով հոգեբանական լարվածությամբ ներծծված «թշնամանքի» և «հյուրընկալության» օրինակարգերի, կրկնօրինակվում են հավասար իրավունքների ինչպես անհատական, այնպես էլ կոլեկտիվ սուբյեկտների ու օբյեկտների միջոցով:

Պատերազմը՝ մեր դասակարգման մեջ որպես ջիհադ, ներկայացված է Աֆղանստանում հակամարտությունների տարածքային քաղաքակրթային և ազգային մակարդակներով: Ջիհադի ընդհանուր հատկորոշումները լրացնելով նրա կարգաբերման կոնկրետ քաղաքագիտությամբ՝ պետք է նշել տվյալ քաղաքակրթային մակարդակի նորմատիվ և արժեքային բազայի արմատական տարբերությունը ցեղային և կլանային նույնականության բովանդակությունից և մակարդակից: Սրբազան պատերազմն իր բովանդակությամբ վեր է կանգնում ցեղային մակարդակի տեղային արժեքային կողմնորոշումներից և իսլամի մաքրության պահպանման կոչի գերիշխման հետևանքով աչքի է ընկնում կրոնագաղափարախոսական ուղղադավանությամբ, իսկ որոշ դեպքերում՝ կրոնական անհանդուրժողության, անգամ մոլեռանդության դրսևորումներով:

Հարկ է նշել ջիհադի կաղապարման նկատմամբ եղած ավանդական մոտեցման որոշակի սահմանափակությունը. ըստ այդ մոտեցման՝ դա պատերազմ է, որ մղվում է բացառապես ումմայի և մելլաթի մակարդակում: Պատերազմի էթնիկական-ցեղային տեսանկյան այդօրինակ անտեսումն աղքատացնում էր ջիհադի քաղաքակրթային բազմազանության ըմբռնումը և վերջին հաշվով նվազեցնում էր պատերազմի և խաղաղարարության ընթացքի կառավարման արդյունավետությունը:

Աֆղանստանում պատերազմի արմատական փոխակերպումը միջցեղային և միջկլանային բախումների հարթությունից ջիհադի դրսևորվում էր տեղային պատերազմների որոշակի չափով մարման և ցեղերի միջև ժամանակավոր խաղաղության հաստատման ձևով:

Միջցեղային և միջկլանային մակարդակից ջիհադին անցման ժամանակ պատերազմի բովանդակության և մասշտաբների փոփոխությունը կարելի է նկատել սրբազան պատերազմի մասնակիցների կազմի, նրա բուն գործընթացին ուղեկցող հասկացությունների և տերմինների փոփոխության մեջ: Ջիհադը գործնականում գերակա էր ջանգի նկատմամբ, և դա իր արտացոլումն էր գտնում նաև առօրյա խոսքում:

Ի տարբերություն ջանգը իրականացնողներից՝ զինվորի (փուշթունի, տաջիկի, խազարացու կամ դուռանի, գիլզայ ցեղերի անդամների և այլն) փոխարեն ջիհադի սուբյեկտ դարձավ «մոջահեդը»՝ հավատի համար

մարտնչողը, որը «քաֆիրի» (անհավատի) դեմ կռվում է հանուն իսլամի մաքրության և հաղթանակի. պատերազմող ցեղախմբերի կողմից որպես միջցեղային պատերազմների թատերաբեմ զբաղեցվող տեղային տարածությունների (քաղաքների) փոխարեն սկսում է գործել «մելլաթը», այսինքն՝ մահմեդական ազգը և տարածքը, որը որոշվում է նվաճումների վերընթաց կամ կորուստների վարընթաց գծով: Որպես զոհեր հանդես են գալիս ոչ թե սպանվածները («քոշթե»), այլ հանուն հավատի սուրբ նահատակ դարձածները («շահիդ»):

Ինչպես վերն արդեն նշվել է, ջիհադի ընթացքում ներքաղաքակրթային և միջքաղաքակրթային հակամարտությունների կարգաբերման մեջ գերիշխող պլան մղվեց դասական մահմեդական իրավունքի նորմերի համակարգը՝ շարիաթի մեխանիզմներով: Սակայն մոջահեդի զինվորական վարքագծի դրսևորման մեջ շարունակում էր որոշակի տեղ գրավել սովորութաիրավական կարգավորումը՝ հիմնված զինվորի վարքի օրինակարգը որոշող համամահմեդական սովորութաիրավական նորմերի (Ադաբ) և փուշթունական ադաթների (Փաշթունվալայ) համակարգի ընդհանուր հասկացությունների վրա, ինչպիսիք են «նամուսը» (պատիվը), «խեյսյաթը» (համբավը), «մերանան» (արիությունը, խիզախությունը) և այլն:

Փաշթունվալայը ցուցումներ է տալիս մարտադաշտում որոշակի նորմերի կատարման վերաբերյալ: Ահա գլխավոր պահանջներից մի քանիսը՝ մեջքով դեպի թշնամին չշրջվել, սպանվածներին մարտադաշտում չթողնել, թույլ չտալ, որ նրանք ընկնեն թշնամիների ձեռքը և ենթարկվեն ծանակումների, անմիջապես առաջին օգնության ցույց տալ վիրավորներին և նրանց դուրս բերել կրակի տակից, ղեկավարներին՝ տեղում գնդակահարել ամեն մեկին, ով կփախչի մարտադաշտից, և այլն:

Որպես, մի կողմից՝ մահմեդական իրավունքի, մյուս կողմից՝ սովորույթների կարգաբերիչ համակարգերի բովանդակային փոխկապակցության և հարաբերական ինքնակայության ծանրակշիռ հաստատում կարող է բերվել հայտնի ֆրանսիացի իրավագետ Ռենե Դավիդի եզրակացությունը: Նրա կարծիքով՝ մահմեդական իրավունքը «սովորույթի նկատմամբ այնպիսի դիրքորոշում ունի, ինչպիսին է արևմտյան իրավունքի դիրքորոշումը հոժարական կամ հաշտ գործարքի վերաբերյալ վերապահման նկատմամբ... Իսլամը կարող էր տարածվել աշխարհում միայն այն պատճառով, որ հանդուրժողական դիրքորոշում էր պահպանում և չէր պահանջում զոհաբերել սովորույթով սրբագործված ապրելակերպը»[7]: Այսպիսով, ջիհադի՝ սրբազան պատերազմի իսլամական տեսա-

բանների աշխատությունների հիման վրա շարադրված մոդելը[8] անշուշտ արտացոլում է Աֆղանստանում ԽՍՀՄ-ի զինված ուժեր մտցվելուց հետո զինված բախման կրոնաքաղաքական տեսանկյունները: Սակայն տվյալ մոդելով որպես սրբազան պատերազմի թատերաբեմ են դիտվում սոսկ ումմայի և մելլաթի տեղաբաշխման սահմանները որպես միասնական տարածություն, որը կառուցարկված չէ ցեղերի կյանքի և նրանց միջև պատերազմի սովորութաիրավական տրամաբանության կանոնակարգումով: Քանի որ տվյալ մոդելը սահմանափակվում է միայն վերցեղային կրոնական պատերազմի սահմաններով, ուստի ուսումնասիրությունից դուրս է թողնվում ցեղերի՝ ադաթների համակարգով կարգավորվող ռազմական ազգաքաղաքականության և ազգահոգեբանության հարուստ աշխարհը: Դա հիմք է տալիս պնդելու, որ միջցեղային պատերազմից ջիհադի գործնականորեն լրիվ անջատվածության վերաբերյալ հայեցակարգը Աֆղանստանում պատերազմական հակամարտության՝ որպես ազգադավանական և ազգաքաղաքական երևույթի, իրական ամբողջականության բավական պարզեցված մոդել է:

Փորձենք պարզել, թե ինչ ազգաքաղաքագիտական հիմք ունի իսլամական կուսակցությունների ռազմաքաղաքականությունը վերահսկվող գոտիներում, որոնք ընդգրկում են ցեղերի՝ ավանդական ազգատարածքային ամրակցման և համախմբման սահմանները (քաղմերը):

Իսլամական կուսակցությունները ջիհադի կառավարման իրենց ռազմաքաղաքական կառույցներով՝ իսլամական կոմիտեներով, նախադրյալներ են ստեղծել աֆղանական ավանդական ռազմական դիմադրության էական բնութագծերից մեկի՝ նրա ռազմավարական անշարժունության, համախմբման կամ համերաշխության տարածքով սահմանափակվածության արմատական փոփոխության համար: Համերաշխության տարածքը՝ քաղմը, իր էությամբ ներկայացնում է ազգաժողովրդագրական և կոնվենցիոնալ-ֆեոդալական սահմանների ազգաքաղաքական գուգակցման հնամենի ակունքները:

Անընդմեջ միջցեղային և միջկլանային պատերազմի և թշնամական ու դաշնակցային կապերի փոխդասավորության՝ այդ գործընթացով պայմանավորված շարժունության առնչությամբ քաղմը իբրև երևույթ ներկայանում է որպես համերաշխության փոխկապակցված տարածքների՝ քաղմերի ցանցերի, դինամիկ համալիր: Այդպիսի տարածքներ են ձևավորում եղբայրությունները, էթնիկական խմբերը և նույնիսկ քաղաքական կուսակցությունները իրենց ճակատներով, որոնք ներկառուցված են ջիհադի մրցակցող սուբյեկտների ճակատների մեջ: Աֆղանստանի

տարածքի մեծ մասում, թեև ջիհադը իրականում մղվում էր ամբողջ ումմայի կողմից, այն իրագործում էին որոշակի ցեղերի և կլանների՝ իրենց քաղաքներում անշարժ տեղակայված մոջահեդները, ինչը կենդանի ուժի յուրահատուկ «ստատիկ ռազմական գործաշարժ» էր: Աֆղանստանի ողջ տարածքով ազատ գործաշարժ կատարող՝ կենտրոնական իշխանությունների կանոնավոր բանակին և խորհրդային բանակին դիմագրավելու՝ անցյալում առկա անհրաժեշտության պայմաններում սոսկ սեփական քաղաքի տարածքում այդօրինակ ստատիկ դիմադրությունը ռազմավարական առումով անշուշտ կորստաբեր էր: Այսպիսով՝ համընդգրկուն պատերազմին, որը մղում էին ԱԴՀ-ի կենտրոնական կառավարությունը և ժամանակին՝ խորհրդային բանակը, գործնականում հակադրվում էր ումմայի համընդհանուր սրբազան պատերազմը, որն իրագործվում էր տեղային ցեղային պատերազմի միջոցներով: Աֆղանստանում ձևավորված ավանդույթների համաձայն՝ նույնիսկ աղետալի փորձությունների և սպառնալիքների ժամանակ ցեղը կամ կլանը վատ են ընկալում ուրիշ ցեղի տարածքն անցնելու նպատակահարմարության վերաբերյալ խորհուրդները (հրամաններն այդպիսի դեպքերում անհնար են): Նման դեպքերում նախընտրելի է համարվում Պակիստանի կամ Իրանի տարածքներ տեղափոխվելը, քանի որ այդ տարածքները գնահատվում են որպես յուրահատուկ չեզոք գոտիներ:

Աֆղանստանում ռազմաքաղաքական իրադրության վերլուծությունը սոսկ ազգային մակարդակում կատարած քաղաքագետները հաշվի չէին առնում «համընդհանուր ջիհադի» իրական ազգաքաղաքական մեխանիզմները, որոնք այն վերածում էին խստիվ տեղայնացված և վատ փոխհամաձայնեցված ցեղային ջիհադների խճանկարի: Խորհրդային զորքերը ԱԴՀ մտցվելուն նախորդած և հաջորդած տարիներին պատերազմ վարելու ավանդույթների վատ իմացությունը իրադրության ռազմաքաղաքական քննությունը սահմանափակում էր աֆղանական ազգաքաղաքական բազմազանության մակերեսային վերլուծության մոդելներով և դրանց վրա հիմնված հանձնարարականներով: Ձուտ տեսական և մեթոդաբանական քաղաքագիտական վրիպումները գործնականում առաջ էին բերում քաղաքական, դիվանագիտական, ռազմական մեծ կորուստներ ԽՍՀՄ-ի կողմում, դառնում էին աֆղանական պատերազմի բոլոր մասնակիցների մեջ զոհերի չարդարացված մեծ քանակի պատճառներից մեկը:

Իսլամական կոմիտեներն իրենց աշխատանքներում ավելի ու ավելի մեծ ուշադրություն էին դարձնում դիմադրության առանձին անկլավային ուժերի միջև ռազմաքաղաքական փոխըմբռնման և մարտական համագործակցության ռեզերվների ու հնարավորությունների ձևավորմանը, սկզբում՝ գերազանցապես քադերի ուղղածիգ ցանցերով, որոնք, որպես կանոն, առնչակից էին կենտրոնաեզրամասային կուսակցական-ազգաքաղաքական կառավարման կառույցների ստորակարգությանը:

Ջիհադի ազգաքաղաքականության հիմնախնդիրների վերաբերյալ բոլոր նախորդ խորհրդածությունները կարելի է հանգեցնել հետևյալ քաղաքագիտական եզրակացությանը. ջիհադի ռազմաքաղաքական արդիականացումն Աֆղանստանում արդեն 1980-ական թվականների սկզբին կապված էր զինված ընդդիմության համար էական մի խնդրի հմաստավորման հետ, այն է՝ պատերազմի ազգաքաղաքականության փոփոխություն, ամենից առաջ՝ հրաժարում ջիհադի այնպիսի ռազմական կառուցումից, որի հիմքն է սրբազան պատերազմի տարածքի բաժանվածությունը քադերի:

Հենց էթնիկական-ցեղայինից ազգային տարածք ջիհադի ազգաքաղաքական փոխադրման անհրաժեշտությամբ էր պայմանավորված զինված ընդդիմության գործունեության փոխադրումը խճանկարային «գերիյայի» մակարդակից աֆղանական ազգային բանակի մղած համընդգրկուն պատերազմի ռազմավարական թատերաբեմ:

Պատերազմի ուսումնասիրումը ցույց է տալիս, որ զինված ընդդիմության առաջնորդներից ոմանք արդեն այն շրջանում գիտակցում էին ջիհադի տվյալ արդիականացման կարևորությունը: Փորձենք ցույց տալ այդ գործընթացի բարդությունը Ահմադ Շահ Մասուդի՝ Աֆղանստանում ամենահեղինակավոր դաշտային հրամանատարներից և Աֆղանստանի իսլամական ընկերության ռազմաքաղաքական մտավորական առաջնորդներից մեկի կողմից լուծումների արդյունավետ որոնման օրինակով:

ԱԴՀ-ում հեղինակի գտնվելու ժամանակ Ահմադ Շահը հայտնի էր որպես Փանջշիրի ռազմաճակատի հրամանատար, տաղանդավոր ռազմական կազմակերպիչ, ինչպես նաև խորամանկ և ճկուն բանակցող: Փանջշիրի դաշտավայրի ծնունդ լինելով՝ նա իր համերկրացիների նկատմամբ գլխավորություն էր ստացել 1980 թ. խորհրդային բանակի ստորաբաժանումների դեմ հանդուգն հարձակման շնորհիվ: Փանջշիրի ռազմական կազմակերպման առաջին փուլերում Ահմադ Շահի ռազմաճակատը ծավալվում էր քադերի ավանդական կառուցվածքով: Սակայն ժամանակի ընթացքում նա մշակեց և ընդդիմության ռազմաքաղաքական առաջնորդների մեջ առաջինն իրականացրեց պատերազմի այնպիսի մոդել, որը մոջահեդներին թույլ էր տալիս ճեղքել համերաշխության տարածքը և դուրս գալ ազգային թատերաբեմ: Վերջապես 1985 թ. Ահմադ Շահի

զորքերում հայտնվեցին կանոնավոր զինվորական ստորաբաժանումներ («քաթեհաե մարքյազի»), որոնց մեջ հավաքագրումն սկսեց կատարվել քադմերի ցանցերից անկախ:

Այդ ընտրյալ միավորումների ստեղծման և դրանց համազգային կազմակերպության առավելությունների ցուցադրման պահից Աիմադ Շահը գործունեություն ծավալեց իր ռազմական կազմակերպության մեջ ուրիշ համերաշխության տարածքներ ներգրավելու ուղղությամբ: Մասնագետները նշում էին, որ Մասուդը ազգային կանոնավոր ռազմական կազմակերպության կառուցման սկզբունքները ներառում էր քադմերի սահմաններում հատվածավորված ջիհադի ռազմազգաքաղաքական համակարգի մեջ: Նա, մասնավորապես, վերապատրաստման էր ընդունում ոչ փանջշիրյան խմբերին և նրանց տեղական դաշտային հրամանատարներին, որոնք, ըստ Աիմադ Շահի ստացած հետախուզական տվյալների, լարված հարաբերությունների մեջ էին ավանդական առաջնորդների հետ: Վերապատրաստվողները գործնականում յուրացնում էին արդիականացված պատերազմի մոդելը, համոզվում դրա առավելության մեջ, ապա փանջշիրյան հրահանգիչների և խորհրդականների ուղեկցությամբ ներգրավվում էին իրենց ծննդավայրերի ցեղային գոտիների քադմերի մեջ: Այս ամենը Աիմադ Շահին թույլ էր տալիս ջիհադը հետևողականորեն ձերբազատել էթնիկական-ցեղային համերաշխության տեղային տարածքների սահմաններից, այսինքն՝ գործնականում արդիականացնել ռազմաքաղաքական դոկտրինը և նրա ազգայնացման ազգաքաղաքական պրակտիկան:

Աիմադ Շահ Մասուդը, լինելով ոչ ավանդական մտածողության ներկայացուցիչ և միաժամանակ էթնիկական-ցեղային մշակույթի լավ գիտակ, օգտագործում էր նաև իր ռազմաքաղաքական դոկտրինի «մարդկայնացման» և ջիհադի տարամակարդակ քաղաքակրթային մասշտաբավորման գործընթացի անձնավորված կառավարման սոցիալ-հոգեբանական գործոնները: Նոր դաշտային հրամանատարները, որոնք վերջին հաշվով ներկայացնում էին որոշակի ցեղեր ու կլաններ, մոջահեդների ավանդական պարագլուխների համեմատությամբ ավելի շատ գիտելիքներ և ավելի լայն մտահորիզոն ունեին և դրանով իսկ «անաստված հակառակորդի» համընդգրկուն պատերազմին ռազմական դիմագրավման առավել ռացիոնալ տեխնոլոգիաների կրողներ էին: Նոր սերնդի հրամանատարները Աիմադ Շահի շարժման մեջ գտնում էին իրենց սոցիոդինամիկայի առավել ժամանակակից ձևը («սովորածների» առաջքաշում՝ ցեղերի և տոհմերի նահապետական ստորակարգությունների շրջանցմամբ): Մասուդը, անծեռնմխելի թողնելով ավանդական գյուղա-

կան ազգասոցիալական կառուցվածքը, ջիհադի ազգայնացման իր համակարգն իրագործում էր գերազանցապես վերևից՝ ռազմաքաղաքական կառավարման արդիականացման միջոցով: Այդ նպատակով 1985 թ. նա ստեղծեց «Հյուսիսի հսկողության խորհուրդը» («Շուրաե նազա»), կոլեկտիվ ռազմական կառավարման մի կառույց, որը կոչված էր հաղթահարելու ցեղային համերաշխության տարածքներում սրբազան պատերազմի ազգաքաղաքական հատվածավորումը՝ օգտագործելով Աֆղանստանի Իսլամական ընկերության քաղաքական հնարավորությունները և նրա ազդեցիկ առաջնորդ Բուրհանուդդին Ռաբբանիի օժանդակությունը:

Որպես Աիմադ Շահ Մասուդի բազմամյա բարենորոգչական ռազմաքաղաքական գործունեության արդյունք՝ նրա շարժունակ զինված խմբերը հնարավորություն ստացան անարգել շրջանառելու «Հյուսիսի խորհրդի» կողմից վերահսկվող ողջ տարածքում[9]:

Հատուկ հետաքրքրությամբ է օժտված այն միջոցառումների համակարգը, որոնք ժամանակին իրականացվել են Աիմադ Շահի խմբավորման վրա ռազմական ճնշումը և Փանջշիրի ռազմաճակատի հրամանատարի կողմից վերահսկվող տարածքում զինադադարի ու զինված բախման սառեցման վերաբերյալ բանակցությունները զուգակցելու նպատակով:

Ջիհադի առաջին ազգաքաղաքական հատվածներում անգամ կարճատև և տեղային խաղաղության հաստատման այդ փաստերը (հատկապես՝ է. Ի. Բրեժնևի մահից հետո ընկած ժամանակներում) նպաստում էին սանձազերծված պատերազմի հեռանկարների ռացիոնալ վերըմբռնմանը, զինված բախումը կարգավորելու հումանիտար կողմնորոշման առաջընթացին, ինչը կապված էր ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարի հատուկ դեսպանորդի՝ այն ժամանակվա համար նոր խաղաղարար առաքելության ծավալման հետ:

Նկատենք, որ տվյալ վերլուծաբանական և քաղաքական-դիվանագիտական աշխատանքը ժամանակին օգնեց ռազմաքաղաքական գիտամեթոդական հիմք ստեղծելու այն բանի համար, որ հոչակվի Աֆղանստանում ազգային համաձայնության կուրսի գերակայություն և ապա խորհրդային զորքերը դուրս բերվեն այնտեղից:

Մեր կարծիքով՝ անվիճելի է ԽՍՀՄ-ի քաղաքական կենտրոնի մասնակցությամբ ինչպես Աֆղանստանում, այնպես էլ սեփական տարածքում ժամանակին սանձազերծված զինված բախումների հակասական դասերի համեմատական վերլուծության ծավալման նպատակահարմարությունը:

* * *

Հայտնի է, որ Աֆղանստանի մոջահեդները դեռ ոչ հեռու անցյալում բավական գործուն մասնակցություն էին ունենում Ղարաբաղում մարտական գործողություններին ադրբեջանական կողմում, ինչպես նաև շարունակում են կռվել Չեչնիայում և Տաջիկստանում: Ղարաբաղյան հակամարտության մեջ աֆղանացի «հավատի համար մարտնչողների» ներկայությունը հակառակորդն օգտագործում էր իր զինծառայողների մարտական ոգին բարձրացնելու համար: Մոջահեդի կերպարը ադրբեջանական բանակի անձնակազմի շրջանում քարոզվում է որպես ջիհադի արժեքների վրա հիմնվող ռազմական վարքի էտալոն: Հատկանշական է, որ ղարաբաղյան բախման մեջ զոհված ադրբեջանցիները պաշտոնական մամուլում որակվում են որպես շահիդներ՝ հանուն հավատի զոհված սուրբ նահատակներ:

Եթե հաշվի առնենք, որ վարձկան մոջահեդները կարող են ներկայացնել աֆղանական ջիհադի տարբեր տոհմացեղային, ռազմակրոնական և քաղաքական տարրեր, ապա ոչ վաղ անցյալի սրբազան պատերազմի ազգաքաղաքականության յուրահատկությունների իմացությունը կարող է հիմք դառնալ հակառակորդի ռազմական հոգեբանության ավելի լավ ըմբռնման, ինչպես նաև տարածաշրջանում իրադրության վրա ներգործելու քաղաքական և դիվանագիտական միջոցների նրբերանգման համար:

ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ.

[1] Լինելով Աֆղանստանում քաղաքական վերլուծության հարցերով մշտապես գործող խորհրդակցության համադասողը՝ հեղինակը օգտվել է թարգմանիչների մի մասնագիտացած խմբի, ինչպես և գիտական խորհրդատուների ծառայություններից և իր երախտագիտությունն է հայտնում թարգմանիչներ Միսքինին, Փուլաթին, Սայֆուդդինին և Հայդրին, ինչպես նաև Աֆղանստանում ցեղերի և ազգությունների նախարարության խորհրդական դոկտոր-պրոֆեսոր Ս. Ֆ. Ալիևկինին:

[2] *R. Peters.* Islam and Colonialism. The Doctrine of Jihad in Modern History. N. Y., 1979, P. 10.

[3] «Տուն»-ը այստեղ երկրի, տեղի այլաբանական անվանումն է:

[4] Տես *Э. И. Скакунов.* Самооборона в международном праве. М., 1973, с. 176:

[5] Տես *Н. В. Жданов, А. А. Игнатенко.* Ислам на пороге XXI века. М., 1989, с. 214–237:

[6] Տես *Г. С. Котанджян.* Цивилизационный аспект национальной безопасности, «Безопасность», Инф. сб. Фонда национальной и международной безопасности.– М., 1992, № 2:

[7] Տես *Р. Давид.* Приспособление мусульманского права к современному обществу. Основные правовые системы современности. М., 1988, сс. 392–398:

[8] Տես *Башорми.* Требования мусульманской науки Афганистана. Издание «Национального фронта спасения Афганистана». Б. м., 1985 / Пер. с дари., *Кази Шахид Гази Абдулкадыр Абдулварис аль-Кашгари.* Догматы о необходимости. Дамаск, 1971. Пер. с дари; *Гульбеддин Хекматьяр.* Бог говорит: создавайте исламское государство. Текст выступления (1359 г. Хиджры) перед племенами Афганистана. Б. м., б. г., / Пер. с дари.

Վկայակոչման մեջ ե. մ. և ե. ղ. տառերը նշանակում են, համապատասխանաբար, «առանց հրատարակության տեղի նշման» և «առանց հրատարակության տարեթվի նշման»: Աֆղանստանում ջիհադի յուրահատկության հետ կապված՝ զինված ընդդիմության շատ հրատարակություններում գաղտնապահության նկատառումով չեն նշված լույսընծայման տեղը, երբեմն և ժամանակը:

[9] Երբ Բուրհանուդդին Ռաբբանին անցավ իշխանության գլուխ, Ահմադ Շահ Մասուդն առաջադրվեց Աֆղանստանի պաշտպանության նախարար՝ միասնական կանոնավոր ազգային բանակ ստեղծելու նպատակադրումով: Ընդդիմադիր առաջնորդ Գուլբեդդին Հեքմաթիարի ճնշման տակ բանակցություններից հետո Ահմադ Շահը հրաժարական տվեց՝ շարունակելով համարվել իր երկրի ռազմաքաղաքական առաջնորդներից մեկը: Ըստ որոշ տվյալների՝ նա Տաջիկստանի զինված ընդդիմության առավել ազդեցիկ գործակիցն է:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. *Г. С. Котанджян.* Схема ориентирования мероприятий по организационному обеспечению перехода вооруженных отрядов хазарейского населения на сторону народной власти (на примере предложений по склонению к сотрудничеству бандформирований Саида Джаграна). Кабул, 1983.

2. *Г. С. Котанджян.* «Джихад» как двигатель общественного прогресса. М., «Россия», 1992, 22–29 июля.

3. *Г. С. Котанджян.* Тбилисская встреча ветеранов афганской войны. М., «Безопасность», Инф. сб. Фонда национальной и международной безопасности, 1992, № 1.

4. *Г. Котанджян, С. Абрамян.* Методология урегулирования конфликтов (сущность и механизмы Гарвардского проекта). Е., ГИУА, 1995 (на англ. яз.).

ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ԶԻՆՎԱԾ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԵՎ ԼՈՒԾՄԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ

(ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ, ՌԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՎ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՍԱՆԿՅՈՒՆԵՐ)*

Լինելով հանրաքվեի և քաղաքական բանակցությունների միջոցով Ղարաբաղյան հակամարտության իմաստավորման ու լուծման ուղիների հետազոտողներից մեկը[1], հեղինակը սույն հոդվածում իր առջև խնդիր է դնում համակարգելու տարածաշրջանում իրավիճակի քաղաքական կայունացման անհրաժեշտությունն զգացող բոլոր կողմերի շահերի կառուցողական առաջնդման հակամարտաբանական հիմունքները:

Տվյալ խնդրի լուծման համար անհրաժեշտ է պատերազմի մարդասիրական իրավունքի մեթոդաբանական գործիքակազմը քննել իրենց էությամբ ու դրսևորման ձևերով Ղարաբաղյան հակամարտությանը նման զինված հակամարտությունների միջազգային-իրավական նույնականացման առավել լայն համատեքստում այդ գործիքակազմի նորմերի կիրառելիության տեսանկյունից: Խոսքն այն մասին է, որ այդ նորմերը կարող են ծառայել որպես գործիք ներքին ոչ միջազգային և միջազգային տեղական պատերազմների վիճակի որոշման, դրանց կարգավորման ու լուծման նկատմամբ քաղաքագիտական մոտեցումների մշակման համար:

Տվյալ մեթոդաբանությունը կկիրառվի, նախ, հակամարտության զինված փուլի վերլուծության համար, որը խիստ այժմեական է խաղաղարարության իրական ռեսուրսների իմաստավորման առումով, այնուհետև՝ ղարաբաղյան ճգնաժամի ծավալման հիմնական փուլերի համակարգային քաղաքական-իրավական փորձաքննության ավելի լայն ուրվագծման համար: Որպես գիտակիրառական լրացում՝ հոդվածի մեջ մտցված է ԼՂՀ-ի և ԱդրՀ-ի միջև եղած հակամարտության կարգավորման և լուծման հայեցակարգի մի նախագիծ, որը հեղինակն առաջարկում է քաղաքական բազմակողմ բանակցություններում դիվանագիտական կիրառման համար:

* * *

Գեներալ Դը Գոլը, նկարագրելով պատերազմը որպես մարդկության հավերժական ուղեկից, նշել է. «Ձենք օգտագործել է կյուցիֆերը, բայց այն եղել է նաև հրեշտակապետի ձեռքին: Ձենքը եղել է երկչոտների

* «Հայկական բանակ», 1995, հմ. 2–3:

արիությունը, ստահակների պատիվը, ստրուկների արժանապատվությունը... Ձենքը խեղել, բայց միաժամանակ և ձևավորել է աշխարհը: Ձենքը մարմնավորել է ամենայն լավագույնը և վատթարագույնը՝ արատի մեջ թաղված կամ փառքով շողշողացող: Ձենքի պատմությունը խայտառակության և գեղեցկության պատմություն է, մարդկության պատմությունն է»[2]:

Պատերազմի մարդասիրական իրավունքը չի հետապնդում այն նպատակները, որոնք իրենց առջև դնում են պատերազմի մասին գիտությունը կամ պատերազմի միջազգային իրավունքը, որոնցից առաջինն ուսումնասիրում է զինված պայքարի օրենքները և բացատրում է հակամարտությունների մշտակայության պատճառները, իսկ երկրորդը պատերազմն օրենքից դուրս է հայտարարում և միևնույն ժամանակ ձգտում է մշակելու իր հռչակած այդ արգելքի պահպանման ուղիներն ու միջոցները: Պատերազմի մարդասիրական իրավունքն իր էությամբ ավելի պրագմատիկ է. այն ընդունում է աշխարհում բռնության գոյության փաստը, և նրա գլխավոր նպատակն է որքան հնարավոր է խստիվ կարգավորել կողմերի ռազմական և ռազմաքաղաքական վարքը ծագած զինված հակամարտության ժամանակ: Ընդ որում, մարդասիրական իրավունքը նաև նպաստում է, որ հակամարտության մասնակիցների մեջ որոշակի պատրաստակամություն առաջանա՝ չպատճառելու ավելորդ տանջանք, թույլ չտալու ռազմական անհրաժեշտությամբ չթելադրվող դաժան գործողություններ: Ոի թեև խաղաղասիրական ոգու ձևավորումը փաստորեն պատերազմի մարդասիրական իրավունքի նպատակը չէ, բայց նրա անուղղակի արդյունքն է խաղաղ երկխոսության և հաշտարարության ընդհանուր տրամադրվածությունը:

Քաղաքականության և քաղաքագիտության բնագավառի գաղափարապաշտները, հանդես գալով աշխարհը պատերազմի արհավիրքներից զերծ պահելու օգտին, պատերազմի մարդասիրական իրավունքը համարում են անհուսալիորեն սահմանափակ: Իսկ սկեպտիկները համոզված են, որ բռնության մարդասիրականացումը և «նապալմի կուլտուրականացումը» իրենց հիմքում ուտոպիական են:

Զինված հակամարտության մարդասիրական իրավունքն իր պրագմատիստական դիրքերն է պաշտպանում այս տեսակետների հանդեպ և ձգտում է կանխելու, խափանելու եթե ոչ բուն բռնությունը, ապա գոնե սաստիկ դաժանությունները և տանջանքները: Պատերազմի կամ զինված հակամարտության մարդասիրական իրավունքը ուտոպիա չէ, դա մի գիտաճյուղ է, որը հիմնված է չարիքներից փոքրագույնի քաղաքակա-

նությունը սնուցող իրատեսության և ռացիոնալիզմի վրա, մի քաղաքականություն, որը հմուտ կիրառման դեպքում ի վերջո որոշակի շահույթ է բերում, քանի որ պատերազմի մարդասիրական և քաղաքական տեսանկյուններն անհամատեղելի չեն:

Սույն հոդվածում նպատակ չի դրվում տվյալ գիտաճյուղի շրջանակներում լիովին ընդգրկելու ռազմական քաղաքականության, ռազմագիտության և ռազմական պրակտիկայի պահանջների, ինչպես նաև զինված հակամարտությունների զոհերի իրավունքների պաշտպանության անհրաժեշտության միջև գոյություն ունեցող հակասությունների լուծման բազմազան տեսանկյունները: Քննելով պատերազմի մարդասիրական իրավունքի էությունը՝ մենք կփորձենք ուրվագծել ղարաբաղյան զինված հակամարտության քաղաքագիտական որակման տեսական-մեթոդաբանական և կիրառական հիմունքները 1949 թ. ժնևյան համաձայնագրերի և 1977 թ. դրանց կից Լրացուցիչ արձանագրությունների լույսով, քանի որ այդ համաձայնագրերը և Լրացուցիչ արձանագրությունները կազմում են ընդհանրապես զինված հակամարտությունների և, մասնավորապես, հակագաղութային բնույթ կրող հակամարտությունների լուծման և կարգավորման ժամանակ կիրառվող իրավական նորմերի և սկզբունքների հիմնական համակցությունը:

Նախքան «Ղարաբաղի շուրջ» քաղաքական բանակցությունների գիտական հիմունքների քննարկումը նպատակահարմար ենք համարում տալ պատերազմի մարդասիրական իրավունքի աշխատանքային սահմանումը: Համաձայն Միջազգային մարդասիրական հարցերով անկախ հանձնաժողովի նյութերի՝ մարդասիրական իրավունքը զինված բռնության հետ կապ ունեցող իրավիճակների զոհերին օգնություն ցույց տալուն և նրանց պաշտպանության նպատակներին ծառայող միջազգային-իրավական նորմերի հավաքածուն է: Զինված հակամարտությունների վրա տարածվող մարդասիրական իրավունքի ավելի ծավալուն ձևակերպումը տրված է Կարմիր խաչի միջազգային կոմիտեի (ԿԽՄԿ) կողմից: Ըստ այդ սահմանման՝ պատերազմի մարդասիրական իրավունքի նորմերն են «պայմանագրերով և սովորույթներով սահմանված այն միջազգային նորմերը, որոնք կոնկրետ կերպով նախատեսված են միջազգային կամ ոչ միջազգային զինված հակամարտություններով անմիջականորեն պայմանավորված մարդասիրական հիմնահարցերի լուծման համար, և որոնք մարդասիրական բնույթի պատճառներով սահմանափակում են հակամարտության կողմերի իրավունքը՝ օգտագործելու պատերազմ վարելու մեթոդներ և միջոցներ իրենց ընտրությամբ կամ պաշտպանում են

այն անձանց և սեփականությունը, որոնք այդ հակամարտության հետևանքով տուժել են կամ կարող են տուժել»[3]:

Այսպիսով, զինված հակամարտության մարդասիրական իրավունքի էական առանձնահատկությունը նրա երկու փոխլրացնող տեսանկյուններն են, որոնցից մեկը պայմանավորված է պատերազմի օրենքներով, մյուսը՝ մարդու իրավունքներով: Իհարկե, վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս պարզելու մարդասիրական իրավունքի, պատերազմի օրենքների և մարդու իրավունքների միջև եղած տարբերությունը: Այստեղ հարկ է ընդգծել մարդու ինչպես անհատական, այնպես էլ կոլեկտիվ իրավունքները, այդ թվում և ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքը որպես մեկ համակարգ դիտելու կարևորությունը: Նշենք, որ հակամարտությունների կարգավորման և լուծման հիմնահարցերի ուսումնասիրման ժամանակ տվյալ տեսանկյունների անջատ քննարկումը կարող է հանգեցնել սխալ եզրակացությունների և լուծումների:

Ժնևյան համաձայնագրերի և դրանց կից Լրացուցիչ արձանագրությունների համակարգը, լինելով միջազգային մարդասիրական իրավունքի օրինակարգված նորմերի մի համակցություն, շահագրգռված կողմերին անվիճելի իրավական հիմքեր է ընձեռում միջազգային զինված հակամարտությունների կարգավորման հիմնահարցերի կոլեկտիվ քննարկման համար:

Իր ներկա վիճակով ղարաբաղյան զինված հակամարտության նույնականացման համար կարևորագույն հիմք է նրա հակագաղութային բնույթի ճանաչումը, իսկ այդ բնույթը պայմանավորված է նոր առաջացած ադրբեջանական պետության կողմից Ղարաբաղի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի ռազմական և քաղաքական ճնշումով, ընդսմին այստեղ Ադրբեջանն իր վրա է վերցնում գաղութարար մետրոպոլիայի դերը:

Ժնևյան համաձայնագրերին կից առաջին Լրացուցիչ արձանագրության 1-ին հոդվածի 4-րդ կետում ասված է. «Նախորդ կետում հիշատակված իրավիճակները (այսինքն՝ միջազգային զինված հակամարտությունները) ներառում են այն զինված հակամարտությունները, որոնցում ժողովուրդները պայքար են մղում գաղութատիրական օտար գերիշխանության և ռասիստական վարչակարգերի դեմ՝ իրացնելով ինքնորոշման իրենց իրավունքը, որն ամրագրված է Միավորված ազգերի կազմակերպության Կանոնադրության մեջ և Միջազգային իրավունքի սկզբունքների հռչակագրում, սկզբունքներ, որոնք վերաբերում են պետությունների միջև բարեկամական հարաբերություններին և համագոր-

ծակցությանը՝ Միավորված ազգերի կազմակերպության Կանոնադրությանը համապատասխան»[4]:

Այսպիսով՝ միջազգային զինված հակամարտությունների ժամանակ մարդասիրական նորմերի պահպանման մասին վերն ասվածը իր էությամբ լիովին կիրառելի է նաև հակագաղութային ազգային-ազատագրական պատերազմների նկատմամբ: Տվյալ նորմի հիմքում դրված է գաղութարար երկրի՝ մետրոպոլիայի դեմ ինքնորոշվող ժողովրդի հակագաղութային զինված հակամարտության՝ որպես միջազգային հակամարտության, նույնականացման իրավաբանորեն խստիվ ձևակերպված սկզբունքը:

Նշված նորմի մեջ արտացոլված է մետրոպոլիայի գաղութային ճնշման դեմ պայքարող ժողովուրդների ճանաչվելը համաշխարհային ընկերակցության կողմից որպես միջազգային իրավունքի սուբյեկտներ: Ժնևյան համաձայնագրում ձևակերպված նույնականացման նորմերի համընդհանուր միջազգային-իրավական մասշտաբը հաստատված է ՄԱԿ-ի Գլխաժողովի կողմից 1973 թ. 3013 բանաձևում: Այս փաստաթղթում ամրագրված է այն նորմը, որ «գաղութատիրական և օտարերկրյա գերիշխանության և ռասիստական վարչակարգերի դեմ ժողովուրդների պայքարի հետ կապված զինված հակամարտությունները պետք է դիտել որպես միջազգային զինված հակամարտություններ՝ 1949 թ. ժնևյան համաձայնագրերի իմաստով»[5]:

Հակագաղութային պատերազմների կապակցությամբ անհրաժեշտ է հաշվի առնել զինված հակամարտության կողմերի մի շարք առանձնահատուկ վիճակներ:

Զինված ազգային-ազատագրական հակամարտություններն իրենց սկզբնափուլում սովորաբար հանդես են գալիս որպես անզուգաչափ (ոչ սիմետրիկ) հակամարտություններ: Խոսքը վերաբերում է գաղութարար պետության և ազգային-ազատագրական ուժերի ղեկավար կենտրոնների միջև ռազմաքաղաքական հարաբերությունների իրական դինամիկայի քաղաքագիտական որակման անհրաժեշտությանը: Ռազմական տեսանկյունից այս անզուգաչափությունն արտահայտվում է զինված պայքարի միջոցների բնագավառում կողմերի բացարձակ անհավասարությամբ, հատկապես՝ օդում պետության կրակային հզորության և կանոնավոր զինվորական կազմակերպվածքի առումով: Կենսունակությունը պահպանելու համար հակագաղութային պայքարի կենտրոնները սովորաբար ստիպված են լինում դիմել պարտիզանական պատերազմի:

Հակագաղութային զինված հակամարտության կողմերի միջև հարաբերությունների ռազմական և քաղաքական անզուգաչափության վիճակի ձգձգման դեպքում սովորաբար բարդություններ են ծագում այդ հակամարտության կանոնակարգման ժամանակ: Ապագաղութացման և ՄԱԿ-ի կազմում անկախ պետությունների ընկերակցության ինտենսիվ ընդլայնման դարաշրջանի ազգային-ազատագրական պատերազմների փորձը վկայում է հակագաղութային զինված հակամարտությունների կողմերի միջև, հատկապես՝ նրանց անզուգաչափ վիճակների փուլում, փոխհարաբերությունների միջազգային-իրավական և քաղաքական կարգավորման համակարգում տեղ գտած լուրջ բացերի մասին:

Ժնևյան համաձայնագրերին կից Լրացուցիչ արձանագրությունների արժանիքներից մեկն այն է, որ դրանցում սահմանվում են հակագաղութային բնույթի զինված հակամարտությունների քաղաքական և ռազմական դինամիկայի բոլոր, այդ թվում և այսպես կոչված «պարտիզանական», փուլերում այդ հակամարտությունների միջազգային-իրավական նույնականացման նորմերը և կարգավորման ու լուծման սկզբունքները:

Մեր օրերում գաղութատիրության դեմ պայքարող ժողովուրդների իրավասուբյեկտության ճանաչումը պայմանավորված է հակագաղութային պայքարով, իսկ ինքնորոշվող ժողովուրդն իրավունք ունի այդ պայքարի ընթացքում ստեղծելու իշխանության համապատասխան ազգային մարմիններ: Եթե ինքնորոշվող ժողովրդի կամահայտությունն իրացվում է ժողովրդավարական ուղիով, ապա իշխանության օրինական մարմինների ստեղծման ընթացքում հակագաղութային զինված հակամարտության կողմերի միջև եղած քաղաքական անզուգաչափությունը փաստորեն հաղթահարվում է նրանով, որ այդ հակամարտությունը վերածվում է հակամարտության՝ նորաստեղծ անկախ պետության և նախկին գաղութարար մետրոպոլիայի միջև: Դրանով իսկ ինքնորոշված ժողովուրդը դառնում է միջազգային իրավունքի սուբյեկտ և որպես այդպիսին ձեռք է բերում ազգային պետության բոլոր իրավունքները և պարտականությունները: Այդ է հակագաղութային զինված հակամարտության դինամիկայի քաղաքագիտությունը, երբ կողմերի քաղաքական վիճակի անզուգաչափությունը վերածվում է դիմակայման զուգաչափության:

Հակագաղութային զինված հակամարտության նման զարգացման դեպքում նրա կողմերի վիճակի շարժումն անզուգաչափությունից դեպի զուգաչափություն պարունակում է ռազմական և ռազմաքաղաքական հույժ կարևոր բաղադրամասեր: «Մետրոպոլիայի կողմից կանոնավոր պատերազմ՝ ուղղված հակագաղութային պայքարի ճնշմանը»—«հակա-

գաղութային շարժման կողմից պարտիզանական պատերազմ մետրոպոլիայի ճնշման դեմ» հարաբերությունը փոխակերպվում է «գաղութարար մետրոպոլիայի կողմից կանոնավոր պատերազմ ինքնորոշված նորանկախ պետության իր կազմում պահելու համար»–«գաղութարար մետրոպոլիայի դեմ նորանկախ պետության կանոնավոր պատերազմ ինքնորոշված ժողովրդի ազգային անվտանգության պահպանման համար» հարաբերության: Համապատասխան կերպով ճնավորվում է հակագաղութային զինված հակամարտության ռազմաքաղաքական զուգաչափությունը՝ ի դեմս այդ դիմակայության երկու կողմերի կանոնավոր զինված ուժերի և դրանց կառավարման պետական-քաղաքական հաստատությունների:

Հակագաղութային պայքարում ազգային նոր պետության ժողովրդավարական կազմավորման գործում ինքնորոշման իրենց իրավունքն իրականացրած ժողովուրդների միջազգային իրավասուբյեկտության հիման վրա հաստատվում է նախկին մետրոպոլիայի գաղութատիրական գերիշխանության դեմ զինված պայքարի օրինականությունը: Ներկայումս գոյություն ունեն զգալի թվով միջազգային-իրավական ակտեր, որոնցում ամրագրված է հակագաղութային շարժումների կողմից զինված ուժի կիրառման օրինականությունը: Այսպես, ՄԱԿ-ի Գլխաժողովի 20-րդ նստաշրջանը ճանաչեց «այն պայքարի օրինականությունը, որը ինքնորոշման և անկախության իրենց իրավունքներն իրականացնելու համար մղում են գաղութային լծի տակ գտնվող ժողովուրդները»[6]: Ի լրումն դրա՝ ՄԱԿ-ի Գլխաժողովի 25-րդ նստաշրջանը, հաստատելով «հանուն ինքնորոշման իրենց իրավունքի իրականացման օտար գերիշխանության ներքո գտնվող գաղութային ժողովուրդների մղած պայքարի օրինականության իր ճանաչումը», ամենայն վճռականությամբ հայտարարեց, որ ժողովուրդներն այդ իրավունքը կարող են իրականացնել «իրենց տրամադրության տակ գտնվող բոլոր անհրաժեշտ միջոցներով»[7]:

Սահմանափակվելով նախկին գաղութարար պետության գաղութատիրական գերիշխանության դեմ պայքարող ժողովուրդների կողմից զինված ուժերի օգտագործման իրավունքի օրինականության օգտին վերը բերված փաստարկներով՝ ընդգծենք գաղութարար մետրոպոլիայի կանոնավոր բանակի կողմից ինքնորոշված ժողովրդի կամահայտության զինված ճնշման դեմ այդ ժողովրդի կանոնավոր հակազդման օրինականությունը:

Մարդասիրական-իրավական բաժնի վերջում կարելի է պնդել, որ հակագաղութային զինված պայքարի օրինականության այդ միջազգային-իրավական փաստարկման վրա է հիմնվում ԼՂՀ ռազմական հայեցակարգը: Այն հիմնված է ոչ միայն ԼՂՀ-ի կողմից ինքնապաշտպանության ազգային բանակի ստեղծման, այլև կանոնավոր զինված ուժերի կիրառման օրինականության վրա, թեպետև ընդհանուր իրավական առումով արգելված է ուժի կիրառումը միջազգային հարաբերություններում: Տվյալ միջազգային և պետական իրավազորությամբ հիմնավորված է իր ազգային և միջազգային անվտանգության ապահովմանն ուղղված ԼՂՀ ռազմական քաղաքականությունը:

Ղարաբաղյան հակամարտության զինված փուլի մարդասիրական-իրավական և ռազմաքաղաքական վերլուծության արդյունքները կարող են գիտակիրառական նշանակություն ունենալ ադրբեջանա-ղարաբաղյան կանոնավոր ռազմական հակակայության ռազմաքաղաքական սառեցման համար: Վերը բերված վերլուծությունն այդ առումով ավելի այժմեական է հակամարտության կարգավորման գիտական ապահովման համար: Խաղաղարարության տվյալ նախնական փուլից հետո դրված է հակամարտ կողմերի միջև եղած արմատական հակասությունների լուծման ավելի բարդ խնդիրը: Հակամարտության լուծման ուղիների որոնման գիտախորհրդատական ուղեկցումը ենթադրում է ղարաբաղյան ճգնաժամի ծավալման հիմնական փուլերի վերլուծության քաղաքական-իրավական մասշտաբայնացում:

Շարադրված նկատառումները կարող են ներգրվել հակամարտաբանական քաղաքական-իրավական փորձաքննության հետևյալ համատեքստի մեջ: Ղարաբաղյան հակամարտությունը քննվում է ներքին ոչ միջազգային քաղաքական հակամարտությունից միջազգային զինված հակամարտության փոխակերպվելու դինամիկայում: Քննվող հակամարտության գործընթացի առաջին փուլում ԼՂԻՄ-ի ժողովուրդը ներկայացուցչական իշխանության մարզային մարմնի միջոցով հայտնեց Հայկական ԽՍՀ-ի հետ միավորվելու իր կամքը՝ ԽՍՀՄ սահմանադրության համաձայն դիմելով ԽՍՀՄ, ԱդրԽՍՀ և ՀԽՍՀ Գերագույն խորհուրդներին ԼՂԻՄ-ի մարզխորհրդի որոշումը քննարկելու խնդրանքով: ԱդրԽՍՀ կազմից ԼՂԻՄ-ի դուրս գալու վերաբերյալ ԱդրԽՍՀ Գերագույն խորհրդի բացասական որոշման կապակցությամբ միութենական դաշնության տվյալ սուբյեկտների միջև հարաբերությունները քաղաքական հակամարտության տեսք ստացան:

Քանի որ ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքի վերաբերյալ ԽՍՀՄ սահմանադրության նորմը ամրապնդված չէր ԽՍՀՄ կազմից միութենական դաշնության սուբյեկտի (մեր դեպքում՝ ԼՂԻՄ-ի) դուրս գալու համապատասխան իրավանորմատիվ մեխանիզմով, տվյալ հակամար-

տությունը օրինական լուծում չստացավ և վերածվեց ներքին ոչ միջազգային հակամարտության: Հակամարտության «ներքին ոչ միջազգային» չափումը ձևավորվեց ոչ միայն ԱդրԽՍՀ, այլև ԽՍՀՄ իշխանությունների հետ ԼՂԻՄ-ի ժողովրդի՝ որպես ինքնորոշման սուբյեկտի, կայուն հակամարտային հարաբերությունների մեջ:

Հանուն ինքնորոշման ԼՂԻՄ-ի ժողովրդի զանգվածային շարժման դեմ ԱդրԽՍՀ-ում տեղաբաշխված ԽՍՀՄ ՋՈՒ-ի կիրառումից հետո հակամարտությունը չզինված հակամարտությունից վերածվեց ներքին ոչ միջազգային զինված հակամարտության:

Հարկ է հատուկ ուշադրություն դարձնել Ղարաբաղյան հակամարտության որակման նկատմամբ եղած մոտեցումներում սկզբունքային շրջադարձի կարևորությանը՝ հաշվի առնելով 1990 թվականին «ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետության դուրս գալու հետ կապված հարցերի լուծման կարգի մասին» օրենքի ընդունումը և ԽՍՀՄ քաղաքական փլուզման գործընթացի ծավալումը: Հիշեցնենք, որ ԽՍՀՄ կազմից դուրս գալու մասին միութենական հանրապետության կողմից հարց բարձրացվելու դեպքում (ԱդրԽՍՀ Գերագույն խորհուրդն ինքնիշխանության մասին սահմանադրական ակտն ընդունել է դեռևս 1989 թ.) նշված օրենքը ինքնավար կազմավորումներին հնարավորություն էր ընձեռում ինքնորոշվելու որպես միութենական դաշնության ինքնուրույն սուբյեկտներ՝ ընդհուպ մինչև այն միութենական հանրապետությունների կազմից դուրս գալը, որոնց մեջ նրանք մտնում էին համաձայն ԽՍՀՄ Սահմանադրության: Քանի որ այդ պահին ԽՍՀՄ Սահմանադրությունը ԼՂԻՄ-ի ԽՍՀՄ և ԱդրԽՍՀ կազմում գտնվելու մասով դեռ անփոփոխ էր, ինչպես նաև ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքի սահմանադրական նորմը կոնկրետացվեց վերոհիշյալ օրենքի իրավաբանական մեխանիզմում, ապա Լեռնային Ղարաբաղի ժողովուրդը ձեռք բերեց օրինական հիմքեր (որոնք մինչ այդ չկային ԽՍՀՄ-ում) իր քաղաքական կամքը օրինաչափորեն արտահայտելու և ամրագրելու իրավական-պետական կառույցների միջոցով:

Հակամարտության գործընթացի քաղաքագիտական վերլուծությունը տվյալ փուլում թույլ է տալիս առանձնացնել հետևյալ քաղաքական և իրավաբանական հիմնական փաստերը.

– ԼՂԻՄ-ում, հաշվի առնելով ԽՍՀՄ կազմից դուրս գալու մասին ԱդրԽՍՀ-ի հռչակած մտադրությունը, ինչպես նաև ԱԴՊԿ պարտությունից հետո ԽՍՀՄ լուծարման քաղաքական գործընթացի ծավալումը, սահմանադրական հիմունքներով և միջազգային դիտորդների հսկողությամբ 1991 թ.

նոյեմբերին անցկացվեց հանրաքվե Լեռնային Ղարաբաղի անկախության հռչակման և ԼՂՀ կազմավորման մասին, միաժամանակ ժողովրդավարական ընտրությունների միջոցով ստեղծվեցին ԼՂՀ օրինական իշխանությունները,

– նույն թվականի նոյեմբերին կազմավորվեց ԱդրՀ-ն,

– 1991 թ. դեկտեմբերին լուծարվեց ԽՍՀՄ-ը:

Այսպիսով՝ ԽՍՀՄ Սահմանադրության սուբյեկտ Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի ժողովուրդը 1991 թ. նոյեմբերին, ԽՍՀՄ լուծարման ընթացքում, ստեղծեց իր անկախ ազգային պետությունը՝ ԼՂՀ-ն: Որպես արդյունք՝ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովուրդը օրինականորեն հաղթահարեց տարածքի ամբողջականության սկզբունքը ինչպես ԽՍՀՄ-ի, այնպես էլ ԱդրԽՍՀ-ի նկատմամբ: Դրա հետ մեկտեղ ԼՂՀ-ն ստացավ միջազգային իրավական հիմք տարածքի ամբողջականության և սահմանների անձեռնմխելիության սկզբունքները Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության՝ որպես նորաստեղծ անկախ պետության նկատմամբ կիրառելու համար:

Նախկին ԱդրԽՍՀ տարածքում երկու անկախ պետությունների՝ ԼՂՀ և ԱդրՀ, կազմավորման և այդ ակտերին հաջորդած ԽՍՀՄ փլուզման կապակցությամբ լուծարված ԽՍՀՄ-ին, ինչպես և ԱդրԽՍՀ-ին ԼՂՀ ժողովրդի, տարածքի և իշխանությունների ենթարկման ներքին քաղաքական հարաբերությունները օրինական հիմքով դադարեցվեցին:

Քննվող փաստերի համախումբը վկայում է, որ 1991 թ. վերջում ստեղծվել են Ղարաբաղի ժողովրդի և իրենց գոյությունը դադարեցրած ԽՍՀՄ ու ԱդրԽՍՀ իշխանությունների միջև ներքին ոչ միջազգային զինված հակամարտության օրինական արմատական լուծման իրական իրավաբանական և քաղաքական նախադրյալներ:

Սակայն ԼՂՀ ազգային-պետական կազմավորմանը ԱդրՀ-ի կողմից հետագա քաղաքական և ռազմական դիմագրավման կապակցությամբ ԼՂՀ և ԱդրՀ ժողովուրդների փոխհարաբերություններում խաղաղարարության այդ պատմական հնարավորությունը տվյալ փուլում չիրացվեց:

Հենց այն, որ տվյալ եզակի հնարավորությունը չօգտագործվեց նորաստեղծ ԱդրՀ իշխանությունների կողմից, պատճառ դարձավ, որ ԽՍՀՄ Սահմանադրության (միութենական դաշնության) սուբյեկտների միջև ներքին ոչ միջազգային զինված հակամարտությունը վերածվի միջազգային զինված հակամարտության երկու իրավահավասար նորաստեղծ պետությունների՝ ԼՂՀ-ի և ԱդրՀ-ի միջև:

Կարևոր է նշել, որ դրա հետևանքով Ղարաբաղյան հակամարտության քաղաքական չափումը ստացավ էապես այլ կողմնորոշում: Ղարաբաղյան հակամարտությունը իր «վերամիացումային» ուղղվածությունը փոխեց անկախ ազգային-պետական կողմնորոշման:

Ինչպես ապացուցվեց վերը, այդ կողմնորոշումը հակագաղութային բնույթ ստացավ այն փուլում, երբ Լեռնային Ղարաբաղի պետությունն ստիպված էր հակազդել Ադրբեջանական Հանրապետության զինված ագրեսիային, որի ընթացքում խախտվեցին ԼՂՀ սահմանների անձեռնմխելիությունը և տարածքի ամբողջականությունը:

* * *

Միջազգային զինված հակամարտությունների նույնականացման մեթոդաբանությունը Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման խնդիրների տեսանկյունից ժամանակին փորձարկվել է ՀՊՃՀ սոցիալ-քաղաքական գիտությունների դեպարտամենտի և ՀԱՅՔ անկախ գիտահետազոտական ինստիտուտի հովանու ներքո կազմակերպված միջճյուղային սեմինարում (ֆիզ-մաթ. գիտ. դոկ. Արամ Առաքելյան, բանաս. գիտ. դոկ. Սուրեն Զոլյան, փիլ. գիտ. դոկ. Ալեքսանդր Մանասյան, ֆիզ-մաթ. գիտ. թեկ. Վահան Գալոյան, պատմ. գիտ. թեկ. Ռուբեն Կարապետյան, փիլ. գիտ. թեկ. Մարատ Մուսայելյան, պատմ. գիտ. թեկ. Հրանուշ Խառատյան, սեմինարի ղեկավար քաղաք. գիտ. դոկ. Հայկ Քոթանջյան): Այս հետազոտության ընդհանրացված արդյունքները ղարաբաղյան հակամարտության շուրջ բանակցությունների քաղաքական հայեցակարգի ծևով հրապարակվել են հանրապետական մամուլում[8]: Այդ հրապարակման նպատակն էր ԵԱՒՀ և ԵԱՀԿ հովանու ներքո ընթացող բանակցությունների պաշտոնական և ոչ պաշտոնական մասնակիցների խորհրդատվական սպասարկումը:

Քանի որ անցած աշնանը լույս տեսած այս նյութը այսօր էլ ընդհանուր առմամբ չի կորցրել իր արդիականությունը, ստորև բերում ենք այդ տեքստը որոշ փոփոխություններով և ճշտումներով:

* * *

Միջճյուղային սեմինարի ընթացքում որպես հիմնական խնդիր քննարկվել է Ղարաբաղյան հակամարտության նույնականացումը միջազգային նորմերին և չափանիշներին համապատասխան, ինչպես նաև բանակցություններում օգտագործվելիք հիմնական փաստարկների համակարգը:

Կիրառական քաղաքագիտության և դիվանագիտական պրակտիկայի տեսանկյունից, օրինական ճանապարհով ԼՂՀ և ԱդրՀ ստեղծումից հետո,

առավել կարևոր նշանակություն է ստանում բանակցությունների մասնակիցների կողմից ներքին հակամարտության մոդելի կիրառման պակասավորության հիմնավորումը: Ցույց է տրված, որ ներքին, ոչ միջազգային հակամարտության մոդելի վրա հիմնված բանակցություններին մասնակցելը, վերջիվերջո, «Ղարաբաղի ժողովրդին հանձնում է իր նախկին գաղութարար մետրոպոլիայի իշխանությունների դատաստանին»: Նման մոտեցումն օբյեկտիվորեն ուղղված է հակամարտության կարգավորման գործում ինչպես հայկական և ղարաբաղյան, այնպես էլ միջնորդ կողմի (ԱՊՀ և ԵԱՀԿ) քաղաքական և դիվանագիտական մասնակցության հնարավորությունների սահմանափակմանը: Միջազգային իրավունքի նորմերի հիման վրա հաստատված է ԼՂՀ-ն կարգավորման փուլում որպես միջազգային հակամարտության կողմ ճանաչելու օրինականությունը, ինչպես նաև Լեռնային Ղարաբաղի քաղաքական-իրավական կարգավիճակին վերաբերող բանակցությունների փուլում՝ ԼՂՀ պետական անկախությունը որպես կայացած քաղաքական փաստ դիտելու անհրաժեշտությունը:

Այլ կերպ ասած՝ ԼՂՀ-ն հակամարտության կողմ ճանաչելու վերաբերյալ որևէ մեկի կողմից արտահայտված կասկածը ժամանակավրեպություն է: Տարածաշրջանում իրադրության ռազմական և քաղաքական կայունացման շահերից բխում է, որ տվյալ հարցում բոլոր շահագրգիռ կողմերը պետք է խելամտորեն ճանաչեն Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության և Ադրբեջանի Հանրապետության միջև միջպետական հարաբերությունների կարգավորման գործում միջազգային-իրավական նորմերի գերակայությունը:

Այսպիսով՝ մշակված է հակամարտության կարգավորման և լուծման վերաբերյալ բանակցություններում հայկական և ղարաբաղյան, ինչպես նաև միջնորդ կողմերի հնարավոր դիրքորոշումների հիմնավորման մեթոդաբանություն:

ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԲԱՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱՎՈՐՄԱՆ ՓԱՍՏԱՐԿՆԵՐԸ

1. Ղարաբաղյան հակամարտությունը որպես միջազգային հակամարտություն է որակվում հետևյալ հիմնական դրույթների հիման վրա.

ա) Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության՝ որպես ազգային պետության կազմավորման համապատասխանությունը ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրին (1948 թ.) և Մարդու իրավունք-

ների մասին միջազգային համաձայնագրերին (1966 թ.), որոնց ներածական մասերում ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքը որակված է որպես մարդու անհատական տնտեսական, սոցիալական, մշակութային, ինչպես նաև քաղաքական և քաղաքացիական իրավունքների իրականացման անհրաժեշտ նախադրյալ:

բ) ԼՂՀ իշխանությունների օրինականությունը, որը հաստատված է նրանով, որ ԼՂՀ անկախության վերաբերյալ տեղի ունեցած հանրաքվեն և քաղաքական ներկայացուցչական հաստատությունների ձևավորման համար տեղի ունեցած ընտրությունները համապատասխանում են.

- ժողովուրդների ինքնորոշման վերաբերյալ միջազգային իրավունքի վերոհիշյալ նորմերին,
- ԽՍՀՄ 1990 թ. ընդունված «ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետության դուրս գալու հետ կապված հարցերի լուծման կարգի մասին» օրենքի պահանջներին, մի օրենք, որը ժողովուրդների ինքնորոշման վերաբերյալ միջազգային իրավունքի նորմերի իրացումն է ազգային–պետական մակարդակով:

2. Տրված է լրացուցիչ հիմնավորում Ղարաբաղյան հակամարտության նույնականացմանը՝ որպես միջազգային հակամարտության այնպիսի մի հատուկ տեսակի, ինչպիսին է միջազգային զինված հակամարտությունը: Այդ կապակցությամբ հաստատված է գաղութային տիրապետության միտումով Ադրբեջանական Հանրապետության ոտնձգությունների նկատմամբ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ազգային դիմակայությունը որպես միջազգային զինված հակամարտություն որակելու օրինականությունը:

3. Առաջարկված է Ադրբեջանական Հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության միջև եղած զինված հակամարտության կարգավորման հիմունքների ընտրության մեթոդաբանություն հետևյալ հակամարտաբանական սկզբունքների գերակայությանը համապատասխան.

ա) ներքին ոչ միջազգային հակամարտության դեպքում՝ սահմանների անփոփոխության, տարածքային ամբողջականության և չմիջամտության սկզբունքների գերակայությունը,

բ) միջազգային զինված հակամարտության դեպքում՝ կողմերի իրավահավասարության, ինքնորոշման և անհրաժեշտ ինքնապաշտպանության սկզբունքները[9]:

4. Հիմնավորված է Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության՝ որպես հակագաղութային միջազգային զինված հակամարտության կողմի (ԼՂՀ-ն ընդդեմ ԱդրՀ-ի գաղութային տիրապետության) միջազգային իրավասուբյեկտությունը:

5. Հիմնավորված է Ղարաբաղյան հակամարտության գոտում սահմանների անձեռնմխելիության և տարածքի ամբողջականության սկզբունքների խախտման օրինականությունը այն հիման վրա, որ այդ խախտումը տեղի է ունեցել որպես նախկին ԱդրԽՍՀ տարածքում սահմանադրական, օրինական հիմունքներով երկու անկախ, իրավահավասար պետությունների՝ ԼՂՀ և ԱդրՀ, ստեղծման, ինչպես նաև ԽՍՀՄ լուծարման արդյունք:

6. Ելնելով այն բանի հիմնավորումից, որ Ղարաբաղի հայերի ինքնապաշտպանությունը հարկադրական և անհրաժեշտ ինքնապաշտպանություն է (ՄԱԿ-ի կանոնադրության 51-րդ հոդվածին համապատասխան) և պատասխան է Ղարաբաղի ժողովրդի ինքնորոշման ազատության և քաղաքական կամահայտության կանոնավոր զինված ճնշման (գաղութարար նախկին մետրոպոլիայի կողմից՝ հանձին ԱդրՀ-ի), ապացուցվում է, որ օրինական է Ղարաբաղի ժողովրդի անվտանգության երաշխիքների ապահովումը ինքնապաշտպանության սեփական ազգային բանակի ստեղծման և օգտագործման միջոցով, ինչը տեղի է ունենում պետական իշխանության ձևավորման ընթացքում: Այդ կապակցությամբ հիմնավորված է ԼՂՀ-ի կողմից ԱդրՀ սահմանների անձեռնմխելիության և տարածքի ամբողջականության խախտման օրինականությունը այն հիման վրա, որ այդ խախտումը տեղի է ունեցել ԼՂՀ-ի դեմ ԱդրՀ-ի ձեռնարկած ագրեսիայի հետևման հետևանքով, ինչպես նաև հակաոռակորդից ևվաճված տարածքներում անվտանգության գոտիների ստեղծման և պահպանման նկատառումներով:

7. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը գաղութատիրական պատերազմի մարդասիրական-իրավական կանոնակարգման համակարգի մեջ մտցնելու նպատակով բերվում է ԼՂՀ-ի որպես միջազգային զինված հակամարտության կողմի ժնևյան համաձայնագրերի համակարգին միանալու մեխանիզմը, որ նախատեսված է առաջին լրացուցիչ արձանագրությամբ. այդ միացումը պետք է կատարվի Շվեյցարիայի համադաշնությանը՝ որպես պահնորդ երկրի, համապատասխան «միակողմանի դիմումով» դիմելու միջոցով[10]:

ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԼՈՒԾՄԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԲԱՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱՎՈՐՄԱՆ ՓԱՍՏԱՐԿՆԵՐԸ

Ապագա խաղաղարարական բանակցություններում ԼՂՀ՝ որպես հարկադրաբար ԱդրՀ-ի դեմ հակագաղութային պայքարը շարունակող ինքնորոշված ժողովրդի օրինական անկախ պետության, կարգավիճակի հիմնավորումը դիտվում է որպես հակամարտության համապարփակ լուծման համար քաղաքական-իրավական կարևորագույն գործոն:

Այս առումով մշակված են հետևյալ փաստարկները՝

ա) ԼՂՀ ամբողջ տարածքում շուրջ երեք տարի անընդմեջ իրականացվում է ժողովրդավարական եղանակով կազմավորված և զարգացող օրինական պետական ներկայացուցչական և գործադիր, այդ թվում նաև զինվորական իշխանություն,

բ) Լեռնային Ղարաբաղի հայությունն ինքնորոշվել է իր պատմական մշտական բնակության տարածքում, որտեղ գոյություն ունի երկու հազարամյակների ընթացքում նրա կողմից ստեղծված նյութական և հոգևոր մշակույթի հուշարձանների մի ամբողջական համալիր,

գ) ԼՂՀ կազմավորումը պետք է դիտվի ոչ թե որպես Ղարաբաղի հայության ինքնորոշման մեկնարկային ակտ, այլ որպես ԽՍՀՄ տապալման հետ կապված նրա պետական-իրավական կարգավիճակի օրինաչափ զարգացում:

Անկանխակալ հակամարտաբանական վերլուծությունը մղում է համաձայնելու այն հետևություններին, որ ստեղծված պայմաններում ԼՂՀ-ին հակամարտության կողմ չճանաչելը առնվազն հեռու է իրատեսությունից: Այդ բանը վերջերս հաստատեցին միջազգային ատյանները: Ավելին, մենք համոզված ենք, որ Ադրբեջանի համար Ղարաբաղյան հակամարտության առավել խելամիտ լուծումը կլիներ ԼՂՀ-ի՝ որպես իրավահավասար գործընկերոջ հետ միջպետական հարաբերությունների հաստատման քաղաքականությունը:

Այսպիսով՝ բանակցություններում ձեռք բերված հաջողությունները նպատակահարմար է գնահատել ոչ այնքան կարևոր ընթացիկ, իրադրությամբ պայմանավորված փոքրիկ առաջխաղացումներով, որքան այն բանով, թե այդ բանակցությունների արդյունքները ինչ չափով են միտված կողմերի արմատական այն շահերի փոխհամաձայնեցմանը, որ նրանք ունեն

կայուն խաղաղության ձեռքբերման մեջ, այնպիսի խաղաղության, որը պաշտպանված լինի տարածաշրջանում գործող ուժերի աշխարհաքաղաքական հավասարակշռությամբ և համաշխարհային ընկերակցության կողմից ԵԱՀԽ-ին լիազորված երաշխիքներով:

* * *

Վերջում անհրաժեշտ ենք համարում բանակցությունների գործընթացում, ինչպես նաև լրատվական միջոցներում ներգրավված քաղաքական գործիչների և դիվանագետների ուշադրությունը բևեռել Ղարաբաղյան հակամարտության «քաղաքական-իրավական» և «հակագաղութային» չափումների մշակման քաղաքագիտական բավականաչափ կառուցողականության վրա: Մեր կարծիքով՝ «բանակցությունների փաթեթի» կոորդինացված ձևավորման դեպքում այս մեթոդաբանությունը կարող է արժանանալ համաշխարհային ընկերակցության, այդ թվում և ժամանակին գաղութային պարտավորությունների բեռը թոթափած, ինչպես նաև գաղութատիրության տիրապետությունից ազատված զգալի թվով երկրների դրական արձագանքին: Քաղաքական խնդիրների ձևակերպման ժամանակ հատուկ մշակման են արժանի իսլամական պետությունների հետ հարաբերությունների դիվանագիտական ռեսուրսների իմաստավորումն ու օգտագործումը, պետություններ, որոնք միջազգային ամբիոնից ավանդաբար սատար են լինում ազգային անկախության համար գաղութատիրական լծի դեմ պայքարող ժողովուրդներին:

Ելնելով առաջարկված մեթոդաբանությունից՝ որպես ԼՂՀ-ի համար քաղաքական գերակա ռազմավարություն կարելի է քննարկել զուգաչափության հաստատումը ազգային պետականության կարևորագույն հատկանիշների ամբողջ բազմազանությամբ: Անշուշտ, խոսքը ԼՂՀ-ի և ԱդրՀ-ի միջև ազգային պետական հզորությունների քանակական հավասարության ուտոպիական հաստատման մասին չէ: Այստեղ մենք նկատի ունենք Ղարաբաղի ազգային պետականության ինքնահաստատման գործընթացի վրա ներքին և արտաքին քաղաքական արդյունավետ ազդեցություն ունեցող զուգաչափ հաստատությունների համալիր կառուցման, տարածաշրջանային անվտանգության ապահովման մեջ մասնակցության ռազմավարությունը:

ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ.

[1] Հեղինակը 1982–1983 թթ. (Լ. Ի. Բրեժնևի մահվանից հետո) Աֆղանստանում ԽՄԿԿ ԿԿ դեսպանորդ-խորհրդականի պարտականությունները կատարելիս ներգրավված է եղել ԱԴՀ զորքեր մտցնելու հետևանքների, ինչպես նաև առանձին ցեղային միությունների մարտական գործողությունների գոտում հակամարտությունների սառեցման հնարավորությունների քաղաքագիտական վերլուծության գործում: 1988–1990 թթ., լինելով ՀԿԿ ԿԿ անդամ և ՀԽՍՀ ԳԽ պատգամավոր, զբաղվել է Ղարաբաղյան հակամարտության լուծման քաղաքական-իրավական հնարավորությունների վերլուծությամբ: 1990–1992 թթ. Դիվանագիտական ակադեմիայի միջազգային հարաբերությունների ուսումնասիրման մեթոդաբանության կենտրոնի, Կառավարման ռուսաստանյան ակադեմիայի սոցիոլոգիական և սոցիալ-հոգեբանական ուսումնասիրությունների կենտրոնի, ՈԴ ՀՈՒ-ի Գլխավոր շտաբի ռազմական ակադեմիայի ռազմաքաղաքական գիտությունների ամբիոնի գիտնականների հետ համագործակցության մեջ, մասնակցել է տարածաշրջանային զինված հակամարտությունների կարգավորման ու լուծման պրոբլեմների միջճյուղային ուսումնասիրմանը: 1990–1993 թթ. մասնակցել է նախկին ԽՍՀՄ և Աֆղանստանի տարածքում տեղի ունեցող զինված հակամարտությունների համեմատական հետազոտությունների փորձաքննությանը: Լինելով ԽՍՀՄ արտաքին-քաղաքական ասոցիացիայի գիտական խորհրդատու, միջազգային հարաբերությունների տեսության և մոդելավորման ռուսաստանյան ասոցիացիայի գիտական բարտուղար, «Ռուսիա» շաբաթաթերթի քաղաքական մեկնաբան Անդրկովկասում՝ խորհրդատվական օգնություն է ցույց տվել ՈԴ-ում ՀՀ մշտական ներկայացուցչությանը, ինչպես նաև Լեռնային Ղարաբաղի մասնագետներին: Եղել է զինված հակամարտությունների գոտիներում, մասնակցել է միջազգային խաղաղարար բանակցություններին և միջազգային գիտական կոնֆերանսներին (տես *Կոտանջյան Գ. Ս., Ռուդենկո Ի. Պ.* Вариантов не признаю, когда речь идет о Родине, Знамени и Чести. "Комсомольская правда", 2 февраля 1989 г.; *Կոտանջյան Գ. Ս.* Выход из тупика. 14 июня 1989 г.; *его же.* Блокада… время игр? "Коммунист", 21 ноября 1989 г.; *его же.* Противоправное право, "Коммунист", 13 июля 1989 г.; *его же.* Тонкая нить согласия. "Огонек", февраль 1991 г., № 6, и др.).

[2] *Charles de Gaulle.* Du prestige, "Revue militaire française", Juin, 1931.

[3] "The efforts of ICCR in the case of violations of international humanitarian law", The International Review of The Red Cross, March-April 1991.

[4] "Дипломатическая конференция по вопросу о подтверждении и развитии международного гуманитарного права, применяемого в период вооруженных конфликтов. Заключительный акт", Женева, 1977, с. 126.

[5] "Резолюции, принятые Генеральной Ассамблеей ООН на двадцать восьмой сессии", т. 1 (18 сентября – 18 декабря 1973 г.), Нью-Йорк, 1974, с. 184.

[6] "Резолюции, принятые Генеральной Ассамблеей ООН на двадцатой сессии", Нью-Йорк, 1966, с. 55.

[7] "Резолюции, принятые Генеральной Ассамблеей ООН на двадцать пятой сессии (15 сентября – 17 декабря 1970 г.)", Нью-Йорк, 1971, с. 5.

[8] Sbu *Կոտանջյան Գ. Ս.* Политическое соглашение по Карабаху: обреченность на успех?, "Республика Армения", 19 октября 1994 г.:

[9] Ղարաբաղյան հակամարտության շուրջ միջազգային բանակցությունները ըստ էության սկսվել են և մինչև այսօր էլ շարունակվում են ներքին ոչ միջազգային զինված հակամարտության մոդելով: Նախորդ վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ անհրաժեշտ են ոչ միջազգային զինված հակամարտության մոդելին համապատասխանող ելակետային սկզբունքները:

[10] Sbu "Дополнительный протокол I", статья 96, п. 3:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Женевские конвенции о защите жертв войны от 12 августа 1949 г., М., 1969.

2. "Дипломатическая конференция по вопросу о подтверждении и развитии международного гуманитарного права, применяемого в период вооруженных конфликтов. Заключительный акт". Женева, 1977.

3. *Գեւորկյան Գ. Ա.* Замечания к проблеме Нагорного Карабаха. "Азатамарт", 17 марта 1992 г.

4. *Կոտանջյան Գ. Ս.* Грани согласия-конфликта. Цивилизационные проблемы теоретической и прикладной политологии. Монография, М., 1992.

5. *Կոտանջյան Գ. Ս.* Этнополитология консенсуса-конфликта: цивилизационный аспект национальной безопасности. Монография, М., 1992.

6. *Կոտանջյան Գ. Ս.* Политические проблемы идентификации и урегулирования вооруженного конфликта в Карабахе. В сб. "О некоторых политико-правовых аспектах проблемы Нагорного Карабаха" (под ред. К. С. Худавердяна). Е., 1994.

7. "Проблемы этнополитического анализа (стенограмма научно-методологического симпозиума "Этнонациональный конфликт: концепция, структура, методология")". Рабочие тетради Российской Ассоциации теории и моделирования международных отношений, № 5 (под ред. Г. С. Котанджяна), М., 1991.

8. *Барсегян И. А., Կոտանջյան Գ. Ս.* "Ливан" в России: "за" и "против", "Россия", 6–12 мая 1992 г.

9. *Կոտանջյան Գ .Ս.* Межцивилизационный контакт: проблемы развития, "Европа и мир". Москва – Прага, 1992 г., № 2 (англ., русск. яз.).

10. *Կոտանջյան Գ. Ս.* "Джихад" как двигатель общественного прогресса. "Россия", 22–29 июля 1992 г.

11. *Հ. Ս. Քոթանջյան,* Հայկական «Երկրաշարժը» (կոնֆլիկտաբանական ուրվագծեր): Ե., 1992 թ.:

12. *Հ. Ս. Քոթանջյան,* Քաղաքագիտությունը և բախումնաբանության ձևավորման ուղիների ուսումնասիրությունը Հայաստանում, զեկուցում ՀԱՅՔ հաստատության տարեկան գիտաժողովում: «Տեղեկագիր», հմ. 10, 1993 թ. օգոստոս:

13. *Հ. Ս. Քոչարյան,* Քաղաքական մեծ համաձայնագիրը փակ դռների հետևում: Մասնագետները առաջարկում են հայկական կողմի դիրքորոշման հիմնական դրույթների և փաստարկների համակարգ: «Ազգ», 1994 թ. սեպտեմբերի 16:

14. *Котанджян Г. С.* Политический приоритет – стратегия симметрии. Разрешение Карабахского конфликта в стратегии развития государственности. "Республика Армения", 16 марта 1995 г.

15. *Հ. Ս. Քոչարյան,* Ղարաբաղյան կոնֆլիկտի փուլերը: Ե., «Առավոտ», 1995 թ. ապրիլի 13:

16. *Котанджян Г. С.* НКР и Азербайджан как стороны международного конфликта. Политико-правовая экспертиза. "Республика Армения", 21 апреля 1995 г.

ԽՍՀՄ ՊՐԵԶԻԴԵՆՏ Մ. ԳՈՐԲԱՉՈՎԻՆ ԱՄՆ-Ի ՊՐԵԶԻԴԵՆՏ Ջ. ԲՈՒՇԻՆ*

Երկու մեծ տերությունների ղեկավարների ամեն մի հանդիպումից հետո աշխարհը պետք է ավելի և ավելի արդարացի դառնա: Արդարության իրենց բաժինն են սպասում Լեռնային Ղարաբաղի բնակչությունը, ողջ հայ ժողովուրդը:

Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության գործողությունների տրամաբանությունը պարզ է ու հասարակ. դա հավատարմությունն է ԽՍՀՄ-ում տեղի ունեցող դեմոկրատական վերափոխումների հարընթացներին, ազգային պրոբլեմների լուծման որոնմանը բոլորի կողմից ընդունված իրավական նորմերի շրջանակներում՝ համամարդկային արժեքների առաջնության նշանաբանով:

Հարկ չենք համարում ձեր ուշադրությունը ծանրաբեռնել մանրամասներով այն կապակցությամբ, որ վերջին ժամանակներս Ղարաբաղի խնդիրը քանիցս քննարկվել է ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի և ԱՄՆ-ի Կոնգրեսի կողմից: Ներկայումս իրադարձությունների ողբերգական զարգացման ընթացքում նորից են ոտնահարվում Ղարաբաղի հայերի ազգային և մարդկային իրավունքները: Այստեղ արտակարգ դրության առկայության պայմաններում ադրբեջանական և փաստորեն նրանց ենթակա զինվորական իշխանությունների՝ ահաբեկչության զոհն են դարձել բազմաթիվ խաղաղ բնակիչներ: Բարոյական ու ֆիզիկական ճնշման, իշխանության դեմոկրատական ինստիտուտների հակաիրավական վերացման, տնտեսական և լրատվական շրջափակման, ժողովրդագրական ագրեսիայի իրադրության պայմաններում, ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի կարգադրություններին հակառակ, ադրբեջանացվում է հայկական ինքնավար մարզը: Ղարաբաղում զինվորական իշխանությունների բռնացումները չէին կարող չհարուցել միջադեպեր ինքնապաշտպանության հայկական կազմավորումների հետ, որոնք ստեղծվել են տարերայնորեն՝ ի պատասխան Սումգայիթում, Գանձակում (Կիրովաբադում), Բաքվում հայերի անպատիժ մնացած ջարդերի, Հայաստանի Հանրապետության դեմ ուղղված

* Բերվում է ըստ՝ *Հ. Ս. Քոչարյան,* Հայկական «Երկրաշարժը» (կոնֆլիկտաբանական ուրվագծեր): Ե., 1992:

Ոհղերծը Պրեզիդենտ Մ. Գորբաչովի ԱՄՆ կատարած այցի ժամանակ արբանյակային կապի միջոցով ՈԱԿ-ի երևանյան գրասենյակից Վաշինգտոն է հաղորդվել «Ազգ» թերթի գլխավոր խմբագիր Հակոբ Ավետիքյանի աջակցությամբ:

ագրեսիայի, ԽՍՀՄ պետական սահմանի ավերման և ադրբեջանցի գրոհայինների հոծ խմբի սպառազինման: Այս ամենը չի կարող չարձագանքվել Հայաստանի իրադրության մեջ: 1990 թ. մայիսի 27-ին լարվածության սրման մթնոլորտում Երևանում 23 տեղացի բնակիչների և մեկ զինծառայողի անհիմնատ հեղված արյունը բռնության դատապարտման հետ մեկտեղ հարուցում է դառնության ու բողոքի զգացում՝ ընդդեմ հայերի գործողություններին ահաբեկչական մղումներ վերագրելու զանգվածային լրատվության որոշ միջոցների փորձերի:

Ելնելով նրանից, որ Լեռնային Ղարաբաղի խնդիրը համապատասխանում է ձեր կողմից հռչակված դեմոկրատական ազատությունների և ազգերի ինքնորոշման իրավունքի պաշտպանության քաղաքականությանը, կամենայինք վստահություն հայտնել Ձեր կողմից այդ խնդիրը քննարկելու մարդու իրավունքների հարցերի ծրարում:

Մենք հուսով ենք, որ մոլորակի երկու առաջատար պետությունների ղեկավարներիդ շնորհիվ աշխարհում շոշափելիորեն հաստատված նոր մտածողությունը, որի կենարար կիրառումը մենք զգացինք հայոց երկրաշարժի օրերին, այժմ էլ կտա իր բարի պտուղները:

*Պաշտոնական և ոչ պաշտոնական հասարակական, քաղաքական կազմակերպությունների ներկայացուցիչների «Հայաստանի ազատ ամբիոնի» 1990 թ. մայիսի 30-ին Երևանում կայացած նիստի մասնակիցներ**

* Տեքստը խմբագրվել է Պավել Դալլաքյանի, Սիլվա Կապուտիկյանի, Արամ Սարգսյանի և Գրիգոր Գույումջյանի աջակցությամբ:

ՆՍՏԱՇՐՋԱՆ՝ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՀԱՆՋ...*

(ՀԽՍՀ Գերագույն խորհրդի նստաշրջանի հրավիրման հարցի շուրջ)

Վերջին ժամանակներս իրադրության սրումը Հայաստանում զգալիորեն պայմանավորված է ԼՂԻՄ-ում բռնկված քաղաքական ճգնաժամով: Ստեփանակերտի համընդհանուր գործադուլը, որպես հատուկ կառավարման կոմիտեի նկատմամբ անվարանության դրսևորման ձև, ուժեղացրել է տագնապահույզ տրամադրությունները Երևանում և մի շարք շրջաններում, ուր, ոչ պաշտոնական կազմակերպությունների ազդեցությամբ, ծավալվել են ժողովրդին և մոբիլիզացնող, և՛ հյուծող, հալումաշ անող հանահավաքներ, երթեր, հացադուլներ և ուսանողական դասադուլներ, իսկ վերջերս նաև՝ գործադուլներ:

ԼՂԻՄ-ի համալիր պրոբլեմի և երկրաշարժի աղետի կապակցությամբ հասարակական այդ շարժումները, ունենալով վառ արտահայտված ուրույն առանձնահատկություններ, միևնույն ժամանակ որպես ամբողջի մի մաս ներկայացնում են ողջ խորհրդային հասարակության վերակառուցողական կազդուրիչ ընթացքը՝ դրանով իսկ ընդգրկելով անխուսափելի հակասություններ:

Հրապարակայնության պայմաններում հանրապետության հասարակական ինքնագործունեության ծավալման վրա, անշուշտ, խիստ դինամիկ ներգործություն են ունենում կենտրոնի և միութենական մյուս հանրապետություններում ծավալվող իրադարձությունները: Վերջին ժամանակներս պաշտոնական ակցիաներից առավել ազդեցիկ էին ԽՍՀՄ ժողովրդական դեպուտատների ընտրական կամպանիան և ԽՄԿԿ Կենտկոմի մարտյան, ապրիլյան պլենումները: Հայաստանում տիրող հասարակական տրամադրությունների վրա նկատելի է Թբիլիսիում տեղի ունեցած ապրիլյան ողբերգության, ինչպես նաև ադրբեջանական կողմի մինչև միութենական շրջանակները հասնող կուսակցական-քաղաքական գործունեության ակտիվացման ազդեցությունը: Հանրապետության սոցիալ-քաղաքական շարժումների վրա էապես ազդում են զանգվածային պրոպագանդայի և ոչ պաշտոնական շփումների միջոցով հարևան հանրապետություններից, Մերձբալթիկայից և Մոլդովայից, Մոսկվայից և Լենինգրադից, Միջին Ասիայից և այլ վայրերից հասարակական

* *Հ. Ս. Քոթանջյան,* Հայկական «Երկրաշարժը» (կոնֆլիկտաբանական ուրվագծեր): Ե., 1992: Տվյալ տեքստը մամուլում հրապարակելուց առաջ որպես ՀԿԿ Կենտկոմի անդամի պաշտոնագիր նախօրոք ներկայացվել է ՀԿԿ ԿԿ-ի ղեկավարությանը:

ակտիվության բովանդակության և ձևերի մասին ստացվող զանազան տեղեկատվությունները:

Այսպիսով՝ հասարակայնության կողմից գերազանցապես Լեռնային Ղարաբաղի և Հայաստանի գոյատևման գաղափարն արտացոլող նպատակների և կարգախոսների առաջխաղացումը տեղի է ունենում՝ մի կողմից այդ ռեգիոնների ոչ պաշտոնական կազմակերպությունների՝ իշխանությունների հետ երկխոսության ձեռքբերումների, մյուս կողմից՝ Հայաստանի հասարակական շարժումների խնդիրների միաձուլման պայմաններում: Այստեղից էլ լայն զանգվածների տրամադրությունը զգալիորեն բևեռվում է գերազանցապես խորհրդային մյուս հանրապետությունների սուվերենության ամրապնդման խնդիրների հետ կապված պրոբլեմների պաշտոնական և ոչ ֆորմալ կազմակերպությունների երկխոսության արդյունքների շուրջ: Հասարակայնության ինքնագործունեության շրջանակներում հույժ շահագրգիռ, որոշ դեպքերում՝ մաքսիմալիստական, արձագանք են գտնում մերձբալթյան հանրապետություններում և Վրաստանում կառավարման մարմինների արդեն ընդունած նույնանման որոշումները՝ պետականության վերականգնման օրը տոնելու, ազգային դրոշի, հողի և ընդերքի նկատմամբ սեփականատիրության իրավունքի, հանրապետական քաղաքացիության, հանրապետական արտաքին գործերի միևիստրությունների իրավասության ընդլայնման մասին և այլն: Ելնելով դրանից՝ Հայաստանի հասարակական շրջանակները հանրապետության ղեկավարությունից ակնկալում են ավելի դինամիկ ու արդյունավետ երկխոսություն ոչ միայն հանրապետության ներսում, այլև միջհանրապետական ու միութենական մակարդակով, կենտրոնի և մեր իշխանությունների միջև: Միջպետական հարաբերությունների ապագաղափարախոսացման պայմաններում հանրապետության հասարակական կարծիքն ավելի դյուրազգացորեն է արձագանքում երկրաշարժի հետևանքների հաղթահարման միջազգային ծրագրերին և դրանցում Հայկական Սփյուռքի մասնակցության հետ կապված արտաքին քաղաքականության պրոպագանդային:

Վերջին մեկ և կես տարվա ընթացքում «ներքևից» աշխատավորների ընդլայնվող վերահսկողության պայմաններում հանրապետության կուսակցական-տնտեսական ակտիվը, դեպուտատական կորպուսն անցնում են ավանդական քաղաքական պատկերացումները և սովորույթները վերակառուցման պահանջներին հարմարեցնելու յուրահատուկ դպրոց:

Բնակչության հոգեբանության սրընթաց քաղաքականացման ներկայիս պայմաններում, հանրապետության բնակչությունը, մասնավորապես,

մտավորականությունն ու սովորող երիտասարդությունը հանրապետության իրավիճակի քաղաքական ղեկավարման արդյունավետությունը գնահատում են խստագույն բծախնդրությամբ, համեմատության մեջ դնելով դեմոկրատիզմի մակարդակի, կուսակցական-պետական ոլորտի արդյունավետության, հենց մեր հանրապետությունում վերակառուցման նմանակի պայմաններում մեկ տարի առաջ ծավալված կեղծ երկխոսության հետ: «Վարից» եկող գնահատության հակասության նեգատիվ բնույթն ի վերջո արտացոլում է ռեալ իրավիճակի էությունը, այն ձևավորող մեխանիզմի բարդությունը, հանրապետության ղեկավարության մշակվող և կենսագործվող քաղաքականությունների հակասականությունը:

Համահավաքներում և ցույցերում հնչած ելույթների ու կարգախոսների, ոչ պաշտոնական կազմակերպությունների տարածած նյութերի վերլուծությունը մի կողմից առաջադիմական, մյուս կողմից վնասաբեր նպատակների ու գաղափարների բազմաշերտ միահյուսման վկայությունն է: Հասարակության հետ երկխոսություն չսկսելու՝ նախկին ղեկավարությունից և ապարատից ժառանգած սովորույթն է՝ ավելի է կարծրանում հենց իրենց՝ ղեկավարների վերակառուցողական անճկունությամբ, որոնք դեռ երեկ ի ցույց ամենքի՝ փաստում էին անցած «թիմի» քաղաքական անկարողությունը:

«Ղարաբաղ» կոմիտեի նոր կազմը համաժողովրդական շարժման գլուխ անցավ փաստորեն Հայաստանի կոմկուսի կենտկոմի նոր ղեկավարության նշանակման հետ մեկտեղ: Հասարակական ինքնագործունեության հետ անընդմեջ երկխոսության և համագործակցության առաջարկությունների նկատմամբ պաշտոնական կողմի ցուցադրած արհամարհանքը նկատելիորեն ուժեղացրեց սումգայիթյան իրադարձություններից հետո զանգվածային շարժման մեջ ի հայտ եկած ծայրահեղականությունը:

Գերագույն խորհրդի նստաշրջանի չորսամսյա ձգձգման հետևանքով կողմերի առճակատումը սրվեց: Ղարաբաղը Հայաստանի հետ վերամիավորելու, Արևմտյան Հայաստանում հայերի ցեղասպանության, հայերի սումգայիթյան ջարդի դատապարտման մասին «ներքևի» բացահայտ ճնշմամբ հանրապետության Գերագույն խորհրդի վերջին երկու նստաշրջանների կողմից որոշումների ընդունումը ժողովրդական լայն զանգվածների շրջանում ամրապնդել է իշխանությունների քաղաքական անդյուրաշարժության մասին կարծիքը: Ընտրողների շրջանում կուտակվել է դեպուտատական կորպուսի վրա արդյունավետ ճնշում գործադրելու փորձ:

Ղարաբաղյան շարժման ժամանակ առ ժամանակ դրսևորվող ակտիվացումները պայմանավորված էին նաև կենտրոնական և ռեգիոնալ մամուլում մի շարք նյութերի հրապարակումներով, որոնք նենգափոխում էին պրոցեսի էությունը, նրա բացատրությունը հարմարեցնում վիճող կողմերի էության մեխանիկական հավասարեցման հրահանգին:

Մամուլի և հեռուստատեսության կողմից՝ ընդհուպ մինչև անցած ամառ անարյուն ընթացող ղարաբաղյան շարժումը պրոպագանդիստական տեռորի ենթարկելու փաստերը, սումգայիթյան ջարդը լռության մատնելը, դրան քաղաքական պատշաճ գնահատական չտալը «Ղարաբաղ» կոմիտեին թույլ տվեցին խմորել լայն հասարակայնության անվստահությունը իրենց բնորոշմամբ՝ արդարության պաշտպանության գործից մեկուսացած իշխանության նկատմամբ:

Պատմության խոսուն փաստ է դարձել Երևանում պարետային ժամ մտցնելու նախաշեմին օպերայի և բալետի թատրոնի շենքում կայացած Գերագույն խորհրդի՝ անցյալ տարվա աշնանն ընդհատված նստաշրջանի նիստը. Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի նախագահության կողմից այդ նիստն անտեսելն ու չճանաչելը նպաստեցին հանրապետական իշխանության հանդեպ ընտրողների վստահության խարխլմանը: «Ղարաբաղ» կոմիտեն, փաստարկված, գործուն հակապրոպագանդա տանելով ի վնաս իշխանությունների, հմտորեն արձագանքելով և ուղղություն տալով զանգվածների տրամադրություններին, աջակցեց իշխանությունների պսակազերծմանը:

Բնակչության առօրյա գիտակցության հետագա քաղաքականացմանը նպաստեց նաև Երևանում, մի շարք այլ տարածքներում հատուկ ռազմական շրջանների կանոնակարգ հաստատելու կապակցությամբ սահմանադրական ազատությունների կտրուկ սահմանափակումը:

«Ղարաբաղ» կոմիտեի ամբողջ կազմի, ըստ էության, միաժամանակյա ձերբակալումը՝ որպես ծայրահեղական դրսևորումների կանխարգելիչ միջոց, երկրաշարժից հետո Հայաստանին ցույց տրվող առաջին օգնության ժամանակաշրջանում՝ համաժողովրդական վշտի համապատկերի վրա, առաջին իսկ օրերից զանգվածների կողմից ընկալվեց ոչ միանշանակ: Իսկ երկրաշարժից հետո ԼՂԻՄ-ի պրոբլեմի մասին «Ղարաբաղ» կոմիտեի հիշատակումները սրբապղծություն հորջորջելու պաշտոնական պրոպագանդայի վարկածը ժամանակի ընթացքում ոչնչի հավասարվեց հասարակական գիտակցության մեջ: Դրանում մեծ դեր խաղաց սոցիալական հարաճուն լարվածությունը, որ, Սումգայիթից սկսած, իրենց հետ

բերեցին Ադրբեջանից ահաբեկմամբ վտարված գաղթականները: Այժմ արդեն բնակչության մեծամասնության հասարակական գիտակցության մեջ «Ղարաբաղ» կոմիտեի ձերբակալությունը կերպավորվում է հակադեմոկրատական ուժերի զոհերի մարտիրոսության լուսապսակով: Այդ տրամադրություններն զգալիորեն սրվեցին Ղարաբաղյան շարժման համընդհանուր ընդգրկման, սումգայիթյան ջարդերի տարեդարձների օրերին, ինչպես նաև կոմիտեի ձերբակալված անդամների ժողովրդական դեպուտատության թեկնածուներ առաջադրելիս, իշխանությունների և հասարակական զանգվածների հակամարտության հետևանքով:

Այս հարցում հասարակական կարծիքի լարվածության հանգույցն ամրորեն կապված է նորընտիր դեպուտատներ Ա. Մանուչարյանի և Խ. Ստամբուլցյանի ձերբակալությունը Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի նախագահության կողմից արտոնելու հետ: «Ղարաբաղ» կոմիտեի անդամների ազատումը ներկայումս հասարակական տրամադրությունների բևեռներից մեկն է:

Իրադրության զարգացման ընթացքում հանրապետության Գերագույն խորհրդի նախագահության շուրջ զանգվածների բացասական տրամադրությունները աճել և պայթյունավտանգ են դարձել՝ մի շարք սկզբունքային բացթողումների առնչությամբ: Թբիլիսիում պարետային ժամի հանման հրապարակումից և աշխատանքային կոլեկտիվներում ու ակտիվի ժողովում սույն պրոբլեմի քննարկումից հետո բացահայտվեցին մեր հանրապետության քաղաքներում ու շրջաններում պարետային կանոնակարգ մտցնելու վերաբերյալ որոշումների նախապատրաստման և ընդունման թերությունները:

Մատենադարանի մոտ մայիսի 11-ին կայացած արտոնված միտինգում հազարավոր ցուցարարների առջև պարետի և Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի պաշտոնական ներկայացուցչի միջև հրապարակավ փոխադարձաբար բացառող բանակռիվը բացահայտեց այդ թերությունները:

Որքան էլ դա անսպասելի լինի, բայց ընդհատված նստաշրջանի սահմանադրական շարունակման հարցում Հիմնական օրենքի պահպանման մասին հացադուլ հայտարարած ոչ պաշտոնական անձի պահանջն ավելի զուսպ և համոզիչ էր, քան պաշտոնական կողմի հրապարակային խորհրդատվությունը: Նստաշրջանի գումարման ընթացակարգի պաշտոնական բացատրությունը փաստորեն պարունակում էր հարցապնդումների պահանջով դեպուտատական կորպուսի վրա արդեն սովորական դարձած զանգվածային ճնշում գործադրելու՝ ընտրողներին ուղղված կոչ: Այս անզգույշ հրավերը ներկայումս ոչ պաշտոնական կազմակերպութ-

յուններն ակտիվորեն օգտագործում են որպես դեպուտատների վրա «ներքևից» ճնշում գործադրելու իրավունք:

Այս պայմաններում անարդյունավետ է ընթանում մտավորականության և իշխանությունների երկխոսությունը: Մերթընդմերթ տեղի ունեցող կաբինետային ու հրահանգչական խորհրդակցությունները, որպես երկխոսություն ներկայացվող հեռուստատեսային խմբակային միակողմանի զրույցները երկրում ծավալվող հրապարակայնության համապատկերի վրա խորացնում են Հայաստանի հասարակայնության անբավարարվածությունը՝ դեմոկրատական մեխանիզմի բացակայության պայմաններում:

Կիսամիջոցների ու չիրացված խոստումների այս հորձանուտում ղեկավարության և ապարատի ասպարեզը թողած ներկայացուցիչները ճարպկորեն անտեսում կամ վարկաբեկում են նոր ղեկավարության նույնիսկ ծանրակշիռ հաջողությունները: Նրանց կողմից զանգվածային շարժման մեջ իրենց ստորաբարո գործակալների հմուտ ներառումը նպատակաուղղված է ամբոխի կրքերն ուղղելու որոշակի անձանց դեմ: Երկրաշարժի վիշտ, ազգամիջյան բախումներում կենսական ծրագրերի խորտակում ապրած զանգվածների ըմբոստացող հոգեբանությամբ ձեռնածություն անելը կառուցվում է նոր ղեկավարության սխալների բավականին ճշգրիտ արձանագրման և համակարգման, վարկաբեկիչ բացատրությունների մշակման և տարածման վրա: Սոցիալական հոգեբանության այս պայմաններում զանգվածներին նպատակաուղղվածորեն թելադրվում է որոշ ղեկավարների արժանապատվությունը վիրավորող մականունների և զավեշտասքերի հավաքածուն:

Այսպիսով՝ իրագործվում է նոր ղեկավարության դեմ պայքարը փաստարկված բանավեճի մակարդակից էմոցիոնալ անընդունելիության ոլորտ փոխադրելու փորձը: Ընդ որում, կատարվում է հուզական ստերեոտիպացում, կաղապարացում և, հետևաբար՝ այդ պարզունակ կաղապարների զանգվածային հոգեբանական ամրացում:

Կուսակցական կոմիտեների և իշխանությունների հանդեպ հասարակական մերժողական տրամադրությունների ծավալումը վերջին ժամանակներս ձեռք էր բերել, այսպես կոչված, արտոնված և չարտոնված դեպուտատների համար մղվող անզիջում նախընտրական պայքարի ձև: Վերջերս տեղի ունեցած լրացուցիչ ընտրություններին ոչ պաշտոնական կազմակերպությունները, չնայած տեղական մարմինների դիմադրությանը, հանրապետության հասարակայնությանը վերստին ցուցադրեցին ընտրողների վրա ներազդելու իրենց բացահայտ հնարավորությունները:

Նշելով զանգվածային շարժման ծավալվող ծայրահեղականությունը, պսակազերծելով այս կամ այն գործողությունների, կարգախոսների սխալականությունը, իմ համոզմամբ, Կենտկոմի ղեկավարությունը, անդամներս պարտավոր ենք նաև ինքնաքննադատաբար գնահատել, այսպես կոչված, նոր, մի շարք դեպքերում՝ անհետևողական քաղաքականության ձևավորման և իրացման արդյունավետությունը, որը քիչ սնունդ չի տալիս ընդդիմության հաջող հակապրոպագանդային:

Կարելի է ենթադրել, որ ղեկավարության գործունեության մեջ դեմոկրատական սկզբունքների նպատակաուղղված ընդլայնումը, հանրապետության հասարակական կյանքում օրինականության և սոցիալական արդարության մակարդակի հետևողական բարձրացման հետ մեկտեղ, կառուցաներ Հայկական ԽՍՀ-ում վերակառուցման, նրա արժեքները մարմնավորող կադրերի հանդեպ զանգվածային անվստահության մթնոլորտը:

Հանրապետությունում և ռեգիոնում ճգնաժամային իրադրության քաղաքական կարգավորման համակարգից բարձրագույն կոլեկտիվ օրենսդիր մարմնի կես տարով դուրս հանելը հասարակայնության աչքում նույնիսկ շատ կողմերով ծնական, լճացման ժամանակների, այսպես կոչված, պետական դեմոկրատիզմի կրճատման դժվար վիճելի օրինակ է: Դրա հետևանքով ինքնագործ կազմակերպությունները հնարավորություն ստացան հերթական նստաշրջաններ անցկացնելու հարցում հանրապետության Գերագույն խորհրդի նախագահությանն անվիճելի փաստերով սահմանադրական նորմերի խախտման մեջ մեղադրելու:

Նշվում է բարձրագույն օրենսդիր ատյանը Գերագույն խորհրդի նախագահությամբ փոխարինելու հակադեմոկրատիզմը այն միջոցին, երբ հայ ժողովուրդը, հանրապետությունը կանգնած է մի շարք արտակարգ իրադարձությունների՝ չճանաչված նստաշրջանի, աղետալի երկրաշարժի, նորընտիր դեպուտատների ձերբակալման, ԽՍՀՄ ժողովրդական դեպուտատների ընտրությունների և, վերջապես, ԽՍՀՄ ժողովրդական դեպուտատների համագումարի նախապատրաստության առջև:

Հասարակայնությունը ընդգծում է հանրապետության Գերագույն խորհրդի գործունեության ժողովրդավարացման և ինտենսիվացման ծայրահեղ անհրաժեշտությունը, հատկապես՝ երկրի օրենսդրական համակարգի վերակառուցման, ԼՂԻՄ-ի շուրջն առկա ազգամիջյան ճգնաժամի քաղաքակիրթ օրենսդրական լուծման ուղիների որոնման ժամանակաշրջանում:

Արդարացիորեն ուշադրություն է դարձվում հանրապետության քաղաքական մթնոլորտին, համագումարին ներկայացվող պլատֆորմը ծանրութեթև անելու, այն հանրապետության ժողովրդական դեպուտատների նստաշրջանի քննարկմանը ներկայացնելու անհրաժեշտությունը՝ վերջինիս հրավիրելով Հայաստանը ներկայացնող ԽՍՀՄ ժողդեպուտատներին: Առաջարկվում է նաև այդ նստաշրջանում նախապես քննարկել ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդում մշտական ներկայացուցչության կազմի վերաբերյալ առաջարկությունները: Հասարակայնության կարծիքով, զգալիորեն ուշացել է Հայաստանի և ԼՂԻՄ-ի գոյատևման և զարգացման ստրատեգիայի դեմոկրատական օրենսդրական քննարկումը՝ հաշվի առնելով երկրաշարժի հետևանքները և այլն:

Հանրապետության համագումարային հիմնածրագիրը կարող էր բաղկացած լինել, օրինակ, քաղաքական հետևյալ ծրագրերի երրորդությունից: Երկրաշարժի հետևանքների հաղթահարում՝ Հայկական ԽՍՀ ողջ տարածքում ազատ տնտեսական գոտու ծավալումով, ղարաբաղյան ճգնաժամի լիցքաթափում՝ ԼՂԻՄ-ի բնակչության շրջանում տեղական հանրաքվե (պլեբիսցիտ) անցկացնելու ճանապարհով, դեմոկրատիայի ծավալում՝ հասարակայնության և իշխանությունների միջև նոր և արտահանրապետական երկխոսության ուղիով:

Եթե նստաշրջանը կայանա «ներքևի» ճնշմամբ, ապա, ամենայն հավանականությամբ, արդյունքն այն կլինի, որ հանրապետության ղեկավարությունն այլևս կդժվարանա բարձրացնել իր քաղաքական հեղինակությունը բնակչության լայն խավերի շրջանում: Իսկ եթե, ընտրող զանգվածների ցանկությանը հակառակ, նստաշրջանի վրա ուժով արգելք դրվի՝ առանց որևէ լուրջ քաղաքական փոխհատուցման, ապա ամենայն հավանականությամբ, կծավալվի Կենտկոմի և Գերագույն խորհրդի նախագահության հեղինակության հետագա խարխլում և հանրապետության ապակայունացում: Այս կապակցությամբ մեր ժողովրդի ապահովության և հեղինակության վտանգումը լուրջ պատասխանատվության է հրավիրում և՛ պաշտոնական, և՛ ոչ պաշտոնական կազմակերպություններին:

Կատարելով որոշ դիտարկումների նախնական ամփոփում, նպատակահարմար եմ համարում նշել մեր հանրապետության կուսակցական-պետական կյանքի դեմոկրատացման հույժ անհրաժեշտությունը և այս կապակցությամբ՝ Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի նստաշրջանի ժողովրդավարական հրավիրումը և լիարժեք նախապատրաստումը:

Ավարտելով խոսքս՝ հարկ եմ համարում ուշադրություն հրավիրել հայտնի ռուս հեղափոխական-դեմոկրատ Նիկոլայ Սեռնո-Սոլովևիչի՝ ցարին հասցեագրած նամակի վրա: Նա Պետրոպավլովյան ամրոցի բանտախցից Ալեքսանդր 2-րդին դիմել է այն պահին, երբ գահի շրջապատը ճորտատիրական իրավունքի վերացման կապակցությամբ քննարկում էր քաղաքական բարենորոգչական ազատությունների սահմանները: Բնականաբար, անցյալի դիտարկվող փաստի և այսօրվա միջև վճռականապես պետք է բացառել ուղղակի զուգահեռներ անցկացնելը. դա մեթոդական գռեհկացում կլիներ:

Սակայն անցյալ դարի 80-ական թվականների հեղափոխական իրադրության քաղաքական, սոցիոլոգիական վերլուծությունը «Հող և ազատություն» կազմակերպության հիմնադիրներից և ղեկավարներից մեկի կողմից, ըստ իս, արժանի է ամենալուրջ ուշադրության:

«Այժմ ազգի առավել կրթված մասը,–գրում է Պետրոպավլովյան ամրոցի կալանավորը,–ըստ երևույթին, իր ծգտումներով առաջ է անցել կառավարությունից: Եթե կառավարությունն իր բնական տեղը չզբաղեցնի, այսինքն՝ չկանգնի պետության ողջ մտավոր շարժման գլուխ, բռնի հեղաշրջումն անխուսափելի է, որովհետև կառավարման բոլոր միջոցառումները՝ թե՛ չափավոր, թե՛ կտրուկ, շուռ կգան ի վնաս իրեն, և դրան օգնելն անհնար է: Կառավարությունը, որ նման մի պահի չի կանգնում մտավոր շարժման գլուխ, այլ ուղի չունի, եթե ոչ զիջումների համակարգն ի հայտ է բերում, որ կառավարության ու ժողովրդի շահերը տարբեր են և, որ կառավարությունն սկսում է դժվարություններ զգալ: Ռուսի նրա յուրաքանչյուր զիջում ժողովրդի կողմից նոր պահանջներ է առաջացնում, իսկ յուրաքանչյուր պահանջ, բնականաբար, կառավարության մեջ ցանկություն է ծնում այն սահմանափակել կամ սանձահարել: Այստեղից էլ՝ կառավարության կողմից տատանումների և կիսամիջոցների մի ամբողջ շարք և արագորեն ուժեղացող դժգոհություն հասարակության մեջ...

Այժմ կառավարության ձեռքին է սարսափելի դժբախտություններից իրեն և Ռուսաստանը փրկելը, բայց այդ ժամանակը կարող է արագ անցնել... Հին կարգը վերականգնելու մասին խոսք անգամ լինել չի կարող՝ այն պատմականորեն իրեն սպառել է: Հարցը լայն ազատության և մի շարք ցնցումների միջև է, որոնց ելքը անհայտ է: Ռուսի ես ասում եմ, որ այժմ հեղափոխական կարծիքները հալածել՝ նշանակում է ստեղծել դրանք...

Կառավարությունը դեռևս տիրապետում է վիթխարի ուժի, ոչ մի պրոպագանդա ինքնին վտանգավոր չէ նրա համար, սեփական սխալները կարող են արագորեն ոչնչացնել այդ ուժը...»:

Իմ պատկերացմամբ՝ Չեռնիշևսկու համախոհի խիզախ դատողությունները բավական համահունչ են մեր հանրապետությունում և նրանից դուրս լճացման կենսունակության, կայունացման ուղիների որոնման շուրջ բազմաթիվ ազնիվ կոմունիստների, քաղաքացիների խոհերին ու ապրումներին, ԽՍՀՄ ժողովրդական դեպուտատների համագումարի շեմին տեղի ունեցող հօգուտ վերակառուցման, հատկապես՝ ժողովրդապետության, քաղաքակիրթ պետականության ամրապնդմանն ուղղված սուր և շահագրգիռ վիճաբանությունների էությանը:

ՀԱՅԿ ՔՈԹԱՆՋՅԱՆ

Հայաստանի կոմկուսի կենտկոմի անդամ,
Հայկական ԽՍՀ Գերագույն խորհրդի դեպուտատ

«Խորհրդային Հայաստան»,
1989 թ., մայիսի 26

Газета Президиума Верховного Совета Российской Федерации

РОССИЯ

КОТАНДЖЯН
Гайк
Саркисович

обозреватель-
собственный
корреспондент
по Закавказью

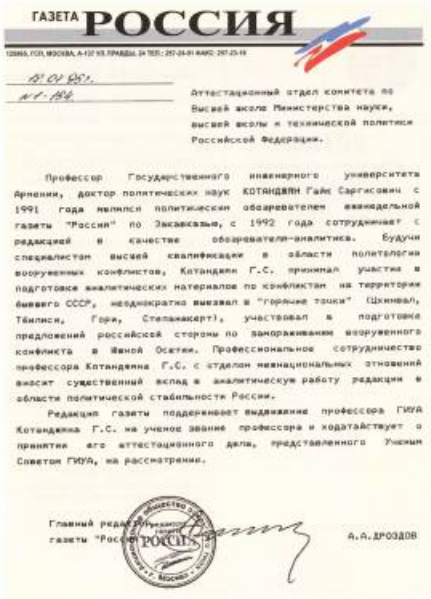

ГАЗЕТА РОССИЯ

Аттестационный отдел комитета по Высшей школе Министерства науки, высшей школы и технической политики Российской Федерации.

Профессор Государственного инженерного университета Армении, доктор политических наук КОТАНДЖЯН Гайк Саркисович с 1991 года являлся политическим обозревателем еженедельной газеты "Россия" по Закавказью, с 1992 года сотрудничает с редакцией в качестве обозревателя-аналитика. Будучи специалистом высшей квалификации в области политологии вооруженных конфликтов, Котанджян Г.С. принимал участие в подготовке аналитических материалов по конфликтам на территории бывшего СССР, неоднократно выезжал в "горячие точки" (Цхинвал, Тбилиси, Гори, Степанакерт), участвовал в подготовке предложений российской стороны по замораживанию вооруженного конфликта в Южной Осетии. Профессиональное сотрудничество профессора Котанджяна Г.С. с отделом межнациональных отношений вносит существенный вклад в аналитическую работу редакции в области политической стабильности России.

Редакция газеты поддерживает выдвижение профессора ГИУА Котанджяна Г.С. на ученое звание профессора и ходатайствует о принятии его аттестационного дела, представленного Ученым Советом ГИУА, на рассмотрение.

Главный редактор
газеты "Россия" А.А.ДРОЗДОВ

Հեղինակի՝ որպես ՈՂ ԳԽ Նախագահության «Ռուսիա» թերթի՝ Անդրկովկասի գծով սեփական թղթակից–քաղաքական մեկնաբանի ծառայողական վկայականը և գլխավոր խմբագիր Ա. Դրոզդովի երաշխավորագիրը, որում նշվում է, որ հեղինակը «մասնակցել է ԽՍՀՄ տարածքում ծագած հակամարտությունների վերաբերյալ վերլուծական նյութերի պատրաստմանը, բազմիցս ուղևորվել է «թեժ կետեր» (Ցխինվալ, Թբիլիսի, Գորի, Ստեփանակերտ), մասնակցել է հարավօսեթական զինված հակամարտության սառեցման վերաբերյալ առաջարկությունների մշակմանը»

Выданное автору служебное удостоверение политического обозревателя–собственного корреспондента по Закавказью газеты "Россия" Президиума ВС РФ и рекомендация главного редактора А. Дроздова, в которой отмечается, что автор "участвовал в подготовке аналитических материалов по конфликтам на территории СССР, неоднократно выезжал в "горячие точки" (Цхинвал, Тбилиси, Гори, Степанакерт), участвовал в разработке предложений по замораживанию вооруженного конфликта в Южной Осетии"

The Service Certificate of the political analyst–correspondent on Transcaucasia of the newspaper "Rossia" ("Russia") of the Presidium of the Supreme Soviet of the Russian Federation, issued to the author, and the Recommendation by the Editor-in-Chief A. Drozdov in which it is mentioned that the author "participated in the preparation of analytical materials on the conflicts in the USSR territory, recurrently visited the "hot spots" (Tskhinval, Tbilisi, Gori, Stepanakert), took part in developing proposals on freezing the South Ossetian armed conflict"

УСТАВ
Фонда национальной и международной безопасности

Диссертационная работа Г.С. Котанджяна имеет оригинальное инновационное значение в формировании нового самостоятельного направления в обеспечении политической стабильности и гражданского согласия – цивилизационного измерения национальной безопасности. Данная научно-практическая позиция автора, представленная общественности в ряде его монографий, послужила теоретическому обоснованию становления такой независимой общественной организации, каковой является Фонд национальной и международной безопасности. Выводы и предложения Г.С. Котанджяна отражены в Уставе уюнда при его регистрации в апреле 1992 г. как международной организации, в формировании концепции, тематики и содержания официального печатного органа Фонда – информационного сборника "Безопасность", который начал выходить с июля 1992 года.

Теоретико-прикладные разработки Г.С. Котанджяна проблемы "консенсуса-конфликта" последних лет активно применялись в 1992 г. экспертами Фонда национальной и международной безопасности в процессе урегулирования юго-осетинского и карабахского конфликта.

Президент Фонда национальной и международной безопасности, генерал-майор Д. И. Шершнев

Ազգային և միջազգային անվտանգության հիմնադրամի Նախագահ գեներալ-մայոր Լ. Շերշնևի վկայությունը, որում շեշտվում է Ազգային և միջազգային անվտանգության հիմնադրամի Կանոնադրության և գործունեության մեջ հեղինակի կատարած զգալի ներդրումը

Свидетельство Президента Фонда национальной и международной безопасности генерал-майора Л. Шершнева, в котором подчеркивается существенный вклад автора в Устав Фонда национальной и международной безопасности и деятельность Фонда

Major General L. Shershnev, the President of the National and International Security Fund certifies the author's essential contribution in developing the Charter of the National and International Security Fund

Тбилисская встреча ветеранов афганской войны

В последнее время в связи со сменой руководства в Грузии появились признаки известной готовности сторон к урегулированию конфликта вокруг Южной Осетии переговорным путем. Однако первые проявления доброй воли сопровождались военными приготовлениями, которые после провокационного убийства тридцати двух осетинских пассажиров автобуса вылились в блокаду газовой и транспортной магистралей Грузии, а также эскалацию вооруженного конфликта.

В условиях возрастания реальной опасности глобализации межэтнических конфликтов на Кавказе путем возможного подсоединения их ареала к театру продолжающегося ближневосточного кризиса становится актуальной задача применения мирового опыта гуманизации и урегулирования вооруженных конфликтов, в том числе средствами миротворческих специальных воинских подразделений.

Для рассмотрения этих проблем 17-18 июня с.г. состоялась Тбилисская международная встреча ветеранов афганской войны по урегулированию межнациональных конфликтов на Кавказе. Идеи, включенные в повестку встречи, получили одобрение на приеме ее участников руководителями Государственного Совета Республики Грузия. В Тбилисской международной встрече представителей 18-ти ветеранских организаций регионов, расположенных на территории бывшего СССР, приняли участие также командующий ЗакВО и руководители всех основных конфессиональных общин, характерных для Кавказа. Консенсусным путем участники встречи сформировали Консультативный совет по урегулированию конфликтов на Кавказе и приняли обращение к главам государств и правительств независимых республик, расположенных на территории бывшего СССР, и к международным организациям.

Члены Консультативного совета 18 июня посетили зону вооруженного противостояния.

В ближайшее время предполагается рассмотрение целесообразности и путей организации батальона афганских ветеранов для участия в разъединении сторон вооруженного конфликта вокруг Южной Осетии.

Эксперт Фонда национальной и международной безопасности, советник - научный консультант Консультативного Совета Тбилисской международной встречи ветеранов афганской войны Котанджян Г.

Информационный сборник "Безопасность" *№ 1, июль 1992 г.*

Ազգային և միջազգային անվտանգության հիմնադրամի «Բեզոպասնոստ» *(Անվտանգություն)* տեղեկատվական ժողովածուում հեղինակի հրապարակած վերլուծական նյութը, որը գրված է նրա՝ որպես Ազգային և միջազգային անվտանգության հիմնադրամի փորձագետի, Աֆղանական պատերազմի վետերանների՝ Թբիլիսյան միջազգային հանդիպման Խորհրդատվական խորհրդի խորհրդական–գիտական խորհրդատուի գործունեության արդյունքներով

Опубликованный в информационном сборнике "Безопасность" Фонда национальной и международной безопасности аналитический материал автора по итогам его деятельности в качестве эксперта Фонда национальной и международной безопасности, советника-научного консультанта Консультативного Совета Тбилисской международной встречи ветеранов Афганской войны

The author's analytical report published in the "Security" Information Collection of the National and International Security Fund on the results of his activity as the Expert of the National and International Security Fund, Advisor–Academic Consultant of the Advisory Council of Tbilisi International Meeting of Afghan War Veterans

СПРАВКА

о результатах внедрения предложений по урегулированию конфликтов, выработанных Г.С.Котанджяном в диссертационном исследовании по теме "Этнополитологические проблемы национальной безопасности. Цивилизационный анализ "консенсуса-конфликта"

Предложения Г.С.Котанджяна, изложенные в его докторской диссертации, нашли практическое применение при разработке военно-политических механизмов по урегулированию ингушско-осетинского конфликта. Г.С.Котанджян на Международном совещании экспертов-ветеранов афганской войны консенсусным путем (Тбилиси, 1992г.) был избран научным консультантом и членом Консультативного совета по урегулированию межэтнических конфликтов на Кавказе. В составе группы экспертов - ветеранов афганской войны изучал военно-политическую обстановку в г.г. Цхинвали и Гори, совместно с представителями противоборствующих сторон, командованием ЗакВО, руководителями конфессиональных групп принимал участие в подготовке соглашений о прекращении огня в зоне осетино-грузинского вооруженного конфликта.

Председатель Комитета
по делам воинов-интернационалистов
при Совете Глав правительств госу-
дарств-участников Содружества
генерал-майор, Герой Советского Союза Р.С.Аушев

Председатель Правления
Движения "Ветераны войн - за мир"
генерал-майор В.Г.Михайлов

Ինտերնացիոնալիստ զինվորների գործերով ԱՊՀ կոմիտեի Նախագահ, Խորհրդային Միության հերոս, գեներալ Ռուսլան Աուշևի տեղեկանքը, որում նշվում է, որ հեղինակը հակամարտող կողմերի ներկայացուցիչների, Անդրկովկասյան Զինվորական օկրուգի հրամանատարության և կրոնական խմբերի ղեկավարների հետ մասնակցել է Օսեթա-վրացական զինված հակամարտության գոտում կրակի դադարեցման վերաբերյալ համաձայնագրի համատեղ պատրաստմանը

Справка, выданная Председателем Комитета СНГ по делам воинов-интернационалистов, Героем Советского Союза, генералом Русланом Аушевым, в которой указывается, что автор совместно с представителями противоборствующих сторон, командованием Закавказского ВО и руководителями конфессиональных групп принимал участие в подготовке соглашений о прекращении огня в зоне Осетино-грузинского вооруженного конфликта

The Certificate issued by General Ruslan Aushev, the Chairman of the CIS Committee for Afghan War Veterans, Hero of the Soviet Union, in which it is pointed out that the author participated in preparing agreements on the cease-fire in the Ossetian-Georgian armed conflict zone in cooperation with the representatives of conflicting parties, the Command of the Transcaucasian Military District and leaders of confessional groups

ЦЕНТР МЕТОДОЛОГИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ДИПЛОМАТИЧЕСКАЯ АКАДЕМИЯ МИД СССР

ПРОГРАММА "СТАБИЛЬНОСТЬ"

В Центре методологии международных исследований (ЦММИ) ДА МИД СССР с июля 1990 г. развернута научно-исследовательская программа "Стабильность", нацеленная на создание рабочей методики анализа политических процессов модернизации советского общества.

В Программе, возглавляемой д.ю.н. Э.И. Скакуновым, помимо сотрудников ЦММИ, принимают участие академик В.М. Матросов (АН СССР), д.с.н. Е.Е. Леванов и к.ф.н. Г.С. Котанджян (АОН при ЦК КПСС), д.с.н. Л.Н. Вдовиченко (МГИМО МИД СССР) и др. исследователи.

Методология

На базе новейших западных методик участники Программы осуществляют концептуальную проработку, моделирование, эконометрическую и социологическую оценку и политический анализ факторов, дестабилизирующих целостность Советского государства, существующий в нем режим и представляющие его власти. Ввиду многоаспектности понятия ""стабильность", предполагается, что на первом этапе Программы будет исследован механизм зависимости стабильности государства от получаемой им политической поддержки, на втором - связь стабильности с уровнем насилия в обществе, и на третьем - возможности государства управлять процессами стабильности. Программа рассчитана на ближайшие 2-3 года.

Деятельность

Программа осуществляется в рамках проводимого ЦММИ специального еженедельного семинара, а также постоянного междисциплинарного экспертного семинара, на который выносятся отдельные проблемы Программы. Предварительные итоги первого этапа исследования были доложены на состоявшемся 24 января 1991 г. в Дипломатической академии "круглом столе" по проблемам политической стабильности в СССР. Предполагается, что эти материалы будут опубликованы в издаваемом ЦММИ научно-информационном бюллетене "Международные исследования".

Первые результаты исследований проблемы стабильности получили поддержку и одобрение со стороны ряда научных учреждений страны и научной общественности. Разработки ЦММИ по этой проблеме включены в Государственную научно-техническую программу "Безопасность населения и народно-хозяйственных объектов с учетом риска возможных природных и техногенных катастроф". Конкретные исследования в этом направлении ЦММИ осуществляет в Иркутской области совместно с местными вычислительным центром СО АН СССР и университетом.

ЦММИ приветствует обмен идеями, готов к сотрудничеству и совместным усилиям со всеми правительственными и общественными учреждениями, заинтересованными в решении проблем политической стабильности.

Апрель 1991 г.

Адрес: 107078, Москва, Б. Козловский, 4,комн. 212.
Центр методологии международных исследований ДА МИД СССР.

ԽՍՀՄ արտգործնախարարության Դիվանագիտական ակադեմիայի Միջազգային հետազոտությունների մեթոդաբանության կենտրոնում հեղինակի գիտական մասնակցությամբ կատարված «Ստաբիլնոստ» *(Կայունություն)* մշակման ծրագիրը, որով կատարվում էր պետության ամբողջականությունը խաթարող գործոնների բազմավարական միջգիտաճյուղային քաղաքական վերլուծություն

Программа Проекта "Стабильность", осуществленного при научном участии автора в Центре методологии международных исследований Дипломатической академии МИД СССР по стратегическому междисциплинарному политическому анализу факторов, дестабилизирующих целостность государства

The Program of the "Stability" Project implemented with the author's academic participation in the Center for Methodology of International Studies of the Diplomatic Academy of the MFA, USSR, on the strategic interdisciplinary political analysis of the state's integrity destabilizing factors

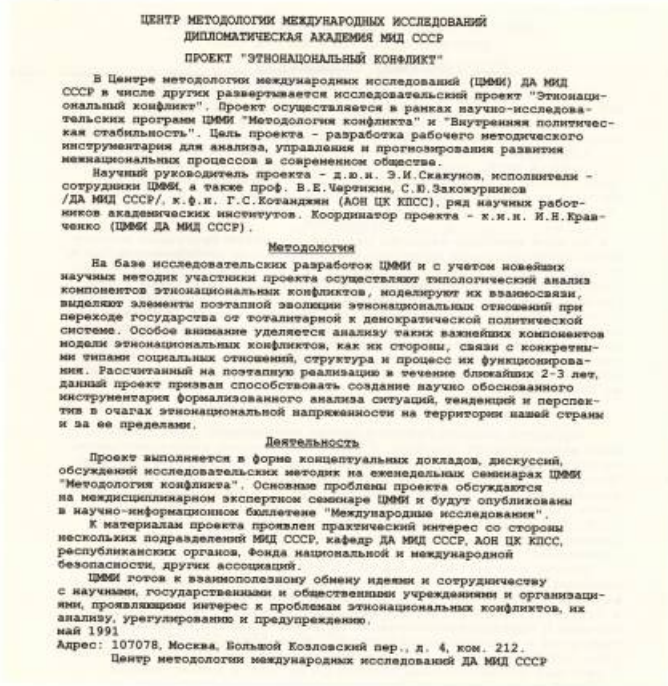

ЦЕНТР МЕТОДОЛОГИИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ДИПЛОМАТИЧЕСКАЯ АКАДЕМИЯ МИД СССР

ПРОЕКТ "ЭТНОНАЦИОНАЛЬНЫЙ КОНФЛИКТ"

В Центре методологии международных исследований (ЦММИ) ДА МИД СССР в числе других развертывается исследовательский проект "Этнонациональный конфликт". Проект осуществляется в рамках научно-исследовательских программ ЦММИ "Методология конфликта" и "Внутренняя политическая стабильность". Цель проекта - разработка рабочего методического инструментария для анализа, управления и прогнозирования развития межнациональных процессов в современном обществе.

Научный руководитель проекта - д.ю.н. Э.И.Скакунов, исполнители - сотрудники ЦММИ, а также проф. В.Е.Чертихин, С.Ю.Захокурников /ДА МИД СССР/, к.ф.н. Г.С.Котанджян (АОН ЦК КПСС), ряд научных работников академических институтов. Координатор проекта - к.и.н. И.Н.Кравченко (ЦММИ ДА МИД СССР).

Методология

На базе исследовательских разработок ЦММИ и с учетом новейших научных методик участники проекта осуществляют типологический анализ компонентов этнонациональных конфликтов, моделируют их взаимосвязи, выделяют элементы поэтапной эволюции этнонациональных отношений при переходе государства от тоталитарной к демократической политической системе. Особое внимание уделяется анализу таких важнейших компонентов модели этнонациональных конфликтов, как их стороны, связи с конкретными типами социальных отношений, структура и процесс их функционирования. Рассчитанный на поэтапную реализацию в течение ближайших 2-3 лет, данный проект призван способствовать создание научно обоснованного инструментария формализованного анализа ситуаций, тенденций и перспектив в очагах этнонациональной напряженности на территории нашей страны и за ее пределами.

Деятельность

Проект выполняется в форме концептуальных докладов, дискуссий, обсуждений исследовательских методик на еженедельных семинарах ЦММИ "Методология конфликта". Основные проблемы проекта обсуждаются на междисциплинарном экспертном семинаре ЦММИ и будут опубликованы в научно-информационном бюллетене "Международные исследования".

К материалам проекта проявлен практический интерес со стороны нескольких подразделений МИД СССР, кафедр ДА МИД СССР, АОН ЦК КПСС, республиканских органов, Фонда национальной и международной безопасности, других ассоциаций.

ЦММИ готов к взаимополезному обмену идеями и сотрудничеству с научными, государственными и общественными учреждениями и организациями, проявляющими интерес к проблемам этнонациональных конфликтов, их анализу, урегулированию и предупреждению.

май 1991

Адрес: 107078, Москва, Большой Козловский пер., д. 4, ком. 212.
Центр методологии международных исследований ДА МИД СССР

ԽՍՀՄ ԱԳՆ Դիվանագիտական ակադեմիայի Միջազգային հետազոտությունների մեթոդաբանության կենտրոնում հեղինակի մասնակցությամբ կատարված «էթնոնացիոնալնի կոնֆլիկտ» *(էթնոազգային հակամարտություն)* նախագծի ծրագիրը, որով կատարվում էր էթնոազգային հակամարտությունների բազմավարական միջգիտաճյուղային վերլուծություն: Ծրագիրը դրվել է տարածաշրջանային զինված էթնոազգային հակամարտությունների նկատմամբ ԽՄԿԿ ԿԿ վերակառուցումային քաղաքականության հիմքում

Программа Проекта "Этнонациональный конфликт", осуществленная при участии автора в Центре Методологии международных исследований Дипломатической академии МИД СССР по стратегическому междисциплинарному анализу этнонациональных конфликтов. Программа была положена в основу перестроечной политики ЦК КПСС в отношении региональных вооруженных этнонациональных конфликтов

The Program of the "Ethnic-National Conflict" Project implemented with the author's participation in the Center for Methodology of International Studies of the Diplomatic Academy of the MFA, USSR, on the strategic interdisciplinary analysis of ethnic-national conflicts. The Program was assumed as a drafting basis of perestroika policy-making by the Communist Party Central Committee of the Soviet Union regarding regional armed ethnic-national conflicts

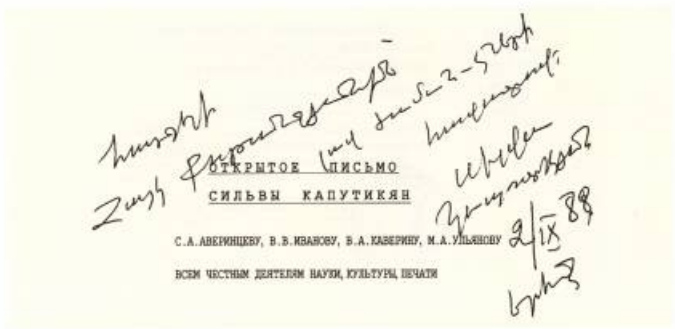

ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО
СИЛЬВЫ КАПУТИКЯН

С.А.АВЕРИНЦЕВУ, В.В.ИВАНОВУ, В.А.КАВЕРИНУ, М.А.УЛЬЯНОВУ

ВСЕМ ЧЕСТНЫМ ДЕЯТЕЛЯМ НАУКИ, КУЛЬТУРЫ, ПЕЧАТИ

2/IX 88

Необходимо, чтобы все раз и навсегда поняли, что недовольства карабахцев разжигают не люди со стороны, не разные "радиоголоса" и иностранная агентура, а они вызваны несправедливостью 1921 года, постоянным присутствием ее последствий в душе каждого карабахца. Несправедливость, которая как постоянный источник инфекции беспрерывно отравляет организм, дает нежелаемые явления. А именно: с одной стороны – это обида и горечь за насильственное отторжение от родного народа и необратимое стремление быть воссоединенным с ним, смятение, отчаянные порывы; с другой стороны – упорные, нелепые попытки любым способом разрубить, всячески разорвать духовную связь карабахцев с Арменией, вплоть до последовательных препятствий в установлении линии телевизионных передач из Еревана. Столь же упорные и нелепые попытки отрицать историческую правду принадлежности армянам древнего исконно-армянского края Арцах (лишь после нашествия татаро-монгольских племен в 1388 г. переименованного в Карабах).

Ղարաբաղյան պրոբլեմի և Սումգայիթյան ջարդերի վերաբերյալ ճանաչված հայ բանաստեղծուհի Սիլվա Կապուտիկյանի բաց նամակը «խորհրդային գիտության, մշակույթի և մամուլի բոլոր ազնիվ գործիչներին»՝ «Հարգելի Հայկ Քոթանջյանին՝ լավ ժամանակների հավատով» մակագրությամբ, և մի հատված այդ նամակից

Открытое письмо известной армянской поэтессы Сильвы Капутикян по поводу Карабахской проблемы и Сумгаитских погромов, адресованное «всем честным деятелям советской науки, культуры и печати» с посвящением «Уважаемому Гайку Котанджяну–в надежде на лучшие времена» и отрывок из этого письма

The open letter of the famous Armenian Poetess Silva Kaputikyan concerning the Karabakh problem and Sumgait pogroms, addressed to "all the honest men of the Soviet science, culture and press" dedicated to "Dear Hayk Kotanjian–hoping for better times" and an excerpt from that letter

ПРЕЗИДИУМ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА АРМЯНСКОЙ ССР

17 октября 1989 г.
№ 97
г. Ереван

КОМАНДИРОВОЧНОЕ УДОСТОВЕРЕНИЕ

Выдано тов. Котанджяну Гайку Саркисовичу
(фамилия, имя и отчество)

Депутат Верховного Совета Армянской ССР
(должность)

командировочному
(звание)

тов. Степанакерт
(пункты назначения)

Срок командировки 3 дней по 19 октября 1989 г.

ОСНОВАНИЕ: Приказ По заказу Президиум Верховного Совета Армянской ССР от 17 октября 1989 г. № 176

предъявителем паспорта сер. _____ № _____

Управляющий делами Президиума Верховного Совета Армянской ССР

Азербайджанская ССР
Министерство здравоохранения
НАГОРНО-КАРАБАХСКОЕ ОБЛАСТНОЕ БЮРО СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Ադրբեջանական ՍՍՀ
Առողջապահության նախարարություն
ԼՂԻՆՔԱՅԻՆ ՄԱՐԶԱՅԻՆ ԴԱՏԱԿԱՆ-ԲԺՇԿԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՄԱՂԱՐԴԱՅԻՆ ԲՅՈՒՐՈ

374403, г. Степанакерт, ул. Чкалова, 15, тел. 29-98

№ 05 от 18 октября 1989 г.

КОМИССИИ ВЕРХОВНОГО СОВЕТА АРМЯНСКОЙ ССР

Согласно Вашему устному запросу направляем Вам обобщенную справку о характере и тяжести телесных повреждений, полученных гражданами во время инцидента с военнослужащими, происшедшего 10 октября 1989 года в г. Степанакерте.

Приложение: Справка на 5-ти листах.

НАЧАЛЬНИК БЮРО СМЭ НКАО / ГРИГОРЯН Р.Т./

ԽՍՀՄ ներքին զորքերի կողմից Ստեփանակերտի խաղաղ բնակչության դեմ հրազենի կիրառման փաստի հետաքննության նպատակով հեղինակի՝ որպես հետաքննող պատգամավորական խմբի ղեկավարի գործուղման թերթիկը և միջադեպի հետևանքների վերաբերյալ Լեռնային Ղարաբաղի մարզային դատական բուժագիտական փորձաքննության բյուրոյի՝ հեղինակի գլխավորած հանձնաժողովին ներկայացված տեղեկանքը

Командировочное удостоверение автора в качестве руководителя депутатской группы по расследованию факта применения огнестрельного оружия против мирного населения Степанакерта со стороны Внутренних войск СССР и представленная возглавляемой автором комиссии справка Бюро судебно-медицинской экспертизы НКАО о последствиях инцидента

The author's Business-trip Certificate as a Head of the Parliamentarian Group on investigating the fact of the fire arms used against civilian population of Stepanakert by the USSR Internal Troops and the NKAO Bureau of Forensic Medical Expertise Certificate on the evaluation of the incident aftermath presented to the Commission headed by the author

ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ БЕЗОПАСНОСТИ:

ПЕРЕСТРОЙКА СССР – КАРАБАХ, АРМЕНИЯ, ЗАКАВКАЗЬЕ – АФГАНИСТАН

Котанджян Гайк С.

Политологические проблемы безопасности: Перестройка СССР–Карабах, Армения, Закавказье–Афганистан. Е., 2009 – 656 с.

Книга представляет сборник, в котором отражены стратегические аспекты политических процессов, связанных с войной СССР в Афганистане, перестройкой СССР, разрушительным Спитакским землетрясением 1988 г., Карабахским национально-освободительным движением и созданием Нагорно-Карабахской Республики, с безопасностной средой вокруг суверенной Республики Армения. Автор–доктор политических наук (РФ), действительный член Российской академии военных наук, эксперт (феллоу) по контртерроризму (США), руководитель Института национальных стратегических исследований МО РА, генерал-майор Г. Котанджян,–опираясь на знания, приобретенные в ведущих политологических-безопасностных центрах РФ и США, а также на свой многолетний опыт научно-практической деятельности, являясь активным участником вышеотмеченных процессов, через свои научные статьи, доклады и интервью раскрывает суть развития политико-безопасностных процессов, фиксируя и анализируя веховые для каждого исторического момента события.

Книга, имеющая научно-практическую ценность, адресована специалистам в области политологии национальной безопасности, государственным и политическим деятелям, занимающимся проблемами обеспечения безопасности, а также широкому кругу читателей.

ВСТУПЛЕНИЕ

Мои друзья и коллеги в течение последних лет не раз обращались ко мне с советом написать политический очерк об одной из неизвестных страниц Карабахского национально-освободительного движения–о Правительстве в изгнании Нагорного Карабаха, действовавшем в Москве в условиях строгой конспирации в апреле–декабре 1991 года. Наконец, во время неформального обсуждения так называемых Мадридских принципов разрешения Карабахского конфликта и ознакомления с документами один из моих друзей – журналист Тигран Генрихович Липоян убедил меня в необходимости придания гласности деятельности этого необычного конспиративного инструмента политологического и политического влияния на формирование оценок и разработку решений руководящими центрами перестройки СССР по разрешению Карабахской проблемы в процессе распада Советского Союза.

В связи с этим считаю своим долгом поблагодарить за консультации и экспертизу очерка "О ПРАВИТЕЛЬСТВЕ В ИЗГНАНИИ НАГОРНОГО КАРАБАХА (апрель-декабрь 1991, Москва) Зория Гайковича Балаяна и Ашота Гарниковича Манучаряна, поскольку они, находясь у истоков этого Правительства, внесли весомый вклад в Карабахское движение в чреватые угрозами периоды подъема и провала перестройки, провозглашения независимости Армении и Нагорного Карабаха, проведения референдумов по созданию Республики Армения и Нагорно-Карабахской Республики в процессе катастрофического распада СССР.

Данная книга начинается "Словом к читателю" бывшего Народного депутата СССР, писателя Зория Гайковича Балаяна, "Словом об авторе" бывшего первого заместителя Министра Обороны РА, заместителя начальника штаба Главкомата Сухопутных Войск СССР, начальника штаба 40-ой армии ВС СССР в Афганистане генерал-лейтенанта Нората Григорьевича Тер-Григорьянца.

Далее в книге представлены мои статьи, разработки и интервью, посвященные политологическим проблемам безопасности перестройки СССР, Армении и Карабаха, а также войне СССР в Афганистане, опубликованные в советских, армянских, российских, американских и западноевропейских изданиях.

Следует обратить внимание читателей на то, что в представляемой на их суд книге материал сгруппирован в армянский, русский

и английский разделы, в ряде случаев включающие языковые оригиналы, не имеющие переводных аналогов, с соблюдением обратной хронологии – от более новых публикаций к более ранним.

Трудно переоценить полезность периодического обмена мнениями по проблемам Карабахского процесса с Народным депутатом СССР, академиком Сергеем Александровичем Амбарцумяном; Народной Поэтессой Армении Сильвой Барунаковной Капутикян; Народным депутатом СССР, искусствоведом Генрихом (Лариком) Суреновичем Игитяном; государственным и общественным деятелем Алексаном Матвеевичем Киракосяном; Министром юстиции Правительства в изгнании Нагорного Карабаха, профессором международного права Юрием Георгиевичем Барсеговым; Министрами Обороны Республики Армения Вазгеном Завеновичем Саргсяном и Сержем Азатовичем Саргсяном; бывшим первым секретарем Нагорно-Карабахского обкома комсомола, аспирантом АОН при ЦК КПСС – ныне кандидатом философских наук Маратом Шмавоновичем Мусаеляном.

Для меня истинной Школой прикладного стратегического анализа стало участие в разработке новой афганской политики СССР во время моей долгосрочной командировки в Афганистан, где мне довелось пользоваться постоянными консультациями такого маститого аналитика-регионалиста, каковым являлся доктор-профессор (в прошлом военный дипломат) Михаил Филантьевич Слинкин.

Считаю долгом поблагодарить за помощь в приобретении новых знаний своих российских научных консультантов: доктора философских наук, профессора социологии, руководителя Центра социологических и социально-психологических исследований Российской академии управления Жана Терентьевича Тощенко; доктора юридических наук, профессора международного права, руководителя Центра методологии международных исследований Дипломатической академии МИД РФ Эдуарда Ивановича Скакунова; генерал-майора, доктора философских наук, академика РАЕН, заведующего Кафедрой военно-политических наук Военной Академии Генерального Штаба ВС РФ Игната Семеновича Даниленко; моих американских академических консультантов: директора и декана по науке Школы национальной безопасности для руководящего состава Национального университета обороны США (НУО) доктора Джозефа Де Саттера и Джека Л. Кангаса; начальника штаба Департамента науки Института национальных стратегических исследований (ИНСИ) НУО полковника ВВС США Энн М. Мойсан; члена Академического комитета Национального военного колледжа НУО доктора Тересу Сабонис-Хелф; старшего научного сотрудника ИНСИ НУО доктора Юджина Б. Румера; директора Международной программы по контртерроризму НУО США Сару (Бетти) Франкен.

Считаю важным отметить Карабахские исследования, осуществляемые с 1992 г. руководителем-основателем американо-армянского исследовательского института "Айк" Бабкеном Вагаршаковичем Вартаняном, в которых мне в 1992–1996 гг. была доверена роль главного специалиста и научного руководителя постоянного методологического семинара по Арцахскому конфликту.

Автор с признательностью отмечает помощь Председателя Комитета СНГ по делам ветеранов Афганской войны, Героя Советского Союза, генерала Руслана Султановича Аушева и основателя московского еженедельника "Собеседник", бизнесмена Левона Гургеновича Айрапетяна в издании результатов монографического исследования "Введение в этнополитологию консенсуса-конфликта. Теоретико-методологические проблемы цивилизационного анализа" и "Этнополитология консенсуса-конфликта. Цивилизационный аспект национальной безопасности" в сложном постперестроечном, первом после распада СССР 1992 году.

АВТОР

ПИСЬМО К ЧИТАТЕЛЮ

Сегодня мало кто помнит, а посему мало кто знает, что славной, если не сказать, спасительной и судьбоносной победе, одержанной нами при взятии поистине неприступной крепости Шуши, предшествовали тяжелейшие эпизоды, которые в каждом отдельном случае могли бы привести к трагическому, даже смертельному исходу для нашего народа. Ведь это лишь потом, после освобождения Лачина, когда открылась связь не только с Матерью-Родиной, но и с внешним миром, хлынули в Арцах многочисленные потоки друзей как из Армении, так и из стран СНГ и из Спюрка. И вот я на что обратил внимание: многие до сих пор так и не знают, что же происходило там–внутри Арцаха и «вокруг него» (термин Горбачева). А между тем целых четыре года армяне Арцаха находились в жутких условиях чрезвычайного положения и жестокого комендантского часа, репрессивного режима, осуществляемого руководством Баку, которому, по сути, подчинялось вооруженное до зубов шеститысячное войско. Достаточно сказать, что так называемыми внутренними войсками Министерства внутренних дел СССР фактически командовали второй секретарь ЦК компартии Азербайджана В. Поляничко и генерал внутренних войск В. Сафонов. Это, кроме всего прочего, нужно было для того, чтобы возбудить в христианском населении Карабаха антирусские настроения. Ибо эти, прямо скажем, изверги просто злодейски бесчинствовали в Карабахе и особенно в Степанакерте.

Мало кто знает и о том, почему это всего год просуществовал Комитет особого управления, заменивший, согласно указу Горбачева, и партийную, и советскую власть в Карабахе. Дело в том, что Комитет этот, возглавляемый А. И. Вольским, прямо подчинялся Москве. Мы, народные депутаты СССР, неоднократно предупреждали Горбачева, что Баку непременно пойдет на самые страшные провокации с целью ликвидации Комитета Вольского. Однако, как известно, Горбачев не умел слушать и любой совет для него был как об стенку горох. И не пришлось долго ждать этой самой провокации, переросшей в настоящий геноцид армян в Баку в январе 1990 года. Думаю, вовсе не случайно в такой ситуации, вместо наказания организаторов геноцида, Горбачев подписал указ о введении чрезвычайного положения не в Баку, где проливалась кровь, а в Карабахе. При

этом он своим указом заодно и упразднил Комитет Вольского. Так сказать–что и требовалось доказать.

Создалась ситуация, при которой мало кто сомневался, что дни Карабаха сочтены. Поляничко и Сафонов каждый день докладывали своим боссам не в Москве, а в Баку о том, как на глазах у всего мира просто погибает Карабах. И все это происходило на фоне агонизирующего СССР. Хаос в некогда могущественной державе привел к тому, что Советская армия, выйдя из-под политического руководства Центра, стала неотвратимо разлагаться. Жалкие азерские бандформирования без хлопот могли разоружать целые войсковые подразделения и полки. Началась просто-таки цепная реакция, которая рано или поздно должна была привести к чудовищному взрыву.

И в этой смертельно опасной ситуации в Арцахе, кроме четко функционирующего, грамотно организованного подполья, возглавляемого Национальным Советом и Комитетом сил самообороны, руководимыми Сержем Саргсяном и Робертом Кочаряном, при активном участии народных депутатов СССР, членов Национального совета, рабочей группы, приходилось принимать такие неординарные меры, как национальное неповиновение, голодовки народных депутатов СССР в Москве и даже создание Правительства Нагорного Карабаха в изгнании.

Об этом я часто вспоминаю. Не раз собирался было порыться в архивах и обнародовать эту довольно интересную страницу истории нашего Освободительного Движения, нашей Святой Войны.

И вот, находясь в Тихом океане на борту парусного судна «Армения», я по электронной почте получил неожиданную весть от Гайка Котанджяна, который сообщает мне, что завершил труд, в котором во всей полноте отражается наше детище, наше общее дело. Оно и впрямь было общим. Правда, делом–строго конфиденциальным. Активную роль в его организации сыграл руководитель Штаба по Нагорному Карабаху при Правительстве Армении, позже–советник Президента РА по национальной безопасности Ашот Манучарян. Забегая вперед, скажу, что в рамках Правительства в изгнании мы проводили огромную работу особенно в Москве–в официальных правительственных кругах.

Думаю, об этой работе расскажет Гайк в своей книге, мне же хотелось хотя бы вкратце рассказать о самом авторе. Дело в том, что в Правительстве в изгнании, действовавшем с апреля до конца де-

кабря 1991 года, было три министра: Национальной безопасности, Юстиции и Иностранных дел. Министром безопасности был назначен Мариус Юзбашян, Юстиции–Юрий Барсегов. А вот Министром иностранных дел я предложил назначить Гайка Котанджяна. Это было время, когда безнаказанно убивали армян не только азербайджанские омоновцы, но и солдаты внутренних войск. Помнится, чаша терпения переполнилась в день, когда солдаты в упор расстреляли замечательного скульптора, автора памятника жертвам землетрясения в Спитаке, отца трех малышей Спартака Акопяна. Я тогда выступил как народный депутат СССР на сессии Верховного Совета Армении и предложил создать для расследования этого преступления специальную комиссию во главе с депутатом Верховного совета Армянской ССР Гайком Котанджяном. Для этого у меня были веские основания. Дело в том, что бывший первый секретарь ЦК комсомола республики в разгар начавшегося Карабахского движения два года возглавлял партийную организацию Разданского района, где почти половину населения составляли выходцы из Арцаха и Гардманка, не говоря уже о том, что именно при Гайке там нашли приют многие беженцы, пережившие трагедию Сумгаита, и все они были обустроены. Было учтено и то, что Гайк после Раздана работал инспектором при первом секретаре ЦК компартии Армении и не раз официально выезжал в осажденный Арцах, вступая в контакты с руководством Комитета особого управления.

Как сейчас помню, в моей депутатской комнате в Москве возникла идея сменить тему докторской диссертации Котанджяна, которая уже практически была готова к защите. В связи с тем, что он был командирован Москвой во фронтовой Афганистан в качестве советника–посланника ЦК КПСС, диссертация соответственно отражала афганскую проблему. И вот тему "Политология региональных войн на примере Афганистана" заменили прямо в моей комнате на "Этнополитология консенсуса-конфликта: цивилизационный аспект национальной безопасности". И если до этого докторант в основном общался с коллегами из Академии общественных наук при ЦК КПСС, то после изменения темы диссертации открылись двери в такие важные и влиятельные научные стратегические центры разработки безопасностной, в том числе и военно-безопасностной политики ЦК КПСС, как группы конфликтологического анализа переходных процессов перестройки СССР, Центр методологии международных исследований Дипломатической академии МИД СССР и Кафедра военно-политических наук Военной академии Генерального штаба Вооруженных сил СССР. Не трудно догадаться, какую пользу давали

нам столь действенные контакты, особенно, если учесть, что это происходило в условиях полной политико-административной и информационной изоляции Нагорного Карабаха и, я бы сказал, безнаказанного репрессивного преследования не только деятелей Национального Совета Арцаха, но и всей карабахской интеллигенции и молодежи. Приостановка каждой запланированной репрессивной акции спасала жизнь многих наших товарищей.

Конечно, работа во имя спасения Карабаха в тех тяжелейших условиях велась широкомасштабная, комплексная, при непосредственном участии правительства новой Армении и арцахского подполья, а также депутатского корпуса Армянской ССР и Арцаха. Однако нельзя забывать о важной роли конспиративных организаций и, особенно, о роли Правительства Нагорного Карабаха в изгнании.

Можно только с благодарностью приветствовать автора этой книги, Министра иностранных дел Правительства Арцаха в изгнании, генерала Гайка Котанджяна за ответственную память о тех судьбоносных временах, когда решалось будущее не только Карабаха, не только Армении и Спюрка, но и всего нашего народа.

Зорий БАЛАЯН

Борт парусника «Армения»

Тихий Океан

СЛОВО ОБ АВТОРЕ

С автором книги я познакомился на Афганской войне, в мою бытность начальником штаба–первым заместителем командующего 40-ой армии ВС СССР, которая выполняла интернациональный долг в Афганистане. За эти годы Гайк Котанджян прошел путь от аналитика и разработчика политики со статусом советника-посланника ЦК КПСС в Афганистане до генерал-майора армянских Вооруженных Сил и генеральского ранга в дипломатии–Полномочного Министра и Чрезвычайного Посланника Республики Армения.

Настоящей школой прикладного анализа, формирования стратегических оценок и разработки политики для Котанджяна стало его участие после кончины Генсека Л. Брежнева в переоценке афганской политики в конфиденциальном режиме допуска "особая папка" и доступа "всюду". Освоение сути, особенностей методов стратегических исследований и разработок в значительной мере состоялось в процессе его долгосрочной командировки в Афганистан, где ему довелось формировать Постоянно действующую межведомственную комиссию по политическому анализу и противодействию, а также координировать ее работу. В составе группы советников-посланников ЦК КПСС и специалистов из других советских учреждений Котанджян участвовал в разработке таких разделов новой политики, как методология склонения моджахедских организаций к сотрудничеству, переговоры с группировкой Ахмад-Шаха Масуда, сотрудничество советской стороны с миссией специального представителя Генсека ООН Диего Кордовеса по налаживанию диалога между конфликтующими сторонами. Гайку Котанджяну, 37-летнему кандидату философских наук, откомандированному на войну с должности Замзаводотделом науки ЦК компартии Армении, была поручена координация разработки проекта и создания первой в истории Афганистана Национальной академии наук.

Вместе с профессиональной карьерой политика, дипломата и военного Котанджян прошел школы философской, политико-психологической, конфликтологической и политолого-безопасностной научной подготовки в стационарных аспирантуре и докторантуре под крышами таких авторитетных центров Москвы, как Академия общественных наук при ЦК КПСС–Российская академия управления (ныне

РАГС при Президенте РФ), Центр методологии международных исследований Дипломатической академии СССР-РФ, Кафедра военно-политических наук Военной Академии Генштаба ВС СССР-РФ. Системная советско-российская подготовка Гайка Котанджяна в дальнейшем обогатилась академической стажировкой и переподготовкой в именитых профессиональных центрах США и Европы.

С Карабахским национально-освободительным движением автор данной книги вплотную столкнулся в 1988 году в бытность руководителем Разданского района Армении, имевшего в составе населения значительный удельный вес карабахских армян и азербайджанцев. Будучи в принципиальном политическом конфликте с руководством ЦК компартии Армении, не поддерживавшим демократизм Карабахского движения, Котанджяну довелось в феврале 1988 года руководить обустройством в пансионатах Агверана большей части жертв погромов армян в Сумгаите.

Заслугой Котанджяна следует считать то, что в этих сложных условиях он путем переговоров с представителями конфликтующих сторон не допустил столкновений между армянским и азербайджанским населением Разданского района. Более того, он первым в Армении в 1989 году организовал обмен трех тысяч азербайджанцев на такое же число бакинских армян – с юридическим обеспечением защиты их имущественных прав, благодаря чему они избегли участи других бакинцев, ставших в январе 1990 года жертвами геноцидальных действий азербайджанских властей.

К чести автора, он был одним из немногих членов ЦК компартии Армении, кто, пользуясь перестроечным принципом гласности, уравновешенными выступлениями принимал постоянное участие в многотысячных митингах Карабахского движения в городах Раздан и Чаренцаван и, что было в то время очень важно,– по союзному телевидению. Заслуживают внимания многочисленные конструктивные публикации Котанджяна по Карабахской проблеме в армянских газетах, а также в являвшихся интеллектуальными трибунами перестройки газете "Московские новости", центральных журналах "Огонек" и "Новое время".

Гайк Котанджян, в бытность Инспектором при Первом секретаре ЦК компартии Армении, членом ЦК и депутатом Верховного Совета Армянской ССР, стал политическим куратором Карабахского процесса с позиций перестройки. Дополняя исследование конфликтных процессов в Армении и Азербайджане контактами с представите-

лями демократического крыла перестройки в Москве, автор настоящей книги в 1989–1990 годах фактически стал головным разработчиком официального аналитического материала по Карабахскому процессу для руководства Армении. Представление о политико-правовой сути его закрытых аналитических записок, посвященных Карабахскому процессу, можно составить по публикуемым в данной книге выступлениям на сессиях Верховного Совета Армянский ССР, а также в республиканской и союзной печати.

Гайку Котанджяну было поручено в составе Всесоюзного штаба в г. Ленинакане (ныне Гюмри) осуществлять политическое руководство эвакуацией и обустройством в домах отдыха и санаториях СССР населения, пострадавшего от землетрясения в Армении 1988 года. Посредством вовлечения в активную работу аппарата Всесоюзного Штаба по эвакуации пострадавших от землетрясения семей под его крылом нашли защиту избежавшие ареста активисты Комитета Карабах.

Краткий очерк об авторе книги был бы неполным, если бы мы не отметили его весомое участие в разработке и практическом укреплении политико-безопасностных основ Вооруженных сил независимой Армении. Я с уважением и теплотой вспоминаю о патриотической заинтересованности первых посреднических консультаций Гайка Котанджяна со мной в 1991 году в Москве на предмет возможности моего приглашения в Ереван для оказания профессиональной помощи в создании Вооруженных Сил только что обретших независимость Армении и Нагорного Карабаха.

Вот краткая характеристика его вклада в строительство системы оборонно-безопасностной политики РА: авторство и издание разработки "Основы военной политики Республики Армения: "Военно-политический аспект национальной безопасности" под грифом основанного им отдела Военной политики Минобороны (1992); создание военно-научного журнала "Айкакан банак" (1994); разработка системы военно-дипломатической службы МО РА с учреждением и руководством первого военного офиса РА в США (1995–2002); создание Института национальных стратегических исследований (ИНСИ) МО РА (2003–2005), аналитико-прикладного журнала ИНСИ МО РА "Рабочие тетради" (2006) и первого в истории Вооруженных Сил Армении Специализированного ученого совета по присуждению докторских степеней в области политологии национальной безопасности (2009).

Важным этапом теоретико-методологической и научно-организаторской деятельности Гайка Котанджяна следует считать научное руководство межведомственным процессом разработки первой в истории Армении Стратегии национальной безопасности, возглавляемым Сержем Саргсяном (2004–2007), а также привнесение в политическую культуру Армении современной американской методологии межведомственной разработки проектов и документов стратегического калибра. О профессиональной требовательности автора к себе уже в зрелые годы свидетельствует принятие в 2008 году Европейским Центром им. Дж. Маршалла решения о его зачислении по итогам научной деятельности в список своих лучших выпускников.

Генерал-лейтенант
ВС СССР, РФ
23.09.2009 г.

Тер-Григорьянц
Норат

СУММА НУЛЕЙ ПЛЮС ЕДИНИЦА*

Общественный застой всегда уныл и тягостен своим единообразием. Показное единомыслие, бюрократическая регламентация поведения, уравниловка не только в оплате труда, но и в оценке личных достоинств человека – «незаменимых людей у нас нет», – принципиальная, так сказать, обезличенность общественной жизни – такова повседневная картина «застойного бытия».

Революционные эпохи, напротив, поражают богатейшим разнообразием событий, ситуаций, человеческих поступков. Личность обретает свои суверенные права, начинает активно действовать и вместе с тем требовать уважения к себе, внимания, понимания. Между тем годы застоя приучили нас к плоской однозначности оценок. А в жизни часто случается, что ситуации, внешне похожие, ситуации-близнецы, на самом деле имеют прямо противоположный смысл. Надо переучиваться, но переучиваться трудно еще и потому, что противники перестройки заинтересованы в такой однозначности. Ярлык – их оружие.

По мнению большинства, выходило, что пленум имеет дело с типичным случаем «критики слева». Члены ЦК республиканской Компартии, обвинявшие Гайка Котанджяна в амбициозности, очень прозрачно намекали тем самым на схожесть их ситуации с той, которая возникла на октябрьском Пленуме ЦК КПСС. Это, дескать, ситуации-близнецы.

На январской встрече с руководителями средств массовой информации, идеологических учреждений и творческих союзов Михаил Горбачев сказал: «Нас нередко критикуют: одни – справа, другие – слева. Последние говорят, что перестройка остановилась, призывают к более решительным мерам, к перетряске кадров и тому подобному. Это, в частности, проявилось и на октябрьском Пленуме ЦК».

*На октябрьском Пленуме, как мы помним, был осужден авангардизм**. Но консерватизм не был бы консерватизмом, если бы не постарался*

* «Московские новости», 7 февраля 1988 г.

извлечь из этого события свою корысть. Тем более что консерватизм и авангардизм при всем различии словесных одежд на деле, как известно, смыкаются.

Недавно «Правда» поместила статью «Суд совести, или Кое-что из жизни в Армении». В ней рассказывалось, как на двух прошлогодних пленумах ЦК Компартии республики выступал член ЦК, первый секретарь Разданского райкома партии Гайк Котанджян. Он говорил о коррупции и протекционизме, захлестнувших разные сферы жизни в Армении. О «теневой» экономике, принявшей огромные размеры. О том, что трудящиеся республики постоянно сталкиваются с социальной несправедливостью, правовой и моральной незащищенностью от коррупции.

Последний – декабрьский – пленум ЦК Компартии республики оба выступления Гайка Котанджяна осудил, признал их ошибочными и необоснованными. «Это демагогия, за которой личные амбиции и карьеристские побуждения!» – таков был вывод большинства ораторов, КПСС. Это, дескать, ситуации-близнецы.

Нет, это не так, это ситуации-антиподы. В московском «эпизоде» мы имели дело с кризисом политических иллюзий, будто бы одним энергичным и честным руководством сверху, то есть «очищенными», но все-таки административными методами можно добиться революционного обновления общества.

Это был драматический эпизод самой перестройки. В армянском «эпизоде» мы имеем дело с протестом против господства самих административно-командных методов.

К чести Гайка Котанджяна, он не капитулировал перед фактом «консолидации номенклатурных лиц – противников перестройки» – главной силы механизма торможения в республике. Он мужественно вступил в единоборство с этой силой. И остался буквально в «одиночестве меньшинства».

«Большинство всегда право», - этим, казалось бы, очень демократическим, коллективистским принципом часто прикрывался и все еще прикрывается самый махровый произвол бюрократа, самая последовательная, если так можно сказать, беспринципность. «Что важ-

** Октябрьский пленум ЦК КПСС 1987 г. обнажил бескомпромиссную борьбу за власть между М. Горбачевым и Б. Ельциным *(Г. С. К.)*.

нее – коллектив или личность?» – такой чисто риторический для недавних времен бюрократизированного, а частенько и коррумпированного «коллективизма» вопрос задает в первом номере журнала «Коммунист» философ Игорь Кон и отвечает: «Разумеется, коллектив, но только если он состоит из личностей. Сумма единиц всегда больше единицы, а сумма нулей всегда равняется нулю».

Никогда еще новая идея не становилась сразу достоянием большинства. В этом смысле большинство не раз бывало неправо: Нынешняя перестройка тоже начата по инициативе меньшинства, выразившего коренные интересы всего общества. Потребовалось тем не менее время, потребовались настойчивые усилия, чтобы идеи обновления начали «овладевать» большинством.

Судя по статье «Правды», эти идеи еще не освоены большинством членов ЦК Компартии Армении. Это «послушное большинство» предпочитает оставаться суммой нулей даже после того, как среди них появилась единица. Такая «арифметика» вопиюще противоречит духу времени.

Дмитрий КАЗУТИН

РАЗДЕЛЕННАЯ БОЛЬ*

...Удалось, хоть мельком (не до интервью!), побеседовать в первые же, самые тяжелые для Ленинакана сутки с Гайком Саркисовичем Котанджяном, бывшим первым секретарем Разданского райкома партии, а ныне парторганизатором-инспектором ЦК Компартии Армении. Да, именно с тем Котанджяном, чьим смелым и рискованным для недавнего времени поступком восхищалась пару лет назад вся честная Армения. Его принципиальное, аргументированное выступление на одном из пленумов ЦК КП Армении с нелицеприятной персональной критикой в адрес тогдашнего первого секретаря ЦК Демирчяна навлекло на него массу нападок и угроз, вызвав «вельможный» гнев всего окружения «первого». И трудно сказать, как бы сложилась судьба Котанджяна, если бы его не поддержала в те дни газета «Правда».

С первых часов землетрясения Гайк Саркисович круглосуточно организовывал спасательные работы, заботился о создании элементарных условий жизни для оказавшихся без крова, распределял на самые горячие участки оставшихся в живых мужчин. Из 46 предприятий – почти все разрушены. К счастью, большинство женщин оперативно были эвакуированы вместе с детьми в санатории и дома отдыха страны.

– Только коллективной работой можно отвлечь человека от горя...

Произнес слова эти тихо, рассудительно, словно размышляя вслух. Тщательно выбрит, в свежей рубашке – и это в городе, утонувшем в дыму и пыли! Внутренне подтянут, пунктуален, скромен. Мне он показался собирательным образом настоящего партийного работника, к которому тянутся люди, доверяясь ему полностью, видя в нем единомышленника, человека дела. Громкими речами все уже сыты по горло. Словоблудие отдельных «функционеров» уже не только не воспринимается, но и вызывает обратный эффект. Помню негодующую реакцию собравшихся у телевизора в холле гостиницы «Эрибуни», когда с экрана полилось монотонное, словно тщательно отре-

* Из книги *С. Проколчук.* Разделенная боль. Киев, 1989, сс. 43–44.

петированное перед зеркалом выступление одного из руководителей республики, в котором не было ни искреннего сострадания, ни конкретных, взвешенных предложений.

Котанджян–прямая противоположность некоторым таким «златоустам», которые не выдержали испытания делом в первые же недели после землетрясения. Людей раздражали их позерство, самолюбование, стремление переложить ответственность на других, приукрасить истинную картину, притушить остроту проблемы…

Станислав ПРОКОПЧУК

О ПРАВИТЕЛЬСТВЕ В ИЗГНАНИИ НАГОРНОГО КАРАБАХА

О ПРАВИТЕЛЬСТВЕ В ИЗГНАНИИ НАГОРНОГО КАРАБАХА
(апрель – декабрь 1991 г., Москва)

В январе 1990 года вслед за началом погромов против армянского населения Баку[1] с целью подавления проявлений национально-освободительного движения карабахского армянства в Нагорно-Карабахской Автономной Области под руководством второго секретаря ЦК компартии Азербайджана Виктора Поляничко и возглавляемого им Оргкомитета был установлен коммунистический военно-административный режим чрезвычайного положения[2]. В связи с вовлеченностью партийно-советских органов НКАО в руководство национально-освободительным движением решением ЦК КП Азербайджана в НКАО были распущены представительные партийные и советские руководящие органы всех уровней[3], закрыты СМИ. В отношении освещения обстановки в НКАО в средствах массовой информации СССР, вопреки политике гласности перестройки, была установлена политическая цензура ЦК КПСС.

В апреле 1991 года началась карательная войсковая операция "Кольцо" – часть разработанного в Баку и Москве плана разоружения вооруженных формирований в Карабахе, депортации армянского населения из Северного Арцаха и устрашения армян Нагорного Карабаха угрозой применения военной силы. Советские войска, азербайджанские силы милиции и отряды спецназа начали атаку на армянские села, окружающие Карабах с севера. В результате операции "Кольцо", продолжавшейся до июля 1991 года, было подвергнуто этнической чистке все армянское население сел Северного Арцаха, примыкающего к Нагорному Карабаху.

В обстановке репрессий Национальный Совет Нагорного Карабаха был вынужден уйти в подполье. Защиту интересов армянского населения Нагорного Карабаха по согласованию с руководством Карабахского национально-освободительного движения и решению Правительства Армянской ССР, возглавляемого Вазгеном Манукяном, в определенной мере взял на себя Чрезвычайный Штаб по Нагорному Карабаху при Правительстве Армении[4]. В Степанакерте в тесном сотрудничестве со Штабом при Правительстве Армении в вынужденной глубокой конспирации действовал Чрезвычайный штаб Арцаха под руководством Роберта Кочаряна и Сержа Саргсяна.

В условиях полной политико-административной и информационной изоляции Нагорного Карабаха и преследования его национальных деятелей с целью защиты интересов карабахского армянства в соответствующих партийных и государственных органах СССР по поручению Правительства Армянской ССР действовавшим при нем Штабом по Нагорному Карабаху по согласованию с руководителями Чрезвычайного Штаба Арцаха было принято решение о создании Правительства Нагорного Карабаха в изгнании. Состав Правительства было решено сформировать из высококвалифицированных специалистов, владеющих профессиональными навыками участия в формировании стратегических оценок и решений, а также личными контактами с влиятельными представителями политического истеблишмента СССР периода перестройки с использованием ее демократических ресурсов. Миссию данного Правительства было решено осуществлять преимущественно в Москве в режиме строгой конспирации, автономности деятельности министров при делегированности им чрезвычайных полномочий по принятию самостоятельных решений, исходя из развития политико-безопасностной обстановки вокруг Нагорного Карабаха[5].

Правительство в изгнании Нагорного Карабаха действовало с апреля по декабрь 1991 года в составе трех министров: Министра иностранных дел, Министра национальной безопасности и Министра юстиции. Деятельность министров осуществлялась путем использования обладаемых и создаваемых ими легальных профессиональных ролей в государственных кругах и созданных в период перестройки влиятельных неправительственных профессиональных сообществах Москвы в области внешней политики, внешнеполитической информации и политологии национальной безопасности, государственной и военной безопасности, а также правовой политики.

Министрам Правительства в изгнании, ввиду сложности переходного периода и ограниченности ресурсов вновь формируемых национальных властей Армении, было предложено самим создавать профессиональные ниши (крыши) для ресурсного обеспечения своей деятельности в рамках гибкостей и свобод действовавших в тот период политико-правовых инструментов катастрофически завершающегося этапа перестройки СССР. Вследствие требований строгой конфиденциальности и отсутствия централизованного финансирования из Армении исключалось наличие аппаратов министерств. Координация деятельности министров Правительства в изгнании на начальном этапе осуществлялась в индивидуальном доверительном формате Ашотом Манучаряном в его бытность Начальником Штаба по Нагорному

Карабаху при Правительстве Армянской ССР и его полномочными представителями.

В качестве кандидатов в члены Правительства в изгнании Нагорного Карабаха были предложены кандидатуры: бывшего Председателя КГБ Армянской ССР, ранее руководившего подразделением "С" агентурной разведки ПГУ КГБ СССР генерал-лейтенанта Мариуса Юзбашяна–Министром национальной безопасности; бывшего Советника-посланника ЦК КПСС в Афганистане, представлявшего в составе ЦК КП Армении политическую линию перестройки[6] первого секретаря Разданского РК КП Армении, старшего научного сотрудника и докторанта Академии общественных наук в области политологии национальной безопасности Гайка Котанджяна–Министром иностранных дел; доктора юридических наук, профессора члена Комиссии международного права Генеральной Ассамблеи ООН Юрия Барсегова–Министром юстиции.

Важно заметить, что все три министра действовали в соответствии с нормами партийно-государственной деятельности организаций, в составе которых они реализовывали свою профессиональную деятельность в крайне сложный период дезинтеграции СССР и разрушения его единого политико-правового пространства. Другими словами, данные деятели, защищая интересы безопасности армянского населения Нагорного Карабаха, действовали как полноправные члены переживавших кризисный этап перестройки союзных организаций, в которых они исполняли роли, совокупность которых и составляла "зону ответственности" и обеспечивала содержание деятельности каждого из трех министров.

Занять конспиративный пост Министра иностранных дел Правительства в изгнании Нагорного Карабаха в мою бытность докторантом и старшим научным сотрудником Академии общественных наук при ЦК КПСС было предложено Народным депутатом СССР Зорием Балаяном в начале апреля 1991 года в резиденции армянского депутатского корпуса в гостинице "Москва". Замысел Зория Балаяна был нацелен на развертывание в дополнение к возглавляемым им парламентским акциям в Москве профессиональных политико-административных и аналитических усилий по преодолению блокады Карабаха. Данное предложение было закреплено на последовавшей апрельской доверительной встрече в Москве, запрошенной от имени руководства Армении представителем Штаба по Нагорному Карабаху Правительства Армянской ССР, позднее заместителем Главного советника Президента Армении, подполковником госбезопасности Ваганом Авакяном.

Предложение было обосновано тем, что автор, возглавляя в 1987-1989 годах второй по совокупной мощи среди районов Армении Разданский район, организовал обустройство жертв сумгаитских погромов 1988 года в домах отдыха района, путем переговоров пресек столкновения между армянским и азербайджанским населением[7]. Была отмечена беспрецедентная организация системного сбора следственных показаний у армянских жертв сумгаитских погромов в пансионатах Агверана[8]. Другими аргументами были опыт внешнеполитической службы автора Советником-посланником ЦК КПСС в воюющем Афганистане, его работа политическим куратором Карабахского процесса[9], ответственным за политический анализ Карабахского конфликта, разработка политико-правовового аспекта Карабахского референдума, а также организация эвакуации и обустройства населения из зоны землетрясения на севере Армении в 1988–1989 годах–в бытность Инспектором при Первом секретаре ЦК КП Армении, членом ЦК и депутатом Верховного Совета Армянской ССР.

На завершающем этапе миссии в ноябре-декабре 1991 года координация деятельности автора в должности Министра иностранных дел Правительства в изгнании Нагорного Карабаха с планами нового руководства Армении осуществлялась Главным советником по национальной безопасности Президента Армянской ССР Ашотом Манучаряном, его заместителями Ваганом Авакяном и Эдуардом Симонянцем, а также Постоянным представителем Правительства Армянской ССР при Правительстве СССР Феликсом Мамиконяном.

Конспиративную миссию Министра иностранных дел Правительства в изгнании Нагорного Карабаха с апреля по декабрь 1991 года в Москве мне в соответствии с замыслом довелось осуществлять путем легального приобретения определенного спектра профессиональных ролей, в своей совокупности обеспечивающих защиту интересов безопасности Нагорного Карабаха посредством оказания влияния на формирование политики руководства СССР в отношении этнополитических конфликтов. С этой целью, во-первых, пришлось изменить тему моего диссертационного исследования с "Политология региональных войн на примере Афганистана" на "Этнополитологические проблемы национальной безопасности. Цивилизационный анализ "консенсуса–конфликта"".

Изменение темы докторской диссертации легализовало привлечение к сотрудничеству с основной базой докторантуры – Академией общественных наук при ЦК КПСС таких влиятельных стратегических центров разработки внешней, безопасностной, в том числе военно-безопас-

ностной, политики ЦК КПСС, как Центр методологии международных исследований Дипломатической академии МИД СССР, Кафедра военно-политических наук Военной академии Генерального штаба ВС СССР и Объединенный партком Вооруженных Сил СССР. В качестве таковых были привлечены также ряд таких влиятельных неправительственных центров стратегических исследований, профессионально обслуживавших перестройку, как Внешнеполитическая ассоциация СССР, Фонд национальной и международной безопасности, Российская ассоциация теории моделирования международных отношений, Правление Социологической ассоциации СССР. Особое место среди данных ниш заняла должность политического обозревателя по Закавказью в еженедельном печатном органе Верховного Совета РСФСР "Россия", представлявшем политическую линию Бориса Ельцина.

Таким образом, согласование с ЦК КПСС расширения методологической базы докторской диссертации автора в исключительно актуальной области этнополитологии национальной безопасности дало возможность максимально сопрячь ход его диссертационного исследования под крышами целого ряда учреждений, осуществлявших научную подпитку ЦК КПСС при подготовке политико-безопасностных решений в отношении региональных конфликтов в СССР, с миссией Министра иностранных дел Арцаха. Другими словами, в период, предшествовавший распаду СССР, чреватому катастрофическими последствиями для безопасности Нагорного Карабаха и Армении, автор включился в деятельность государственных и созданных перестройкой неправительственных профессиональных сообществ, обеспечивающих стратегический контекст защиты безопасности Арцаха.

Включение автора в группы стратегических исследований, работавших на научную поддержку перестройки, было реализовано в кризисный период, непосредственно предшествовавший срыву замысла руководства ЦК КПСС о заключении нового Союзного договора со всеми союзными республиками по итогам проведения референдума. Одним из инструментов политико-правового трансформирования СССР, в том числе статуса Армении и Нагорного Карабаха, в процессе заключения Союзного договора в данный сложный период рассматривался Закон СССР от 3 апреля 1990 года «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из состава СССР».

Для осуществления стратегии защиты интересов безопасности населения Нагорного Карабаха мне при поддержке друзей и коллег довелось создать и исполнять ряд нижеследующих профессиональных ролей, содействовавших политологической, политико-правовой и политико-информационной поддержке самоопределения народов СССР с позиций перестройки[10]:

- *старший научный сотрудник* руководимого доктором философских наук, профессором социологии Жаном Тощенко *Центра социологических и социально-психологических исследований Академии общественных наук при ЦК КПСС*[11], осуществлявшего в сотрудничестве с Центром политологических исследований той же Академии стратегические исследования переходных политических процессов перестройки[12];

- *аналитик группы разработчиков Всесоюзных политико-безопасностных проектов "Конфликт" и "Стабильность" Центра методологии международных исследований Дипломатической академии СССР–РФ*, возглавляемого доктором юридических наук, профессором международного права Эдуардом Скакуновым. Центр занимался исследованием теоретико-методологических и научно-прикладных политико-безопасностных проблем взаимообусловленности внутренней и внешней политики перестройки СССР на ее завершающем этапе[13]. Данные темы по заказу ЦК КПСС разрабатывались с 1990 года в процессе создания Закона СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из состава СССР», разработки Союзного референдума и подготовки нового Союзного договора. Автор в качестве докторанта ЦК КПСС включился в проекты с апреля 1991 года – с начала исполнения обязанностей Министра иностранных дел Правительства в изгнании Нагорного Карабаха;

- *ученый секретарь Российской ассоциации теории и моделирования международных отношений (РАТММО)*, учрежденной Центром методологии международных исследований Дипломатической академии МИД СССР, Государственным Комитетом РСФСР по национальным отношениям для угибчения академического сотрудничества со Школой государствоведения им. Дж. Кеннеди Гарвардского университета и другими независимыми неправительственными центрами стратегических исследований. Президентом–основателем РАТММО стал доктор юридических наук, профессор международного права Дипломатической академии МИД СССР (далее – МИД РФ) Эдуард Скакунов, направлявший деятельность Ассоциации на междисциплинарные политико-безопасностные изыскания проблем взаимообусловливания внутриполитических и международных отношений в процессе перестройки СССР:

- *политический обозреватель по Закавказью печатного органа Президиума Верховного Совета Российской Федерации "Россия"* со служебными командировками в зоны этнополитических конфликтов и представлением аналитических докладных записок;
- *научный консультант по конфликтному анализу Внешнеполитической ассоциации СССР* – в бытность Президентом Ассоциации – Эдуарда Шеварднадзе и руководителем Центра Ассоциации по конфликтному анализу Эмиля Паина – с выездами в зоны региональных вооруженных конфликтов;
- *эксперт Российского Фонда национальной и международной безопасности* под руководством генерал-майора Леонида Шершнева. С помощью военных экспертов Фонда автор – Министр иностранных дел Правительства в изгнании Нагорного Карабаха – вошел в сотрудничество с группой анализа проблем стабильности и безопасности кафедры военно-политических наук Военной академии Генерального штаба ВС РФ[14];
- *член Правления Социологической ассоциации СССР*, в данный период занимавшейся преимущественно политико-социологическими исследованиями переходных процессов завершающего этапа перестройки;
- *консультант Объединенного парткома ВС СССР* (кратковременно – до завершения путча в Москве, в бытность секретарем Всеармейского парткома КПСС Генерала Михаила Суркова[15]).

Важно отметить, что конечным рубежом миссии Правительства Нагорного Карабаха в изгнании стал референдум в Нагорном Карабахе, проведенный 10 декабря в соответствии с Законом СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из состава СССР» в период его правоприменения – до Алма-Атинской Декларации от 21 декабря 1991 года об официальном роспуске СССР.

В дальнейшем аппарат Советника по национальной безопасности Президента РА предлагал использовать опыт конспиративного (нелегального) Правительства Нагорного Карабаха в изгнании при формировании вновь создаваемого Правительства Нагорно-Карабахской Республики. В проект состава первого легального Правительства НКР в начале 1992 года были включены в тех же должностях все три министра Правительства в изгнании (Мариус Юзбашян-Министр национальной беззопасности, Гайк Котанджян – Министр иностранных дел, Юрий Барсегов – Министр юстиции). Однако члены нелегального Кабинета в связи с распадом СССР, в политико-правовом поле перестройки которого им довелось решать задачи конспиративной защиты права карабахского армянства на самоопределение, и реализацией данного права путем создания легитимного НКР сочли свою миссию завершенной.

По просьбе представителей администрации Президента Армении[16] миссию Министра иностранных дел Правительства в изгнании Нагорного Карабаха с октября по декабрь 1991 года автор завершил успешным проведением доверительных переговоров по приглашению бывшего Замначальника Штаба Главкомата Сухопутных войск СССР генерал-лейтенанта Нората Тер-Григорьянца[17] в Армению для профессионального руководства строительством национальной армии в Армении и Карабахе в должности Командующего ВС РА (по приезду он был назначен первым заместителем Министра Обороны). В дальнейшем переговоры по приглашению генерала Тер-Григорьянца фактически продлили мои услуги, начатые в роли конспиративного Министра иностранных дел, до марта 1992 г. – за пределы сроков формирования правительства НКР по итогам декабрьского референдума 1991 года (продление исполнения обязанностей Министра иностранных дел Нагорного Карабаха было предложено аппаратом по национальной безопасности Президента РА).

Кроме решения автором политико-безопасностных задач в процессе участия в нелегальном Кабинете министров Нагорного Карабаха в апреле – декабре 1991 года, своеобразным итогом теоретико-методологических и научно-прикладных составляющих миссии Министра иностранных дел правительства в изгнании Нагорного Карабаха стали монографии и разработки в области политологии национальной безопасности, конфликтного анализа и военной политики[18]. Была решена задача также трансформации диссертационного исследования автора из области "политологии Афганской войны" в область карабахоориентированной "этнополитологии консенсуса-конфликта" с защитой докторской диссертации по политологии национальной безопасности уже в "демарксизированной" Академии ЦК КПСС, трансформированной в Академию управления при Президенте РФ (ныне – Российская академия государственной службы при Президенте РФ).

Вовлеченность автора в разработку политико-безопасностных, в том числе конфликтологических, проблем воюющего Афганистана, перестройки СССР и Нагорного Карабаха в определенной мере обусловила его приглашение Первым заместителем Министра Обороны генерал-лейтенантом Норатом Тер-Григорьянцем в процесс разработки военно-политических основ Вооруженных Сил вновь создаваемой независимой Республики Армения.

В заключение можно заметить, что важность замысла лидеров национально-освободительного движения Арцаха и Армении по созданию Правительства в изгнании Нагорного Карабаха была обусловлена пониманием смертельных угроз безопасности Арцаху, создаваемых катастрофическими неопределенностями в развитии политических процессов на территории СССР, в зонах ответственности Организации Варшавского договора и НАТО, а также в мире в целом.

В определенной мере именно в результате экспертной помощи министров Правительства в изгнании, их участия в формировании оценок, а также разработке решений соответствующие руководящие союзные учреждения по мере возможности ограждались от ошибок в отношении Нагорного Карабаха. Данный кризисный политический консалтинг осуществлялся на труднопредсказуемом с точки зрения безопасностных перспектив бывших союзных республик этапе распада СССР, в предверии образования сообщества новых независимых национальных государств.

Представление о стратегических масштабах политической неопределенности и безопасностных угроз Карабаху и Армении в период деятельности Правительства в изгнании может дать перечисление лишь таких внутриполитических веховых событий в процессе разрушения коммунистического режима в СССР, как срыв Союзного референдума, авантюра ГКЧП, несостоявшийся Союзный договор по трансформации СССР в конфедерацию, фактическая потеря контроля ЦК КПСС над Вооруженными силами и спецслужбами СССР на завершающей фазе перестройки, объявление Арменией национальной независимости, референдумы по самоопределению РА и НКР и наконец – распад СССР.

Гайк КОТАНДЖЯН

Июль–август 2009 г.
Вашингтон–Ереван

ИСТОЧНИКИ:

[1] См. "PRELUDE TO CONFLICT: Events Leading to the Defense of Karabagh". Armenian National Committee of America. Eastern Region (http://www.anca.org/press_releases/press_releases.php?prid=65).

[2] 12 января 1989 г. Президиум Верховного Совета СССР принял Указ "О введении особой формы управления в НКАО Азербайджанской ССР" с созданием Комитета особого управления (КОУ) под руководством назначенного со стороны ЦК КПСС Аркадия Вольского, совмещавшего функции первого секретаря обкома КПСС и председателя облсовета – с прямым подчинением КОУ союзным центральным партийным и советским органам.

16 августа 1989 г. Съезд народных представителей по образцу Национального Совета, существовавшего в Карабахе в 1918–1920 гг., образовал Национальный Совет Нагорного Карабаха и НКАО провозгласил независимым союзным субъектом.

28 ноября 1989 г. в условиях непрекращающихся многотысячных митингов и демонстраций в Ереване, когда по сути в осаде оказалось здание Верховного Совета Армянской ССР, было принято постановление Верховного Совета Армянской ССР и Национального Совета Нагорного Карабаха "О воссоединении Армянской ССР и Нагорного Карабаха".

В период антиармянских погромов в Баку 15 января 1990 г. с упразднением Москвой КОУ вся власть в Нагорном Карабахе была передана сочетавшему партийные и административные функции "оргкомитету", который представлял правительство Азербайджана, но возглавлялся назначенным со стороны ЦК КПСС 2-м секретарем ЦК Компартии Азербайджана В. Поляничко (убит в результате террористического акта в Северной Осетии 1 августа 1993 г., в бытность главой временной администрации в зоне осетино-ингушского конфликта). Юридическим основанием для использования чрезвычайных мер послужил Указ Президиума Верховного Совета СССР от 15 января 1990 г. "Об объявлении чрезвычайного положения в НКАО и некоторых других районах".

Оргкомитету были предоставлены широкие репрессивные полномочия–вплоть до массовых депортаций (в вышупомянутом Указе органам государственной власти и управления предоставлялось право "временно выселять граждан из районов, опасных для проживания, с предоставлением им других жилых помещений"–ст. 2, ч. 5). По сути это был орган ничем не ограниченной коммунистической военно-административной диктатуры, в своих действиях руководствовавшийся инструкциями, непосредственно получаемыми из ЦК КПСС и ЦК Компартии Азербайджана. Под предлогом проверки паспортного режима и разоружения незаконных формирований производились внесудебные расстрелы, массовые аресты, этнические чистки целых армянских районов.

[3] Деятельность областного совета НКАО была приостановлена ранее – в связи с созданием КОУ НКАО 12 января 1989 г. согласно Указу Президиума Верховного Совета СССР "О введении особой формы управления в НКАО Азербайджанской ССР". Одновременно решением ЦК КПСС была приостановлена деятельность Нагорно-Карабахского обкома КП Азербайджана.

[4] Штаб по Нагорному Карабаху при Правительстве Армянской ССР возглавлял Ашот Манучарян, в дальнейшем–после президентских выборов 16 октября 1991 года–ставший Главным советником по национальной безопасности Президента Армении.

[5] "Вокруг Нагорного Карабаха"–определение, фигурировавшее в документах ЦК КПСС и отражавшее манипулятивность политики руководства СССР по разрешению Карабахской проблемы.

[6] См. "CONFLICT, CLEAVAGE AND CHANGE IN CENTRAL ASIA AND THE CAUCASUS". By *Karen Dawisha, Bruce Parrott*. 1997, "Google Books. Political Science" (http://books.google.com/books?id=XvMfeIVY71sC&pg=PA90&lpg=PA90&dq=Hayk+Kotanjian+perestroika&source=bl&ots=SZtApaA3tB&sig=BYvRwrDoeWrQM5oFq_WpWFkCt8Q&hl=en&ei=JJeISIr3GZKutgemtjnDA&sa=X&oi=book_result&ctresult&resnum=2#v=onepage&q=&f=false).

[7] Успеху переговоров с азербайджанской стороной в значительной мере содействовала помощь прикрепленных ЦК КПА к Разданскому району Первого заместителя Председателя Совета министров Армянской ССР Владимира Мовсесяна и Председателя Потребкооперации Армянской ССР Мурада Мурадяна.

[8] Данная следственная регистрация свидетельств геноцидальных преступлений против армянского населения Сумгаита была организована в 1989 году по молчаливому согласию между автором – Первым секретарем Разданского РК КПА, Главным прокурором Армянской ССР Суреном Осипяном и Заведующим Отделом административных органов ЦК КПА Мавром Давтяном, несмотря на негативное отношение ЦК КПСС. В настоящее время данный свод материалов является единственным в Армении систематическим документальным источником свидетельств по Сумгаитским антиармянским погромам.

[9] 15 октября 1989 года на заседании внеочередной десятой сессии Верховного Совета Армянской ССР одиннадцатого созыва была обсуждена информация, полученная от Национального Совета Нагорного Карабаха и Комитета особого управления НКАО. В информации отмечалось, что 10 октября 1989 года после двух месяцев несения службы в НКАО, согласно плану, производилась очередная замена подразделений внутренних войск МВД СССР. Свердловское пожарно-техническое училище направлялось из города Шуши в аэропорт Кировабада для убытия на место постоянной дислокации в г. Свердловск. Из колонны военнослужащих МВД СССР в центре города Степанакерт был открыт огонь по безоружным людям, в результате чего 6 человек пострадали, один из них – Спартак Акопян скончался. Армянские депутаты потребовали дать политическую оценку этому инциденту как одному из звеньев в цепи политических акций, осуществляемых Азербайджаном для подавления воли и запугивания армянского населения НКАО. Сессия Верховного Совета Армянской ССР по предложению народного депутата СССР Зория Балаяна приняла решение с целью изучения всех обстоятельств инцидента создать комиссию. Комиссия во главе с депутатом ВС Армянской ССР, Инспектором при Первом секретаре ЦК КП Армении Гайком Котанджяном, несмотря на протест, представленный руководством ЦК КП Азербайджана в ЦК КПСС, прибыв в Степанакерт, во взаимодействии с заместителями руководителя КУО Валерием Сидоровым и генерал-майором Сергеем Купрееевым оценила

инцидент как провокацию против армянского населения НКАО и КОУ. В состав Комиссии ВС Армянской ССР, кроме должностных лиц, были включены представители общественности Армении и Нагорного Карабаха Ким Балаян и Роберт Кочарян (см. "Провокация? Или выстрелы в упор". (см. KWPA–Karabakh War Press Archive: http://press.karabakh.info/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F%3F_%D0%98%D0%BB%D0%B8_%D0%B2%D1%8B%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%8B_%D0%B2_%D1%83%D0%BF%D0%BE%D1%80)).

[10] Разработка проблем использования политико-правовых инструментов прямой демократии для продвижения интересов безопасности армянства Нагорного Карабаха путем самоопределения автором была начата в его бытность Инспектором при Первом секретаре ЦК КПА – политическим куратором Карабахского процесса в 1989 – 1990 годах (см. настоящий сборник, с. 523).

[11] См. политико-беззопасностные прогнозы развития переходных процессов в СССР, опубликованные автором в начале 1991 г. в игравшем роль трибуны перестройки журнале "Огонек" (см. настоящий сборник, с. 499).

[12] В 1991 году к исследованию переходных процессов перестройки в Академии ЦК КПСС подключилась группа политологов Йельского университета США под руководством "живых классиков" американской политической науки Роберта Даля (Robert Dahl) и Дейвида Алтера (David Apter).

[13] Заседания аналитических групп проектов "Стабильность" и "Конфликт" с апреля 1991 года концентрировались на разработке проблем политического конфликта между Союзным Центром и руководством суверенизирующихся союзных республик. (Литва, Эстония, Латвия, Грузия, Молдавия, Армения не приняли участия в Союзном референдуме в марте 1991 года).

В режиме груповых экспертиз членов проектов "Стабильность" и "Конфликт" осуществлялся политический консалтинг как соответствующих групп ЦК КПСС, так и Ельцинской администрации суверенизирующейся РСФСР. В данном широком контексте результатов Союзного референдума, провалившегося путча ГКЧП, Проекта договора о создании вместо СССР–ССГ (Союза Суверенных государств) и Новоогаревского процесса подвергался научной апробации портфель разработок Ельцинской администрации по разрешению конфликта по Нагорному Карабаху, получивший в дальнейшем по итогам визита в сентябре 1991 года в Степанакерт Президента России Бориса Ельцина и Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева название Железноводской инициативы. Все это, с одной стороны, помогало преобразующемуся политическому Центру СССР объективно оценивать приближение провала политики перестройки, с другой–разработка проектов осуществляла политический стратегический консалтинг новых центров силы на территории распадающегося СССР, в первую очередь–новой Ельцинской администрации РСФСР–РФ.

[14] Автор продолжил в 1992 году участвовать в деятельности организаций, обеспечивавших в апреле-декабре 1991 года исполнение обязанностей Министра иностранных дел Правительства в изгнании Нагорного Карабаха. В качестве эксперта Российского Фонда национальной и международной безопасности в составе группы ветеранов Афганской войны по итогам посещения Тбилиси, Цхинвала и Гори, а

также форума экспертов международного Комитета ветеранов войн и Комитета ветеранов афганской войны, руководимыми генерал-майором Русланом Аушевым, в Тбилиси по разрешению вооруженных конфликтов на Кавказе автор принял участие в разработке проекта по "замораживанию" Юго-Осетинского вооруженного конфликта.

[15] В августе 1991 года, выполняя обязанности Министра иностранных дел Правительства в изгнании Нагорного Карабаха в бытность научным консультантом Объединенного парткома ВС СССР, автор в режиме оперативного мониторинга обеспечивал службу Главного советника по национальной безопасности Президента Армении стратегическим консалтингом по военно-политической составляющей развития путча ГКЧП. Данные профессиональные политико-безопасностные оценки помогли осуществлению объективных стратегических прогнозов динамики политического кризиса на территории СССР, ставших основой для принятия после провала ГКЧП решения по проведению 21 сентября 1991 года референдума по вопросу о независимости Республики Армения в соответствии с Законом СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из состава СССР».

[16] Постпреда РА в Москве Феликса Мамиконяна, вышеупомянутых Эдуарда Симонянца и Ваана Аванесяна, а также Ваана Ширханяна.

[17] Автор, в бытность Советником-посланником ЦК КПСС, по Афганистану знал генерала Нората Тер-Григорьянца, являвшегося Начальником штаба 40-ой армии ВС СССР.

[18] По итогам проведения монографического исследования в рамках стационарной докторантуры и миссии Министра иностранных дел Правительства в изгнании Нагорного Карабаха в 1992 году в Москве автором была издана серия конфликтологических монографий: "Грани согласия – конфликта. Цивилизационные проблемы теоретической и прикладной политологии"; "Введение в этнополитологию консенсуса – конфликта. Теоретико-методологические проблемы цивилизационного анализа"; "Этнополитология консенсуса – конфликта. Цивилизационный аспект национальной безопасности".

НАУЧНЫЕ СТАТЬИ, ДОКЛАДЫ И АВТОРСКИЕ ИНТЕРВЬЮ

ПЕРСПЕКТИВЫ МИРА И БЕЗОПАСНОСТИ НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ: МАДРИДСКИЕ ПРИНЦИПЫ КАРАБАХСКОГО УРЕГУЛИРОВАНИЯ ОСНОВАНЫ НА "ПАРАДИГМЕ ВОЙНЫ"*

ДОКЛАД

на научно-практической конференции Программы безопасности Черноморского бассейна Гарвардского университета

Москва 8 октября 2009 г.

Уважаемые генерал Ольстрём и доктор Коноплёв,

Уважаемые московские хозяева Форума,

Уважаемые Коллеги,

Позвольте выразить удовлетворение фактом успешной передачи эстафеты нашего авторитетного Гарвардского семинара из Еревана в Москву и приветствовать его уважаемых организаторов и участников.

И это не только символично, но и важно по своей политической сути. Создание современной архитектуры международной безопасности трудно представить без выстраивания эффективного диалога и сотрудничества между Москвой и Вашингтоном. Последние развития в российско-американских отношениях открывают новые возможности для формирования гомогенного мирового, в первую очередь, европейского безопасностного пространства[1]. Важно то, что руководители обоих государств, выступая перед мировым сообществом, в качестве основы формирования современной системы международной безопасности рассматривают принцип исключения обеспечения безопасности одних субъектов за счет безопасности других[2]. И ныне в качестве основы новой системы международной безопасности предлагается рассматривать не "парадигму войны", а "парадигму мира".

Недавний Саммит Двадцатки в Питтсбурге, 64-ая сессия Генассамблеи ООН, Юбилейный Саммит НАТО в Страсбурге, московские переговоры президентов США и России в июле, Саммит Большой восьмерки в Аквиле в значительной мере обновили представления об очертаниях

* ИА REGNUM, 22.10.2009 (http://www.regnum.ru/news/1217398.html).

региональных разделов глобальной безопасности, формируемой в условиях мирового системного финансово-экономического кризиса.

Регион Южного Кавказа непосредственно вовлечен в сферу стратегических интересов РФ, США, ЕС, ОБСЕ, НАТО и ОДКБ и соответственно чувствительно реагирует на изменения взаимоотношений между данными центрами силы[3]. Придание Америкой после прихода к власти Президента Барака Обамы большего значения "умной силе" в сфере международных отношений создает предпосылки для формирования более сбалансированной системы региональной безопасности на Южном Кавказе с вовлечением в нее региональных структурообразующих элементов и связей.

Созданию оптимальной архитектуры региональной безопасности на Южном Кавказе способствуют консультации вокруг перспектив регионального сотрудничества в рамках новой программы ЕС "Восточное партнерство". Новые возможности для укрепления региональной безопасности открылись инициативой Президента Армении по развертыванию без предварительных условий армяно-турецкого диалога вокруг возможностей установления дипломатических отношений между Арменией и Турцией, а также снятия Турцией блокады Армении. Вынесение проектов протоколов о нормализации турецко-армянских отношений на широкое общественное обсуждение как в Армении и Турции, так и в армянской Диаспоре нацелено на укрепление доверия между народами, а также укрепление мира и стабильности на Южном Кавказе[4].

Сбалансированное участие Армении в различных организациях международной безопасности, ее внешнеполитические инициативы направлены на увеличение потенциала международной поддержки стабильности на Южном Кавказе, осуществляемое ООН, ОБСЕ с ее Минской группой, ОДКБ с помощью создания Коллективных Сил Оперативного Реагирования, НАТО посредством программы "Партнерство во имя мира", ЕС с его интеграционной программой "Восточное партнерство", форумами Организации Черноморского экономического сотрудничества, а также политико-дипломатическими усилиями России, США, Франции и самих региональных акторов[5].

Особого внимания в контексте обеспечения безопасности на Южном Кавказе заслуживает подписание в ноябре 2008 г. по инициативе российского Президента Майндорфской декларации по Карабахскому урегулированию главами государств Армении, Азербайджана и России, а также совместное заявление президентов государств-сопредседа-

телей Минской группы ОБСЕ в июле 2009 года относительно Мадридских принципов урегулирования Карабахского конфликта, в котором государства-посредники выражают свою поддержку лидерам Армении и Азербайджана на пути мирного разрешения Карабахской проблемы[6].

Обнадеживающим фактором невозобновления войны в Карабахе, чреватой катастрофическим подрывом региональной безопасности, является согласие конфликтующих сторон с предложением Сопредседательства Минской группы по принятию в качестве базовых принципов урегулирования и разрешения Карабахского конфликта трех основоположений Устава ООН – "неприменение силы", "территориальная целостность" и "свободное самоопределение народов". На процесс поддержания мира на Южном Кавказе безусловно положительно влияет непрерывающийся диалог между главами государств Армении и Азербайджана, сопровождаемый поддержкой глав государств России, США и Франции, а также консультациями Сопредседательства Минской группы[7].

Хотелось бы особо выделить необходимость достижения такого взаимоприемлемого согласия между сторонами, при котором основой примирения является обоюдное стремление к миру, а не "угроза войной". Система Мадридских принципов безусловно имеет положительные стороны, так как в ней отражены провозглашенные Сопредседательством Минской группы вышеназванные базовые принципы. В этом плане трудно переоценить вклад России, США и Франции в продвижение Минского процесса мирными средствами. Вместе с тем следует принять во внимание претензии специалистов, в том числе наших американских коллег, к оправданности некоторых особенностей внешней политики администрации Президента Джорджа Буша. В широком смысле, речь идет о доминировании в безопасностном мышлении бушевской администрации военного аспекта и, соответственно, предпочтении силовых инструментов в разрешении внешнеполитических проблем[8], в том числе региональных международных конфликтов вокруг реализации права на свободное самоопределение, которые в соответствии с Первым Дополнительным протоколом к Женевским конвенциям 1949 года идентифицируются как национально-освободительные и антиколониальные[9].

К сожалению, данные претензии относятся также к некоторым подходам к разрешению Карабахского конфликта. В случае с Мадридскими принципами вышеуказанная методологическая ошибочность бушевской администрации отражается в том, что в основе урегулирования и разрешения Карабахского конфликта положена "парадигма войны", а

не "парадигма мира". Данный подход удерживает поиск мирного разрешения конфликта в контрпродуктивном формате "угрозы возобновления войны". В значительной мере этим можно объяснить то, что азербайджанская сторона в качестве "основного компромисса" представляет "готовность не возобновлять военные действия". Другими словами, в данном подходе к разрешению Карабахского конфликта, базирующемся на "парадигме войны", отсутствует механизм стимулирования Азербайджана к встречным равноценным компромиссам, нацеленным на реалистическое продвижение к прочному миру. Этим можно объяснить многократное превышение азербайджанской стороной потолков по наступательным вооружениям, установленным Договором ОВСЕ, а также открытую пропаганду интенсивной подготовки Вооруженных Сил Азербайджана к возобновлению войны не только во внутринациональной аудитории, но и с международных трибун.

Здесь уместно вспомнить более реалистическую позицию Президента Гейдара Алиева на переговорах весной 1994 года с армянской и нагорно-карабахской сторонами о заключении при посредничестве России перемирия по итогам войны, развязанной азербайджанским Президентом Аязом Муталибовым и лидером Народного Фронта Абульфазом Эльчибеем. Данная позиция со слов непосредственных участников переговоров в мае 1994 года заключалась в готовности признания Азербайджаном факта существования Нагорно-Карабахской Республики, созданной путем референдума в соответствии с действовавшим в 1991 году перестроечным законодательством СССР[10]. Таким образом признавалась легитимность выхода из состава Азербайджана Нагорного Карабаха вместе с Лачинским и Кельбаджарским районами, соединяющими Нагорно-Карабахскую Республику с Республикой Армения. Взамен – Президент Гейдар Алиев вел переговоры о возможности возвращения остальных территорий из зоны безопасности, созданной силами самообороны Нагорно-Карабахской Республики в результате отражения агрессии, развязанной против нового легитимного армянского государства прежним руководством Азербайджана. Таковой была суть консультаций в 1994 году вокруг взаимных компромиссов по коренному разрешению Карабахского конфликта и установлению прочного мира между армянским и азербайджанским народами.

Итак, на базе именно "парадигмы мира" власти Армении, Азербайджана и Нагорного Карабаха 15 лет назад воспринимали реалии, сформировавшиеся в Восточном Закавказье в соответствии с Законом СССР "О выходе союзной республики из состава СССР" и нормами международного права – в преддверии распада СССР и по итогам

войны, развязанной Президентом Муталибовым против легально самоопределившегося Карабаха.

Команда Президента Барака Обамы дистанцируется от ориентированности безопасностной стратегии администрации Джорджа Буша на "жесткую безопасность" с преобладанием фактора военной силы. Оглашение новой администрацией США "умной силы" в качестве системообразующего и доминирующего параметра безопасностной политики создает предпосылки для пересмотра методологической основы процесса Карабахского урегулирования. В этих новых условиях переориентация Мадридских принципов, сформированных в значительной мере усилиями прошлой администрации США, с "парадигмы войны" на "парадигму мира" может стимулировать все три стороны конфликта на равноценные компромиссы в пользу установления прочного мира на Южном Кавказе.

Силы, пытающиеся разрешать региональные национально-освободительные конфликты путем возобновления колониальных войн[11], со всей очевидностью должны вынести трезвые уроки из трагических итогов прошлогодней войны в Грузии. В связи с этим совместный поиск мирных путей и средств компромиссного разрешения Карабахской проблемы с соблюдением трех вышеотмеченных основополагающих принципов международного права, сформулированных в Уставе ООН и взятых на вооружение Минской группой ОБСЕ, приобретает стратегический калибр и может стать основой обеспечения стабильности и безопасности на Южном Кавказе[12].

Важным подспорьем для разрешения Карабахского конфликта является непрерывающийся диалог между главами Армении и Азербайджана Сержем Саргсяном и Ильхамом Алиевым в контексте установления в регионе атмосферы взаимного понимания и доверия. Налаживанием Президентами Бараком Обамой и Дмитрием Медведевым продуктивного диалога между США и Россией на основе "парадигмы мира" и принципа "умной силы" открывается уникальная возможность для стран Южного Кавказа привнести свой вклад в строительство сбалансированной региональной безопасности, создавая предпосылки для достижения прочного гарантированного мира посредством равноценных взаимных компромиссов, а также программ регионального и трансрегионального сотрудничества.

ИСТОЧНИКИ:

[1] *Г. Котанджян.* Исходя из требований глобальной безопасности. «Голос Армении», 18 октября 2008 г. (http://www.golos.am/index.php?option=com_content&task=view&id=36617&Itemid=41);

«Dr. MG Hayk Kotanjian of Armenia named Marshall Center Graduate of the Month for May, 2008» (http://www.marshallcenter.org/site-graphic/lang-en/page-alum-news-1/xdocs/alum/news-newsbrief/08-18.htm).

[2] «Выступление Президента России Д. А. Медведева на 64-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН». Нью-Йорк, 23 сентября 2009 г. (http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/E2B8C97B2C9E5D43C325763B0022E081);

«Remarks by the President to the United Nations General Assembly». The White House. 23 September, 2009 (www.whitehouse.gov/the_press_office/ Remarks-by-the-President-to-the-United-Nations-General-Assembly).

[3] *Dr. Ceslav Ciobanu.* Political economy of «Frozen Conflicts» in ex-Soviet States: challenges and prospects for the U.S. and Russia. «Virginia State University International Conference», April, 2007 (pdc.ceu.hu/archive/00003276/01/political_economy.pdf)

[4] «Protocols between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey». 31 August, 2009 (http://www.mfa.am/pr_09/20090831_protocol.pdf);

Philip H. Gordon. Readout on Azerbaijan, Armenia and Turkey Meetings New York City, Bureau of European and Eurasian Affairs, 28 September, 2009 (www.state.gov/p/eur/rls/rm/2009/129940.htm)

[5] «Speech by President of the Republic of Armenia H. E. Mr. Serzh Sargsyan at the 45th Munich Security Conference». 07.02.2009 (http://president.am/events/statements/eng/?pn=3&id=30)

Dr. Hayk Kotanjian. Guidelines on developing Armenian National Security Strategy in the Context of regional security architecture of the South Caucasus. «Monograph», SNSEE-INSS-NSOOC, NDU, USA. Washington–Yerevan, 2004–2005;

Владимир Кузьмин, Михаил Фалалеев, Юрий Гаврилов. Сумма сил. Вчера ОДКБ создала коллективные силы оперативного реагирования. «Российская газета», Центральный выпуск № 4842 от 05.02.2009 г. (http://www.rg.ru/2009/02/05/armiya.html).

[6] «Joint Statement on the Nagorno-Karabakh Conflict by U.S. President Obama, Russian President Medvedev, and French President Sarkozy at the L'Aquila Summit of the Eight», 10 July, 2009 (http://www.osce.org/item/38731.html);

«Декларация Азербайджанской Республики, Республики Армения и Российской Федерации». Московская область, замок Майендорф 02.11.2008 г.. «Официальный сайт Президента России» (http://www.kremlin.ru/text/docs/2008/11/208670.shtml);

«Сопредседатели Минской группы ОБСЕ представили главе МИД Армении результаты проведенных в Баку и Степанакерте встреч». «Новости-Армения», 02.03.2009 (http://www.newsarmenia.ru/arm1/20090302/42034520.html).

[7] «Минская группа ОБСЕ осудила нарушение режима прекращения огня в Карабахе». «ИА REGNUM», 05.03.2009 (http://www.regnum.ru/news/1133901.html);

«Statement of the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group: There is no military solution to the Nagorno-Karabakh conflict». «REGNUM», 19.02.2009 (http://www.regnum.ru/english/1127568.html);

«Военного решения нагорно-карабахского конфликта не существует: заявление сопредседателей МГ ОБСЕ». «ИА REGNUM», 19.02.2009 (http://www.regnum.ru/news/ 1127568.html);

Андрей Сафонов. Как разморозить конфликты? «Новая Газета Онлайн Приднестровье», 04.06.2008 (http://novaiagazeta.org.ru/index.php?newsid=259).

[8] «Олбрайт критикует внешнюю политику администрации Буша». РИА «Новости» 21.08.2003 (http://www.rian.ru/politics/20030821/422798.html);

«Анализ внешней политики Буша-младшего («United Press International», США)»». 11 ноября 2004 г. «ИноСМИ.Ru» (http://www.inosmi.ru/translation/214565.html);

«Обама и Байден призвали покончить с провальной внешней политикой Буша». РИА «Новости», 24.08.2008 (http://rian.ru/world/20080824/150624379.html);

Картер: «Команда Буша – худшая за всю историю». 21.05.2007 (http://www.km.ru/magazin/view.asp?id=96F21455E1D64D36918EDEF05C8F30C1);

«Резолюции, принятые Генеральной Ассамблеей ООН на двадцать восьмой сессии», т.1 (18 сентября–18 декабря 1973 г.). Нью-Йорк, 1974, с. 184.

[9] «Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)», 8 June, 1977, Part I, Art. I, Point 4»;

[10] *Г. Хачатрян, Г. Казарян, С. Маргарян*. Победы – какими они были: Позывной 44 (на арм. яз.), «Армянская энциклопедия». Ереван, 2008.

[11] *Dr. Hayk Kotanjian*. Azerbaijan: Anti-Democratism and Colonialism. A glance at the perspective of regional security after Kosovo. «REGNUM» News Agency, 12.02.2008 (the text disseminated by the Information Resource Center, Public Affairs Section, U. S. Embassy, Yerevan);

[12] *Dr. Hayk Kotanjian*. «Referendum as a gesture af a good will»: peace and war scenarios for karabakh» (http://www.harvard-bssp.org/bssp/news);

О ПРОБЛЕМЕ ОРГАНИЗАЦИИ ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОБОРОНЫ ГОСУДАРСТВА НА ПРИМЕРЕ ИЗРАИЛЯ*

Одним из ключевых направлений подготовки государства к обороне является организация территориальной обороны (самообороны). Особую важность она представляет для государств с малыми территориями, соответственно, не имеющих глубины фронта и стратегического тыла. Формируемые по территориально-зональному принципу подразделения территориальной обороны предназначены для приостановления наступления или разгрома прорвавших фронт сил противника, ликвидации его десантных (диверсионных) групп. Они должны быть готовы при оккупации данной территории к трансформации в систему партизанского сопротивления с применением методов асимметричной вооруженной борьбы, в том числе – в сетевую систему боевых субъектов противодействия с делегированием полномочий непосредственным исполнителям операций. На главных направлениях возможного наступления вероятного противника территориальная оборона осуществляется в форме военизированных поселений.

Традиции территориальной самообороны современного еврейского государства восходят ко временам прикрепления в 1942 г. к кибуцам** – еврейским коллективным сельскохозяйственным поселениям-коммунам – ударных отрядов «Пальмах»*** по периметру соприкосновения арабских и еврейских поселений на территории Палестины.

С учетом уроков, вынесенных из войны «Судного дня» («Йом-Кипур», 1973 г.) при отсутствии глубины обороны, в условиях окружения враждебными государствами в Израиле во второй половине 1970-х годов приступили к разработке и осуществлению стратегического плана изменения конфигурации расселения палестинских арабов и евреев. План предполагал создание новых еврейских поселений как

* Опубликовано в военно-научном журнале ИНСИ МО РА «Айкакан банак», 2009, № 3.

** Кибуц *(Kibbutz)*–сельскохозяйственно-производственное кооперативное объединение евреев Израиля на территории поселения, где люди совместно работают, принимают решения, делят доходы и заняты подготовкой к самообороне.

*** «Пальмах» *(«Palmach»)*–ударные отряды спецназовского компонента подпольной Армии Обороны «Хагана», ставшей основой Армии Обороны Государства Израиль (см. «Первый командующий». В кн.: *В. Фроммер*. Реальность мифов. Иерусалим, «Гешарим», 5762 г.– «Мосты Культуры», М., 2003, сс. 48–62).

стратегического ресурса укрепления системы территориальной обороны, нацеленного на защиту линии соприкосновения еврейского и арабского населения как в зоне государственной границы, в том числе морского побережья, так и внутри страны, включая коммуникационные инфраструктуры и другие объекты, представляющие для национальной безопасности Израиля особую важность.

Новая стратегия развертывания еврейских поселений как способ укрепления территориальной обороны Израиля получила последовательное воплощение в жизнь после назначения ушедшего в отставку генерала Ариэля Шарона[1] Министром сельского хозяйства в правительстве Менахима Бегина в 1977 г. Шарон являлся идеологом нового поселенческого движения в Израиле. В период нахождения генерала А. Шарона в должностях Министра сельского хозяйства, а затем Министра Обороны под его руководством была разработана и осуществлена эффективная система взаимодействия патриотически настроенного еврейского населения и ЦАХАЛ*-а в создании новой конфигурации расположения еврейских оборонно-трудовых поселений и боевых постов, коренным образом укрепивших территориальную оборону Израиля.

Успеху программы реформирования системы территориальной обороны Израиля способствовали следующие факторы:

- программные приоритеты национальной безопасности партии «Ликуд», пришедшей в 1977 году к власти;
- целевое выдвижение Министром сельского хозяйства и далее Министром Обороны генерала А. Шарона – государственного деятеля, понимающего стратегическое значение реформирования конфигурации территорий расселения как ключевого фактора укрепления территориальной обороны[2];
- подключение к реализации данной программы реформирования территориальной обороны организации фанатически преданных идее непобедимости Израиля молодых еврейских патриотов «Гуш Эмуним» («GUSH EMUNIM»[3] – «Союз Одержимых Идеей»);
- взаимодействие Министерства сельского хозяйства и ЦАХАЛ-а в соответствии с планами строительства, обустройства и заселения новых поселений-кибуцев на стратегически важных направлениях обороны Государства Израиль.

* ЦАХАЛ *(TSAHAL – Tsva Haganah Le-Israel (ивр.))* – Армия Обороны Государства Израиль.

В данном очерке мы не ставим перед собой задачу подробного анализа израильской реформы системы территориальной обороны. Вместе с тем считаем важным привлечь внимание тех, кто обязан нести ответственность за обеспечение эффективной обороны РА и НКР, к сути данной программы реформирования системы территориальной обороны Израиля, разработанной и осуществленной благодаря продуманной государственной политике стратегического взаимодействия министерств сельского хозяйства и обороны.

Итак, опыт властей Израиля заключается в принятии решений по усовершенствованию системы территориальной обороны путем создания в новой конфигурации еврейских поселений на специально предоставленных земельных участках Палестины с выделением соответствующих ресурсов министерствам сельского хозяйства и обороны.

Формирование новых поселений согласно планам генерала Ариэля Шарона в его бытность Министром сельского хозяйства и Министром Обороны осуществлялось путем параллельной реализации двух взаимосвязанных программ:

1) *административно-правовой и социально-экономической* (создание правовой базы привилегий для социальной защиты поселенцев, формирование органов самоуправления поселений, выделение финансовых и материальных ресурсов) и морально-психологической (мобилизация контингента поселенцев из патриотов-фанатиков, а также их социальная и психологическая мотивация);

2) *оборонительно-организационной* (подразделения НАХАЛь-а* разбивали на месте будущего поселения полевой военно-строительный лагерь и в течение отведенной по плану части дня занимались собственной боевой подготовкой к обороне и военно-строительной – после завершения ежедневной боевой подготовки в плановые сроки сдачи объекта бойцы НАХАЛь-а, будучи вооруженными строительной техникой и материалами, под руководством военных инженеров строили комплекс поселения и сдавали его «под ключ» для эксплуатации органам самоуправления будущего кибуца).

Следует подчеркнуть, что успех данных программ в значительной мере обусловливался тем, что подразделения специальной бригады НАХАЛь[4] Армии Обороны Израиля комплектовались преимущественно

* В русскоязычной литературе принята также форма «НОХАЛ» (например: «Зарубежное военное обозрение», 2001, № 5 – 6).

из числа молодых членов патриотической организации «Гуш Эмуним», фанатически преданных идее обеспечения непобедимости Государства Израиль в любой предстоящей войне или локальных боестолкновениях с врагом. Важно заметить, что значительная часть бойцов НАХАЛь-а после увольнения из Армии Обороны становилась активными членами построенных ими новых кибуцев. Особое внимание властями Израиля уделялось созданию социальных, экономических и финансовых предпосылок для успешного обустройства новых кибуцев.

У истоков бригады НАХАЛь Армии Обороны Израиля находился основатель Государства Израиль Давид Бен-Гурион. Его идея воплотилась в уникальном войсковом соединении, состоящем из солдат-строителей-крестьян, осуществляющих территориальную оборону и одновременно осваивающих целинные земли. Бен Гурион считал, что никакая чисто военная схема обороны границ не сравнится по эффективности с системой еврейских деревень, построенных патриотически настроенными солдатами-строителями-крестьянами и действующих в качестве организаций территориальной самообороны.

НАХАЛь представляет аббревиатуру ивритских слов *Noar Halutzi Lohem*, что означает «Сражающаяся Пионерская Молодежь». Данная организация, возникнув в 1948 г., стала заниматься подготовкой допризывной молодежи для ее добровольного вступления в Армию Обороны с целью создания сельскохозяйственных военизированных поселений на необжитых территориях Израиля для отражения атак террористов. Как было отмечено выше, в Государстве Израиль после войны «Судного дня» 1973 г.[5] одним из приоритетов национальной безопасности стало укрепление территориальной обороны за счет построения новых еврейских поселений с заселением патриотически настроенного населения, в первую очередь молодежи, с обеспечением их вооружением и подготовкой к ведению оборонительных боевых действий.

С учетом моих неоднозначных впечатлений, вынесенных из поездки в Кашатагский район, считаю, что ведомствам и специалистам, разрабатывающим подготовку РА и НКР к обороне, целесообразно изучить опыт взаимодействия ЦАХАЛ-а и Министерства сельского хозяйства Израиля при совместном создании тщательно продуманной и эффективно функционирующей системы оборонно-трудовых поселений.

В качестве заключающего замечания необходимо отметить, что организация территориальной обороны в Израиле осуществлялась доказавшими свой патриотизм на деле профессионалами, исключавшими

какие-либо проявления коррупции в отношении ресурсов, выделяемых государством, в том числе за счет благотворительных поступлений из еврейской Диаспоры.

И наконец, для осмысления более широкой, безопасностно-стратегической основы успеха еврейского народа в организации территориальной обороны уместно привести слова генерала и государственного деятеля Ариеля Шарона о том, что в вопросах национальной безопасности Эрец Исраэля* «имеет место взаимная ответственность евреев Израиля и Диаспоры. Израиль, как я утверждаю дома и в зарубежных поездках, не является израильским проектом. Это проект всемирного Еврейства»[6].

---

* «Eretz Israel»–«Земля Израиля».

ИСТОЧНИКИ:

---

[1] «В первые же часы войны «Судного дня» (октябрь 1973 г.) Шарон возглавил бронетанковую дивизию резервистов. После тяжелых оборонительных боев, по существу не допустивших развала всего Южного фронта, дивизия Шарона перешла в контратаку, которой не ожидал никто–даже Даян, растерявшийся от вероломного нападения арабов. Танки Арика форсировали Суэцкий канал, уничтожили ракетные батареи, окружили египетские армии в Синае и вышли на подступы к Каиру. Израиль был спасен, Арик расчистил путь к миру.

В 1978 году президент Анвар Садат прибыл с историческим визитом в Израиль. «Есть ли среди встречающих Ариэль Шарон»–спросил Садат, спустившись по трапу самолета. Когда Арик подошел к президенту, Садат пожал ему руку и сказал: «Вы, генерал Шарон, являетесь для нас олицетворением воинской доблести»» (см. *Давид Шехтер.* Надежда Израиля. Ариэль Шарон. В кн.: «Рядом с премьер-министрами», Иерусалим, «Гешарим, 5762 г.–«Мосты Культуры», М., 2001, с. 324).

[2] См. «Settling the Territories», in: «WARRIOR. THE AUTOBIOGRAPHY OF ARIEL SHARON», by Ariel Sharon with David Chanoff. NY, 2005, PP. 355–372.

[3] См. там же, с. 361.

[4] Сформированная в 1982 г. на базе «НАХАЛь», одноименная пехотная бригада является одной из самых боеспособных войсковых частей израильской армии. Она по-прежнему комплектуется только добровольцами-патриотами. Призыв в бригаду НАХАЛь, как и во все боевые части армии Израиля, осуществляется на конкурсной основе–число потенциальных кандидатов, как правило, превышает реальные штатные возможности бригады по приему новобранцев (см. «Еврейская Виртуальная Библиотека («Jewish Virtual Library»)» (http://www.Jewishvirtuallib-ra-ry.org/source/Society_&_Culture?nahal.html)).

[5] См. «The Yom Kippur War (1973)», in: «Story of my life», by Moshe Dayan, 1976, PP. 463–547.

[6] «Epilogue», in: «WARRIOR. THE AUTOBIOGRAPHY OF ARIEL SHARON», P. 541.

"РЕФЕРЕНДУМ – В КАЧЕСТВЕ ЖЕСТА ДОБРОЙ ВОЛИ": СЦЕНАРИИ МИРА И ВОЙНЫ В КАРАБАХЕ*

ДОКЛАД

на Международной конференции по теме
"Переоценка безопасности на Южном Кавказе:
региональные конфликты, стабильность и трансформация",
приуроченной к 15-летию подписания Азербайджанской Республикой,
Республикой Армения и Нагорно-Карабахской Республикой
трехстороннего Соглашения о прекращении огня в Карабахе

Ереван 14 мая 2009 г.

Наша конференция проходит в условиях интенсивного поиска заинтересованными акторами путей формирования устойчивого гомогенного мирового, в первую очередь, европейского безопасностного пространства. В качестве важной основы новой архитектуры международной безопасности специалисты мира рассматривают соблюдение принципа исключения обеспечения безопасности одних субъектов за счет безопасности других.

Сегодняшний форум концентрирует внимание аналитического сообщества на возможности применения подобного подхода к оценке безопасностных характеристик нашего взрывоопасного региона – Южного Кавказа[1]. Речь, на наш взгляд, должна идти, в первую очередь, о вынесении трезвых уроков из трагических итогов прошлогодней войны в Грузии[2] и возможности повторения попытки разрешения бывшими метрополиями региональных конфликтов путем возобновления войны – теперь уже в Карабахе.

Как вы помните, в течение последних четырех лет одной из главных тем многих центров стратегических исследований являлась разработка военно-политических и военных технологий размораживания региональных конфликтов[3]. По сути, если называть вещи своими именами, есть основания для констатации провала применения на Кавказе этих технологий путем маскировки колониальных войн под операции вооруженных сил бывших метрополий по восстановлению своей территориальной целостности за счет подавления воли фактически самоопределившихся народов.

* ИА REGNUM, 18.05.2009 (http://www.regnum.ru/news/fd-abroad/armenia/analitics/1164397.html).

Азербайджан готовится применить ту же модель "размораживания" к Карабахскому конфликту. Имеет место неограниченное наращивание властями Баку военной силы и реваншистской риторики, подготовка к новой войне за "восстановление территориальной целостности" под дипломатическим прикрытием акций, направленных на оправдание международным сообществом готовящейся новой системной, в первую очередь, гуманитарной катастрофы регионального масштаба.

Недавние Мюнхенская конференция по вопросам безопасности, Саммит Двадцатки в Лондоне, Юбилейный саммит НАТО в Страсбурге в значительной мере обновили представления об очертаниях архитектуры европейской и региональных разделов глобальной безопасности, формируемой в условиях мирового системного финансово-экономического кризиса[4]. В последнее время поиск оптимальной архитектуры региональной безопасности на Южном Кавказе обогатился инициативой Турции по стабильности и сотрудничеству на Кавказе[5], консультациями вокруг регионального сотрудничества в рамках новой программы ЕС "Восточноевропейское партнерство"[6]. Данные инициативы направлены на увеличение потенциала международной поддержки стабильности на Южном Кавказе, осуществляемой ООН, ОБСЕ с ее Минской группой, ОДКБ с помощью создания Коллективных Сил Оперативного Реагирования[7], НАТО посредством программы "Партнерство во имя мира", ЕС с его интеграционной программой "Европейское соседство"[8], форумами Организации Черноморского экономического сотрудничества. На это же нацелены политико-дипломатические усилия таких региональных игроков, как Россия, США, Франция, Турция и Иран.

Обнадеживающим фактором невозобновления войны в Карабахе является оглашение Сопредседательством Минской группы в качестве базовых принципов урегулирования и разрешения Карабахского конфликта трех основоположений Устава ООН – "неприменение силы, территориальная целостность и свободное самоопределение народов"[9]. На процесс поддержания мира на Южном Кавказе, безусловно, положительно влияет не прерывающийся диалог между главами государств Армении и Азербайджана, сопровождаемый консультациями Сопредседательства Минской группы. Важным импульсом в пользу поддержания процесса мирного урегулирования Карабахского конфликта следует считать подписание в ноябре 2008 г. по инициативе российского Президента Майндорфской декларации по Карабахскому урегулированию главами государств Армении, Азербайджана и России[10].

Интенсификации диалога в пользу невозобновления войны на Южном Кавказе способствует включение в поиск решений по формированию гомогенного безопасностного пространства в зоне стратегических интересов РФ, США, ЕС, НАТО и ОДКБ, наряду с главами других государств мира, относительно новых лидеров стран из числа ведущих акторов в нашем регионе: российского президента Дмитрия Медведева, американского президента Барака Обамы, французского президента Николя Саркози и германского канцлера Ангелы Меркель. Как и все международное сообщество, наш регион придает большое значение наметившемуся диалогу новой администрации США с таким важным участником политико-безопасностного оркестра в регионе, каковым является готовящийся к президентским выборам Иран, а также с рядом других ключевых государств Ближневосточно-Югоазиатского региона[11].

В определенной мере поддержанию сбалансированности политико-безопасностной обстановки в регионе стала способствовать инициатива президента Армении по старту армяно-турецкого диалога вокруг возможностей установления межгосударственных отношений между Арменией и Турцией – без предусловий. На данном этапе прагматическим вкладом в дело мира на Кавказе могло бы стать сосредоточение усилий на установлении дипломатических отношений между Республикой Армения и Турецкой Республикой[12].

В этих условиях гарантированность стабильности и безопасности в нашем регионе остается проблемой, требующей профессионального осмысления на международных форумах, подобных нашему, и формирования политико-безопасностных предложений национальным и международными центрами принятия ответственных решений.

Безопасность на Юго-Восточном Кавказе, в первую очередь, определяется гарантиями невозобновления колониальной войны бывшей метрополией в лице Азербайджана против непризнанной международным сообществом, однако де-факто и де-юре легитимно самоопределившейся Нагорно-Карабахской Республики[13], родившейся в результате Карабахского конфликта, идентифицируемого в соответствии с I Дополнительным протоколом Женевских конвенций в качестве международного и национально-освободительного[14].

Для оценки угрозы возобновления войны в Карабахе требуют специального внимания следующие факторы, влияющие на объективность решений международных центров силы по поддержанию стабильности и безопасности на Южном Кавказе:

– продвижение в международном сообществе азербайджанскими властями политических и пропагандистских продуктов фальсифицированной идентификации Карабахского конфликта: извращения его национально-освободительного характера, его политико-правовой и исторической основы; а также факта легальности создания НКР, замалчивания бойкота по указке Баку азербайджанцами Нагорного Карабаха обращения к ним армянской общины в декабре 1991 по вопросу участия азербайджанского электората в референдуме по определению статуса территории армянонаселенного Шаумянского района и НКАО Азербайджанской ССР, до этого расформированной властями Азербайджана вопреки законодательству СССР[15];

– несмотря на трагические последствия войны в Грузии, пассивность компетентных международных организаций в отношении интенсивной милитаризации Азербайджана с многократным превышением потолков ДОВСЕ, нацеленной на развязывание новой войны в Карабахе[16];

– публичный государственный экспансионизм Азербайджана в отношении территории Армении с фальсификацией факта пришлости тюркских предков азербайджанцев из Центральной Азии и объявления автохтонных армян пришельцами на своей исторической родине, а памятников армянского многотысячелетнего культурного наследия – протоазербайджанскими;

– выдвижение властями Азербайджана псевдонаучного обоснования не существовавшего в истории Кавказа геноцида, якобы совершенного армянами и русскими в отношении азербайджанского народа, с закреплением данной фальсификации Указом Президента Азербайджана и провозглашением "Дня геноцида" государственным Днем общенационального траура;

– культивирование бакинским руководством среди азербайджанского населения образа врага в лице армянского народа с активным манипулированием фальсифицированного геноцидального акта в отношении азербайджанского и турко-месхетинского населения поселка Ходжалу, по свидетельству президента Азербайджана того времени А. Муталибова в действительности совершенного вооруженными отрядами азербайджанской оппозиции в качестве средства захвата власти[17];

– циничное манипулирование бакинскими властями политическим ресурсом международного сообщества в геополитических торгах по разрешению Карабахского конфликта в пользу Азербайджана с использованием проектов обеспечения Европы углеводородами по альтернативным транзитным маршрутам;

– усугубление антидемократической сущности наследственного режима семьи Алиевых в Азербайджане. Становление политико-правовой системы азербайджанского государства как антидемократического "нефтяного султаната", не соответствующего уровню реальной демократии, отправляемой в НКР.

Подводя итоги оценке возможности возобновления войны на Южном Кавказе, есть основания утверждать, что руководство Азербайджана, пользуясь типичным для нефтяных наследственных диктатур султанатского типа псевдодемократической фразеологией, маскирует планомерную подготовку новой военной агрессии против НКР своим участием в диалоге с армянским президентом. Таким образом, реальная угроза военного подрыва стабильности и безопасности на Южном Кавказе существует и требует особого внимания международного сообщества.

Режим Алиева, формально не отказываясь от консультаций в рамках Сопредседательства Минской группы, на деле продолжает навязывать своему народу и международному сообществу извращенное толкование национально-освободительной природы Карабахского конфликта, а также юридического и политического факта легитимности создания Нагорно-Карабахской Республики[18]. Азербайджан паразитирует на упущении Республикой Армения возможности принятия со стороны ООН исключительности факта создания путем референдума легитимной НКР, в отличие от всех других региональных конфликтов на территории бывшего СССР ("опоздавших" Абхазии, Южной Осетии и Приднестровья)[19]. На базе фальсифицированной идентификации Карабахского конфликта режим Алиева пытается отрицать факты легитимности НКР, агрессии Азербайджана против НКР и законности ее самообороны. Баку, не признавая легитимности Нагорно-Карабахской Республики, отрицает тот факт, что с декабря 1991 года Азербайджан по итогам законосообразного референдума в Нагорном Карабахе не содержит в своем составе территорию НКР[20].

Власти Баку используют ресурсы своей углеводородной привлекательности для навязывания международному сообществу в качестве основы разрешения конфликта вместо парадигмы "свободного самоопределения" Нагорного Карабаха средствами прямой демократии в соответствии с нормами международного права и стандартами международной практики парадигму "преодоления территориального спора" между Азербайджаном и Арменией. Баку императивно требует ограниченного, внутреннего самоопределения Нагорного Карабаха только лишь в качестве субъекта Азербайджанской Республики[21]. Игно-

рируется международный опыт мирного самоопределения Эритреи, Восточного Тимора и Косова путем проведения референдумов не среди населения метропольных Эфиопии, Индонезии и Югославии, а лишь среди самоопределявшихся эритрейцев, восточных тиморцев и косоваров.

В связи с этим поиск легитимных путей и средств компромиссного разрешения Карабахской проблемы с соблюдением трех вышеотмеченных основополагающих принципов международного права, отраженных в Уставе ООН и взятых на вооружение Минской группой ОБСЕ, приобретает стратегический калибр и может стать основой обеспечения стабильности и безопасности на Южном Кавказе. Это потребует проведения конституционого референдума не по внесению в Конституцию Азербайджана очередных элементов, направленных на укрепление антидемократизма власти султанатского типа[22], а приведение статьи 11 Основного закона Азербайджана в полное соответствие с принципами свободного самоопределения Устава ООН и Международных Конвенций по правам и свободам человека[23].

Разрешение конфликта на данных условиях, по нашему убеждению, может быть достигнуто путем исключения на ближайших этапах урегулирования Карабахского конфликта факторов, угрожающих миру на Кавказе. Раскрытие сути угрозы возобновления войны Азербайджаном предполагает более подробное рассмотрение некоторых тенденций, наметившихся в течение последних шести лет в процессе консультаций под эгидой Сопредседательства Минской группы. За эти годы в повестку консультаций по урегулированию Карабахского конфликта была включена формула компромиссса, выдвигаемого армянской стороной по совету зарубежных экспертов,– согласия заинтересованных сторон в проведении повторного референдума среди населения бывшей НКАО, несмотря на факт законосообразности референдума, проведенного в Нагорном Карабахе 10 декабря 1991 г.

Суть позиции сторонников проведения повторного референдума в качестве жеста доброй воли заключалась в желании дать возможность руководству Азербайджана "спасти лицо" перед своими избирателями. Замысел должен был смягчить недовольство азербайджанцев, отравленных реваншизмом правительственной антиармянской пропаганды, ожидаемым подтверждением независимого статуса Нагорного Карабаха в случае проведения референдума в полном соответствии с нормами и процедурными требованиями международного права и международной практики.

Однако предложение по "спасению лица" азербайджанских властей путем второго референдума Баку превратило в циничную уловку для подрыва доверия к легитимности референдума 1991 года и законности независимой карабахской государственности. Президент И. Алиев пытается подменить право на свободное самоопределение населения Нагорного Карабаха и факт его легитимного волеизъявления своими заявлениями о невозможности предоставления независимости Нагорному Карабаху[24]. Более того, президент И. Алиев под предлогом самообороны периодически выступает с угрозами возобновления войны за Карабах – по сути второй вооруженной агрессии против легитимной НКР[25].

Вместе с тем обсуждаемые ныне предложения по возвращению на первом этапе беженцев в Карабах и возврата территорий из зоны безопасности НКР содержат угрозу возобновления межэтнической напряженности, подрыва стабильности в Карабахе с провоцированием новой колониальной войны. В этих условиях проведение второго референдума становится проблематичным не только в обсуждаемой перспективе на 10-15 лет, но под вопрос может быть поставлена возможность его проведения вообще.

Итак, угроза возобновления войны в Карабахе Азербайджаном реальна. В обозримом будущем реальными являются два сценария ее развязывания:

– первый сценарий для самооправдания Баку перед мировым сообществом более предпочтителен: он построен на фабрикации в случае возвращения азербайджанских беженцев в Карабах повода для их защиты Вооруженными силами Азербайджана от столкновений с местными армянами. Речь идет о планах Азербайджана по использованию ускоренного возвращения беженцев до повторного референдума для провоцирования старой межобщинной армяно-азербайджанской вражды, обусловленной неразрешенностью проблемы статуса Нагорного Карабаха;

– второй сценарий для Баку менее желателен: он связан со сложностями обоснования перед мировым сообществом Азербайджаном своего права на мнимую самооборону в условиях выполнения армянской стороной Соглашения между Арменией, Азербайджаном и НКР 1994 г. о прекращении огня и участия в консультациях по мирному урегулированию Карабахского конфликта под эгидой Минской группы ОБСЕ[26].

В заключение попробуем ответить на вопрос о том, как сохранить стабильность и обеспечить безопасность на Южном Кавказе в условиях, когда демонстративная подготовка новой колониальной агрессии Азербайджана против Нагорно-Карабахской Республики по сути повторяет сценарий развязывания прошлогодней войны в Южной Осетии.

С точки зрения интересов региональной безопасности при сложившихся тенденциях более прагматическим представляется предложение о проведении повторного референдума на начальном этапе – на местах нынешнего проживания армянской и азербайджанской общин – под контролем и силовой гарантией ООН и ОБСЕ, а не после взрывоопасного возвращения беженцев и территорий. При этом целесообразно с учетом специфики Карабахского конфликта учесть опыт работы миссий ООН и ОБСЕ в Косово[27]. Главной особенностью Карабахского конфликта являются факты непрерывной 18-летней деятельности демократически избираемых властей НКР, эффективно выполняющих обязательства в интересах национальной и международной безопасности, нормированные Конституцией и законодательством НКР, а также поддержание режима прекращения огня при отсутствии в зоне конфликта международных миротворческих сил. В этих условиях возвращение карабахской стороны в переговорный процесс по полноценному разрешению конфликта становится политико-безопасностным императивом.

Данный подход к разрешению вооруженных конфликтов мирными средствами в соответствии с международно-правовыми принципами неприменения силы, права на свободное самоопределение и территориальной целостности может стать альтернативой новой войне также в Южной Осетии и Абхазии. По моему убеждению, дальнейшая профессиональная разработка предлагаемого подхода к разрешению вооруженных конфликтов в нашем регионе поможет консалтингу соответствующих национальных и международных центров в принятии эффективных решений в пользу исключения новых войн и формирования действенной архитектуры региональной безопасности на Южном Кавказе.

ИСТОЧНИКИ:

---

[1] *Dr. Hayk Kotanjian.* "GUIDELINES ON DEVELOPING ARMENIAN NATIONAL SECURITY STRATEGY IN THE CONEXT OF REGIONAL SECURITY ARCHITECTURE OF THE SOUTH CAUCASUS". Monograph, SNSEE-INSS-NSOOC, NDU, USA. Washington–Yerevan, 2004–2005.

[2] *DR Hayk Kotanjian.* Azerbaijan: Anti-Democratism and Colonialism. A glance at the perspective of Regional Security after Kosovo. REGNUM News Agency, February 12, 2008 (The text was disseminated by the Information Resource Center, Public Affairs Section, U. S. Embassy Yerevan).

[3] *Dr. Ceslav Ciobanu* (VSU Eminent Scholar, Associate Professor of Economics, Ambassador (ret.), Senior Research Scholar, Center for Security and Science). Political Economy of "Frozen Conflicts" in ex-Soviet States: Challenges and Prospects for the U.S. and Russia. Virginia State University International Conference, April, 2007 (pdc.ceu.hu/archive/00003276/01/political_economy.pdf); see also: Dr. Ceslav Ciobanu. Frozen and Forgotten Conflicts in the Post-Soviet States: Genesis, Political Economy and Prospects for Solution. United States Institute of Peace, Virginia State University. Richmond, 2008 (http://www.ipp.md/files/Publicatii/2008/USIP_manuscript_MAR13_08__Moldova_.doc).

[4] Выступление Президента Сержа Саргсяна на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности. 07.02.2009 (http://www.president.am/events/news/rus/?search=Մյունխեն&id=395);

[5] *Чакар Дениз,* директор департамента МИД ТР "Роль Турции на Кавказе: Платформа стабильности и сотрудничества на Кавказе", ИНСИ МО РА, Рабочие тетради, № 3–4, 2008.

[6] External Relations. Eastern Partnership. The Official site of the European Commission (http://ec.europa.eu/external_relations/eastern/index_en.htm).

[7] *Владимир Кузьмин, Михаил Фалалеев, Юрий Гаврилов.* "Сумма сил. Вчера ОДКБ создала коллективные силы оперативного реагирования". "Российская газета", Центральный выпуск № 4842 от 05.02.2009 (http://www.rg.ru/2009/02/05/armiya.html).

В Кремле состоялась внеочередная сессия Совета коллективной безопасности Организации Договора о коллективной безопасности (ОДКБ). Официальное интернет-представительство ОДКБ (http://www.dkb.gov.ru/start/index.htm);

Внеочередные заседания Совета коллективной безопасности ОДКБ и Межгосударственного совета ЕврАзЭС в Москве. Официальный сайт Президента РА, 04.02.2009 (http://www.president.am/events/visits/rus/?visits=1&id=52);

[8] EU in the World. European Neighbourhood Policy. The Official site of the European Commission (http://ec.europa.eu/world/enp/index_en.htm#).

[9] "Сопредседатели Минской группы ОБСЕ представили главе МИД Армении результаты проведенных в Баку и Степанакерте встреч". Агентство международной информации "Новости-Армения", 02.03.2009 (http://www.newsarmenia.ru/arm1/20090302/42034520.html);

"Прорыв в урегулировании Карабахского конфликта возможен в мае–июне–Брайза". Агентство международной информации "Новости-Азербайджан", 16.04.2009 (http://www.newsazerbaijan.ru/karabakh/20090416/42820844.html);

"Минская группа ОБСЕ осудила нарушение режима прекращения огня в Карабахе". ИА REGNUM, 05.03.2009 (http://www.regnum.ru/news/1133901.html).

[10] Декларация Азербайджанской Республики, Республики Армения и Российской Федерации. 02.11.2008 г., Московская область, замок Майендорф. Официальный сайт Президента России (http://www.kremlin.ru/text/docs/2008/11/208670.shtml).

[11] "Obama offers Iran "new beginning"". BBC News, 20.03.2009 (http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/7954211.stm);

"Obama Offers Direct Nuclear Talks With Iran". SKY News, Website of the Year, 09.04.2009 (http://news.sky.com/skynews/Home/World-News/Barack-Obama-Offers-Direct-Talks-With-Iran-Over-Nuclear-Programme-And-Issues-Warning-To-Israel/Article/200904215258771?f=rss);

"Совместное заявление Президента Российской Федерации Д. А. Медведева и Президента Соединенных Штатов Америки Б. Обамы относительно переговоров по дальнейшим сокращениям стратегических наступательных вооружений". Официальный сайт "Посольство Соединенных Штатов Америки, Москва, Россия", 01.04.2009 (http://russian.moscow.usembassy.gov/st_040109b.html);

"Obama In Turkey: Meets With Leaders, Addresses Parliament". The Huffington Post, 06.04.2009 (http://www.huffingtonpost.com/2009/04/06/obama-meets-with-abdulliah_n_183399.html);

"Obama calls for talks with Iran over Iraq". "Breitbart.com", 08.04.2009 (http://www.breitbart.com/article.php?id=080408220807.ud9xv11e&show_article=1);

Michael R. Gordon and Jeff Zeleny. "Obama Envisions New Iran Approach". The New York Times, 02.11.2007 (http://www.nytimes.com/2007/11/02/us/politics/02obama.html?_r=1).

[12] По приглашению Президента Сержа Саргсяна сегодня в Армению прибыл Президент Турции Абдула Гюль. Официальный сайт Президента РА, 06.09.2008 (http://www.president.am/events/news/rus/?search=Գյուլ&pn=1&id=172);

Интервью Президента РА Сержа Саргсяна турецкой газете "РАДИКАЛ". Официальный сайт Президента РА, 28.08.2008 (http://www.president.am/events/news/rus/?search=Գյուլ&pn=1&id=160);

"Gul in landmark visit to Armenia". BBC News, 06.09.2008 (http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7602066.stm);

[13] См. "Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам. ООН. Генеральная Ассамблея. Официальные отчеты. XV сессия. Резолюции." Нью-Йорк, 1961, сс. 74–75;

[14] См. "Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 г., касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов (Протокол I) часть I, статья 1, п. 4. Права человека. Сборник международных договоров, т. I, (часть вторая), Универсальные договоры". ООН, Нью-Йорк–Женева, 1994, с. 1028.

[15] Закон АзР "Об упразднении НКАО АзР", 26 ноября 1991 года. Ведомости ВС АзР, 1991, No 24; см. Также: *С. Золян,* СБСЕ В КАРАБАХСКОМ КОНФЛИКТЕ (1992 год), см. "НАГОРНЫЙ КАРАБАХ: ПРОБЛЕМА И КОНФЛИКТ. ГЛАВА 6 (http://www.armenianhouse.org/zolyan/nf-ru/karabakh/6.html). "Впоследствии армянская община Нагорного Карабаха и соседнего Шаумяновского района провозгласила создание независимой Республики Нагорный Карабах (независимость НКР была провозглашена 06.01.1992 г., после референдума, уже новоизбранным Верховным Советом, тогда как 02.09.1991, после провозглашения Азербайджаном восстановления государственной независимости 1918–1920 гг., в соответствии с Законом СССР о выходе союзной республики из СССР, была провозглашена НКР как

союзная территория с последующим уточнением ее статуса посредством референдума – С. З.). Это вызвало острую реакцию в Азербайджане, включая принятие Национальной ассамблеей резолюции от 26 ноября 1991 г., отменяющей автономию области и помещающей его под непосредственное руководство Азербайджана. Внутри региона, однако, за провозглашением независимости последовали выборы нового парламента и референдум, ратифицировавший Декларацию независимости подавляющим большинством, хотя азербайджанское население бойкотировало это событие."

[16] "Гайк Котанджян: Азербайджан – антидемократизм и колониализм в перспективе региональной безопасности". ИА REGNUM (http://www.regnum.ru/news/ 953962.html) (Доклад на конференции на тему "Страны Кавказа и Ближнего Востока – возможные партнеры в процессе формирования системы региональной безопасности". 07.02.2008 г., Ереван).

[17] "Я гуманист в душе". Интервью Президента АзР А. Муталибова чешской журналистке Дане Мазаловой. "Независимая газета", 02.04.1992.

[18] См. *Ильхам Алиев.* Мои университеты. 24 декабря 2007 г. (http://azerbaijan.news.az/index.php?Lng=aze&Pid=19934); Фрагменты прямой речи Ильхама Алиева: "Сам по себе переход власти от одного члена семьи к другому в современном мире не считается антидемократическим фактом". "Более того, отмечу, что настоящим преемником Гейдара Алиева является мой младший сын, самый младший член нашей семьи Гейдар Алиев".

[19] См. Закон СССР "О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР" No 1410-1 от 3 апреля 1990 г." Ведомости Съезда народных депутатов СССР, Верховного Совета СССР", 1990, № 15; Закон АзР "Об упразднении НКАО АзР", 26 ноября 1991 года. Ведомости ВС АзР, 1991, № 24. Акт о результатах референдума о независимости Нагорно-Карабахской Республики, 10 декабря 1991 года, г. Степанакерт, Нагорно-Карабахская Республика, Министерство Иностранных Дел (http://www.nkr.am/rus/facts/referendum.html).

[20] См. "Акт о результатах референдума о независимости Нагорно-Карабахской Республики", "Декларация о государственной независимости Нагорно-Карабахской Республики", Е., 1995, сс. 85–89.

[21] "Самоопределение может быть реализовано только в рамках территориальной целостности Азербайджана". "Еще раз о принципиальных позициях Азербайджана по вопросу урегулирования армяно-азербайджанского конфликта". Day.Az, 14.05.2008 (http://www.day.az/print/news/politics/118039.html);

"Азербайджан создаст в Карабахе условия для двух общин". "BBC, Russian.com", 23.03.2009 (http://news.bbc.co.uk/hi/russian/international/newsid_7958000/7958793.stm).

[22] Council of Europe. Venice Commission. The Official site of the Venice Commission (http://www.venice.coe.int/docs/2005/CDL-AD(2005)029-e.asp);

"Азербайджан меняет Конституцию". ИА REGNUM, 18.03.2009 (http://www.regnum.ru/news/1138356.html);

"На пленарной сессии Венецианской комиссии СЕ обсудят отзыв по поправкам в Конституцию Азербайджана". Агентство международной информации "Новости-Азербайджан", 12.03.2009 (http://www.newsazerbaijan.ru/international/20090312/42771087.html).

[23] См. Конституция АзР. Статья 11 – "государственные границы могут изменяться только на основе волеизъявления народа Азербайджана, выраженного путем референдума, проводимого по решению Милли Меджлиса АзР среди всего населения Азербайджана". См. СБСЕ. Заключительный Акт, Хельсинки, 1 августа 1975 г. Принцип VIII. ОБСЕ (www.osce.org/documents/msc/1975/08/4044_ru.pdf);

Международный пакт о гражданских и политических правах. Резолюция ГА ООН 2200 А (XXI) от 16 декабря 1966 г. Центр ООН по правам человека. Права человека: Сборник международных договоров; Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. Резолюция ГА ООН 2200 А (XXI) от 16 декабря 1966 г., Центр ООН по правам человека. Права человека: Сборник международных договоров.

[24] "Ильхам Алиев: "Нагорному Карабаху никогда не будет предоставлена независимость"". Заявления президента Ильхама Алиева на заседании Совета Безопасности. Day.Az, 07.04.2009 (http://www.day.az/news/politics/152509.html);

"Карабах никогда не будет независимым: Ильхам Алиев". ИА REGNUM, 08.04.2009 (http://www.regnum.ru/news/fd-abroad/karabax/1148033.html);

"Ильхам Алиев: "Мировое сообщество осознает неправоту Армении, но закрывает на это глаза"". Day.Az, 18.04.2008 (http://www.day.az/news/politics/115065.html);

"Ильхам Алиев: "Еще раз хочу сказать, что время вовсе не работает на Армению, а наоборот. Никакая зарубежная помощь, поверьте, в этот раз им не поможет"". Day.Az, 13.09.2007 (http://www.day.az/news/politics/91887.html).

[25] "Алиев допускает возобновление войны в Карабахе". ИА Lenta.ru, 10.07.2006 (http://lenta.ru/news/2006/07/10/aliev/);

"Вероятность возобновления войны возрастает: Нагорный Карабах за неделю". ИА REGNUM, 13.07.2007 (http://www.regnum.ru/news/856254.html);

"Азербайджан готов силой вернуть Нагорный Карабах". ИА Lenta.ru, 24.01.2006 (http://lenta.ru/news/2006/01/24/war/).

[26] Бишкекский протокол. Официальный сайт Министерства иностранных дел Нагорно-Карабахской Республики (http://www.nkr.am/ru/document/43/);

Бишкекский протокол. Личный сайт Владимира Казимирова (http://vn.kazimirov.ru/doc9.htm);

"ОБСЕ проверит режим прекращения огня в Нагорном Карабахе". ИА Росбалт, Росбалт Кавказ, 14.01.2009 (http://www.rosbalt.ru/2009/01/14/609497.html);

[27] The Official site of the United Nations Mission in Kosovo (UNMIK) (http://www.unmikonline.org/); OSCE Mission in Kosovo. The Official site of the OSCE (http://www.osce.org/kosovo/).

ПОНЯТИЕ «ОБОРОННАЯ ПОЛИТИКА» КАК ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ИНСТРУМЕНТ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ОБОРОННЫХ РЕФОРМ В АРМЕНИИ*

В Республике Армения начался второй этап осуществления оборонных реформ. На данном этапе, наряду с другими коренными изменениями, осуществляются четкое разграничение и новая по сути координация функций Министерства обороны и Главного Штаба ВС, формирование в военной сфере системы гражданского контроля в качестве важного элемента демократии[1]. Министерство обороны, включая все свои подразделения, трансформируется в главное государственное военно-политическое учреждение, а ГШ становится центральным органом войскового управления.

Эффективность реформ подобного инновационного содержания и общегосударственного масштаба предполагает применение элементов научно выверенного эксперимента, причем эти элементы должны проходить испытание в сложных процессах оборонно-политических трансформаций.

Наиболее значимым из этих процессов является создание оптимальной модели управления оборонной системой. Разумеется, оно должно объективно осуществляться на основе систематизированного изучения известных нам моделей и проявлений нашей действительности, так как эклектическое совмещение более известной нам прежней советской «аппаратной» пирамидальной модели администрирования с западной моделью «менеджмента»[2] не может привести к удовлетворительным результатам.

Однако для сравнения данных явлений, в том числе моделей управления, и выявления их положительных и отрицательных сторон необходимо, в первую очередь, четко сформулировать в соответствующей плоскости рассмотрения характерные для этих явлений системообразующие понятия. Следует отметить, что формирование национальных понятийных и терминологических аппаратов безопасностной, в том числе–оборонной, политики происходит путем тесного военно-научного

* «Айкакан банак», 2009, № 1–2.

Статья написана в соавторстве с Д. Чилингаряном, В. Аветисяном и А. Минасян.

сотрудничества с государствами-партнерами из членов ОДКБ и НАТО. В этом плане мы должны в контексте стратегии национальной безопасности правильно усвоить необходимые понятия, перенимаемые как из преимущественно применяемых в нашем национально-оборонном строительстве прежней советской и российской, так и из западных военно-политических–безопасностных культур.

На наш взгляд, одним из таких важных системообразующих понятий является «оборонная политика». Отметим, что хотя это понятие в западной политологии уже давно используется[3], однако оно еще не фигурирует даже в реформируемой российской военно-политической терминологии: его нет в качестве словарной статьи в новых военно-научных словарях[4]. Тем не менее в этом вопросе некоторые российские военные специалисты склоняются к западному подходу. В частности, Президент Российской Академии военных наук, генерал армии М. Гареев пишет: «Если по-прежнему наша военная доктрина будет определять только военные угрозы и военные способы обеспечения безопасности страны, тогда напрашивается необходимость иметь отдельную «доктрину», которая определила бы порядок противодействия так называемым невоенным угрозам... На наш взгляд, было бы более целесообразным рассматривать все военные и невоенные угрозы в их органическом единстве и изложить официальные взгляды на обеспечение безопасности страны в одном документе. Возможно, его следует тогда называть «оборонная доктрина»»[5].

Чтобы лучше представить проблему, попытаемся вышеотмеченным способом уяснить вопрос эквивалентности образующих соответствующий ряд английских, русских и армянских научных терминов. В английском языке данный ряд включает термины *defense, army, military, war*. Первый означает «оборонный», третий хотя и означает «военный», однако в американском толковании относится только к армии (army), т. е. к сухопутным войскам, и в этом смысле идентичен второму термину, а четвертый означает «относящийся к войне». В русском этот ряд образуют следующие термины: *оборонный, армейский, войсковой, военный.* Причем второй и третий относятся к роду войск. В армянском подобный ряд составляют термины *պաշտպանական, բազմական, զինվորական, բանակային, զորային, պատերազմական.* Изучив определяемые этими терминами понятия, можем построить следующие ряды эквивалентов: *defense–оборонный–պաշտպանական, army (military)–военный (армейский, войсковой)–բազմական (բանակա-*

* В данной статье мы рассматриваем только случай адъективного применения этих терминов.

յին, զինվորական, զորային) и war–военный–պատերազմական[6]. Естественно, подобное неоднозначное соответствие часто становится причиной смысловых ошибок.

Итак, как можно определить պաշտպանական քաղաքականություն *(оборонная политика, defense policy)*? Попытаемся дать соответствующую дефиницию на основе формулировок, приводимых в западной и русской политико-безопасностной и военно-научной литературе[7], и словаря «Проекта Стратегии национальной безопасности РА»[8].

Оборонная политика является составной частью политики государства, нацеленной на защиту государства, его населения, территориальной целостности и суверенитета от вероятного внешнего противника. Официально она закрепляется в оборонном разделе «Стратегии национальной безопасности» и в базирующейся на ее положениях «Военной доктрине»*. Субъектами оборонной политики являются государство, его соответствующие специализированные институты и учреждения, а также международные организации безопасностной ориентации.

Оборонная политика в своей целостности имеет две взаимосвязанные, однако принципиально отличающиеся по содержанию и формам осуществления составляющие:

– внутреннюю, связанную с формированием и развитием оборонного потенциала государства, созданием, содержанием и подготовкой военной организации государства, осуществлением военного строительства и использованием в установленном законом порядке средств вооруженного насилия;

– внешнюю, связанную с защитой государства, его населения, суверенитета и территориальной целостности, предупреждением и отражением возможной агрессии извне, а также с сохранением или расширением границ, установлением (поддержанием) господства в определенных регионах, находящихся за пределами государства, и достижением оборонительных, либо агрессивных, завоевательных целей.

Различают также оборонную политику мирного времени и военного времени.

* В случае трехуровневой системы национальных политико-безопасностных документов стратегического масштаба (например, в США) разрабатываются три документа: «Стратегия национальной безопасности», «Оборонная стратегия» и «Военная стратегия» (или «Военная доктрина»).

Внутренняя оборонная политика базируется преимущественно на внутригосударственных правовых нормах.

Внешняя оборонная политика базируется на соответствующих международных правовых нормах, получивших свое нормативное отражение во внутригосударственных правовых актах, на международных договорах и концепции внешней политики государства.

Внутренняя оборонная политика, опираясь на военный, экономический, социальный, интеллектуальный, духовно-культурный потенциал государства, отражает следующие принципы:
– соответствие внутренней оборонной политики интересам оборонной безопасности и реальным возможностям государства;

– координация, систематизация и обеспечение синергии межведомственных усилий по решению оборонных задач в различных сферах жизнедеятельности государства;

– развитие и использование социально-экономических и военно-стратегических преимуществ государства;

– решение военно-политических и стратегических задач с минимальными затратами людских, морально-политических и материальных ресурсов;

– постоянная готовность вооруженных сил и государства в целом к надежному отражению агрессии;

– разумная военная достаточность, недопущение ощутимого военного превосходства потенциальных противников, особенно в опережении разработок и во внезапном применении важных средств вооруженной борьбы.

Внешняя оборонная политика, включая внешнюю военную политику со всеми ее сферами и инструментарием, отражает следующие принципы:

– соответствие внешней оборонной политики долгосрочным внешним стратегическим безопасностным целям и процессам, происходящим в международной безопасностной среде;

– координация политических, экономических, дипломатических, информационных и военных средств для решения оборонных задач;

– выявление и использование слабых и уязвимых мест в оборонных системах государств–потенциальных противников, а также противоречий в системе их взаимоотношений;

– привлечение на свою сторону максимального числа союзников и обеспечение единства их совместных усилий;

– последовательная изоляция и ослабление потенциальных противников;

– сосредоточение военных, военно-экономических и дипломатических усилий на решении важнейших задач для борьбы против вероятных главных противников.

Таким образом, оборонная политика является важнейшим инструментом обеспечения оборонной безопасности государства. Ее разработка носит межведомственный характер, а осуществление многосферно–как во внутригосударственной, так и международной плоскости. Руководство и управление разработкой и осуществлением оборонной политики в рамках своей компетенции выполняет *выступающее как единое целое Министерство обороны*.

Подразделения Министерства обороны, которые в результате осуществления в РА оборонных реформ перестанут быть войсковыми частями, трансформируются в административно-аппаратный инструмент, основными функциями которого являются:

– экспертные консультации при подготовке руководством Министерства обороны (Министр и его заместители) в сфере оборонной политики стратегических решений военно-политического, военного, военно-технического, финансово-экономического, информационно-психологического, научно-образовательного, культурного и иного характера;

– планирование, организация и контроль за выполнением этих решений как в рамках межведомственного сотрудничества, так и посредством Главного штаба–в войсковом звене.

Итак, из логики оборонных реформ вытекает, что все Министерство обороны в лице Министра, его заместителей и советников, а также его аппарата, структур вне аппарата и отдельных подразделений должно заниматься оборонной политикой–как внешней, так и внутренней, включающей военную, оборонно-правовую, оборонно-экономическую, оборонно-финансовую, оборонно-техническую, оборонно-образовательную, оборонно-научную, оборонно-информационную, оборонно-воспитательную и другие составляющие.

Военную политику следует рассматривать в качестве основной составляющей оборонной политики, имеющей обратную функциональную связь со всеми другими составляющими. Причем Министерство обороны обеспечивает концептуальную (управленческую) часть военной политики (принятие решений в пределах компетенции Министра обороны, разработку проектов правовых нормативных актов и других документов, относящихся к полномочиям Президента, Национального собрания и Правительства, межведомственное согласование или участие в разработке этих проектов, а также их представление в установленном порядке для принятия или утверждения), а исполнительную часть (планирование, осуществление и контроль) обеспечивает главный штаб вооруженных сил как центральный орган управления вооруженными силами. В рамках обратной функциональной связи главный штаб в пределах своих полномочий участвует также в обеспечении экспертиз концептуальных разделов военной политики, предоставляя экспертные консультации и предложения относительно проектов соответствующих правовых актов и других документов[9].

По нашему мнению, данные методологические соображения окажутся полезными для специалистов, занимающихся разработкой и осуществлением структурной трансформации системы Министерства обороны РА и создадут соответствующие предпосылки для более систематизированного понимания процесса трансформирования.

ИСТОЧНИКИ:

---

[1] См. *С. Оганян.* Оборонные реформы Республики Армения: второй этап. «Айкакан банак», 2008, № 2–3.

[2] Анализ этих моделей см. Д. С. Чилингарян, В. П. Аветисян, Т. Р. Мартиросян. Об опыте руководства и управления системой оборонной политики США (на арм. яз.). «Айкакан банак», 2008, № 4.

[3] См., например, *D. J. Murray, P. R. Viotti.* The Defense Policies of Nations: a Comparative Study. 1994 (http://books.google.com/books?id=MCnY_VN9AjIC&printsec=frontcover&dq=D.+J.+Murray,+The+Defense+Policies+of+Nations:+a+comparative+study&lr=#PPR7,M1); A. A. Jordan, W. J. Tailor, M. J. Mazarr. American National Security. 1999 (http://books.google.com/books?id=qIp9MkJvms8C&printsec=frontcover&hl=ru).

[4] См., например, «Военный энциклопедический словарь». М., 2002.

[5] *М. Гареев.* Новые условия–новая военная доктрина. «Независимое военное обозрение», 2 февраля 2007 г.

[6] См., например, *R. Bowyer.* Dictionary of Military Terms. 3-d edition. London, 2004.

[7] См. P. L. Hays, B. J. Vallance, A. R. Van Tassel. American Defense Policy. 1999 (http://books.google.com/books?id=evo4nKODKDsC&dq=%22defense=policy%22+and+%22military+policy%22&printsec=frontcover&source=in&hl=en&ei=_7m3SY6nOdKd_gaUI5m9Cw&sa=X&oi=book_result#PPP1,M1), а также: «Война и мир в терминах и определениях». Словарь под ред. Д. О. Рогозина. М., 2004. Следует отметить, что в политологии мало понятий и терминов имеют единственную и всеобще признанную дефиницию.

[8] См. «Проект Стратегии национальной безопасности РА. Основные термины и понятия». «Айкакан банак», 2006, № 2.

[9] Об этом более подробно см. *Д. С. Чилингарян, В. П. Аветисян, Т. Р. Мартиросян.* Ук. соч.; а также приведенную в их статье литературу.

ПРЕЗИДЕНТ АЛИЕВ И ЗА МИР, И ЗА ВОЙНУ– ВОПРЕКИ ЗАЯВЛЕНИЮ ПРЕЗИДЕНТОВ РОССИИ, США И ФРАНЦИИ*

–Как Вы оцениваете заявление Президента И. Алиева в Чаттам Хаусе по поводу готовности Азербайджана начать войну за возвращение Карабаха?

– Это очередной пассаж многолетней воинственной риторики, оглашаемой им в Азербайджане практически на всех протокольных мероприятиях. Раньше с призывами о новой войне Президент Азербайджана выступал у себя дома, делая расчет преимущественно на внутреннюю аудиторию. Ныне же заявление Ильхама Алиева о готовности Азербайджана возобновить войну в Карабахе демонстративно нацелено на международное сообщество. Притом в преддверии его встречи с Президентом Армении в Москве, организуемой Президентом России по завершении обсуждения Карабахской проблемы в формате глав государств–сопредседателей Минской группы ОБСЕ на недавнем саммите в Италии.

Призывы Ильхама Алиева к войне с трибуны Чаттам Хауса, сделанные буквально после Заявления президентов США, России и Франции по итогам встречи G-8, принципиально противоречат сути обращения Барака Обамы, Дмитрия Медведева и Николя Саркози к президентам Армении и Азербайджана по безальтернативности мирного разрешения Карабахского конфликта. Данное заявление фактически дезавуирует подпись Алиева под Майндорфской декларацией, подтверждающую приверженность главы Азербайджана к разрешению конфликта на базе принципов неприменения силы, права народов на свободное самоопределение и территориальной целостности.

–Как бы Вы объяснили подобную противоречивость в позиции Президента Азербайджана?

–Трудно комментировать подобное противоречие позиции президента соседнего государства с договоренностями, публично принятыми на уровне глав государств. Ильхам Алиев из Лондона угрожает новой войной, несмотря на предупреждения мировых центров силы о необходи-

* «Голос Армении», 18 июля 2009 г. (http://www.golos.am/index.php?option=com_content&task=view&id=48131& Itemid=41).

мости вынесения трезвых уроков из прошлогодней военной катастрофы в Грузии.

Видимо, ответ на ваш вопрос нужно искать за пределами политической логики. В психологии подобное поведение определяется как раздвоение личности, когда человек обладает двумя (а иногда и более) различными личностями, при этом одна из них, как правило, не подозревает о наличии другой. Уровень политического доверия к подобным партнерам ставит под вопрос реальность гарантий стабильности и безопасности в Карабахе не только в региональном, но и в более широком международном контексте.

ОБ ОПЫТЕ ФОРМИРОВАНИЯ БОЕВОГО ДУХА ВОИНА В АРМИИ ОБОРОНЫ ИЗРАИЛЯ В СВЕТЕ ОБОРОННЫХ РЕФОРМ РА*

В годы независимости Республики Армения некоторые общественно-политические круги страны стали проявлять значительный интерес к Государству Израиль. Тем не менее реальных шагов по профессиональному осмыслению и оценке опыта эффективного существования Израиля во враждебной региональной среде не было предпринято, в частности, не была изучена израильская система морально-психологической подготовки населения, в особенности – военнослужащих. На наш взгляд, оценочный анализ достижений Израиля в деле воспитания еврейского воина приобретает особую важность в контексте реформирования системы обеспечения боевого духа армянского воина.

В свете интересов национальной безопасности РА представим концептуальные положения кодекса еврейского воина, его военно-патриотического воспитания. При изучении данной проблемы необходимо учитывать тот факт, что стратегические интересы национальной безопасности Республики Армения и Государства Израиль совпадают не полностью: хотя между двумя государствами, а также между мировым еврейством и армянством существуют определенные сходства, однако есть и значительные различия[1]. Важно отметить, что 2008-й был знаменательным годом в истории этих двух народов, поскольку это был год 90-летия восстановления армянской государственности в лице Первой Республики Армения и 60-летия восстановления еврейской государственности в лице Государства Израиль. Характерно, что эти судьбоносные события последовали за геноцидами, осуществленными в отношении этих народов,–Геноцидом армян (Первая мировая война) и Холокостом (Вторая мировая война). В рамках празднования 60-летия восстановления Государства Израиль в парке «Победы» («Ахтанак») над фашистской Германией в Ереване состоялось основание аллеи армяно-еврейской дружбы и стелы, посвященной юбилею восстановления государственности еврейского народа. Во время мероприятия, организованного совместными усилиями мэрии Еревана и еврейской общины в РА, посол Израиля в РА Шеми Цур в своем выступлении отметил, что в Израиле планируется в сотрудничестве израильской организации «Керен Кеймет Ле-Исраэл» *(Еврейский национальный фонд)* и местной армянской общины основать аллею, посвященную юбилейной дате – 90-летию восстановления армянской государственности.

* «Айкакан банак», 2009, № 1.

Возвращаясь к основной проблеме данного исследования, отметим, что для оценки меры той важности, которая в Израиле придается военно-патриотическому воспитанию еврея-воина, нами специально выбрана книга Президента Израиля, бывшего руководителя военной разведки Хаима Герцога «Герои Израиля»[2].

Прямое участие Президента Х. Герцога в разработке постоянно пополняемого пантеона героев-евреев, включающего примеры героизма как древних евреев, так и современников, свидетельствует о том, что в Израиле военно-патриотическое воспитание является сферой прямого руководства главой Государства.

Консенсусно принятый на вооружение в Израиле и в израилецентричной Диаспоре принцип непрерывности пополнения пантеона героев-евреев как военных, так и гражданских профессий обслуживает идею героизма еврейства как признака, постоянно характеризующего еврейский народ на всех этапах трехтысячелетней истории еврейской государственности[3]. Исключительная важность данной методологии толкования героизма как неотъемлемого признака и качества еврея нацелена на постоянное выявление лучших образцов героического поведения евреев для поддержания высокого самоуважения любого еврея или еврейки с точки зрения таланта служения своему народу даже в монотонной армейской повседневности с максимальным и творческим вложением личного ресурса каждого еврея-воина в дело защиты и укрепления Эрец-Исраэла. Иными словами, Президент Х. Герцог, выполняя свой долг в отношении военно-патриотического воспитания еврейской молодежи, представляет историю еврейского народа как непрерывный героический процесс поддержания своей национальной идентичности в течение:

• двух тысяч лет борьбы в условиях изгнания,

• неполных 100 лет после начала иммиграции в Палестину,

• 60 лет восстановления и защиты национальной государственности Израиля.

Данную миссию осуществляет Президент небольшого, однако ключевого на Ближнем Востоке государства, добившегося своими политическими, экономическими и военными победами роли одного из центров мировой геополитики. Очевидно, что глава подобного необычного государства, будучи вовлеченным в динамичный процесс обеспечения безопасности за счет непрерывного инновационного взаиморазвития национального ресурса Израиля и Диаспоры, будучи весьма занятым

деятелем, находит время для написания книги о героях еврейства демонстративно. Речь идет о демонстрации Президентом одного из главных общенациональных приоритетов мирового еврейства для выживания и прогрессивного развития еврейского народа, когда необходим повседневный и массовый героизм евреев во всех областях жизненно важных интересов Израиля и, в первую очередь, в сфере военной безопасности.

В данной статье делается попытка представить выбранную Президентом Израиля логику разработки структуры и содержания непрерывно пополняемого пантеона героев еврейского народа как основы системы воспитания воинского духа воина-еврея и еврейки*.

1. Канонизация еврейских героев древности в системе воспитания боевого духа современного еврейского воина

В пантеоне еврейских героев особое место отведено образу Давида как героя-царя (11–10 века до н. э.), поставившего на колени превосходивших евреев силой и численностью филистимлян. Бой, в котором Давид поразил Голиафа метким броском камня, а затем отсек ему голову мечом, служит основополагающим символом еврейской военной истории: вера, смекалка, быстрота и отвага еврейского воина оказались сильнее физической мощи гиганта-филистимлянина. Здесь отражен тот факт, что хотя армия Израиля всегда была меньше по численности и слабее армий противника, но побеждала, так как не принимала игры по навязанным врагом правилам.

Официальное толкование истории Израиля направлено на сплочение евреев вокруг той идеи, что со второго века до н. э. – со времен восстания Маккавеев – действует нравственный закон, согласно которому еврейский народ в своей целостности несет ответственность за безопасность любого еврея, где бы он ни находился. Среди героев, вдохновляющих еврейского солдата, важное место занимает *Иуда Маккавей* («Молот»), крестьянин, превратившийся в отважного воина, а затем в талантливого полководца и вождя, вдохновляющего народ на битву за независимость страны. В то же время в системе израильского патриотического воспитания Иуда Маккавей пропагандируется как воин, в своей зрелости ставший политиком и дипломатом, упрочи-

* Автор выражает благодарность ответственному секретарю журнала «Айкакан банак», лейтенанту А. Шахвердяну за помощь в уточнении списка дополнительных источников.

вавшим еврейскую традицию признания первенства государственности как высшей ценности еврейства и добивавшимся того, чтобы Иудейское царство стало частью международного сообщества и системы баланса сил. Образ Иуды Маккавея в официальной истории Израиля и военно-патриотическом воспитании используется как образ героя, бросившего в сердца евреев семена непобедимой веры в немеркнущий идеал свободы и готовности отдать жизнь за победу во славу независимости Израиля.

Образ *Бар-Кохбы,* решительного и жестокого в борьбе с врагами вождя-деспота, объединившего евреев и возглавившего восстание против римлян в 115–117 гг. н. э., пропагандируется как символ героической стойкости еврейского народа, вождя, осмелившегося поднять маленький народ против непобедимой Римской империи. Пример того, что каждый кандидат в солдаты повстанческой армии Бар-Кохбы в доказательство решимости отдать жизнь за родину и преданности ей должен был отрезать себе палец, активно используется для поддержания кодекса чести еврейского воина[4]. Причем за строкой предполагается параллель с последующим применением нормы кодекса чести самураев «Бусидо» в клятве камикадзе во Второй мировой войне с отрезанием пальца в знак посвящения себя делу спасения Родины.

Среди еврейской молодежи в качестве символа стойкости еврейского духа, несгибаемости воли и воинского бесстрашия пропагандируется героическая борьба зелотов против римского легиона, осадившего в 73 году н. э. крепость Масада[5]. Выдержав до конца атаки римлян, евреи-мужчины по коллективному решению лишили жизни женщин и детей, а затем, бросив жребий, выбрали десять воинов, убивших всех остальных перед вступлением врага в город. Молодые солдаты приносят присягу на вершине скалы, где располагалась героическая Масада. Воинская клятва еврейских воинов гласит: «Масада больше не падет».

2. Подвиг Трумпельдора как основа кодекса чести современного еврейского воина

Героем новейшего времени стал *Иосиф Трумпельдор,* на могиле которого стоит рычащий лев. Предсмертные слова Трумпельдора, возглавившего оборону военно-сельскохозяйственного поселения Тель-Хай в 1920 году, израильская патриотическая пропаганда сделала примером воспитания современного еврейского воина-героя – цельной личности, честного, скромного и отважного рыцаря. У могилы Трумпельдора, на которой высечены его последние слова: «Счастлив тот, кто умирает за родину»,– молодые бойцы Армии обороны Израиля приносят присягу[6].

Именно пример организации обороны Тель-Хая стал первой пробой подходов к созданию системы территориальной обороны, которая в 40-ые годы посредством работы и службы в киббуцах (коммунах) в борьбе спецназа *Пальмах* конспиративной Армии обороны *Хагана* с арабскими бандформированиями заложила основы территориальной обороны НОХАЛ.

3. Героика духа сопротивления фашизму еврейских бойцов гетто

Особое место в героике еврейских воинов, активно используемой в израильской и диаспорской патриотической пропаганде, занимают примеры вооруженного сопротивления евреев Варшавского и других гетто их массовой депортации отрядами германского СС с целью уничтожения в концлагерях Третьего Рейха (Освенцим, Майданек, Дахау и др.)[7]. Воспитательная пропаганда направлена на превознесение силы духа, которую проявили воины-евреи, придание самому понятию гетто, некогда постыдному и унизительному, ореола военной славы и чести.

4. Героика конспиративной борьбы за создание самообороны и независимого Израиля

Герои Пальмаха Хаганы. В воспитании воинского духа у молодого еврейства придается важность спецназовскому боевому опыту 1940-х годов конспиративного компонента Хаганы Пальмаха в борьбе за создание Государства Израиль[8]. Именно на этом опыте основывается принцип нахождения командира Армии обороны Израиля ЦАХАЛ-а впереди своих солдат. С учетом спецназовской миссии Пальмаха его командирам вменялось в обязанность вести подчиненных за собой, а не гнать их впереди себя, как это делается во многих других армиях. Принятая в Пальмахе, а также в современном ЦАХАЛ-е команда «За мной» преподносится рядовому составу как долг командира подвергать большему риску себя, а не солдат.

Согласно общему принципу обеспечения психологической эффективности патриотического воспитания героизм еврейского воина непременно персонифицируется в конкретных героях-евреях. Здесь молодежь равняется на примеры таких бойцов Пальмаха, как ставший членом Кнессета и Правительства Игал Аллон, будущие НГШ и Президент Израиля Ицхак Рабин, а также НГШ и МО Моше Даян, возглавивший победную Синайскую кампанию 1956 года.

Героиня-еврейка Ханна Сенеш. Президент Х. Герцог посчитал необходимым включить в пантеон героев еврейства также образ двадцатитрехлетней еврейки *Ханны Сенеш* (1921–1944)–бесстрашной парашютистки-диверсантки, воевавшей в Европе в составе британских десантников, заброшенной в немецкий тыл, молчавшей под пытками и расстрелянной в венгерской тюрьме в 1944 году. Пропаганда образа Х. Сенеш направлена на патриотическое мотивирование воинской повинности женщин-евреек (женщины, в отличие от трехлетней службы мужчин, служат два года), позволяющей высвободить большое число мужчин для строевой службы и тем самым в известной мере компенсировать численное превосходство армий враждебных Израилю государств.

5. Героизация жертвенности и принцип неотвратимости соразмерного возмездия врагу

Исключительно важное место в воспитании героического духа еврейской молодежи по всему миру отводится пропаганде *неотвратимости соразмерного возмездия врагу*, основанной на следующем факте. Вооруженную борьбу еврейского подполья против Великобритании, препятствующей в годы Второй мировой иммиграции евреев в Палестину, вплоть до ухода англичан из Палестины в 1948 году, возглавлял будущий Премьер-министр Израиля Менахим Бегин. Сигналы еврейского подполья о неприемлемости наказания розгами и повешения израильских подпольщиков и неотвратимом эквивалентном возмездии в отношении англичан британская администрация восприняла с надменным недоверием и осуществила насилие над пленными еврейскими бойцами. Незамедлительное демонстративное повешение английских сержантов, захваченных в заложники в качестве ответной меры, потрясло Великобританию и арабский мир. Это стало уроком для всех противников создания еврейских сил самообороны и еврейского государства.

Государство Израиль каждый день своим поведением подпитывает пропаганду того, что сегодняшний еврей уже не тот, кто в прошлом терпел унижение достоинства. Современный еврей, как и в героической древности, обязан во всю силу, ума, духа, воли и воинского мастерства вставать на защиту чести еврейского народа, демонстрируя неотвратимость наказания врага, соразмерного его преступлению против каждого еврейского воина и унижающего достоинство еврейства в целом.

6. Герои-лидеры нации. Бен-Гурион: «Израилю не дано проиграть ни одной войны», «Никогда более»

Давид Бен-Гурион[9] (1886–1973) в государственной пропаганде выступает как честный и мудрый национальный лидер. Он–герой, одухотворяющий народ целеустремленностью, глубиной видения будущего нации, политическим бесстрашием в консолидации и ориентации Израиля и Диаспоры на гарантированное обеспечение двух главных взаимосвязанных лозунгов мирового еврейства: «Израилю не дано проиграть ни одной войны» и «Никогда более» (речь идет об исключении возможности повторения Холокоста). На примере создателя Израиля и ЦАХАЛ-а Бен-Гуриона израильская пропаганда ориентирует политические элиты и народ на прагматический инновационный поиск лучших решений по неотвратимо-победному использованию неограниченных духовных, волевых, интеллектуальных и финансовых ресурсов мирового еврейства во славу Израиля и Диаспоры как в мирное время, так и в час наивысшего военного испытания.

Отмечается прагматически верный политический и военный расчет Бен-Гуриона в 1950-х годах в Синайской кампании против Египта и в принятии принципа возмездия, предписывающего ЦАХАЛ-у и другим силовым структурам обуздание исламского терроризма и в последующем ставшего основой превентивных спецопераций по подавлению террористических баз и штабов с целью упреждения их ударов по Израилю. Отмечается также, что именно благодаря Бен-Гуриону Израиль располагает эффективной профессиональной и по сути ее поддержки еврейством–народной армией, находящейся вне политики и подчиненной гражданской власти.

Итак, как и в предыдущих случаях, на примере с Бен-Гурионом военно-патриотическая пропаганда Израиля обогащает пантеон еврейской истории, отводя ему почетное место рядом с великими героями предыдущих поколений и древности.

7. Коллективный героизм ЦАХАЛ-а

Война «Судного дня». Военно-патриотическая пропаганда коллективного героизма, кроме восхваления блестящей победы ЦАХАЛ-а в «шестидневной войне» против объединенных сил арабских государств, особо подчеркивает немыслимую стойкость израильского солдата, заплатившего неимоверно большую цену за ошибки политического и военного руководства, а также разведки Израиля в оценке реальной опасности развязывания арабами войны «Судного дня». Воспитание

еврейского воина на примере героизма ЦАХАЛ-а в войне «Судного дня» сконцентрировано на тезисе о том, что даже в эпоху электроники, управляемых ракет решающим остается *человеческий фактор: дух, стойкость и боевое мастерство* еврейского воина.

Командос ЦАХАЛ-а в контртеррористической операции «Шаровая молния» в Энтеббе (Уганда): Иони Нетаньяху. В ночь с 3-го на 4-ое июля 1976 г. в Уганде 200 командос ЦАХАЛ-а осуществили операцию, благодаря которой была уничтожена группа террористов и были освобождены 105 заложников-евреев[10]. Героизм и мастерство командос преподносятся как образец воинского мастерства великолепных воинов отборных частей особого назначения ЦАХАЛ-а, набираемых только из добровольцев. На данном примере Израиль утверждает принцип неотвратимости незамедлительного возмездия террористам, посягающим на жизнь евреев в любой точке мира. Мастерски проведенная молниеносная спецоперация, а также выдержка и личный героизм командира командос Иони Нетаньяху пропагандируются с точки зрения важности демонстрации всему миру того, что, как пишет Президент Израиля Хаим Герцог, в отличие от былых времен, у евреев, оказавшихся в беде, ныне есть защитники. И если иногда евреям приходится испытывать страх, надежда не покидает их никогда.

8. Общие принципы военно-патриотического воспитания израильского воина

Воспитание и осознание исторической ответственности перед еврейским народом и его государством являются высшим приоритетом государства.

В Армии Обороны Израиля и среди мирового еврейства успешно пропагандируется и неукоснительно поддерживается образ:

– интеллектуальности, профессионализма, неподкупности, некоррумпированности, фанатичной патриотичности и героического бесстрашия военнослужащих ЦАХАЛ-а (от рядового до генерала);

– воина-пуританина, который не имеет вредных привычек (азартные игры, курение, выпивка и т. п.) и вообще привязанностей к чувственным наслаждениям (чревоугодие, распутство). В период формирования армянской армии данный образ поддерживался Леонидом Азгалдяном, а в прошлом – Андраником.

Формированию у израильского солдата высокой мотивации героического служения Родине способствуют:

• осознание недопустимости повторения трагического опыта многовековой жизни в изгнании, когда еврейский народ был беззащитен перед лицом своих врагов и пережил катастрофу Холокоста с уничтожением 6 миллионов евреев;

• понимание того, что гарантом неповторения национальной катастрофы и отсюда – проигрыша в какой-либо одной войне является сильная еврейская государственность в лице развивающегося с опережением вражеских государств Израиля, поддерживаемого западными центрами силы – США, Турцией, НАТО и ЕС, а также ресурсами влиятельной всемирной сети Диаспоры;

• формирование у еврея-воина патриотической ценностной ориентации на то, что вооруженные силы еврейского государства сохраняют древнюю традицию еврейских воинов Иехошуа бин Нуна, царя Давида, Маккавеев (Хасмонеев), защитников Масады, бойцов Бар-Кохбы, которую продолжают герои времен освоения Палестины, антифашистской борьбы и современных войн за независимость Израиля;

• уверенность еврейского народа в наличии у Израиля необыкновенно высокого в сравнении с величиной страны и численностью населения военного, в том числе ядерного, потенциала*, что обусловлено напряженностью в отношениях с арабскими странами и Ираном;

---

* Оборонные расходы Израиля в 2002 г. составили 9,84 млрд долларов США (в 1984 г. – 4,3 млрд долларов). Они неуклонно растут, однако в пересчете на душу населения остаются относительно стабильными, хотя и весьма высокими – примерно полторы тысячи долларов.

Большой вклад в поддержание обороноспособности Израиля вносит военная помощь, получаемая Израилем от США. Впервые Израиль получил безвозмездную военную помощь от США в 1974 г. (на сумму в полтора млрд долларов). За период с 1974 по 2002 гг. Израилем была получена от США безвозмездная военная помощь на общую сумму в 41,06 млрд долларов. При этом большую часть средств военной помощи Израиль обязан тратить в США на приобретение военной техники, запчастей, боеприпасов и снаряжения.

Существование постоянно напряженных отношений с соседями вынуждает Израиль содержать мощные вооруженные силы, оснащенные современными средствами вооруженной борьбы, включая и оружие массового поражения. Хотя Израиль никогда не проводил открытых ядерных испытаний, согласно имеющимся оценкам он ныне занимает шестое место в мире среди ядерных держав – после США, России, Великобритании, Франции и Китая. В рамках договора о нераспространении ядерного оружия с администрацией США (и лично с Президентом Р. Никсоном) было достигнуто соглашение, согласно которому «предполагалось, но

• понимание воинами-евреями исключительно важной геостратегической роли Израиля в системе международной безопасности. У воинов ЦАХАЛ-а формируется уверенность в исключительности своей миссии на Ближнем Востоке. В пределах военной досягаемости с территории Израиля находится почти половина нефтяных ресурсов западного мира, сосредоточенных в треугольнике между Ливией на западе, Ираном на востоке и Саудовской Аравией на юге.

В патриотическом воспитании молодежи важное место занимает государственная поддержка официальной версии миссии и истории еврейского народа, которые построены на ряде основоположений:

1. роль еврейского народа в развитии человечества закреплена в идентификации истории еврейства с возникновением жизни на земле, в связи с чем в Государстве Израиль официальное летоисчисление носит мифологический характер и ведет отсчет событий со дня сотворения мира (началом эры Адама по талмудической традиции принят 3761 год до н.э., сейчас в Израиле идет 5769 год);

2. объявление соразмерности истории еврейской государственности с наиболее древними цивилизациями мира – по официальной версии государственность еврейского народа восходит к 11 веку до н.э.;

3. еврейский народ на всем протяжении своей истории, защищая свои национальные интересы, был вынужден бороться с превосходящими силами противника;

4. за эпохой евреев-полководцев на стражу еврейской идетичности после падения государственности вступили евреи-ученые, предоставившие еврейству до восстановления государственности в качестве источника приверженности религии и сохранения национальной самобытности толкование Торы*-Талмуд;

не признавалось», что Израиль является государством, располагающим ядерным оружием. Начиная с 1963 г. в Израиле создаются баллистические ракетные системы, способные нести ядерные боеголовки. Еще в 1989 г. успешно прошла испытания баллистическая ракета «Иерихо-2Б» с дальностью действия до 1500 км, способная поражать цели, в том числе, и на всей территории Ливии и Ирана. Вооруженные силы Израиля располагают также авиационными средствами доставки ядерного оружия (включая самолеты F-16, F-4E «Фантом» и A-4N «Скай Хок» американского производства). Израиль – единственная на Ближнем Востоке держава, с высокой степенью вероятности имеющая ядерные системы оружия наземного, морского и воздушного базирования.

* *Тора* – еврейское название первых пяти книг Старого Завета-Пятикнижия (Бытие, Исход, Левит, Числа, Второзаконие).

5. иудаизм, Талмуд и язык его написания иврит в течение двух тысячелетий проживания еврейства вне родины стали главным национальным духовно-нравственным ресурсом выживания. В официальном толковании истории еврейства Талмуд в условиях потери государственности-рассеяния (жизни в Диаспоре) – заменил утраченную Родину – Эрец-Исраэл;

6. в течение двух тысячелетий все верующие евреи, будучи в рассеянии, молясь, обращались лицом в сторону исторической Родины со словами «В следующем году – в Иерусалиме»;

7. сионизм – как стратегия спасения еврейства путем создания Государства Израиль: осознание в конце 19-го века элитами европейского еврейства предпочтительности возвращения евреев в Палестину с целью создания Государства Израиль пассивному ожиданию мессии (спасителя) как спасителя еврейства;

8. провозглашение до независимости Израиля замены традиционной торгашеской деятельности евреев на производительный труд в киббуцах (коммунах) Палестины и вооруженную территориальную самооборону как политического принципа социального и психологического преобразования еврейского народа;

9. создание Государства Израиль как главного фактора возрождения еврейского народа, нацеленное на прогрессивное развитие всего израилецентричного мирового еврейства;

10. придание древнеталмудическому языку иврит статуса единственного государственного языка Израиля как фактора консолидации всех составляющих разнообразной этнолингвистической мозаики мирового еврейства;

11. израилецентричность системы мирового еврейства;

12. принцип самокритичного вынесения уроков из каждого из ближневосточных кризисов для постоянного совершенствования системы ответственных взаимоотношений между Израилем и организациями Диаспоры;

13. консенсус Израиля и Диаспоры в оценке участия каждого еврея в защите национальной безопасности Государства Израиль как высшей личной и общенациональной цели духовного, нравственного, политического и экономического развития каждого еврея и мирового еврейства в целом;

14. служба в Армии Обороны Израиля – как главный экзамен чести и достоинства каждого еврея и еврейки перед поступлением в вузы или началом профессиональной карьеры, базовый этап в их дальнейшем профессиональном и социальном продвижении как в Израиле, так и в еврейской Диаспоре;

15. мотивированность участия еврея и еврейки в боевых действиях ЦАХАЛ-а как наиболее продуктивного способа наращивания их личного престижа и продвижения в Израиле и общинах их проживания в Диаспоре;

16. высокий интеллектуальный уровень офицерского состава ЦАХАЛ-а, складывающегося за счет взаимообмена между обществом и армией наиболее образованных и патриотически настроенных кадров;

17. традиция обеспечения ориентации развития Израиля на основе приоритетов стратегии национальной безопасности за счет формирования политической элиты из талантливых генералов, лидерствовавших в военной политике, в руководстве ГШ и штабами родов войск (Ицхак Рабин, Хаим Герцог, Ариель Шарон, Эхуд Барак, Моше Даян, Эзер Вейцман и др.);

18. для победы ЦАХАЛ-а, кроме опережающего возможности врага вооружения (включающего также ядерный потенциал), нужна сплоченная, обученная и рвущаяся в бой армия. В основе сплоченности армии лежит единство народа. Для победы над превосходящими силами противника необходимы непрерывная поддержка превосходства духа, отваги, смекалки, интуиции, а также быстроты ума и действий еврейского воина, в том числе – импровизационных качеств принимающих решения командиров.

О результативности воспитания еврея-воина в соответствии с данными ценностями и принципами свидетельствуют следующие признаки-характеристики ЦАХАЛ-а:

– устойчивое военное лидерство Израиля в регионе при подтверждении превосходства боеспособности личного состава ЦАХАЛ-а в отношении противника как в войнах и отдельных боестолкновениях, так и в непрерывной борьбе с терроризмом;

– согласно результатам последних соцопросов, более 94 % израильских евреев готовы добровольно вступить в ЦАХАЛ и отдать свою жизнь за государство Израиль (среди граждан США данный показатель составляет 63 %).

9. Ориентиры разработки и использования армянского Пантеона героев и Календаря героических событий в оборонной реформе РА

Изучение традиционных ценностей и концептуальных основоположений военно-патриотического воспитания и обеспечения боевого духа еврея-воина как важнейшей предпосылки для поддержания высокой боеспособности Армии Израиля с учетом существующих сходств и различий между Израилем и Арменией, мировым еврейством и армянством имеет положительное значение для решения важных задач духовно-нравственного воспитания армянского воина и повышения боеспособности ВС РА в целом.

Разумеется, речь не идет о механическом внедрении в армянскую действительность кодекса чести израильских военных как опыта еврейства, поскольку армянский и еврейский народы, при определенном созвучии их истории, имеют сугубо национальные особенности, в том числе – в сфере военного искусства. Вместе с тем в качестве основы для разработки путей совершенствования системы духовно-нравственного воспитания армянских воинов, обеспечения их высокого боевого духа, осуществляемого в рамках оборонных реформ в РА, целесообразно по примеру Израиля рассматривать следующие основоположения:

• осознание необходимости исключения возможности повторения национальной трагедии;

• сильная независимая государственность как гарантия неповторения национальной трагедии;

• осознание и последовательное применение морального принципа непобедимости государства даже в одной войне;

• обеспечение в условиях враждебного окружения регионального стабильного военного лидерства государства, постоянного превосходства его вооруженных сил над противником по боеспособности;

• государствоцентричность системы мировой Диаспоры;

• приоритетность взаиморазвивающегося и взаимодополняющего сотрудничества государства и Диаспоры в интересах защиты государства, национального наследия и всего народа.

Завершая проведение данных параллелей, хотим подчеркнуть, что в Вооруженных силах Армении существуют собственные традиции представления персонифицированного героизма народа. У нас наличествует целый ряд исторических лиц, образы которых могут быть использованы в пропаганде как символы беззаветного патриотизма и служения своей нации, жертвенности и храбрости. Армяне, как один из древнейших народов мира, имея ощутимый вклад в мировую культуру, продолжают развивать свое богатое историко-культурное наследие. Так, 11-ое августа 2009 года является началом 4502 года по древнему Армянскому (Айкскому) календарю.

В нашей многотысячелетней истории есть немало вдохновляющих страниц, вписанных рукой героев. Поэтому, на наш взгляд, в «Армянский военно-героический пантеон» и национальный календарь могут быть включены многие из легендарных и исторических лиц, а также знаменательных событий. К примеру:

древнейший мифологический период (половина 3-го тысячелетия до н. э.) – *Айк Нахапет* (Прародитель), сразивший титана Бела, подтвердив право армянского народа на независимость;

древний исторический период (IX–I вв. до н. э.) – царь *Аргишти I*, защитивший Араратское царство от посягательств Ассирии; царь Тигран Великий, благодаря военному и дипломатическому таланту создавший Великую Армению[11];

средневековье и период новой истории (IV–XIX вв. н. э.) – цари *Аршак II* и *Пап*, реформаторы-объединители армянских земель; Спарапет, князь *Вардан Мамиконян*, предводитель армянского войска в Аварайрской битве 451 г., разрушившей планы Персии по навязыванию армянам-христианам Зороастризма; князь *Геворг Марзпетуни* (X в.), олицетворяющий образ патриота и выдающегося полководца, сумевшего малыми силами нанести поражения значительно превосходящим арабским войскам; Великий князь (1187–1198) и царь (1198–1219) Армянского Киликийского государства *Левон II*, сумевший благодаря своему военному и дипломатическому таланту успешно вести борьбу с Султаном Египта Салах-ад-Дином, турками-сельджуками, Византией и не только укрепить государство, но и существенно расширить его границы и сферы влияния, добиться признания Армянского Киликийского Царства со стороны европейских монархов*; *Давид-Бек*

* Левон II поддержал императора Священной Римской Империи Фридриха I Барбароссу во время III Крестового похода, за что получил корону от его сына Генриха VI. На церемонии коронации присутствовали делегации из Византии,

(начало XVIII в.), крупный военный и государственный деятель, возглавивший борьбу Сюника против турецких завоевателей; герой Отечественной войны 1812 г., князь, генерал *Валериан Мадатов* (1782–1829)[12];

национально-освободительное движение армян в Оттоманской империи (XIX–начало XX вв.) – герои самообороны Айнтаба, Вана, Зейтуна, Муса-лера, Муша, Сасуна, Шапин-Гараисара и иных областей исторической Армении: организатор героической самообороны Вана, основатель первой Республики Армения *Арам Манукян* (1879–1919); национальный герой *Андраник Озанян* (Генерал Андраник (1865–1927)), гайдук, лидер армянского национально-освободительного движения в героическом Сасуне, в Первую Балканскую войну 1912 г. на македонском фронте возглавлявший отряд армянских добровольцев, сражавшихся на стороне болгарских повстанцев против османского ига, в Первую мировую войну получивший звание генерал-майора Российской армии; видные деятели армянского национально-освободительного движения и легендарные партизанские лидеры самообороны *Ахлюр Сероп* (Сероп Варданян (1864–1899)), *Геворг Чауш* (Геворг Казарян (1870/1871–1907)), и другие;

майские героические сражения 1918 г.[13] – разработчик Сардарапатской операции генерал *Мовсес Силикян* (1862–1937); организаторы Сардарапатской и Баш-Апаранской побед полковники *Даниел* (1861–1921) и *Погос* (1864–1922) *Бек-Пирумяны*, генерал *Дро* (Драстамат Канаян (1883–1956)); военный и политический деятель, основоположник разработки современной национальной идеологии, диктатор Лернаайастана (Горная Армения) *Гарегин Нжде* (Гарегин Тер-Арутюнян (1886–1955)), возглавивший героическую самооборону Сюника от мусульманских орд и большевистских войск, благодаря чему Зангезур остался армянским; идейные вдохновители Сардарапатского сражения католикос *Геворг V Суренянц* (1847–1930) и архиепископ *Гарегин Овсепян* (1867–1952), и другие.

Священной Римской империи, Багдадского халифата. Сама коронация была осуществлена по армянскому (Католикос Григор VI) и латинскому (легат папы, архиепископ Майнца Конрад Виттельбах) ритуалам (см. *Киракос Гандзакеци.* История Армении (на арм. яз.). Е., 1982; фр. перевод–«Histoire d'Arménie, par le Vartabied Kirakos de Gantzac». В книге: «Deux historiens Arméniens...». Saint-Petersbourg, 1870; *F. Tournebize.* Histoire politique et religieuse de l'Arménie. Paris, 1900; «Армянская советская энциклопедия» (на арм. яз.), т. IV. Е., 1978, сс. 589–590).

акции возмездия в отношении младотурецких идеологов и организаторов Геноцида армян, приговоренных к смертной казни военным трибуналом в Стамбуле (XX в.) – герои «Немезиса»* *Согомон Тейлерян* (1896–1960), *Мисак Торлакян* (1890/1894–1968), *Арам Ерканян* (1895–1930), *Арташес Геворгян* (1894–1937), *Акоп Мелькумов* (1885–1962) и другие;

вторая мировая война (1939–1945 гг.) – примечательно и почетно, что в Советской армии было 5 маршалов-армян: командующий фронтом, в дальнейшем – заместитель Министра Обороны СССР, дважды Герой Советского Союза, легендарный Маршал Советского Союза *Ованес Баграмян* (1897–1982); Герой Советского Союза, Главный Маршал бронетанковых войск *Амазасп Бабаджанян* (1906–1977); Главный Маршал авиации *Арменак Ханферянц* (Сергей Худяков (1901–1950)); Герой Советского Союза, Адмирал Флота Советского Союза *Ованес Исаков* (1894–1967); Маршал инженерных войск *Сергей Аганов* (1917–1996). Причем во время Великой Отечественной войны из трех начальников штабов видов ВС двое – начальники штабов ВМФ и ВВС – были армяне (адмирал О. Исаков и маршал А. Ханферянц)[14].

На весь Советский Союз прославились имена легендарного командира 89-ой Армянской Таманской дивизи генерала *Нвера Сафаряна* (1907–1982), летчика-штурмовика, дважды Героя Советского Союза, гвардии подполковника *Нельсона Степаняна*[15] (1913–1944), которого прозвали «Соколом Балтики», и многих других.

Следует особо отметить, что в годы Второй мировой войны в армиях разных стран против фашизма воевали около 600 тысяч сынов и дочерей армянского народа, из них 500 тысяч – в Советской армии. Это в том случае, когда в Советской Армении до войны проживало около 1,3 млн, а в других республиках СССР – более 1,5 млн армян. Отечественная война была воспринята армянским народом с необычайным патриотическим подъемом. Участие армян в этой войне было беспрецедентным с точки зрения и числа участников, и проявленной храбрости.

Созданные в ходе войны армянские национальные стрелковые дивизии с тяжелыми боями прошли от предгорий Кавказа до Берлина и Балкан, покрыв себя немеркнущей славой. Трижды орденоносная

* *«Немезис»* – название операции (по имени богини мщения Немезиды) по осуществлению актов возмездия в отношении лидеров турецкой партии «Единение и прогресс» (Младотурки), виновных в организации и осуществлении Геноцида армян 1915 г.

89-ая Армянская стрелковая дивизия, которой за активное участие в освобождении Таманского полуострова было присвоено почетное наименование «Таманской», была единственным национальным формированием, участвовавшим в штурме Берлина.

Беспрецедентным было также число армян, получивших звание Героя Советского Союза,–106 человек, а 26 человек стали кавалерами ордена «Славы» 3-х степеней[16].

В годы Второй мировой войны беспрецедентными были и понесенные армянами потери – около 300 тысяч человек убитыми. Для сравнения скажем, что такие же потери понесли во Второй мировой войне британская и американская армии.

Армяне Спюрка (Диаспоры) также приняли самое активное участие в борьбе своих государств против фашистской Германии и милитаристической Японии. В числе прославленных героев Спюрка были: лидер Движения Сопротивления (Маки) Парижа, кавалер ордена Почетного легиона, Национальный Герой Франции *Мисак Манушян* (1906–1944); бригадный генерал Вооруженных сил США *Гайк Шекерджян* (1886–1966), ответственный за логистическое обеспечение высадки союзных войск в Нормандии; кавалер высшей военной награды США – ордена «Почетная медаль Конгресса» (ею в годы Второй мировой войны были награждены всего 87 военнослужащих США), старший лейтенант *Эрнест Дервишян* (1916–1984), отмеченный за личную храбрость, проявленную при захвате в плен в одиночку 45 вражских военнослужащих, а также 3 пулеметов, и многие другие.

В обеспечении безопасности глав Союзных государств в 1943 г. в Тегеране большую роль сыграли резидент советской разведки в Иране полковник *Иван Агаянц* (1911–1968) и в последующем Герой Советского Союза *Геворк Вартанян* (1924 г. р.).

Активное участие армян в борьбе с фашизмом, на наш взгляд,–один из ярких примеров проявления национального духа и героизма;

женщины-героини – *Святая Шушаник* (V в.), дочь Вардана Мамиконяна, подвергшаяся за свой патриотизм и преданность христианской вере истязаниям со стороны предателя-мужа и принявшая мученическую смерть[17]; видный деятель Французского Сопротивления, поэтесса Луиза Асланян (1904–1944), подвергнутая мучительным пыткам в застенках гестапо, но не выдавшая соратников и погибшая в газовой камере лагеря смерти Равенсбрук; крупный политический, военный и государственный деятель Арцаха, из организаторов Карабахского движения, Председатель Постоянной комиссии НС НКР по вопросам

оборонной безопасности и соблюдения законности Жанна Галстян (1948 г. р.), своей деятельностью во время борьбы за независимость Арцаха символизирующая образ армянки-воина-самоотверженной защитницы Отечества;

борьба за освобождение и независимость Арцаха (1991–1994 гг.)– первый Министр обороны Республики Армения, возглавивший создание национальной регулярной военной организации, Национальный герой Армении *Вазген Саргсян* (1959–1999); Национальный герой Армении Монте Мелконян (1957–1993) – образец интеллектуала и выдающегося военного из Спюрка, посвятивший жизнь защите армянства[18]; Национальный герой Армении Татул Крпеян (1965–1991), символизирующий образ героя-смертника[19]; основоположник боевых традиций армянского «спецназа» Леонид Азгалдян (1942–1992), и многие другие.

Этот список можно продолжить. Но в то же время в сегодняшней действительности задача представления этих исторических лиц в сфере военно-патриотической работы решается недостаточно системно – как в качестве Пантеона символических героев и их героических деяний, так и с точки зрения их информационного, учебного, военно-ритуального и военно-протокольного использования в воспитательной практике.

Непрерывное выявление лучших образцов интеллектуального, культурно-просветительского наследия и целенаправленное использование этих примеров несомненно будут способствовать воспитанию и укреплению бережного отношения каждого армянина–как представителя нации и как гражданина своей страны–к национальному историко-культурному прошлому, своему языку, вероисповеданию, морально-психологической идентичности. В этом контексте, на наш взгляд, яркими символами национальных ценностей для армян в условиях непрерывной борьбы против завоевателей и на современном этапе являются богатый древний индо-европейский язык, уникальный алфавит и письменность – как оружие сохранения национальной идентичности, христианская вера и национальная, первая в мире государственная Апостольская церковь, базирующаяся на просветительской деятельности в I в. прямых учеников Христа Апостолов Фаддея и Варфоломея,–как духовно-просветительский центр и олицетворение выживания нации в течение многих веков, а также значительные завоевания в областях науки и культуры. Непрерывное пополнение пантеона героев-армян как военных, так и гражданских профессий должно быть нацелено на повышение боевого духа и упрочение среди армянства, в первую очередь молодого поколения, идеи преданности и

служения своему народу. В качестве эталонных примеров выдающихся представителей национального интеллектуального подвига, соответствующего лучшим образцам мировой науки и культуры, можно рассматривать следующие:

просветительство, образование, религия– основатель Армянской Апостольской церкви, епископ *Григорий Просветитель* (III–IV вв. н. э.); создатель армянского алфавита, просветитель, переводчик Библии, основоположник национальной школы и педагогической мысли, документально известный изобретатель систем письма *Месроп Маштоц* и его сподвижник Католикос *Саак Партев* (IV–V вв. н. э.); ученые – служители религиозного ордена *Мхитаристов* (XVIII–XX вв. н. э.), своими трудами не только способствовавшие сохранению национального культурного наследия и развитию национальной научной мысли, но и ознакомившие широкие научные круги Европы с интеллектуальными достижениями армянского народа; духовный лидер национально-освободительного движения в Западной Армении Католикос *Хримян Айрик* (Мкртич Хримян (1820-1907)), и другие;

наука – выдающийся представитель мировой историографии, «Отец армянской истории», основоположник отечественной школы критической историографии, епископ *Movсес Хоренаци* (V в.); философ-неоплатоник, представитель Александрийской школы неоплатонизма *Давид Анахт* (Непобедимый (V–VI вв.)); географ, картограф, историк, астроном *Анания Ширакаци* (VII в.); поэт, историк, лингвист, географ, переводчик, аббат-мхитарист *Гевонд Алишан* (Керовбе Алишанян (1820-1901)), внесший неоценимый вклад в развитие арменистики; всемирно известный ученый, один из основоположников теоретической астрофизики, основатель Бюраканской астрофизической обсерватории, дважды Герой Социалистического Труда, лауреат Государственной премии Российской Федерации, академик АН СССР, Президент АН АрмССР, Национальный герой Армении *Виктор Амбарцумян* (1908 – 1996); востоковед, общественный деятель, директор «Эрмитажа», академик АН СССР, академик АН Армянской ССР и ее первый Президент *Иосиф Орбели* (1887–1961); физиолог, один из создателей эволюционной физиологии, Вице-президент АН СССР, генерал-полковник медицинской службы *Левон Орбели* (1882–1958); основатель союзного Института теоретической и экспериментальной физики, один из создателей советской атомной бомбы, член-корреспондент АН СССР *Абрам Алиханов* (1904–1970); создатель «ядерного щита» СССР, ведущий разработчик и главный конструктор первых атомных и термоядерных боеприпасов и ракетно-ядерного оснащения, дважды Герой Социалистического Труда, лауреат Ленинской и 4-х Государственных

премий СССР *Самвел Кочарян* (1909–1993); авиаконструктор, создатель первых боевых сверхзвуковых самолетов-всемирно известных МиГ-ов, академик АН СССР, дважды Герой Социалистического Труда, генерал инженерно-технической службы *Артем Микоян* (1905–1970); прославленный полярник и гидролог, Герой Советского Союза и Герой России (один из четырех человек, имеющих эти обе награды), кавалер ордена Св. Месропа Маштоца (РА) *Артур Чилингаров* (1939 г. р.), и другие;

политика, дипломатия, общественная деятельность – инициатор административных реформ в Российской Империи, министр внутренних дел, граф, генерал от кавалерии *Михаил Лорис-Меликов* (1825–1888)[20]; общественно-политический деятель *Погос Нубар-Паша* (1851–1930), по заданию Католикоса Геворга V представлявший интересы армянского народа на Парижской мирной конференции[21]; выдающийся государственный деятель СССР, член ГКО СССР в годы ВОВ, дипломат, благодаря усилиям которого был мирно разрешен Карибский кризис, *Анастас Микоян* (1895–1978); видный деятель Республиканской партии США, 35-й губернатор Калифорнии, бывший Генпрокурор Калифорнии *Гурген Джордж Докмеджян* (1928 г. р.); американский дипломат *Эдуард Джереджян* (1939 г. р.); журналист, главный редактор газеты «Агос» (Турция), по шовинистическим мотивам убитый турецкими экстремистами *Грант Динк* (1954–2007), и другие;

литература, искусство – поэт, философ, монах, основоположник армянского Возрождения Григор Нарекаци (X в.); основоположник новой армянской литературы и нового литературного языка, педагог, этнограф *Хачатур Абовян* (1809–1848); создатель жанра историко-патриотической прозы в армянской литературе *Раффи* (Акоп Мелик-Акопян (1835–1888)); лидер межэтнического миротворчества на Южном Кавказе, великий поэт и писатель *Ованес Туманян* (1869–1923); классики армянской патриотической литературы, поэты *Егише Чаренц* (Егише Согомонян (1897–1937)) и *Ованес Шираз* (Ованес Карапетян (1915–1984); классик современной американской литературы *Вильям Сароян* (1908–1981); создатель армянской новой классической музыки *Комитас* (Согомон Согомонян (1869–1935)); выдающийся композитор XX века, Герой Социалистического Труда, академик АН Армянской ССР, Народный артист СССР *Арам Хачатурян* (1903–1978); всемирно известный французский шансонье и актер, общественный и дипломатический деятель, Национальный герой Армении *Шарль Азнавур* (1924 г. р.), и другие.

Заключение

Эти талантливые люди являются выдающимися деятелями разных, подчас катастрофически трудных для армянского народа времен, но всех их объединяет высокое чувство патриотизма, самоотверженное служение славе армянского народа. Их пример может и должен служить укреплению идеи героической жизнеспособности армян и ее нацеленности на самые высокие стандарты самовыражения человечества. Важны осмысление и пропаганда национального таланта и героического духа как неотъемлемой характеристики армянского народа. Целесообразно совершенствование взаимообогащающего системного сотрудничества национального государства и арменицентричной Диаспоры, в том числе – в пропаганде национального героизма, в систематизации всего национального наследия, в его продуктивном применении, обогащении и передаче от поколения к поколению. В этом смысле безусловно важным представляется углубленное изучение опыта эффективного взаимодействия израилецентричной Диаспоры с Эрец-Исраэлом и формирования на высшем государственном уровне общенациональной системы военно-патриотического воспитания, нацеленной на сохранение и развитие национальной идентичности.

В контексте оборонных реформ в РА именно с этой точки зрения актуально изучение из уст Президента Израиля и бывшего руководителя военной разведки Хаима Герцога опыта Государства Израиль в системной организации военно-патриотического воспитания еврейского народа как в пределах еврейского национального государства, так и активно взаимодействующей с ним еврейской Диаспоры.

Сопоставительный анализ героики армянского и еврейского народов, ответивших на катастрофы Геноцида и Холокоста воссозданием своей древней государственности, дает возможность создания целостной системы формирования боевого духа воина-армянина, состоящей из следующих элементов:

–научных – исследования и разработки;

–культурных – создание и пропаганда патриотических произведений;

–учебных – создание учебников и пособий, организация взаимодополняющих гражданского и войскового разделов учебно-воспитательного процесса;

–военных ритуальных и геральдических – походы по местам боевой славы, военные клятвы и присяги у памятников героям и мемориалов сражений, торжественные церемонии награждения героев современ-

ности, присвоение имен героев и именных знаков лучшим воинским подразделениям и молодежным патриотическим организациям с сопутствующим информационным обеспечением соответствующих социальных групп армянства как внутри национального государства, так и Армянской Диаспоры.

Крылатые слова – **«Армении не дано проиграть ни одной войны – никогда более Геноцида в отношении армянского народа»** – как нельзя лучше отражают миссию Вооруженных сил современной независимой Армении и должны стать целью и девизом оборонной реформы в области формирования боевого духа воина-армянина.

ИСТОЧНИКИ:

---

[1] При сравнительном анализе процесса создания двух государств нужно учитывать то обстоятельство, что Государство Израиль, в отличие от Республики Армения, было основано с «нуля» – во враждебной среде арабов, в условиях отсутствия еврейского населения, посредством иммиграции евреев (Алия, 1908–1948 гг.). В большинстве своем это были «патриоты-фанатики», всю свою деятельность, свой военный и интеллектуальный потенциал поставившие на службу идее воссоздания Эрец-Исраэля. В армянской действительности таковыми были Монте Мелконян и Леонид Азгалдян. Творческое понимание опыта Израиля при реформировании ВС РА предполагает наличие преданного национальной идее, честного, одаренного большими умственными способностями, всесторонне развитого командирского и офицерского состава.

[2] См. *Chaim Herzog.* Heroes of Israel. Profiles of Jewish Courage. Israel, 1991 (поскольку данная статья написана в основном на базе этой книги, то в дальнейшем ссылки на нее не указываются).

[3] См. *Yael Zerubavel.* Recovered Roots. Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition. Chicago – London, 1995 (в процессе работы над данной статьей мы в значительной мере пользовались также этой книгой, поэтому в ссылках она также не упоминается).

[4] См. *Yigael Yadin.* Bar Kokhba: The Rediscovery of the Legendary Hero of the Second Jewish Revolt against Rome. Jerusalem, 1971.

[5] См. *Yigael Yadin.* Masada: Herod's Fortress and the Zealots' Last Stand. New York, 1966.

[6] См. *N. Ben-Ari and E. Kena'ani,* eds. Yosef Trumpeldor: Po'alo u-Tekufatd/Yosef Trumpeldor: His Life and Times (Hebrew and English). Tel Aviv, 1970.

[7] См. «Jewish Resistance: A Working Bibliography». «The Miles Lerman Center for the Study of Jewish Resistance». «Center for Advanced Holocaust Studies, United States Holocaust Memorial Museum». Washington, DC (http://www.ushmm.org/research/center/lerman/bibliography/pdf/bibliography.pdf); а также: «Holocaust Survivors and Remembrance Project: «Forget You Not». The Jewish Resistance During the Holocaust» (http://isurvived.org/TOC-IV.html#Resistance).

[8] См. «Israeli Special Forces History» (http://www.isayeret.com/).

[9] См. «David Ben-Gurion». «Knesset Members» (http://www.knesset.gov.il/mk/eng/mk_eng.asp?mk_individual_id_t=684); а также: «David Ben-Gurion». The Jewish Agency for Israel (http://www.jafi.org.il/education/100/people/BIOS/bg.html).

[10] См. «Entebbe Raid (Operation Entebbe, Jonatan Operation, Operation Thunderbolt)». «Britannica Online Encyclopedia», 2009 (http://www.britannica.com/EBchecked/topic/188804/Entebbe-raid); *Max Hastings.* Yoni, Hero of Entebbe. 1979; *Iddo Netanyahu.* Yoni's Last Battle: The Rescue at Entebbe. 1976; *Raffi Berg.* Recollections of Entebbe, 30 years on (http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/5101412.stm).

[11] См. Tigranes II The Great (http://www.britannica.com/EBchecked/topic/595564/Tigranes-II-the-Great).

[12] См. «Жизнь генерал-лейтенанта Мадатова». СПб., 1874.

[13] См. *S. Afanasian.* Le victoire de Sardarabad Arménie. 21–29 mai 1918. Paris, 1985.

[14] См. «Военный энциклопедический словарь». М., 2002, сс. 110, 109, 1351, 551, 29.

[15] См. там же, с. 1243.

[16] См. «Кавалеры ордена Славы трех степеней». М., 2000.

[17] См. *P. Peters.* Sainte Sousanik martyre en Armeno-Géorgie. «Anacleta Bollandiana», T. LIII. Fasc. III–IV, 1935 (на лат. яз.).

[18] См. «Указ Президента Республики Армения о присвоении звания Национального героя от 20 сентября 1996 г. УП-647» (на арм. яз.).

[19] См. «Указ Президента Республики Армения о присвоении звания Национального героя от 20 сентября 1996 г. УП-648» (на арм. яз.).

[20] См. *W. G. Moss.* A History of Russia: Since 1955. «East Europian and Euroasian Studies», Vol. II, London. 2005.

[21] См. *Д. Ллойд Джордж.* Правда о мирных договорах, т. 2. М., 1957.

ЗА АМНИСТИЮ: КОНСОЛИДИРОВАННОЙ АРМЕНИИ ВПРЕДЬ НЕ ДАНО ПРОИГРАТЬ НИ ОДНОЙ ВОЙНЫ*

В связи с недавней инициативой президента Армении Сержа Саргсяна объявить, если то будет целесообразно, амнистию участникам трагических событий 1 марта 2008 года, последовавших президентским выборам и приведших к массовым беспорядкам с десятью человеческими жертвами.

"В ответ на призыв многоуважаемого президента Сержа Саргсяна имею честь обратиться к нему с ходатайством об амнистии в отношении участников событий 1 марта 2008 года. Данная инициатива президента станет достойным главы государства ответственным шагом, направленным на консолидацию всех групп интересов, нацеленных на единение усилий по формированию общеармянского консенсуса вокруг приоритетов национальной безопасности. Построенное на амнистии общенациональное согласие может создать условия для формирования традиции разделения ответственности за судьбы нашего государства, наряду с действующим президентом также ушедшими в отставку главами нашего национального государства, как это принято в США, Франции, России и др.

На мой взгляд, все конструктивные силы десятимиллионной мировой армянской семьи должны объединить свои усилия для того, чтобы впредь помогать действующим президентам Армении – как сегодняшнему в лице Сержа Саргсяна, так и будущим – в наращивании и направлении общенационального потенциала на создание гарантий для обеспечения демократического и безопасного развития обоих армянских государств, в том числе в условиях экономического кризиса, – Республики Армения и Нагорно-Карабахской Республики.

После амнистии консолидация патриотических сил Армении с использованием их наиболее сильных сторон в интересах благосостояния нашего народа, на мой взгляд, может быть достигнута в результате трезвой оценки вызовов как с точки зрения угроз, так и шансов опережающего прогрессивного развития обоих легитимных независимых армянских государств. Лозунгом, объединяющим национальные элиты и контрэлиты, может стать "Армении впредь не дано проиграть ни одной войны, Никогда более повторения Геноцида".

* ИА REGNUM, 02.06.09 (http://www.regnum.ru/news/1170624.html).

РАЗВИТИЕ АРМЯНСКОЙ НАУКИ В МАСШТАБАХ СТРАТЕГИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ АРМЕНИИ*

ДОКЛАД

на слушаниях комиссии по науке и образованию Национального собрания Республики Армения

Ереван 5 ноября 2008 г.

Уважаемый Председатель Комиссии,

Уважаемые коллеги

В своем докладе о науке как об одном из стратегических факторов обеспечения национальной безопасности Армении я, в первую очередь, исхожу из места и роли фундаментальной науки в системе нашей национальной безопасности. На мой взгляд, отсутствие государственной заинтересованности в развитии фундаментальной науки чревато также опасностью деградации образовательной системы и, как следствие, снижения интеллектуального потенциала нашей нации. В заключение я вкратце представлю мои подходы к проблемам стратегических исследований в области безопасности Армении.

Будучи одним из ведущих компонентов фундаментальной науки СССР, армянская академическая наука занимала достойное место в формировании авторитета советского государства как мировой научной державы. На пороге независимости Армения, в отличие от Прибалтийских республик, свою политику в области науки сориентировала на уровень слаборазвитых стран. То есть, были политически заданы приоритеты и цели карликового масштаба, принципиально не соответствующие интеллектуальному потенциалу армянского народа.

В то же время была распылена промышленная мощь Армении, нацеленная на разработку и применение наукоемких и передовых технологий. Вместо того, чтобы дать толчок формированию новой сети и рынка международного, в том числе – регионального, экономического сотрудничества, власти распродали производственные комплексы по цене металлолома, тем самым лишив Армению стратегических перспектив модернизации базирующейся на научных знаниях промышленности. В подобных условиях из-за потери мощных государственных

* «Айкакан банак», 2008, № 4.

источников финансирования возникли значительные трудности в организации фундаментальных исследований в Армении. Положение дел еще более усугубило то обстоятельство, что власти вновь обретшей независимость Армении недооценили мировые достижения армянских ученых в области физико-математических и других естественных наук, вследствие чего фундаментальная наука была исключена из перечня национальных приоритетов. Это привело к исчезновению условий, необходимых для воспроизводства интеллектуального потенциала, в первую очередь–плодородной среды известных армянских школ фундаментальной науки. Вследствие всего этого, Армения теряет свой престиж государства с развитой наукой. Между тем развитие естественных наук в Армении всегда считалось приоритетом: так, еще при основании Академии наук Советской Армении во главе с обществоведом академиком Иосифом Орбели в учредительном составе Президиума 17 из 23-х членов были представителями естественных наук.

К сожалению, отмеченные непростительные стратегические ошибки, допущенные государством в первые годы независимости, продолжают сказываться не только на областях фундаментальной науки, требующих крупного финансирования исследовательского инструментария, но и на теоретических разделах, не нуждающихся в значительных капиталовложениях. Несмотря на то, что ведущие армянские специалисты регулярно переводятся и публикуются в авторитетных зарубежных научных изданиях, их зарплата в Армении остается невероятно низкой–на уровне оплаты труда уборщиц правительственных зданий.

Подобное низкое вознаграждение научной деятельности угрожает не только будущему интеллектуального потенциала нации, но и престижу мирящихся с подобной ситуацией властей. Нельзя продолжать осуществлять такую политику, поскольку она со всей очевидностью должна привести к срыву процесса передачи накопленного армянским народом интеллектуального потенциала грядущему поколению ученых, то есть–к утере перспектив имеющей большое безопасностное значение фундаментальной науки стратегического масштаба. Важнейшим приоритетом национальной безопасности Армении следует считать полноценное обеспечение правовой, финансовой и социальной поддержки ученых и научных коллективов, занимающихся фундаментальными исследованиями в системе Национальной академии и ведущих вузах.

Я знаю о придании Президентом нашей республики исключительной важности роли фундаментальной науки в обеспечении стабильного и безопасного развития Армении. Именно в свете приоритетов стратегии

национальной безопасности Армении необходимо оплату труда ученых поднять от нынешнего унизительного уровня до высших разрядных ставок, действующих в нашей республике. Данную проблему чрезвычайной важности следует рассматривать и с точки зрения мотивации вовлеченности в фундаментальную науку талантливой молодежи, обеспечивая ее право на планирование своего профессионального роста и будущего своей семьи на родной земле–в Армении. Это также предотвратит ее отток из страны, угрожающий в случае продолжения необратимым истощением интеллектуальных возможностей нашей нации. В этом аспекте особого внимания заслуживает создание благоприятных профессиональных и финансовых условий для обеспечения возвращения на родину армянской молодежи, обучающейся в иностранных вузах.

В связи с императивами реализации «Стратегии национальной безопасности» во всех сферах жизнедеятельности нашего общества в Республике Армения назрела необходимость системной разработки стратегии развития фундаментальной науки как важнейшего безопасностного ресурса нации и осуществления на ее базе политики, рассчитанной на долгосрочную перспективу. Важно, чтобы при принятии в этой области решений отправной точкой являлось осознание невозможности оценки коммерческой цены фундаментальной науки в собственном смысле, поскольку она нацелена на обновление дальних горизонтов научной мысли и в этом плане–на концептуальную подпитку отраслевых и прикладных наук. Область отраслевых исследований входит в сферу ведомств. А межведомственная координация продуктов этих исследований, как и коммерческая оценка и организационно-правовое сопровождение инновационных процессов требуют руководства и управления со стороны специального государственного института, занимающегося вопросами применения продуктов отраслевой науки.

На мой взгляд, было бы целесообразно при разработке стратегии развития науки в Армении разделение компетенции произвести таким образом, чтобы ответственность за среднесрочные и долгосрочные перспективы фундаментальной науки была возложена на Национальную академию наук, а за развитие отраслевых исследований и применение их продуктов в инновационной инфраструктуре экономики–на Комитет по науке, действующий в системе Министерства образования и науки. Разумная организация подобного распределения ролей будет способствовать взаимодополняющему сотрудничеству науки, образования и экономики.

Целесообразно установить механизмы ответственности Национальной академии наук как государственного учреждения, обладающего современной гибкостью и играющего активную роль в мировой научной сети, с обеспечением прозрачности и эффективности расходования на конкурсной основе бюджетных и внебюджетных средств, выделяемых на фундаментальные исследования. Также очевидна необходимость формирования системы параметров, позволяющих эффективно судить об уровне развития областей армянской фундаментальной науки. Представляется особо важным преобразование Президиума Академии в наделенную современными организационно-финансово-правовыми возможностями структуру, обеспечивающую сотрудничество со всемирной научной сетью. На мой взгляд, стратегическое значение имело бы восстановление статуса Национальной академии как коллективного консультанта Правительства в вопросе научного обоснования принятия решений национального масштаба.

Основными задачами Госкомитета по науке могут стать координация формирования межведомственной среды развития отраслевых знаний, повышение восприимчивости корпоративного сектора экономики к технологическим инновациям, гармонизация и развитие отраслевой науки, влияющей на инновационную среду. Важна разработка таких проблем формирования инновационных инфраструктур, как налогообложение, таможенный инструментарий, регулирование интеллектуальной собственности.

Ключевыми задачами Комитета могут быть также активное позиционирование отраслевых исследований и разработок в региональной и мировой экономике, формирование и масштабирование эффективных механизмов партнерства частного и государственного секторов и развитие наиболее эффективных элементов производственной инновационной инфраструктуры. Здесь можно было бы предложить концентрацию ресурсов на проектах, связанных с международной кооперацией, в том числе–в рамках взаимодействия с Евросоюзом.

Без решения задач систематизированного развития фундаментальных и прикладных наук и инновационного внедрения их продуктов в практику Армения к тому же лишится научной основы для непрерывного развития среднего и высшего образования. В этом отношении достойна внимания новая научно-образовательная политика российских властей, согласно которой академические принципы Болоньи применяются избирательно–с учетом собственного положительного опыта, а также с использованием преимуществ государственного управления фундаментальной наукой посредством системы государственных академий. Итак, мы предлагаем рассматривать проблемы науки и образования в контексте приоритетов национальной безопасности, делая акцент не на схоластическом выявлении угроз и мер по их парированию, а на разработке стратегии устойчивого развития системы долгосрочного финансового, правового и институционального обеспечения как фундаментальной и отраслевой науки, так и образования.

Серьезной проблемой национальной безопасности следует считать глубокую коррумпированность системы аттестации и научной квалификации научных кадров в нашей республике. В первую очередь, следует восстановить академические стандарты подготовки и защиты диссертаций на соискание кандидатских и докторских степеней. В случае продолжения существующей, всем нам хорошо известной порочной практики написания диссертаций за оплату и торговли учеными степенями неизбежно произойдет деградация научных потенций нашей нации. Требует настороженности и стремление некоторых лиц под покровом борьбы против коррупции ликвидировать ВАК Армении в целях обеспечения своего бесконтрольного стяжательства в области научной аттестации.

Я надеюсь, что борьба с коррупцией в сфере аспирантской подготовки, аттестации научных кадров и присуждения ученых степеней приведет к внедрению системы строгих, академически верифицируемых квалификационных стандартов.

Несколько слов о стратегических исследованиях в области политологии безопасности. Межведомственная разработка Стратегии национальной безопасности под руководством бывшего Министра Обороны и ныне действующего Президента республики г-на Сержа Саргсяна заложила основу для формирования национальной школы политологии безопасности. Следует отметить, что делаются первые шаги в направлении формирования области стратегических исследований, стартовала активная деятельность в данном направлении государственных организаций–Института политических исследований при Президенте, Фонда «Нораванк», Института Дро. В этом контексте Институтом национальных стратегических исследований Министерства обороны по договоренности с ВАК Армении разработан академический паспорт новой для нашей республики специальности, соответствующей американскому эквиваленту «Security Studies». Разворачивается профессиональное сотрудничество нашего Института с такими «Мекками» безопасностной политологии, как Гарвардский Университет, Национальный Университет Обороны США, Российская Академия государст-

венной службы при Президенте РФ, Европейский Центр стратегических безопасностных исследований им. Дж. Маршалла. Надеюсь, что наше сотрудничество с Национальной академией наук, Ереванским госуниверситетом, Министерством образования и науки, ВАК Армении и Фондом «Нораванк» позволит преодолеть те претенциозные, самодеятельные и дилетантские элементы, которые характерны для такой важной области знаний в республике, каковой является политология стратегических исследований в области национальной безопасности.

Завершая доклад, имею честь отметить важность настоящих слушаний и выразить надежду, что сегодняшнее обсуждение в Национальном Собрании не станет бесплодной тратой времени, а явится серьезным стимулом для решения стратегических задач развития науки и образования, представляющих жизненно важные ценности национальной безопасности армянского народа.

ОЗДОРОВЛЕНИЕ АМЕРИКАНО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ ПОЙДЕТ НА ПОЛЬЗУ ВСЕМУ КАВКАЗУ И АРМЕНИИ*

Продуктивные отношения между ведущими акторами мировой безопасности – США и Россией, непременно претерпят оздоровление не только в интересах двух стран, но и исходя из императивов глобальной безопасности в целом. Об этом в беседе с корреспондентом ИА REGNUM заявил начальник Института национальных стратегических исследований Министерства обороны Армении, доктор политических наук, генерал-майор Гайк Котанджян.

Он отметил, что оздоровление американо-российских отношений пойдет на пользу также всему Кавказу, в том числе Армении, "чья сбалансированная политика национальной безопасности базируется на принципе многовекторности".

Касаясь процесса урегулирования Карабахского конфликта, Котанджян отметил, что с учетом войны в Абхазии и Южной Осетии конфликт нужно рассматривать с точки зрения "колониальной сущности определенных антидемократических тенденций в политико-правовой культуре Азербайджана, особенно в сфере конституционных гарантий защиты коллективных прав и свобод человека". Эксперт подчеркнул, что принципы международного права о равноправии и самоопределении народов, являющиеся для членов ООН обязательствами высшего порядка, в Конституции Азербайджана отражены не в полной мере.

"Азербайджан в связи с династийной формой передачи власти превращается в классическое "нефтяное государство" *("petro-state")*, подчиняющее интересы демократии интересам нефтегазового рынка и выступающее под косметикой некоторых номинальных атрибутов демократии",– констатировал доктор Котанджян.

Эксперт отметил, что в новейшей политической истории есть много убедительных примеров демократического самоопределения народов в точном соответствии с принципами Устава ООН. Он привел в пример

* Из доклада на научной конференции ассоциации выпускников Европейского Центра стратегических исследований в области безопасности им Дж. Маршалла в связи с решением о включении автора в число лучших выпускников Центра, ИА REGNUM, 15.10.2008 (http://www.regnum.ru/news/1069776.html).

самоопределение Бангладеш, Эритреи, Восточного Тимора, Черногории, подчеркнув при этом, что данные государства самоопределились путем референдумов, без участия в них населения метропольных государств в лице Пакистана, Эфиопии, Индонезии и Югославии-Сербии. "Исходя из этого, целесообразно, чтобы Сопредседательство Минской группы строило бы свою деятельность на системном применении принципов Устава ООН – без приоритизации принципа территориальной целостности в отношении равноценного уставного принципа равноправия и самоопределения народов",– резюмировал Котанджян.

"ГЕНОЦИД ГОРСКИХ ЕВРЕЕВ"– ПРОДУКТ СПЕЦПРОПАГАНДЫ АЗЕРБАЙДЖАНА*

Спецпропаганда Азербайджана, несмотря на негативные уроки культивирования вражды вокруг юго-осетинского и абхазского конфликтов и переговоры в связи с предложенной Турцией Платформой стабильности и безопасности на Кавказе, по инерции продолжает отравлять общественное сознание своего народа и международной общественности конфликтогенной дезинформацией.

Специалисты знают, что так называемый "геноцид горских евреев", якобы осуществленный армянами в начале прошлого века на севере Азербайджана, является вымыслом, целенаправленно навязываемым общественному мнению Израиля и еврейской Диаспоры азербайджанскими спецпропагандистами и их оплачиваемыми зарубежными подельниками. Эти акции направлены на подрыв дружбы между еврейским и армянским народами, имеющими в своей многотысячелетней истории при всех различиях достаточно много схожего. Наши народы, кроме таланта поддерживать свою вековую культурно-историческую идентичность и развивать интеллектуальный потенциал сотен поколений, объединяет катастрофическое испытание Геноцидом и Холокостом, а также опыт героического выживания и возрождения государственности в лице Республики Армения и Государства Израиль.

Ясно одно: возня фальсификаторов аморальна по сути – это глумление над памятью армян, истребленных бандами кавказских татар в начале XX века в местах векового добрососедского проживания армян и горских евреев. Именно прах этих армян, ставших жертвами массовой резни, спецы по фабрикации "геноцида" пытаются выдавать за останки евреев, якобы убитых армянами.

Публикации бакинских спецпропагандистов и их зарубежных партнеров о геноциде отражают один из разделов политики азербайджанских властей по фальсификации политической истории Азербайджана новоновейшего времени.

Проявлением этого курса властей Азербайджана стало "приобретение" в качестве инструмента политики и политической спецпропаганды своего собственного "геноцида". Известно, что бакинские ученые выполнили политический заказ Гейдара Алиева и состряпали основу для издания Указа Президента Азербайджана по "геноциду" азербайджанцев, якобы организованного со стороны русских и армян. Целью

* ИА REGNUM, 06.10.2008 (http://www.regnum.ru/news/1065250.html).

данной фальсификации является отвлечение общественного мнения от осуждения геноцида армян в Османской империи, а также зверского истребления сотен тысяч армян в начале прошлого века в населенных кавказскими татарами Бакинской и Елисаветпольской губерниях Российской империи, а затем в Азербайджанской Республике.

Уже писалось о том, что каждый год азербайджанское население, владеющее правдой о массовой резне и погромах армян, а также их вооруженной самообороне, ставится в неловкое положение в связи с принуждением по календарю государственных праздников отмечать День не имевшего места геноцида азербайджанцев. Положение армян, вынужденных как в начале прошлого столетия, так и относительно недавно – в 1988 и в 1990 годах – оборонять свои семьи от массовых вооруженных погромов в Сумгаите, Кировабаде и Баку, хорошо понимают потомки евреев – жертв погромов и жестоких убийств. Безнравственность этого сфабрикованного бакинскими властями инструмента "консолидации" азербайджанского народа отмечают во время доверительных встреч за рубежами Кавказа даже некоторые из моих азербайджанских друзей. Печально, что в связи с манипуляциями вокруг "геноцида горских евреев" была подвергнута критике руководитель еврейской общины Армении. При этом в адрес дамы были допущены выражения, не принятые не только среди политиков, политологов и журналистов, но и уважающих себя мужчин. К сожалению, авторы опустились до того, что позволили себе пошлые издевки в адрес фамилии и национальной принадлежности руководителя еврейской общины. Насколько я знаю, руководитель еврейской общины госпожа Варжапетян, будучи урожденной Феллер, носит фамилию своего супруга. Из ее недавних предложений, поддержанных властями, я бы отметил инициативу по посадке аллей дружбы в честь 60-летия воссоздания после Холокоста национальной государственности еврейского народа – Израиля и 90-летия возрождения после Геноцида национальной государственности армянского народа – Республики Армения.

Я обращаюсь к своим коллегам из Израиля и еврейской Диаспоры, а также Азербайджана с призывом защитить интересы дружбы еврейского народа со всеми народами Южного Кавказа от подрывных акций фальсификаторов.

К ВОПРОСУ О СТРАТЕГИИ ПРИЗНАНИЯ НКР В КОНТЕКСТЕ ПРИНЦИПОВ И НОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА*

Как известно, недавно Генеральная Ассамблея ООН приняла резолюцию по Нагорному Карабаху. Голосование России, США и Франции как Сопредседателей Минской группы против резолюции в дополнение с 4 проголосовавшими против и со 100 воздержавшимися свидетельствует о неприемлемости для преобладающего большинства членов ООН нарушения принципа системного и непредвзятого применения основополагающих принципов и норм международного права при принятии решений ООН.

Азербайджану и другим 38 государствам, поддержавшим резолюцию, преподан урок по недопустимости протаскивания в ООН документов, противоречащих основополагающим целям и принципам, в своей целостности определяющим международную договорно-правовую субъектность Объединенных Наций. Объединенные Нации своим голосованием подтвердили неприятие одностороннего отражения в азербайджанской резолюции по Карабахскому конфликту лишь принципа территориальной целостности при игнорировании принципа равноправия народов и их права на свободное самоопределение. Авторам резолюции Генассамблея поставила на вид факт нарушения Азербайджаном обязательств в отношении Устава ООН. Азербайджану фактически было указано на его обязательства в отношении того, что дефиниция "равноправие народов и их право на свободное самоопределение" в Уставе ООН закреплена в качестве одной из ее основополагающих целей.

По большому счету, результаты голосования содержат важный политический мессидж о недопустимости для ООН принятия резолюций, нарушающих Устав самих Объединенных Наций в связи с неуважением ее главной цели – поддержания мира и международной безопасности. Итоги голосования отражают понимание большинством членов ООН правовой ущербности позиции Азербайджана в Карабахском урегулировании. Навязывание контрпродуктивной модели разрешения Карабахского конфликта исключительно в рамках того, что Азер-

* Данная статья опубликована в ИА REGNUM в виде интервью, 08.04.2008 (http://www.regnum.ru/news/983635.html).

байджан называет "территориальной целостностью", поставило в неловкое положение саму ООН. Такие влиятельные акторы мирового сообщества, как Россия, США, Франция, Индия, сказавшие "нет" резолюции, а также 100 воздержавшихся членов ООН подтвердили главную и императивную для всех государств миссию Объединенных Наций – поддерживать международный мир.

Демонстрация пренебрежения уставными императивами ООН в условиях многократного превышения со стороны властей Азербайджана потолков вооружений по ДОВСЕ, нарастающей милитаристской риторики руководства этого государства сигнализируют о реальной угрозе миру в таком геостратегически важном регионе, каковым является Черноморский бассейн. В этом смысле Россия, США и Франция как члены Совета Безопасности ООН официально заявили международному сообществу о своей озабоченности приготовлениями Баку к развязыванию новой войны на Южном Кавказе. Неприятие милитаризма Азербайджана–вот другой важный мессидж Объединенных Наций.

Несмотря на то, что Минская группа ОБСЕ в своей посреднической деятельности последовательно демонстрирует приверженность принципам мирного урегулирования конфликта на компромиссной основе, Баку вопреки нормам современного международного права не признает первичной международной субъектности НКР. В настоящее время азербайджанская сторона выступает с заявлениями о том, что компромисс с ее стороны ограничивается лишь согласием продолжать консультации с Арменией по Карабахской проблеме. Как известно, Азербайджанская Республика отвергает возможность прямого диалога с НКР. В своей публичной политике Азербайджан не только подрывает посредническую миссию Минской группы, но и не откликается на рекомендации Совета Европы по установлению диалога с Нагорным Карабахом (резолюция ПАСЕ № 1416 от 25 января 2005 г.), несмотря на заявления НКР о готовности к переговорам с АзР. Недавние действия Азербайджана по дезавуированию России, США и Франции в составе Минской группы, попытка навязывания Объединенным Нациям противоречащей уставу ООН резолюции по Карабахскому урегулированию свидетельствуют о контрпродуктивности позиции властей Баку в Карабахском вопросе.

Другими словами, "компромисс" Азербайджана не соразмерен не только компромиссам в понимании армянской стороны, но и компромиссу, который предлагает Минская группа. Позиция Баку беспредметна и бесперспективна по сути. Заявления о полной приверженности Азербайджана принципам и нормам международного права не соответствуют действительности. При неизменности этой откровенно реваншистской позиции Баку шансы достижения компромисса между сторонами Карабахского конфликта на данном этапе весьма невелики.

Государства-члены ООН в своем большинстве не могли не считаться с тем, что в системе Объединенных Наций народы, ведущие борьбу за независимость, признаются первичными субъектами современного международного права. Такая точка зрения основана на принципах международного права, фиксирующих правосубъектность народа в процессе борьбы за освобождение. Например, таким органом национального освобождения, взятым под защиту международного права, была Народная лига Восточного Пакистана, выражавшая независимость части бенгальского народа, проживавшего в Пакистане, и провозгласившая Республику Бангладеш.

Международная правосубъектность части армянского народа, проживающего в Карабахе, закреплена политическим и юридическим фактом непрерывного и эффективного функционирования в течение более чем 16 лет легитимных, демократически избираемых властей НКР, сформированных в результате референдума, проведенного в период правоприменения Закона СССР от 1990 г. – до провозглашения 21 декабря 1991 г. Алма-атинской Декларации о прекращении существования СССР. Таким образом, международно-правовая основа для заключения между РА и НКР международных договоров безусловно наличествует.

В случае продолжения отказа Азербайджана от встречных компромиссов, соразмерных компромиссам армянской стороны, НКР будет вправе с учетом уроков истории, принципов и норм международного права, рекомендаций ОБСЕ пойти на переговоры с РА вокруг выбора более эффективных средств по поддержанию регионального мира и модели устойчивого и безопасного развития. На данном этапе целесообразно, продолжая практическое взаимодействие в сфере обороны, не ограничивать сотрудничество между НКР и РА рамками какой-либо отдельной сферы.

В подобной ситуации, исходя из отсутствия встречных компромиссов с азербайджанской стороны, сколь-либо соизмеримых с предложениями РА, признание факта независимости Нагорно-Карабахской Республики Республикой Армения представляется логичным и оправданным шагом в процессе международного признания НКР. На данном этапе было бы более прагматичным предварение процесса признания разработкой стратегии сотрудничества НКР и РА в вопросах поддержания мира,

стабильности и безопасности на Южном Кавказе. Главным приоритетом данной Стратегии и политики по ее имплементации должны стать гарантированное исключение повторения актов геноцида в отношении армянского народа, а также обеспечение стабильного, безопасного и демократического развития обоих суверенных армянских государств в контексте их прогрессивной международной интеграции. Обладание согласованной стратегией союзнического сотрудничества Армении, Арцаха и Диаспоры по всему кругу национальных приоритетов даст возможность выработать среднесрочную и долгосрочную политику, а также спланировать ее эффективное обеспечение.

Нагорный Карабах и Армения, следуя общепризнанным принципам и нормам международного права, могли бы институировать межгосударственное сотрудничество. Речь идет об образовании совместной Межгосударственной Комиссии по разработке и реализации стратегии сотрудничества НКР и РА в вопросах поддержания мира и своего стабильного безопасного развития. В состав Секретариата данной Межгосударственной Комиссии по стратегическому партнерству, возглавляемой главами государств, могли бы быть делегированы полномочные представители президентов, парламентов, а также правительств НКР и РА.

Конкретные политико-правовые продукты деятельности Межгосударственной Комиссии, в том числе проекты договоров, можно было бы представлять на апробацию не только государственным институтам сторон, но при необходимости также авторитетным организациям Диаспоры и международного сообщества. В центре Стратегии и системы планирования, накопления, координации и целевой реализации политических, экономических, оборонных и информационных ресурсов должны располагаться интересы укрепления и прогрессивного развития тандема армянской государственности в лице Республики Армения и Нагорно-Карабахской Республики. Не исключено, что Межгосударственная Комиссия со временем трансформирует стратегические взаимоотношения РА и НКР в мягкое конфедеративное сотрудничество между двумя братскими суверенными государствами.

В то же время следует подчеркнуть тот факт, что Минская группа накопила большой опыт посредничества между сторонами Карабахского конфликта и далеко не исчерпала свой конструктивный потенциал. В связи с этим кажется преждевременным возможный отказ РА от использования всего политического ресурса переговорного процесса под эгидой Минской группы ОБСЕ.

АЗЕРБАЙДЖАН ДЕЗАВУИРУЕТ РОССИЮ, США И ФРАНЦИЮ В СОСТАВЕ МИНСКОЙ ГРУППЫ ОБСЕ*

Какие цели преследуются в заявлении замминистра иностранных дел Азербайджана о том, что "статус Нагорного Карабаха не является целью Минской группы ОБСЕ и не может быть предметом обсуждений с Арменией"?

Власти Баку взялись за решение задачи, со всей очевидностью выходящей за пределы исключительно их компетенции. Своими действиями азербайджанские власти пытаются убедить мировое сообщество в том, что применение к армянам Карабаха принципа всеобщего уважения прав и свобод человека, закрепленного в Уставе ООН как универсальная норма, является исключительно внутренним делом Азербайджана. Их целями являются дезавуирование Минской группы ОБСЕ и устранение России, США и Франции из ее состава в связи с системным подходом этих государств к применению принципов и норм международного права при разрешении Карабахской проблемы.

Что лежит в основе подобной позиции Азербайджана?

Суть в том, что бакинские политики пытаются навязать мировой общественности свое конъюнктурно-местное толкование международного права в применении к урегулированию и разрешению Карабахского конфликта. И делают это с апломбом "законодателей и непререкаемых толкователей" международного права не только у себя дома, но и в международных аудиториях. Глава соседнего государства, чиновники МИД в заявлениях о приверженности бакинских властей к разрешению конфликта "в строгом соответствии с международным правом" упорно сводят данное соответствие лишь к одной из общеизвестных норм международного права – принципу территориальной целостности и игнорированию других норм, применяемых при рассмотрении проблем, подобных Карабахской. В этом контексте игнорирование принципа равноправия народов и права народов на самоопределение носит сугубо манипулятивный характер. Данный однобокий подход Баку к нормам международного права не может оказать серьезного воздействия на профессионально обусловленные позиции Сопредседательства МГ ОБСЕ.

* ИА REGNUM, 20.03.2008 (http:/www.regnum.ru/news/974435.html).

Вернемся к правовому аспекту проблемы. Каковы обязательства государств, на примере Азербайджана, по соблюдению норм и стандартов международного права в системе национального права?

Официальные лица Азербайджана заявляют, что "вопрос статуса Карабаха может быть решен только на основе внутреннего законодательства Азербайджана" и деятельность Минской группы по консультациям со сторонами конфликта о статусе якобы представляет собой вторжение во внутренние дела Азербайджана.

Симптоматической иллюстрацией является несоответствие Конституции Азербайджанской Республики сути международно-правовой нормы о принципе и праве народов самостоятельно распоряжаться своей судьбой путем волеизъявления в условиях полной свободы, сформулированной Уставом ООН и Международными пактами о правах человека 1966 года. Как известно, эти документы в системе международных отношений являются договорами, закрепляющими обязанность государств соблюдать и уважать общепризнанные основные принципы и нормы международного права, в первую очередь – права и свободы человека. Речь идет о тех принципах международного права, которые составляют его наиболее устойчивое ядро и являются универсальным критерием оценки международной законности поведения государств.

Применяя принятые в международном сообществе критерии законности, как бы вы оценили соответствие поведения Азербайджана в отношении Карабахского урегулирования его международным обязательствам?

Норма Конституции Азербайджана "об изменении территории путем рефендума среди всего населения Азербайджана" противоречит другой норме того же документа, сформулированной в статье "Высшая цель государства". Согласно данному определению "права и свободы человека и гражданина, перечисленные в настоящей Конституции, применяются в соответствии с международными договорами, стороной которых является Азербайджанская Республика". В данном случае речь должна идти о вышеупомянутых международных договорах.

Таким образом, утверждения азербайджанских властей о своей приверженности в разрешении Карабахского конфликта международному праву не соответствуют действительности. Поведение Азербайджана с точки зрения целостного отражения общепризнанных принципов и норм международного права в Конституции, а также в практике урегулирования Карабахского конфликта не соответствует критерию международной законности.

Каково Ваше мнение о голосовании членов Минской группы против резолюции Генассамблеи ООН по Карабаху, предложенной Азербайджаном?

Судя по официальным заявлениям России, США и Франции до и после Генассамблеи, они проголосовали против в связи с тем, что азербайджанский проект противоречил, *во-первых*, общепризнанным основополагающим принципам и нормам международного права, а также критерию международной законности их применения. *Во-вторых*, поведение Азербайджана не соответствует сбалансированному подходу Минской группы к применению в урегулировании и разрешении Карабахского конфликта системы принципов международного права. Сто воздержавшихся членов ООН фактически продемонстрировали понимание взвешенной позиции России, США и Франции.

Как бы вы объяснили мотивацию тех 39 членов ООН, которые проголосовали за резолюцию?

Данные государства, в основном представляющие Организацию Исламская Конференция и ГУАМ, выступили в поддержку Азербайджана с позиций, более характерных для времен холодной войны,–по принципу блоковой солидарности.

Азербайджан угрожает по итогам голосования пересмотреть свою политику в отношении России, США и Франции. Чем объяснить неуважение Азербайджана к вкладу Минской группы в процесс мирного урегулирования и агрессивность Баку в отношении России, Франции и США?

Азербайджан осознает предназначенную ему роль в европейской энергетической политике как "историческую" миссию геоэкономической и геостратегической конкуренции России. Баку, играя на стратегических интересах ЕС и США, России, Ирана, Турции и Центральной Азии, пытается максимально повысить свои ставки таким образом, чтобы применить этот ресурс для силового противоправного продавливания своих интересов в Карабахском урегулировании. В этих целях Азербайджан теперь уже позволяет себе шантажировать и Россию, и США, и Францию, и Минскую группу в целом. По мнению ряда международных экспертов Азербайджан теряет чувство реальности.

ПОПЫТКА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ АРМИИ ПРОВЕРИТЬ АРМЯНСКИЕ ПОЗИЦИИ БОЕМ – ПРОВАЛЕНА*

Комментарии армянской и азербайджанской сторон недавнего нарушения режима огня в Карабахе радикально противоположны. Как бы вы прокомментировали недавний инцидент на линии соприкосновения в Карабахе?

Факты таковы. Утром 4 марта диверсионная группа азербайджанских ВС, нарушив режим прекращения огня, заняла один из постов Армии обороны НКР. В результате было ранено двое военнослужащих Армии обороны. По данному факту руководство ВС Армении по просьбе карабахской стороны уведомило представителя ОБСЕ Анджея Каспржика, а также с целью незамедлительного восстановления статус-кво и режима прекращения огня попыталось войти в прямой телефонный контакт с руководством азербайджанских ВС. Минобороны Азербайджана уведомило, что министр Сафар Абиев по занятости не может вступить в телефонные переговоры. Армянская сторона по всем правилам военного искусства предприняла соответствующие ответные шаги и выбила азербайджанских военнослужащих с захваченного ими поста, восстановив статус-кво на линии соприкосновения.

По результатам успешных боевых действий подразделений Армии обороны НКР армянское военное руководство в ответ на обращение руководства азербайджанских ВС уведомило о готовности предоставления возможности для эвакуации тел погибших азербайджанских военнослужащих с территории боестолкновения. Достоверность данных фактов известна ОБСЕ.

В СМИ циркулирует политическая интерпретация азербайджанских специалистов, суть которой в том, что якобы армянская сторона инициировала инцидент, чтобы отвлечь внимание армянского населения от объявленного в Ереване чрезвычайного положения. Какова, по вашему мнению, политическая подоплека этой оценки?

Бакинские правительственные, общественные круги и отдельные специалисты в СМИ активно обсуждают неудавшуюся вылазку азербайджанской армии, навязывая азербайджанскому и международному общественному мнению свою версию случившегося. Провалившаяся попытка азербайджанской армии проверки армянских позиций боем в сложный период восстановления внутренней стабильности в Армении бакинскими источниками истолковывается с прямо противоположной стороны. Авторство и вина в кровавом приключении с азербайджанской стороны перекладывается на армянскую сторону. Баку приводит ложные цифры о якобы погибших армянских военнослужащих, отмечая боевую доблесть азербайджанской армии. Вопреки верифицируемым фактам, данное искажение фактов нацелено на сокрытие провала азербайджанской кровавой авантюры и снабжение международной общественности и экспертного сообщества интерпретацией случившегося, выгодной политическим интересам властей Баку, стоящих перед испытанием вызовами президентской избирательной кампании.

Интерпретация азербайджанской стороны, построенная на грубой фальсификации фактов и эксплуатации введенного в Армении чрезвычайного положения, представляет собой попытку манипулирования общественным мнением армянского и азербайджанского народов, а также международного сообщества, заинтересованного в поддержании мира и стабильности на Южном Кавказе.

4 марта в зоне Нагорно-карабахского конфликта произошло резкое обострение ситуации. По данным Минобороны НКР, в ночь с 3 на 4 марта отряд специального назначения вооруженных сил Азербайджана пересек северо-восточный участок линии соприкосновения войск сторон и завладел одной из позиций Армии обороны НКР в направлении села Левонарх. После интенсивных боев, продолжавшихся несколько часов, азербайджанские военные покинули территорию. Азербайджанская армия потеряла 8 военных, у армянской стороны двое ранены – один из них получил легкое ранение в руку и сам доехал до госпиталя на своей машине, а второй уже после боя подорвался на мине противника, получив повреждение обеих ног. Азербайджан утверждает, что провокация имела место с армянской стороны, и сообщает о трех погибших. "Потери армянской стороны составили 12 военнослужащих, еще 15 – тяжело ранены", – уверены в Баку.

* ИА REGNUM, 06.03.2008 (http://www.regnum.ru/news/967891.html).

АЗЕРБАЙДЖАН – АНТИДЕМОКРАТИЗМ И КОЛОНИАЛИЗМ В ПЕРСПЕКТИВЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ*

ДОКЛАД

на международной конференции по теме
"Страны Кавказа и Ближнего Востока – возможные партнеры в процессе формирования системы региональной безопасности"

Ереван 7 февраля 2008 г.

В сообществе международных организаций и исследователей, занимающихся урегулированием Карабахского конфликта, принято в начале каждого года выражать миротворческий оптимизм относительно его разрешения. Воздавая должное этим столь важным надеждам, считаю не менее полезным рассмотрение в экспертных кругах существующих реальных проблем мира и безопасности в регионе.

Для безопасности Армении, Азербайджана и региона Южного Кавказа в целом одной из ключевых является проблема разрешения Карабахского конфликта мирными демократическими средствами[1]. Доклад посвящен оценке некоторых антидемократических проявлений колониальной сущности политики бывшей метрополии в отношении самоопределившегося Нагорного Карабаха. Оценка сущностных характеристик процессов демократизации государств региона, реализации коллективных и индивидуальных прав человека может быть рассмотрена в качестве интегративной политико-правовой основы для осмысления процесса формирования архитектуры региональной безопасности, которая зиждется на принципах мирного сосуществования и равноправного сотрудничества на Южном Кавказе.

Вначале об общих оценках. При анализе позиции властей Азербайджана по Карабахской проблеме как фактора региональной безопасности наряду с ее другими аспектами особого внимания заслуживают внешние оценки демократизма властей соседнего государства в контексте международно-правовых норм защиты прав и свобод человека. Всеобъемлющая непредвзятая оценка властям Азербайджанской Республики дана авторитетной американской правозащитной организацией "Фридом Хаус"[2]. Так же, как и в предыдущие годы, согласно последнему годовому отчету "Фридом Хауса", данное государство квалифицируется как "несвободная страна". Разумеется, у соседей по региону – у нас в Армении, а также в Грузии – с демократизацией не все обстоит наилучшим образом, однако "Фридом Хаус" данные страны в отличие от "несвободного" Азербайджана оценивает как "частично свободные".

Западные коллеги считают, что система власти в Азербайджане антидемократична по своей политико-правовой сути. Это, в первую очередь, выражается в династийном наследовании и отправлении власти, а также в специфическом для диктатур султанатского типа навязывании главой государства народу культа своего отца – бывшего правителя страны. В качестве важного элемента демократизма, как известно, правозащитными организациями рассматривается реакция властей на оценки меры их демократичности. С этой точки зрения симптоматично, что 24 декабря 2007 года Президент соседней страны, игнорируя оценки "Фридом Хауса", заявил о признании мировым сообществом Азербайджана демократическим государством и очередным наследником власти назвал своего сына[3].

С точки зрения региональной стабильности и безопасности "несвобода" соседней страны прослеживается в проявлениях колониализма в отношении прав и свобод коренных народов Восточного Закавказья. В первую очередь, в отношении права народов на равноправие и свободное внешнее и внутреннее самоопределение. Антидемократизм властей соседней страны в отношении Карабахского урегулирования выражается в отрицании факта законосообразного демократического прекращения административно-иерархических отношений между Нагорным Карабахом и Азербайджаном[4].

В основе игнорирования данного политического и юридического факта лежит противоправность декларирования в 1991 году Азербайджаном своей независимости[5] без проведения референдума по вопросу о выходе из состава СССР. Правонарушением квалифицируется также факт объявления независимости Азербайджана без удовлетворения права армянского населения НКАО и других районов компактного проживания армян на свободный и самостоятельный выбор своего политического статуса – в нарушение действовавшего Закона СССР "О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР"[6]. Взамен этого, приняв законодательный акт о ликвидации автономии Нагорного Карабаха, Азербайджанская Республика проявила себя как субъект метропольного колониального подавления воли народа Нагорного Карабаха к свободному самоопределению[7]. Нагорный Карабах, реагируя на данный противоправный акт, вышел из

* ИА REGNUM, 07.02.2008 (http://www.pda.regnum.ru/news/issues/953962.html).

состава Азербайджанской ССР в соответствии с действовавшим Законом и принципами прямой демократии – путем референдума. Азербайджанская Республика в ответ на предложение вновь избранных властей Степанакерта о начале переговоров по налаживанию добрососедства в начале 1992 года развязала против Нагорно-Карабахской Республики колониальную войну.

В дополнение к этим нарушениям законодательства, заявив в Декларации о независимости 1991 года о своем правопреемстве с Азербайджанской Демократической Республикой, официальный Баку лишил себя права на включение Нагорного Карабаха в свой состав в связи с тем, что Нагорный Карабах, имея статус спорной территории, в состав Азербайджанской Демократической Республики не входил в течение всего периода ее существования с 1918 по 1920 год[8]. До этого Карабах являлся составной частью Российской империи, а ранее Персии, но не Азербайджана, до 1918 года не существовавшего в качестве независимого государства.

Другим колониальным признаком антидемократизма Азербайджанской Республики является несоответствие ее Конституции[9] сути международно-правовой нормы о праве народов самостоятельно распоряжаться своей судьбой путем волеизъявления самоопределяющегося населения в условиях полной свободы, сформулированной Хельсинским Заключительным Актом 1975 года, Международными пактами о правах человека 1966 года и Уставом ООН[10]. Мировая практика свидетельствует, что именно таким путем – без вмешательства метрополии – были реализованы права народов Бангладеш, Эритреи, Восточного Тимора, Черногории, а ныне и Косово на самоопределение путем свободного волеизъявления на референдумах среди именно самоопределяющихся народов, а не населения их бывших метрополий в лице Пакистана, Эфиопии, Индонезии или Югославии-Сербии.

Несколько слов о таком проявлении антидемократизма как пропаганда ксенофобии, насилия и войны. Усилия Минской группы ОБСЕ по мирному разрешению Карабахского конфликта базируются на основополагающих принципах ООН: взаимозависимости мира, прогресса и демократии во взаимоотношениях с другими народами, исходя из того, что прочный мир является предпосылкой, а демократия – важнейшим условием безопасного и устойчивого развития народов. Эти принципы, отраженные в Уставе ООН и Пактах о правах человека, исключают пропаганду войны. Однако периодически оглашаемые заявления государственных деятелей соседней страны содержат прямую угрозу войны. Подобные публичные выступления главы соседнего государства

среди населения всех районов Азербайджана, на национальных мероприятиях и международных встречах, а также их широкое транслирование средствами массовой информации переводит эти заявления с обоснованием неотвратимости возобновления боевых действий в разряд пропаганды войны и насилия.

Официальный Баку, ведя открытую пропаганду войны, вопреки логике Минского процесса мобилизует свое население на силовое возвращение Карабаха. Конкретным свидетельством подготовки Азербайджана к войне является его целенаправленное превышение ограничений, предусмотренных договором по ОВСЕ. Вместо разрешенных 220 танков у Азербайджана наличествует 579, то есть в 2,63 раза больше; вместо 220 боевых бронемашин – 1174 (превышение в 5,34 раза); вместо подлежащих ограничениям 285 единиц артиллерии калибра 100 мм и выше – 788 единиц (превышение в 2,76 раза); вместо 100 боевых самолетов – 128 единиц (превышение в 1,28 раза). Важно отметить, что Армения продолжает выполнять свои международные обязательства по ДОВСЕ, а НКР заявляет о готовности стать ответственным участником этого столь важного для региональной безопасности Договора.

Грубым нарушением Международных пактов о гражданских и политических, экономических, социальных и культурных правах, а также Устава ООН являются заявления государственных деятелей соседней страны, которые трудно квалифицировать иначе, чем подстрекательство собственного народа к геноцидальным действиям в отношении армянского населения. К сожалению, пример подобной манифестации колониального пренебрежения своими международными обязательствами подает глава соседнего государства. В последнем новогоднем обращении к азербайджанцам всего мира президент Алиев позволил себе без обиняков угрожать армянам Нагорного Карабаха этническими чистками. Цитата: "Если армяне Нагорного Карабаха хотят самоопределиться, пусть делают это в рамках территориальной целостности Азербайджана, если же они не хотят этого, пусть покинут Нагорный Карабах и создают для себя второе государство в другом месте"[11].

Антидемократичность позиции бакинских властей в отношении права народов на самоопределение проявляется также на внутригосударственном уровне в отношении права национальных меньшинств на внутреннее самоопределение. Скептицизм в отношении обещаний Баку о предоставлении армянам автономии высшего уровня базируется на факте полного игнорирования прав армянских беженцев из Азербайджана при ведении переговоров о реализации права беженцев

и временно перемещенных лиц азербайджанской национальности. Симптоматическим, отрезвляющим примером колониализма и антидемократизма Алиевского режима в отношении права этнических меньшинств на внутреннее самоопределение в рамках территориальной целостности Азербайджана является разгром в 1993 году Талышской Муганской Автономной Республики с арестом ее лидера и его этнополитических соратников[12].

Факт тотального искажения и подавления правдивой информации в Азербайджане отражен в оценках "Фридом Хауса" как один из важных признаков антидемократичности режима этой несвободной страны. Официальная политика по доминированию титульной нации в ущерб равноправию с коренными народами соседнего государства отражается в целенаправленной модификации научной истории народов региона, направленной на искажение их идентичности, а также умаление места и роли автохтонов в историческом развитии культуры Восточного Закавказья. В политике исторических фальсификаций особое место занимает обоснование исторического права Азербайджана на владение территорией тысячелетнего автохтонного расселения армян в Нагорном Карабахе и Армении. Как известно из текста доклада Президента Алиева на юбилейном собрании Национальной академии наук, он 14 декабря 2005 года сделал политический заказ на фальсификацию истории Восточного Закавказья[13]. В результате государственной политики подмены научной истории тоталитарной спецпропагандой происходит полный разрыв с реальностью антинаучной истории народов Восточного Закавказья, фабрикуемой в недрах властей.

Международное академическое сообщество уже регистрирует конкретные попытки реализации политического заказа главы соседнего государства – удревления истории компактного проживания тюрков на подвластной Персии территории Восточного Закавказья. Для властей Баку научный факт 900-летнего проживания тюрков на Южном Кавказе представляется сроком неприемлемо малым. Фальсификаторы пытаются растянуть эту историю на десять тысяч лет назад – вплоть до времени создания мезолитических артефактов Гобустана доисторическим человеком эпохи каменного века. Эти заказанные сверху искажения прошлого пронизаны манипуляциями иранским топонимом "Азербайджан" с его антинаучным применением в отношении бывших закавказских провинций Персии для периодов, на много веков опережающих начало политического употребления этого термина в отношении территории расселения тюрков Восточного Закавказья. Как известно, в официальной документации Российской Империи тюрки

кавказских губерний как "азербайджанцы" и территория их расселения как "Азербайджан" также не фигурировали. Словом, известная шутка: "СССР – страна с непредсказуемым прошлым" в полной мере относится к Азербайджану, где по заказу властей пишется новая история региона с радикальным изменением места и роли оседлых коренных народов и пришлых кочевых племен. Именно с этих манипуляторских позиций власти Баку приписывают армянам преступления против "азербайджанского народа" даже в периоды, когда тюркские предки современных азербайджанцев еще не проникли из Центральной Азии на Южный Кавказ.

Готовя почву для оправдания колониальных претензий на территории Нагорно-Карабахской Республики, власти Баку манипулируют фактом репатриации по итогам русско-персидской войны 1828 года ограниченного контингента армян, угнанных ранее в Персию Шах Аббасом. Некоторые из ангажированных властями бакинских ученых пытаются навязать азербайджанской общественности мнение о пришлости всех армян в Восточном Закавказье. В последнее время данная "обнаученная" пропаганда осуществляется непосредственно устами Президента Алиева. Подобное насилие властей над правами человека на свободный доступ к правдивой научной информации имеет целью отравить народ Азербайджана верой в то, что Арцах якобы прародина тюрков, а армяне в Карабахе и Армении в своей массе являются потомками переселенцев или же вовсе не являются армянами.

В политике разрушения доверия между народами власти Баку уделяют особое место сознательному искажению информации о геноциде армян в Османской империи. Государственная пропаганда неуважения к памяти 1,5 миллиона погибших армян выходит за рамки отдельных публикаций, принимая форму направляемого властями Баку святотатства. В качестве примеров грубой фальсификации истории Восточного Закавказья можно привести попытки политиканского "уравновешивания" имевших место в начале XX века геноцидальных преступлений против армянского населения несуществовавшим "геноцидом против азербайджанцев". На основе этих фальсификаций в 1998 году издан Указ Президента Азербайджанской республики "О геноциде против азербайджанцев"[14]. Сами представители бакинской интеллигенции в узком доверительном кругу иронизируют по поводу этого бесчестного и опасного способа политической "консолидации азербайджанского народа" против армянского и русского народов. Они знают, что на самом деле в начале XX века имели место резня армян и сопротивление армян резне, как и в последующем – в ответ на погромы мирного армянского населения в Сумгаите в 1988 году и в Баку в 1990 году.

Следует отметить, что глумление властей Баку над болью и человеческим достоинством миллионов армянских семей Диаспоры наряду с пропагандой среди азербайджанского населения ксенофобии играет также диаметрально противоположную роль – консолидирует мировое армянство на адекватное противодействие государственной диффамации геноцида армянского народа.

Сталкиванию армян и евреев служит недавняя кампания поминания жертв "геноцида", якобы учиненного армянами против горских евреев. Попирание исторической правды манипуляторы довели до такой черты глумления, когда раскапываемые массовые захоронения армян, убитых в начале XX века, средствами информационной войны выдаются за "жертвы" геноцидальных действий самих истинных жертв-армян. Цель – разрушить вековые добрососедские отношения, существовавшие между армянами Ширвана и горскими евреями, из расчета столкнуть на антиармянские позиции Израиль и лоббистские организации еврейства.

Среди подобных продуктов вовлечения ученых в антинаучную разработку информационной войны бакинского режима, раскручиваемой спецпропагандистами под флагом защиты прав человека, особого внимания заслуживает факт фальсифицирования авторства глумления над телами жертв Ходжалинской трагедии. Подробности данной провокации как инструмента политической борьбы за власть в Баку по свежим следам изложены в известном интервью Президента Азербайджана Аяза Муталибова чешской журналистке Дане Мазаловой[15]. Армянская сторона имеет все доказательства того, что трупы погибших находились в зоне ответственности азербайджанских властей и физический контакт армян с телами погибших с целью нанесения увечий телам этих жертв был невозможен.

Обнадеживает то, что аналитическое сообщество в Азербайджане, как и в Армении представлено достаточно широким спектром взглядов на безопасностные реалии и перспективы нашего южно-кавказского раздела Еврососедства. В многонациональной среде профессионалов, наряду с объективными и достойными представителями разных государств и организаций, я имел честь знать достойных азербайджанцев. Уверен, что в соседней стране есть специалисты, осознающие контрпродуктивность реставрации колониализма в отношении народа Нагорного Карабаха в процессе формирования Еврососедства. Данная проблема для неангажированной части ученых Азербайджана, обеспокоенных перспективами демократического безопасного развития региона, так же, как и для Сопредседательства Минской группы и международного аналитического сообщества, могла бы стать предметом объективного изучения.

ИСТОЧНИКИ:

[1] "Стратегия национальной безопасности РА", Ереван, 2007, Специальный выпуск военно-научного журнала МО РА "Айкакан банак".

[2] Freedom House. Map of Freedom in the World. Armenia, Azerbaijan, Georgia (2007) (http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=363& year=2007&country=7129).

[3] См. *Ильхам Алиев*. Мои университеты. 24 декабря 2007 г. (http://azerbaijan.news.az/index.php?Lng=aze&Pid=19934); фрагменты прямой речи Ильхама Алиева: "Сам по себе переход власти от одного члена семьи к другому в современном мире не считается антидемократическим фактом". "Более того, отмечу, что настоящим преемником Гейдара Алиева является мой младший сын, самый младший член нашей семьи Гейдар Алиев".

[4] Акт о результатах референдума о независимости Нагорно-Карабахской Республики, 10 декабря 1991г. г. Степанакерт, Нагорно-Карабахская Республика, Министерство Иностранных Дел (http://www.nkr.am/rus/facts/referendum.html).

[5] Конституционный Акт "О государственной независимости Азербайджанской Республики", 18 октября 1991 г., № 19–20.

[6] См. Закон СССР ""О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР" No 1410-1 от 3 апреля 1990 г." Верховный Совет СССР (http://www.bestpravo.ru/ussr/data01/tex10973.htm).

[7] Закон АзР "Об упразднении НКАО АзР", 26 ноября 1991 года. Ведомости ВС АзР, 1991, No 24.

[8] См. "Journal", League of Nations, Geneva, № 17, p. 130: среди доводов, лежащих в основе решения Лиги Наций о непризнании Азербайджанской Демократической Республики, отмечался факт "невозможности точного определения настоящих границ Азербайджана в связи с его территориальными спорами с соседями".

[9] См. Конституция Азербайджанской Республики, Глава II. "Основы государства", Глава III. "Основные права и свободы человека и гражданина" (http://www.azerbaijan.az/_GeneralInfo/_Constitution/constitution_01_r.htm).

[10] См: СБСЕ. Заключительный Акт, Хельсинки, 1 августа 1975 г. Принцип VIII. Вебсайт ОБСЕ (www.osce.org/documents/msc/1975/08/4044_ru.pdf); Международный пакт о гражданских и политических правах. Резолюция ГА ООН 2200 А (XXI) от 16 декабря 1966 г. Центр ООН по правам человека. Права человека: Сборник международных договоров; Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. Резолюция ГА ООН 2200 А (XXI) от 16 декабря 1966 г, Центр ООН по правам человека. Права человека: Сборник международных договоров.

[11] Поздравление Президента Ильхама Алиева народу Азербайджана по случаю Дня солидарности азербайджанцев мира и Нового года. 31 декабря 2007 23:59. Президент Алиев Гейдар оглы Алиев. Официальный вебсайт Президента Азербайджанской Республики, Документы/Обращения (http://www.president.az/articles.php?item_id=20080101020429299&sec_id=135).

[12] См. *Фармони Фахраддин Абосзода* (Аббасов) История нашей республики. ЦентрАзия. 2003 (http://www.centrasia.ru/newsA.php4?st=1056939900).

[13] См. "Речь Президента Азербайджана Ильхама Алиева на торжественном собрании, посвященном 60-летию Национальной Академии наук" (14.12.2005), www.president.az, Президент Азербайджана, официальная интернет страница (http://www.president.az/print.php?item_id=20070810125435235&sec_id=11).

[14] Указ Президента Азербайджанской республики "О геноциде против азербайджанцев". *Гейдар Алиев*, Президент Азербайджанской Республики г. Баку, 26 марта 1998 года (http://www.human.gov.az/?sehife=etrafli&dil=ru&sid=MTMyMjMzMTA4MTMyNjE1) или (http://www.azembassy.kz/data/file/31marth.pdf).

[15] Интервью Президента АзР А. Муталибова чешской журналистке Дане Мазаловой, "Я гуманист в душе", "Независимая газета", 2 апреля 1992 г.

БАКУ ТЕРЯЕТ САМООБЛАДАНИЕ И ЗАПУГИВАЕТ ВОЙНОЙ СОПРЕДСЕДАТЕЛЬСТВО МГ ОБСЕ*

Совет министров обороны (СМО) государств-участников СНГ 27 ноября в Астане ознаменовался рядом громких заявлений главы оборонного ведомства Азербайджана Сафара Абиева. Министр обороны Азербайджана считает, что военный конфликт между Арменией и Азербайджаном вполне вероятен. По его словам, "пока остаются оккупированными территории Азербайджана со стороны Армении вероятность войны почти 100%-ная".

Г-н Котанджян, какова цель приурочивания заявлений министра обороны Азербайджана к подведению итогов заседания Совета министров обороны СНГ?

Оглашение Сафаром Абиевым от имени азербайджанских властей так называемой "100%-ной" готовности к развязыванию войны против Армении приурочено к встрече министров иностранных дел Армении и Азербайджана с сопредседателями Минской группы по карабахскому урегулированию в Мадриде, а также к итогам заседания Совета министров обороны стран СНГ в Астане. Данное заявление нельзя оценить иначе, как попытку грубого военно-политического давления на позиции сопредседательства Минской группы – США, России и Франции. Вместе с тем заключение участия министра обороны Азербайджана в мероприятии в Астане заявкой на развязывание войны на стратегическом пространстве СНГ следует оценивать как публичную акцию подрыва авторитета и усилий органов СНГ в поддержании мира и безопасности в рамках Содружества.

Мог ли министр обороны Азербайджана с трибуны СНГ выступить с подобным заявлением о войне по собственной инициативе?

Заявление, исходя из оценки политических реалий, сделано по поручению президента Азербайджана Ильхама Алиева в форме угроз министра-генерала, которому предписано без всяких дипломатических уловок, по-солдафонски бесхитростно запугать не только сопредседателей Минской группы, но и Европейский союз, ООН и ОБСЕ войной перед назревающим самопровозглашением независимости Косово.

* ИА REGNUM, 29.11.2007 (http:/www.regnum.ru/news/923892.html).

Как Вы думаете, нет ли сходства между угрозой военного вторжения Турции в Иракский Курдистан и угрозой Азербайджана, оглашенной устами Абиева, как инструментария политического манипулирования международным сообществом?

Сходство в методах использования Турцией и Азербайджаном угрозы развязывания войны как средства силового и политического давления на международное сообщество достаточно прозрачно.

Суть процессов, последовательно ведущих к самопровозглашению со стороны Косово своей независимости и ее возможному признанию рядом влиятельных государств мира, в значительной мере отражает логику легитимного формирования, жизнедеятельности и возможного признания Нагорно-Карабахской Республики. Судя по Астанийской акции, бакинское руководство реагирует на разворачивающийся политический процесс потерей самообладания и провокационными силовыми демаршами.

Какова вероятная реакция армянской стороны на заявление министра соседнего государства?

Министр обороны Армении в своем комментарии дал однозначно понять, что Армения с полной ответственностью относится к договоренностям в рамках Минской группы. Армянская сторона в ответ на подобные провокационные заявления властей Азербайджана демонстрирует хладнокровие и уверенность в неотвратимости наказания агрессора в случае возобновления войны.

Азербайджанским властям следует задуматься над тем, что в результате повторяющихся угроз со стороны официального Баку становится настоятельной необходимостью смена парадигмы переговорного процесса по достижению прочного мира между армянским и азербайджанским народами в результате мирного разрешения Карабахского конфликта. Именно поджигатели войны из Баку, разрушая ресурс мирного карабахского урегулирования в рамках Минского процесса и доверие к самой Минской группе, создают почву для приглашения заинтересованных сторон к ведению переговоров не по формуле "мир взамен территорий", а по модели "мир в обмен на мир". На днях в развитие сделанного нами ранее предложения об этом со всей определенностью заявил заместитель председателя Национального Собрания Республики Армения г-н Ваан Ованнисян.

ВОЗМОЖНОСТЬ АГРЕССИИ АЗЕРБАЙДЖАНА И "КОНТРВОЙНЫ СУДНОГО ДНЯ"*

Как можно оценить тот факт, что в условиях неурегулированности Карабахского конфликта в отличие от Концепции национальной безопасности Азербайджана Стратегия национальной безопасности Армении опубликована полностью?

Стратегия национальной безопасности Армении опубликована в соответствии со стандартами Плана действий по индивидуальному партнерству НАТО. На электронном сайте Минобороны Армении размещались график и повестка заседаний Межведомственной Комиссии по разработке Стратегии национальной безопасности, а также промежуточные версии проекта Стратегии. Соблюдение принципа прозрачности в данном случае является атрибутом демократизма партнерства как в процессе открытой для общественности и прессы межведомственной подготовки, так и оглашения во внутринациональной аудитории и в международном сообществе окончательного документа. Вместе с тем согласно духу "Программы Партнерство ради мира" широкое оглашение полных текстов этих главных политических документов государств по национальной безопасности представляет собой необходимый элемент участия конкретного национального государства в обеспечении международной, в том числе региональной, безопасности. Исходя из этих принципов и обязательств, проекты Стратегии национальной безопасности Армении прошли публичную апробацию в неправительственных организациях, в Национальном собрании Армении, а также в ведущих профессиональных центрах Москвы, Вашингтона и Брюсселя. Межведомственный процесс разработки армянского документа освещался СМИ.

Требования транспарентности процесса подготовки Концепции национальной безопасности, а также окончательного документа Азербайджаном не соблюдены. Полный текст его Концепции до общественности Азербайджана и международного сообщества не доведен. Подобная конспиративность, противоречащая требованиям программы НАТО, должна вызывать и у международного сообщества, и у неангажированной части азербайджанской общественности озабоченность в связи со скрываемыми стратегическими намерениями Азербайджана в вопросах как своей национальной, так и региональной безопасности.

---

* ИА REGNUM, 30.08.2007 (http://www.regnum.ru/news/877896.html).

Каково ваше мнение об активно циркулирующих в интернете сведениях о том, что Азербайджан под прикрытием оборонных реформ, пользуясь помощью НАТО и США, готовится к новой войне с Арменией?

Подобные сведения поступают также по профессиональным каналам. Настораживает тот факт, что на последних обсуждениях в Вене проблем, связанных с ДОВСЕ, Азербайджан, паразитируя на моратории, объявленном Россией, заявил о своем намерении не выполнять обязательства по представлению отчетности, а также вывести свое вооружение из-под контроля международных инспекций. Данная информация переводит пропаганду войны президентом Алиевым за силовое возвращение Карабаха из жанра воинственной риторики в разряд военной угрозы.

Ильхам Алиев как глава "несвободной страны", в преддверии президентских выборов разжигая антиармянскую истерию и костер новой войны, усугубляет в международном сообществе свой имидж восточного деспота. Он подтверждает свою антидемократическую сущность, скрываемую под протокольным политесом вокруг газа и нефти, а также прав и демократических свобод. Одно можно утверждать со всей ответственностью: народам Азербайджана и Армении, региона, а также международному сообществу в целом реваншизм Алиева ничего позитивного не сулит. Подобное положение дел противоречит обязательствам Азербайджана перед международным сообществом и однозначно ставит под вопрос интересы мира и продвижения демократии в регионе.

Какова на ваш взгляд возможная реакция международного сообщества на придание огласке манипуляций режимом Алиева военной помощью, предоставляемой НАТО и США?

Армения, высоко оценивая помощь своих партнеров в организации оборонных реформ, рассчитывает на то, что и в Вашингтоне, и в Брюсселе, а также в международном сообществе в целом теперь "знают, что мы знаем, что они знают" об использованиии Азербайджаном их помощи в проведении оборонных реформ для подготовки к войне с Арменией. Разумеется, подобные манипуляции азербайджанских властей доверием партнеров отнюдь не способствуют поддержанию авторитета как программ двустороннего сотрудничества, так и Плана действий по индивидуальному партнерству с НАТО. Беспрецедентный для Программы "Партнерство ради мира" замысел президента Алиева по использованию Плана индивидуального партнерства

с НАТО для подготовки новой войны на Кавказе предполагает соответствующую реакцию вашингтонских и брюссельских партнеров Армении на угрозу дискредитации Плана, направленного на укрепление мира.

Какой, по Вашему мнению, будет реакция армянской стороны на возможное развязывание Азербайджаном новой войны против народов Карабаха и Армении?

Армянские специалисты внимательно прослеживают динамику экономической, политической и военной активности алиевского режима. На мой взгляд, Армения продолжит выполнять свои обязательства перед международным сообществом и перед собственным народом, в том числе в сфере обеспечения национальной и международной безопасности.

Разжигание военной истерии антидемократическим режимом Алиева будет способствовать консолидации интеллектуальных ресурсов всего мирового армянства вокруг разработки эффективных путей устойчивого развития Армении и достойного наказания агрессора, грозящего армянскому народу новым геноцидом. Насколько мне известно, среди армянства идет интенсивное осмысление информации о подготовке Азербайджаном новой агрессии против Армении и НКР.

Как я представляю, произойдет качественное совершенствование системы сотрудничества между Диаспорой и Армении. Суть данных трансформаций будет заключаться в динамическом и инновационном опережении агрессивных замыслов Азербайджана. В результате, Армения приобретет гарантии такого безопасного и устойчивого развития, при котором ресурсы обеспечения безопасности Армении и НКР в любой период реального времени будут надежно уравновешивать затраты Азербайджана на подготовку новой войны.

Каковы, на Ваш взгляд, гарантии успешного отражения возможной агрессии Азербайджана против Армении и НКР?

В качестве таких гарантий, по-моему, будет служить активизация многосторонних и двусторонних отношений в области безопасности, которые связывают Армению с ее союзниками и партнерами, а также с ООН и другими международными организациями. Исходя из уроков прошлого, армянство мобилизует все свои ресурсы на то, чтобы в случае возникновения реальной угрозы повторения геноцида в отношении населения Армении и НКР трансформировать агрессию Азербайджана в победную "контрвойну Судного дня" всего 11-миллионного

армянства против антидемократического режима государства-агрессора. Главной же гарантией победы в системно просчитанной армянской "контрвойне Судного дня" является то, что все армяне мира любят свою Армению так же, как все евреи мира любят свой Эрец-Исраэль.

Как Вы оцениваете принцип "территории в обмен на безопасность" в качестве основы для ведения переговоров по Карабахскому урегулированию?

На мой взгляд, переговоры с режимом Алиева, умудряющимся вести подготовку новой войны против Армении под кощунственным прикрытием Программы НАТО "Партнерство ради мира", необходимо вести не по принципу "мир взамен территорий", а по принципу "мир взамен мира". Ведь мир нужен и армянскому, и азербайджанскому народам. С прочностью этого мира связаны геоэкономические и геостратегические ожидания многих государств, чьи интересы представлены в регионе черноморского и каспийского бассейнов.

Есть все основания рекомендовать Сопредседательству Минской группы, а также нашим союзникам и нашим партнерам гарантировать соблюдение принципа "мир взамен мира" как со стороны Армении, так и Азербайджана.

И в заключение, вернемся к свободам в Армении. Как Вы относитесь к пребыванию Жирайра Сефиляна под стражей?

Очевидно, что выражение национальных чувств во взаимоотношениях с государством не должно преступать Закон, и этот подход был отражен в недавнем решении суда. С пониманием непреложности выполнения данного принципа жизнедеятельности национального государства, по-моему, целесообразно рассмотреть возможность освобождения из-под стражи Жирайра Сефиляна как одного из храбрых сынов Армянской диаспоры, в свое время достойно выполнившего свой долг солдата.

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЭТНОПОЛИТИКИ*

Для национальной безопасности Армении и региона Южного Кавказа одной из ключевых является проблема разрешения Карабахского конфликта мирными демократическими средствами. При анализе позиции нынешних властей Азербайджана и в первую очередь Президента Алиева по Карабахской проблеме следует принять во внимание международные оценки меры демократичности руководимого им государства. Всеобъемлющая оценка антидемократичности режима Алиева дана авторитетной американской правозащитной организацией "Фридом Хаус"[1], согласно последнему годовому отчету которой сегодняшний Азербайджан является "несвободной страной". Разумеется, у его соседей – у нас в Армении, а также в Грузии – с демократизацией не все обстоит наилучшим образом, однако "Фридом Хаус" данные страны в отличие от "несвободного" Азербайджана оценивает как "частично свободные".

Как отмечают наши западные коллеги, позиция главы азербайджанского государства антидемократична по своей сути. Это, в первую очередь, выражается в антидемократическом династийном наследовании и удержании деспотической власти, а также в тоталитарном навязывании Алиевым-младшим народу Азербайджана азиатского культа своего отца. В случае же с Карабахским урегулированием позиция президента Азербайджана отражает колонизаторскую сущность антидемократического отношения бакинского режима к правам и свободам как народа Нагорного Карабаха, так и собственного населения, в том числе – этнических меньшинств. В этом смысле симптоматичен отказ Баку от выполнения обязательства по принятию закона «О нацменьшинствах», взятого Азербайджаном при вступлении в Совет Европы.

Антидемократизм Президента Алиева в отношении Карабахского урегулирования выражается в следующем:

- во-первых, в отрицании факта законосообразного демократического прекращения административно-иерархических отношений между Нагорным Карабахом и Азербайджаном как частями распавшегося СССР. Речь идет об отрицании политического и

* Данная статья опубликована в ИА REGNUM в виде интервью, 29.08.2007 (http://www.regnum.ru/news/877190.html).

юридического факта реализации права народа Нагорного Карабаха на самоопределение референдумом, проведенным в Нагорном Карабахе в 1991 году,–в период правоприменения Закона СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР" до Алмаатинской Декларации об официальном прекращении деятельности государственных структур бывшего Союза[2].

- во-вторых, в непризнании факта агрессии Азербайджанской Республики, предпринятой в 1991 году против Нагорно-Карабахской Республики после создания НКР законосообразными средствами прямой демократии как следствия отрицания властями Азербайджана легитимности образования в процессе распада СССР на его территории двух государств;

- в-третьих, в нарушении основополагающих принципов ООН: взаимозависимости мира, прогресса и демократии во взаимоотношениях с другими народами, исходя из того, что прочный мир является предпосылкой, а демократия – важнейшим условием безопасного и устойчивого развития как народов, так и региона в целом. Игнорируя данные принципы, Алиев развязал гонку вооружений и беспрестанно призывает и мобилизует свое население к силовому возвращению Карабаха. В связи с регулярными реваншистскими призывами президента Алиева мировое сообщество является свидетелем неприкрытой политической, военной и морально-психологической подготовки Азербайджанской Республики к войне против Республики Армения и Нагорно-Карабахской Республики;

- в-четвертых, в блокировании и искажении под государственным руководством правдивой информации в отношении автохтонов Азербайджана, а также фальсификацией истории армянского народа и других народов Восточного Закавказья с целью обоснования территориальных притязаний алиевского режима на Арцах и оправдания повторения агрессии Азербайджана против легитимно самоопределившегося карабахского армянства.

Антидемократичность режима Алиева проявляется не только в отношении Нагорно-Карабахской Республики, но также на внутригосударственном уровне. Пробудившееся со времен распада СССР этнонациональное самосознание у части элит коренных народов Азербайджана пытается найти ответ на воистину судьбоносный для себя вопрос: продолжать ли идти по пути полной тюркизации или же

продвигать демократию с целью построения механизма федеративного сотрудничества между всеми государствообразующими народами по контролю за ресурсами Азербайджана с сохранением пронесенного через тысячелетия национально-цивилизационного многообразия?

Силовое блокирование прав этнических меньшинств в Азербайджане заставляет их этнонационализм, раскрепощенный от советских идеологических табу, маскироваться под превращенные трайбалистские-региональные формы клановой мозаики тюркского населения[3]. По существу же под личиной региональных кланов, сохранивших традиционные для тюркской родо-племенной организации рудименты центрально-азиатского "жузовского"* контроля за территориями кочевий, скрываются превращенные формы проявления этнонационализма более продвинутых по цивилизационному уровню автохтонных народов Азербайджана.

Речь идет о тех этнонациональных сообществах автохтонов-билингвов, которые, не имея демократического выбора в использовании в публичной деятельности другого языка, кроме азербайджанско-тюркского, в семейном, чаще всего недемонстрируемом общении пользуются версиями персидского языка (талышским, татским или горско-еврейским), а также кавазскими языками (лезгинским, аварским, цахурским, удинским, крызским, будугским, хыналыгским) и др. Подобное положение характерно также для билингвов-курдов.

Симптоматическим примером антидемократизма Алиевского режима в отношении коллективных прав этнических меньшинств, заявившихся на самоопределение после распада СССР, является разгром в 1993 году пришедшим к власти Гейдаром Алиевым Талышской Муганской Автономной Республики в составе Азербайджана с арестом ее лидера Аликрама Гумматова (Гумбатова) и его этнополитических соратников[4].

Антидемократизм Алиевского режима в отношении нетюркских народов Азербайджана выражается в ограничении их свободного этнического самовыражения не только на уровне коллективных, но и личных прав человека на свободное демократическое самоопределение своей идентичности. Данная тема весьма чувствительна ввиду складывав-

* "Жузы"–родоплеменные-региональные кланы тюрков степняков Центральной Азии, продолжающие путем продвижения кадров по клановому принципу негласно влиять на систему государственного контроля за национальными ресурсами. В современном Казахстане известны "Малый", "Средний" и "Старший" жузы-территориально-племенные кланы.

шейся еще в недрах советского Азербайджана политики тюркизации многочисленных этнических меньшинств и абсорбции их лидеров в азербайджано-тюркские элиты. Эта политика приняла особо изощренные формы с выдвижением в 1969 году председателя КГБ Гейдара Алиева руководителем коммунистической партии Азербайджана. Именно при нем стало обычным "записывать" азербайджанцами детей от отца-талыша и матери-талышки. То же самое происходило во многих татских, лезгинских, аварских и горско-еврейских семьях.

Целенаправленный курс на тюркизацию автохтонов Восточного Закавказья с включением их истории и культуры в историю пришлых на Южный Кавказ тюрков под личиной имитируемого для Кремля пролетарского интернационализма стал негласной этнополитикой ЦК компартии Азербайджана. Он осуществлялся, в первую очередь, негласным предоставлением преференций в профессиональном и социальном продвижении татов, талышей, лезгин, аварцев, курдов, публично отказывающихся от идентификации своего истинного этнического происхождения. В руководстве этим процессом, кроме тюрков, нередко участвовали также выдвинувшиеся в элиты представители этнических меньшинств. Они собственным примером пользования привилегиями, успешности карьеры и достатка как вознаграждения за их ренегатский гипернационализм демонстрировали и демонстрируют своим еще не тюркизированным соплеменникам предпочтительность азербайджанизации-тюркизации.

Этот способ добровольно-принудительного отказа от этнической идентичности родителей под негласным давлением государствообразующей титульной нации в Азербайджане с определенными оговорками можно сравнить с действовавшим в Оттоманской Турции механизмом личного добровольно-принудительного этноконфессионального самоопределения иноверцев-инородцев "дёнме"*. Данный механизм в свое время под жестким поощрительным призором государства обеспечивал возвращение "заблудшего" среди иноверцев-инородцев сына к своим "истинным корням" – в лоно ислама и уммы. Следует заметить, что в Оттоманском исламском обществе доминировал не этнополитический, а конфессиональный аспект конвертации иноверца-инородца. В дальнейшем – с секуляризацией Турции – секуляризировался также механизм "дёнме".

* Под "дёнме" в Оттоманской империи понимался, в первую очередь, механизм конвертации евреев из иудаизма в ислам.

Среди именитых турок "дёнме", согласно ряду источников, числится сам основатель новой Турции Кемаль Ататюрк[5]. В его канонизированной политической биографии предки обозначены как тюрки-мусульмане из греческой части Македонии, однако одно из свидетельств его истинной этноконфессиональной идентичности все еще находится в Греции. На территории бывшего еврейского гетто в Салониках и сегодня сохраняется родительский дом, свидетельствующий о том, что Ататюрк родился в этой общине.

Среди азербайджанских лидеров, в том числе среди военной, политической, финансово-экономической, религиозной, научной элит, известны многие руководители с курдским, талышским, татским, лезгинским, аварским, еврейским происхождением, самоопределившиеся в тюрков-азербайджанцев по модифицированному на азербайджанский лад принципу "дёнме". Среди руководителей Азербайджана, самоопределившихся как тюрок-азербайджанец, находился человек, оставшийся в памяти людей своего поколения как сын курдских родителей из села Джомартлы Сисианского района Армянской ССР. Политические манипуляции перед президентскими выборами в Азербайджане именно данным фактом стали причиной скандальных публикаций в бакинской прессе в 1998 году, в том числе – с авторством бывшего президента Абульфаза Эльчибея. Скандал завершился последующим судебным иском против разоблачителей истинной этнической идентичности Гейдара Алиева[6]. Среди "дёнме" из этнических татов в Азербайджане известны бывшие руководители Азербайджана Мирджафар Багиров, Аяз Муталибов. Список "дёнме" из лезгин и составляет весомую часть руководящего состава азербайджанской армии и т. д.

С точки зрения защиты или подрыва морально-этических ценностей и принципов демократии в азербайджанском обществе подобная этнополитика выражается в блокировании алиевским режимом права человека в доступе к правдивой информации. Фальсификация и цензурирование этнонациональной информации проводится государством как путем давления на СМИ, так и извращенного этнополитического толкования и модификации научной истории народов Азербайджана, исходя из современных коньюнктурных интересов правящего режима. Данная проблема могла бы стать предметом специальных исследований для неангажированной, демократически ориентированной части ученых Азербайджана, обеспокоенных морально-психологическим здоровьем азербайджанского народа и этнических меньшинств.

Вкратце же можно сказать, что в ряде случаев мы имеем дело со сложившейся в недрах режима Гейдара Алиева традицией полити-

ческого поощрения фальсификации собственной личной истории ведущими представителями национальных элит, в том числе из числа ученых-обществоведов, с отказом от наследования этнических корней предков ближайшего родства – родителей. Данный этнополитический феномен возведения ренегатства в ранг государственной политики Азербайджана еще с советских времен психологически способствует созданию патологической моральной основы для манипуляций историко-культурной идентичностью не только родителей, но и более дистанцированных по времени предков.

Образцом подобной персонификации этнополитической патологии может служить пример творившего по заказу ЦК компартии и в последние годы убитого в политиканских мафиозных разборках академика Зия Буниятова. Будучи сыном отца-талыша и матери молоканки-прыгуна, он при советском режиме демонстративно самоопределился "азербайджанцем-тюрком". Его моральный выбор в отношении предков типичен. Будучи вице-президентом Академии наук Азербайджана, ответственным за область исторических наук, он не только не предпринял усилий для фундаментального исследования и придания гласности замалчиваемой истории талышского народа, разделяющего цивилизационные достижения и славу древнего Ирана, но и своим ренегатством способствовал тюркизации талышей. Путем сравнительного историко-лингвистического анализа текстов З. Буниятова доказано, что этот фальсификатор свою научно-политическую карьеру придворного борзописца построил не только на игнорировании истории Талышистана, но и на циничном искажении древних армянских манускриптов и мошенническом жонглировании фактами истории коренных народов Восточного Закавказья[7].

Игнорирующие нормы научной этики фальсификаторы буниатовской школы не рискнули объявить албанскими (что, по их мнению, предполагает – "азербайджанскими-тюркскими") разве что армянские памятники во Всеармянском Ватикане – Первопрестольном Эчмиадзине, ведущие свой отсчет от проповедования христианства в Армении, в том числе Арцахе, апостолами Бартухимеосом (Варфоломеем), Тадеосом (Фаддеем) и его учеником Егише (Елисеем) с первого века Христова летоисчисления. Исходя из этого, Вселенское христианское сообщество единодушно признает Армянскую церковь одной из немногих Апостолических церквей мира. Свидетельством этого признания является факт официального дарения Эчмиадзинскому Престолу Ватиканом мощей Святых Апостолов Первопросветителей. Но даже эту непреложную истину по заказу Алиева взялись напрочь отрицать

политиканы от науки, обслуживающие реваншизм и территориальные притязания бакинского режима.

Борзописцы от истории, фальсифицируя факты по прямому заказу алиевского режима, доходят до курьезов, объявляя предками тюрков-азербайджанцев художников-примитивистов гобустанской праисторической эпохи. Хотя ни во Франции, ни в Испании никому из здравомыслящих ученых и политиков в голову не может прийти мысль идентифицировать в качестве памятников французской или испанской культуры наскальные изображения кроманьонского человека – возможного ровесника гобустанского первобытного художника.

Еще в прошлом году, реагируя на доклад Президента Алиева, Национальная академия наук Армении предупредила об опасности подключения научного сообщества Азербайджана к конъюнктурному переписыванию истории народов Южного Кавказа с целью политического обслуживания интересов деспотического антидемократического государства. Факт тотального искажения и подавления правдивой информации в Азербайджане отражен в оценках "Фридом Хауса" как один из важных признаков антидемократичности режима этой несвободной страны.

По большому счету, опасно то, что руководимое лично главой государства искажение фактов, связанных с взаимоотношениями армянского и азербайджанского народов, при режиме Алиева приобретает форму системного разрушения основ для взаимного доверия. Фальсификации подвергается как новейшая, так и древняя история армянского народа, известная по публикациям авторитетных научных школ мира. При этом "ниспровергатели" давно изысканных и подтвержденных истин для подрыва доверия к любым валидным источникам по истории Армении обвиняют в фальсификации не только авторитетные школы современности, но и поколения историков и деятелей, творившие во многих странах в процессе тысячелетних взаимоотношений с армянским народом.

Именно с этих манипуляторских позиций режим Алиева приписывает армянам преступления против "азербайджанского народа" даже в периоды, когда тюркские предки современных азербайджанцев еще не проникли из Центральной Азии на Южный Кавказ. Эти заказанные вульгарные искажения прошлого пронизаны манипуляциями терминов "Азербайджан" и "азербайджанец" с их антинаучным применением для периодов, на много веков опережающих начало их употребления в отношении частей Бакинской и Елисаветпольской губерний Российской

империи лишь с начала двадцатого века. Вместе с тем передергивание этих терминов применяется для тюркской идентификации населения, известного как тюрки, или кавказские татары, и индоевропейских и кавказских народов, которые проживали в Восточном Закавказье задолго до вторжений орд тюркских захватчиков.

Таким образом алиевский режим канонизирует в качестве "азербайджанского"–тюркского всю совокупность продуктов тысячелетней культурно-исторической деятельности мидийцев, персов, армян, татов, талышей, лезгин, аварцев, удин и т. д. Алиевский политический заказ пытается посредством вульгарного переноса сегодняшних конфликтных отношений между армянами и азербайджанцами к древним предкам коренных народов Южного Кавказа отравить вековое добрососедство между сегодняшними армянами и потомками их исторических соседей – этническими меньшинствами сегодняшнего Азербайджана.

Паразитируя на факте репатриации по итогам русско-персидской войны 1828 года ограниченного числа армян, угнанных ранее в Персию Шах Аббасом[8], некоторые из бакинских ученых пытаются навязать азербайджанской общественности мнение о пришлости всех армян в Восточном Закавказье. В последнее время данная "обнаученная" пропаганда осуществляется также устами президента Алиева. Цель понятна: внушить народу Азербайджана, что Арцах якобы прародина тюрков, а армяне в Карабахе и Армении в своей массе являются переселенцами или же вовсе не армянами. Представители бакинских, гянджинских и шемахинских городских элит отмечают, что эта ложь чаще всего поддерживается недавно продвинувшимися в алиевский истеблишмент тюрками "районлу"*–потомками кочевников, которые, прибыв из глубинки, на глазах у наших современников все еще продолжают адаптироваться к городскому укладу и цивилизованному миропониманию.

Первоисточники, в том числе трактат историка XIX века Карабахского ханства Мирза Адигезаль-бека "Карабаг-наме", свидетельствуют, что кочевники из тюркского племени "сарыджаллы" под предводительством Панаха проникли в Арцах в середине XVIII века[9]. Эти перешедшие в Арцахе к оседлости тюрки в роли местных вассальных правителей от имени Персидского престола руководили Карабахом всего лишь 50 лет[10]. О том, что истинными хозяевами Арцаха, охватывающего, кроме Нагорного Карабаха, земли, ныне включенные в зону безопасности

* Бакинцы пренебрежительно называют "районлу" новых, культурно более отсталых переселенцев из глубинки Азербайджана.

НКР, тысячелетиями были и являются армяне, свидетельствуют не только огромное количество армянских и иноязычных письменных памятников, но и тысячи исторических архитектурных сооружений, по своим симптоматическим признакам идентифицируемых мировой наукой как армянские.

В качестве примеров грубой фальсификации новейшей истории Восточного Закавказья можно привести попытки политиканского "уравновешивания" имевших место в XX веке геноцидальных преступлений против армянского населения "геноцидами против азербайджанцев", выдуманными историками по заказу алиевского режима. На основе этих фальсификаций по инициативе Гейдара Алиева в 1998 году был принят закон Азербайджанской Республики "О геноциде против азербайджанцев". Отрицание Геноцида армян дополняется провокационным вовлечением армянства в бесплодное отрицание сочиненного режимом абсурда. Драма же несвободы азербайджанского народа в отношении доступа к исторической правде в этом случае заключается в том, что алиевский режим ежегодно весной его оболванивает, вовлекая в государственные мероприятия "празднования" траура по не имевшему место геноциду. Сами представители бакинской интеллигенции в узком доверительном кругу насмехаются над этим бесчестным и опасным способом политической "консолидации народа". Они знают, что в начале XX века имели место резня армян и сопротивление армян резне, как и в последующем–в ответ на погромы мирного армянского населения в Сумгаите в 1988 году и в Баку в 1990 году. Режим Алиева наряду с наукообразными политиканскими манипуляциями исторической правдой не гнушается также выдаваемой за научный продукт низкопробной спецпропагандистской ложью на злобу дня. Политическим целям сталкивания армян и евреев служит недавно заказанная режимом Алиева шумная кампания поминания жертв "геноцида", якобы учиненного армянами против горских евреев. Алиевские манипуляторы кощунственное попирание исторической правды довели до такой черты цинизма, когда раскапываемые массовые захоронения армян, убитых бандами кавказских татар в начале XX века, выдаются за "жертвы" геноцидальных действий самих жертв-армян. Цель–отравить вековые добрососедские отношения, существовавшие между армянами Ширвана и горскими евреями, из расчета столкнуть на антиармянские позиции Израиль и лоббистские организации еврейства.

О внутреннем аспекте информационной политики бакинских властей однозначно негативно высказался "Фридом Хаус". Что касается внешнего компонента этой политики, алиевский клан все глубже втягивает азербайджанское общество в информационную войну против Армении.

Среди подобных разработок из арсенала информационной войны бакинского режима, раскручиваемых алиевскими спецпропагандистами под флагом защиты прав человека, особого внимания заслуживает факт фальсификации авторства глумления над телами погибших в ходе ходжалинских событий. Подробности данной провокации как грязного инструмента политической борьбы за власть в Баку по свежим следам изложены в известном эксклюзивном интервью экс-президента Азербайджана Аяза Муталибова чешской журналистке Дане Мазаловой в апреле 1992 года. Армянская сторона имеет все доказательства того, что трупы погибших находились в зоне контроля азербайджанских властей и физический контакт армян с телами погибших с целью нанесения им увечий был невозможен.

О низкопробности подобных фальсификаций свидетельствует недавнее разоблачение в мошенничестве директора бакинского Центра по борьбе с коррупцией и международным терроризмом Ровшана Новрузоглу, в течение последних лет выступавшего в качестве одного из знаменосцев пошлых антиармянских инсинуаций. Среди <контртеррористических> разработок ученых и пропагандистов, выполняющих антиармянский заказ алиевского режима, непревзойденным шедевром останется его открытие об "использовании карабахскими властями диких, однако приученных армянскими спецслужбами камышовых кошек для переправки наркотиков из-за рубежа в Нагорный Карабах и Армению". Провокаторы, манипулируя <открытиями> подобного качества, во внешнеполических контактах, в том числе на авторитетных форумах, с напускной озабоченностью о международной безопасности обосновывают необходимость проведения контртеррористических операций вооруженными силами Азербайджана против демократически развивающейся НКР. Между тем Армия Обороны легитимной НКР в роли регулярной военной составляющей баланса силы на Южном Кавказе достойно участвует в поддержании стабильности и безопасности в регионе.

Происходящее на наших глазах целенаправленное деформирование алиевским режимом этнокультурной идентичности автохтонов Восточного Закавказья в конечном счете преследует цель монополизации власти за счет силовой этнической гомогенизации населения и манипулирования архаическими клановo-трайбалистскими механизмами деспотического унитаризма. Таким образом, под силовым давлением бакинского режима блокируются этнополитические ресурсы безопасного и устойчивого развития Азербайджана путем демократической федерализации государственного устройства. Проблема трансформирования этих этнонациональных ресурсов из закрепощенных режимом

по сути средневековых клановых форм в современные государствообразующие политические процессы и институты требует осмысления элитами самих народов Азербайджана.

В случае гипотетической демократической федерализации Азербайджана, если исходить из признанных прогрессивными кругами мирового сообщества прав и свобод человека, то все коренные народы могли бы рассчитывать на самоопределение в автономии. Однако для решения подобных задач предполагается наличие в полиэтническом обществе соответствующей демократической политико-правовой культуры, в том числе конституционно и законодательно оформленных политических свобод как предусловия для легитимной реализации воли народов. С этими оговорками, в процессе демократической федерализации Азербайджана, на мой взгляд, на автономию могли бы претендовать наиболее многочисленные автохтонные народы, традиционно в течение тысячелетий игравшие весомую роль в судьбах Восточного Закавказья, в первую очередь персоязычные таты, горские евреи и талыши, а также кавказоязычные лезгины и аварцы.

В последнее время президент Алиев на широко пропагандируемых церемониях открытия музеев и памятников своего отца идет дальше: в своих речах он прямым текстом обещает в случае несогласия армянства Карабаха, легитимно освободившегося от ненавистного статуса колониально-административного придатка советского Азербайджана, вернуть его в качестве колонии в состав несвободного Азербайджана, изгнав армян с земли нынешнего проживания. Другими словами, он обещает армянам повторение геноцида. В дополнение к этим обещаниям алиевский режим, игнорируя возможную реакцию европейского демократического сообщества, в нарушение принципов программы ЕС "Европейское соседство", недавно осуществил геноцидальное уничтожение материальных носителей исторической памяти – тысяч свидетельств автохтонного проживания армян в Нахичеване. В связи с этим Министр иностранных дел РА официально представил международным организациям Европы зарегистрированные факты проявления вандализма алиевского режима, по распоряжению которого азербайджанская армия в 2005 году уничтожила тысячи хачкаров – средневековых памятников армянского архитектурного искусства[11].

Стратегия национальной безопасности Армении, в отличие от Концепции национальной безопасности Азербайджана, опубликована полностью, в соответствии со стандартами Плана действий по индивидуальному партнерству НАТО. На электронном сайте Минобороны РА размещались график и повестка заседаний межведомственной комис-

сии по разработке Стратегии национальной безопасности, а также промежуточные версии проекта стратегии. Соблюдение принципа прозрачности в данном случае является атрибутом демократизма партнерства как в процессе открытой для общественности и прессы межведомственной подготовки, так и обнародования окончательного текста документа как для армянской аудитории, так и международного сообщества.

Вместе с тем, согласно духу Программы "Партнерство ради мира", широкое оглашение полных текстов главных политических документов государств в сфере национальной безопасности – необходимый элемент участия конкретного государства в обеспечении международной, в том числе региональной, безопасности. Исходя из этих принципов и обязательств, проекты Стратегии национальной безопасности РА прошли публичную апробацию в неправительственных организациях, в Национальном Собрании Армении, а также в ведущих профессиональных центрах Москвы, Вашингтона и Брюсселя. Межведомственный процесс разработки армянского документа освещался СМИ.

В то же время требования транспарентности процесса подготовки Концепции национальной безопасности, а также окончательного документа не соблюдены Азербайджаном. Подобная конспиративность, противоречащая требованиям программы НАТО, должна вызывать озабоченность и у международного сообщества, и у неангажированной части азербайджанской общественности, поскольку свидетельствует о скрытых стратегических намерениях Азербайджана в вопросах как национальной, так и региональной безопасности.

В интернете активно циркулируют сведения о том, что Азербайджан под прикрытием оборонных реформ, пользуясь помощью НАТО и США, готовится к новой войне с Арменией. Подобные сведения поступают также по профессиональным каналам. Настораживает тот факт, что на последних обсуждениях в Вене проблем, связанных с ДОВСЕ, Азербайджан, паразитируя на моратории, объявленном Россией, заявил о своем намерении не выполнять обязательства по представлению отчетности, а также вывести свое вооружение из-под контроля международных инспекций. Данная информация переводит пропаганду войны президентом Алиевым за силовое возвращение Карабаха из жанра воинственной риторики в разряд военной угрозы. Ильхам Алиев как глава несвободной страны, разжигая антиармянскую истерию и костер новой войны в преддверии президентских выборов, усугубляет в международном восприятии свой имидж восточного деспота. Он подтверждает тем самым свою антидемократическую сущность, тщательно

скрываемую под протокольным политесом вокруг газа и нефти, а также прав и демократических свобод. Одно можно утверждать со всей ответственностью: народам Азербайджана и Армении, региона, а также международному сообществу в целом реваншизм Алиева ничего позитивного не сулит. Подобное положение дел противоречит международным обязательствам Азербайджана и однозначно ставит под вопрос интересы мира и продвижения демократии в регионе.

Что касается возможной реакции международного сообщества на манипуляции режимом Алиева военной помощью, предоставляемой НАТО и США, то Армения, высоко оценивая помощь своих партнеров в организации оборонных реформ, рассчитывает на то, что и в Вашингтоне, и в Брюсселе, а также в международном сообществе в целом теперь "знают, что мы знаем, что они знают" об использовании Азербайджаном их помощи для подготовки к войне с Арменией. Разумеется, подобные манипуляции азербайджанских властей доверием партнеров отнюдь не способствуют поддержанию авторитета как программ двустороннего сотрудничества, так и Плана действий по индивидуальному партнерству с НАТО. Беспрецедентный замысел президента Алиева по использованию Плана индивидуального партнерства для подготовки новой войны на Кавказе предполагает соответствующую реакцию вашингтонских и брюссельских партнеров РА на угрозу дискредитации плана, направленного на укрепление регионального мира.

Армянские специалисты внимательно отслеживают динамику экономической, политической и военной активности алиевского режима. На мой взгляд, Армения продолжит выполнять свои обязательства перед международным сообществом и перед собственным народом, в том числе в сфере обеспечения национальной и международной безопасности.

Разжигание военной истерии антидемократическим режимом Алиева будет способствовать консолидации интеллектуальных ресурсов всего мирового армянства вокруг разработки эффективных путей устойчивого развития РА и достойного наказания агрессора, грозящего армянскому народу новым геноцидом. Насколько мне известно, среди армянства идет интенсивное осмысление информации о подготовке Азербайджаном новой агрессии против РА и НКР.

Как я представляю, произойдет качественное совершенствование системы сотрудничества между Диаспорой и РА. Суть трансформаций будет заключаться в динамическом и инновационном опережении

агрессивных замыслов Азербайджана. В результате Армения приобретет гарантии такого безопасного и устойчивого развития, при котором ресурсы обеспечения безопасности РА и НКР в любой период реального времени будут надежно уравновешивать затраты Азербайджана на подготовку новой войны.

В качестве гарантии успешного отражения возможной агрессии Азербайджана против РА и НКР, по-моему, будет служить активизация многосторонних и двусторонних отношений в области безопасности, которые связывают Армению с ее союзниками и партнерами, а также с ООН и другими международными организациями. Исходя из уроков прошлого, армянство мобилизует все свои ресурсы на то, чтобы в случае возникновения реальной угрозы повторения геноцида в отношении населения РА и НКР трансформировать агрессию Азербайджана в победную "войну судного дня" всего 11-миллионного армянства против антидемократического режима государства-агрессора. Главной же гарантией победы в системно просчитанной армянской "контрвойне судного дня" является то, что все армяне мира любят свою Армению так же, как все евреи мира любят свой Эрец-Исраэль.

Что касается принципа "территории в обмен на безопасность" в качестве основы для ведения переговоров по карабахскому урегулированию, то на мой взгляд, переговоры с режимом Алиева, умудряющимся вести подготовку новой войны против Армении под кощунственным прикрытием Программы НАТО "Партнерство ради мира", необходимо вести не по принципу "мир взамен территорий", а по принципу "мир взамен мира". Ведь мир нужен и армянскому, и азербайджанскому народам. С прочностью этого мира связаны геоэкономические и геостратегические ожидания многих государств, чьи интересы представлены в регионе Черноморского и Каспийского бассейнов.

Есть все основания рекомендовать сопредседательству Минской группы, а также нашим союзникам и партнерам гарантировать соблюдение принципа "мир взамен мира" как со стороны Армении, так и Азербайджана.

ИСТОЧНИКИ:

[1] Freedom House. Map of Freedom in the World. Armenia, Azerbaijan, Georgia (2007) (http://www. freedomhouse.org/template.cfm?page=363&year=2007&country=7129)

[2] Верховный Совет СССР. Постановление "О введении в действие Закона СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР» No 1410-1 от 3 апреля 1990 года; Закон СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР" No 1409-1 от 3 апреля 1990 года (www.bestpravo.ru/ussr/data01/ tex10973.htm).

[3] См. В. Гусейнов. "Алиев после Алиева: наследование власти как способ ее удержания" (www.ng.ru/2004-0319/10_aliev.html).

[4] В талышской версии – А. Гумматов. См. *Фармони Фахраддин Абосзода* (Аббасов) История нашей республики. ЦентрАзия. 2003 (http://www.centrasia.ru/newsA.php4?st=1056939900).

[5] См. *А. Г. Кузьмин.* "ЕВРАЗИЙСКИЙ КАПКАН", *Молодая Гвардия, № 12, 1994;*

Также: «Аль-Каида» против Ратцингера и Ататюрка». Корреспондент, InoPressa, 20 ноября 2006 г., Ла Стампа (http://www.inopressa.ru/lastampa/2006/11/30/12:42:55/ataturk).

[6] Джалал Алирза оглы, Агил Алирза оглы и Расим Гасан оглы Алиевы против газет: "Азадлыг", "Хурриййат", "Мухалифат", "Ени Мусават"; Джалал Алиев против газеты "Ени Мусават". Азербайджан. 27.11.2002. Свобода политических дискуссий после отмены цензуры в Азербайджане (1998 г.). Доклад о мониторинге. Часть 1-я. Архив рассылки Центра экстремальной журналистики. Союз журналистов России (http://www.cjes.ru/lenta/view_news. php?id=1801&year=2002&lang=rus).

[7] См. *Паруйр Мурадян.* История-память поколений. Проблемы истории Нагорного Карабаха. Ереван, «Айастан», 1990.

[8] См. *Родионова Е. М.* АРМЯНО-ИРАНСКИЕ СВЯЗИ В ЭПОХУ ПРАВЛЕНИЯ ШАХА АББАСА ПЕРВОГО (http://www.nwalliance.ru/PDF/Rodionova.pdf); Всемирная История. Личности. Аббас I Шах Иранский (http://www.world-history.ru/persons/1875.html)

[9] *Мирза Адигезаль-бек.* "Карабаг-наме". Глава вторая: повествует о происхождении родословной покойного Панах-хана. АН Азерб. ССР. 1950. Средневековые исторические источники Востока и Запада (http://www.vostlit.info/Texts/rus14/Karabag_name/text1.phtml?id=945)

[10] Эксклюзивное интервью А. Муталибова чешской журналистке Дане Мазаловой. «Я гуманист в душе». Независисмая газета, Москва. 2.04.1992.

[11] См.: "Выставка, посвященная хачкарам Нахичевана, будет экспонироваться во всех столицах Европы". Iran News. Российское информационное агентство (http://iran.ru/rus/print_news.php?news_id=44786).

О МЕТОДОЛОГИИ МЕЖВЕДОМСТВЕННОЙ РАЗРАБОТКИ СТРАТЕГИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ*

Текст монографии «Основные направления разработки Стратегии национальной безопасности Армении в контексте архитектуры региональной безопасности на Южном Кавказе» публикуется в редакции, отражающей особенности политической обстановки в 2003–2004 гг[1].

Монографическое исследование было проведено в период академической стажировки автора в Школе Национальной Безопасности Национального Университета Обороны (НУО) США в 2003–2004 гг. Дополнение текста монографии Приложением было осуществлено в 2005 г.– по итогам подготовки под руководством Министра Обороны РА Сержа Саркисяна материалов к его докладу «Основные ориентиры Стратегии национальной безопасности Республики Армения»[2].

Ко времени электронной публикации монографии[3] были завершены экспертный анализ базовых материалов по всему кругу безопасностных проблем Армении, а также процесс межведомственной разработки проекта главного политического документа РА. Научно-организационная часть данной работы по поручению Министра Обороны, Секретаря Совета национальной безопасности РА Сержа Саркисяна была выполнена Институтом национальных стратегических исследований (ИНСИ) Министерства Обороны РА.

Настоящее предисловие к монографии служит раскрытию для профессиональной аудитории ключевых этапов методологического сотрудничества специалистов РА с экспертами ведущих профессиональных центров США, РФ и европейских государств–членов НАТО. Предисловие нацелено также на краткое прослеживание логики процесса концептуализации проблем национальной безопасности Министерством обороны и другими государственными учреждениями Республики Армения, как и на освещение наиболее существенных особенностей методологического портфеля Межведомственной комиссии, сформированного на базе изучения национальных интересов армянства, а также передового опыта ведущих специализированных центров мира.

В 1991 г. автору, в бытность докторантом и старшим научным сотрудником Российской академии управления, довелось выполнять миссию

* «Рабочие тетради», аналитико-прикладное приложение к военно-научному журналу «Айкакан банак», 2007, № 1.

координатора переговоров по приглашению на должность Командующего вновь создаваемыми Вооруженными силами восстановившей свою независимость Армении бывшего Заместителя Главкома Сухопутных войск СССР генерал-лейтенанта Нората Тер-Григорьянца, который в последующем в должности заместителя Министра Обороны РА возглавил процесс профессионального проектирования и строительства армянской национальной армии. В качестве одного из ключевых компонентов военного строительства руководством МО РА была определена разработка военной политики армянского государства как основы для осмысления целей создания и применения системы обороны Армении в условиях агрессии Азербайджана в отношении легитимно созданной НКР, а также военно-политической навигации РА в катастрофически меняющейся биполярной системе международной безопасности. Именно задание по разработке военно-политического аспекта национальной безопасности Армении было поставлено перед автором при его приглашении в 1992 г. из Москвы в Ереван для создания Отдела военной политики МО РА.

В 1992 г. состоялось издание первого продукта Отдела военной политики Министерства обороны под названием «Основы военной политики Республики Армения: военно-политический аспект национальной безопасности»[4]. Особенностью данной разработки явилось то, что ее методологическая база была сформирована в процессе тесного сотрудничества автора с экспертами Центра методологии исследования международных отношений МИД СССР–РФ (ЦМИМО), а также Российской ассоциации теории и моделирования международных отношений (РАТММО), разрабатывавшими основы национальной и международной безопасности вновь обретшей независимость Российской Федерации. Автор в качестве ученого секретаря РАТММО под руководством доктора юридических наук, профессора международного права в области безопасности Эдуарда Скакунова принимал участие в методологических семинарах, организованных в ЦМИМО МИД РФ в рамках проектов «Стабильность» и «Конфликт». Теоретико-методологическому осмыслению военно-политического аспекта национальной безопасности Армении способствовало взаимодействие автора с кафедрой военно-политических наук Военной Академии ГШ ВС РФ, возглавляемой доктором философских наук, генерал-майором Игнатом Даниленко*.

* Эта кафедра в 1992 г. была ведущей организацией диссертационной работы автора на соискание ученой степени доктора политических наук по специализации «Политические процессы и институты».

В последующем разработка проблем оборонной политики Армении с учетом итогов Карабахской войны в значительной мере осуществлялась с точки зрения осмысления места оборонного компонента в политическом курсе РА на многовекторное безопасностное партнерство по принципу комплементаризма. Будучи в 1995–1998 гг. руководителем Управления внешних сношений и международного сотрудничества МО РА, автор принимал участие в завершающих рабочих консультациях по оформлению членства РА в программе НАТО «Партнерство ради мира», а также в переговорах и договорно-правовом оформлении двустороннего и многостороннего оборонного сотрудничества РА, в том числе – в подготовке военно-политической части портфеля соглашений по стратегическому партнерству РА и РФ.

В ходе концептуализации взглядов военно-политического руководства РА на участие Армении в процессах трансформирования системы международной безопасности после окончания «холодной войны» возникла необходимость освоения и систематизации безопасностных знаний в ведущих школах мира. С этой целью автором по заданию руководства были освоены специализированные программы «Формулирование стратегии национальной безопасности. Управление стратегическими изменениями» (Генеральские курсы Европейского Центра Безопасностных Исследований им. Дж. Маршалла, Германия, 1998) и «Вызовы. Новые техники оборонного анализа для XXI века» (Магистрская школа корпорации «РЭНД», США, 2001).

В 2003–2004 гг. по заданию Министра Обороны, Секретаря Совета национальной безопасности РА Сержа Саркисяна автор, будучи его советником, был командирован на академическую стажировку в НУО США.

В связи с необходимостью осмысления позиции РА в отношении Программы действий по индивидуальному партнерству НАТО и Оборонных оценок ВС РА, а также с разработкой Стратегии национальной безопасности в программу стажировки советника Министра обороны, по согласованию с американской стороной, были включены соответствующие компоненты. Для решения поставленных задач к основной программе в Школе Национальной Безопасности НУО (директор Школы доктор Джозеф Де Саттер, бывший заместитель руководителя аппарата по вопросам национальной безопасности Вице-Президента США; декан по науке доктор Джек Кангас, бывший заместитель помощника по вопросам стратегии Секретаря США по обороне; старший научный сотрудник ИНСИ НУО доктор Джеффри Саймон, ведущий эксперт по политике трансформирования НАТО) были

добавлены Программа Штабных Офицеров НАТО, а также разработка в ИНСИ НУО США проекта создания Института национальных стратегических исследований МО РА как инструмента научного руководства и координации процесса межведомственной разработки первой СНБ РА. Данная трехкомпонентная стажировка позволила Министерству обороны РА с помощью ведущих экспертов НУО в процессе решения академических задач освоить американскую методологию межведомственной разработки СНБ и определить основные содержательные ориентиры проекта первого подобного документа Армении. Вместе с тем на ученом совете ИНСИ НУО был успешно защищен проект создания ИНСИ МО РА.

Основные методологические ориентиры в разработке первой в истории армянской государственности СНБ можно очертить следующим образом[5]. Из альтернативных предложений европейских и американских партнеров по двухшаговой или одношаговой разработке концептуальных безопасностных документов был выбран одношаговый американский подход. Европейский-российский подход к разработке концепции национальной безопасности предполагает сосредоточение внимания на выработке системы взглядов на угрозы национальной безопасности и меры по их парированию. Затем на данной статической основе осуществляется разработка СНБ как системы деятельностных ориентиров в сфере национальной безопасности. Американская методология была оценена как системный и динамичный подход к целостной разработке деятельностной стратегии, нацеленной на достижение безопасного и стабильного развития общества как в национальном, так и в международном измерениях. Особое внимание было уделено стратегической задаче использования подготовки СНБ для приобретения из ведущих американских профессиональных центров и внедрения в политическую практику Армении инновационной методологии межведомственной разработки сложных общенациональных проблем, требующих синергической консолидации национальных ресурсов.

Другая принципиально важная методологическая особенность позиции Межведомственной комиссии нашла отражение в рекомендации руководству РА не идти путем трансформирования СНБ в Закон, как это рекомендовалось европейскими коллегами и нашло применение в политико-правовой практике ряда постсоветских государств. По мнению Председателя Комиссии, на переходном этапе продвижения демократии трансформирование СНБ в систему законодательных нормативов могло стать «смирительной рубашкой» для прогрессивного реформирования армянского общества. Исходя из этих методологических принципов и прагматических расчетов национальных интересов

безопасного и стабильного развития РА и опираясь на опыт РФ и США, армянские власти предпочли внести изменение в Закон РА «О нормативных актах» для последующего утверждения СНБ как главного политического документа государства Президентом РА[6].

Важным результатом методологических консультаций экспертов Министерства обороны РА с авторитетными специалистами Школы Национальной Безопасности, Военного Колледжа и ИНСИ НУО США явилось решение Комиссии разрабатывать параллельно с СНБ всеобъемлющий портфель проектов ведомственных программ ее имплементации[7].

В качестве общеметодологической базы разработки первой Стратегии национальной безопасности Республики Армения был принят системный подход[8]. Его применение в подготовке главного политического документа РА нацелило экспертный ресурс всех ведомств, представленных в Межведомственной комиссии, на раскрытие целостности национальной безопасности Армении как объекта междисциплинарной и межотраслевой разработки. Системный подход позволил в процессе межведомственной разработки проекта выявить многообразие системообразующих параметров и сущностных связей между главными элементами национальной безопасности Армении, а также свести их в целостное концептуальное видение Стратегии безопасного и стабильного развития независимого армянского государства.

В основу разработки проекта СНБ и ведомственных программ по ее имплементации были положены усвоенные в 2004–2005 гг. методология, использованная в монографической разработке основных структурных ориентиров СНБ, а также синтезирование полученной от всех ведомств информации, касающейся безопасности, и формирование стратегических оценок для всей совокупности проблем внутренней и внешней безопасности РА. При разработке военно-политического аспекта проекта СНБ существенную помощь оказали Оборонные оценки ВС, проведенные в 2005 г. Еврокомандованием ВС США совместно с Министерством обороны РА в рамках двустороннего армяно-американского военного сотрудничества.

Неоценимую полезность в методологическом оснащении процесса разработки СНБ имели консультации в РАГС при Президенте РФ (президент РАГС профессор Владимир Егоров, проректор доцент Анатолий Тупикин, завкафедрой национальной безопасности профессор Алексей Прохожев, завкафедрой международных отношений профессор Вячеслав Михайлов), а также специализированный семинар, проведенный в Ереване в начале 2006 г. экспертами Национального

Военного Колледжа США. Данный семинар под руководством профессора НУО в области энергетической безопасности доктора Тересы Сабонис-Хэлф помог в обеспечении методологической совместимости членов Межведомственной комиссии, представлявшей 19 различных ведомств Армении на уровне замминистров и эквивалентных им должностных лиц.

Принципиально важную роль в формировании методологического портфеля Комиссии по разработке СНБ сыграло решение Председателя Комиссии Сержа Саркисяна по выбору в качестве профессиональных сред для академической апробации проекта СНБ наиболее продвинутых в области безопасностной науки организаций мира. Существенно, что Председатель Комиссии, объективно оценив факт отсутствия в Армении сложившейся безопасностной научной школы, по согласованию с партнерами определил конфигурацию консультационного и апробационного сотрудничества в соответствии с принципом комплементаризма внешней политики РА. По результатам переговоров и официальной переписки Министра обороны, Секретаря Совета национальной безопасности РА Сержа Саркисяна с руководителями Совета национальной безопасности РФ, Пентагона и НАТО формат внешних профессиональных консультаций и апробаций был определен в нетривиальном четырехугольнике «Ереван–Москва–Вашингтон–Брюссель». Важным методологическим элементом партнерского сотрудничества в данном формате стало взятие и, как в дальнейшем отметили внешние эксперты, ответственное выполнение Арменией обязательства по соблюдению международных стандартов транспарентности процесса разработки проекта СНБ как во внутреннем, так и в международном форматах. Исходя из этих позиций, Председатель Комиссии заранее уведомил своих внешних партнеров и общественность Армении о достигнутых им со всеми звеньями консультационно-апробационного «четырехугольника» принципиальных договоренностях по безопасностному консалтингу.

Особенностью организации межведомственной разработки СНБ в РА стало достижение понимания во внутриполитической и внешнеполитической средах позиции Армении в отношении необходимости сотрудничества с внешними партнерскими центрами преимущественно на уровне методологии (подходов, принципов, стандартов, понятийного аппарата, научного инструментария и др.)–без внешних вторжений в индивидуально-специфическое для каждого государства содержание. В свете этих договоренностей Комиссии удалось успешно апробировать в Академическом Комитете Национального Военного Колледжа НУО США, на совместном заседании кафедр национальной безопас-

ности и международных отношений РАГС при Президенте РФ, а также в Советнической Группе Международной Безопасности европейских членов НАТО соответствие проекта СНБ методологическим стандартам, принятым в международном профессиональном сообществе. Автор отмечает важность неформального профессионального обмена идеями и стратегическими оценками по вопросам военно-безопасностной политики в рамках своего членства в составе Научно-экспертного совета ОДКБ, возглавляемого Чрезвычайным и Полномочным Послом, генерал-полковником Николаем Бордюжей.

При соблюдении согласованных генеральных методологических ориентиров удалось также по каналам указанных выше ведущих профессиональных центров обменяться мессиджами по наиболее чувствительным элементам архитектуры национальной и региональной безопасности с соблюдением главных методологических ориентиров. Данный компонент академически опосредованной профессиональной интеракции властей Армении с политическими центрами стал одним из специфических, согласованных с партнерами элементов методологического инструментария Межведомственной комиссии Армении. Уравновешенное и заинтересованное обсуждение мессиджей не в обнаженном политическом, а в превращенном–академическом–формате позволило всем сторонам апробационного четырехугольника «Ереван–Москва–Вашингтон–Брюссель» уточнить свои представления в перекрестье собственных и партнерских безопасностных интересов.

При обработке предложений, вносимых членами Межведомственной комиссии в разделы базового текста доклада Председателя Комиссии Сержа Саркисяна «Основные ориентиры Стратегии национальной безопасности Республики Армения», применялись адаптированные к процессу межведомственной экспертизы элементы методики «Дельфи»[9]. Особенностью применения данного, разработанного корпорацией «РЭНД» метода в многошаговой экспертизе базового текста являлось то, что письменные предложения по отдельным разделам базового текста поэтапно, в соответствии с согласованным графиком «заочно» представлялись всеми членами Комиссии в Секретариат Комиссии. В качестве главных экспертов выступали замминистры и их эквиваленты, в вовлеченных ведомствах координирующие разделы стратегического планирования. Циклические экспертизы текстов поддерживались ведомственными экспертными группами.

Выступающий в роли Секретариата Комиссии ИНСИ МО РА как координационно-аналитический экспертный центр анализировал все отдельные экспертные оценки и предложения по конкретному разделу

доклада, представлял их Председателю Комиссии и по результатам обсуждения с ним формировал так называемую экспертную «мозаику». Мозаика, представлявшая собой композицию предложений членов Комиссии, циклически накладываемую на базовый текст экспертируемого раздела, с приложенной легендой по авторам экспертных оценок и текстовых новаций отправлялась членам Комиссии на повторную экспертизу. Результаты повторной экспертизы обрабатывались таким же образом и вновь рассылались членам Комиссии до ее заседания. На плановых заседаниях Комиссии дополнительные оценки и предложения в последовательности смысловых блоков текста обсуждались публично и протоколировались. Результаты третьей экспертизы и редактирования каждого из рассматриваемых разделов после согласования с Председателем Комиссии выносились на завершающую публичную экспертизу с внутрикомиссионным обсуждением предложений и консенсусным утверждением текста на втором или, при необходимости, третьем заседании Комиссии.

Поэтапная рассылка Комиссией во все ведомства РА продуктов анализа и систематизации экспертизы решала задачу циклического взаимного экспертного консалтинга по всеобъемлющему кругу безопасностных проблем с точки зрения как координации, так и конфликта межведомственных интересов.

К завершению межведомственной экспертной доработки всего текста проекта СНБ в Секретариат Комиссии ее членами были представлены проекты ведомственных программ по реализации Стратегии. С целью координации деятельности ведомств по реализации СНБ целостный портфель проектов ведомственных программ был также направлен на экспертные оценки во все ведомства. Параллельно с завершающим редактированием текста Стратегии Институт национальных стратегических исследований МО РА по замыслу Председателя комиссии Сержа Саркисяна завершил научно-редакционную и издательскую подготовку аналитических статей экспертов–членов Комиссии, посвященных имплементации СНБ во всех сферах жизнедеятельности министерств и ведомств Армении[10].

В соответствии с Указом Президента РА об утверждении Стратегии национальной безопасности Правительство Армении приняло решение по графику утверждения ведомственных программ реализации Стратегии. Согласно замыслу Председателя Комиссии, ставшего Премьер-министром РА, ИНСИ МО РА в целях координации интеллектуальных и организационных усилий издал целостный портфель концептуальных статей заместителей министров и их эквивалентов по имплементации

СНБ. Со стороны ИНСИ МО РА особое внимание уделялось обеспечению аутентичности переводов оригинального армянского текста Стратегии национальной безопасности РА с учетом понятийно-терминологических традиций политико-безопасностной науки и практики США и РФ. Секретариат также внес заметный вклад в разработку армянской терминологии в области безопасностной науки и практики. В этих целях в качестве экспертов были привлечены заместитель Министра иностранных дел, доктор исторических наук А. Дж. Киракосян и начальник управления контроля над вооружениями и международной безопасности МИД А. А. Едигарян. Ценные предложения при редактировании армянского текста были внесены заведующим кафедрой истории философии Ереванского государственного университета (ЕГУ), доктором философских наук, профессором С. А. Закаряном.

В методологических исследованиях Секретариата особая роль отводилась разработке понятийного аппарата системы национальной безопасности РА. С этой целью в ИНСИ МО РА автором при активном участии заместителя начальника ИНСИ полковника Д. С. Чилингаряна и профессора кафедры армянского языка ЕГУ С. А. Галстяна был разработан и в методологических центрах Еревана–Москвы–Вашингтона–Брюсселя апробирован армяно-русско-английский глоссарий основных терминов по вопросам национальной безопасности Республики Армения[11]. При профессиональной доработке англоязычного текста была использована методика регулярных аналитико-лингвистических консультаций по нормативному переводу между научным руководителем разработки проекта Стратегии и носителями специальной политико-терминологической культуры экспертами, являвшимися американцами армянского происхождения (Региональный Директор в РА и НКР «Армянской Ассамблеи Америки» Арпи Вартанян, руководитель НИИ «Айк» Бабкен Вартанян).

Следует особо подчеркнуть тот факт, что ИНСИ МО РА обеспечивал не просто идентичность текстов Стратегии на трех языках, но и их аутентичность. Проявлением данного подхода явилось не только использование в каждом языке понятийно-терминологического аппарата, характерного для западной и российской школ, что исключало буквальный перевод с армянского–языка оригинала, но и взаимовлияние редактирования на каждом языке при сохранении приоритетности армянского текста. Подобное взаимовлияние позволило как обеспечить высокий профессиональный уровень текста на всех трех языках, так и сделать русский и английский тексты Стратегии понятными–«родными»–для русскоязычных и англоязычных читателей. Данный опыт параллельной работы над трехъязычными текстами при дальнейшей разработке может стать хорошим подспорьем при создании важных политических документов, рассчитанных и на внутреннюю, и на внешнюю профессиональные аудитории. В этом аспекте следует выделить участие главного редактора военно-научного журнала «Айкакан банак» полковника Д. Чилингаряна в содержательном редактировании многоязычных текстов и глоссариев.

Значительную роль в обеспечении транспарентности процесса межведомственной разработки Проекта сыграла пресс-служба Министерства обороны, возглавляемая пресс-секретарем Министра Обороны полковником С. Н. Шахсуваряном, которая своевременно обеспечивала размещение на сайте Министерства обороны графика и плана заседаний Комиссии и участие на них представителей СМИ, а также информирование общественности о ходе работ Комиссии.

Необходимо отметить активную деятельность заместителя начальника ИНСИ полковника А. В. Закаряна, начальника делопроизводства прапорщика М. А. Махсоян и заместителя главного редактора военно-научного журнала ИНСИ «Айкакан банак» подполковника А. К. Акопяна по обеспечению бесперебойной оперативной связи между членами Межведомственной комиссии. Технический редактор журнала капитан А. П. Назаретян в сжатые сроки и качественно обеспечивала компьютерную обработку текстов на трех языках и их подготовку как в электронном, так и печатном вариантах. На начальном этапе разработки проекта в редакционной работе принял участие начальник издательства административно-хозяйственной службы Министра Обороны РА подполковник А. Г. Григорян. В процессах подготовки утвержденной Стратегии и ее проектов к публикации на трех языках участвовали все сотрудники редакции журнала «Айкакан банак».

По завершении межведомственной разработки Проекта СНБ в ноябре–декабре 2006 г. состоялись его научные апробации на расширенных заседаниях научного совета Ереванского государственного университета и Президиума Национальной академии наук РА с участием экспертов от научной общественности и неправительственных организаций республики, а также открытые слушания в Национальном собрании РА.

Утверждение Президентом РА Робертом Кочаряном «Стратегии национальной безопасности» в феврале 2007 г. ознаменовало развертывание разработки долгосрочного реформирования системы обороны РА. Как отметил в своем докладе перед руководящим составом ВС РА Министр Обороны Серж Саркисян, «Стратегия национальной безопасности РА» является политической базой для разработки оборонных

реформ в Армении[12]. И в данном контексте доказавшая на деле свою продуктивность методология межведомственной разработки СНБ создала методологическую основу для разработки Военной доктрины РА.

По мнению ряда американских и российских экспертов, опыт применения при разработке СНБ Армении инновационной межведомственной технологии с интерактивным включением методологической помощи ведущих американских, российских и европейских профессиональных центров может стать примером успешности интеллектуального безопасностного сотрудничества между США и РФ на базе общих стратегических интересов стабильного развития страны-партнера. Вместе с тем первый успешный опыт применения в армянской государственно-политической практике межведомственной политтехнологии может стать залогом для преодоления в РА типичной для постсоветских государств инерционности процессов аппаратно-бюрократической подготовки документов общегосударственного масштаба.

В заключение следует отметить, что деятельность ИНСИ МО РА в роли Секретариата Межведомственной комиссии в процессе разработки Стратегии национальной безопасности стала теоретико-методологическим и организационным инструментом для калибровки его будущей исследовательской практики.

ИСТОЧНИКИ:

[1] См. *Г. С. Котанджян.* Основные направления разработки Стратегии национальной безопасности Армении в контексте архитектуры региональной безопасности на Южном Кавказе. «Рабочие тетради», 2007, № 1, а также в настоящем сборнике.

[2] См. «Доклад Секретаря Совета национальной безопасности при Президенте РА, Министра обороны РА Сержа Саркисяна «Основные ориентиры Стратегии национальной безопасности РА» для высшего командного состава ВС РА». Е., 2005.

[3] См. *H. S. Kotanjian.* South Caucasus: Developing a Regional Security Architecture. Harvard University, JFK School of Government, «Black Sea Security Program» (http://www.harvard-bssp.org/files/2005/presentation/publications/KOTANJIAN_THE_SOUTH_ CAUCASUS_DEVELOPING_ENG.pdf).

[4] См. *Г. С. Котанджян.* Основы военной политики Республики Армения: военно-политический аспект национальной безопасности. Отдел военной политики МО РА. Е., 1992; *его же:* Введение в этнополитологию консенсуса–конфликта. Теоретико-методологические проблемы цивилизационного анализа. М., 1992; *его же:* Этнополитология консенсуса–конфликта. Цивилизационный аспект национальной безопасности. М., 1992.

[5] См. «Open public hearings of Draft NSS at the National Assembly, Republic of Armenia. Report of the Honorable Serzh Sargsyan, Chairman, NSS Elaboration Interagency Commission, Secretary, National Security Council to the President of the Republic of Armenia, Minister of Defense of the Republic of Armenia». 2006, 1 December (http://www.harvard-rgp.org/static/files/273/national_security_armenia_01_15_2007.pdf).

[6] См. «Интервью с Секретарем Совета национальной безопасности при Президенте Республики Армения, Министром обороны Республики Армения, Председателем Межведомственной комиссии по координации разработки проекта Стратегии национальной безопасности Республики Армения Сержем Саркисяном» (http://www.mil.am/arm/?page=2&id=23&p=4&y=2007&m=10&d=03); «Указ Президента Республики Армения об утверждении Стратегии национальной безопасности Республики Армения» (http://www.president.am/president/arm/?task=16&id=329). «Стратегия национальной безопасности РА». Военно-научный журнал МО РА «Айкакан банак», 2007.

[7] См. «Вступительное слово Премьер-министра Республики Армения, Председателя Межведомственной комиссии по координации разработки проекта Стратегии национальной безопасности Республики Армения Сержа Саркисяна». Военно-научный журнал МО РА «Айкакан банак», 2007, № 2–3.

[8] См. *E. S. Quade.* The Systems Approach and Public Policy. «RAND Paper»; *Д. Истон.* Категории системного анализа политики (http://grachev62.narod.ru/Hrest_2/Easton.htm).

[9] См. «The Delphi Method, IV. Effect of Percentile Feedback and Feed-In of Relevant Facts» (http://www.rand.org/pubs/research_memoranda/RM6118/, *а также* http://www.rand.org/pubs/research_memoranda/2008/RM6118.pdf, *а также* http://stinet.dtic.mil/oai/oai?verb=getRecord&metadataPrefix=html&identifier=AD0702790).

[10] См. «Айкакан банак», 2007, № 2–3.

[11] См. Приложение 2 «Основные термины и понятия». «Айкакан банак», 2006, № 2.

[12] См. «Доклад Министра обороны Республики Армения Сержа Саркисяна об осуществлении оборонных реформ в Вооруженных силах РА». «Айкакан банак», 2007, № 1.

ДЕТАЛИ ВИЗИТА СОВЕТНИКА МИНИСТРА ОБОРОНЫ АРМЕНИИ В ТУРЦИЮ: НЕУДАВШАЯСЯ ПРОВОКАЦИЯ В АНКАРЕ*

На днях с симпозиума по проблемам борьбы с терроризмом из Анкары возвратился советник министра обороны Армении генерал-майор Гайк Котанджян. С учетом достаточной редкости участия представителей армянского государства в подобных мероприятиях турецкой стороны пресс-секретарь Министра Обороны Армении, полковник Сейран Шахсуварян попросил генерала Котанджяна поделиться впечатлениями об этом международном мероприятии, на открытии которого присутствовали Президент и Премьер-министр Турции.

Как бы Вы оценили работу симпозиума по международному сотрудничеству в борьбе с терроризмом, недавно проведенного в Анкаре?

В целом симпозиум был хорошо организован. Он привлек к профессиональному обсуждению актуальных проблем контртерроризма представителей государственных и неправительственных организаций из многих стран мира. Наряду с видными аналитиками из множества стран с докладами выступили председатель Комитета начальников штабов США генерал Питер Пейс, президент Афганистана Хамид Карзай, зам. секретаря по обороне США Томас О'Коннэл, начальник Генштаба вооруженных сил Турции генерал Хилми Озкеок и другие. О масштабах охвата симпозиумом международного сообщества свидетельствует география представительства. Вот неполный перечень стран участников: Албания, Австрия, Азербайджан, Алжир, Армения, Афганистан, Бельгия, Болгария, Великобритания, Германия, Греция, Грузия, Израиль, Киргизия, Латвия, Литва, Мавритания, Македония, Марокко, Мексика, Нидерланды, Норвегия, Пакистан, Польша, Россия, Румыния, Словакия, США, Украина, Франция, Хорватия, Чехия, Швейцария, Швеция, Япония и др.

В чем заключался интерес участия армянской стороны в данном симпозиуме?

До этого случая представители вооруженных сил Армении и Турции имели возможность участвовать в мероприятиях лишь под эгидой программы НАТО "Партнерство во имя мира". В данном же международном мероприятии зарубежные специалисты, в том числе и представитель Армении, участвовали по приглашению начальника Генштаба Турции. Симпозиум, сопрягая форматы как многосторонних, так и двухсторонних контактов, предоставлял в условиях отсутствия межгосударственных отношений между Арменией и Турцией возможность прямого включенного наблюдения за реальной деятельностью соседа в одной из наиболее чувствительных и сложных сфер международного сотрудничества.

Каковы Ваши впечатления от посещения Центра по борьбе с международным терроризмом, организовавшим симпозиум?

Спонсорами международного Центра выступают Турция, США, Великобритания, Болгария и Румыния. Для меня был устроен брифинг о содержании деятельности данного учебно-аналитического учреждения с участием международных представителей стран-соорганизаторов.

Была ли затронута в докладе начальника Генштаба Турции на симпозиуме по проблемам борьбы с терроризмом деятельность АСАЛА?

Да, это имело место. Перевод текста доклада генерала Озкеока на английский язык был роздан всем участникам симпозиума. Цитата объемом в одну строку, посвященная АСАЛА представляет собой буквально следующее: "Множество наших дипломатов было убито террористами АСАЛА".

Чувствовали ли Вы какую-либо напряженность в отношении себя со стороны турецких специалистов?

Мое участие в работе симпозиума можно считать полезным с точки зрения объективного наблюдения за развитием ситуации. Однако командировку несколько омрачила попытка некоторых кругов устроить скандал в связи с присутствием представителя Вооруженнных сил Армении.

24 марта, на второй день симпозиума после объявления обеденного перерыва меня окружили журналисты с телекамерами. Было сообщено, что согласно публикациям в турецкой прессе я вчера, протестуя против упоминания в докладе Начальника Генштаба АСАЛА, будучи военным, якобы устроил скандальный политический демарш и демонстративно покинул зал заседаний. В связи с этим меня попросили ответить на ряд вопросов. Реагируя на ситуацию, ко мне приблизились офицеры из числа организаторов симпозиума. Я в их

* ИА REGNUM, 31.03.2006 (http://www.regnum.ru/news/616156.html).

присутствии заявил о лживости неожиданной публикации и необходимости прояснения ситуации с устроителями симпозиума.

Как же разрешился инцидент со скандальной дезинформацией?

Следует отметить, что пресечение изощренной провокации с далеко идущими политическими целями нашло оперативную поддержку у представителей Генштаба Турции. За обедом представитель хозяев симпозиума выразил сожаление в связи с имевшим место фактом дезинформации. По его словам, речь идет о провокации, за которой стоят некоторые группы из числа противников улучшения отношений между нашими странами. Представитель Генштаба Турции заявил, что военное руководство ценит мою выдержку и предпримет шаги по публикации в прессе опровержения имевшей место дезинформации.

В сложившейся ситуации первостепенной задачей стало разоблачение лживости провокаторов, покушавшихся на подрыв политического имиджа армянского государства. На вопросы приглашенного турецкими военными на ланч представителя прессы: "Имел ли место факт демарша против доклада Начальника Генштаба Турции?" и "Как я оцениваю доклад генерала Озкеока?" я дал следующие ответы, основанные лишь на нейтральной констатации фактов военным офицером: "Имела место дезинформация общественности. В течение всех заседаний симпозиума я находился на своем месте, рядом с моими коллегами-генералами из Алжира и Хорватии"; "Доклад генерала Озкеока в профессиональном смысле соответствовал повестке симпозиума, посвященного проблеме контртерроризма". На следующий день опровержение предыдущей дезинформации по вымышленному демаршу было опубликовано рядом турецких газет. Кстати, упомянутые тексты доклада и опровержения я привез с собой.

О ЗАЯВЛЕНИИ ПРЕЗИДЕНТА ПУТИНА ПО ПРЕЦЕДЕНТНОСТИ КОСОВСКОГО УРЕГУЛИРОВАНИЯ*

Что бы Вы сказали о возможности применения Косовского прецедента проведения референдума при разрешении Карабахского конфликта?

Из-за незавершенности процесса Косовского урегулирования позвольте пока воздержаться от суждений о границах применения Косовского прецедента при разрешении Карабахского конфликта. Хотя заявление президента России Владимира Путина, безусловно, заслуживает самого пристального внимания. Неоспоримо то, что для определения меры прецедентности Косовского урегулирования полезен непредвзятый сравнительный анализ обоих конфликтов. Справедливости ради, следует признаться, что в свое время в формировании позиции по Косовскому конфликту не последнюю роль в оценках событий сыграло эмоциональное сочуствие братьям по вере – христианам сербам. В то время, как учет национальных интересов безопасности, в том числе Армении и Карабаха, предполагает политический прагматизм, базирующийся на взвешенном сопоставительном исследовании сущности и особенностей Косовского и Карабахского конфликтов.

Как бы Вы оценили "сходство" между Косовским и Карабахским конфликтами?

Например, в обоих случаях автономии косовских албанцев и карабахских армян, существовавшие в составе Сербии и Азербайджана, были упразднены решением властей этих союзных республик, соответственно, в 1989 и 1991 годах. Начало конфликтов и в Косово, и в Карабахе ознаменовалось установлением Сербией и Азербайджаном репрессивного военно-полицейского режима паспортного контроля, фильтрации и депортации, соответственно, албанского и армянского населения. В обоих случаях власти союзных республик – Сербии и Азербайджанской ССР – в ответ на политические требования по самоопределению Косово и Карабаха, для устрашения албанцев и армян, а также подавления их воли, первыми предприняли в их отношении жестокие акты массового насилия по этническому признаку.

* ИА REGNUM, 13.02.2006 (http:/www.regnum.ru/news/589715.html).

Оба конфликта в процессе распада федераций, в лице СССР и Югославии, привели к национально-освободительным движениям и самоопределению коренного населения Косово и Нагорного Карабаха. В обоих случаях национально-освободительные движения на первоначальном этапе носили ирредентистский характер (воссоединения–Косово с Албанией и Нагорного Карабаха с Арменией) с последующим трансформированием в политические процессы создания национальных государств, суверенных от бывших колониальных метрополий–союзных республик Сербии и Азербайджана...

Вооруженная фаза конфликтов, в обоих случаях, была инициирована карательными полицейскими и войсковыми операциями метропольных властей Сербии, а также СССР и Азербайджана, против мирного населения Косово и Карабаха, что вызвало вынужденное создание иррегулярных сил самообороны со стороны косовских албанцев и карабахских армян. В случае как Косовского, так и Карабахского конфликтов самообороне албанцев Косово и армян Карабаха помогали, соответственно, волонтеры из пограничных и родственных Албании и Армении.

Пожалуйста, несколько слов о "различиях"...

Среди различий следует отметить тот факт, что, в отличие от администрации Косово, Нагорно-Карабахская Республика была создана в соответствии с действовавшим законодательством СССР, параллельно с созданием Азербайджанской Республики, в ходе дезинтеграции СССР–без введения в зону конфликта иностранных войсковых миротворческих подразделений. Как известно, референдум по самоопределению Нагорного Карабаха был проведен в соответствии с Законом СССР от 1990 года "О выходе союзной республики из состава СССР", в период его правоприменения–до Алма-атинской Декларации об упразднении СССР. Различны также способы поддержания режима прекращения огня: в случае с Косово–под контролем иностранных миротворческих сил, в случае с Карабахом–с участием регулярных Вооруженных сил Нагорно-Карабахской Республики, Республики Армения и Азербайджанской Республики, без вмешательства иностранных силовых подразделений.

Итак, как бы Вы оценили "сходство-различие" Косовского и Карабахского конфликтов?

Проводя политико-правовые и исторические параллели между Косовским и Карабахским конфликтами, отстраняясь от этнорелигиозных характеристик сторон, можно с некоторыми оговорками утверждать,

что Косово, Албания и Сербия в схематическом сопоставлении, в своих общих характеристиках могут быть соотнесены, соответственно, с Карабахом, Арменией и Азербайджаном. Другими словами, с точки зрения конфликтного анализа, в отношении албанцев Косово Сербия выступала в той же роли шовинистической колониальной метрополии, что и Азербайджан в отношении армян Нагорного Карабаха.

Каково Ваше отношение к заявлению МИД Азербайджана по итогам встречи президентов в Рамбуйе о том, что "Азербайджан не пойдет ни на какие территориальные уступки Армении"?

Президент Алиев не признает результаты законосообразного применения прямой демократии в Нагорном Карабахе в 1991 году неслучайно. Можно предположить, что Алиев, еще будучи студентом МГИМО МИД СССР, штудировал принципы сопряжения норм международного права, а также их продуктивной реализации посредством приведения национальных конституций и законодательств в соответствие с международным правом. В политической же практике он, разглагольствуя о приверженности Азербайджана международному праву в части норм по территориальной целостности государств, цинично отвергает международно-правовые императивы в части имплементации права народов на демократическое самоопределение путем референдума среди самоопределяющихся меньшинств.

Какова политическая сущность позиции президента Алиева в Карабахском вопросе?

Позиция Алиева отражает антидемократическую сущность режима и властей Азербайджана, полученную по сценарию феодального наследования власти от отца к сыну, типичного для династий азиатских деспотий. В этом смысле, непризнание Алиевым демократически созданной и демократически развивающейся Нагорно-Карабахской Республики, как стороны конфликта и процесса урегулирования, является одним из многих проявлений антидемократической сущности режима и властей Азербайджана.

Политическая сущность его позиции в Карабахском вопросе состоит в намерении силовой реставрации статуса Нагорного Карабаха в качестве бывшей советской колонии Азербайджанской ССР, с его возвращением в состав Азербайджана вопреки демократическому и легитимному волеизъявлению преобладающего большинства карабахского населения.

Каково отражение этой позиции президента Алиева во внешней и внутренней политике?

Во внешнеполитической сфере Алиев, маскируя свою антидемократическую политическую позицию в Карабахском процессе бесплодным и манипулятивным политесом, вводит в заблуждение мировое сообщество, сводя на нет усилия и подрывая авторитет международных организаций, а также глав государств, заинтересованных в установлении гарантированного мира на Южном Кавказе. Алиев забалтывает международное сообщество разговорами о мире и региональной стабильности, прикрывая этим интенсивную подготовку к новой разрушительной для региона войне.

Во внутриполитическом измерении режим Алиева погашает недовольство азербайджанцев отсутствием демократии в собственной стране культивированием массовой поддержки властей ценой насаждения среди азербайджанского народа настроений милитаризма, реваншизма и колониализма в отношении НКР, созданной демократическим путем, посредством проведения референдума, в соответствии с нормами международного права.

Каковы, на Ваш взгляд, перспективы демократизации позиции президента Алиева в Карабахском урегулировании?

Признание или отрицание президентом Алиевым правомочности применения прямой демократии в Нагорном Карабахе в одном ряду с успешными референдумами самоопределившихся меньшинств в Эритрее, Восточном Тиморе и, возможно, в Косово, без всякого преувеличения, является пробным камнем для принципиальной оценки готовности властей соседнего государства к демократизации колониального деспотического режима в Азербайджане.

ПРЕЗИДЕНТ АЛИЕВ ПРЕДЛАГАЕТ ФАЛЬСИФИКАЦИЮ ИСТОРИИ ВМЕСТО КОМПРОМИССОВ*

14 декабря 2005 года, в день приезда сопредседателей Минской группы по Карабахскому урегулированию, президент Азербайджана Ильхам Алиев в речи по случаю 60-летия Академии наук Азербайджана призвал азербайджанских ученых и соответствующие учреждения своей страны вовлечься в программу обоснования перед мировым сообществом отсутствия исторических прав карабахского армянства на исконную землю своего проживания – Арцах (Нагорный Карабах). Президент Алиев обещал субсидирование в особо крупных размерах программы объединения усилий азербайджанских специалистов в разработке и пропаганде его тезиса о том, что "армяне, являясь гостями, появившимися в Карабахе в 70-х годах 19-го века, исторических прав на территорию Нагорного Карабаха не имеют".

Насколько выступление президента Алиева соответствует попыткам Минской группы ОБСЕ по установлению доверия между сторонами Карабахского конфликта?

Выступление президента Алиева оказалось приуроченным к визиту в регион сопредседателей Минской группы: оно представлено общественности 14 декабря 2005 года, в день прибытия сопредседателей из России, США и Франции. В речи президента по случаю юбилея акценты поставлены не на стратегических программах развития фундаментальной науки в своей стране, как это следовало бы ожидать в подобных случаях. Лейтмотивом выступления руководителя соседнего государства стал политический заказ азербайджанской Академии наук и, как он многозначительно высказался, "другим соответствующим органам" ("and other relevant bodies)" на доказательство противоречащего мировой науке гипотезы о неавтохтонности армянского населения на территории Карабаха-Арцаха. Таким образом, президентом Алиевым обнаучивание антиармянской истерии возведено в разряд стратегии фундаментальной науки Азербайджана.

Речь идет о беспрецедентном в восприятии демократических обществ публичном и платном политическом заказе фундаментальной науке на фальсификацию истории спорной территории, являющейся предметом международных консультаций по мирному урегулированию. С другой

* ИА REGNUM, 23.12.2005 (http://www.regnum.ru/news/565316.html).

стороны, глава Азербайджана заявляет о государственном спонсорстве эскалации антиармянской истерии на данной базе с привлечением современного арсенала традиционных и электронных СМИ. Ситуация, по-мастерски описанная в классическом антидеспотическом памфлете Джорджа Орвелла "1984".

Выступление президента Азербайджана диссонирует не только с призывами Минской группы и руководителей государств-сопредседателей Америки, России и Франции к воздержанию от шагов, усугубляющих взаимное недоверие между конфликтующими народами, но и с признанными в мире академическими стандартами. Оно противоречит также духу озвучиваемых в последнее время обнадеживающих призывов к подключению к процессу мирного разрешения Карабахского конфликта представителей народной дипломатии.

На Ваш взгляд, какова цель подобного шага?

Я бы отметил не одну, а несколько целей. Во-первых, переориентировать общественное мнение Азербайджана в постизбирательный период от проблем демократии в стране в привычное русло ослепляющей межнациональной вражды. Во-вторых, вновь загнать в угол реваншизма силы, позиционирующие себя в области борьбы за продвижение мира и прогрессивное развитие народов в регионе. И в конечном счете, продолжить деморализацию фундаментальной обществоведной науки как носителя объективной научной истины в отношении политических процессов, происходящих в стране и в мире.

Как бы Вы оценили личное участие главы азербайджанского государства в пропаганде межнациональной вражды?

Это свидетельство того, что на постсоветском пространстве все еще жива богатая традиция подмены обществоведной науки псевдонаучной политической пропагандой. Если судить по форме выступления, президент Ильхам Алиев продолжает традиции культа "отца нации", созданного и поддерживаемого в Азербайджане с советских времен. Мысленно представьте нынешнего президента Ильхама Алиева первым секретарем ЦК компартии Азербайджана и все встанет на свои привычные места. Монопольный руководитель политического центра азиатской деспотии в точном соответствии со сценарием пленумов советских времен делает политический заказ на тотальную подмену достижений мировой фундаментальной науки в области истории народов Южного Кавказа политической пропагандой.

Но речь идет не только о форме. Очевидно, что в этом случае перед лицом мировой обществоведной науки дискредитируется самое назначение азербайджанской исторической науки. Путем подкупа и государственной протекции фальсификаторам ей приказывается занять привычное с советских времен место "самой непредсказуемой области обществоведных знаний", а историкам – предписывается взять на себя привычную роль ассистентов при политических манипуляторах. Суть же опасности в том, что главой соседнего государства публично и официально сделан заказ на фальсификацию научных фактов по истории Армении и Азербайджана в масштабах мировой науки. Другими словами, распоряжение, отданное им Академии наук, является программой создания источников фальсифицированной истории народов региона, продвижение которых при финансовой поддержке должно подорвать доверие к признанным в мировой науке трудам в данной области знаний.

Могли бы Вы привести неоспариваемые в науке факты автохтонности армянского населения Карабаха-Арцаха?

Факт автохтонности карабахского армянства признан бесчисленными трудами как армянской, так и мировой исторической науки. Подробности рассмотрения данной проблемы я оставляю профессиональным историкам. В качестве одного из свидетельств автохтонности армян Карабаха, а также весомой роли густонаселенного армянами Арцаха в истории культуры всего армянского народа я ограничусь лишь фактом создания 1600 лет назад именно на территории Карабаха в Амарасском монастыре первой школы новой армянской письменности самим творцом армянского алфавита Месропом Маштоцем. В то же время для мировой науки очевиден факт нахождения тюркских предков современных азербайджанцев до средних веков на территории Алтая и в его окрестностях – за тысячи километров от Южного Кавказа. Разумеется, с точки зрения стандартов объективной мировой науки эти факты не умаляют и не возвышают чье-либо прошлое. Речь идет об истинности научно доказанных фактов в собственном смысле, по-объективному схоже интерпретируемых в любом неангажированном национальном звене академического сообщества, будь то в американском, русском, французском или каком-либо ином.

Что бы Вы сказали о фактах фальсификации истории Азербайджана, известных с советских времен?

Это весьма чувствительная сфера, касающаяся не только знаний, но и чувств простого народа. Намеренно не считаю нужным затрагивать

попытки грубой фальсификации фактов из истории Армении учеными советского Азербайджана и их современными последователями. Для понимания сущности фальсификаций, вдохновляемых азербайджанскими властями, можно ограничиться несколькими симптоматическими и общеизвестными прецедентами фальсификации истории Азербайджана с помощью присвоения исторического наследия соседних народов, в том числе памятников культуры, созданных коренными народами на территориях Южного Кавказа до их заселения тюркскими племенами. По указанию политического центра создается система азербайджанских источников, претендующих на статус академических и финансируется пропаганда этих искажений. Методология дальнейшей фальсификации истории Азербайджана за счет исторического наследия армянства Карабаха, о чем президент Алиев распорядился в манипулируемой им Академии наук, та же.

Из подобных фактов можно отметить прецедент присвоения у народа Ирана лавров персидского поэта Низами (Низам-уддин Махоммед Ильяс бин Юсуф, 1141–1203). Фальсификация образа данной эмблемной фигуры лежит в основе национальной идентификации "советского азербайджанского народа". Известно, что в советское время Низами под именем "Низами Гянджеви" был возведен в ранг одного из символов национально-культурной идентичности азербайджанского народа. В этом смысле, одной из множества мишеней, которые по призыву президента Азербайджана придется атаковать фальсификаторам из Азербайджана, должна стать "Универсальная Британская Энциклопедия" или "Британника". Имеющая безупречную репутацию "Британника" свидетельствует, что Низами, объявленный в годы сталинского политического произвола компартией Азербайджана своим национальным поэтом, являлся сыном перса из персидского города Кум, впоследствии переселившимся в город Гянджу, в то время находившуюся в составе Персии. "Британника" и иранисты мира свидетельствуют также, что Низами на тюркском языке не написал ни строки: он творил в Персии, и творил исключительно на своем родном языке – персидском.

В подобных случаях азербайджанские специалисты обычно говорят, что это фальсификации, совершенные зарубежными научными центрами в результате влияния армянского лобби. Каково Ваше мнение на этот счет?

Разумеется, было бы несправедливо манипулятивность, фальсификаторство приписывать всем азербайджанским ученым. Что же касается взятого на вооружение соседним государством метода опережающего очернения объекта, то он хорошо иллюстрируется известной русской поговоркой, согласно которой лучшей защитой вора являются его громкие вопли "держи вора".

Возвращаясь к упомянутому выше симптоматическому для советского Азербайджана образцу фальсификации, заметим, что "Универсальная Британская Энциклопедия" издается с 1768 года. Низами упоминается как один из персидских поэтов еще в тех ее изданиях, которые вышли в свет задолго до формирования армянского лобби. Как известно, диаспора возникла в результате этнической чистки Турции от армян в процессе массовой резни в 1895–1896 и в 1915–1923 годах. Армянское же лобби как форма политического самовыражения диаспоры сформировалось лишь во второй половине XX века.

По той же логике, беспочвенны бытующие в Азербайджане спекуляции по поводу антиазербайджанской политики современных иранских властей в вопросе национально-этнической идентичности Низами Гянджеви. Факты, свидетельствующие о персидском происхождении Низами и его принадлежности к персидской истории и культуре, находятся во множестве манускриптов, написанных за сотни лет назад и до прихода к власти Имама Хомейни, и до создания Азербайджанской ССР и ее шестидесятилетней Академии наук.

Как, на Ваш взгляд, следует реагировать на повышение ставок в антиармянской истерии, заявленное в речи Президента Азербайджана?

Принципиально, взвешенно, последовательно. В качестве первого шага, я призываю своих многоуважаемых коллег из Национальной Академии Армении сделать речь президента Азербайджана в связи с юбилеем Академии наук Азербайджана предметом всестороннего обсуждения на расширенном заседании Президиума Академии с приглашением отечественных и зарубежных специалистов, представителей властей, а также дипломатических миссий и международных организаций, аккредитованных в Армении.

ДИНАМИЗМ РАЗВИТИЯ ОДКБ: К ВОПРОСУ О ПЕРСПЕКТИВЕ ДИАЛОГА НАТО–ОДКБ*

В январе 2005 г. советник по военной политике министра обороны Армении, генерал-майор Гайк Котанджян в качестве одного из основных докладчиков выступил на научно-пракической конференции Организации Договора о коллективной безопасности (ОДКБ) по теме "Место и роль ОДКБ в формирующейся архитектуре международной безопасности, перспективы развития ОДКБ". Наше внимание привлекло то, что подзаголовком своего доклада доктор Гайк Котанджян выбрал "Проблему диалога НАТО–ОДКБ: из опыта обмена мнениями с некоторыми экспертами по НАТО". Другими словами, точка зрения эксперта основана не на конфронтационной парадигме, а сориентирована на сопряжение и синтез взглядов соперничающих и ищущих пути к диалогу региональных безопасностных организаций, каковыми являются ОДКБ и НАТО.

Сегодня мы по проблемам налаживания диалога между ОДКБ и НАТО беседуем с генерал-майором Гайком Котанджяном, который, владея высшей научной квалификацией как в российских стандартах (доктор политических наук, действительный член Российской академии военных наук), так и американских (фэлоу по контртерроризму Школы национальной безопасности Университета национальной обороны США; курсы штабных офицеров НАТО, США; курсы по стратегии национальной безопасности Магистрской школы корпорации РЭНД) имеет возможность сравнить и сопрячь мнения внутренних и внешних экспертов.

Следует заметить, что доктор Гайк Котанджян придерживается того мнения, что, нацеливаясь на диалог и сотрудничество, выигрышно не уходить от проблем, а профессионально обсуждать их, исходя из общих интересов национальной и международной безопасности сторон.

Исполняется три года со дня создания Организации Договора о Коллективной безопасности. Как бы Вы, будучи членом Научно-экспертного совета ОДКБ, вкратце охарактеризовали перспективы развития Организации?

18 сентября исполняется три года преобразованию Договора о коллективной безопасности в международную региональную организацию – Организацию Договора о коллективной безопасности (ОДКБ). За этот сравнительно небольшой срок Организации удалось выйти на новый уровень взаимодействия между государствами-участниками.

Организацию выгодно отличают ее прагматизм и инновационная ориентация. Привлекает внимание то, что в основу формирования нормативно-правовой и оборонно-политической базы сотрудничества членов ОДКБ положены принципы взаимного консультирования, а также консенсусного согласования предложений и проектов как на экспертном, так и на политическом уровнях. Выигрышно привлечение научно-экспертного потенциала к формированию стратегических оценок, к подготовке и принятию решений по наиболее перспективным аспектам развития ОДКБ как региональной международной организации. Ориентация государств участников на совместное продвижение интеграционного потенциала Организации определяет основу интереса в наращивании ресурсов коллективной безопасности. Другими словами, ОДКБ нацелено развиваться не по принципу арифметического суммирования потенциала отдельных стран, а за счет синергического интегрирования безопасностных ресурсов.

На мой взгляд, залогом успешного развития Организации является культивирование в ней толерантности и уважения к многообразию мнений суверенных государств на этапе обсуждения путей сопряжения национальных и коллективных интересов. Деловая самокритичность и ответственность в отношении собственных трудностей и ошибок, прагматический интерес и гибкость в освоении международного опыта с учетом собственной специфики, открытость к сотрудничеству с другими международными институтами определяют перспективность ОДКБ как современной динамично развивающейся организации. Организация договора о коллективной безопасности в своей поисковой и взвешенной деятельности за прошедшие три года заявила о себе как молодой, но солидный член глобального безопасностного сообщества, активно развивающий интеллектуальный и практический ресурс региональной и международной безопасности.

Какое место в развитии ОДКБ занимают перспективы ее сотрудничества с такими международными организациями, как например ООН, НАТО?

В результате заинтересованных консультаций с государствами-членами по вопросам внешней политики, безопасности и обороны ОДКБ выработала стратегию своего становления как международной организации. Рубежным этапом в организационном и нормативно-правовом

* ИА REGNUM, 29.08.2005 (http://www.regnum.ru/news/503402.html).

становлении ОДКБ как международной организации явилось официальное приобретение ею 2 декабря 2004 г. статуса наблюдателя в Генеральной Ассамблее ООН.

Принципиально важным шагом в выборе ориентации ОДКБ как международной организации региональной безопасности явилось декларирование своей готовности к заинтересованному диалогу с НАТО с целью планирования и осуществления сотрудничества в определении и преодолении современных вызовов и угроз безопасности международного сообщества, и в первую очередь, в региональных зонах ответственности обеих организаций. Приоритетами подобного сотрудничества объявлены общие интересы ОДКБ и НАТО в контроле за имеющимися запасами оружия массового поражения (ОМП), нераспространении ОМП, борьбе с международным терроризмом, а также такими сопровождающими терроризм явлениями, как наркотрафик, незаконная миграция и т.п. Следует отметить совпадение приоритетов ОДКБ и НАТО в отношении старых разделительных линий в мышлении и практического наследия "холодной войны": обе организации региональной безопасности строят свою деятельность, принципиально дистанцируясь от ценностей и практики "холодной войны".

Давайте попробуем сосредоточиться на внешнеполитических проблемах развития ОДКБ. В этом смысле насколько актуальна с точки зрения региональной безопасности проблема диалога между ОДКБ и НАТО и в чем ее суть?

Ее актуальность обусловлена тем фактом, что НАТО на Стамбульском Саммите сделала официальную заявку на разделение с ОДКБ интересов и деятельности по поддержанию стабильности и безопасности на территории Южного Кавказа и Центральной Азии, представляющих собой существенную часть зоны ответственности ОДКБ.

Какова объективная оценка сложившейся ситуации?

С точки зрения объективности оценки ситуации, сложившейся вокруг астанийской инициативы представляет интерес сравнение некоторых особенностей принятия решений, с одной стороны, связкой НАТО–СЕАП по объявлению Южного Кавказа и Центральной Азии зоной стратегического приоритета НАТО, и, с другой стороны, Организацией договора коллективной безопасности – по развертыванию диалога и сотрудничества с НАТО. Подобный сопоставительный анализ принятия данных решений мог бы способствовать выявлению отношения обеих сторон диалога к структурным параметрам той модели радикального

трансформирования взаимоотношений между участниками СЕАП, а также НАТО и ОДКБ, которая представлена в инициативе ОДКБ.

Для полноты картины целесообразно сопоставить позиции, разделяемые странами-членами ОДКБ, также с мнениями некоторых экспертов из стран-членов НАТО. Такой подход к анализу проблемы диалога ОДКБ – НАТО с выходом из круга так называемых "внутренних" оценок, характерных для специалистов ОДКБ, может послужить полезным фактором их конструктивного оппонирования.

Как можно было бы оценить проблему диалога ОДКБ – НАТО с точки зрения оценки принятых решений и мер по их реализации?

Как известно, инициатива ОДКБ по развертыванию сотрудничества с НАТО отражена в решении Совета коллективной безопасности ОДКБ от 18 июня 2004 года, а также в письме Генерального Секретаря ОДКБ г-на Бордюжи Николая Николаевича от 8 июля 2004 года Генеральному Секретарю НАТО г-ну Яапу де Хооп Схеффери, в которых определены основные направления диалога и взаимоотношений Организации договора коллективной безопасности с Организацией Северо-Атлантического Договора. С точки зрения целей и мотивации продвижения диалога ОДКБ – НАТО по налаживанию сотрудничества, в первую очередь, важен выбор приоритетов, сделанный с учетом стратегических интересов безопасности обеих региональных организаций, объявивших зонами своей ответственности, пользуясь терминологией НАТО, пересекающиеся геостратегические пространства Центральной Евразии.

С этой точки зрения, на наш взгляд, выбор приоритетов со стороны ОДКБ в целом был сделан правильно. Главным приоритетом в предложенном диалоге со стороны ОДКБ, как известно, была выбрана борьба с международным терроризмом. Определение контртерроризма в качестве приоритета основывается на признании государствами ОДКБ близости официально заявленных принципиальных предпочтений ОДКБ и НАТО по вопросу противодействия современным угрозам и вызовам. Консенсус, достигнутый государствами-союзниками по Договору при принятии решения основывался на уверенности в том, что данная инициатива может стать хорошим подспорьем для преодоления возможной конфронтации интересов ОДКБ и НАТО путем налаживания безопасностного сотрудничества на территории Южного Кавказа и Центральной Азии.

Оценивая реакцию НАТО на инициативу ОДКБ, мы вынуждены констатировать, что, судя по имеющейся информации, в том числе заявле-

ниям отдельных экспертов и деятелей стран-членов НАТО, в понимании перспектив сотрудничества ОДКБ и НАТО в данных организациях пока что существуют разночтения.

Могли бы вы охарактеризовать данные разночтения?

В НАТО продолжает преобладать мнение о том, что формат Совета Евро-Атлантического Партнерства, объединяющего государства как из членов НАТО, так и партнеров по Партнерству ради Мира (ПрМ), включая страны ОДКБ, содержит возможности для развертывания диалога и сотрудничества между всеми заинтересованными сторонами.

Не отрицая наличие подобной возможности в рамках Совета Евро-Атлантического Партнерства, мы можем заметить, что СЕАП пока действует преимущественно как совещательный институт по обмену мнениями между членами НАТО и ПрМ на индивидуальном уровне. Специалисты же из ОДКБ, принимавшие участие в заседаниях СЕАП, могут подвердить, что СЕАП служит весьма полезной трибуной оповещения стран-партнеров об определенных решениях, принятых ранее на саммитах НАТО.

Практика показала, что деятельность СЕАП как широкого дискуссионного форума, при всей своей значимости, все же не предполагает совместное принятие и реализацию государствами НАТО и ПрМ конкретных политических и военно-политических решений. По сути все это в полной мере приложимо также к случаю с принятием решения НАТО по объявлению Южного Кавказа и Центральной Азии зоной стратегического приоритета НАТО, с последующим оповещением стран-партнеров о данном решении и консультационным обменом мнениями на заседании СЕАП в Стамбуле.

В то же время сама НАТО является региональной организацией, располагающей установившимися механизмами выражения коллективной политической воли, а также необходимыми ресурсами для принятия и реализации консенсусных решений по их использованию в общих безопасностных, в том числе контртеррористических интересах государств-членов Альянса. На сходных принципах сформирована и региональная Организация Договора Коллективной Безопасности.

В чем заключается суть позиции специалистов НАТО в отношении к Астанийской инициативе?

Возвращаясь к политической сути июньского решения Астаны, можно утверждать, что оно имплицитно содержит предложение о сопряжении

двух форматов сотрудничества государств-членов ОДКБ с НАТО. На самом деле, Астанийская инициатива предполагает качественное структурное трансформирование привычного одноуровневого формата индивидуального партнерства, действующего в рамках СЕАП и ПрМ, в формат двухуровневого индивидуально-коллективного партнерства с НАТО. Видимо, здесь и следует искать главную причину осторожной и замедленной реакции НАТО на принципиально инновационную инициативу ОДКБ.

Специалисты по НАТО, опираясь на факты, утверждают, что об основных ориентирах готовящегося Саммита НАТО, в том числе о геополитических разработках и планах по Южному Кавказу и Центральной Азии центры стратегических исследований Запада информировали аналитическое сообщество задолго до принятия решений в Стамбуле. К этому можно присовокупить информацию, которая загодя представлялась военно-политическими структурами НАТО и государств-членов Альянса дипломатическим и военным представителям наших государств в Брюсселе и Монсе, а также военно-дипломатическим представителям в других столицах мира. По собственному опыту могу утверждать, что данные геостратегические и военно-политические замыслы были предметом научно-практических обсуждений на Курсах штабных офицеров НАТО Университета Национальной Обороны США еще в августе 2003 года, то есть практически за год до Стамбульского Саммита.

С этой точки зрения принятие решения по новой модели диалога и регионального сотрудничества с НАТО в Центральной Евразии буквально в преддверии Саммита НАТО без предваряющего формирования широкого доверия к инициативе ОДКБ, более того – предварительного сближения позиций внутри сообщества государств-членов НАТО, принимающих решения в соответствии с Уставом консенсусным путем, для специалистов НАТО представляется не самым оправданным выбором.

Те из специалистов, кто участвовал в Стамбульском Саммите, помнят, как через десять дней после оглашения Астанийской инициативы Российская делегация на заседании СЕАП выразила неудовлетворение в связи с отсутствием положительного ответа Альянса на предложение ОДКБ, а также надежду, что "альянс откликнется на инициативу по налаживанию отношений между Организацией Договора о коллективной безопасности и НАТО". Мы безусловно разделяем озабоченность, высказанную уважаемыми росссийским друзьями в Стамбуле, но при этом, исходя из наших общих интересов вынесения уроков на будущее, представляется целесообразным учесть позицию ряда западных

экспертов, по-справедливому утверждающих, что для получения поддержки на Саммите данного принципиально инновационного предложения ОДКБ, согласованного со всеми государствами-членами НАТО, десяти дней должно было быть явно недостаточно. Итак, в сложившихся условиях вряд ли можно было ожидать срочной и безоговорочно позитивной реакции НАТО на инициативу нашей Организации.

Как бы вы оценили перспективы продвижения диалога с НАТО, предложенного со стороны ОДКБ?

По нашему мнению, нет оснований для драматизации сложившейся ситуации в связи с трудностями в продвижении предложения ОДКБ. Целесообразно сделать правильные выводы и скорректировать план координированных действий по политическому, а также дипломатическому обеспечению поддержки инициативы со стороны как коллективных институтов НАТО, так и отдельных государств-членов Альянса. В связи с этим важно заметить, что ОДКБ на июньском заседании 2004 года в Астане сочла возможным развивать отношения с НАТО с использованием достаточно широкого спектра механизмов.

Рассматривая предлагаемое двухуровневое сопряжение индивидуального сотрудничества с коллективным диалогом в формате ОДКБ-НАТО, представляется полезным изучение имеющегося военно-политического ресурса диалога и двустороннего сотрудничества, накопленного рядом членов ОДКБ с НАТО в рамках программы ПрМ. Задача может быть сформулирована как разработка путей оптимального использования двусторонних связей государств-членов ОДКБ с НАТО в формате ПрМ для налаживания диалога вокруг инициативы по партнерству между двумя региональными безопасностными организациями. Для оптимизации путей продвижения предлагаемой Астанийским решением двухуровневой системы диалога и сотрудничества целесообразно объективно, по-конструктивному оценить систему автономных индивидуальных взаимоотношений, сложившуюся в формате "Партнерство ради мира".

В данном разнообразии накопленных ресурсов индивидуального сотрудничества, на наш взгляд, было бы полезно сфокусировать внимание на опыте государств, приобретших особый статус партнерства с НАТО. В первую очередь, целесообразно изучение возможности применения положительного опыта России в продвинутом партнерстве с НАТО, сложившегося между Российской Федерацией и НАТО после Римского Саммита (май 2002 г.). Подобная систематизация и обмен опытом могли бы стать своеобразным путеводителем в складывающейся системе

координат партнерства в двустороннем формате. Наличие подобного аналитического обозрения помогло бы каждому из государств-членов ОДКБ соотносить собственное двустороннее партнерство с НАТО с динамикой продвижения ПрМ другими партнерами по ОДКБ.

Важным фактором в укреплении доверия и налаживании коллективного диалога ОДКБ с НАТО могло бы стать подтягивание уровня партнерства других стран ОДКБ к рубежам парнерства, достигнутым Россией, а также другими государствами, исходя как из их индивидуальных безопасностных интересов, так и коллективных интересов ОДКБ. Другими словами, подобный подход дал бы возможность для более согласованной политической и военно-политической навигации государств ОДКБ в системе двух форматов взаимоотношений с НАТО– индивидуального партнерства и коллективного сотрудничества.

Безусловно полезным следует считать рекомендацию Совета Министров Обороны ОДКБ относительно сотрудничества государств-членов ОДКБ с Советом Евро-Атлантического партнерства по укреплению доверия и расширению взаимодействия между ОДКБ и НАТО. Полезным шагом, осуществленным в духе этой рекомендации, можно считать предварительно согласованный с государствами-членами нашего Договора брифинг от 14 сентября 2004 года представителя Казахстана, как государства, председательствующего в ОДКБ. Опыт успешного проведения первого брифинга подсказывает, что в данном формате целесообразно на основе позиции, согласованной внутри ОДКБ в целом, выработать эффективный механизм сотрудничества между национальными представительствами государств ОДКБ в штаб-квартире НАТО.

В качестве одного из возможных рабочих механизмов согласования действий в пользу продвижения астанийской инициативы можно предложить совершенствование института постоянно действующих координационных консультаций среди представителей государств-членов ОДКБ, аккредитованных в НАТО. Без подобной согласованной проработки вопросов и сотрудничества представителей ОДКБ в НАТО продвижение астанийской инициативы представляется затруднительным. На наш взгляд, большей координированности наших шагов могло бы содействовать совершенствование механизма подобных постоянно действующих консультаций по вопросам безопасности в зоне ответственности ОДКБ среди представителей государств членов последней также в других международных организациях: ООН, ОБСЕ и др.

Не чреваты ли подобные координационные консультации между членами ОДКБ их обезличиванием как суверенных государств?

При этом конечно же исключительно важно сохранение свободы политического поведения представительств суверенных государств с условием приверженности духу и букве Концепции коллективной безопасности, Устава а также других основополагающих документов ОДКБ. Подобная гибкая и деловая координированность в безопасностных вопросах политического и дипломатического поведения представителей государств ОДКБ в этих международных институтах могла бы стать дополнительным подтверждением солидной репутации Организации договора о коллективной безопасности и каждого из ее уважаемых членов.

Подытоживая сказанное, можно придти к выводу, что для достижения взаимопонимания с НАТО по инициативе нашей Организации на данном этапе было бы целесообразно согласовывать и планировать консультации, брифинги и переговоры как на уровне ротируемых полномочных представителей государств, председательствующих в ОДКБ, так и представителей в НАТО всех других государств-членов ОДКБ. Необходимо, пользуясь Астанийскими аргументами, убедить наших партнеров по Альянсу в том, что инициатива по региональному сотрудничеству между ОДКБ и НАТО:

• во-первых, не угрожает обезличиванием Совета Евро-Атлантического Партнерства и ограничиванием независимости индивидуального членства государств ОДКБ в Программе ПрМ,

• во-вторых, нацелено на синергическое сопряжение ресурсов в деле достижения общих безопасностных, контртеррористических целей в геостратегическом пространстве Центральной Евразии.

Какие практические шаги могли бы способствовать продвижению диалога между ОДКБ и НАТО?

На наш взгляд, было бы полезно параллельно с вышеочерченными политическими консультациями с НАТО предложить Альянсу сотрудничество в определенной практической сфере, в которой безопасностные интересы, опыт, геополитический и кадровый ресурс ОДКБ могли бы быть на деле сопряжены со стратегическими интересами и возможностями НАТО в Центральной Евразии. Как бывший афганец я бы предложил рассмотреть в качестве подобного фактора фокусирование усилий на интенсификацию диалога и продвижения практического сотрудничества разработку совместной с НАТО программы по борьбе с наркотрафиком из Афганистана. Думаю, что с учетом выдвижения на данном этапе наркоугрозы в качестве главного фактора противодействия прогрессивному переустройству афганского общества даже после завершения выборов Президента, недавно сделанным предложением ОДКБ по разработке и осуществлению совместной программы по борьбе с афганским наркотрафиком можно будет всерьез заинтересовать США, как члена НАТО, лидирующего в Международных силах по реализации решений Стамбульского Саммита Альянса по стратегии поддержания мира и системных преобразований в Афганистане.

В связи с тем, что вы затронули тему контртерроризма, как бы вы оценили заявления некоторых политических деятелей по отождествлению непризнанных государств Южного Кавказа с базами терроризма?

Несколько замечаний по теоретической и практической важности адекватного применения понятий "терроризм" и "контртерроризм". Как известно, эффективность сотрудничества в такой сложной сфере, каковой является борьба с терроризмом, в значительной мере обусловлена одинаковым пониманием системы ключевых категорий и терминов. Исходя из интересов нашего сотрудничества, нам следует быть готовыми распознавать возможные манипуляции терминологией терроризма и контртерроризма. В этом смысле, любопытно наблюдать, как понятие "терроризм" становится политико-пропагандистским эвфемизмом, своеобразным спецпропагандистским заменителем обширного ряда явлений, имеющих совершенно другое качество. Притом с точки зрения политических интересов, каждое из них имеет отнюдь не равную значимость для некоторых государств, составляющих современную безопасностную среду ОДКБ. По примеру Южно-кавказского региона можно судить о наметившейся тенденции приноравливать терминологический арсенал контртеррора к политической пропаганде и военной политике в целях, далеких от борьбы с террором в собственном смысле данного феномена.

Мы приглашаем внимание наших коллег к реальной проблеме опасности дезориентации целеполагания и ресурсов международного безопасностного сообщества, специально предназначенных и предписанных для контртеррора. В качестве симптоматического примера можно сослаться на внешнеполитическую практику Азербайджана, в которой "терроризм" имеет тенденцию приобретать карабахское лицо. Подобные примеры манипуляций "контртерроризмом" и эксплуатации его целевых ресурсов известны также по другим регионам проживания народов, самоопределившихся в процессе распада СССР.

И наконец, как бы вы охарактеризовали позицию Армении в вопросе налаживания диалога ОДКБ–НАТО?

Внешняя военная политика Армении базируется не на конфронтационной парадигме, а на парадигме диалога и многовекторного сотрудничества в формате как двусторонних, так и многосторонних оборонных отношений, включая отношения с НАТО и ОДКБ, а также между ними. Другими словами, Армения в своей оборонной политике исходит из того, что налаживание диалога между ОДКБ и НАТО может стать важным ресурсом укрепления стабильности и совершенствования архитектуры региональной безопасности на Южном Кавказе.

Я думаю для полноты оценки позиции Армении в отношении ОДКБ и НАТО будет полезно также сослаться на самый авторитетный источник нашей коллективной Организации. В июне с. г. Генеральный секретарь ОДКБ Николай Бордюжа сделал заявление о том, что не видит оснований для разговоров о том, что "Армения переосмысливает свое участие в ОДКБ". По его словам, Армения, действительно, интенсивно сотрудничает с НАТО и США–"как, впрочем, и Россия, и другие государства".

КАРАБАХСКИЙ ПРОЦЕСС: ЕВРОСОСЕДСТВО КАК РЕСУРС ПРЕОДОЛЕНИЯ КОЛОНИАЛИЗМА*

Какие, на ваш взгляд, подходы по карабахскому урегулированию можно считать перспективными?

В первую очередь, я бы обратил внимание на наличие достаточного разнообразия этих подходов, в последнее время апробированных на уровне авторитетных организаций Евросообщества. В этом контексте важна оценка международных независимых наблюдателей о соответствии недавних выборов в парламент НКР европейским стандартам демократии. На мой взгляд, в сложившейся обстановке искусство политики должно заключаться, во-первых, в понимании исключительной значимости данного разнообразия. Во-вторых, в готовности не ограничивать политический процесс урегулирования каким-либо одним подходом, а рассчитывать на оркестровку разных подходов и инструментов их реализации. Среди данного разнообразия я бы в качестве конструктивного ресурса отметил те, которые отражают фундаментальные ценности Еврососедства:

Предложения спецпредставителя ОБСЕ по Карабаху Горана Ленмаркера Парламентской ассамблее ОБСЕ по необходимости разрешения Карабахского конфликта путем вовлечения Нагорного Карабаха в Евроинтеграцию, а также признания целесообразности включения Нагорного Карабаха в состав Армении как способа обеспечения долгосрочной стабильности в регионе (14-ая летняя сессия ОБСЕ в Вашингтоне, июль 2005 г.).

Предложение Председателя Парламентской ассамблеи НАТО Пьера Лелюша, сделанное в конце 2004 г., о целесообразности проведения под эгидой ООН и ОБСЕ дополнительного референдума по самоопределению Нагорного Карабаха с учетом прецедента в Косово.

Резолюцию 1416 Парламентской ассамблеи Совета Европы от 25 января 2005 г. в части целесообразности определения статуса Нагорного Карабаха путем легитимного референдума в соответствии с международно-правовыми нормами, реализованными народом Нагорного Карабаха 8 декабря 1991 г.

---

* ИА REGNUM, 23.07.2005 (http://www.regnum.ru/news/488044.html).

Проект "Рамочного соглашения о мирном процессе в регионе Армении, Азербайджана и Нагорного Карабаха", выработанный восьмым раундом Диалога представителей общественности Азербайджана, Армении и Нагорного Карабаха в рамках американо-российской Рабочей группы Дартмутской конференции по региональным конфликтам (24–26 июня 2005, Москва).

Тем не менее, как вы относитесь к тому, что некоторые из армянских официальных и неправительственных участников карабахского процесса выказывают определенную приверженность лишь какому-либо одному из упомянутых подходов и не приемлют другие подходы?

Разумеется, я не намерен оспаривать право предпочтений и личного выбора того или иного политика или эксперта. Однако, по-моему, в условиях интенсификации участия Евроатлантического сообщества в разрешении Карабахского конфликта особое значение приобретает сопряжение усилий по использованию конструктивного ресурса всего разнообразия подходов. Речь идет о координации применения разных подходов при согласованной смене доминантности или подчиненности конкретных подходов в усложняющемся процессе урегулирования. В качестве некоторых приоритетных направлений, подлежащих лучшей политической координации (в том числе ролей армянских участников процесса урегулирования), я бы выделил следующее:

Продолжение деятельности государственных институтов НКР по достижению признания Нагорно-Карабахской Республики со стороны дружественных государств на основании факта легитимности референдума 1991 г. А также – факта жизнеспособности и демократической ориентированности развития Карабахской государственности, в течение 14 лет эффективно участвующей в обеспечении безопасности такого ключевого для Евросообщества региона, каковым является Южный Кавказ;

Продолжение деятельности институтов Республики Армения в рамках Минской группы ОБСЕ и других международных организаций по включению НКР в переговорный процесс как стороны Карабахского конфликта.

Продвижение в рамках Минского процесса предложений о: первоочередности заключения мирного договора по итогам войны и соглашения по статусу Нагорного Карабаха; проведении дополнительного референдума по самоопределению народа Нагорного Карабаха под эгидой

ООН и ОБСЕ при условии соблюдения известных принципов гарантирования невозобновления военных действий, а также региональной стабильности, безопасности и Евроинтеграции НКР и Республики Армения.

Оркестровку деятельности государственных институтов Республики Армения и НКР, а также неправительственных организаций армянства по всему спектру интересов правозащиты легитимной, независимой и демократической государственности Нагорного Карабаха, исходя из ценностей Еврососедства.

Что бы Вы сказали по стратегии карабахского урегулирования с учетом итогов недавней сессии парламентской Ассамблеи ОБСЕ в Вашингтоне? Как Вы оцениваете мнение специального представителя Парламентской ассамблеи ОБСЕ по Нагорному Карабаху Горана Ленмаркера о нецелесообразности создания прецедента предоставления независимости Нагорному Карабаху в связи с наличием на Кавказе множества национальностей...?

Я бы подчеркнул важность факта взвешенного противодействия Парламентской Ассамблеи ОБСЕ очередным попыткам азербайджанской стороны дезинформирования международного сообщества и манипулирования вниманием и ресурсами международных организаций. Ответ на второй вопрос дан в докладе министра обороны Сержа Саркисяна на Карабахских слушаниях в Национальном собрании Армении. Суть обоснования возражения Ленмаркеру состоит в том, что уже известные и потенциальные заявки народностей бывшего Советского Союза на самоопределение, в том числе населяющих Кавказ, не могут быть разрешены легитимно в соответствии с конституционными нормами и законодательными нормативами государств проживания данных народностей и этнических меньшинств.

Единственным исключением является беспрецедентный факт создания независимого государства – Нагорно-Карабахская Республика путем законосообразного референдума 8 декабря 1991 г. в период правоприменения Конституции СССР и Закона СССР "О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР". Возвращаясь к региональным конфликтам на Кавказе, важно отметить, что референдум в Нагорном Карабахе, в отличие от других случаев, был проведен до провозглашения 21 декабря 1991 г. Алма-Атинской Декларации об официальном прекращении существования СССР.

На парламентских слушаниях министр обороны, в первую очередь, подчеркнул принципиальность императивов по неподчинению Нагорного Карабаха Азербайджану, гарантированному обеспечению безопасного развития народа Нагорного Карабаха при условии его неанклавности и участия в процессе Евроинтеграции Южного Кавказа. Он, отметив юридическую безукоризненность результатов карабахского референдума 1991 года, высказался о возможном компромиссе в пользу проведения под эгидой ООН и ОБСЕ повторного референдума среди уроженцев Нагорного Карабаха – на местах их нынешнего проживания. Последнее обстоятельство обусловлено тем, что возвращение беженцев до референдумов, при всех благих намерениях, чревато подрывом стабильности ситуации и может стать реальной угрозой для интенсификации процесса урегулирования.

Важным условием подобного референдума могла бы стать его легитимность – теперь уже базирующаяся не только на законодательстве СССР, но и на полномочных решениях ООН и ОБСЕ по типу документов, принятых в отношении Косово. На повторном референдуме можно предположить предоставление выбора голосования между тремя основными вариантами самоопределения:

нахождении Карабаха в составе подлежащего трансформированию в конфедерацию европейского типа Азербайджана (предложение Минской группы ОБСЕ по преодолению колониального наследия советского Азербайджана в отношении армян Нагорного Карабаха посредством формирования "единого государства"),

подтверждении независимого статуса НКР (юридический и политический факт приобретения независимости НКР в соответствии с Конституцией и законодательством СССР),

а также воссоединении Карабаха с Арменией (предложение специального докладчика ПА ОБСЕ Ленмаркера).

Как бы Вы прокомментировали резко отрицательное мнение бакинского политолога Вафы Гулузаде о предложении сопредседателей Минской группы ОБСЕ по проведению референдума в Нагорном Карабахе как об "уловке, придуманной для узаконивания отторжения Карабаха от Азербайджана?"

Во-первых, важно уяснить принципиальную сущность данной позиции в связи с отношением к демократическим ценностям Еврососедства. Его мнение симптоматично для той части азербайджанской околовластной контрэлиты, которая, активно манипулируя ценностями Евроатлантической интеграции, на деле выступает против них – с антидемократических позиций неприкрытого колониализма. Это отнюдь не ярлык: изучение его высказываний в течение последних лет свидетельствует именно об этом. Его позиция по Карабаху не раз шокировала и американских, и европейских независимых аналитиков своим радикаль-но-колониалистским пафосом. Он, воздавая хвалу ценностям демократии, вопреки логике демократии, видит Карабах лишь в качестве колониального вассала советского образца в составе унитарного азербайджанского государства. По сути в последнее время с тех же позиций выступает замминистра иностранных дел Азербайджана Араз Азимов. Этим объясняется недоумение экспертов в связи с умалчиванием как политологами подобного типа, так и властями Азербайджана соответствующей конституционно-правовой основы обещанной Карабаху "самой высокой из существующих в мире автономий". Другими словами – Баку под сурдинку либерально-демократической пропаганды европейских ценностей разыгрывает обесценивающий демократию колониалистский блеф.

Во-вторых, важно на фоне заверений о приверженности идеалам Евроинтеграции определиться в отношении к референдуму как к общепризнанному инструменту волеизъявления народа, проводимому в соответствии с международным правом среди самоопределяющегося народа, а не населения колониальной метрополии. Из свежих примеров: референдумы по самоопределению были успешно проведены в границах Эритреи, но не Эфиопии, Восточного Тимора, но не Индонезии. Вместе с тем, референдум по самоопределению косовских албанцев ООН и ОБСЕ в сотрудничестве с органами местного национального самоуправления готовятся провести в Косово, но не в Югославии (Сербии и Черногории).

Обнадеживает то, что аналитическое сообщество в Азербайджане, как и в Армении, представлено более широким спектром взглядов на реалии и перспективы нашего южно-кавказского раздела Еврососедства. Уверен, что среди специалистов соседней страны есть люди, понимающие бесплодность попыток протаскивания реставрации колониализма в отношении свободного народа Нагорного Карабаха в процессе формирования Еврососедства.

На карабахских слушаниях 30 марта с. г. министр обороны Армении, секретарь Совета национальной безопасности при президенте Армении Серж Саркисян отметил, что основные положения стратегии национальной безопасности Армении систематизированы. Что имеется в ввиду под систематизацией?

Еще в 2002 году министром обороны была поставлена задача систематизировать имеющиеся в министерстве обороны разработки в данном направлении. Важно заметить, что у истоков создания ВС Армении руководство минобороны в лице первого заместителя министра генерал-лейтенанта Нората Тер-Григорьянца поставило перед вновь созданным Отделом военной политики задачу разработки военно-политического аспекта национальной безопасности Армении. Данная задача была решена в 1992 г. изданием "Основ военной политики Республики Армении", что помогло формированию безопасностных ориентиров военного строительства, а также приоритетов внешней оборонной политики независимой Армении в условиях эскалации насилия азербайджанских войск в отношении населения Карабаха.

В дальнейшем на этой военно-политической базе была предпринята попытка разработки проекта военной доктрины Армении. В 2002 году под руководством министра обороны с учетом данных наработок и интенсификации изменений безопасностной среды была начата работа над эскизной версией Стратегии национальной безопасности Республики Армения. Концептуальный абрис данной разработки под названием "Национальная безопасность: ориентиры и приоритеты" был опубликован в газете "Голос Армении" 11 февраля 2003 года.

Таким образом, руководство министерства обороны решило, вопреки традиционным для большинства постсоветских стран жестким ограничениям в разглашении подобной информации, дать государствам региона пример транспарентности в предоставлении международному сообществу своего видения перспектив национальной безопасности Армении в контексте императивов Евроинтеграции стран Южного Кавказа. Данная публикация была призвана послужить своеобразным вкладом в процесс повышения уровня предсказуемости военно-политического и военного поведения государств региона. К сожалению, на данный профессиональный шаг доброй воли армянского военного ведомства, нацеленный на лучшее понимание безопасностной стратегии друг друга, Азербайджан на сегодняшний день не откликнулся. Точнее, он по инерции откликается преимущественно слепым охаиванием всего армянского и милитаристской риторикой. Как известно, из сделанных недавно заявлений президента Азербайджана Ильхама Алиева, новизна заключается в открытых призывах азербайджанского руководства к развязыванию в регионе Южного Кавказа гонки вооружений.

В чем заключается суть основных положений доклада по Стратегии национальной безопасности, упомянутых Сержем Саркисяном?

Министр обороны в феврале с. г. в докладе перед руководящим составом ВС Армении фактически изложил эскизную версию Стратегии национальной безопасности Республики Армения. Впервые в политической истории армянского государства высшим должностным лицом, ответственным за обеспечение национальной безопасности, в системной целостности уточнены национальные интересы, угрозы, стоящие перед нашим государством и, в конечном счете, очерчены направление и содержание стабильного развития Армении в обозримом будущем. Приоритеты национальной безопасности Армении определены в контексте архитектуры региональной безопасности на Южном Кавказе.

Кредо Стратегии, изложенной министром, заключается в многовекторности ориентации Армении на внутренние и внешние факторы обеспечения стабильного демократического развития Армении как социального и правового государства. Построение безопасного будущего Армении рассматривается в контексте региональной и международной интеграции ввиду того, что безопасность Армении, помимо ее внутригосударственного значения, является также неотъемлемой частью архитектуры региональной и международной безопасности. В этом смысле, Армения рассматривается не только в качестве потребителя международной безопасности, но и как активного участника обеспечения безопасности как в регионе, так и в мировом сообществе.

Доклад начинается со стратегической оценки места и роли Армении в международном сообществе. В основоположениях национальной безопасности Республики Армении даны определения национальной безопасности Армении, гарантий национальной безопасности Армении, системы обеспечения национальной безопасности Армении, а также угроз национальной безопасности Армении. Вызовы, стоящие перед национальной безопасностью Армении, раскрыты в определениях: симметричных и асимметричных внешних угроз, а также симметричных и асимметричных внутренних угроз.

В своем докладе министр обороны излагает стратегию внутренней и внешней безопасности Армении. Структурно стратегия внутренней безопасности Армении включает международную интеграцию Армении через демократизацию, реформирование Конституции и законодательства, институциональные, а также экономические и социальные реформы.

Стратегия внешней безопасности докладчиком представлена на региональном и международном уровнях. Региональный уровень охватывает отношения Армении с Грузией, Ираном, Турцией и Азербайджаном. Здесь же в контексте ценностей еврососедства рассмотрена проблема Нагорного Карабаха. Международный уровень внешней безопасности раскрыт в: стратегии многовекторного политического, оборонного и экономического сотрудничества Армении в форматах СНГ и ОДКБ, а также с точки зрения Европейской интеграции (Совет Европы, ОБСЕ, Европейский Союз, НАТО). В данном разделе рассматриваются перспективы развития взаимовыгодных взаимоотношений Армении с ключевыми государствами – Российской Федерацией и США.

Особое место в докладе занимают разделы по стратегии всеармянской интеграции, а также стратегии оборонных реформ. Доклад министра завершается обобщением, в котором определяются приоритеты стратегии национальной безопасности Армении.

Можно заключить, что публикацию основных характеристик доклада министра обороны следует воспринимать как проявление доброй воли в установлении еврососедского доверия между странами региона?

Безусловно, да. Речь идет еще об одном свидетельстве намерения военного ведомства Армении на деле осваивать стандарты еврососедства на профессиональном уровне. Минобороны, наращивая свою обороноспособность в рамках Договора об обычных вооруженных силах в Европе, вместе с тем пытается зондировать возможности установления традиции взаимного информирования как своих союзников и партнеров, так и других стран региона о стратегии национальной безопасности в контексте поиска путей демократического и стабильного развития Южного Кавказа. Ведь, по существу, и Армения, и Азербайджан, и Грузия, при всем различии ориентаций их безопасностной политики в отношении России и ОДКБ находятся в едином пространстве сбалансированных отношений индивидуального партнерства с НАТО (IPAP NATO). Данный военно-политический факт, наряду со своим стратегическим парнерством Армении с Россией и ОДКБ, а также обогащением партнерства с США, Арменией рассматривается как ресурс для возможного согласования усилий государств Южного Кавказа по совершенствованию архитектуры региональной безопасности.

В качестве конструктивного фактора формирования данной архитектуры следует рассматривать заявку Нагорного Карабаха на участие в южно-кавказской части еврососедства, продемонстрированную фактом

демократичности и прозрачности недавних выборов в парламент НКР. Другим фактором совершенствования архитектуры региональной безопасности и достижения долгосрочной стабильности на Южном Кавказе могут стать переговоры по широкому спектру путей демократического преодоления колониального наследия советского Азербайджана в отношении армян Карабаха с использованием всего разнообразия подходов, отражающих интересы еврососедства государств региона, включая интересы легитимной Нагорно-Карабахской Республики.

ЗАСЕДАНИЕ ПАСЕ И САММИТ НАТО–КАРАБАХСКИЕ ОРИЕНТИРЫ*

В последние дни внимание международной общественности привлек ряд событий, связанных с рассмотрением роли Армении, Азербайджана и Грузии в укреплении стабильности и безопасности в регионе Центральной Азии и Южного Кавказа. Особое место занимает решение последнего Саммита НАТО по данному вопросу. В преддверии Саммита в Стамбуле президент Армении Роберт Кочарян на заседании Парламентской Ассамблеи Евросовета сделал заявление о том, что на переговорах по Карабаху необходимо исходить из политических и юридических реалий. А именно: из того, что в результате распада СССР на территории бывшей АзССР образовались два независимых государства – Нагорно-Карабахская Республика и Азербайджанская Республика. На Саммите НАТО в Стамбуле Президент Азербайджана Ильхам Алиев выступил с резкими заявлениями в адрес армянской стороны, обвиняя ее в агрессии и организации 32 терактов, в результате которых погибло 2000 мирных жителей Азербайджана. Мы обратились с просьбой высказать свое мнение по данным вопросам к советнику министра обороны Армении, Действительному члену Российской Академии военных наук, доктору политических наук, полковнику Гайку Котанджяну, который недавно участвовал в работе Стамбульского Саммита НАТО в качестве высшего должностного лица.

Первая часть Вашего вопроса затрагивает политико-правовые основания определения сути Карабахского конфликта, статуса конфликтующих сторон, а также предмета переговоров по его урегулированию. Данные проблемы в 1980-х и 1990-х годах были разработаны доктором юридических наук, профессором международного права Ю. Барсеговым, доктором философских наук, профессором философии А. Манасяном, мной и др.

Юридические факты свидетельствуют, что на самом деле на территории бывшей Азербайджанской ССР в процессе распада СССР в 1991 году образовались два независимых государства – Нагорно-Карабахская Республика (НКР) и Азербайджанская Республика (АзР). Притом формирование НКР состоялось в строгом соответствии с нормами,

* ИА REGNUM, 07.07.2004 (http://www.regnum.ru/news/289277.html).

определяющими право народов на самоопределение как на международно-правовом уровне, так и на уровне действовавшего в то время законодательства СССР. Речь идет о нормах Конституции СССР по самоопредёлению, конкретизированных соответствующими механизмами Закона СССР 1990 года о самостоятельной реализации данных норм автономными образованиями в случае выхода из СССР союзной республики, в чей состав была административно отнесена самоопределявшаяся автономия.

На мой взгляд, у армянской стороны есть все основания для предложения Минской группе ОБСЕ продолжить переговоры по урегулированию Карабахского конфликта, исходя из следующих юридических и политических фактов: состоявшегося законосообразного референдума по прекращению административно-территориальных отношений Нагорного Карабаха с Азербайджаном в рамках единой тоталитарной системы политико-правового устройства СССР, а также создания в процессе распада СССР на территории бывшей Азербайджанской ССР двух равноправных независимых государств – НКР и АзР. Это значит, что легитимное создание НКР привело к приобретению ею права на применение принципов "целостности территории" и "неприкосновенности границ" в отношении армянской государственности самого Нагорного Карабаха. Другими словами, и НКР, и АзР как равноправные независимые государства, со времени своего легитимного создания на территории бывшей АзССР, пользуются правом на неприкосновенность границ в рамках целостности лишь собственных не пересекающихся друг с другом территорий.

Вкратце об идентификации факта агрессии в отношении сторон Карабахского конфликта. Самооборона народа Нагорного Карабаха была организована в соответствии со статьей 51 Устава ООН в ответ на вооруженную агрессию АзР против законосообразно созданного НКР. Нарушение же принципа "целостности территории" в применении к Азербайджанской Республике произошло в результате вынужденного отражения ее агрессии против Нагорно-Карабахской Республики, а также военного обустройства зон безопасности на территориях АзР, отвоеванных у агрессора в процессе ликвидации его огневых рубежей.

То, что НКР пока не признана международным сообществом, не является основанием для оспаривания законосообразности свершившегося факта – создания армянским народом Нагорного Карабаха республики, в течение десяти лет последовательно институирующей свою независимую государственность в процессе развития демократии в сложных условиях защиты своей территориальной целостности и

национальной безопасности. Важно отметить, что НКР на пути продвижения своей демократической государственности в условиях ограничивающих демократию безопасностных императивов, обусловленных замороженной войной, следует Уставу ООН, определяющему политико-правовой статус независимого национального государства.

Доводы некоторых азербайджанских деятелей о том, что самоопределение Нагорного Карабаха не может быть признано, так как армянский народ уже самоопределился, создав Республику Армения, не выдерживает критики. И бывшие и настоящие президенты Азербайджана и Турции считали и считают своим долгом публично утверждать, что взаимоотношения Азербайджана и Турции построены по модели "один народ – два государства". На самом деле, факты свидетельствуют о том, что по итогам Первой мировой войны в результате распада Оттоманской и Российской империй турецкий народ, живший на территории Анатолии и турецкой части Фракии, а также на Южном Кавказе самоопределился, создав два государства, а именно: Турецкую Республику и Азербайджанскую Демократическую Республику.

Что касается заявления Президента Ильхама Алиева о якобы имевших место 32 терактах, ставших причиной двух тысяч жертв, Министр иностранных дел Армении Вардан Осканян, имея на то все основания, в своей официальной речи назвал это абсурдом, не достойным внимания Саммита НАТО. Известно, что азербайджанское руководство из года в год настойчиво и любой ценой пытается спровоцировать в отношении армянского населения Карабаха международные карательные операции, политические и экономические санкции и репрессалии. Обоснование азербайджанскими политиками своих манипуляций модифицируется в соответствии с изменениями военно-политических и безопасностных приоритетов влиятельных международных организаций и государств, имеющих стратегические интересы на Южном Кавказе (НАТО, ЕС, СЕ, ООН, США, Россия и др.). На этапе войны в Косово азербайджанская политика и политическая пропаганда отчаянно жонглировали "угрозой гуманитарной катастрофы", якобы нависшей над Азербайджаном. Ныне в период разворачивания войны с международным терроризмом официальный Азербайджан, забыв ставший немодным ярлык "гуманитарной катастрофы", приноравливает свою политическую пропаганду к терминологии текущего политического сезона с тем, чтобы, подрывая репутацию НКР, добиться внесения Карабаха в "черные списки и карты неконтролируемых зон", якобы пораженных наркотрафиком, терроризмом и т. п.

Следует с удовлетворением отметить, что беспочвенность подобной дезинформации азербайджанской стороны успешно развенчивается представителями международных организаций, а также аналитических и информационных служб дипломатических миссий, осуществляющими профессиональный мониторинг обстановки в НКР. Азербайджанским коллегам должно быть известно, что подобные грубые фальсификации, сочиняемые со стороны их недобросовестных соотечественников, подрывают доверие к оценкам региональных процессов, представляемым международным организациям не только азербайджанским аналитическим сообществом, но и политическим и военным истеблишментом Азербайджанской Республики.

ОСОБЕННОСТИ РАЗРЕШЕНИЯ КАРАБАХСКОГО КОНФЛИКТА*

(ПОЛИТОЛОГИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА)

В последнее время особый интерес общественности стран-участниц ОБСЕ вызвало приглашение Президентом Республики Армения Левоном Тер-Петросяном внимания глав государств на Лиссабонском саммите (декабрь 1996 г.) к учету специфики Карабахского конфликта в связи с угрозой геноцида по отношению к народу Нагорного Карабаха.

Отмечается активизация усилий международных кругов в направлении лучшего понимания особенностей Карабахского конфликта в сопоставлении с изысканиями проблем генезиса и динамики современных региональных конфликтов в Восточной Европе. Этим объясняется повышение актуальности компаративного рассмотрения общих и специфических характеристик Карабахского конфликта и других конфликтов на территории бывшего СССР. Азербайджанская пропаганда предпринимает попытки адаптировать историко-культурологический и политико-правовой материал к интересам установления юрисдикции Азербайджана над народом и территорией Нагорного Карабаха, активно продвигая утверждение, что прецедент признания независимости последнего может подвергнуть реальной угрозе территориальную целостность более десятка государств-участников ОБСЕ. В связи с этим систематизация аргументов, составляющих базу для идентификации специфических характеристик конфликта и требующих учета при его разрешении, приобретает важное как теоретическое, так и практическое значение.

Междисциплинарное рассмотрение политологических проблем генезиса и динамики Карабахского конфликта предполагает раскрытие их политических, правовых, этнологических и других аспектов в контексте особенностей политической истории сосуществования армян Карабаха с тюрками Восточного Закавказья в качестве субъектов государства и права. Оставляя подробности истории данной проблемы историкам, отметим, что научная традиция ведет отсчет политической истории Карабаха от Арцаха-Уртехини – области,

* «Карабах: конфликт – консенсус (историко-политологический сборник)». Военно-научный журнал МО РА «Айкакан банак», специальный выпуск, 1997.

упоминаемой в клинописных памятниках Ванского, или Араратского, царства[1]. С падением Урарту (начало VI в. до Р. Х.) Арцах постоянно являлся частью государств исторической Армении – династий Ервандидов (VI – II вв. до Р. Х.), Арташесидов (II в. до Р. Х. – I в. от Р. Х.), Аршакидов (I – IV вв. от Р. Х.). В своем труде «География» Страбон в составе Великой Армении упоминает Арцах как плодородную страну, которая поставляет многочисленную кавалерию[2].

Принятие христианства Арменией в качестве государственной религии в 301 г. от Р. Х. ознаменовало новый этап в политическом развитии Арцаха, который стал одним из крупных очагов распространения идей христианской государственности. Значение этого события неизмеримо возросло с основанием самим создателем армянского алфавита Месропом Маштоцом школы новой письменности при Амарасском монастыре в Арцахе. В последующем именно единство языка и религии стало одним из факторов национально-государственной консолидации армянского народа в его историческом развитии. Конец IV в. ознаменовался ослаблением династии Аршакидов и разделом Армении в 387 г. между Римом и Сасанидской Персией, в составе которого было осуществлено административное деление Арцаха на Нагорный и Равнинный.

Несмотря на сложную геополитическую обстановку, усугублявшуюся межрелигиозными и внутриконфессиональными противостояниями, армянские князья Арцаха пользовались в составе Персии ограниченным суверенитетом, который сохранился и при завоевании арабами Персии, Армении, Албании и Грузии – в истории Персии и арабских государств периода Халифата практиковалось делегирование части своих полномочий сюзерена представителям знати вассальных территорий. В период персидского господства произошло также изменение названия «Арцах» на «Баг'-и сиах» (черный сад).

В XI в. в регион современного Закавказья вторглись тюркские сельджукские племена, дословно переведшие персидское название Арцаха в «Карабах». Арцахскому княжеству определенное время удавалось не только сдерживать натиск завоевателей: в это время оно пережило период своеобразного Ренессанса, воплотившегося в возведении таких архитектурных ансамблей, как Гандзасарский, Дадиванкский монастыри, церкви Гтчаванка и Хадаванка. Однако татаро-монгольское нашествие и последовавшие за ним набеги кочевых тюркских племен кара-коюнлу и ак-коюнлу привели в запустение некогда цветущий край, и именно этот период ознаменовал окончательное разделение Арцаха на Нагорную часть, где в значи-

тельной мере удалось сохранить независимость и самоуправление, и Равнинную, население которой оказалось в сфере влияния кочевников.

К концу XVI в. в рамках персидского государства армянские князья Карабаха продолжали пользоваться относительно самостоятельным местным правлением в форме меликств.

XVII–XVIII века были периодом борьбы народа Восточной Армении против персидского владычества. Тогда же светские и духовные вожди армян Карабаха, выражая волю своего народа, многократно обращались к России с просьбой о добровольном вступлении в ее состав, предпринимая со своей стороны реальные шаги политического, дипломатического и военного характера[3]. Совпадение этих шагов с геостратегическими устремлениями Российского государства в южном направлении привело к заключению в 1813 г. Гюлистанского мирного договора, закрепившего результаты русско-персидской войны 1804–1812 гг. и включившего Карабах наряду с другими областями северо-восточной Армении в состав Российской империи. Попытка Персии в 1826 г. вернуть потерянные территории окончилась безрезультатно, а Туркменчайский договор 1828 г. окончательно закрепил линию южных границ России.

Российский период истории Карабаха ознаменовался освобождением экономической и социальной жизни края от оков традиционного азиатского хозяйствования. Значительный толчок к развитию получили сельское хозяйство, промышленность, градостроительство, торговля, образование, наука и искусство. К концу XIX в. Шуши стал одним из основных промышленных и культурных центров Закавказских губерний России. В городе функционировали типографии, гимназии, епархиальная школа, армянский театр, издавались журналы и газеты.

После Октябрьской революции и образования в 1918 г. в Закавказье независимых государств Карабах, входивший ранее в состав армянонаселенной Елизаветпольской губернии России, самостоятельно отражал нападения турецких войск и отрядов мусаватистского правительства Азербайджана, заявившего свои претензии на Карабах, Зангезур, Нахичеван, северо-восточные районы Армении. В июле 1918 года в Шуши был созван первый съезд армян Карабаха, который провозгласил Карабах независимой административно-политической единицей, избрал свой первый представительный орган власти – Карабахский армянский Национальный Совет и сформировал Народное правительство. В документах Национального Совета

декларировалось уважение права каждого народа на самоопределение, приветствовалось самоопределение Азербайджана, выражалась готовность «добрососедски работать на благо двух народов», однако требовалось такое же отношение и к праву народа Карабаха на свободное волеизъявление[4]. В целом вплоть до установления Советской власти в Азербайджане Карабахскому Национальному Совету, вынужденному отражать угрозу геноцида со стороны бакинских властей, удавалось контролировать бо'льшую часть Карабаха[5].

На следующий же день после установления Советской власти в Армении, 30 ноября 1920 г., Ревком Азербайджана принял решение, в котором «Нагорный Карабах, Зангезур и Нахичеван признаются составной частью Армянской Социалистической Республики», о чем было сообщено Ревкому Советской Армении в телеграмме Ревкома Советского Азербайджана за подписью Предревкома Н. Нариманова и Наркоминдела М. Гусейнова[6]. Однако вскоре партийное руководство Азербайджана заняло противоположную позицию, а созванное под его давлением заседание Пленума Кавбюро ЦК РКП(б) 5 июля 1921 г. постановило, что, «исходя из необходимости национального мира между мусульманами и армянами», Нагорный Карабах включается в состав АзССР, причем «объем автономии Нагорного Карабаха определит ЦК Азербайджана»[7].

На протяжении всего советского периода население созданной Азербайджанским ЦИК Советов 7 июля 1923 г. Нагорно-Карабахской Автономной Области неоднократно обращалось к руководству СССР с просьбой о пересмотре принадлежности НКАО и включении ее в состав Армении в связи с дискриминацией армянского населения Карабаха во всех сферах социальной жизни, попранием его прав и национального достоинства. Непропорциональное представительство во властных структурах автономии армян НКАО, составляющих подавляющее большинство населения области (1926 г.– 89,14 %, 1979 г.– 75,89 %), постоянное давление со стороны бакинских властей лишали их возможности реального участия в формировании внутренней политики Нагорного Карабаха. В 1970–1980 гг. в АзССР начала проводиться кампания по «переписанию (фальсификации) истории», возглавляемая академиком З. Буниатовым[8], усилились гонения на «инакомыслящих» из числа армянской интеллигенции, активнее стала применяться уже опробованная в Нахичеванской АССР политика выживания армян и заселения территории азербайджанцами.

Всеми этими причинами и объясняется принятие в соответствии с Конституцией СССР[9] 20 февраля 1988 г. Внеочередной сессией Совета народных депутатов НКАО – областным органом представительной власти – решения о ходатайстве перед Верховными Советами АзССР, АрмССР и СССР о передаче НКАО из состава АзССР в состав АрмССР. Отрицательное решение ВС АзССР о выходе НКАО из состава АзССР положило основу политического конфликта между ними. В связи с неподкрепленностью нормы Конституции СССР о праве народов на самоопределение соответствующим право-нормативным механизмом выхода субъекта федерации (в данном случае – НКАО) из ее состава, конфликт не получил законосообразного разрешения и перерос во «внутренний немеждународный конфликт». После применения силы азербайджанской милицией и частями Вооруженных сил, дислоцированными в АзССР, против массового движения народа НКАО за самоопределение конфликт из невооруженного перерос во «внутренний немеждународный вооруженный конфликт».

В результате принятия в 1990 году Закона СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР»[10] и развертывания процесса политического распада СССР Карабахский конфликт перешел на качественно новый уровень. Закон предоставил автономным образованиям возможность самоопределяться в самостоятельные субъекты союзной федерации вплоть до выхода из состава союзных республик, куда они входили (в случае постановки вопроса союзными республиками о выходе из СССР). Конкретизация международно-правовой[11] и конституционной норм о праве народов на самоопределение в юридических механизмах вышеуказанного Закона дала народу Нагорного Карабаха отсутствовавшие ранее в СССР законные основания для изъявления и институционального воплощения своей политической воли с учетом декларированного намерения Азербайджанской ССР выйти из состава СССР (Верховный Совет Азербайджанской ССР принял Конституционный закон о суверенитете еще в сентябре 1989 г.[12], а затем ВС АзР в октябре 1991 г. принял Конституционный акт о государственной независимости[13]).

В начале декабря 1991 г. на конституционных началах, под контролем международных наблюдателей в НКАО был проведен референдум по вопросам провозглашения независимости Нагорного Карабаха, образования НКР и формирования легитимных властей НКР[14]. В октябре 1991 года была образована Азербайджанская Республика, а в декабре 1991 года был упразднен СССР.

Таким образом, в результате конституционного волеизъявления на территории бывшей АзССР образовались два независимых равноправных государства – НКР и АзР, и отношения подчиненности народа, территории и властей НКР упраздненным как СССР, так и АзССР были законосообразно прекращены. Важной политико-правовой особенностью НКР является то, что в отличие от других государств, самопровозглашенных в ходе межнациональных конфликтов, формирование независимой государственности было реализовано во временных рамках правоприменения Конституции СССР и вышеупомянутого Закона СССР.

Важно заметить, что в результате этого Карабахский конфликт приобрел качественно другую форму, поменяв свою воссоединительную (ирредентистскую) направленность на независимую национально-государственную ориентацию. В итоге народ Нагорного Карабаха законосообразно преодолел «принцип целостности территории» в его применении как к СССР, так и к АзССР. Вместе с тем НКР приобрела международно-правовую основу для применения принципов «целостности территории» и «неприкосновенности границ» в интересах национальной безопасности самой НКР как новообразовавшегося независимого государства.

Таким образом, в конце 1991 года сложились реальные юридические и политические предпосылки для разрешения «внутреннего немеждународного вооруженного конфликта» между народом Карабаха и прекратившими свое существование властями СССР и АзССР. Однако последующее военно-политическое противодействие АзР национально-государственному становлению НКР не позволило этому историческому шансу миротворчества реализоваться. Именно неиспользование властями АзР данной уникальной возможности стало причиной трансформирования «внутреннего немеждународного вооруженного конфликта» в «международный вооруженный конфликт» между двумя равноправными вновь образовавшимися государствами – НКР и АзР[15]. Более того, сделав ставку на подавляющее превосходство в военной технике и вооружении, Азербайджан предпринял ряд широкомасштабных боевых действий, в ходе которых было депортировано все население Геташенского подрайона (1991 г.) и Шаумяновского района (1992 г.), значительная часть населения Гадрутского (1991 г.) и большей части Мардакертского (1992 г.) районов, подверглись массированным огневым ударам мирные города и села. Исходя из вынужденности и необходимости самообороны армян Карабаха (в соответствии со статьей 51 Устава ООН) в ответ на вооруженную агрессию АзР против

НКР, карабахские власти предприняли соответствующие меры, повлекшие за собой разблокирование Нагорного Карабаха путем открытия «Лачинского коридора», взятие под контроль зоны, примыкающей к границам НКР. Осеннее (1993 г.) и зимнее (1993–1994 гг.) наступления азербайджанских войск не принесли им успеха – силы Нагорного Карабаха в результате контрударов сумели закрепиться на стратегически выгодных оборонительных рубежах. Следовательно, свобода самоопределения и политического волеизъявления, гарантии безопасности карабахского народа были обеспечены в процессе формирования институтов государственной власти НКР путем создания и применения собственной Армии Обороны. Таким образом, нарушение принципа «целостности территории» в применении к Азербайджанской Республике возникло в результате вынужденного отражения ее агрессии против Нагорно-Карабахской Республики, а также обустройства и удержания зон безопасности на прилегающих к границам НКР территориях АзР, отвоеванных у агрессора в процессе ликвидации его огневых рубежей.

Мы рассмотрели особенности карабахской проблемы, выделяющие Карабахский конфликт из множества конфликтов, имеющих место на постсоветском пространстве. Связанные с этими особенностями аргументы, требующие учета при разрешении Карабахского конфликта, можно сжато систематизировать следующим образом.

а) Формирование независимой НКР было реализовано во временных рамках правоприменения Конституции СССР и Закона СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР».

б) Отношения подчиненности народа, территории и властей НКР юрисдикции упраздненных как СССР, так и АзССР были законосообразно прекращены. В результате, народ Нагорного Карабаха законосообразно преодолел «принцип целостности территории» в его применении как к СССР, так и к АзССР.

в) На всей территории НКР вот уже более пяти лет непрерывно осуществляется сформированная и развивающаяся демократическим путем легитимная государственная представительная и исполнительная власть, под контролем независимых международных наблюдателей всенародно избраны Парламент Нагорно-Карабахской Республики и ее Президент.

г) Армяне Нагорного Карабаха самоопределились на территории своего непрерывного исторического проживания, где имеется созданный ими на протяжении более двух тысячелетий целостный комплекс памятников материальной и духовной культуры.

д) Образование НКР произошло не в качестве начального произвольного акта самоопределения армян Карабаха, а в русле сохранявшихся веками традиций государственности, их закономерного развития и государственно-правовой институционализации в новых политико-исторических условиях.

е) Власти Азербайджанской Республики, в отличие от властей Российской Федерации (в случае с Чеченской Республикой Ичкерия), Грузии (в случае с Республикой Абхазия), не ведут переговоров с руководством Нагорно-Карабахской Республики как стороны вооруженного конфликта, игнорируя сложившиеся вышеуказанные политические и правовые реалии.

ж) Анализ исторического опыта периодически повторяющихся актов массового физического уничтожения мирного армянского населения: погромов 1905 г. в Баку, резни 1918–1921 гг. практически на всей территории АзР и в Карабахе, массовых убийств армян в Сумгаите, Баку, Кировабаде в 1988–1990 гг.,–а также постоянное игнорирование властями АзР готовности руководства НКР к политическому диалогу вокруг мирного разрешения вооруженного конфликта вынуждают достаточно скептически относиться к возможности цивилизованного разрешения Карабахского конфликта в пользу армянской автономии в составе АзР и свидетельствуют о том, что возвращение армянского населения Нагорного Карабаха под юрисдикцию азербайджанского государства будет иметь нехарактерные для разрешения большинства сегодняшних межэтнических конфликтов последствия в форме геноцида, который «Конвенцией о предупреждении преступления геноцида и наказании за него» квалифицируется как преступление, нарушающее нормы международного права[16].

Особо следует отметить факт полной деармензации Нахичеванской АССР в течение советского периода ее нахождения под протекторатом АзССР в условиях широкой автономии в составе этой республики, что является своеобразным предупреждением Карабаху об ожидающей его в аналогичных условиях участи.

Значимость данной особенности Карабахского конфликта была подчеркнута в вышеупомянутом выступлении Президента РА, который

счел необходимым привлечь внимание участников Лиссабонского саммита к необходимости выработки такого специфического подхода, который бы гарантировал защищенность народа НКР от реальной угрозы геноцида.

ИСТОЧНИКИ:

---

[1] См. *Г. А. Каланцян.* Chetto-Armeniaca. Е., 1931, с. 104.

[2] См. *Страбон.* География. М., 1964, кн. XI, п. 4.

[3] См. «Армяно-русские отношения в первой трети XVIII в." т. 2, ч. II. Е. 1964, сс. 28, 57, 68, 80, 204–205.

[4] См. ЦГИА АрмССР, ф. 200, оп. 1, д. 244, лл. 38–44.

[5] См. ЦПА ИМЛ при ЦК КПСС, ф. ЦК КПСС, общий отдел, 6-й сектор, д. 44-3/3-а, лл. 54–58.

[6] См. «Коммунист» (Ереван, на арм. яз.). 7 декабря 1920 г.

[7] «Протокол N 12». ЦПА ИМЛ при ЦК КПСС, ф. 64, оп. 1, ед. хр. 1 л. 124.

[8] См. *П. Мурадян.* История – память поколений. Проблемы истории Нагорного Карабаха. Е., «Айастан» 1990, сс. 120–127.

[9] См. «Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик». «Юр. лит-ра». М., 1987.

[10] «Закон о порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР». М., изд. Верховного Совета СССР, «Ведомости Съезда народных депутатов Верховного Совета СССР», 1990, No 15.

[11] См. «Декларация о предоставлении независимости колониальным странам и народам. ООН. Генеральная Ассамблея. Официальные отчеты. XV сессия. Резолюции». Нью-Йорк, 1961, сс. 74–75; «Международный Пакт о гражданских и политических правах», часть I, статья 1.В. «Права человека», сб. международных документов. Изд. МГУ, 1986, сс. 46–47.

[12] См. «Конституционный закон о суверенитете Азербайджанской ССР». «Бакинский рабочий», 17 сентября 1989 г.

[13] См. «Конституционный акт о государственной независимости Азербайджанской Республики», «Баку», 7 ноября 1991 г.

[14] См. «Акт о результатах референдума о независимости Нагорно-Карабахской Республики». «Статус Нагорного Карабаха в политико-правовых документах и материалах». Е., 1995, сс. 85–87, также: «Декларация о государственной независимости Нагорно-Карабахской Республики», там же, сс. 88–89.

[15] См. «Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12 августа 1949 г., касающийся защиты жертв международных вооруженных конфликтов (Протокол I)», часть I, статья 1, п. 4. «Права человека. Сборник международных договоров», т. I (часть вторая), «Универсальные договоры». Организация Объединенных Наций, Нью-Йорк и Женева, 1994, с. 1028.

[16] См. «Права человека. Сборник международных договоров», т. 1 (часть вторая). «Универсальные договоры», сс. 700–785.

О МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЯХ МОДЖАХЕДА*

(ИЗ ОПЫТА ПОЛИТОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА АФГАНСКОЙ ВОЙНЫ)

Вооруженные конфликты в Афганистане, Таджикистане, Боснии, Чечне могут быть рассмотрены в качестве различных примеров модернизации классического «джихада». Для лучшего понимания сущности ценностных ориентаций современных «борцов за веру» – «моджахедов» определенный интерес представляют попытки политологического анализа джихада в Афганистане, еще недавно нацеленного на вооруженную борьбу с регулярными армиями СССР и ДРА**.

В каждом из указанных конфликтов в традиционную систему обеспечения «священной войны» вплетены элементы современной военно-политической культуры борьбы за поддержку властей «Дома Ислама» и против властей «Дома войны». В зависимости от особенностей этносоциальной, в частности – этнополитической и этнорелигиозной, консолидированности исламских воюющих общин на арене джихада появляются новые субъекты священной войны в лице оппозиционных политических партий (Таджикистан, Афганистан) и государственных институтов (Босния, Чечня).

В традиционном толковании священной войны джихад представляет собой систему отношений между моджахедом и его Господом. С вхождением в систему джихада воюющих политических институтов (в том числе и государственных) данные отношения между мусульманином и Аллахом в определенной мере опосредуются партией или государством, модернизирующими как идеологию, так и военно-политическую организацию священной войны. Как было показано в наших предыдущих публикациях (см. Этнополитика священной войны на примере Афганистана, «Айкакан банак», 1995, № 4, и др.), в случаях этноплеменной мозаичности воюющей мусульманской общности – «уммы», в современном джихаде племена, кланы, племенные союзы выступают активными субъектами военной этнополитики, в каждом

* «Айкакан банак», 1996, № 1.

** Автор выражает признательность руководителю Совета улемов (ученых богословов) Афганистана Саиду Афгани, Президенту Академии наук и Министру по делам народностей и племен ДРА д-ру Сулейману Лайэку, профессору М. Ф. Слинкину за полученные в свое время от них научные консультации.

случае по особому представляющими коранические и модернизационные характеристики современного джихада. В афганской модели джихада исламские партии, оппозиционные центральным властям ДРА, через свои организационные структуры динамизировали и тотализировали традиционную для Афганистана военную и религиозно-политическую активность моджахедов и вооруженных формирований, еще в недавнем прошлом сегментированную в жестко согласованных родоплеменных границах.

В афганском случае война развертывалась по восходящей линии – от герильи до синтеза иррегулярных и регулярных форм организации в пространстве родовых, племенных и союзнических территорий – «кадмов». В случае Чечни государственно-политическое самоопределение чеченского народа, завершившееся созданием национального исламского государства Ичкерия, обусловило специфику участия родоплеменных субъектов этнополитики, выступающих в качестве «тейпов», в формировании и поддержке режима и властей. Это участие проявилось в том числе посредством формирования регулярных вооруженных сил и ополченческого резерва. С развертыванием военных действий со стороны федеральных войск России субъекты военной этнополитики Ичкерии консолидировались вокруг идеи джихада со специфическим сопряжением регулярных форм вооруженной борьбы с модернизированными элементами традиционного кавказского «газавата» (джихада).

Опыт достаточно эффективного противодействия моджахедов регулярным армиям в Афганистане, Таджикистане, Чечне и Боснии, практика их сотрудничества с военно-религиозными кругами исламского мира вокруг идей джихада требуют научного изучения, по возможности дистанцированного от политической предвзятости.

Ниже приводится неадаптированный текст магнитофонной записи пропагандистской речи, распространяемой среди населения Афганистана с целью повышения его боевого духа, обеспечения его морально-психологического единства, рекрутирования моджахедов и, в конечном счете, создания единого фронта священной войны[1].

Наблюдения показали, что военные неудачи в Афганистане в определенной мере были обусловлены высокомерным пренебрежением некоторых советских политических и военных деятелей к необходимости изучения особенностей противника и его умения синтезировать традиционные и современные формы ведения вооруженной национально-освободительной борьбы.

Представление в ЦК КПСС подобных материалов в качестве приложений к аналитическим запискам, по мнению некоторых специалистов, после кончины Л. И. Брежнева должно было послужить формированию почвы для преодоления недостоверной информации о противнике, в том числе и о его специфических морально-психологических ресурсах.

Как известно, афганские моджахеды еще в недавнем прошлом принимали активное участие в боевых действиях вооруженных сил Азербайджанской Республики вопреки тому, что АзР в своей Конституции, в неоднократных заявлениях руководителей государства демонстрирует приверженность принципам секуляризма в сфере государственного строительства, отправления власти и права. Несмотря на публичные заверения властей о дистанцированности от фундаменталистских ориентаций, Вооруженные Силы АзР как один из главных институтов государства тесно сотрудничают (по неправительственным каналам) с воинствующими фундаменталистскими кругами Афганистана, Ирана, Чечни и др. Фактически, в регулярную деятельность азербайджанской армии в превращенных формах, целенаправленно и массированно привносятся элементы мусульманской священной войны. Это осуществляется путем рекрутирования в личный состав моджахедов-иностранцев в качестве инструкторов и бойцов войсковых подразделений, а также манипулирования массовым сознанием средствами военно-политической пропаганды джихада. Образ моджахеда, ценности и терминология джихада активно используются в морально-психологической подготовке личного состава азербайджанской армии.

Для объективной оценки возможностей противника в формировании и поддержании боевого духа военнослужащих и населения Азербайджана с использованием по существу фундаменталистских исламских ценностей джихада и форм их пропаганды полезно учесть оценку эффективности индивидуальной и групповой деятельности моджахедов в афганской войне. Уроки этой войны свидетельствуют об опыте успешного противостояния моджахедов боевым действиям численно превосходящего, регулярно организованного, т. е. армейского противника, вооруженного высокоэффективным оружием.

Военно-политическое руководство джихадом осуществлялось в соответствии с коранической принципом «Аллах с теми, кто терпелив» и отличалось нацеленностью на победы не только и не столько в сражениях, сколько на победу в войне за торжество Ислама, во имя достижения независимости и построение исламского национального государ-

ства. Деятельность полевых командиров направлялась на постоянное повышение уровня вооруженности военных формирований современным оружием и практическими знаниями о его применении, совершенствование боевого мастерства личного состава, обеспечение боеготовности моджахедов к нанесению максимального урона технике и живой силе противника.

Думается, что публикация «Слова о джихаде» поможет лучше понять психологию моджахеда, ныне воюющего в Боснии, Таджикистане и на Кавказе. Данный оригинальный материал раскрывает ценностные основания устойчивой мотивации моджахеда на проявление стойкости духа и военной хитрости при неотступном преследовании, выматывании и деморализации противника, на неотвратимость возмездия, перехват и владение инициативой в борьбе с врагом в любых, даже самых невыгодных для «воина Аллаха» условиях. Важно понимание принципиального отличия установки моджахеда от установки солдата современной регулярной армии на нанесение поражения противнику при сохранении своей жизни и здоровья. В качестве реального фактора эффективности боевого поведения моджахеда следует принять его психологическую устремленность (при всех вышеотмеченных установках) к смерти в бою во славу Аллаха с тем, чтобы, став «шахидом» (святой герой джихада, погибший во имя торжества Ислама), восславить свою семью, свой род, свое племя.

Эффективность воздействия материалов, подобных публикуемому «Слову», в значительной мере была обусловлена активным участием в разработке методологии пропаганды джихада высокоавторитетных богословов – носителей и держателей богоданной научной истины о ценностях праведной жизни человека, воюющего под знаменем Пророка Мухаммеда. Следует учесть, что тексты, в своей идеологической основе разрабатываемые интеллектуалами от Ислама, чаще всего озвучивались (с теми или иными импровизациями) устами мусульманских авторитетов, пользующихся безукоризненной репутацией у верующей паствы. В результате подобного систематического и эшелонированного воздействия обеспечивалось практическое морально-психологическое единство исламского воинства с большинством верующего населения Афганистана. С учетом этносоциальных особенностей мусульманского населения Афганистана в джихад был отмобилизован практически «вооруженный народ» (на наш взгляд, нельзя исключить подобную перспективу развития военно-политической обстановки в Чечне и Таджикистане).

Как нам кажется, публикация данного текста без каких-либо конъюнктурных изменений может дать пищу для сравнительного анализа пропагандистско-воспитательной практики в интересах вооруженных сил также специалистам ВС РА и НКР, занимающимся морально-психологической подготовкой личного состава.

СЛОВО О ДЖИХАДЕ*

ПЕРЕВОД

пропагандистской речи, записанной на магнитофонную ленту, стиль сохранен (источник не установлен, кассета найдена у одного из убитых членов банды Ашрафа – «Исламское общество Афганистана», 8.10.1982 г.)

Если два мусульманина дерутся между собой или две группы между собой воюют, вы их должны помирить. Если их не помирить, они продолжат воевать, разоружат друг друга. Нападающая группа является агрессором, и вы ее должны уничтожить. Это воля Аллаха. Он любит справедливых, и примирение враждующих групп является волей Аллаха. Закон таков: если две группы воюют, вы их должны помирить.

Почему вы воюете между собой, когда есть враг? Враг посягает на честь Родины, враг хочет нас обесчестить, враг остается в стороне, а вы воюете за кресло. Кресло у врага, вы его еще не завоевали, а вы за кресло убиваете друг друга.

Если один мусульманин убивает другого, то Аллах его проклянет, и он будет подвергнут величайшему наказанию – вечно останется в аду.

Подумайте, братья, тот, кто приказывает убивать друг друга, направляет ИПА на Джамият, Джамият на Харакат, Харакат на ИПА или на Махоз**, даже если вам приказывают командиры – они являются неверными (кафирами). Есть два вида кафиров: один усатый, другой – бородатый. Если человек носит бороду, одевается в белое и носит головной убор, но приказывает убивать мусульман, будь он даже Гульбеддин, Гейлани, Бурхануддин, Моджаддади, – он не верит ни в ад, ни в рай, ни в Аллаха. Он обманывает мусульман. Поэтому того, кто нарушает правила, вы должны убить, потому что он за врагов. Потому что он сам враг, кафир, парчамист, халькист*, сеет неприязнь между людьми. Теперь вы поняли? Скажу вам, что когда вы берете оружие и идете на борьбу, а кто-то против нашей борьбы, не давайте ему оружия, так как он – русский. Каждый мусульманин, берущий оружие, защищает Родину. Тот, кто этому мешает, хотя он и мусульманоподобный, является кафиром – направь против него оружие. Если погибнешь – то за правое дело, если он умрет – его место в аду. Любое нападение их на других мусульман – это преступление. Их надо бить, по ним надо стрелять и никогда не покладать оружия. Если кто-то мешает вам, говорит: «Сдай оружие», то подумайте, а не является ли он шурави**. Не верьте им, они халькисты, парчамисты. Разве мусульманин прикажет убить мусульманина? Разве мусульманин убьет мусульманина? Во имя Аллаха, что это такое?! На Севере везде настоящий враг, а они воюют между собой! Если человек защищается и при этом погибает–он становится «шахидом». Разве мусульманам обязательно убивать друг друга? Разве это не ошибка? Эти мусульмане – ведь они себя таковыми считают – хоть и носят бороду и белый головной убор, имеют черное сердце. Эти люди не дети мусульман, а дети шайтана. Дети мусульман те, кто ведет борьбу за правое дело, воюет против кафиров. Те, кто натравливает мусульман друг на друга, дерется за кресло или на пользу кому-то – а есть такие люди – это кафиры. Эх, безбожник, чего ты сейчас добьешься в борьбе за кресло? Дурак, ничего! Так, или не так?

Если один мусульманин поднимает оружие против другого, разоружи его. Мы говорим, что поддерживаем Джамият, или ИПА, или Харакат, но кто бы из них ни совершил агрессию – уничтожь его! Таков приказ. Знайте, каждая группа, которая очерняет мусульман, недолюбливает их, – является отпрыском шурави, хотя и говорит, что она за Ислам. Если два мусульманина дерутся, старейшины должны их помирить. Если не получится, то вооружи мусульман и уничтожь виновную группу!

---

* Данный текст выбран автором в сотрудничестве с группой политических аналитиков, работавших в свое время в ДРА, из множества материалов, непрерывно заказываемых группе переводчиков (Мискин, Пулат, Сайфутдин, Хайот). Расшифровка кассеты в качестве приложения к записке ЦК КПСС должна была представить симптоматику пропаганды джихада в Афганистане.

** Здесь перечислены краткие названия основных исламских партий, оппозиционных режиму ДРА, ниже в соответствующей последовательности приводятся имена их вождей.

* «Парчам» (Знамя) и «Хальк» (Народ) – названия фракций внутри прокоммунистической Народно-демократической партии Афганистана, находившейся у власти в ДРА.

** Слово «шурави» на дари означает «советский». Во время афганской войны данный термин в массовом сознании афганского населения получил негативное значение захватчика.

Если кто-то поднялся на твою крышу, застрели его. Если кто-то войдет в твой двор через дверную щель, выколи ему глаза! Но если кто-то войдет в твой дом и у тебя, мусульманина, заберет оружие, то, если будет время выбирать, выбери ему смерть.

О безумец! Как ты можешь согласиться с вечным адом, если в тебе есть вера? Если ты все же идешь на это, то у тебя, собаки, вряд ли есть вера. Хотя у тебя хорошая борода, белый головной убор, ты считаешь себя командиром Ислама, ты далек от Ислама. Если он – мусульманин, разве он убьет своего брата? Вы, мусульмане, среди братьев должны распространять мир. Если два брата поссорились, ты что делаешь? Стараешься их помирить. Ведь так? Например, тот школьник был халькистом, сейчас отрастил бороду и называет себя мусульманином. Но может ли быть мусульманином? Изменил обету–но он же парчамист. Что он сделал? Отрастил бородку, чтобы играть мусульманами, вселять в них неприязнь, вражду, убивать мусульман, чтобы мусульмане не объединялись. Разве он действительно не дитя шурави? Для чего он это делает? Для того, чтобы его отец правил Афганистаном. Но мы с вами не верим этим бородам. Каждый, кто очерняет моджахеда, есть дитя шурави. Если ты – мусульманин, борец за правое дело – имеешь горячее сердце, разве ты так поступишь? У бедняка дом далеко наверху, сам живет на улице, а он воюет за кресло. Что же он делает, безбожник? Есть приказ создать специальную группу, чтобы она расстреливала таких людей. Бойтесь Аллаха за то, что вы так воюете. Если вы воюете за то, что он отсюда, а вы оттуда, ты такой, а он сякой,– это не есть Ислам. Каждый должен уважать себя, каждый рад иметь свою историю. Каждый род, который ты видишь, имеет свое место в мире. Он имел силу, но времена меняются. Поэтому, если мы сегодня так сильны, мы не должны другого считать бессильным, так как он в свое время тоже был сильным. Не смейся над ним, потому что и он может завтра над тобой посмеяться. Если ты над ним смеялся, он тебе отомстит. Понятно вам? Аллах говорит, что мусульманин должен беречь свою честь. Если ИПА плохо думает о Джамият, думает, что Джамият за Америку, или Джамият плохо думает об ИПА – что она за русских или за кого-то другого, ты должен оберегать себя от таких слов, так как это нехорошо.

Когда мы ведем джихад против врага, мы должны вспоминать Аллаха, молиться Ему и просить о помощи в достижении цели. Если мы этого не сделаем – мы ничего не достигнем, но если вспомним Аллаха, то – достигнем. Счастье и успехи в руках Аллаха, и только Он может сделать нас счастливыми. Только Он нам поможет. Что мы сможем

сделать без Аллаха против танков и вертолетов? Поэтому на поле боя мы всегда должны помнить об Аллахе.

Вы должны поклоняться Аллаху, молиться, быть верными вере, не делать зло мусульманам. Не надо неуместных штрафов за мелочи – 10, 20, 30 тысяч. Если ты обижаешь мусульманина, без вины выселяешь с родной земли, на самом деле ты не мусульманин. Тот, кто вас штрафует, кто вам делает зло, тот очерняет исламскую этику перед людьми, он на самом деле не мусульманин. Он это делает для того, чтобы люди приняли «народную власть». Мы от многих людей слышали, что они хотят сдаться шурави. Шурави лучше, чем такие мусульмане. Вот такие командиры и те, кто имеет бороду,– сами русские, представители русских и хотят уничтожить Ислам. Мусульманин не должен без основания наказывать, штрафовать и, как раньше вам говорил, убивать. Разве мусульманин убивает мусульманина? Джамият тянет в свою сторону, Харакат тянет к себе, Махоз тянет к себе, другой тянет к себе. Эти сволочи продали свою Родину, 1350-летнюю Родину продали. Привели 100 тысяч русских солдат с 10 тысячами танков и сделали себя рабами шурави. Вы подумайте, кто убрал Захира– русские или другие? Кто убрал Дауда, Тараки, кто убрал Амина– русские, или другие? Бабрака кто уберет? И его уберут шурави, но, клянусь, и тебя не оставят. Ты думаешь, они хотят афганцев: халькистов или парчамистов? Нет, им нужна афганская земля! Единственно, они влюблены в землю. Хотят дойти до моря и потом завоевать Пакистан и Индию, арабские государства, а нас с вами эксплуатировать. Вот это – цель шурави. Шурави не хотят ни парчам, ни хальк. Не по наущению ли русских убиты Тараки, Хафизулла*, разве нет? Бабрака они убьют, или другие? Вы же их цыплята, разве они оставят вас? Вашу молодость в Афганистане оставили? Уважаемых людей оставили? Всех они уничтожили. Вы себя считаете умными. Эх вы, темные ослы, подумайте, почему вы заставляете страдать людей?

Если вы – мусульмане, вы должны объединиться и изгнать врага из нашей Родины! Умные люди говорят: надо жить под чистым небом, а не быть рабами чужого рода. Нельзя позволить топтать свою мать чужому солдату. А если умники говорят обратное, то тысяча проклятий таким «ученым». Подумайте хоть раз: бедный мусульманин Афганистана тянется к Исламу, а мы разделились на 50 частей: один – Хезбе Ислами, другой – Джамияте Ислами, Харакате Энкелоби Ислами, Федойон или Хезбе Ансоуре Ислами,– и стали врагами друг другу.

* Речь идет о Х. Амине.

Вы изверги! Куда же деваться мусульманину Афганистана?! Ваша Родина – Афганистан, религия – Ислам, а вы, мусульманские группировки, мусульманские немусульмане, вы же хотите предать Родину. Если вы все объединитесь, крепко возьмете Коран, не будете делиться на части, если вы – афганцы, мусульмане – за освобождение Афганистана, то объединитесь под единым знаменем – вы уничтожите врага! Но если ты хочешь кресло, получаешь зарплату у шурави, получаешь деньги у врагов, значит ты хочешь разрубить на кусочки Афганистан.

Братья мусульмане! Не воюйте между собой, иначе ослабнете. Братья мусульмане! Мы должны быть крепкими против врагов и знать своего врага. Знайте, что каждая группа, которая приказывает убивать мусульман,–она за шурави, она враг Афганистана. Вы должны объединиться, быть едиными, сами уничтожить врага, не проявлять слабости; через разные группы не убивайте своих братьев, выстрелы направьте во врагов. За то, что вы убиваете мусульман, вас ждет вечный ад. Разве это ваш разум, ваша бдительность? Нет, вы не мусульмане. Мусульманин есть брат мусульманину, он не должен делать ему зло. Вы почему делаете зло бедному народу Афганистана, через разрозненные группы убиваете своего брата мусульманина? Вы немного подумайте, что стало с Бухарой из-за вражды между турками и таджиками? (А вражду вселили русские). Шурави спокойно захватили Бухару. Так вот, братья, шурави так работают: вселяют вражду между группами, а среди групп есть такие люди, которые не хотят объединяться с другими мусульманами. Так вот, братья, все, кто не хочет объединиться, сеет вражду между группами,–это «дети шурави». Вы не верьте им и не поддавайтесь на их хитрости. Если это мулла, или старик, или молодой, каждый, кто вселяет вражду,–они не мусульмане, они враги. Если они за мусульман, то они должны быть за тех, кто побеждает, и восставать под их руководством. Группы должны везде объединяться и бить врага. Таким должно быть мусульманство. Это я вам говорю потому, что если будет так, если будет объединение, то наше правительство, наша Родина будут нашими. А иначе шурави отберут нашу Родину, как Бухару. Вот из-за такой вражды между группами Родина попадает в руки к шурави. После чего не останется ни Родины, ни религии, ни жены, ни детей. Или же те дома, которые принесли нам все эти мучения,–это дома Захира, Надира*, это дома, которые пригласили шурави и принесли нам все эти трудности. Увидите, если вернутся эти дома, с одной стороны будут сотрудничать с русскими, а с

* Приведены имена бывших правителей Афганистана.

другой стороны – с Америкой, а не с религией и народом. Вот чего хотят эти люди.

Эй, разрозненные группы! Эй, группы, называющие себя мусульманами! Если вы верите в Аллаха, не навлекайте на себя беду. Ты хочешь кресло, но Аллах никогда не посадит тебя в кресло. Он тебе сделает так, что никогда не очухаешься. Он тебе выдаст по всей строгости за то, что ты из-за кресла заставляешь бедных людей гибнуть. Если ты веришь в Аллаха, ты так не поступишь. Если кто так поступает, то вы должны его убить. Если Аллах с нами, найдется ли сила, которая сможет нас сломить? Нас тогда сломят, когда Аллах не будет с нами. Если мы с вами разрознены, то в понедельник и в четверг наши молитвы не будут приняты – до тех пор, пока все не помирятся. У нас такое положение, что ИПА на Джамият, Харакат на Махоз, или другой на другого, а мы с вами должны враждовать с группой, которая за кафиров. Отдельный разговор с теми, кто нас приглашает в кафиры. Если этого не будет, не будет и проклятия Аллаха.

Аллах говорит, что вы ослабнете, не останется сил. Потерпите, так как Аллах с терпеливыми. Братья, не расслабляйтесь, не расстраивайтесь. Вы выше всех распрей, вы – мусульмане. Если вы мусульмане, и действительно ваша вера в Аллаха искренняя, вы никогда не унизитесь, и никогда вас не победят. Но наша вера ослабнет, если будут иметь место борьба за кресло или местничество – мы с вами унизимся. Если ваше правое дело не будет принято Аллахом, вы никогда не будете в раю. Каждый хочет в рай. Ты помог борцам за правое дело материально или по-другому? Нет! Так разве рай для таких? Рай – место для тех, кто все и даже жизнь отдает в борьбе за правое дело – будь то мулла, хан или простой человек.

Враг Афганистана – враг исламской религии ступил на нашу Родину. Кто не воюет против него, тот проклят Аллахом. Но если кто-то из вас то за парчам, то за хальк или за кого-то другого – это первейший враг. Вы думаете в рай можно попасть даром? Для этого надо сдать экзамен, надо воевать, помогать и если надо, то – умереть. Мы с вами не должны бояться смерти, потому что если не суждено, смерти не будет. А если что-то суждено – не будет жизни. Тот, кто дома, он не на кладбище, а тот, кто на кладбище, он не дома. Запомните: что суждено одному, никогда не случится с другим. Поэтому все должны выбросить страх смерти, никто не умрет, пока не будет воля Аллаха. Все люди умирают с разрешения Аллаха, а Аллах дает разрешение только тогда, когда приходит необходимое время. Где бы вы ни были, смерть всегда вас найдет, от смерти не убежишь. Братья, разве хороша ваша жизнь в

рабстве, жизнь ваших дочерей и жен на службе у русских? Лучше смерть! Смерть в сотни раз лучше такой жизни. Мы с вами должны бороться за освобождение своей Родины от самой смерти. Но если мы с вами испугаемся смерти, тогда русские завлекут наших жен, будут эксплуатировать наших дочерей. Будь проклята такая жизнь, если мы с вами называем ее жизнью!

Но бедный народ Афганистана принял смерть. Я говорю: будьте прокляты, разрозненные группы! Каждый, кто хочет Ислам, хочет Афганистан, хочет правду – да благослови его Аллах. Но кто хочет вот такой Афганистан – Аллах его накажет. Есть такие люди, которые вообще не хотят свободы Афганистана, так как они раньше не были сыты, а сейчас им тепло, под ними машины, они о нас и не думают – разве они хотят, чтобы в Афганистане было хорошо. Есть и такие бесстыдные люди, и они всегда разжигают рознь, и некоторые наши сволочи поддерживают таких людей, убивают своего брата, мусульманина. Где же ваш разум мусульманина? Почему же вы принимаете ад? Мы не боялись ни Захира, ни Дауда, ни Тараки, остальных тоже не боимся. Мы обязаны сказать правду своим братьям-мусульманам:

Мусульмане, объединитесь,

Соединитесь и разбейте врага!

Эй, молодые, смелые люди!

Деритесь как львы и разбейте врага.

Далее следует молитва: «Аллах, мы твои беспомощные дети, спаси наш бедный Афганистан. Ты привел проклятых русских по нашей же вине, так как наши правители, судьи продали нас. Старейшины наши изменили Корану и никто из нас не послужил религии, поэтому ты на нас обрушился бедой. Умоляем, прости нас, чтобы мы исправились, и в тот день, когда мы исправимся, ты сам уберешь врага. Освободи нашу Родину, освободи нас от этого стыда, пожалей сирот, вдов. Эти мусульмане не жалеют сирот и вдов, пожалей их хоть ты. Если бы они имели жалость, они бы объединились и разбили врага. Так как нет у них жалости, то они не объединяются. Нет жалости у них, поэтому сам пожалей сирот и вдов. Мы виноваты, но не наказывай нас, спаси народ от врага.

Ты всегда нам помогал, много раз разбивал врага, но мы оказались неблагодарными. Спаси Родину, сделай Коран законом, сделай Коран правителем. Каждому, кто любит Афганистан, каждому, кто жалеет

народ Афганистана, каждому, кто находится в джихаде за исламскую религию, дай победу и весь Афганистан дай в их руки.

Помоги тем, кто борется за свободу Афганистана!»

Братья! Эта лента записана человеком, который чист перед небом, борется за торжество Ислама, не склоняется ни в какую сторону, хочет только одного – чтобы Ислам победил на Родине. Переписывайте ее и слушайте везде на мероприятиях!

В обозримом будущем, по мнению автора, традиционный джихад в фундаменталистском выражении, а также модернизированный джихад в его превращенных военных и военно-политических формах грозят стать одним из эффективных средств противодействия регулярным армиям, поддержки стабильности или дестабилизации режимов и властей государств.

Модернизированный джихад может быть использован как инструментарий геостратегического изменения расстановки сил и контроля за ресурсами и рынками с помощью развязывания и манипулирования региональными вооруженными конфликтами[2].

Данный материал адресуется военному читателю с целью углубления его представлений о феномене современного джихада с учетом актуальности угроз национальной и международной безопасности Республики Армения, стран СНГ, а также других государств, преследующих свои интересы в Кавказском регионе.

ИСТОЧНИКИ:

---

[1] См. *Г. С. К. (Г. С. Котанджян).* Контрреволюционные партии и организации, ведущие борьбу против народной власти ДРА, и их идейно-политические платформы. Кабул, март 1983 г.

Название данной аналитической записки, а также «Слово о джихаде», исходя из требований жанра научной статьи, приводятся без модификаций – с сохранением военно-политической терминологии времен афганской войны.

[2] См. *George W. Gawrych.* Jihad in the 20-th century. Military Review. The Professional Journal of the United States Army. US Army Command & General Staff College, Vol. LXXV-Sept.-Oct. 1995, № 5, PP. 33–39. *Ralph Peters.* The Culture of Future Conflict. Parameters. The US Army's Senior Professional Journal. US Army War College Quarterly, Vol. XXV, Winter 1995–1996, № 4, PP. 18–27.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Бурхануддин Раббани.* Какая борьба? О борьбе и джихаде.–Без места и года издания, (пер. с дари).

2. *Гульбеддин Хекматияр.* Требования веры и ее защиты. Текст выступления в лагере № 2 Исламской партии Афганистана, 28.08.1360 г. Хиджры (расшифровка и перевод кассетной записи с пушту).

3. Требование времени: 150 вопросов и ответов о партизанской войне.–Пешавар: Изд. военного комитета Исламского общества Афганистана, б. г. (пер. с дари).

4. *Г. С. Котанджян.* Приложение к монографии «Этнополитология консенсуса-конфликта». Цивилизационный аспект национальной безопасности.– М., Луч, 1992, сс. 206–211.

5. *David G. Kibble.* Understanding Islamic Fundamentalism. Military Review. The Professional Journal of the United States Army. US Army Command and General Staff College, Vol. LXXV-Sept.-Oct. 1995, № 5, pp. 40–45.

ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ УРЕГУЛИРОВАНИЯ И РАЗРЕШЕНИЯ КАРАБАХСКОГО ВООРУЖЕННОГО КОНФЛИКТА*

(ГУМАНИТАРНО-ПРАВОВОЙ, ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ И ДИПЛОМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ)

Будучи одним из изыскателей путей осмысления и разрешения Карабахского конфликта путем референдума и политических переговоров[1], автор в данной статье ставит задачу систематизации конфликтологических оснований для конструктивного продвижения интересов всех сторон, нуждающихся в политической стабилизации обстановки в нашем регионе.

Для решения указанной задачи методологический инструментарий "гуманитарного права войны" предлагается рассмотреть с точки зрения применимости его норм в более широком контексте международно-правовой идентификации вооруженных конфликтов, схожих в своей сущности и формах выражения с Карабахским конфликтом. Речь идет об инструментальности данных норм для выработки политологических подходов к диагностике состояний, урегулированию и разрешению "внутренних немеждународных" и "международных" локальных войн.

Данная методология будет применена, во-первых, с целью чрезвычайно актуального для осмысления реальных ресурсов миротворчества анализа динамики вооруженной фазы конфликта, а затем для очерчивания более широких контуров системной политико-правовой экспертизы основных фаз развития Карабахского кризиса. В качестве научно-прикладного дополнения в статью включен проект доктрины по урегулированию и разрешению конфликта между НКР и АзР, предложенный автором для дипломатического применения на политических многосторонних переговорах.

Генерал Де Голль, описывая войну как извечного спутника человечества, отмечал: "Оружие использовал Люцифер, но оно было и в руках Архангела. Оружие было мужеством робких, честью подлецов, достоинством рабов... Оружие калечило, но в то же время и формировало мир. Оружие воплотило в себе все самое лучшее и худшее, погрязнув в пороке или сверкая в славе. История оружия – это история позора и красоты, история человечества"[2].

* «Айкакан банак», 1995, № 2–3.

Гуманитарное право войны не преследует цели, стоящие перед наукой о войне, которая изучает законы вооруженной борьбы и объясняет причины постоянства конфликтов в обществе, или перед международным правом войны, которое объявляет войну вне закона и в то же время пытается разработать пути и средства для соблюдения провозглашенного запрета. Гуманитарное право более прагматично: оно признает наличие насилия в мире. Его главная цель – как можно строже регулировать военное и военно-политическое поведение сторон при вооруженных столкновениях. При этом гуманитарное право также содействует установлению определенного духа готовности сторон вооруженных конфликтов к недопущению излишних страданий и запрещению действий, не продиктованных военной необходимостью. И хотя формирование подобного духа мира, фактически, не составляет цель гуманитарного права войны, однако предрасположенность к мирному диалогу и миротворчеству является его косвенным результатом.

Идеалисты от политики и политологии, выступая за избавление мира от бедствий войны, считают гуманитарное право войны безнадежно ограниченным. Скептики же уверены, что гуманизация насилия и "окультуривание напалма" в корне утопичны.

Гуманитарное право вооруженных конфликтов отстаивает свои прагматические позиции перед этими двумя точками зрения и стремится предотвратить если не само насилие, то чрезмерные жестокости и страдания. Гуманитарное право войны или вооруженных конфликтов – это не утопия, а дисциплина, основанная на реализме и рационализме, подлитывающих политику наименьшего зла. Политику, которая при умелом применении, в конечном счете, дает определенные дивиденды, поскольку гуманитарные и политические аспекты войны не являются несовместимыми.

В данной статье не ставится цель всеобъемлющего охвата всего многообразия аспектов рассматриваемой области знания о разрешении противоречий между требованиями военной политики, военной науки и практики, а также необходимостью защищать права жертв вооруженных конфликтов.

Рассматривая сущность гуманитарного права войны, мы попытаемся очертить теоретико-методологические и прикладные основания политологической квалификации "Карабахского вооруженного конфликта" в контексте Женевских конвенций 1949 г. и Дополнительных к ним протоколов 1977 г., составляющих главную совокупность норм и принципов права, применяемых при урегулировании и разрешении вооруженных конфликтов вообще и конфликтов антиколониального характера в частности.

Перед тем, как перейти к рассмотрению научных оснований политических переговоров "вокруг Карабаха", целесообразно дать рабочее определение гуманитарного права. Согласно материалам Независимой комиссии по международным гуманитарным вопросам, гуманитарное право – это свод международно-правовых норм, предназначенных для защиты и оказания помощи жертвам ситуаций, связанных с вооруженным насилием. Развернутое определение гуманитарного права, распространяющегося на вооруженные конфликты, дано Международным комитетом Красного Креста (МККК). Согласно этому определению нормами гуманитарного права войны являются "международные нормы, установленные договорами и обычаями, которые конкретно предназначены для решения гуманитарных проблем, непосредственно обусловленных международными или немеждународными вооруженными конфликтами, и которые по причинам гуманитарного характера ограничивают право сторон в конфликте использовать методы и средства ведения войны по своему выбору или защищают лиц и собственность, которые пострадали или могут пострадать в результате конфликта"[3].

Таким образом, существенной особенностью гуманитарного права вооруженного конфликта являются два его главных взаимодополняющих аспекта: один – определенный законами войны и другой – правами человека. Конечно, рассудочный анализ позволяет установить различия между гуманитарным правом, законами войны и правами человека. Здесь следует подчеркнуть важность рассмотрения прав человека, как индивидуальных, так и коллективных, в том числе права народов на самоопределение, в единой системе. Отметим, что при исследовании проблем урегулирования и разрешения конфликтов рассмотрение данных аспектов в отрыве друг от друга может привести к ложным выводам и решениям.

Система Женевских конвенций и Дополнительных к ним протоколов, будучи совокупностью кодифицированных норм международного гуманитарного права, обеспечивает заинтересованным сторонам неоспоримую правовую основу для коллективного рассмотрения проблем урегулирования международных вооруженных конфликтов.

Важнейшим основанием для идентификации Карабахского вооруженного конфликта в современном его состоянии является признание его антиколониального характера, что обусловлено военным и политическим подавлением права на самоопределение карабахского народа со

стороны вновь образовавшегося независимого Азербайджанского государства, тем самым принявшего на себя роль колонизаторской метрополии.

Пункт 4 статьи 1 Дополнительного протокола 1 к Женевским конвенциям гласит: "Ситуации, упомянутые в предшествующем пункте (то есть, международные вооруженные конфликты), включают вооруженные конфликты, в которых народы ведут борьбу против колониального иностранного господства и расистских режимов, осуществляя свое право на самоопределение, закрепленное в Уставе Организации Объединенных Наций и в Декларации о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций"[4].

Таким образом, все сказанное о соблюдении гуманитарных норм в международных вооруженных конфликтах по сути своей целиком применимо и к антиколониальным национально-освободительным войнам. В основании данной нормы лежит юридически строго определенный принцип идентификации антиколониального вооруженного конфликта самоопределяющегося народа против колонизаторской метрополии в качестве международного конфликта.

В указанной норме отражено признание мировым сообществом народов, борющихся против колониального гнета метрополий, субъектами международного права. Всеобщий международно-правовой масштаб идентификационных норм, сформулированных в Женевских конвенциях, в 1973 г. подтвержден Генеральной Ассамблеей ООН в резолюции 3013. В данном документе закреплена норма о том, что "вооруженные конфликты, связанные с борьбой народов против колониального и иностранного господства и расистских режимов, следует рассматривать как международные вооруженные конфликты по смыслу Женевских конвенций 1949 года"[5].

Антиколониальные войны требуют учета ряда специфических состояний сторон вооруженных конфликтов.

Национально-освободительные вооруженные конфликты на ранних этапах, обычно, являются асимметричными. Речь идет о необходимости политологической квалификации реальной динамики военно-политических отношений между колонизаторским государством-метрополией и координационными центрами национально-освободительных сил. Военный аспект данной асимметрии просматривается в абсолютном неравенстве сторон в области регулярной военной организации и средств вооруженной борьбы, особенно в сфере огневой мощи государства в воздухе. Чтобы выжить, центры антиколониальной борьбы обычно бывают вынуждены прибегать к партизанской войне.

В случае затягивания состояния "политической и военной" асимметрии отношений между сторонами антиколониального вооруженного конфликта обычно возникают сложности в его регламентации. Практика национально-освободительных войн эпохи деколонизации и интенсивного расширения сообщества независимых государств в составе ООН свидетельствует о серьезных пробелах в системе международно-правового и политического регулирования взаимоотношений между сторонами антиколониальных вооруженных конфликтов, особенно на стадии их "асимметричных состояний".

Одно из достоинств Дополнительных протоколов к Женевским конвенциям заключается в определении международно-правовых идентификационных норм и принципов урегулирования и разрешения вооруженных конфликтов антиколониального характера на всех стадиях их политической и военной динамики, включая и так называемую "партизанскую фазу".

Как отмечалось выше, в наши дни мировое сообщество признает народы, борющиеся за свое освобождение от колониального гнета, в качестве субъектов международного права. Их правосубъектность связана с наличием антиколониальной борьбы, в ходе которой самоопределяющийся народ имеет право создавать соответствующие национальные органы власти. При демократической реализации волеизъявления самоопределившегося народа в процессе создания легитимных властей "политическая асимметрия" между сторонами антиколониального вооруженного конфликта фактически преодолевается путем его трансформирования в конфликт между новым независимым государством и бывшей колонизаторской метрополией.

Тем самым самоопределившийся народ становится субъектом международного права и в данном качестве приобретает всю совокупность прав и обязанностей национального государства. Такова политология динамики антиколониального вооруженного конфликта, заключающаяся в анализе трансформирования "асимметрии" политического состояния его сторон в "симметрию" противостояния.

В случае подобного развития антиколониального вооруженного конфликта движение от "асимметрии" к "симметрии" состояния его сторон имеет очень важные военную и военно-политическую компоненты. Отношение "регулярная война метрополии на подавление антиколониальной борьбы"–"партизанская война со стороны антиколониаль-

ного движения против гнета метрополии" трансформируется в отношение "регулярная война метрополии за удержание в своем составе нового самоопределившегося независимого государства"–"регулярная антиколониальная война нового независимого государства с колонизаторской метрополией за обеспечение национальной безопасности самоопределившегося народа". Соответствующим образом формируется "военно-политическая симметрия" антиколониального вооруженного конфликта в лице регулярных вооруженных сил и государственно-политических институтов их управления с обеих сторон противостояния.

На основе международной правосубъектности народов, осуществивших в антиколониальной борьбе свое право на самоопределение в демократическом формировании нового национального государства, устанавливается законность вооруженной борьбы против колониального господства бывшей метрополии.

В настоящее время имеется значительное число международно-правовых актов, в которых закреплена правомерность применения вооруженной силы антиколониальными движениями. Так, 20-я сессия Генеральной Ассамблеи ООН признала "законность борьбы, которую ведут народы, находящиеся под колониальным господством, за осуществление своего права на самоопределение и независимость"[6]. В дополнение к этому 25-я сессия Генеральной Ассамблеи ООН, подтвердив свое признание "законности борьбы колониальных народов, находящихся под иностранным господством, за осуществление своего права на самоопределение", со всей категоричностью объявила, что это право народы могут осуществить "всеми необходимыми средствами, имеющимися в их распоряжении"[7]. Ограничившись приведенными выше аргументами в пользу подтверждения законности применения вооруженной силы народами, ведущими борьбу против колониального господства бывших метрополий, подчеркнем правомерность регулярного вооруженного противодействия самоопределившегося народа военному подавлению его волеизъявления со стороны регулярной армии колонизаторской метрополии.

В заключении гуманитарно-правового раздела можно утверждать, что именно на этой базе международно-правовой аргументации законности вооруженной антиколониальной борьбы зиждется военная доктрина НКР. Она основана на правомерности не только создания Национальной армии самообороны, но и применения регулярной вооруженной силы властями Нагорно-Карабахской Республики, несмотря на общее юридическое запрещение применения силы в международ-

ных отношениях. Данной международной и государственной правомочностью обоснована военная политика НКР по обеспечению своей национальной и международной безопасности.

Результаты гуманитарно-правового и военно-политического анализа вооруженной фазы Карабахского конфликта могут иметь научно-прикладную значимость для военно-политического замораживания азербайджано-карабахского регулярного военного противостояния. Вышеприведенный анализ в этом смысле более актуален для научного обеспечения урегулирования конфликта. За данным предварительным этапом миротворчества стоит более сложная задача по разрешению коренных противоречий между конфликтующими сторонами. Научно-консультационное сопровождение поиска путей разрешения конфликта предполагает политико-правовое масштабирование анализа основных фаз развития Карабахского кризиса.

Вышеприведенные выкладки могут быть вписаны в следующий контекст конфликтологической политико-правовой экспертизы.

Карабахский конфликт рассматривается в динамике его трансформирования из "внутреннего немеждународного политического конфликта" в "международный вооруженный конфликт". На первой фазе данного конфликтного процесса народ НКАО через областной орган представительной власти, как известно, выразил свою волю на присоединение к Армянской ССР, обратившись в соответствии с Конституцией СССР с просьбой рассмотрения решения Облсовета НКАО к Верховным Советам СССР, а также Аз.ССР и Арм.ССР. В связи с отрицательным решением Верховного Совета Аз.ССР о выходе НКАО из состава Аз.ССР отношения между данными субъектами союзной федерации приняли форму политического конфликта.

Так как норма Конституции СССР о праве народов на самоопределение не была подкреплена соответствующим право-нормативным механизмом выхода субъекта союзной федерации (в нашем случае НКАО) из состава СССР, данный конфликт не получил законосообразного разрешения и перерос во "внутренний немеждународный конфликт". "Внутреннее немеждународное" измерение конфликта оформилось в устойчивых конфликтных отношениях народа НКАО как субъекта самоопределения с властями не только Аз.ССР, но и СССР.

После применения Вооруженных сил СССР, дислоцированных в Аз.ССР, против массового движения народа НКАО за самоопреде-

ление конфликт из невооруженного перерос во внутренний немеждународный вооруженный конфликт.

Надо обратить особое внимание на важность качественного поворота в квалификации Карабахского конфликта после принятия в 1990 году Закона СССР "О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР" и развертывания процесса политического распада СССР. Напомним, что в случае постановки вопроса союзными республиками о выходе из СССР (Верховный Совет Аз.ССР принял Конституционный акт о суверенитете еще в 1989 г.) Закон предоставил автономным образованиям возможность самоопределяться в самостоятельные субъекты союзной федерации вплоть до выхода из состава союзных республик, куда они входили по Конституции СССР. В связи с неизменностью к этому времени Конституции СССР в части нахождения НКАО в составе СССР и Аз.ССР, а также конкретизацией конституционной нормы о праве народов на самоопределение в юридических механизмах вышеуказанного Закона народ Нагорного Карабаха получил отсутствовавшие ранее в СССР законные основания для правомерного изъявления и институционализации своей политической воли.

Политологический анализ конфликтного процесса на данном этапе позволяет выделить следующие ключевые политические и юридические факты:

– с учетом декларированного намерения Аз.ССР о выходе из СССР, а также политического процесса упразднения СССР, развернувшегося после поражения ГКЧП, в НКАО на конституционных началах, под контролем международных наблюдателей в ноябре 1991 г. был проведен референдум о провозглашении независимости Нагорного Карабаха с образованием НКР;

– одновременно в результате демократических выборов были образованы легитимные власти НКР;

– в ноябре того же года была образована Аз.Р;

– в декабре 1991 года был упразднен СССР.

Таким образом, народ Нагорно-Карабахской Автономной Области, являвшейся субъектом Конституции СССР, в ноябре 1991 г., в процессе упразднения СССР, создал свое независимое национальное государство – НКР. В итоге народ Нагорного Карабаха законосообразно преодолел "принцип целостности территории" в его применении как к СССР, так и Аз.ССР. Вместе с тем НКР получила международно-правовую основу для применения принципов "целостности территории" и "неприкосновенности границ" в отношении самой Нагорно-Карабахской Республики как вновь образовавшегося независимого государства.

В связи с образованием на территории бывшей Аз.ССР двух независимых государств–НКР и Аз.Р–и последовавшим за этими актами упразднением СССР внутриполитические отношения подчиненности народа, территории и властей НКР упраздненным как СССР, так и Аз.ССР были законосообразно прекращены.

Совокупность рассматриваемых фактов свидетельствует о сложившихся в конце 1991 года реальных юридических и политических предпосылках для правомерного коренного разрешения "внутреннего немеждународного вооруженного конфликта" между народом Карабаха и прекратившими свое существование властями СССР и Аз.ССР.

Однако в связи с последующим политическим и военным противодействием Аз.Р национально-государственному становлению НКР данный исторический шанс миротворчества во взаимоотношениях между народами НКР и Аз.Р на этом этапе реализован не был.

Именно неиспользование властями вновь образованной Аз.Р данного уникального шанса стало причиной трансформирования "внутреннего немеждународного вооруженного конфликта" между субъектами Конституции СССР (союзной федерации) в "международный вооруженный конфликт" между двумя равноправными вновь образовавшимися государствами – НКР и Аз.Р.

Важно заметить, что в результате этого, политическое измерение Карабахского конфликта приобрело существенно другую ориентацию. Карабахский конфликт поменял свою "воссоединительную" ("ирредентистскую") направленность на независимую национально-государственную ориентацию.

Как выше было доказано, данная ориентация приобрела антиколониальный характер в фазе вынужденного противодействия Нагорно-Карабахского государства вооруженной агрессии Азербайджанской Республики с нарушением "неприкосновенности границ" и "целостности территории" НКР.

В свое время методология идентификации международных вооруженных конфликтов применительно к задачам урегулирования Карабахского конфликта апробировалась на междисциплинарном семинаре, организованном под эгидой Департамента социально-политических

наук ГИУА и независимого научно-исследовательского института АЙК (д.физ.мат.н. Арам Аракелян; д.филол.н. Сурен Золян; д.филос.н. Александр Минасян; к.физ.мат.н. Ваан Галоян; к.ист.н. Рубен Карапетян; к.филос.н. Марат Мусаелян; к.ист.н. Грануш Харатян; научный рук.–д.полит.н. Гайк Котанджян). Обобщенные результаты исследования в виде проекта политической доктрины к переговорам вокруг Карабахского конфликта были опубликованы в республиканской прессе в целях консультационного обслуживания официальных и неофициальных участников переговорного процесса под эгидой СБСЕ-ОБСЕ. В связи с тем, что материал, опубликованный прошлой осенью, в целом не потерял своей актуальности, ниже приводим текст с некоторыми изменениями и уточнениями[8].

В процессе междисциплинарного семинара в качестве основной задачи рассматривалась идентификация Карабахского конфликта в соответствии с международными нормами и критериями, а также система основных аргументов на переговорах.

С точки зрения прикладной политологии и дипломатической практики особое значение после правомерного создания НКР и Аз.Р приобретает конфликтологическое обоснование ущербности применения сторонами переговоров модели "внутреннего конфликта", Показано, что участие в переговорах, базирующихся на модели "внутреннего немеждународного конфликта", в конечном счете, "обрекает народ Карабаха на суд властей своей бывшей метрополии". Данный подход объективно нацелен на ограничение ресурса политического и дипломатического участия как армянской и карабахской, так и арбитральных сторон (СНГ и ОБСЕ) в разрешении конфликта. Опираясь на нормы международного права, подтверждена как необходимость признания НКР в качестве "стороны международного конфликта" на стадии урегулирования, так и необходимость рассмотрения государственной независимости НКР как состоявшегося политического факта на этапе переговоров о политико-правовом статусе Нагорного Карабаха. Другими словами, выдвижение кем-либо сомнений в признании НКР стороной конфликта является анахронизмом. Интересы военной и политической стабилизации обстановки в регионе приглашают все заинтересованные стороны к рациональному признанию в данном вопросе приоритета международно-правовых норм в налаживании межгосударственных отношений между Нагорно-Карабахской Республикой и Азербайджанской Республикой.

Таким образом, выработана методология обоснования возможных позиций армянской и карабахской, а также арбитральной сторон в переговорах вокруг урегулирования и разрешения конфликта.

Аргументы обоснования позиций на переговорах об урегулировании конфликта:

1. Карабахский конфликт квалифицируется как "международный конфликт" на базе следующих основоположений:

а) соответствие формирования Нагорно-Карабахской Республики в качестве национального государства Всеобщей декларации ООН о правах человека (1948 г.) и Международным Пактам о правах человека (1966 г.), в преамбулах которых право народов на самоопределение квалифицируется как необходимая предпосылка для реализации индивидуальных экономических, социальных, культурных, а также политических и гражданских прав человека;

б) легитимность властей НКР, подтвержденная соответствием референдума о независимости НКР и выборов по формированию представительных политических институтов.

Отмеченным выше нормам международного права о самоопределении народов;

требованиям Закона СССР 1990 г. "О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР", являющегося имплементацией международно-правовых норм по самоопределению народов на национально-государственном уровне.

2. Дано дополнительное обоснование идентификации Карабахского конфликта в качестве такого специального вида "международного конфликта", каковым является "международный вооруженный конфликт". В связи с этим подтверждена правомерность квалификации военного противостояния народа Нагорного Карабаха посягательствам Азербайджанской Республики на колониальное господство как "международного вооруженного конфликта".

3. Предложена методология выбора оснований урегулирования "вооруженного конфликта" между Азербайджанской Республикой и Нагорно-Карабахской Республикой в соответствии с верховенством следующих конфликтологических принципов:

а) в случае "внутреннего немеждународного конфликта" приоритетность принципов "неизменности границ", "целостности территории" и "невмешательства";

б) в случае "международного вооруженного конфликта" приоритетность принципов "равноправия сторон", "самоопределения" и "необходимой самообороны"[9].

4. Обоснована международная правосубъектность Нагорно-Карабахской Республики как стороны антиколониального "международного вооруженного конфликта" (НКР против колониального господства АзР).

5. Аргументирована правомерность нарушения принципов "неприкосновенности границ" и "целостности территории" Аз.ССР в зоне Карабахского конфликта в результате конституционного, законосообразного создания на территории бывшей Аз.ССР двух независимых равноправных государств НКР и Аз.Р, а также упразднения СССР.

6. Исходя из обоснования вынужденности и необходимости самообороны армян Карабаха (в соответствии со статьей 51. Устава ООН) в ответ на регулярное военное подавление со стороны Аз.Р свободы самоопределения и политического волеизъявления народа Карабаха, доказывается правомерность обеспечения гарантий безопасности карабахского народа путем создания и применения НКР собственной Национальной Армии Самообороны в процессе формирования институтов государственной власти. В связи с этим аргументирована правомерность нарушения принципов "неприкосновенности границ" и "целостности территории" Азербайджанской Республики со стороны Нагорно-Карабахской Республики в результате вынужденного отражения агрессии ВС Аз.Р против НКР, а также обустройства и удержания зон безопасности на территориях, завоеванных у противника.

7. С целью подключения Нагорно-Карабахской Республики к системе гуманитарно-правовой регламентации колониальных войн приводится механизм присоединения НКР как "стороны международного вооруженного конфликта" к системе Женевских конвенций путем обращения к Швейцарской Конфедерации как к стране депозитарию с соответствующим "односторонним заявлением", что предусмотрено Дополнительным протоколом[10].

Аргументы обоснования позиций на переговорах по разрешению конфликта

В будущих миротворческих переговорах обоснование статуса НКР как легитимного независимого государства самоопределившегося народа, вынужденно продолжающего антиколониальную борьбу против Аз.Р, рассматривается в качестве важнейшего политико-правового фактора для всеобъемлющего разрешения конфликта.

В связи с этим выработана следующая аргументация:

а) на всей территории НКР более трех лет непрерывно осуществляется сформированная и развивающаяся демократическим путем легитимная государственная представительная и исполнительная, в том числе военная власть;

б) армяне Нагорного Карабаха самоопределились на территории своего непрерывного исторического проживания, где имеется созданный ими на протяжении двух тысячелетий целостный комплекс памятников материальной и духовной культуры;

в) образование НКР должно рассматриваться не как стартовый акт самоопределения армян Карабаха, а как закономерное развитие их государственно-правового статуса в связи с распадом СССР.

Непредвзятый конфликтологический анализ приглашает согласиться с выводами о том, что непризнание НКР стороной конфликта в сложившихся условиях, по крайней мере, далеко от реализма; это недавно подтвердили международные инстанции. Более того, мы уверены, что для Азербайджана наиболее рациональным решением Карабахского конфликта стала бы политика установления межгосударственных отношений с НКР как с равноправным партнером.

Таким образом, успех в переговорах целесообразно оценивать не столько важными текущими, конъюнктурными подвижками, сколько нацеленностью их результатов на консенсусное согласование коренных интересов сторон. Интересов в достижении прочного мира, защищенного геополитическим равновесием сил в регионе и гарантиями, делегированными мировым сообществом ОБСЕ.

В заключение следует обратить внимание политиков и дипломатов, вовлеченных в переговорный процесс, а также в информационное сопровождение, на достаточную политологическую конструктивность разработки "политико-правового" и "антиколониального" измерений Карабахского конфликта. По нашему мнению, данная методология при координированной подготовке "переговорного портфеля" может рассчитывать на определенный положительный отклик мирового сообщества, в том числе значительного количества стран, в свое время сбросивших с себя груз колониальных обязательств, а также стран, освободившихся от колониального господства. В связи с постановкой политических задач достоин специальной разработки дипломатический ресурс отношений с исламскими государствами, традиционно поддерживающими с международных трибун борьбу народов за националь-

ную независимость против колониального гнета. Исходя из предложенной методологии, в качестве приоритетной политической стратегии для НКР может быть рассмотрена стратегия достижения "симметрии" во всем разнообразии важнейших атрибутов национальной государственности. Разумеется, речь идет не об утопическом достижении количественного равенства национально-государственной мощи НКР и Азербайджанской Республики. Имеется в виду стратегия строительства институтов, "симметричных" по эффективности внутриполитического и внешнеполитического влияния на процесс самоутверждения карабахской национальной государственности, участия в системе обеспечения региональной безопасности.

ИСТОЧНИКИ:

[1] Автор при осуществлении миссии советника-посланника ЦК КПСС в Афганистане в 1982–1983 гг. (после кончины Л. И. Брежнева) был привлечен к политологическому анализу последствий ввода войск в ДРА, а также возможностей замораживания вооруженных конфликтов в зонах боевых действий отдельных племенных союзов. В 1988–1990 гг. в бытность членом ЦК КПА и депутатом ВС Арм. ССР занимался анализом возможностей политико-правового разрешения Карабахского конфликта. В 1990–1992 гг. в сотрудничестве с учеными Центра методологии исследования международных отношений Дипломатической Академии, Центра социологии и социально-психологических исследований Российской Академии управления, кафедры военно-политических наук Военной Академии Генерального штаба ВС РФ принимал участие в междисциплинарном исследовании проблем урегулирования и разрешения региональных вооруженных конфликтов.

В 1990–1993 гг. участвовал в экспертизах сравнительных исследований вооруженных конфликтов на территории бывшего СССР и Афганистана. Будучи научным консультантом Внешнеполитической Ассоциации СССР, ученым секретарем Российской Ассоциации теории и моделирования международных отношений, политическим обозревателем еженедельника "Россия" по Закавказью осуществлял советническую помощь Постоянному Представительству РА в РФ, а также специалистам из Нагорного Карабаха. Бывал в зонах вооруженных конфликтов, участвовал в миротворческих переговорах и международных научных конференциях. (См. *Котанджян Г. С., Руденко И. П.* Вариантов не признаю, когда речь идет о Родине, Знамени и Чести, "Комсомольская правда", 2 февраля 1989 г; Котанджян Г. С. Выход из тупика, "Коммунист", 14 июня 1989 г.; *его же.* Блокада... время игр?, "Коммунист", 21 ноября 1989 г.; *его же.* Противоправное право, "Коммунист", 13 июля 1989 г.; *его же.* Тонкая нить согласия, "Огонек", февраль 1991 г., № 6 и др.).

[2] *Charles de Gaulle.* Du prestige, "Revue militare française", Juin, 1931.

[3] "The efforts of ICCR in the case of violations of international humanitarian law", The International Review of the Red Cross, March-April 1991.

[4] "Дипломатическая конференция по вопросу о подтверждении и развитии международного гуманитарного права, применяемого в период вооруженных конфликтов. Заключительный акт", Женева, 1977, с. 126.

[5] "Резолюции, принятые Генеральной Ассамблеей ООН на двадцать восьмой сессии", т. 1 (18 сентября – 18 декабря 1973 г.), Нью-Йорк, 1974, с. 184.

[6] "Резолюции, принятые Генеральной Ассамблеей ООН на двадцатой сессии". Нью-Йорк, 1966, с. 55.

[7] "Резолюции, принятые Генеральной Ассамблеей ООН на двадцать пятой сессии (15 сентября – 17 декабря 1970 г.)". Нью-Йорк, 1971, с. 5.

[8] См. *Котанджян Г. С.* Политическое соглашение по Карабаху: обреченность на успех?. "Республика Армения", 19 октября 1994 г.

[9] Международные политические переговоры вокруг Карабахского конфликта, по существу, были начаты и по сегодняшний день продолжаются по модели "внутреннего немеждународного вооруженного конфликта". Предшествующий анализ доказывает неправомерность использования принципов, соответствующих модели "внутреннего конфликта".

[10] См. Дополнительный протокол I, статья 96, п. 3.

ЛИТЕРАТУРА

1. Женевские конвенции о защите жертв войны от 12 августа 1949 г., М., 1969.

2. "Дипломатическая конференция по вопросу о подтверждении и развитии международного гуманитарного права, применяемого в период вооруженных конфликтов. Заключительный акт", Женева, 1977.

3. *Геворкян Г. А.* Замечания к проблеме Нагорного Карабаха, "Азатамарт", 17 марта 1992 г.

4. *Котанджян Г. С.* Грани согласия-конфликта. Цивилизационные проблемы теоретической и прикладной политологии. Монография, М., 1992.

5. *Котанджян Г. С.* Этнополитология консенсуса-конфликта: цивилизационный аспект национальной безопасности. Монография, М., 1992.

6. *Котанджян Г. С.* Политические проблемы идентификации и урегулирования вооруженного конфликта в Карабахе. В сб. "О некоторых политико-правовых аспектах проблемы Нагорного Карабаха" (под ред. К. С. Худавердяна), Е. 1994.

7. "Проблемы этнополитического анализа (стенограмма научно-методологического симпозиума "Этнонациональный конфликт: концепция, структура, методология")". Рабочие тетради Российской Ассоциации теории и моделирования международных отношений, № 5 (под ред. Г.С. Котанджяна), М., 1991.

8. *Барсегян И. А., Котанджян Г. С.* "Ливан" в России: "за" и "против", "Россия", 6–12 мая 1992 г.

9. *Котанджян Г. С.* Межцивилизационный контакт: проблемы развития, "Европа и мир", Москва – Прага, 1992 г., № 2 (англ., русск.яз.).

10. *Котанджян Г. С.* "Джихад" как двигатель общественного прогресса, "Россия", 22–29 июля 1992 г.

11. *Հ. Ս. Քոթանջյան,* Հայկական «երկրաշարժը» (կոնֆլիկտաբանական ուրվագծեր). հոդվածների ժողովածու: Ե., 1992 թ.:

12. *Հ. Ս. Քոթանջյան,* Քաղաքագիտությունը և բախումնաբանության ձևավորման ուղիների ուսումնասիրությունը Հայաստանում, զեկուցում ՀԱՅՔ հաստատության տարեկան գիտաժողովում: «Տեղեկագիր», h. 10, 1993 թ. օգոստոս:

13. *Հ. Ս. Քոթանջյան,* Քաղաքական մեծ համաձայնագիրը փակ դռների հետևում: Մասնագետները առաջարկում են հայկական կողմի դիրքորոշման հիմնական դրույթների և փաստարկների համակարգ: «Ազգ», 1994 թ. սեպտեմբերի 16:

14. *Котанджян Г. С.* Политический приоритет – стратегия симметрии. Разрешение Карабахского конфликта в стратегии развития государственности, "Республика Армения", 16 марта 1995 г.

15. *Հ. Ս. Քոթանջյան,* Ղարաբաղյան կոնֆլիկտի փուլերը: «Առավոտ», 1995 թ. ապրիլի 13:

16. *Котанджян Г. С.* НКР и Азербайджан как стороны международного конфликта. Политико-правовая экспертиза, "Республика Армения", 21 апреля 1995 г.

ТОНКАЯ НИТЬ СОГЛАСИЯ*

Опыт полемики в старомодном жанре

Гайк КОТАНДЖЯН:
«Остаюсь в партии, но вовсе не для того, чтобы защищать утопию...»

Анатолий ГОЛОВКОВ:
«Выход из КПСС для меня – это что-то вроде эмиграции из себя прежнего».

НЕСКОЛЬКО СЛОВ ОТ АВТОРА ЗАТЕИ

Перед вами не очерк, не статья, а письма двух людей, журналиста «Огонька» и члена правления Армянской ассоциации политологов, на острейшую тему дня: об отношении к КПСС. С Гайком Котанджяном мы ровесники с разницей в два дня. Знакомы давно, но сблизила нас совместная борьба по одну сторону баррикады. Сначала – против засилья бывшей партократии Армении, против коррупции и теневой экономики. Позже – за справедливое решение карабахской проблемы, за политическую оценку трагедии в Сумгаите, поворотной точки всех последующих бед в Закавказье, за диалог между Арменией и Азербайджаном. Котанджян, тогда еще партийный работник, в условиях тотальной травли, как мог, сражался с местными коррупционерами, я писал статьи в «Огонек».

Гайк Саргисович Котанджян был известен в брежневское время как первый секретарь ЦК комсомола Армении, затем он занялся социальной психологией политики и защитил кандидатскую диссертацию. С тех пор служит двум «музам»–политике и науке. Как начинающему политику, ему пришлось испытать себя в качестве советника-посланника ЦК КПСС в Афганистане, когда Андропов пытался добиться там политического урегулирования военного конфликта.

После «Афгана» ему довелось не раз бывать в самой гуще конфликтов и катастроф, участвовать в их политическом анализе и разрешении последствий. Будучи первым секретарем райкома, принимал и обустраивал в Разданском районе первых для наших времен советских беженцев: более тысячи шестисот армян – жертв сумгаитского геноцида. В составе Всесоюзного штаба Котанджян работал уполномоченным ЦК Компартии по эвакуации семей, пострадавших во время армян-

* «Огонек», 1991, № 6.

ского землетрясения. Возглавлял бригаду Верховного Совета Армянской ССР по расследованию первого случая массового применения внутренними войсками автоматического оружия против населения г. Степанакерта 10 октября 1989 года.

Еще два года назад у нас с Гайком не было серьезных разногласий по поводу КПСС: мы оба считали, что партия обладает достаточно мощным влиянием в стране, чтобы помочь Горбачеву в его реформах. Однако XXVIII съезд КПСС оказался для многих коммунистов, в том числе и для меня, последним рубежом.

Для заявления в первичную парторганизацию хватило нескольких строчек, а хотелось поделиться с кем-то мыслями о партии и ее теперешнем положении в обществе. Так возникла переписка с Котанджяном.

Письмо первое.
Середина июля 1990 года.
Москва.

Дорогой Гайк!

Возможно, мое письмо озадачит тебя, но недавно я подал заявление о том, чтобы меня не считали более членом КПСС. Ну, уплатил последние взносы, сдал партбилет – и до свидания. Никто из райкома не позвонил, не поинтересовался, что это вдруг произошло у коммуниста с пятнадцатилетним стажем. Но дело не в том. Для меня момент прощания с КПСС был уже чем-то вроде развода с нелюбимой женой. Вышел, помню, на улицу, и воздух показался свежим, как в горах. Подумал: вот и конец двусмысленному моему и грешному положению, которым мучился последние годы. Выход из партии стал для меня чем-то вроде эмиграции из себя прежнего.

Почему же интеллигенция в семидесятые годы рвалась в партию, даже своеобразную очередь в райкомах создавала? Многие были вынуждены вступать в КПСС из-за карьеры. Некоторые мои коллеги-журналисты–чтобы получить нормальное место работы. Часто вопреки искреннему желанию: такие условия ставил тоталитарно-партийный режим. Плюс общественное мнение: почти все в редакции коммунисты дружно топают на собрание, а ты остаешься за дверьми как белая ворона. Но было другое обстоятельство, важнее: часто на собрании, на заседании партбюро не хватало именно твоего голоса в защиту единомышленника. Тебе ли, Гайк, не знать, как травили, сживали со свету

честных, глубоко порядочных людей, хамски вторгались в интимную жизнь, с упоением, садистски вытирали грязные сапоги о человеческую душу... Думаю, ты еще не забыл про жестокие провокации партийных чиновников и их приспешников? Вспомни, как преследовали на трассе твою служебную машину...

Ты скажешь: среди беспартийных тоже бывают подонки. Да, конечно. Но разве не унизительно шагать в каком-то строю, называемом «авангардом», заведомо зная, что никуда, кроме пропасти, дорога не ведет?

Некоторые избрали другие пути – Андрея Сахарова, или Анатолия Марченко, или Ларисы Богораз, или Сергея Григорьянца, или Сергея Ковалева... Однако такой выбор стал уделом немногих, самых мужественных и честных. Единственное утешает: в 70-е годы и по нашим домам гуляли ксерокопии книг Солженицына, Конквиста, Оруэлла (видно, у КГБ не хватало рук обшарить каждую квартиру!); и наши песни пели, читали наши стихи, пьесы, обреченные на темень ящиков письменного стола, снятые прямо из номера статьи и репортажи. Некоторые из этих текстов вполне тянули на бывшую 190-ю «прим.» УК РСФСР. Сейчас думаю, что уцелели мы случайно: слава Богу, не нашлось в кругу друзей предателя.

Однако наша прежняя «кухонная революция», все эти попытки вынырнуть из зловонного болота к свету и правде (об эмиграции мы не помышляли) вряд ли могут сравниться по серьезности осмысления с выбором, который приходится делать сейчас, хотя речь по-прежнему идет о возвращении из мира утопий. Тема все еще актуальна, поскольку многие люди еще неспособны осознать, что социализм, идущий от практики ленинизма, ни на какое реформирование, ни на какое позитивное саморазвитие не способен.

Вспомни начало восьмидесятых, когда плыли над Москвою сиятельные гробы. Еще не отзвучала траурная музыка, когда в кабинет генсека вошел загадочный тогда для многих М. С. Горбачев. Думаю, он оправдал наши надежды в том смысле, что никому до него не удавалось превратить грозные некогда Пленумы ЦК КПСС в подобие театра масок, отстранить партаппарат от всевластия. Но партаппарат, и сегодня опирающийся на армейские штыки и свободные – в полной сохранности! – подвалы КГБ, ясно доказал, у кого реальная власть в стране.

И вот я хочу спросить тебя, Гайк: что означает сейчас для трезвомыслящего человека быть членом КПСС? Время «оправданий» для нашей славной партии истекло, покаяния, которого мы долго ждали, так и не

состоялось. Вместо этого нам твердят: дескать, социализм в СССР так и не построен. Но разве Ленин и Сталин не построили именно социализм? Разве не смешно до сих пор рассуждать о каком-то прошлом «извращении социализма», «грубом отступлении от коммунистических идеалов»? Разве не верх лицемерия со стороны партийных бонз лить крокодиловы слезы по жертвам репрессий, будто бы предшественникам Лигачева или Полозкова можно было другим способом уничтожить частную собственность, кроме насилия, которое они назвали «классовой борьбой»...

Понимаю, что, возможно, слишком много вопросов задал тебе, но уж больно хотелось выговориться. Напиши, что ты думаешь об этом, выйдешь ли из партии.

Жму руку.

А. Г.

Письмо второе.
Начало октября 1990 года.
Ереван.

Дорогой Анатолий! Если кратко, то я не убежден в том, что нынче политически важнее, честнее сдать партбилет. И хотя в Армении недавно компартия перестала быть правящей, я в ней остаюсь.

Ты знаешь, что я давно и определенно различаю чиновных торговцев номенклатурой и их коррумпированных клиентов от рядовых коммунистов. Среди последних больше порядочных людей. Ведь когда мы вступали в партию, она была фактически единственной серьезной сферой политического самовыражения. Альтернативы не существовало. Ты пишешь, что было диссидентство. Да, это так, но диссидентство под тоталитарным гнетом не могло быть массовым. Что же касается нас с тобой, то это все-таки был не наш выбор, иначе бы мы его сделали.

Итак, почему я остаюсь в партии? Этот ответ я дал прежде всего себе. Во-первых, по политическим мотивам. Сегодня, в обстановке кризиса власти, по-моему, важно способствовать обновлению партии изнутри. Удержать общество от деградации можно, не разрушая КПСС, а, наоборот, трансформируя ее из тоталитарной во влиятельную парламентскую партию демократического социализма.

К сожалению, многие партийные лидеры и теперь представляют мощь и силу партии в образе «монолита», да и другим голову этим морочат.

Велика инерция политических штампов, живучи они и по сей день. В иные годы мне, например, вместе со многими коммунистами приходилось не раз вставать и аплодировать в составе монолита партийной аудитории, когда какая-нибудь эмблемная фигура выкрикивала как пароль: «Предлагаю избрать почетный Президиум из Политбюро... во главе... лично...» Под этот пароль, под литургию избрания единственного на всю страну почетного Президиума требовалось еще и соответствующее политическое поведение...

Истина, по-моему, в том, что за последние несколько лет многие в партии изъявили готовность взять на себя руководство антиутопической, в сущности своей буржуазно-демократической реформой. Однако с самого начала «монолитность» обернулась малоподвижностью, которая не только парадоксальна, но и саморазрушительна для КПСС. Политологи знают, что такая жесткость главного стержня власти при нарастающей активности окружающей гражданской жизни оборачивается расшатыванием всей политической системы.

Думаю, что КПСС на XXVIII съезде, а вослед и съезды республиканских компартий не в полной мере учли уроки, преподанные народно-демократической, а во многих случаях и антикоммунистической революцией в Восточной Европе. И чем дольше наша партия будет молчать о необходимости перехода в социал-демократическую фазу, тем меньше шансов снять глубокий конфликт между контррыночной сущностью КПСС и экономическими целями, которые она нынче декларирует. Все это нагнетает и без того взрывоопасную напряженность как внутри, так и вокруг КПСС. Ведь «антирыночность» закреплена не только в структуре командного хозяйствования, но и в социальных позициях и интересах миллионов людей внутри КПСС и вовне, в их психологии. Попробуй-ка соотнести мысленно приблизительный срок для политических перемен с огромным, на мой взгляд, периодом воспитания людей в духе прорыночной демократической культуры. Если учесть особенности развития различных регионов, разнородность населения нашей страны, то думаю, что сменится не одно поколение, пока...

Данный конфликт усугубляет действие одной из глубинных причин нестабильности перестраивающегося общества – значительного несовпадения темпов двух основных реформ. Более скоротечной политической реформы и требующего большего исторического времени радикального реформирования директивной экономики.

По-моему, реально политикам да и всем нам придется считаться вот с чем. Экономика скорее всего сумеет стабилизироваться лишь после длительного спада, во время которого, по-видимому, давление на власти будет возрастать, «митинговой и стачечной демократии» не поубавиться, а популярность властей будет сильно колебаться. В этом случае, если политика и экономика будут действительно развиваться на истинной демократической основе, мы еще долго будем наблюдать разногласия между народными депутатами, органами Советской власти, избирателями и их общественными организациями.

Драматично, что сегодня достаточно много людей не без помощи партийной пропаганды продолжают верить в утопические идеалы коммунизма. С другой стороны, они видят результаты шагания к светлым далям и непоследовательного отмежевания от этого пути. Это противоречие раздирает души честных коммунистов, а их, поверь, немало в стране. Парткомы уже по чисто моральным соображениям не могут требовать от рядовых коммунистов вчерашнего смирения, когда сокрушаются нередко искренне выбранные личные позиции.

С другой стороны, традиционная элита (партийно-государственная, хозяйственная и военная) находится перед реальной угрозой потери престижа и гарантий благосостояния. Этот влиятельный корпус номенклатуры ссылается, кстати, не без оснований, на то, что из-под бархатных одеяний некоторых восточноевропейских и отечественных революционеров уже не раз выглядывала деспотическая и даже кровавая подкладка. И именно здесь, на данной точке социального кипения, точке социально-психологического срыва, по-моему, лидеры КПСС должны уяснить, что упускаются последние шансы сохранить у своих членов, значительной части народа предпочтение перестроечных либеральных подвижек при безвластии и голоде стабильной и отнюдь не босой прохиндиаде застоя. Речь идет, пожалуй, о самом серьезном –о поддержке властей со стороны люмпенизирующихся масс и отчуждающейся от перестройки традиционной элиты. Другими словами, о важных, если не основных резервах стабильности разбуженного перестройкой тоталитарного общества. Доминирование в защите прав человека и наций, солидные политические гарантии доходам, престижу и социальной защите интеллигенции, крестьянства, рабочих, военнослужащих, жителей невосстановленных зон стихийных бедствий, пенсионеров, учащихся – вот арена социал-демократического строительства. Именно здесь нам нужно искать ключ к прогрессивному преобразованию структуры общества и к демократическому обеспечению массовой поддержки социализма. Промедление же чревато тем, что антикоммунистические атаки дискредитируют и растопчут наряду с идеа-

лами коммунизма актуальные социалистические интересы цивилизованного развития нашего общества.

Так что я остаюсь в Компартии вовсе не для того, чтобы, как ты пишешь, защищать утопию.

Всего тебе доброго! Пиши!

Гайк Котанджян.

Письмо третье.
Конец ноября 1990 года.
Москва.

Здравствуй, Гайк!

Признаться, сочиняя первое письмо и зная тебя, я догадывался, как ты ответишь на вопрос о выходе из КПСС. Мне понравился твой спокойный, взвешенный тон, что неплохо бы и позаимствовать, будь у меня другой характер. Во всяком случае, по твоему письму чувствуется, что написано оно после глубоких раздумий. Ибо нелегко сегодня не то что защищать «ленинскую партию», а даже искать для нее поле деятельности без того, чтобы это снова не отбросило нас назад.

Искренне говоря, мне жаль, что умные, талантливые люди остаются все еще в КПСС и тратят время, силы, подогревают себя новыми надеждами – и ради чего! Все это напоминает затянувшиеся похороны, когда все готово, а родственники все не едут.. У меня никогда не вызывали сочувствия перекормленные Брежневым, так сказать, «представители славного рабочего класса», которым на Пленумах ЦК КПСС все равно кого травить, они у настоящих рабочих вызывают брезгливость. Я думаю о ленинградском социологе Андрее Алексееве, кристально чистом человеке, которого при помощи КГБ исключили из КПСС и который потом потратил столько сил, чтобы восстановить партийный стаж. Думаю о Вадиме Лысове, замечательном организаторе, бывшем комсомольском работнике, которого недавно выбрали секретарем Старооскольского горкома партии. Мог бы еще назвать десяток-другой только своих знакомых, но ведь в стране таких сотни, а может, и тысячи. Это за их счет пока еще держится на плаву КПСС. Она держится и за твой счет, Гайк Котанджян.

Я назвал бы эту ситуацию драматичной. Это драма моих товарищей, оставшихся коммунистами и теперь мучительно размышляющих, что

бы еще предпринять, чтобы спасти свою партию. Их все меньше. До XXVIII съезда их объединяла «Демократическая платформа», в которой ЦК КПСС так и не сумел разглядеть основу для создания новой партии с обновленной программой, основанной, как ты пишешь, на ценностях социал-демократии. Это был последний шанс. Болгарские «большевики» его не упустили. Оголтелость ортодоксально настроенного большинства на XXVIII съезде привела к тому, что начался массовый выход из КПСС – рабочих (тебя это прежде всего не настораживает, Гайк?), интеллигенции, офицеров Вооруженных Сил и милиции, кооператоров и колхозников... Летели издевки вслед Ельцину, покидавшему Кремлевский Дворец съездов, оскорбляли Шостаковского и Лысенко, всех, кто пытался «демократизировать» партию. До их ухода еще можно было как-то рассчитывать на обновление.

Зато теперь ситуация стала более ясной: по одну сторону – в основном люди с окостенелым политическим сознанием во главе с партийными бюрократами, по другую – те, кто больше не желает жить по «мудрым предначертаниям». Возможно, и ты, Гайк, испытываешь ностальгию по отстраненной от власти Компартии Армении, все-таки столько лет на партийной работе... Но не уместно ли вспомнить, что именно высшей партократии и Армения обязана своими бедами? Не Политбюро ли предыдущего состава рука об руку с руководством Армении осталось глухо к мирным еще призывам степанакертских и ереванских митингов 1988 года? Не при попустительстве ли ЦК Компартии Армении превратили Арцах в военный полигон? А что думают твои земляки, ленинаканцы, о Николае Ивановиче Рыжкове, который после первых недель ликвидации последствий землетрясения фактически оставил восстановление разрушенных городов на откуп другим, и они сорвали программу? По-прежнему ли армяне носят самодельные значки с его портретом?

Я прощаюсь с тобой, надеясь, что Господь даст тебе сил и мудрости пристальнее вглядеться в будущее, которое готовят народу коммунисты, но которого у нынешней КПСС попросту нет.

Обнимаю,

А. Головков.

Письмо четвертое.
Конец декабря 1990 года.
Ереван.

Анатолий, приветствую тебя!

На сей раз не стану останавливаться на всех твоих доводах против КПСС, иначе полемика разведет нас далеко... Я не сторонник самоцельной политической ругани. Попытаюсь выделить лишь созвучие в наших позициях – это важнее. А то все, кому не лень, говорят о консенсусе, но мало что делают для его достижения.

Сначала – «о злобе дня».

Внимательно слежу за дебатами IV Съезда народных депутатов и нахожу подтверждения самым худым своим предположениям: «низы» и «верхи» перестали контролировать друг друга. Рушится Союз, потому что лидеры, принимающие решения, не захотели увидеть сферу пересечения интересов страны и республик. Проект нового Союзного договора затрудняет возможность преобразования СССР в некое новое стабильное сообщество наций. Судя по выступлениям, всеми заинтересованными сторонами все еще не осмыслена возможность согласия вокруг важнейшей политико-правовой проблемы – «суверенитета в суверенитете».

Жизнь по инициативе коммунистов-реформаторов пытается возвратить политику и людей от ориентации на черно-белые оценки на противостояние плюрализму, трудноусвояемым терпимости и консенсусу, то бишь согласованности, согласию. В то же время реальность такова, что миллионы наших сограждан воспитаны на героике смертельных схваток, лишений– всего того, что является «войной за мир». Отдавая дань глубокого уважения поколению наших отцов и матерей, хочется понять и отслоить их личный гражданский героизм, исполненный ими долг перед Родиной от навязанных им надрывных патологических испытаний. Наверняка они, верные сыны и дочери своего Отечества, обогатили бы свои семьи, народы, свое дело большей радостью, будь у них возможность проявлять себя преимущественно в согласии с самой жизнью, а не в непрерывной борьбе с ней.

На мой взгляд, твои претензии к КПСС и только к ней не отражают полноты картины и поэтому воспринимаются как притянутые. Согласись, что многие гуманитарные устремления реформаторов от партии искажаются, а иногда доводятся до абсурда и дискредитации в связи с историческим изъяном – недостатком, а в ряде случаев и мест и отсут-

ствием демократического опыта поколений. И уже на этой исторической базе – избытком тоталитарной закваски нашего времени. Поэтому и без сколь-либо заметного отторжения со стороны общества делаются уверенные попытки силой внедрить разноценную демократию: одну – правозащитную – для собственного потребления, другую – с тиранническим содержанием – для всех остальных. Именно поэтому некоторые отцы местных демократий могут себе позволить, соревнуясь с Центром, соединять в политической практике такие взаимоисключающие принципы и подходы к согласию и сотрудничеству, как демократизм и деспотизм, равноправие народов и колониализм. Столь же симптоматично диковатое смешение компетенций законодательной и муниципальной властей под знаменами демократии и поселкового суверенитета.

Невозможно в коротком письме и даже в нескольких найти окончательный ответ, который ныне мучительно ищут все – от хмурых участников очередей, от юных призывников и их растерянных родителей до Съезда народных депутатов и Президента.

Давай еще раз попытаемся разобраться в сути развертывающегося в последние годы перелома во внутренней политике (мне придется несколько злоупотребить понятием «элита» в том смысле, как это принято в политической науке).

Итак, лишь в 1983 году Юрий Андропов имел гражданское мужество на июньском Пленуме ЦК КПСС поставить перед партией задачу – разобраться в сущности того общества, в котором мы живем.

В 1985 году на апрельском Пленуме ЦК КПСС Михаил Горбачев объявил о начале переосмысления исторического пути тоталитарного социализма и перестройки советского общества. Реформаторская часть партийно-государственной элиты развернула гласность дискуссий. Она же дала возможность постепенному организационному оформлению оппозиции, а в дальнейшем, в процессе демократических выборов, ее конституционному проникновению в депутатский корпус (то есть включению в состав политической элиты).

Таким образом, на четвертом году перестройки в составе политической элиты произошло перераспределение сил, в центре которых как держатель возможного согласия между оппозиционной и традиционной элитой расположилось реформистское крыло партийной элиты во главе с М. Горбачевым. Затем эти преобразования с большим местным

разнообразием были воспроизведены в органах власти по всей стране. А прошло-то со времени апрельской заявки всего около шести лет.

На первых этапах реформирования политической и духовной сфер новое равновесие внутри элиты в основном обеспечивало динамическую стабилизацию обстановки. Это делалось, как и во всем цивилизованном мире, через трансформирование тех элементов государства, которые подвергались наиболее массированной обоснованной критике. Санкции же в ответ на политическое давление оппозиции на данном этапе, за несколькими роковыми исключениями, носили преимущественно локальный характер и были направлены на погашение всплесков крайнего экстремизма. В прошлой переписке мы отмечали также отрицательные последствия несвоевременности этих закономерных и спасительных трансформаций.

Теперь наступил этап переустройства отношений собственности, а отсюда обострились ожидания изменений целеполагания и социальной структуры общества, короче говоря, изменений качества государства и политической системы. Именно данный принципиальный вопрос, оглашенный на всех этажах власти, поляризовал и нарушил баланс политических сил.

Подключение традиционной и оппозиционной элитой в конфликт вокруг этих принципов массовой пропаганды, а с ее помощью и политизированных масс обусловило эскалацию глубинного социального конфликта. Конфликта, отражающего родовую для советского общества борьбу за удержание или смену политического строя и государственной целостности.

Итак, мы находимся на пороге известной в конфликтологии структурной дестабилизации государства. В Прибалтике, Армении и Грузии это привело практически к смене не только власти, но и режима.

На этом этапе традиционная элита резервы стабилизации общества посредством частичной трансформации государства, видимо, считает исчерпанными. Вот почему ею в качестве способов погашения воздействий оппозиции на государство на первый план выдвигаются санкции. Мера их репрессивности в значительной мере обусловливается самой природой, традициями общества. О них я высказался чуть выше. В связи с тем, что прямое подавление оппозиции как мера структурной стабилизации общества в нашей стране обычно грозит ее сползанием в гражданскую войну, резко повышается ответственность сторон

конфликта за принятие решений, способных в очередной раз отбросить СССР на зады истории.

Как было недавно метко замечено: «Сталин умер только вчера». Нельзя забывать: на часах политической истории это выглядит именно так.

В данных реальных условиях судьбоносность миссии Президента и его команды, местной элиты и ее лидеров в собственном смысле этого слова заключена в решении сверхзадачи – удержании нашего реформирующегося общества в берегах правозащиты гражданского и межнационального мира.

Если всем здравомыслящим силам во главе с прогрессивной патриотической частью КПСС не удастся в условиях структурной нестабильности направить социальную революцию в цивилизованное, мирное русло, ее стихия сметет со своего пути и все то, что называется обновлением, перестройкой, обустройством России. А при таком развитии событий наши укоренившиеся политические традиции скорее всего подтолкнут процесс к режиму «голой власти» (по выражению Бертрана Рассела), то есть к диктатуре. И тогда в войне за гражданский мир трудно будет избежать живодерских способов «массового умиротворения» по подобию Сумгаита или Баку.

Анатолий, я бы предложил использовать влияние «Огонька» для осмысления и пропаганды тезиса о неотвратимости гарантированного поражения всех участников современной гражданской войны в СССР – в случае ее развязывания. Для обоснования особенностей применения в наших внутриполитических конфликтах принципов того своеобразного консенсуса, который до последних пор удерживал противостояние сверхдержав от взаимоуничтожения и общечеловеческой ядерной катастрофы.

Участникам политического процесса, судя по Съезду и событиям в республиках, на мой взгляд, следовало бы еще раз реалистически уточнить круг совместимости жизненных ценностей и интересов, взвесить приоритеты в стратегии и тактике дальнейшего реформирования Советского Союза.

Вот еще одна причина, почему я решил со своими товарищами остаться в партии.

Но мое решение не выходить из Компартии Армении в тяжелую для нее пору имеет и моральную подоплеку. Я хочу, как специалист, подчеркнуть опасность серьезного деформирования социальной психологии нации в случае массового ренегатства коммунистов.

Что касается упомянутых тобою моих взаимоотношений с республиканской номенклатурой, то они могут представить интерес скорее всего своей типичностью. Но это отдельный разговор. Важнее то, что, как показал последний съезд Компартии Армении, несмотря на некоторое оживление «низов» и нового состава ЦК, там все еще не выветрился дух недостойного умолчания правды.

Мне кажется, чаще всего по этой причине многие коммунисты, вкусившие за последние годы доводы разума и истины, не доверяли руководству и не желали подчиняться конвульсивным командам сменяющих друг друга политиканов.

А на партии, конечно же, не обижаются.

Вот, пожалуй, пока и все.

Жму руку.

Гайк Котанджян

ПОСЛЕСЛОВИЕ

...Каждый имеет право на свою точку зрения. Что же касается КПСС, то она действительно переживает нелегкие дни.

Политическая история последних пяти лет стала летописью попыток вытащить Компартию из кризиса и предотвратить катастрофу прежде всего в области экономики. Эта серия аппаратных игр в высшем эшелоне партийной бюрократии случилась отчасти из-за инстинкта самосохранения, отчасти из-за наивной веры, будто в развале виноваты плохие руководители.

Между прочим, такие мнения раздаются до сих пор. Звучали они и на закончившемся недавно IV Съезде народных депутатов СССР. Что же мы наблюдали? Все то же стремление во что бы то ни стало расчистить поле деятельности для КПСС. Ведь более всего от депутатов-партаппаратчиков и некоторых военных исходили призывы к Горбачеву покончить с «деструктивными силами», «навести порядок». Так и слышится в этой половинчатой формуле призыв «восстановить прежний порядок». И требуется совсем немного: установить жесткую

военно-партийную диктатуру, когда на каждом углу будут стоять пулеметы, сохранить власть за ортодоксами.

Разумеется, на фоне очевидного банкротства это были странные призывы. Но отнюдь не беспочвенные. Запугивание людей надвигающимся хаосом не случайно. У КПСС еще есть время (год? два года? три?) в любую минуту восстановить «порядок» при помощи армии, КГБ, внутренних войск, соблазн чего сейчас так велик. Позже, когда рынок начнет давать о себе знать продуктами и товарами ширпотреба, пропагандистских аргументов в пользу тоталитаризма уже не останется. Никого тогда «загнивающим капитализмом» не запугаешь.

Парадокс вот в чем. Казалось бы, хаотичные судороги экономики, паралич исполнительной власти, рост преступности – все это аргументы для КПСС, которая на XXVIII съезде выдвинула программу социальной защиты людей. Однако, во-первых, с этой программой никак не согласуется равноправие форм собственности – основы рынка. И КПСС саботирует реформы. Во-вторых, за последние годы изменились сами люди. Думается, что никакая очередная «коммунистическая перспектива» уже не заставит их работать на износ и быть при этом одинаково «счастливо бедными». Нет силы, способной отнять у народа то, что он обрел за пять лет перестройки: достоинство и сознание собственной значимости, веру в способность изменять страну.

Разрыв с «Демплатформой» на XXVIII съезде КПСС – это не победа партии, как кажется иным, а глубокая драма: КПСС потеряла одну из реальных возможностей возродиться в глазах народа. Подавление движений за национальную независимость – не достижение перестройки, а ее позор, как и нежелание некоторых республик предоставить равные гражданские права людям всех национальностей.

Речь не о том, дружить дальше коммунистам и демократам или «ругаться». Вопрос надо бы ставить в иной плоскости: как нам всем выжить? Как объединить усилия, чтобы спасти страну, вывести ее из тупика на только еще зарождающемся понимании того, что пора предпочесть «идеологической борьбе» тропу согласия.

ПРЕЗИДЕНТУ СССР М. ГОРБАЧЕВУ ПРЕЗИДЕНТУ США ДЖ. БУШУ*

После каждой встречи руководителей двух великих держав мир должен становиться все более справедливым. Своей доли справедливости ждут население Нагорного Карабаха, весь армянский народ.

Логика действий населения Нагорного Карабаха ясна и проста: это приверженность парадигмам осуществляемых в СССР демократических преобразований, поиску решений национальных проблем в рамках общепринятых правовых норм – под девизом доминирования общечеловеческих ценностей.

Нет необходимости перегружать ваше внимание деталями, поскольку Карабахская проблема в последнее время не раз обсуждалась в Верховном Совете СССР и в Конгрессе США. В настоящее время в процессе трагического развития событий вновь ущемляются национальные и человеческие права армян Карабаха. Здесь в условиях чрезвычайного положения многие мирные жители стали жертвами террора, учиненного азербайджанскими и фактически подчиненными им военными властями. В условиях морального и физического давления, противоправной ликвидации демократических институтов власти, экономической и информационной блокады, демографической агрессии армянская автономная область вопреки указаниям Верховного Совета СССР азербайджанизируется. Насилие со стороны военных властей Карабаха не могло не привести к инцидентам с армянскими формированиями самообороны, стихийно созданными в ответ на безнаказанно осуществленные в Сумгаите, Гандзаке (Кировабад), Баку армянские погромы, агрессию против Республики Армения, разрушение государственной границы СССР и массовое вооружение азербайджанских бандформирований. Все это не может не наложить отпечаток на обстановку в Армении. Пролитая в Ереване 27 мая 1990 года в атмосфере обострения напряженности кровь 23 местных жителей и одного военнослужащего, наряду с осуждением насилия, возбуждает

* Аутентичный перевод армянского текста, опубликованного в книге *Г. Котанджян.* Армянское "Землетрясение (конфликтологические эссе)" (на арм.). Е., 1992.

Послание во время визита Президента М. Горбачева в США по спутниковой связи передано из Ереванского офиса Либерально-демократической партии (Рамкавар–Азатакан) в Вашингтон при поддержке со стороны Главного редактора газеты "Азг" Акопа Аветикяна.

чувство горечи и протеста против попыток некоторых средств массовой информации приписать действиям армян террористические устремления.

Исходя из того, что проблема Нагорного Карабаха адекватна провозглашенной вами политике защиты демократических свобод и права наций на самоопределение, хотели бы выразить уверенность в том, что данная проблема будет рассматриваться вами в контексте прав человека.

Надеемся, что в значительной мере утвердившееся на планете благодаря вам – руководителям двух ведущих мировых держав – новое мышление, живительное применение которого мы ощутили в дни армянского землетрясения, даст благотворные плоды и в данном случае.

Участники заседания "Свободной кафедры" представителей официальных и неофициальных общественных, политических организаций, состоявшегося в Ереване 30 мая 1990 г.*

* Текст отредактирован при участии Павла Даллакяна, Сильвы Капутикян, Арама Саргсяна и Григора Гуюмджяна.

ПРОТИВОПРАВНОЕ ПРАВО*

События, разворачивающиеся в НКАО, дают основание утверждать, что со стороны азербайджанских властей форсированными темпами осуществляется ликвидация армянской национальной автономии в Нагорном Карабахе, возвращение его в положение угнетаемой колонии.

Под прикрытием чрезвычайного положения Республиканский оргкомитет Азербайджанской ССР по НКАО разрушает звенья конституционной (представительной власти, выборные органы политических и общественных организаций Нагорно-Карабахской автономной области. В условиях экономической транспортной и информационной блокады, вопреки запретительным предписаниям Верховного Совета СССР идет изменение демографической ситуации за счет заселения НКАО лицами азербайджанской национальности, сопровождающееся депортацией армянского населения из Карабаха.

О далеко идущих целях новой «демографической стратегии» азербайджанского правительства свидетельствуют попытки аннулирования итогов переписи населения НКАО, подтвердившей наличие 80-процентного армянского большинства. В обход конституционных норм Республиканский оргкомитет нарушает свободы экономических и культурных связей предприятий, учреждений и организаций НКАО, предусмотренные союзными законодательными актами о гражданских свободах и самоуправлении.

Ниже приводятся некоторые итоги изучения документов политической практики азербайджанской стороны, нацеленной на удушение прав и свобод хозяина своего национального очага – армянского населения НКАО.

Вопреки международно-правовым нормам, определяющим преимущественное право на самоопределение отделяющегося национального меньшинства, согласно изменениям, внесенным в Конституцию республики, территория Азербайджанской ССР неотчуждаема и не может быть изменена без ее согласия, выраженного всенародным голосованием (референдумом), проводимым по решению Верховного Совета Азербайджанской ССР среди всего населения республики.

К исключительному ведению ВС Азербайджанской ССР отнесено «установление и изменение границ и районного деления Нагорно-

* «Коммунист» (Ереван). 13 июля 1990 г.

Карабахской автономной области...», а также «образование автономных республик и автономных областей в составе Азербайджанской ССР и их упразднение...».

Такое реформирование конституционных норм в корне противоречит провозглашенной в СССР приверженности государственной национальной политики защите прав человека. Данные факты исходя из общепринятых демократических, гуманитарных ценностей не могут квалифицироваться иначе, как попытки узаконить под крышей перестройки колониальное право. Безусловно, политика ограничения прав человека в данном случае в связи с игнорированием права национального меньшинства на демократический выбор формы своего национально-государственного устройства должна стать предметом рассмотрения со стороны союзных и международных правозащитных институтов.

Верховный Совет Азербайджанской ССР представил в Верховный Совет СССР предложения по созданию комиссии ВС СССР для оценки «антиконституционной» деятельности народных депутатов СССР от НКАО и поставил вопрос об их ответственности по ст. 63 и 67 УК Азербайджанской ССР с целью блокирования представительства армянского населения НКАО в высших органах государственной власти страны.

В докладах первого секретаря ЦК КП Азербайджана А. Муталибова на пленуме ЦК КП Азербайджана от 31 марта 1990 года, а также на XXXII съезде КП республики провозглашен курс силового давления на существующую политическую систему Нагорно-Карабахской автономии, гражданские свободы армян.

В докладе А. Муталибова на съезде КП Азербайджана в ультимативной форме подчеркнуто: «По существу, коммунисты вправе сегодня предъявить счет политическому руководству страны за непростительные ошибки» в оценке и решении проблемы НКАО.

Анализ отчетного доклада, итоговое выступление секретаря ЦК КП Азербайджанской ССР по межнациональным вопросам на съездовской секции дает основание предупредить о готовящемся использовании азербайджанской стороной трибуны XXVIII съезда КПСС для обструкции гражданских свобод армянского населения в НКАО.

Власти Азербайджана добились отмены Советом Министров СССР своих прошлогодних постановлений об управлении экономикой автономной области в период деятельности Комитета особого управления, связанных с введением регионального хозрасчета.

Республиканским оргкомитетом ип НКАО под прикрытием чрезвычайного положения узурпирована партийно-государственная власть в НКАО.

В нарушение постановления Верховного Совета СССР от 28.11.89 года Республиканский оргкомитет незаконно приписал себе полномочия Совета народных депутатов автономной области и его исполнительного комитета, пытается осуществлять руководство партийной организацией области.

В так называемом «проекте» Положения о Республиканском оргкомитете, который формально не утвержден, но фактически действует в полную силу, указывается, что Республиканский оргкомитет создает и совместно с соответствующими республиканскими министерствами и ведомствами непосредственно руководит всеми органами управления Нагорно-Карабахской автономной областью.

«Положение» Республиканского оргкомитета содержит в себе противоправный сценарий эшелонированного разрушения партийно-государственных выборных органов НКАО на районном, городском, сельском, поселковом, первичном уровнях с их заменой неконституционными, недемократическими институтами: оргкомитетами и уполномоченными.

Так, согласно п. 9 «в случае приостановления деятельности или роспуска районных и городских комитетов Компартии Азербайджана, районных и городских Советов народных депутатов, их исполнительных комитетов создаются вместо них районные, городские оргкомитеты в составе 5—12 человек, которые являются единственными органами государственной власти и управления на территории района, города, обладают в полном объеме полномочиями районных и городских комитетов партии, районных и городских Советов народных депутатов, их исполнительных комитетов» и т. п.

О том, что Республиканский оргкомитет практически руководствуется «проектом» данного Положения, свидетельствуют предпринятые до съезда КП Азербайджана Республиканским оргкомитетом шаги по блокированию избрания делегатов на XXVIII съезд КПСС от парторганизаций НКАО, представляющих армянских коммунистов области. Об этом же свидетельствует недавнее приостановление деятельности Гадрутского райкома партии и райисполкома с применением партийных санкций по отношению к руководителям выборных партийных и советских органов и др.

Республиканский оргкомитет через свою пресс-службу контролирует «объективность и достоверность информации о событиях в НКАО и

деятельности оргкомитета, распространяемой центральными, республиканскими и местными органами печати, телевидением и радио». Становится достоянием широкой общественности деятельность этой своеобразной информационной спецслужбы в роли цензора и организатора искаженного толкования событий в НКАО союзными средствами массовой пропаганды.

Заслуживает внимания интенсивное развертывание программных внешнеполитических акций сотрудничества официального Азербайджана с соседними странами, а также «народной дипломатии», среди них:

– Договор о намерениях сотрудничества между Турцией и Азербайджаном, заключенный в декабре – январе 1989 – 90 гг.

– Создание турецко-советского делового совета (ТСДС) и подтверждение необходимости создания совета делового экономического сотрудничества Азербайджана и Турции на переговорах между председателем Совмина Азербайджана и делегацией ТСДС.

– Развертывание торгово-экономического сотрудничества (создание свободных экономических зон, системы мелких совместных предприятий по обработке местного сырья, подготовка специалистов в научно-учебных центрах Турции и развитых капиталистических стран и др.).

– Открытие торгово-промышленной выставки Турции в Баку в преддверии празднования «возрождения национальной государственности» с участием посла Турции в СССР Вурала.

– Открытие 27-го мая в Турции «Всемирного конгресса турков-азери Араза» с научно практической проработкой места и роли «азербайджанских турок» в «турецком мире».

– Налаживание регулярного сотрудничества между духовными деятелями Ирана, Турции, других мусульманских стран (обмен делегациями священнослужителей и богословов, организации хаджа и др.).

Можно было бы позавидовать столь успешному торгово-экономическому, культурному и политическому сотрудничеству Азербайджана с сопредельными странами. Но при этом свежи еще в памяти сводки о неприменении пограничниками Закона о Государственной границе СССР на азербайджано-иранском участке. Мы помним, как председатель Совета Национальностей Верховного Совета СССР объяснял данное многотерпенье пониманием перестроечных устремлений насе-

ления Нахичеванской автономии к демократически свободным контактам с зарубежными соотечественниками.

Именно на данном фоне следует оценить запрещение контактов между гражданами одной страны–армянами Карабахской автономии и Армении с помощью заключения НКАО в опутанные колючей проволокой пограничные сооружения. Это свидетельствует о новом этапе регулирования межнациональных конфликтов: превращении НКАО в союзный полигон теперь уже полицейских экзекуций, лабораторию антиконституционных экспериментов над правами человека.

В условиях разнопланового дезинформирования союзной и мировой общественности о существе репрессий в НКАО в межнациональных отношениях накапливается взрывоопасный деструктивный заряд. Данный очаг военно-государственного наступления правых сил на демократические чаяния самоопределяющегося народа опасен своей воспроизводимостью на любой части территории страны, против самых различных движений за гражданские права и свободы.

Наш народ с возмущением узнал, что в День памяти жертв геноцида армян 1915 года, осуществленного османской Турцией на территории Западной Армении, бывшим военным комендантом района чрезвычайного положения в НКАО по отношению к участникам траурной церемонии были применены репрессии. С негодованием армянское население встретило весть о последовавшем за этим избрании указанного коменданта в состав ЦК Компартии Азербайджана. В то время, как в обстановке морального и физического угнетения, противоправной ликвидации демократических институтов власти жертвой террора фактически подчиненных республике военных властей стали многие мирные жители Нагорного Карабаха.

С тем, чтобы демократическая общественность представила разгул дискриминационных, карательных акций против общепризнанных гражданских свобод, привожу полный текст приказа коменданта от 28 мая с. г. «Об особых правилах пользования связью»:

«В соответствии с Указом Президиума Верховного Совета СССР от 15 января 1990 года «Об объявлении чрезвычайного положения в НКАО и некоторых других районах Азербайджанской ССР» и Законом СССР от 3 апреля 1990 года «О правовом режиме чрезвычайного положения»– *приказываю:*

В связи с непрекращающимися действиями отдельных лиц, разжигающих сепаратизм, национальную рознь и провоцирующих нарушения

общественного порядка, ввести в г. Степанакерте особые правила пользования связью:

– с 28 мая 1990 г. выключать на установленный срок домашние и служебные телефоны отдельных лиц, проживающих на территории района чрезвычайного положения;

– освобождаемые в этих случаях телефонные емкости использовать для обеспечения связью подразделений МВД СССР и других государственных органов власти и управления, обеспечивающих режим чрезвычайного положения;

– всем руководителям и должностным лицам предприятий связи принять меры к неукоснительному исполнению настоящего приказа, который вступает в силу со дня его опубликования.

Комендант района чрезвычайного положения в НКАО и прилегающих районах Азербайджанской ССР генерал-майор В. Н. Сафонов.

Начальник штаба комендатуры района полковник В. В. Овчинников».

Упреждая возможные упреки в драматизации оценок, ограничимся указанием на то, что в этом году 28 мая в Азербайджанской ССР и Армянской ССР отмечалось как День возрождения национальной государственности. К тому же в этот день в Армении был объявлен траур.

Трудно парировать обвинения многих людей в провокационной приуроченности данной акции комендатуры НКАО против свободы слова и коммуникаций.

Режим фактического апартеида в НКАО, азербайджанизация армянской области вопреки постановлению Верховного Совета СССР от 28.11.89 г. не может не вызывать инцидентов с армянскими формированиями самообороны, стихийно возникшими в ответ на оставшиеся безнаказанными погромы армян в Сумгаите, Гяндже (Кировабаде). Баку, разрушение в непосредственной близости от территории Армянской ССР Государственной границы СССР с последовавшей бесконтрольной доставкой оружия на территорию Азербайджана. Все это не может не отзываться эхом на обстановке в Армении, затрудняет контроль за действиями разнородных вооруженных группировок.

Бессмысленно пролитая кровь 27 мая 1990 года в Ереване в обстановке нагнетания напряженности как в НКАО, так и в Армянской ССР, кровь 23 местных жителей и одного военнослужащего вызвала у

населения вместе с осуждением насилия чувство горечи и массовый протест против попыток средств массовой информации приписать действиям армян террористические мотивы.

Кстати, в связи с тревожным интересом всех людей доброй воли к трагической «арифметике» потерь в нашем регионе важно расшифровать приведенную в «Красной звезде» от 20 июня с. г. цифру – с 19 января 1990 г. в Закавказье зарегистрировано 37 погибших военнослужащих. Из них за указанное прессой время лишь 2 военнослужащих погибли на территории Армянской ССР, на территории Грузинской ССР погибших воинов нет.

Осознавая ответственность перед своим народом, перед всеми советскими людьми, считаю долгом обратить внимание демократической, в том числе армянской и азербайджанской общественности на непреложные уроки истории нашего края, свидетельствующие, что в подобных «войнах за мир», против свобод и прав человека, действительно, победителей не бывает.

С целью предотвращения эскалации масштабов кровопролития, диктата насилия над демократическими свободами считаю своим гражданским и политическим долгом рекомендовать властям, принявшим указанные чрезвычайные решения:

– незамедлительно восстановить конституционную полноту представительных демократических институтов НКАО;

– прекратить деятельность Республиканского оргкомитета по НКАО как колонизаторского орудия насилия над правами и свободами населения области, провоцирующего опасную дестабилизацию общественных процессов в регионе;

– отменить чрезвычайное, а по существу военное положение в НКАО, нацеленное на уничтожение армянской автономии в Нагорном Карабахе, передислоцировав войсковые контингенты на договорные демаркационные линии между конфликтующими сторонами;

– снять экономическую, транспортную, информационную, военную блокады НКАО и Армянской ССР, мешающие восстановлению зоны землетрясения, взаимопониманию между соседними народами;

– начать процесс прямых и опосредованных переговоров между политическим руководством двух соседних республик, демократическими

силами обоих народов для реалистического осмысления интересов сторон, выработки шагов по политическому урегулированию конфликта;

– в качестве одного из важных вопросов переговоров можно было бы рассмотреть условия двустороннего временного моратория на те законодательные акты, чье приостановление вернуло бы НКАО и обе республики в русло демократизации взаимоотношений между субъектами союзной федерации;

– арбитральной стороной на переговорах наряду с союзными официальными инстанциями могли бы выступать такие организации, как «Московская трибуна», «Демократическая платформа в КПСС», структуры «Демократической России».

Очаги чрезвычайного положения, подобные НКАО, генерируют поражение демократических сил не только соседних конфликтующих народов, но и всего демократического движения в стране.

Следует всем нам, гражданам страны, проникнуться тревогой в связи с опасностью окончательной потери доверия народа как к войскам опаздывающим к прекращению погромов и ликвидирующим Советскую власть, так и к перестройке, сопровождающейся сменой национальной автономии режимом апартеида.

Гайк КОТАНДЖЯН
член ЦК КП Армении,
кандидат философских наук.
3.07.90 г.

ВЫХОД ИЗ ТУПИКА*

РАЗМЫШЛЕНИЯ ПОСЛЕ СЪЕЗДА

Одним из лейтмотивов доклада и прений на Съезде народных депутатов стала тревога за судьбы содружества наций и народностей СССР. Особый интерес вызвали многочисленные выступления депутатов, нацеливающие вновь избранный советский парламент на острую необходимость полноценного отражения в Конституции и законодательстве страны ленинских принципов самоопределения наций. В связи с этим актуально прозвучали предложения депутатов Виктора Амбарцумяна, Сурена Арутюняна и Бориса Дадамяна об использовании референдума в качестве конституционной нормы и законодательного механизма демократического самоопределения населения Нагорного Карабаха.

Несколько слов о применении в разрядке межнационального конфликта потенциала прямой демократии в Конституции СССР, в значительной мере отражающей время зрелого застоя.

Советы народных депутатов согласно второй статье Конституции СССР – это единственные органы нашего государства, через которые народ осуществляет свою власть, именно поэтому на подвластной территории им и принадлежит верховенство над всеми государственными и другими органами. Статьи пятая, сто восьмая и сто пятнадцатая предусматривают постановку наиболее важных вопросов государственной жизни на всенародное обсуждение и голосование (референдум). В обоих случаях конституционно закреплены основные пути выражения суверенной воли народа, способы осуществления им своей государственной власти. В первом случае речь идет о постоянно действующем механизме представительной власти, то есть об осуществлении народом власти через Советы народных депутатов. Во втором – о прямой, непосредственной демократии – выявлении или прямом выражении воли народа по отдельным наиболее важным вопросам государственной жизни путем голосования (референдума).

В вошедшей в историю под названием «сталинской» Конституции СССР 1936 года всенародное обсуждение наиболее важных вопросов

---

* «Коммунист» (Ереван). 14 июня 1989 г.

В лежащей в основе данной статьи записке члена ЦК КПА были разработаны политико-правовые предложения по внесению перестроечных изменений в законодательство СССР, определяющих нормы проведения референдумов с целью реализации права народов СССР на свободное самоопределение.

государственной жизни вообще не было зафиксировано, а референдум абстрактно определялся как всенародный опрос. Действующая Конституция СССР 1977 года предусматривает референдум по вопросам союзной компетенции. Решение вопроса о проведении референдумов среди населения отдельных национальных автономий Конституциями СССР и союзных республик до последнего времени не предусматривалось.

Расширение практики всенародных обсуждений вопросов государственной жизни непосредственно обусловлено логикой перестройки советской правополитической системы. Референдумы отражают и регулируют процесс развития прямой демократии социализма, углубления социалистического самоуправления советского народа.

Как отмечалось еще на седьмой сессии Верховного Совета СССР одиннадцатого созыва в 1987 году, всенародные обсуждения законопроектов проводились крайне редко, зачастую носили заорганизованный, формальный характер, без должного анализа и учета мнения, предложений граждан. В качестве примера справедливо говорилось о формальном учете предложений и замечаний, выдвинутых «снизу» при обсуждении проекта Закона о трудовых коллективах и т. п.

Специалисты отмечают, что после обсуждений проектов республиканских Конституций в 1978 году народных обсуждений вопросов в пределах национальных автономий не проводилось.

Хотя Конституция СССР, Конституции союзных и автономных республик и содержали прямые указания об обсуждении в масштабе СССР, союзных и автономных республик вопросов государственной важности, однако до недавнего времени эта конституционная норма не имела необходимой законодательной конкретизации. Практически из сферы применения этой нормы выпадали национально-государственные образования и другие административно-территориальные единицы.

Принятый в июне 1987 года Верховным Советом СССР в соответствии с решениями XXVII съезда КПСС первый в истории нашего государства Закон о всенародном обсуждении вопросов государственной важности создал необходимые предпосылки для непосредственного привлечения населения к решению государственных дел также в пределах национальных автономий и отдельных административно-территориальных единиц.

Обсуждению населением важных вопросов местного значения в Законе отводится особое место, однако здесь установлены лишь общие

положения. В нем говорится, что вынесение на обсуждение населения проектов решений местных Советов производится по инициативе их органов, а также депутатских групп, органов общественных организаций, трудовых коллективов и др.

Конституция СССР наряду с всенародным обсуждением предусматривает такой институт прямого демократического властвования, как референдум. Референдум, в частности, предполагает непосредственное волеизъявление граждан путем голосования за или против решения конкретных наиболее значительных вопросов. Введение Конституцией СССР данного института в правополитическую практику отражает также общеизвестную норму международного права. Референдум-плебисцит в мировом сообществе является одним из испытанных способов цивилизованного разрешения межнациональных споров о государственной принадлежности определенной территории.

Современное международное право рассматривает референдум-плебисцит как основание для территориальных изменений в случае, если он проводится с соблюдением условий, гарантирующих полную свободу волеизъявления населения спорной территории. Реализация данной конституционной нормы среди населения НКАО открыла бы новую страницу в разрешении межнациональных кризисов. Таким образом, речь идет о наиболее полном использовании демократических возможностей Конституции СССР в области самоопределения наций. Наряду с выражением воли населения Нагорного Карабаха через свои полномочные органы представительной власти (в 1988 году сессии районных Советов и облсовета НКАО, как известно, приняли народовластные решения о самоопределении населения автономной области) предполагается также использование такого исчерпывающего механизма непосредственной демократии, как референдум в пользу самоопределения населения, проживающего на территории национальной автономии.

Среди главных условий безукоризненности проведения референдума международное право, демократические идеалы и принципы перестройки указывают на необходимость принятия Закона о референдуме; исключения какого-либо внешнего давления со стороны спорящих вокруг территорий сторон; использования для проведения референдума автономных полномочий местных органов власти населения спорной территории; обеспечения всеобщего, равного и тайного голосования вне зависимости от национальной, религиозной, социальной принадлежности голосующих. Международное право, нормы и практика цивилизованного разрешения территориальных межгосударственных

споров не исключают проведение референдумов под наблюдением какого-либо арбитрального, в том числе и международного органа.

В применении к демократическому самоопределению населения НКАО эти нормы можно было бы конкретизировать следующим образом. Необходимое восстановление областного Совета народных депутатов как высшего органа представительного волеизъявления населения национально-государственного образования с возложением на него организации конституционного референдума. С целью исключения какого-либо давления со стороны Азербайджанской ССР и Армянской ССР на население НКАО – возложение контрольно-арбитральных функций в процессе проведения референдума на Комитет особого управления НКАО, или на соответствующие рабочие органы Совета Национальностей Верховного Совета СССР.

Можно было бы на примере НКАО законодательно конкретизировать и реализовать конституционную норму о референдуме. Выбор этого подхода продемонстрировал бы принципиальное предпочтение вновь избранным Верховным Советом СССР демократического пути разрешения межнациональных кризисов.

На горьком «опыте» сумгаитского разгула религиозно-националистического фанатизма и массового избиения лиц армянской национальности в феврале прошлого года, последовавших через 9 месяцев кровавых межэтнических столкновений, многотысячных волн спасающихся от погромов беженцев мы осознали трагическую возможность симптомов геноцида также в советской действительности. Решение в пользу референдума поможет продвижению в правополитической практике регулирования межнациональных отношений приоритета демократической законности над сталинским своеволием, подлинного интернационализма и гуманизма над диктатом силы и конъюнктурного фразерства.

Затягивание политического разрешения проблемы самоопределения НКАО свидетельствует о том, что расчет на разрядку кризиса путем ее растягивания во времени, преимущественно социально-экономической переориентации его регулирования малорезультативен. Данный подход, блокирующий свободное самоопределение населения Нагорного Карабаха в тупике 70-й и 78-й статей «брежневской» Конституции, как показала жизнь, чреват рецидивами «сумгаитского» синдрома, дальнейшей эскалацией, межнационального противостояния.

Законодательное решение о референдуме в Нагорном Карабахе, полагаю, создаст первый в процессе перестройки прецедент цивилизованного демократического преодоления опасно затянувшегося межнационального спора. Гарантией этому может стать уже рабочая редакция резолюции Съезда народных депутатов, содержащая наряду с другими проблемами межнациональных отношений задачу стабилизации обстановки в НКАО. Реализация данных гарантий, несомненно, потребует от депутатов интенсивной подготовительной работы, мудрого и компетентного парламентского диалога со своими коллегами.

Речь идет о создании в преддверии новой Конституции столь нужного для обновления социализма прецедента реабилитации наций и народностей, загнанных в свое время антидемократическими фарсами «отца народов» во взрывоопасные тупики их «табели о рангах».

Референдум среди населения национальной автономии, заявившего о своем самоопределении,– путь цивилизованного, социалистического, демократического раскрепощения взаимоотношений между народами СССР.

Гайк КОТАНДЖЯН,
депутат Верховного Совета Армянской ССР,
кандидат философских наук

БЛОКАДА...–ВРЕМЯ ИГР?*

Недавно в Цахкадзоре была проведена организационно-деятельностная игра (ОДИ) по теме «Зона свободного предпринимательства». Редакция попросила рассказать об игре инициаторов ее проведения – членов бюро Армянского отделения Советской социологической ассоциации.

Казалось, даже в кошмарном сне не мог бы нам присниться тот зловещий «букет» проблем, который явью вздыбился сегодня на нашей растерзанной землетрясением и политиканством каменистой почве. От своевременного и хотя бы удовлетворительного решения этих проблем зависит, без преувеличения, выживание нации. От эффективного их решения – ее обновление и процветание. А между тем проблемы множатся, нагромождаются друг на друга, сплетаются в клубок. И, что всего больнее, в определенной мере и по нашей вине.

Сущность и явление. Насколько сложнее «испытывать» данные категории не в книжных толкованиях, а в жизни, будучи участником формирования конкретных событий и процессов. Даже достаточно глубоко постигнув сущность – заставить себя вернуться в мир драматических, катастрофических явлений и строить здесь свое поведение сообразно понятой сущности, стремясь не поступиться главными целями.

Чем же отличается организационно-деятельностная игра от игры в обыденном понимании? Как можно хотя бы в общих чертах охарактеризовать «игру» в рамках науки, скажем, социологии нововведений?

Играть – значит ставить научно и социально «проработанные», значимые цели, одновременно – цели реализуемые. Играть – значит мыслить и действовать профессионально и, не столько торопливо, сколь своевременно и ответственно выполнять взятые на себя (или возложенные по договоренности) обязательства, в особенности – политикам и управленцам, в том числе – тем лицам, которые оказались вовлечены в круговорот событий и взяли на себя ответственные «роли». Играть – значит понять собственную «систему отсчета», свое место в ней и место контрпартнеров, понять «системы отсчета других», понять свои и «других» цели, средства и методы деятельности. Играть – значит уметь анализировать создавшуюся ситуацию, ее возможности и ограничения, основные конфликты и лежашие в их основании противоречия. При этом важно осмысление понятия «конфликт» (в отличие от обыденного и даже научно-традиционного понимания, где конфликт – однозначное зло, а стратегия реагирования одна – как его избежать) с позиций марксистской диалектики – в качестве не только разрушительного, но и конструктивного фактора в зависимости от целеполагания и эффективности управления его развитием.

При всей опасности иронического неприятия игры в серьезные дела такая вот «игра всерьез» проводилась в цахкадзорском Доме творчества писателей Армении с 15 по 24 сентября.

Движущей силой начала перестройки, ее живительным источником было стремление народа к самоочищению, если шире – к самореабилитации, – в противовес политической, экономической и моральной коррупции, распространявшейся «с самых верхов», да и поныне грозящей обществу разложением. Далее, дело дошло до открытого общественного противостояния двух идей, созревших в противоречивой атмосфере предшествующего периода: идеи морального очищения – и идеи экономического прогресса. Вступили в конфликт и основные подходы к реализации перестроечных устремлений: ценностный подход, оперирующий понятиями добра и зла, справедливости и несправедливости, являющийся нормативным по своему характеру и требующий безусловного осуществления, – и утилитарный подход, основной принцип которого – обеспечение наибольшей пользы для наибольшего количества людей путем удовлетворения их частных интересов, т. е. рассматривающий нравственность той или иной деятельности с позиций баланса удовольствий и страданий, полученных в ее результате.

По инициативе новых политических лидеров нашей страны развернулась критика застоя в нашем обществе, здравомыслящие силы КПСС призвали интеллектуальный потенциал страны к переосмыслению, обновлению идеалов, жизненных ценностей, политико-правовой и экономической практики социализма. Обновление экономической, социальной и духовной жизни, строительство нового механизма управления ею стало отставать от демонтажа застойных форм жизнеобеспечения. Таким образом временами определенные сферы общественных отношений оказываются вне эффективного экономического, социального, политического управления и социалистического саморегулирования. Вышли из состояния апатии и вовлекаются в самодвижение массы людей, апробирующих возможность осуществлять свой выбор: или в пользу официально провозглашенного пути революционных изменений, чреватого, однако, конфронтацией общественных сил, или предпочтение не менее официальных призывов к консолидации сторонни-

* «Коммунист» (Ереван), 21 ноября 1989 г.

ков перестройки в процессе преимущественно дозированных преобразований, то есть на пути реформизма. Приглашение к гражданским свободам на практике стало приспосабливаться к реальным, неравномерно выраженным в этно-территориальной, социальной структуре политическим традициям, продвигая не только прогресс, демократию и гуманизм, но и протекционизм и взяточничество, организованную преступность, экстремизм, и даже варварское воспроизводство практически безнаказанных сумгаитов.

Применительно к драматическим событиям, происходящим в регионе, оказалось, что одна логика диктовала: «Воссоединяйте Нагорный Карабах с Арменией – это будет справедливо!». Другая вопрошала: «А будет ли от такого решения больше пользы или больше страдания?». Армяне Карабаха, нацелившись на перестроечное возвращение национальной политики КПСС в лоно ленинских основоположений и международно-правовых норм, сделали свой демократический выбор самоопределения–и в относительно короткий срок маленькая Армения стала эпицентром столкновения громадных тектонических плит–не только в геологическом, но и в социальном, духовном, политическом смысле.

Драматизм нравственно-политической обстановки в регионе сегодня в значительной мере определяется тем, что общенациональное осознание собственной правоты у армянской и азербайджанской сторон базируется на малопересекающихся основаниях.

В Армении и Армянской диаспоре понимание безоговорочного соответствия требований населения НКАО ленинским принципам самоопределения, императивам международного права перестало быть уделом отдельных специалистов, стало атрибутом массового сознания, и следовательно – фактором политическим.

Общественное сознание наших соседей, насколько можно судить по выступлениям и публикациям, в значительной мере формируется под влиянием пропаганды идей о неделимости Азербайджана и противоправности требований армян Нагорного Карабаха.

Особого внимания заслуживают недавнее форсирование политического диалога и сотрудничества между официальным руководством Азербайджанской ССР и лидерами Народного фронта Азербайджана, а также его первые результаты. Можно ли изучать данный факт эшелонированного развертывания структуры, интенсивного наделения Народного фронта Азербайджана властными прерогативами, рассматривая реальный процесс как своеобразную игру «в строительство не только снизу, но и сверху неправительственной массовой организации» со встречно договоренным целеполаганием, взаимным делегированием политических полномочий, функций, сфер влияния и ролей? Политические реалии блокадного времени позволяют отвечать на этот вопрос утвердительно.

По оценкам специалистов, Армянская ССР после землетрясения потеряла треть своего национального богатства. Десятки тысяч погибших будут оплакиваться и нашими внуками, тысячи калек, одиноких стариков, сирот нуждаются в нашем постоянном внимании и повседневном милосердии. Сотни тысяч наших сограждан из зоны бедствия и беженцев не имеют крова над головой; в этих условиях – подмена антигуманной сущности предзимней блокады фальсификациями, замалчиванием или благозвучной фразой о псевдонародной игре в «эмбарго»...

За два последних года мы глубже познали себя. Мы на собственном жизненном опыте убедились в той непреложной истине, что перед лицом катастрофических испытаний и бесчинствующих толп, как это зарегистрировано в манускриптных хрониках, можем быть ответственны, сплочены и непоколебимы. Временами же, к сожалению, доверчивы, импульсивны и жестоки.

Мы испытываем также и удовлетворение, и облегчение – мы стали крепче духом, верой, когда почувствовали глубокое сострадание, ощутили мощь всепланетарной поддержки, значительной помощи от миллионов людей доброй воли.

И главное, мы учимся глубже осмысливать добро и зло, их носителей в повседневности и перед Историей, во всяком случае, многие из нас. Мы обязаны, опираясь на мудрость, цивилизованность и благородство народа, вооружаться заботой о будущем...

Пути и средства выхода из кризисной ситуации должны соответствовать как грандиозным масштабам потерь, так и нашим новым возможностям, в том числе и новоприобретенному мышлению. Необходимо при первостепенности опоры на собственные силы более умелое использование актуальной и потенциальной поддержки всех прогрессивных сил нашей страны, всего мирового сообщества. Требуется разработать Комплексную программу развития Армении (включающую подпрограмму реабилитации пострадавших от землетрясения регионов) и реализовать ее как целенаправленное изменение сложившейся ситуации, в соответствии с позитивными общесоюзными и мировыми стандартами, доминирующими демократическими ценностными ориентациями, национальными социокультурными традициями. Эта архи-

сложная задача – прежде всего политическая и управленческая–требует нового мышления, новых форм и методов управления. Ну, а пока нет требуемой программы, а ее разработка замыкается в монодисциплинарных границах и ведомственных цехах, пока системе управления присущи лишь усеченные ее функции–распорядительство и контроль – целесообразно поддерживать естественные процессы общественной самоорганизации, самодвижения, саморазвития.

Именно из этих соображений исходили отдельные ученые и практики, руководители нашей республики, когда в конце прошлого года их мнения сошлись на предпочтительности стратегии развертывания свободной экономической зоны на всей территории Армении, при условии достижения экономического суверенитета и соответствующих политико-правовых гарантий. По мнению специалистов и широкой общественности, политика свободного предпринимательства в Армении может стать стратегией систематизации всемирного порыва гуманизма, направления его в долговременное созидательное русло; такая стратегия содержит в себе сильный всенациональный интегративный заряд, созвучна национальной психологии предприимчивости.

Материалы о специфике тех или иных моделей свободных экономических зон, об их целях и задачах, механизмах деятельности, организации систем управления и т. д. – уже публиковались в печати и нет надобности в короткой статье, повторять их. Скажем лишь, что путь от идеи зоны до ее развертывания обычно весьма непрост, тем более в условиях сотрудничества с консервативным аппаратом. В нашей республике почти уже год работают над концепцией экономического суверенитета три альтернативные группы ученых-экономистов. Сейчас на их основе создается единая рабочая группа – для анализа вариантов и выработки единой концепции.

Но при всей полезности предпринятого задача создания зоны – не только экономическая...

В начале 70-х годов в научных источниках США и Европы появились сообщения о так называемых «активных» методах исследования социально-экономических систем, методах, позволяющих одновременно решать задачи описания, объяснения, изменения последних. К ним мы относим и игротехническое движение, начало которому было положено деятельностью Московского методологического кружка. В Армению для проведения организационно-деятельностной игры на тему «Проблемы организации свободной экономической зоны на территории Армянской ССР» был приглашен коллектив экспертов, методистов и игротехников

под руководством Г. П. Щедровицкого. Игра была проведена в сложнейших условиях блокады Армении и Нагорного Карабаха и состоялась благодаря поддержке правительства республики, руководителей НПО «Севан» и НПО «Позистор».

Для школы Г. П. Щедровицкого цахкадзорская игра была 72-й по счету, но тема свободной экономической зоны разрабатывалась методом ОДИ впервые в стране. В отличие от деловых игр, «мозгового штурма» и других подобных методов, ориентированных на решение конкретных предметных задач, ОДИ являются методом интенсивной мыследеятельной работы со слабоструктурированными проблемами.

Для участия в игре создается комплексный коллектив, в который обычно включаются представители всех основных социальных институтов, задействованных в проблемной ситуации. Участники должны сами получить ответы на поставленные перед ними вопросы. Приглашенная «команда» при этом умело дирижирует процессом коллективной мыследеятельности, в ходе которой в поле зрения держатся одновременно различные аспекты проблем, разные этапы развития ситуации – от генерации идей до их внедрения и использования на практике, выявляются и уточняются разнообразные интересы, позиции, точки зрения.

Каждое поколение, по мнению методологов ОДИ, в конкретных исторических условиях и перед лицом собственных исторических задач должно заново осваивать и разрабатывать понятийный аппарат диалектического метода. Только путем работы с понятийным аппаратом возможен переход от первой ко второй фазе игры: от предметно-профессионального подхода к распредмеченному и рефлексивному анализу самих этих подходов, средств мышления и понимания. Научное знание, будучи ориентировано на объекты нашей деятельности, «работает», когда мы имеем дело со сложившейся областью научной и практической деятельности, но если область является становящейся, цели являются целями развития, то необходимо неопосредованное знание о нашей деятельности, нашем мышлении – рефлексивное знание.

ОДИ позволяет объединить в единой технологии исследование сложных нестандартных проблем, определение консолидирующих целей, приобретение участниками новых знаний и навыков коллективной работы, формирование «команды» руководителей и специалистов, способной решать задачи стратегического характера.

Одним из результатов прошедшей игры стало создание Армянского республиканского комитета ОДИ и общей методологии.

О конкретных результатах игры: «Материалистическое учение о том, что люди суть продукты обстоятельств и воспитания, что, следовательно, изменившиеся люди суть продукты обстоятельств и измененного воспитания,– это учение забывает, что обстоятельства меняются именно людьми, и что воспитатель сам должен быть воспитан» (К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 3, с. 2).

Сама игра протекала как искусственно-естественный процесс, складываясь из поступков и взаимодействий участников, – и в этом качестве являлась интересным полем исследования. Коллектив, собравшийся на ОДИ, представлял собой достаточно представительную модель нашего общества. Содержание игры отразило в себе также критическую сложность обстановки в регионе: в республике набирает силу социальный и политический отклик на национально-освободительное движение в Нагорном Карабахе с требованием демократизации партийно-государственной и общественной жизни, полноценного суверенитета в контексте обновления Союзного Договора. Участников не сковывало то обстоятельство, что представители различных общественных групп понимали «национальный суверенитет» по-своему: плюрализм мнений здесь не был формой. Доминирующий перестроечный, конструктивный мотив пронизывал все разнообразие соображений.

Идеологическое и политическое значение игры, по нашему мнению, состоит в том, что она явилась сильным стимулом формирования нового, марксистского в своей теоретико-методологической сущности мышления, методом практического освоения демократических принципов.

Социальная структура (статусы, должности, звания и т. п.) являются своеобразной защитой человека. На игре эта защита не срабатывала – ценились, в первую очередь, не регалии, а интересные идеи, ценные мысли.

По итогам ОДИ, зона в контексте провозглашенной КПСС деидеологизации межгосударственных отношений рассматривалась как полисистема, базирующаяся на высших союзных политико-правовых гарантиях. А в одном из вариантов – как системно организованная граница между несколькими большими системами (на игре разговор шел на высоком уровне обобщения). Выполняя функцию сохранения, зона могла бы при необходимости «закрываться» от любой из вовлеченных в сотрудничество больших систем процессами и закономерностями

других больших систем. Для выполнения функции развития зона должна быть способна адекватно «открываться» в любую из больших систем. В развитом виде границы зоны представляют собой как бы систему многофункциональных фильтров, осуществляющих «принцип шлюзирования»: исходя из интересов самой зоны принимается решение о том, какие элементы и процессы следует «впускать», какие – «выпускать», и какие – «пропускать транзитом» из одной большой системы в другую.

Из других результатов цаххадзорской ОДИ выделим заключение о необходимости накопления и последующего использования инновационного потенциала в республике (интеллектуального, информационного, финансового, материально-технического и т. д.) для обеспечения качественной подготовки, экспертизы и реализации важнейших государственных, политических и управленческих решений общенационального масштаба. Рекомендовано ускорить завершение подготовительных работ по созданию Республиканского инновационного центра и инновационного фонда.

Безусловно, интеллектуальный потенциал необходимо не только мобилизовать и использовать, но и целенаправленно формировать, причем основа должна закладываться уже сейчас. Согласно рекомендациям ОДИ для развертывания политики свободного предпринимательства заслуживает пристального внимания идея создания Всеармянского университета нового типа с ориентацией на разработку и реализацию программ интенсивного развития национальной культуры, включая духовное, педагогическое, экологическое, политико-юридическое, менеджерское, экономическое и ряд других направлений.

В связи с этим ждет поддержки меморандум о создании подобного научно-учебного центра в Ленинакане, подписанный с советской стороны руководством Ереванского политехнического института и Министерства народного образования республики в США.

Итак, – предпочтительность совместного предпринимательства в Армянской ССР при активном участии армянской диаспоры, ориентации этой политики на свободную личность человека как на главный фактор и цель обновления социализма. И опять же – при дальнозорком понимании того, что столь актуальные зарубежные экономические, финансовые, технологические инновации при определенных условиях наряду с огромным созидательным потенциалом могут таить в себе также современные средства обезличивания и даже самоколонизации.

Первые итоги ОДИ подсказывают, что системной социально-экономической и психологической реабилитации Армении, переживающей усугубленные блокадой последствия катастрофы, может существенно помочь приобретение республикой в преддверии новой пятилетки полномочий и гарантий, необходимых и достаточных для осуществления перестроечной политики совместного предпринимательства.

Г. КОТАНДЖЯН,
член комиссии Верховного Совета Армянской ССР
по контролю за восстановительными работами
в зоне землетрясения, кандидат философских наук

Г. КАЗАРЯН,
зам. председателя Армянского республиканского комитета ОДИ,
кандидат философских наук

Гонорар за статью по просьбе авторов перечисляется в фонд помощи семьям членов экипажа и строителей из Ульяновска, погибших во время блокады зоны землетрясения в авиакатастрофе у Ленинакана.

Հեղինակը՝ որպես ՀՀ Պաշտպանության նախարարի խորհրդական, մասնակցում է ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի ԱՄՆ-ի նորանշանակ համանախագահ Ռոբերտ Բրադկեի և ՀՀ Պաշտպանության նախարար Սեյրան Օհանյանի՝ Ղարաբաղյան հակամարտությանն առնչվող հարցերի քննարկմանը: Երևան, 2009 թ. սեպտեմբեր

Автор в качестве Советника Министра Обороны РА участвует в обсуждении новоназначенным Сопредседателем Минской группы ОБСЕ от США Робертом Брадке и Министром Обороны РА Сейраном Оганяном вопросов, касающихся Карабахского конфликта. Ереван, сентябрь 2009 г.

The author as the Advisor to the RA Defense Minister participates in the discussion of the issues concerning the Karabakh settlement, held by the newly appointed US Co-Chair of the OSCE Minsk Group Robert Bradtke and the RA Defense Minister Seyran Ohanyan. Yerevan, September 2009

Հեղինակը զեկուցումով հանդես է գալիս Լիոնի «Ժան Մուլին» համալսարանի (Ֆրանսիա) միջազգային անվտանգային և պաշտպանական հետազոտությունների կենտրոնի և ՀՀ ՊՆ ԱՈՀԻ-ի համատեղ կազմակերպած «Հարավային Կովկասում անվտանգային միջավայրի վերագնահատում. տարածաշրջանային հակամարտություններ, կայունություն և կերպափոխում» միջազգային խորհրդաժողովում (նախագահությունում՝ Հայաստանի Հանրապետության Պաշտպանության նախարար Սեյրան Օհանյան, Հայաստանի Հանրապետությունում Ֆրանսիայի Հանրապետության արտակարգ և լիազոր դեսպան Սերժ Սմեսով)։ Երևան, 2009 թ. մայիս

Автор выступает с докладом на международной конференции «Переоценка безопасности на Южном Кавказе: региональные конфликты, стабильность и трансформация», организованной совместно Центром международных безопасностных и оборонных исследований Лионского Университета «Жан Мулин» (Франция) и ИНСИ МО РА (в президиуме: Министр Обороны Республики Армения Сейран Оганян, Чрезвычайный и Полномочный Посол Французской Республики в Республике Армения Серж Смессов). Ереван, май 2009 г.

The author makes a presentation at the International Conference "Reassessing Security in the South Caucasus: Regional Conflicts, Stability and Transformation" organized by the Center for International Security and Defense Studies of Jean Moulin University Lyon 3 (France) and the INSS, MOD, RA (on the panel: the Defense Minister of the Republic of Armenia Seyran Ohanyan, the Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the French Republic to the Republic of Armenia Serge Smessow). Yerevan, May 2009

Արտակարգ և լիազոր դեսպան, Ռուսաստանյան դիվանագետների ասոցիացիայի նախագահի տեղակալ, 1992–1996 թթ. Լեռնային Ղարաբաղի գծով Ռուսաստանի միջնորդական առաքելության ղեկավար, ՌԴ Նախագահի լիազոր ներկայացուցիչ, ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի Ռուսաստանի կողմից համանախագահ Վլադիմիր Կազիմիրովը ելույթ է ունենում «Հարավային Կովկասում անվտանգային միջավայրի վերագնահատում. տարածաշրջանային հակամարտություններ, կայունություն և կերպափոխում» խորհրդաժողովում։ Երևան, 2009 թ. մայիս

Выступление Чрезвычайного и Полномочного Посла, заместителя Председателя Российской ассоциации дипломатов, в 1992–1996 гг. главы посреднической миссии России, полномочного представителя Президента РФ по Нагорному Карабаху, Сопредседателя Минской группы ОБСЕ от России Владимира Казимирова на международной конференции «Переоценка безопасности на Южном Кавказе: региональные конфликты, стабильность и трансформация». Ереван, май 2009 г.

The speech of Vladimir Kazimirov, the Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary, Vice-Chairman of the Association of Russian Diplomats, Head of the Russian mediatory mission in 1992–1996, Russian Presidential Plenipotentiary Representative for Nagorno Karabakh, Russian Co-Chair of the OSCE Minsk Group at the International Conference "Reassessing security in the South Caucasus: regional conflicts, stability and transformation". Yerevan, May 2009

Հեղինակը նախագահում է Հարվարդի համալսարանի (ԱՄՆ) Սևծովյան անվտանգության ծրագրի տարածաշրջանային ամենամյա գիտաժողովում: Ձախից՝ Հայաստանի Հանրապետությունում Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների արտակարգ և լիազոր դեսպան Մարի Յովանովիչ: Երևան, 2008 թ. հոկտեմբեր

Автор председательствует на региональном ежегодном симпозиуме Программы Черноморской безопасности Гарвардского университета (США). Слева–Чрезвычайный и Полномочный Посол Соединенных Штатов Америки в Республике Армения Мари Иованович. Ереван, октябрь 2008 г.

The author takes the chair at the regional annual workshop of the Black Sea Security Program of the Harvard University (USA). On the left–the US Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary to the Republic of Armenia Marie Yovanovitch. Yerevan, October 2008

Հեղինակը նախագահում է «ՀՀ ռազմական անվտանգության համակարգի ռազմավարական վերանայում» թեմայով մեթոդաբանական գիտագործնական խորհրդաժողովում՝ ԱՄՆ-ի, Մեծ Բրիտանիայի և Բուլղարիայի համատեղ փորձագիտական խմբի գործակցությամբ: Երևան, 2008 թ. հուլիս

Автор председательствует на методологической научно-практической конференции по теме «Стратегический пересмотр системы военной безопасности РА» совместно с представителями экспертной группы США, Великобритании и Болгарии. Ереван, июль 2008 г.

The author takes the chair at the Methodological Workshop on the topic "The strategic review of the Military Security System of the RA" in cooperation with the representatives of the expert group of the USA, Great Britain and Bulgaria. Yerevan, July 2008

Հեղինակին Ջորջ Մարշալի անվան անվտանգային հետազոտությունների եվրոպական կենտրոնի կողմից «Լավագույն շրջանավարտի» վկայականի հանձնման արարողության ժամանակ: Կենտրոնում՝ ՀՀ-ում ԱՄՆ-ի արտակարգ և լիազոր դեսպան Մարի Յովանովիչը, աջից՝ ՀՀ-ում ԳԴՀ արտակարգ և լիազոր դեսպան Անդրեա Վիկտորինը: Երևան, 2008

На церемонии вручения автору Сертификата «Лучшего выпускника» Европейского Центра безопасностных исследований им. Джорджа Маршалла. В центре–Чрезвычайный и Полномочный Посол США в РА Мари Йованович, справа–Чрезвычайный и Полномочный Посол ФРГ в РА Андреа Викторин. Ереван, 2008

At the ceremony of awarding the author the Certificate of "Marshall Center Graduate of the Month for May, 2008" of George C. Marshall European Center for Security Studies. On the panel: the US Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary to the RA Marie Yovanovitch and the FRG Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary to the RA Andrea Wiktorin. Yerevan 2008

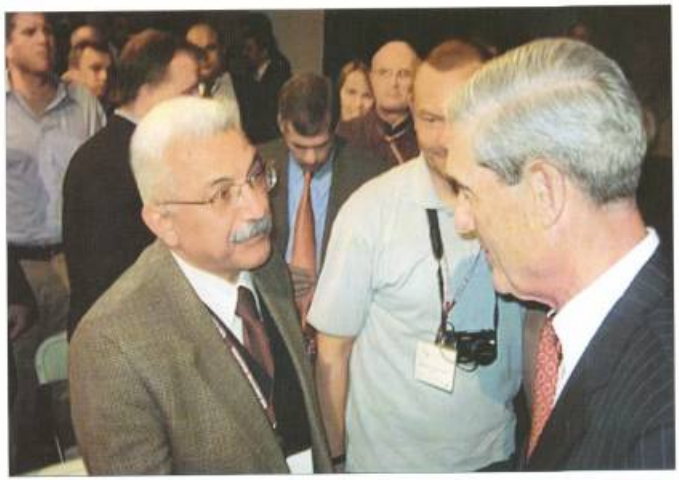

Հեղինակը գրուցում է ԱՄՆ-ի Հետաքննության դաշնային բյուրոյի տնօրեն Ռոբերտ Մյուլլերի հետ՝ Հարվարդի համալսարանի Ջոն Քենեդիի պետութենագիտության դպրոցում վերջինիս արած զեկուցումից հետո: Քեմբրիջ, ԱՄՆ, 2007 թ. ապրիլ

Автор беседует с директором Федерального бюро расследований США Робертом Мюллером после его доклада в Школе Государствоведения Джона Кеннеди Гарвардского университета. Кембридж, США, апрель 2007 г.

The author with the Director of the US Federal Bureau of Investigation Robert Mueller after his presentation at the Harvard University, John F. Kennedy School of Government. Cambridge, USA, April 2007

Հեղինակն իր ստորագրությունն է դնում «Հակաահաբեկչության ոլորտում միջազգային գերազանցության կենտրոնի» Պատվավոր հյուրերի գրքում՝ հակահայկական քաղաքական սադրանքից հետո: Անկարա, Թուրքիա, 2006 (տես էջ 424)

Автор расписывается в Книге почетных гостей «Международного центра отличия в области контртерроризма» после политической антиармянской провокации. Анкара, Турция, 2006 (см. стр. 424)

The author is signing in the Honorary Guests Book of The International Center of Excellence-"Defense against Terrorism" after the political anti-Armenian provocation. Ankara, Turkey, 2006 (see page 424)

ԱՄՆ-ի Պաշտպանական ազգային համալսարանում հեղինակի մշակած ու պաշտպանած նախագծով ստեղծված ՀՀ ՊՆ ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի շենքի հիմնարկեքի արարողության ժամանակ: Կենտրոնում՝ ՀՀ Պաշտպանության նախարար (ներկայումս՝ ՀՀ Նախագահ) Սերժ Սարգսյանը: Երևան, 2004

На церемонии закладки здания Института национальных стратегических исследований МО РА, созданного по разработанному и защищенному автором в Национальном Университете Обороны США проекту. В центре–Министр Обороны РА (ныне Президент РА) Серж Саргсян. Ереван, 2004

At the ground-breaking ceremony of the building of the Institute for National Strategic Studies of the MOD, RA, established on the project elaborated and defended by the author while at the National Defense University, USA. The Defense Minister (currently the President) of the Republic of Armenia Serzh Sargsyan is in the center. Yerevan 2004

Հեղինակը՝ որպես ԱՄՆ-ում ՀՀ պաշտպանական կցորդ, ուղեկցում է ՀՀ Վարչապետ Վազգեն Սարգսյանին Պենտագոն՝ ԱՄՆ նրա կատարած պաշտոնական այցի ժամանակ (ՀՀ Ազգային ժողովում ահաբեկչության հետևանքով Վ. Սարգսյանի սպանությունից չորս շաբաթ առաջ): Վաշինգտոն, 1999 թ. սեպտեմբերի 30

Автор в качестве военного атташе РА в США сопровождает Премьер-министра РА Вазгена Саргсяна в Пентагон во время его официального визита в США (за четыре недели до убийства В. Саргсяна в результате террористического акта в Национальном Собрании РА). Вашингтон, 30 сентября 1999 г.

The author as the Defense Attaché of the Republic of Armenia to the USA is accompanying the Armenian Prime Minister Vazgen Sargsyan to the Pentagon at his official visit to the USA (four weeks before the assassination of V. Sargsyan as a result of a terroristic act in the Armenian Parliament). Washington, 30 of September 1999

«Հրազդանմաշ» ձեռնարկության գործադուլավորների բազմահազարանոց հանրահավաք Լեռնային Ղարաբաղի և Սումգայիթյան ջարդերի հարցով: Ելույթ է ունենում ՀԿԿ կենտկոմի անդամ, Հրազդանի կոմկուսի շրջկոմի առաջին քարտուղար Հայկ Քոթանջյանը, աջից՝ ԽՍՀՄ ռադիոարդյունաբերության նախարար Վլադիմիր Շիմկոն: Հրազդան, 1988 թ. մարտ

Многотысячный митинг бастующих предприятия «Разданмаш» по вопросу Нагорного Карабаха и Сумгаитских погромов. Выступает член ЦК КП Армении, первый секретарь Разданского райкома компартии Армении Гайк Котанджян, справа – Министр радиопромышленности СССР Владимир Шимко. Раздан, март 1988 г.

The strikers' mass rally of the "Hrazdanmash" enterprise on the problem of Nagorno Karabakh and Sumgait pogroms. The member of the Central Committee of the Communist Party of Armenia, the First Secretary of Hrazdan Regional Committee of Armenia's Communist Party Hayk Kotanjian makes a speech, on the right – the Minister of Radio Industry of the USSR Vladimir Shimko. Hrazdan, March 1988

Հեղինակը բնակչությանը համագործակցության տրամադրելու հատուկ քարոզչական-հումանիտար օպերացիայի մեթոդիկայի դաշտային փորձարկման ժամանակ (պարենամթերքի բաշխում, բուժսպասարկում, բացատրական աշխատանք: Հետին պլանում՝ բարձրախոս սարքերով օժտված հետևակի մարտական մեքենան): Նիջրաբ, Կապիսա նահանգ, Աֆղանստան, 1983

Автор на полевой апробации методики гуманитарно-спецпропагандистской операции по склонению населения к сотрудничеству (раздача продовольствия, медицинское обслуживание, разъяснительная работа. На заднем плане: боевая машина пехоты с громкоговорящими устройствами). Ниджраб, провинция Каписа, Афганистан, 1983

The author is at the field review of the methods of the humanitarian and special propaganda operation on urging the population to cooperate (distribution of provisions, medical service, explanatory work. At the background – an infantry fighting vehicle with loudspeaking devices). Nijrab, Kapisa Province, Afghanistan 1983

POLITICAL PROBLEMS OF SECURITY:

PERESTROIKA IN THE USSR – KARABAKH, ARMENIA, SOUTH CAUCASUS – AFGHANISTAN

Hayk S. Kotanjian

Political problems of security:
Perestroika in the USSR–Karabakh, Armenia, South Caucasus–Afghanistan.
Yerevan, 2009–656 p.

The book is a collection in which strategic aspects of political processes are reflected. They refer to the war of the USSR in Afghanistan, perestroika in the USSR, destructive 1988 Spitak Earthquake, Karabakh National-Liberation Movement and establishment of the Nagorno Karabakh Republic, and to the security environment surrounding the sovereign Republic of Armenia. The author–Doctor of Political Sciences (RF), Fellow Member of the Russian Academy of Military Sciences, Counterterrorism Fellow (USA), Commandant of the Institute for National Strategic Studies of the MOD, RA Major General H. Kotanjian–as an active participant of the above-mentioned processes by his academic articles, presentations and interviews reveals the essence of the development of political-security processes through analyzing and assessing landmark events for every historic moment, relying on the knowledge acquired at the leading political-security think-tanks in Russia and USA, as well as his long-term experience of academic-practical activity.

This book which is of academic-practical value, is addressed to the experts in the national security field of political science, the statesmen and political figures engaged in the problems of ensuring security, as well as to the reading public.

INTRODUCTION

In recent years my friends and colleagues have turned to me time and again asking me to write a political essay on one of the unknown pages of the Karabakh National-Liberation Movement–the Nagorno Karabakh Government in exile actions in Moscow under the conditions of strict conspiracy in April–December 1991. Finally, a friend of mine–journalist Tigran H. Liloyan, during the informal discussion on the so-called Madrid Principles of the Karabakh conflict resolution and the view of the documents, persuaded me to publicize the activity of this unusual secret instrument of political leverage in forming assessments and decision-making by the leading centers of the USSR perestroika on the Karabakh conflict resolution during the process of the Soviet Union disintegration.

In these terms I feel obliged to thank Zori H. Balayan and Ashot G. Manucharyan for consultations and review of my "On the Nagorno Karabakh Government in exile" (April–December, 1991, Moscow) essay, who had made weighty contribution to the Karabakh Movement in threatful periods of ups and downs of perestroika, declaring sovereignty of Armenia and Nagorno Karabakh, holding referenda on establishing the Republic of Armenia and Nagorno Karabakh Republic in the course of the catastrophic breakup of the USSR.*

The book begins with "A letter to the Reader" by the former USSR People's Deputy, writer Zori H. Balayan and "About the Author" of the former First Deputy Minister of Defense of the Republic of Armenia, Army Deputy Commander-in-Chief of the USSR, Chief of Staff of the USSR Armed Forces 40th Army in Afghanistan Lieutenant General Norat G. Ter-Grigoryants.

Further, my academic papers, presentations and interviews are presented in this book which are dedicated to the political security problems of the USSR perestroika, Armenia and Karabakh, as well as to the war of the USSR in Afghanistan, published in Soviet, Armenian, Russian, American and Western European publications.

The readers should notice that the material in this book is grouped into Armenian, Russian and English sections which in a number of cases include

* See the Armenian text of "On the Nagorno Karabakh Government in exile" essay on pp. 31–46, and the Russian version–on pp. 291–304.

linguistic originals not having translated analogues. The materials are done in reverse chronology – from recent publications to earlier ones.

It is difficult to overestimate the usefulness of recurrent exchange of views on the issues of the Karabakh process with the USSR People's Deputy, Full Member of the National Academy of Sciences Sergei A. Hambardzumyan; Armenian People's Poetess Silva B. Kaputikyan; USSR People's Deputy, art analyst Henrik (Lanik) S. Igityan; State and Public Figure Alexan M. Kirakossyan; Minister of Justice of the Nagorno Karabakh Government in exile, Professor of International Law Yuriy G. Barsegov; Ministers of Defense of the Republic of Armenia Vazgen Z. Sargsyan and Serzh A. Sargsyan; former First Secretary of the Nagorno Karabakh Komsomol Regional Committee, Post-graduate of the CPSU Central Committee's Academy of Social Sciences currently PhD in Philosophy Marat Sh. Musayelyan.

A real school of applied strategic analysis for me became the participation in developing a new Afghan policy of the USSR during my long-term business-trip to Afghanistan, where I had the chance to enjoy constant consultations of such an expert analyst-regionalist as was Dr. Professor (formerly Military Diplomat) Michael F. Slinkin.

I owe a debt of gratitude for assistance in acquiring new knowledge to my Russian academic consultants: Doctor of Philosophy, Professor of Sociology, Head of the Sociological and Social-Psychological Center of the Russian Academy of Public Administration Jan T. Toschenko; Doctor of Law, Professor of International Law, Head of the Methodological Center for Reseach in International Relations of Diplomatic Academy of the MFA, Russian Federation Edward I. Skakunov; Major General, Doctor of Philosophy, Full Member of the Russian Academy of Natural Sciences, Head of the Chair of the Military-Political Sciences of the Military Academy of the General Staff of the Armed Forces, Russian Federation Ignat S. Danilenko. I would like also to thank my American academic consultants: Director and Dean of Academics, School for National Security Executive Education (SNSEE), National Defense University (NDU), USA Dr. Joseph DeSutter and Dr. Jack L. Kangas; Chief of Staff, Research Department, Institute for National Strategic Studies (INSS), NDU, USAF, Colonel Anne M. Moisan; Member of the Academic Committee of the National War College, NDU, Dr. Theresa Sabonis-Helf; Senior Research Fellow, INSS, NDU, Dr. Eugene B. Rumer; Director, Counterterrorism Fellow Program, NDU, USA Sara (Bette) Franken.

I consider it important to mention the Karabakh studies being implemented since 1992 by the Founder Head of the American-Armenian "Hayk" Academic Research Institute Babken V. Vartanian, in which the role of the Leading Specialist and Academic Supervisor of the Standing Methodological Workshop on the Artsakh conflict that was entrusted to me in 1992 – 1996.

The author expresses his gratitude to the Chairman of the CIS Committee for Afghan War Veterans, Hero of the Soviet Union, General Ruslan S. Aushev and the Founder of "Sobesednik" Moscow Weekly Levon G. Hayrapetyan for their assistance in complex post-perestroika 1992–the first year after the USSR disintegration in publishing "Introduction into the Ethnic Policy of Consensus – Conflict. Theoretical-methodological problems of the civilizational analysis" and "Ethnic Policy of Consensus – Conflict. Civilizational aspect of National Security" works which summarized the products of his monographic studies.

AUTHOR

A LETTER TO THE READER*

Today few people remember, and therefore, few people know that the glorious, not to say salutary and crucial victory won by us when seizing the truly impregnable fortress of Shushi was preceded by the severest episodes which could bring in each separate case to a tragic even fatal outcome for our people. It was only later, after the liberation of Lachin, when communication not only with the Motherland but also with the external world was opened, numerous streams of friends from Armenia, as well as the CIS countries and Diaspora poured into Artsakh. And this is what I've paid attention to: many people haven't known so far what was going on there – inside Artsakh and "around it" (Gorbachev's term). Meanwhile, for four years, Artsakh Armenians were in dire conditions of a state of emergency and severe curfew repression regime implemented by the Baku authorities, under the command of which in fact were six thousand heavily armed troops. Suffice it to say that the Second Secretary of the Azerbaijani Communist Party Central Committee V. Polyanichko and the General of the Internal Troops V. Safonov actually commanded the repressive troops of the USSR Ministry of Internal Affairs. This, in addition, was necessary to rouse anti-Russian sentiments in the Christian population of Karabakh, as these, frankly speaking, monsters simply were villainously committing outrages in Karabakh and especially in Stepanakert.

Few people know as well why the Special Administration Committee existed for only a year, substituting both party and Soviet power in Karabakh according to Gorbachev's Decree. The matter is that this Committee headed by A. Volsky was directly subordinate to Moscow. We, the USSR People's Deputies, repeatedly warned Gorbachev that Baku would surely carry out the most dreadful provocations to liquidate the Committee of Volsky. However, as it is known, Gorbachev wouldn't listen to anybody and any piece of advice for him was like talking to a brick wall. And we didn't have to wait for that very provocation for long, which developed into a real Armenian Genocide in Baku in January, 1990. I think that it was no mere chance in such a situation that instead of punishing the organizers of the Genocide, Gorbachev signed the Decree on imposing a state of emergency not in

* See the original text with the author's facsimile signature pp. 278 – 281.

Baku where the blood was sheding, but in Karabakh. Thus, at the same time he abolished the Committee of Volsky by his Decree. That is to say – which was to be proved.

There arose a situation in which few people doubted that the days of Karabakh were numbered. Every day Polyanicko and Safonov reported to their bosses not in Moscow, but in Baku how Karabakh was perishing before the whole world. And all this was taking place against the background of the agonizing USSR. The chaos in the once mighty power brought to the fact that the Soviet Army getting out of the political governance of the Centre inevitably became demoralized. The miserable Azeri armed bands could easily disarm the whole army sub-units and regiments. A chain reaction simply began, which would lead to a monstrous explosion sooner or later.

And in this mortally dangerous situation in Artsakh, besides the clearly functioning, competently organized underground headed by the National Council and Committee of Self-Defense Forces under the leadership of Serzh Sargsyan and Robert Kocharyan, with the active participation of the USSR People's Deputies, members of the National Council, the working group, they had to take such non-ordinary measures as national disobedience, hunger-strikes of the USSR People's Deputies in Moscow and even the establishment of the Nagorno Karabakh Government in exile.

I often remember those days. More than once I was going to rake through the archives and promulgate this rather interesting page of the history of our Liberation Movement, our Holy War.

And now, in the Pacific Ocean on board the "Armenia" schooner, I received unexpected news via e-mail from Hayk Kotanjian informing me that he had completed his essay in which our brainchild, our common deed was comprehensively reflected. It was really common, though of strict confidence. The Leader of the Staff of Nagorno Karabakh under the Government of Armenia, later – the Advisor to the Armenian President on national security Ashot Manucharyan played an active role in its organization. Looking ahead I will say that we carried out a huge work within the framework of the Government in exile, especially in Moscow – in official governmental circles.

I think that Hayk himself will tell about that mission in his book, but I would like to tell briefly about the very author. The matter is that there were three Ministers in the Government in exile which acted from April up to the end of December, 1991: the Ministers of National Security, Justice and Foreign

Affairs. The Minister of National Security was appointed Marius Yuzbashyan, of Justice – Yuriy Barsegov. I suggested appointing Hayk Kotanjian as the Minister of Foreign Affairs. It was the time when not only Azerbaijani OMON (Special Purpose Police Unit) but the soldiers of Soviet Internal Troops killed the Armenians with impunity. I remember that the last straw to break the camel's back was the day when soldiers shot point-blank the remarkable sculptor, the author of the monument to the victims of Spitak Earthquake, the father of three small children Spartak Hakobyan. I made a speech then as the USSR People's Deputy at the session of the Supreme Soviet of Armenia and proposed forming a Parliament special commission on investigating that crime, headed by the Deputy of the Supreme Soviet of the Armenian SSR Hayk Kotanjian. I had strong grounds for that. The matter is that the former First Secretary of the Republic's Komsomol Central Committee at the height of the Karabakh movement headed the party organization of the Hrazdan region for two years, where almost half of the population was from Artsakh and Gardmank. Needless to say, exactly in Hayk's time many refugees having survived Sumgait's tragedy found shelter there, and they all were settled. It was also considered that Hayk worked as an Inspector at the First Secretary of the Communist Party Central Committee of Armenia after Hrazdan, and he time and again officially left for the besieged Artsakh, coming into contact with the leadership of the Special Administration Committee. I remember now that in my MP office in Moscow it occurred to me to reformulate the topic of Kotanjian's Doctoral dissertation which had already been practically ready to defend. Taking into account that he was deployed by Moscow to the frontline in Afghanistan as the Minister-Counselor of the CPSU Central Committee, the dissertation accordingly reflected the Afghan problem. The "Politology of Regional Wars by the example of Afghanistan" was replaced straight in my room by "Ethnic Policy of Consensus-Conflict: Civilizational Aspect of National Security". And if before that the doctoral candidate mainly associated with colleagues from the Academy of Social Sciences at the CPSU Central Committee, the change of the dissertation topic opened new doors to such important and prestigious academic strategic centers of elaborating security, including the defense-security policy of the CPSU Central Committee, as the groups of conflict analysis of transition period of the USSR perestroika, the Center for Methodology of International Studies of the Diplomatic Academy of the MFA, USSR, and the Chair of Military-Political Sciences of the Military Academy of the General Staff of the USSR Armed Forces. It is not difficult to guess how efficient the contacts were for us taking into consideration that it was going on under conditions of complete political-administrative and information isolation of Nagorno Karabakh, and I would say, of unlimited repressive persecution not only of the Artsakh National Council Members,

but also of the whole Karabakh intelligentsia and youth. The suspension of each planned repressive action was saving the lives of many of our comrades.

Certainly, under those severest conditions a large-scale, comprehensive activity was conducted in the name of saving Karabakh, with the direct participation of the Government of new Armenia and Artsakh underground, as well as the Parliamentary Corps of the Armenian SSR and Artsakh. However, we shouldn't forget about the important role of conspirative organizations and especially the Nagorno Karabakh Government in exile.

We can gratefully welcome the author of this book, the Minister of Foreign Affairs of the Artsakh Government in exile General Hayk Kotanjian for feeling responsible to remember those fateful times when the future of not only Karabakh, Armenia and Diaspora, but also of all our people was to be decided.

Zori BALAYAN

On board the "Armenia" schooner
The Pacific Ocean

ABOUT THE AUTHOR*

I met the author of this book during the Afghan War when I was the Chief of Staff-the First Deputy Commander of the 40-th Army of the USSR Armed Forces which was fulfilling its international mission in Afghanistan. In recent years Hayk Kotanjian has risen from analyst and policymaker with the status of Minister-Counselor of the CPSU Central Committee in Afghanistan to Major General of the Armenian Armed Forces and the General's Rank in diplomacy–Minister Plenipotentiary and Envoy Extraordinary of the Republic of Armenia.

Kotanjian's participation after CPSU General Secretary L. Brezhnev's demise in reassessing the Afghan policy in regime of the "special file" security clearance and "everywhere" access became a real school for him in the applied analysis, forming strategic assessments and policy-making. Assimilation of the essence, peculiarities of methods of strategic studies and elaborations took place considerably in the process of his long-term mission in Afghanistan where he managed to establish Standing Interagency Commission of Political Analysis and Counteraction, as well as to coordinate its activities. In the group composed of Minister-Counselors of the CPSU Central Committee and specialists from other Soviet institutions, Kotanjian took part in developing such chapters of new policy as the methodology of urging Mujaheddin organizations to cooperate, negotiations with Ahmad Shah Massoud, cooperation of the Soviet party with the mission of Diego Cordovez, the Special Envoy of the UN Secretary-General in organizing a dialogue between the conflicting sides. Hayk Kotanjian, 37-year-old PhD in Philosophy, assigned to the war from the post of the Deputy Head of the Department of Science, Armenian Communist Party Central Committee, was charged with coordinating the project elaboration and establishment of the first National Academy of Sciences in the history of Afghanistan.

Together with the professional career of a policy-maker, diplomat and serviceman, Kotanjian went through the schools of philosophic, political-psychological, conflict-analysis and security policy academic training in stationary postgraduate and doctoral programs in the following prestigious

* See the original text with the author's facsimile signature pp. 282–285.

centers in Moscow: the Academy of Social Sciences of the CPSU Central Committee, Russian Academy of Public Administration (at present–the Russian Academy of Public Service to the President of the Russian Federation), Center for Methodology of International Studies of the Diplomatic Academy, Ministry of Foreign Affairs, USSR-Russian Federation, Chair of Military-Political Sciences of the Military Academy of the Armed Forces General Staff, USSR-Russian Federation. Hayk Kotanjian's systemic Soviet-Russian education was further enriched by academic fellowships and trainings in several US and European prominent think-thanks.

The author of this book was closely faced with the Karabakh National-Liberation Movement in 1988 when he was the Leader of Armenia's Hrazdan region, the population of which included a considerable number of Karabakh Armenians and Azerbaijanis. Being in political conflict of principle with the leadership of Armenia's CPSU Central Committee which did not support the democratic Karabakh Movement, Kotanjian organized the provision of necessary facilities for the majority of Armenian victims of Sumgait pogroms in Aghveran's resorts in February 1988.

It is to Kotanjian's merit that under those complicated conditions he did prevent skirmishes between Armenian and Azerbaijani population of the Hrazdan region through negotiations with representatives of the conflicting parties. Moreover, in 1989 he was the first official in Armenia who organized an exchange of three thousand Azerbaijanis with the same number of Armenians from Baku–with legal protection of their property rights, due to which they avoided the fate of other Baku residents who became victims of genocidal actions of the Azerbaijani authorities in January 1990.

To the author's credit, he was one of those few members of Armenia's CPSU Central Committee who, using perestroika principle of publicity ("glasnost"), constantly participated by his balanced addresses in numerous town meetings of the Karabakh Movement in the cities of Hrazdan and Charentsavan, and most importantly–on Soviet television. Kotanjian's numerous constructive publications on the Karabakh problem deserve attention which appeared in Armenian newspapers, as well as in the newspaper "Moskovskiye novosti" ("Moscow News"), central magazines "Ogonyok" and "Novoye vremya" ("New Time")–perestroika's main intellectual rostra.

Hayk Kotanjian became the political coordinator of the Karabakh process from the perestroika positions, when he was the Inspector at the First

Secretary of Armenia's Communist Party Central Committee, Communist Party Central Committee's Member and Deputy of the Supreme Soviet of the Armenian SSR (MP). Contacting with representatives of the democratic wing of perestroika in Moscow in 1989–1990, the author of the book improved the study of conflict processes in Armenia and Azerbaijan, and actually became the leading developer of the official analytical material on the Karabakh process for Armenia's leadership. One can get an idea of the political-legal essence of his classified analytical reports dedicated to the Karabakh process from his speeches at the sessions of the Armenian SSR Supreme Soviet, as well as in the local and Soviet press, published in the given book.

Hayk Kotanjian in the USSR Earthquake Headquarters in Leninakan (at present Gyumri) was assigned to implement political guidance of evacuating and settling in the USSR resorts the population having suffered the 1988 Armenian Earthquake. The activists of the Karabakh Committee who had evaded arrest, received his protection through involvement in active work of the apparatus of the USSR Earthquake Headquarters.

A brief sketch about the author of the book would be incomplete if we didn't mention his weighty participation in developing and practical strengthening the political-security basics of independent Armenia's Armed Forces. I remember with esteem and warmth the patriotic interest of Hayk Kotanjian's first mediatory consultations with me in Moscow in 1991 on the possibility of my invitation to Yerevan for rendering professional assistance in the formation of regular Armed Forces in Armenia and Nagorno Karabakh which had just gained independence.

Here is a snapshot of his contribution to the building of Armenia's defense-security policy system: authorship and publication of the product titled "The Basics of Military Policy of the Republic of Armenia: Military-Political Dimension of National Security" of the Department of Defense Policy, Ministry of Defense, founded by him (1992); establishment of the Defense-Academic Journal «Haikakan Banak» (1994); elaboration of the system of defense-diplomatic service of the MOD, RA, establishing and running the first Defense Office of the Republic of Armenia in the USA (1995–2002); founding the Institute for National Strategic Studies (INSS), MOD, RA (2003–2005), Analytical Applied Journal of the INSS, MOD, RA "Working Notebooks" (2006), and the first in the history of Armenian Armed Forces

the Specialized Academic Council on conferring Doctor's Political Science Degrees in the sphere of Security Studies (2009).

As an important stage in Hayk Kotanjian's theoretical-methodological and academic-organizational activity should be considered the academic supervision of the interagency elaboration process of the first Armenian National Security Strategy (2004–2007), headed by Serzh Sargsyan as well as the introduction of contemporary American methodology of the interagency elaboration of drafts and documents of strategic caliber into Armenia's political culture. The decision by the George C. Marshall European Center in 2008 on including the author in the list of its distinguished graduates on the results of his academic activity testifies to his professional exactingness towards himself at mature age.

Norat TER-GRIGORYANTS
Lieutenant General of the Armed Forces of the USSR,
Russian Federation
23.09.2009

NON-ENTITIES AND PERSONALITIES*

Social stagnation is always dismal for its uniformity. Ostentatious identity of ideas, bureaucratic reglamentation of conduct, the levelling in pay and in the assessment of personal merits and demerits ("no one is irreplaceable") these are the characteristics of a "stagnant daily life".

In contrast, revolutionary periods are striking for the wealth of different events, situations, and genuine activity. Individuals get their sovereign rights, they begin to act vigorously and at the same time insist on being respected and understood. But the years of stagnation have conditioned us to uniform assessments. In real life some situations may seem identical while they are totally different essentially. We have to learn again and this is difficult to do at this stage because those who resist the process of perestroika stand to gain from uniformity. Labels are their weapon.

Addressing the January gathering of top executives of the Soviet mass media, ideological institutions and creative workers' unions, Mikhail Gorbachev said: "We are frequently criticized both from the right and from the left. The latter say that restructuring has stopped and call for more resolute measures, for personnel reshuffling and so on. This was especially manifest at the October Plenary Meeting of the Central Committee".

The October Plenary Meeting condemned avant-gardism, as we know. But conservatism would not be conservatism if it had not tried to profit from this episode. More so because conservatism and avant-gardism converge, as is known, despite the difference of the verbal garb.

The recent article carried by Pravda was about a Member of the Central Committee of the Communist Party of Armenia and First Secretary of the Razdan District Party Committee Gaik Kotandzhyan who addressed two Plenary Meetings of the Republic's Party Central Committee last year. He spoke about the corruption and protectionism sweeping Armenia's various spheres of life. He spoke about the "shadow" economy that had assumed tremendous proportions, about social injustice, the lack of legal and moral protection from corruption for the Republic's working people.

* "MOSCOW NEWS" weekly, 1988, № 6.

Describing all that so as to discredit perestroika, Gaik Kotandzhyan blamed the situation on the Bureau of the Central Committee of the Communist Party of Armenia and suggested that a new Bureau be elected and that First Secretary of the Central Committee K. Demirchyan move to a different job of his own accord.

The latest Plenary Meeting of the Party Central Committee of the Republic last December condemned both addresses by Gaik Kotandzhyan as erroneous and lacking substance. "This is demagogy, which implies personal ambition and self-seeking motives!" was the conclusion made by the majority of those who made their speeches "according to the scenario".

According to the majority opinion, the Plenary Meeting faced a clinical case of "criticism from the left". Members of the Central Committee of Armenia's Communist Party who charged Gaik Kotandzhyan with seeking personal gains made thinly veiled hints at the fact that this situation was similar to that during the October Plenary Meeting of the CPSU Central Committee. In fact, they maintained that it was identical.

But these two situations cannot be compared. While in the Moscow "episode" the crisis was caused by the political illusions that a revolutionary renewal of society could be achieved through vigorous and honest guidance from above alone, that is, by using "purified" but still high-handed methods. This was a dramatic moment in perestroika. The Armenian episode is a case of protest against the high-handed methods. This is a stagnation drama.

It is to Gaik Kotandzhyan credit that he did not surrender to the "consolidation of the nomenclature opposed to perestroika" – the heart of the braking mechanism in the Republic. He single-handedly fought against this force and found himself literally in the "solitude of the minority".

"The majority is always right"–this principle which seems to be very democratic and collectivist, has often been used to cover up the most outrageous highhandedness of bureaucrats and the most consistent–if this is the right word–unscrupulousness. "Which is more important, the collective or the individual?" This question, which only recently was considered purely rhetoric under bureaucratized and often corrupted "collectivism", is posed in the first issue of the magazine Kommunist by philosopher Igor Kon, and answered by him: "The collective, of course, but provided it consists of individuals. The sum of ones always exceeds one while the sum of zeros, ciphers, is always zero".

New ideas have never become instantly comprehensible to the majority of people. In this sense the majority was not right on many occasions. The current perestroika process was also started by the minority, which expressed the radical interests of the whole of society. Despite this it took time and persistent effort before the ideas came to be understood by the majority.

Judging from the article in Pravda, these ideas are yet to be mastered by the majority of members of the Central Committee of the Communist Party of Armenia. This "obedient majority" prefers to remain the sum of ciphers even in the presence of a one among them. This sort of "arithmetic" blatantly contradicts the spirit of the times.

Dmitry KAZUTIN

THE SHARED PAIN*

*In the first, most difficult days for Leninakan I managed although for a moment (it was not time for interviews!) to talk to Hayk Kotanjian, the former First Secretary of the Hrazdan Regional Committee of the party, currently the Political Organizer–Inspector of the Central Committee of Armenia's Communist Party. Yes, to the very Kotanjian whose courageous and risky deed for the recent times delighted the entire Armenia two years ago. His fundamental, well-reasoned speech at one of the plenary sessions of Armenia's Communist Party Central Committee with impartial personal criticism towards the then First Secretary of the Central Committee Demirchyan incurred many attacks and threats, evoking "lordly" anger of all the associates of the "first". And it is difficult to say how Kotanjian's fate would be if the "Pravda" newspaper didn't support him in those days**.*

From the first hours of the earthquake Hayk Kotanjian organized twenty-four-hour life-saving activities, took care to create basic life conditions for the homeless, distributed the surviving men to the hottest spots. Almost all of the 46 enterprises have been destructed. Fortunately, most women with children were operatively evacuated to health resorts and rest houses of the country.

–Only teamwork can distract a man from a sorrow...

He uttered these words in a low voice, reasonably, as if thinking over aloud. He was thoroughly shaved, in a clean shirt–and this in a city

---

* From the book: *Станислав Прокопчук.* Разделенная боль. Киев, 1989, сс. 43–44.

** "...In a bombshell speech during Armenian SSR's Central Committee Plenum of the Communist Party the young First Secretary of Armenia's Hrazdan Regional Communist Party, Hayk Kotanjian, criticized rampant corruption in the Armenian Communist Party's highest echelons, implicating Armenian SSR Communist Party First Secretary Karen Demirchian and called for the latter's resignation. Symbolically, intellectual Andrei Sakharov was invited to return to Moscow by Gorbachev after six years of internal exile in Gorky....". ENCYCLOPEDIA "MIKHAIL GORBACHEV". BIOGRAPHY (http://www.statemaster.com/encyclopedia/Mikhail-Gorbachev).

See also: "Looking Toward Ararat. Armenia in Modern History" by Ronald G. Suny, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1993, pp. 196–197.

drowned in smoke and dust! He was self-restrained, punctual and modest. He seemed to me the personification of a real statesman whom the people strive for, trusting him completely, seeing a like-minded person, a man of deed in him.

Everybody is already fed up with fine-sounding speeches. Verbiage of separate "functioners" is not only incomprehensible, but also causes the opposite effect. I remember the indignant response of the people gathered at the TV-set in the hall of the "Eribuni" hotel, when one of the republic's leaders' monotonous speech, as if carefully rehearsed before a mirror, began to flow, in which there was neither sincere compassion nor concrete, reasonable proposals.

Kotanjian is an exact opposite to such "silver-tongued orators", who didn't stand the trial by deed already in the first weeks after the earthquake. People were irritated with their conceit, self-worship, striving to place their responsibility on others, to colour the real picture, and to dim the problem's acuteness.

Stanislav PROKOPCHUK

ACADEMIC ARTICLES, PRESENTATIONS AND INTERVIEWS

PEACE AND SECURITY PERSPECTIVES IN THE SOUTH CAUCASUS: THE MADRID PRINCIPLES OF KARABAKH CONFLICT SETTLEMENT ARE BASED ON THE "WAR PARADIGM"*

PRESENTATION

at the Methodological Workshop
of Harvard Black Sea Security Program

Moscow October 8, 2009

Dear General Oelström and Doctor Konoplyov,

Dear Moscow Hosts of the Forum,

Dear Colleagues,

It's my pleasure to successfully pass the baton of our authoritative Harvard Workshop from Yerevan to Moscow and welcome its honorable organizers and participants.

It is not only symbolic but, also, important in a political essence. It is difficult to conceive the formation of contemporary international security architecture without establishing an efficient dialogue and cooperation between Moscow and Washington. Recent developments in Russian-American relations open up new possibilities to form – first and foremost – a homogenous global, European security environment[1]. It is important that the Heads of both states addressing the world community consider the principle which excludes ensuring the security of the entity at the expense of others as a basis to form a contemporary international security system[2]. Now, the "peace paradigm" and not the "war paradigm" is proposed to deem as a basis for new international security architecture.

The recent G-20 Pittsburgh Summit, the 64th Session of the UN General Assembly, the NATO Jubilee Summit in Strasbourg, negotiations of the US and Russian Presidents in Moscow in July, the G-8 L'Aquila Summit have significantly renovated views of outlines of global and regional security frameworks being shaped under the conditions of the systemic world financial-economic crisis.

* NEWS.am, 10/21/2009 (news.am/en/search/?txt=Paradigm+of+war).

The South Caucasus region is directly engaged in the sphere of strategic interests of Russia, the U.S., EU, OSCE, NATO and CSTO. Consequently it sensitively responds to changes in the relationships between these power centers[3]. After taking the office, President Mr. Barack Obama started to attach greater importance to "smart power" in the field of international relations. This creates prerequisites for the formation of a more balanced regional security system in the South Caucasus, thus involving in it regional system-forming elements and contacts.

Within the framework of the EU "Eastern Partnership" new program consultations on regional cooperation perspectives contribute to the pursuit of optimal regional security architecture in the South Caucasus. New possibilities of enhancing regional security were opened up by the initiative of the Armenian President by launching – without preconditions – the Armenian-Turkish dialogue regarding possibilities of establishing diplomatic relations between Armenia and Turkey, and putting an end to Armenia's blockade by Turkey. Submitting the draft protocols on normalizing Turkish-Armenian relations for a broad public debate in Armenia, Turkey, with the Armenian Diaspora, is targeted at strengthening confidence among peoples, and facilitating peace and stability in the South Caucasus[4].

Armenia's balanced participation in different international security organizations and its foreign policy initiatives are targeted at increasing the potential of international efforts to support stability in the South Caucasus. Examples of such efforts include: the UN, OSCE (Minsk Group), CSTO (Collective Forces of Operative Reaction), NATO ("Partnership for Peace" program), EU ("Eastern Partnership" integration program), various fora of the Organization of the Black Sea Economic Cooperation, and political-diplomatic efforts of Russia, America, France and other regional actors[5].

In the context of ensuring security in the South Caucasus, special attention is paid to the signing of the Maiendorf Declaration on Karabakh conflict settlement by the Heads of State of Armenia, Azerbaijan and Russia in November, 2008 (on the initiative of the Russian President), and the joint statement of the Presidents of the OSCE Minsk Group Co-chair countries in July, 2009, regarding the Madrid Principles of Karabakh conflict settlement (in which mediator states express their support for the Armenian and Azerbaijani leaders in the course of peaceful resolution of the Karabakh problem)[6].

An encouraging factor for the non-resumption of war in Karabakh, fraught with catastrophic undermining of regional security, is the consent of the conflicting parties to the proposal of the Minsk Group Co-chairs to accept

the three fundamental principles of the UN Charter – "non-use of force", "territorial integrity" and "peoples' free self-determination" as basic principles for the settlement and resolution of the Karabakh conflict.

The uninterrupted dialogue between the Armenian and Azerbaijani Heads of States (with the support of Russian, US and French Presidents), as well as with the counseling of the Minsk Group Co-chairs has undoubtedly a positive influence on the peacekeeping process in the South Caucasus[7].

I would like to put a special emphasis on the necessity of reaching a mutually acceptable reconciliation agreement based on a mutual quest for peace and not "threatening by war". Evidently, the Madrid Principles system has positive facets. It reflects the above-mentioned basic principles proclaimed by the Minsk Group Co-chairs. In these terms, it is difficult to overestimate the contribution of Russia, the U.S. and France to the advancement of the Minsk process through peaceful means.

At the same time, pretensions of experts, including our respectful American colleagues, regarding some foreign policy peculiarities of the President George Bush Administration should be considered . In a broad sense, the matter concerns the dominant position of the military aspect within the security thinking of the Bush Administration, i.e. – the preference of hard security tools in resolving foreign policy problems[8], (including regional international conflicts regarding the right of free self-determination, which are identified as national-liberation and anti-colonial ones in compliance with the 1st Protocol Additional to the 1949 Geneva Conventions)[9].

Unfortunately, these pretensions may also apply to some approaches towards the Karabakh conflict resolution. In the case of the Madrid Principles, the above-mentioned methodological misconceptions of the Bush Administration are reflected in the fact that the "war paradigm", and not the "peace paradigm", underlies the Karabakh conflict settlement and resolution. This approach retains the pursuit of peaceful conflict resolution in a counterproductive format of "war resumption threat". Such a peculiar methodology can largely explain the fact that the Azerbaijani party publicly demonstrates as a "basic compromise" "its readiness not to resume hostilities". In other words, an approach to the Karabakh conflict resolution based on the "war paradigm" does not contain a mechanism of stimulating Azerbaijan to reciprocal, equivalent, compromises targeted at the realistic advancement of lasting peace. This may account for multiple excesses of offensive arms ceilings by the Azerbaijani party, (set by the CFE Treaty), and for the open propaganda on the intensive preparation of the Azerbaijani Armed Forces for war resumption in intra – and international rostra.

It is appropriate to recall President Mr. Heydar Aliyev's more realistic position at the spring 1994 negotiations with the Armenian and Nagorno Karabakh parties, when the war unleashed by Azerbaijani President Mr. Ayaz Mutalibov and the Leader of the People's Front Abulfaz Elchibey was ended by a truce brokered by Russia. According to the words of direct participants of the May, 1994 negotiations this position includes the readiness of Azerbaijan to recognize the existence of the Nagorno Karabakh Republic as established by a referendum and in compliance with the 1990 USSR "perestroika" legislation[10]. Thus, the legitimacy and appropriateness of the secession of Nagorno Karabakh from Azerbaijan, together with Lachin and Kelbajar districts (connecting the Nagorno Karabakh Republic with the Republic of Armenia) were recognized. As a form of mutual compromise, the President Mr. Heydar Aliyev was conducting negotiations on the possibility of returning the rest of the territories from the security zone (created by self-defense forces of the Nagorno Karabakh Republic as a result of repelling aggression unleashed against the new legitimate Armenian state by the former leadership of Azerbaijan). This was the essence of the 1994 consultations on mutual compromises regarding the comprehensive resolution of the Karabakh conflict and establishment of durable peace between the Armenian and Azerbaijani peoples.

Therefore 15 years ago the authorities of Armenia, Azerbaijan and Nagorno Karabakh according to the basis of the "peace paradigm" perceived the realities created in East Transcaucasia in accordance with the USSR Law "On procedure of settling issues related to withdrawal of a Soviet Republic from the USSR" and norms of international law – on the threshold of the USSR disintegration and the results of war waged by President Mr. Mutalibov against legally self-determined Karabakh.

President Barack Obama's team distances itself from the security strategy of the George Bush Administration focused on "hard security" with prevalence of the military-based approach. Proclamation of "smart power" by the new US administration as a system-forming and dominating parameter of security policy creates premises for reviewing the methodological basis of the Karabakh settlement process. Under these new conditions reorientation of the Madrid Principles elaborated considerably by the efforts of the former US administration from the "war paradigm" to the "peace paradigm" can stimulate all the three conflict parties on equivalent compromises for achieving lasting peace in the South Caucasus.

In the context of establishing an atmosphere of mutual understanding and trust in the region, the uninterrupted dialogue between the Heads of Armenia and Azerbaijan Mr. Serzh Sargsyan and Mr. Ilham Aliyev is a great sup-

port for resolution of the Karabakh conflict resolution. Particularly in that very context, it is evident that the powers trying to resolve national-liberation type Karabakh conflict through colonial type war[11] should learn sober lessons from tragic results of the last year's war in Georgia. These lessons learned prove the following: the lasting peace in Eastern Transcaucasia could be reached by recognizing of legality of the Nagorno-Karabakh Republic by Azerbaijan and through returning by Armenia to Azerbaijan the territories of the Nagorno Karabakh Republic`s Security Zone (excluding the Lachin and Kelbajar districts bridging Karabakh via Armenia with the international world community).

Ongoing productive dialogue between the American and Russian Presidents Mr. Barack Obama and Mr. Dmitry Medvedev, has created a unique possibility for the South Caucasus countries to contribute to the formation of balanced regional security based on the "peace paradigm" and the principle of "smart power". It creates premises to achieve guaranteed, lasting peace based on equivalent mutual compromises. It also functions to support the launching of programs of regional and trans-regional cooperation.

In these terms joint quest for the peaceful, compromise-based resolution of the Karabakh problem which adheres to the three above-mentioned fundamental principles of international law will be of strategic caliber, furthermore it can become a basis for ensuring stability and security in the South Caucasus[12],– and beyond.

REFERENCES:

[1] *Г. Котанджян.* Исходя из требований глобальной безопасности. «Голос Армении», 18 октября 2008 г. (http://www.golos.am/index.php?option=com_content&task=view&id=36617&Itemid=41);

«Dr. MG Hayk Kotanjian of Armenia named Marshall Center Graduate of the Month for May, 2008» (http://www.marshallcenter.org/site-graphic/lang-en/page-alum-news-1/xdocs/alum/news-newsbrief/08-18.htm).

[2] «Выступление Президента России Д. А. Медведева на 64-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН». Нью-Йорк, 23 сентября 2009 г. (http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/E2B8C97B2C9E5D43C325763B0022E081);

«Remarks by the President to the United Nations General Assembly». The White House. 23 September, 2009 (www.whitehouse.gov/the_press_office/ Remarks-by-the-President-to-the-United-Nations-General-Assembly).

[3] *Dr. Ceslav Ciobanu.* Political economy of «Frozen Conflicts» in ex-Soviet States: challenges and prospects for the U.S. and Russia. «Virginia State University International Conference», April, 2007 (pdc.ceu.hu/archive/00003276/01/political_economy.pdf)

[4] «Protocols between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey». 31 August, 2009 (http://www.mfa.am/pr_09/20090831_protocol.pdf);

Philip H. Gordon. Readout on Azerbaijan, Armenia and Turkey Meetings. New York City, Bureau of European and Eurasian Affairs, 28 September, 2009 (http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/2009/129940.htm).

[5] «Speech by President of the Republic of Armenia H. E. Mr. Serzh Sargsyan at the 45th Munich Security Conference». 07.02.2009 (http://president.am/events/statements/eng/?pn=3&id=30).

Dr. Hayk Kotanjian. Guidelines on developing Armenian National Security Strategy in the Context of regional security architecture of the South Caucasus. «Monograph», SNSEE-INSS-NSOOC, NDU, USA. Washington–Yerevan, 2004–2005;

Владимир Кузьмин, Михаил Фалалеев, Юрий Гаврилов. Сумма сил. Вчера ОДКБ создала коллективные силы оперативного реагирования. «Российская газета», Центральный выпуск № 4842 от 05.02.2009 г. (http://www.rg.ru/2009/02/05/armiya.html).

[6] «Joint Statement on the Nagorno-Karabakh Conflict by U.S. President Obama, Russian President Medvedev, and French President Sarkozy at the L'Aquila Summit of the Eight», 10 July, 2009 (http://www.osce.org/item/38731.html);

«Декларация Азербайджанской Республики, Республики Армения и Российской Федерации». Московская область, замок Майендорф, 02.11.2008 г. «Официальный сайт Президента России» (http://www.kremlin.ru/text/docs/2008/11/208670.shtml);

«Сопредседатели Минской группы ОБСЕ представили главе МИД Армении результаты проведенных в Баку и Степанакерте встреч». «Новости-Армения», 02.03.2009 (http://www.newsarmenia.ru/arm1/20090302/42034520.html).

[7] «Минская группа ОБСЕ осудила нарушение режима прекращения огня в Карабахе». «ИА REGNUM», 05.03.2009 (http://www.regnum.ru/news/1133901.html);

«Statement of the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group: There is no military solution to the Nagorno-Karabakh conflict». «REGNUM», 19.02.2009 (http://www.regnum.ru/english/1127568.html);

«Военного решения нагорно-карабахского конфликта не существует: заявление сопредседателей МГ ОБСЕ». «ИА REGNUM», 19.02.2009 (http://www.regnum.ru/news/ 1127568.html);

Андрей Сафонов. Как разморозить конфликты? «Новая Газета Онлайн Приднестровье», 04.06.2008 (http://novaiagazeta.org.ru/index.php?newsid=259).

[8] «Олбрайт критикует внешнюю политику администрации Буша». РИА «Новости» 21.08.2003 (http://www.rian.ru/politics/20030821/422798.html);

«Анализ внешней политики Буша-младшего («United Press International», США)». 11 ноября 2004 г. «ИноСМИ.Ru» (http://www.inosmi.ru/translation/214565.html);

«Обама и Байден призвали покончить с провальной внешней политикой Буша». РИА «Новости», 24.08.2008 (http://rian.ru/world/20080824/150624379.html);

Картер: «Команда Буша – худшая за всю историю». 21.05.2007 (http://www.km.ru/magazin/view.asp?id=96F21455E1D64D36918EDEF05C8F30C1);

«Резолюции, принятые Генеральной Ассамблеей ООН на двадцать восьмой сессии», т.1 (18 сентября–18 декабря 1973 г.). Нью-Йорк, 1974, с. 184.

[9] «Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)», 8 June, 1977, Part I, Art. I, Point 4».

[10] *Г. Хачатрян, Г. Казарян, С. Маргарян.* Победы – какими они были: Позывной 44 (на арм. яз.). «Армянская энциклопедия». Ереван, 2008.

[11] *Dr. Hayk Kotanjian.* Azerbaijan: Anti-Democratism and Colonialism. A glance at the perspective of regional security after Kosovo. «REGNUM» News Agency, 12.02.2008 (the text disseminated by the Information Resource Center, Public Affairs Section, U. S. Embassy, Yerevan).

[12] *Dr. Hayk Kotanjian.* «Referendum as a gesture of a good will»: peace and war scenarios for Karabakh» (http://www.harvard-bssp.org/bssp/news).

"REFERENDUM AS A GESTURE OF A GOOD WILL": PEACE AND WAR SCENARIOS FOR KARABAKH*

PRESENTATION

at the International Conference on the topic "Reassessing Security in the South Caucasus: Regional Conflicts, Stability and Transformation" timed for the 15-th Anniversary of signing the trilateral Agreement on Cease-Fire in Karabakh by the Republic of Azerbaijan, Republic of Armenia and Republic of Nagorno Karabakh

Yerevan — May 14, 2009

Our Conference is being held under conditions of active pursuit of ways for creating sustainable homogeneous global, first and foremost, European security environment by stakeholders. World experts consider adhering to the security principle, according to which no one should seek greater security at the expense of others, as an essential basis for new international security architecture. Today's forum draws analytical community's attention to possibility of taking such an approach to the assessment of security features of our potentially explosive region – the South Caucasus[1]. From our viewpoint, it is, first of all, a matter of learning sober lessons from the tragic outcome of the last year's war in Georgia[2] and a possible recurrence of the former metropolitan countries' attempt to resolve the regional conflicts by means of resuming war this time in Karabakh.

As you remember, development of military-political and military techniques to unfreeze regional conflicts has been one of the main topics at many centers for strategic studies in the course of last years[3]. As a matter of fact, if we call things by their proper names, there are grounds for stating the failure to use these unfreezing techniques in the Caucasus. Colonial wars have been disguised as operations by the former metropolitan countries' armed forces to restore their territorial integrity oppressing the de facto self determined peoples' will.

Azerbaijan is going to employ the same "unfreezing" model to resolve the Karabakh conflict. There occur unlimited increase of military force and revanchist rhetoric, and preparation for a "just" war to "restore the territorial

* The Black Sea Security Program website, Harvard University (http://www.harvard-bssp.org/static/files/390/Lyon%20University%20Yerevan%20INSS%20Regional%20Security%20 South%20Caucasus%20Conference.pdf).

integrity" by Baku authorities. This is being implemented in the diplomatic guise of actions for the international community to justify the impending a new systemic, first of all humanitarian catastrophe of regional scale.

The recent Munich Conference on Security Policy, G-20 London Summit and 60th Anniversary NATO Summit in Strasbourg have considerably renovated the views on outlines of European and on regional sections of global security architecture being built under conditions of global systemic financial-economic crisis[4]. Lately, the development of optimal regional security architecture in the South Caucasus have been enhanced by Turkey's initiative for Caucasus stability and cooperation[5] and by regional cooperation consultations within the framework of the European Union's Eastern Partnership[6]. These initiatives are targeted at augmenting the potential of international support to stability in the South Caucasus, launched by UN, OSCE with its Minsk Group, CSTO with the help of creating Collective Operative Reaction Forces[7], NATO through the Partnership for Peace program, EU with its European Neighborhood Policy integration program[8], forums of the Organization of the Black Sea Economic Cooperation. The political diplomatic efforts by such regional players as Russia, the USA, France, Turkey and Iran are also aimed at it.

The OSCE Minsk Group Co-Chairs assume the three fundamental principles of the UN Charter, namely "non-use of force, territorial integrity and peoples' free self-determination"[9], as basic tenets for the Karabakh conflict settlement and resolution, which appears to be an encouraging factor for non resumption of war in Karabakh. The continuous dialogue between the Armenian and Azerbaijani heads of states, interspersed with counseling by the OSCE Minsk Group Co-Chairs, has undoubtedly positive influence on the peacekeeping process in the South Caucasus. The Maiendorf Declaration on the Karabakh settlement should be considered an important impetus for maintaining the process of the Karabakh conflict peaceful settlement. This declaration was signed in November 2008 on the initiative of the Russian President by the Presidents of Armenia, Azerbaijan and Russia[10].

The relatively new world country leaders from among the key actors in our region, namely Russian President Dmitry Medvedev, US President Barack Obama, French President Nicolas Sarkozy and German Chancellor Angela Merkel, along with heads of other states have been included in pursuit of decisions on establishing homogeneous security environment in the field of strategic interests of the Russian Federation, the USA, EU, NATO and CSTO. This promotes the dialogue in favour of non resumption of war in the South Caucasus. Like all the international community, our region attaches

great importance to the forthcoming dialogue of the new US Administration with Iran – an important member of the political-security "orchestra" in the region, which is on the threshold of Presidential elections, as well as with a number of other key states of the Middle Eastern and South Asian region[11]. The initiative of the Armenian President for starting Armenian-Turkish dialogue on opportunities of establishing intergovernmental relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey without preconditions has significantly contributed to maintaining equilibrium in the political-security environment of the region. In this stage establishing diplomatic relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey could become pragmatic and perspective contribution to peace in the Caucasus[12]. Under these conditions the guarantee for stability and security in our region is a problem requiring professional interpretation at international forums like this, and drawing up political-security proposals for national and international decision-making centers. Security in the Southeast Caucasus first of all is determined by the guarantees of non-resumption of colonial war by the former metropolitan country – Azerbaijan against the Nagorno-Karabakh Republic[13], which hasn't been recognized by the international community but has gained *de facto* as well as *de jure* self-determination. The Nagorno-Karabakh Republic was born as a result of the Karabakh conflict identified as an international and national-liberation conflict in compliance with the Protocol I Additional to the Geneva Conventions[14].

The following factors require special attention while evaluating the threat of war resumption in Karabakh. These factors influence the neutrality of decisions made by international force centers maintaining stability and security in the South Caucasus:

- promotion of political and propagandistic products on the Karabakh conflict's falsified identification in the international community by the Azerbaijani authorities: distortion of the conflict's national-liberation character, its political-legal and historical basis, and the fact of legality of establishment of the Nagorno-Karabakh Republic, concealment of Azerbaijanis' boycott by order of Baku when the Armenian community of Nagorno-Karabakh in December 1991 made an appeal to the Azerbaijani electorate to participate in the referendum on identification of the territory status of Shahumyan region inhabited by Armenians and the Nagorno-Karabakh Autonomous Oblast, AzR SSR, previously dissolved by the Azerbaijani authorities despite the USSR legislation[15];

- inactivity of competent international organizations regarding the intensive militarization of Azerbaijan with a manifold excess of CFE Treaty ceilings, which is targeted at unleashing a new war in Karabakh[16], despite the tragic aftermaths of the war in Georgia;

- Azerbaijan's public expansionism with regard to the territory of the Republic of Armenia with falsification of the fact that the Turkic ancestors of Azerbaijanis came from the Central Asia and declaring the indigenous Armenians as newcomers in their homeland, and the monuments of the Armenian millennia-old cultural heritage – as proto-Azerbaijani[17];

- Azerbaijani authorities' pseudoscientific claims on a genocide actually nonexistent in the history of the Caucasus, allegedly committed by Armenians and Russians against Azerbaijanis, consolidation of this falsification by the Azerbaijani President's Decree on proclaiming the day of "genocide" as National Mourning Day;

- cultivation of an enemy image represented by Armenian nation among Azerbaijani population by Baku authorities actively manipulating the fabricated genocidal act against Azerbaijani and Meskhetian Turks resided in Khojaly settlement. According to the then Azerbaijani President A. Mutalibov, this was actually committed by the armed units of Azerbaijani opposition as a means of power seizure[18];

- Baku authorities' manipulation of the political resource of the international community in geopolitical bargaining over the Karabakh conflict resolution in favour of Azerbaijan using the projects of providing Europe with hydrocarbons through alternative transit routes;

- deterioration in antidemocratic essence of the Aliyev's hereditary regime in Azerbaijan.

Establishment of the political-legal system of Azerbaijani government as an antidemocratic sultanate style "petro-state" unconformable with the level of real democracy exercised in the Nagorno-Karabakh Republic. Summing up the assessment of war resumption chances in the South Caucasus there are reasons to assert that the Azerbaijani authorities use pseudo-democratic phraseology and camouflage planned preparation for new armed aggression against the Nagorno-Karabakh Republic through their participation in the dialogue with the Armenian President. Thus, there exists a real threat of undermining stability and security in the South Caucasus, which demands the international community's special attention. Formally not declining the counseling within the framework of OSCE Minsk Group Co-Chairs Aliyev's regime in fact continues imposing on its people and the international community the perverted interpretation of the Karabakh conflict's national-liberation essence, as well as the legal and political fact of legitimacy of establishment of the Nagorno-Karabakh Republic[19]. Azerbaijan exploits the fact that the Republic of Armenia missed the opportunity of having the UN to accept the exclusive fact of formation of the legitimate powers of the Nagorno-Karabakh Republic by holding a referendum in contrast to all

other regional conflicts in the former USSR territory ("belated" Abkhazia, South Ossetia and Transdniestria)[20]. Aliyev's regime tries to deny the facts of legitimacy of the Nagorno-Karabakh Republic, the aggression of Azerbaijan against the Nagorno-Karabakh Republic and the legality of its self-defense on the basis of falsified identity of the Karabakh conflict. Not recognizing the legitimacy of the Nagorno-Karabakh Republic Baku denies the fact that since December 1991, as a result of the legitimate referendum, the Republic of Azerbaijan doesn't contain the territory of the Nagorno-Karabakh Republic[21]. Baku authorities use the resources of their hydrocarbonic attractiveness to impose on the international community the paradigm of "overcoming territorial dispute" between Azerbaijan and Armenia instead of the paradigm of "free self-determination" of Nagorno-Karabakh by means of direct democracy in compliance with the norms of international law and standards of world practice. Baku imperatively requires limited, internal self-determination of Nagorno-Karabakh solely as a subject of the Republic of Azerbaijan[22]. The world practice is being ignored where peaceful self-determination of Eritrea, East Timor, Montenegro and Kosovo took place through referenda held not among the population of metropolitan Ethiopia, Indonesia and Yugoslavia but the self-determined Eritreans, East Timoreans, Montenegrin and Kosovars. In connection with this the pursuit of legitimate ways and tools for the Karabakh conflict compromise resolution becomes of strategic caliber and a basis for ensuring stability and security in the South Caucasus. At the same time, the Karabakh conflict compromise resolution conforms to the abovementioned three fundamental principles of international law reflected in the UN Charter and applied by the OSCE Minsk Group. This will require a constitutional referendum not to introduce into the Azerbaijani Constitution recurrent elements aimed at consolidating the antidemocracy of the sultanate style power[23] but to make the Article 11 of the Azerbaijani Constitution fully conform to the free self-determination principles of the UN Charter and the International Covenants on human rights and fundamental freedoms[24].

We believe that the conflict resolution under the circumstances is possible if the factors threatening peace in the Caucasus are excluded in the next stages of the Karabakh conflict settlement. Disclosing the essence of the war resumption threat imposed by Azerbaijan presupposes a more minute examination of some tendencies observed in the course of the last six years in the consultation process under the aegis of the OSCE Minsk Group Co-Chairs. Over these years a formula of compromise has been included in the consultations agenda for the Karabakh conflict settlement, which was offered by the Armenian side on western experts' advice. This assumes consent of the concerned parties to hold a second referendum among the population

of the former Nagorno-Karabakh Autonomous Oblast, despite the fact of the legitimate referendum held in Nagorno-Karabakh on December 10, 1991. The supporters of holding a second referendum as a token of goodwill wanted to give the Azerbaijani authorities a "face-saving" chance in front of their electors. The idea was to ease the discontent of Azerbaijanis poisoned with the revanchism of the anti-Armenian governmental propaganda. The supporters expected the independent status of Nagorno-Karabakh to be confirmed in case a referendum fully complying with the norms and procedure requirements of international law and world practice was held. However, Baku turned the "face-saving" suggestion of the Minsk Group Chairmanship into a cynical trick to undermine confidence in the legitimacy of the referendum of 1991 and the legality of Karabakh's independent statehood. President I. Aliyev tries to substitute the Nagorno-Karabakh populations' right of self-determination and the fact of their legitimate expression of popular will with his statements about impossibility of granting independence to Nagorno-Karabakh[25]. Moreover, under the pretext of selfdefense President I. Aliyev periodically makes statements threatening to resume war for Karabakh, which is a second armed aggression against the legitimate Nagorno-Karabakh Republic[26]. Besides, the currently discussed proposals concern the return of refugees and temporary migrants to Karabakh and taking territories out of the Nagorno-Karabakh Republic's security zone in the first stage of the conflict resolution. These proposals are fraught with a threat to resume interethnic tension, undermine stability in Karabakh and provoke a new colonial war. Holding a second referendum under these conditions becomes a problem not only in the perspective of 10-15 years but also the chances of holding it may be in doubt at all. Thus, the threat of the Karabakh war resumption by Azerbaijan is real. Two scenarios of unleashing war appear feasible in the foreseeable future:

- the first scenario is more preferable for Baku's self-justification before the world community: it is built on the fabrication that in case Azerbaijani refugees and temporary migrants return to Karabakh, the Azerbaijani Armed Forces will defend them from skirmishes with the Armenian locals. The matter concerns the Azerbaijani plans on rapid return of refugees before holding a second referendum to arouse Armenian Azerbaijani old inter-community enmity conditioned by the unsolved problem of the Nagorno-Karabakh status;

- the second scenario is less desirable for Baku: it is connected with the difficulty for Azerbaijan to bear out its right to ostensible self-defense in front of the world community, whereas the Armenian side complies with the 1994 Ceasefire Agreement between the Republic of Armenia, the Republic of Azerbaijan and the Nagorno-Karabakh Republic and participates in consultations on the Karabakh conflict peaceful settlement under the aegis of the OSCE Minsk Group[27].

In conclusion we'll try to answer the question how to maintain stability and ensure security in the South Caucasus when the Azerbaijan's demonstrative preparation for a new colonial aggression against the Nagorno-Karabakh Republic inherently repeats the scenario of unleashing the last year's war in South Ossetia. The proposal on holding a second referendum in the initial stage, and not after the explosive return of refugees and territories, seems more pragmatic in terms of regional security interests and the current tendencies. Besides, it should be held in the places of Armenian and Azerbaijani communities' current habitation and under the UN and OSCE control and forceful guarantees. At the same time, taking into account the specific character of the Karabakh conflict, it is expedient to consider the experience of the UN and OSCE missions in Kosovo[28]. The main feature of the Karabakh conflict is the fact of 18-year-old unbroken activity of democratically elected government of the Nagorno-Karabakh Republic. It productively meets commitments in national and international security interests, stipulated by the Constitution and Legislation of the Nagorno-Karabakh Republic, and observes the ceasefire regime without international peacekeeping forces in the conflict zone. Under these conditions the return of the Karabakh side to the negotiation process on complete resolution of the conflict becomes a political-security imperative. The given approach to armed conflicts resolution by peaceful tools corresponding to the internationallegal principles of non-use of force, the right to free self-determination and territorial integrity may also become a viable alternative to a new war in South Ossetia and Abkhazia. I believe that further professional development of the suggested approach to armed conflicts resolution in our region will assist the relevant national and international centers in making efficient decisions to eliminate new wars and craft productive regional security architecture in the South Caucasus.

REFERENCES:

[1] *Dr. Hayk Kotanjian*: «GUIDELINES ON DEVELOPING ARMENIAN NATIONAL SECURITY STRATEGY IN THE CONTEXT OF REGIONAL SECURITY ARCHITECTURE OF THE SOUTH CAUCASUS». Monograph, SNSEE-NSOOC, NDU, USA. Washington–Yerevan, 2004–2005.

[2] *Dr. Hayk Kotanjian*. Azerbaijan: Anti-Democratism and Colonialism. A glance at the perspective of Regional Security after Kosovo. REGNUM News Agency, February 12, 2008 (The text was disseminated by the Information Resource Center, Public Affairs Section, U. S. Embassy Yerevan).

[3] *Dr. Ceslav Ciobanu* (VSU Eminent Scholar, Associate Professor of Economics, Ambassador (ret.), Senior Research Scholar, Center for Security and Science). Political Economy of "Frozen Conflicts" in ex-Soviet States: Challenges and Prospects for the U.S. and Russia. Virginia State University International Conference, April, 2007 (http://pdc.ceu.hu/archive/00003276/01/political_economy.pdf); *see also: Dr. Ceslav Ciobanu.* Frozen and Forgotten Conflicts in the Post-Soviet States: Genesis, Political Economy and Prospects for Solution. United States Institute of Peace, Virginia State University. Richmond, 2008 (http://www.ipp.md/files/Publicatii/2008/USIP_manuscript_MAR13_08__Moldova_.doc).

[4] Speech by President of the Republic of Armenia H.E. Mr. Serzh Sargsyan at the 45th Munich Security Conference. The Official site of the President of the RA, February 7, 2009 (http://www.president.am/events/news/eng/?search=Մյունխեն&id=395).

[5] *Deniz Çakar*, Head of Department at Ministry of Foreign Affairs of Turkey, "Turkey's Role in the Caucasus: Caucasus Stability and Security Platform", INSS, MoD, RA, Working Notebooks, № 3–4, 2008.

[6] External Relations. Eastern Partnership. The Official site of the European Commission (http://ec.europa.eu/external_relations/eastern/index_en.htm).

[7] Extraordinary sessions of the Council of the CSTO and EurAsEC in Moscow. The Official site of the President of the RA, February 4, 2009 (http://www.president.am/events/visits/eng/?visits=1&id=52).

[8] EU in the World. European Neighbourhood Policy. The Official site of the European Commission (http://ec.europa.eu/world/enp/index_en.htm#).

[9] "A breakthrough in the Karabakh conflict settlement is possible in May-June – Brysa. "Novosti-Azerbaijan" International Information Agency", April 16, 2009 (http://www.newsazerbaijan.ru/karabakh/20090416/ 42820844.html) (translated from Russian); *see also:* "Statement of the Co-Chairs of the OSCE Minsk Group: There is no military solution to the Nagorno-Karabakh conflict". REGNUM, February 19, 2009 (http://www.regnum.ru/english/1127568.html).

[10] Declaration between the Republic of Azerbaijan, the Republic of Armenia and the Russian Federation. Maiendorf Castle, Moscow Region, November 2, 2008. The Official Web Portal of the President of Russia (http://www.kremlin.ru/eng/text/docs/2008/11/208708.shtml).

[11] "Obama offers Iran "new beginning"". BBC News, March 20, 2009 (http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/7954211.stm); *see also:* "Obama Offers Direct Nuclear Talks With Iran". SKY News, Website of the Year, April 9, 2009 (http://news.sky.com/skynews/Home/World-News/Barack-Obama-Offers-Direct-Talks With-Iran-Over-Nuclear-Programme-And-Issues-Warning-TolsraeI/Article/20090421525 8771?f=rss); *see also:* "Obama In Turkey: Meets With Leaders, Addresses Parliament". The Huffington Post, April 6, 2009 (http://www.huffingtonpost.com/2009/04/06/obama-meets-withabdullah_n_183399.html); *see also:* "Obama calls for talks with Iran over Iraq". "Breitbart.com", April 8, 2009 (http://www.breitbart.com/article.php?id=080408220807.ud9xv11e&show_ article =1); *see also: Michael R. Gordon and Jeff Zeleny.* "Obama Envisions New Iran Approach". The New York Times, November 2, 2007 (http://www.nytimes.com/2007/11/02/us/politics/02obama.html?_r=1).

[12] Today by the invitation of the President of Armenia, Serzh Sargsyan, President of Turkey Abdullah Gul. The Official site of the President of the RA, September 6, 2009 (http://www.president.am/events/news/eng/?search=Գյուլ&pn=1&id=172); *see also:* Interview of President Serzh Sargsyan to the "Radical" Turkish Daily. The Official site of the President of the RA, August 28, 2008 (http://www.president.am/events/news/eng/?search=Գյուլ&pn=1&id=160); *see also:* "Gul in landmark visit to Armenia". BBC News, September 6, 2008 (http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7602066.stm).

[13] "Declaration on Granting Independence to Colonial Countries and Peoples, United Nations, General Assembly, Official Records, Fifteenth Session, Resolutions". New York, 1961, pp. 74-75.

[14] "Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) part 1, article 1, it. 4. Human Rights. International Treaty Collection, Volume 1, (part 2), Universal Treaties". UN, New York – Geneva, 1994, p. 1028.

[15] AzR Law "On Abolition NKAO AzR", November 26, 1991. Registers of AzR SC, 1991, № 24; *see also: S. Zolyan,* CSCE in the Karabakh Conflict (1992), NAGORNO-KARABAKH: PROBLEM AND CONFLICT. CHAPTER 6, "ArmenianHouse.org" (http://www.armenianhouse.org/zolyan/nf-ru/karabakh/6.html). "Afterwards the Armenian community of Nagorno-Karabakh and neighboring Shahumyan region proclaimed the establishment of the independent Nagorno-Karabakh Republic (the independence of the NKR was declared in 06.01.1992 after the referendum held by the newly elected Supreme Council (Soviet), whereas in 02.09.1991, after Azerbaijan's declaration on 1918-1920 state independence restoration, in compliance with the USSR Law on Withdrawal of a Soviet Republic from the USSR, the NKR was declared as a Union territory with a subsequent specification of its status through a referendum – S. Z.). It provoked sharp reaction in Azerbaijan, including the acceptance of resolutions by the National Assembly since November 26, 1991, on abolishing autonomy of the region and placing it under the direct control of Azerbaijan. However, after declaring independence elections of a new parliament and a referendum were held inside the region, ratifying the Declaration of Independence by the overwhelming majority, though the Azerbaijani population boycotted this event" (translated from Russian).

[16] *Hayk Kotanjian:* Azerbaijan: Anti-democratism and colonialism in the perspective of regional security. REGNUM (http://www.regnum.ru/english/953962.html) (Report at the conference called "Caucasus and Middle East countries as potential partners in the process of forming regional security system". February 7, 2008, Yerevan).

[17] Azerbaijan – Armenia – Karabakh. The Armenian academic community appealed to the OSCE Minsk Group, December 27, 2005 (http://www.rol.ru/news/misc/newssng/05/12/27_061.htm) (translated from Russian); *see also:* "The falsification of the region's history is being continued in Azerbaijan": announcement by the Armenian academic community, REGNUM, December 30, 2005 (http://www.regnum.ru/news/568526.html) (translated from Russian).

[18] Interview of the AzR President Ayaz Mutalibov to the Czech journalist Dana Mazalova, "I am a humanist at heart", "Nezavisimaya Gazeta", 2 April, 1992 (translated from Russian).

[19] Ilham Aliyev, "My Universities", "Azerbaijan.az", December 24, 2007 (http://azerbaijan.news.az/index.php?Lng=aze&Pid=19934); Ilham Aliyev, excerpts from his direct address: "In the contemporary world the transition of power from one member of a family to another in itself isn't considered as an antidemocratic fact". "Moreover, I'd like to mention that the true heir of Heydar Aliyev is my younger son, Heydar Aliyev, the youngest member of our family".

[20] USSR Law "On Procedure of Settling Issues related to Withdrawal of a Soviet Republic from the USSR" № 1410-1 of April 3, 1990". Registers of USSR Congress of People's Deputies, USSR Supreme Council, 1990, № 15; AzR Law "On Abolition NKAO AzR", November 26, 1991. Registers of AzR SC, 1991, № 24; Act on the referendum results on the independence of the Nagorno Karabakh Republic, December 10, 1991, Stepanakert, Nagorno-Karabakh Republic, Ministry of Foreign Affairs (http://www.nkr.am/rus/facts/referendum.html) (translated from Russian).

[21] "Act on the referendum results on the independence of the Nagorno Karabakh Republic", "Nagorno-Karabakh Republic's Declaration of Independence", Yerevan, 1995, pp. 85-89 (translated from Russian).

[22] "Self-determination can be realized only within the framework of Azerbaijan's territorial integrity". "Once more on Azerbaijan's principle positions on the Armenian-Azerbaijani conflict settlement issue". Day.Az, May 14, 2008 (http://www.day.az/print/news/politics/118039.html) (translated from Russian); *see also:* "Azerbaijan will provide conditions for the two communities in Karabakh". "BBC, Russian.com", March 23, 2009 (http://news.bbc.co.uk/hi/russian/international/newsid_7958000/7958793.stm) (translated from Russian).

[23] Council of Europe. Venice Commission. The Official site of the Venice Commission (http://www.venice.coe.int/docs/2005/CDL-AD(2005)029-e.asp); *see also:* "Azerbaijan is changing the Constitution". REGNUM, March 18, 2009 (http://www.regnum.ru/news/1138356.html) (translated from Russian).

[24] Constitution of the Republic of Azerbaijan, Article 11 - "state borders of the Azerbaijan Republic might be changed only by free decision of its peoples made by way of referendum declared by the Parliament [Milli Majlis] of the Azerbaijan Republic.". *See:* CSCE. Helsinki Final Act, August 1, 1975. Principle VIII. OSCE (http://www.osce.org/documents/msc/1975/08/4044_ru.pdf); *see also:* International Covenant on Civil and Political Rights. UN GA Resolution 2200 A (XXI), December 16, 1966. UN Centre for Human Rights. Human Rights: International Treaty Collection; International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. UN GA Resolution 2200 A (XXI), December 16, 1966, UN Centre for Human Rights. Human Rights: International Treaty Collection.

[25] "Ilham Aliyev: "Nagorno-Karabakh will never be granted independence"". Ilham Aliyev's statement at the Security Council session. Day.Az, April 7, 2009 (http://www.day.az/news/politics/152509.html) (translated from Russian); *see also:* "Karabakh will never be independent: Ilham Aliyev". REGNUM, April 8, 2009 (http://www.regnum.ru/news/fdabroad/karabax/1148033.html) (translated from Russian); *see also:* "Ilham Aliyev: "The international community realizes Armenia's wrongness but turns a blind eye to it"". Day.Az, April 18, 2008 (http://www.day.az/news/politics/ 115065.html) (translated from Russian); *see also:* "Ilham Aliyev: "I want to restate that the time doesn't work in favour of Armenia at all, just the contrary, no international aid, believe me, will help them this time"". Day.Az, September 13, 2007 (http://www.day.az/news/politics/91887.html) (translated from Russian).

[26] "Aliyev concedes the war resumption in Karabakh". Lenta.ru, July 10, 2006 (http://lenta.ru/news/2006/07/10/aliev/) (translated from Russian); *see also:* ""The probability of the war resumption increases": Nagorno-Karabakh in the last week". REGNUM, July 13, 2007 (http://www.regnum.ru/news/856254.html) (translated from Russian); *see also:* "Azerbaijan is ready to return Nagorno-Karabakh by force". Lenta.ru, January 24, 2006 (http://lenta.ru/news/2006/01/24/war/) (translated from Russian).

[27] Bishkek Protocol. Ministry of Foreign Affairs, the Nagorno-Karabakh Republic (http://www.nkr.am/ ru/document/43/) (translated from Russian).

[28] The Official site of the United Nations Mission in Kosovo (UNMIK) (http://www.unmikonline.org/); *see also:* OSCE Mission in Kosovo. The Official site of the OSCE (http://www.osce.org/kosovo/).

KARABAKH: PEACE, WAR AND DEMOCRACY*

The South Caucasus remains a potentially explosive region. A prime necessity is to learn sober lessons from the tragic outcome of the war in Georgia in August 2008 and any possible recurrence of the attempt to resolve the regional conflicts by means of war – this time in Karabakh, the territory disputed between the two South Caucasus states of Armenia and Azerbaijan.

The development of military and political techniques in the attempt to "unfreeze" regional conflicts has been on the agenda for several years. These techniques have so far failed in the Caucasus. But it seems likely – notwithstanding the joint visit to Karabakh on 4 July 2009 by Armenian, Azerbaijani and Russian public figures – that Azerbaijan may intend to employ the same "unfreezing" model to resolve the Karabakh conflict, understood by Baku as a "just" war to "restore the territorial integrity" of Azerbaijan. This article questions such an approach to the issue, and points to a better way.

Since the conflict of the early 1990s, a process of discussion has taken place over the future of Karabakh under the auspices of the so-called Minsk Group of the Organisation for Security and Cooperation in Europe (OSCE). The Co-chairs of the Group take as their starting-point for conflict-settlement and resolution in Karabakh three fundamental principles of the United Nations Charter: namely "non-use of force, territorial integrity and peoples' free self-determination".

These appear to be encouraging indications that war will not resume over the issue. In addition, the continuous dialogue between the Armenian and Azerbaijani heads of states, interspersed with counselling by the Minsk Group Co-chairs, has undoubtedly had a positive influence on the peacekeeping process in the South Caucasus. Further, the Maiendorf declaration on Karabakh – signed on 2 November 2008 on the initiative of the Russian President by the Presidents of Armenia, Azerbaijan and Russia – can be considered an important impetus for maintaining a peaceful settlement process.

The relatively new political leaders in the key state actors in the region (Presidents Dmitry Medvedev, Barack Obama, Nicolas Sarkozy, as well as Chancellor Angela Merkel) as well as other heads of state or government have been pursuing a broader, homogeneous security environment in the region involving the Russian Federation, the United States, the European Union, NATO and the Collective Security Treaty Organisation (CSTO). This too promotes dialogue in favour of non-resumption of war in the South Caucasus.

Likewise, the beginning of Armenian-Turkish dialogue without preconditions has significantly contributed to maintaining equilibrium in the political-security environment of the region. At this stage, establishing diplomatic relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey could become a pragmatic and constructive contribution to peace in the Caucasus.

Two outlooks

Against these positive processes, the potential for a return to war over the Nagorno-Karabakh Republic – which was born as a result of the Karabakh conflict in the early 1990s, has gained *de facto* as well as *de jure* self-determination, but is unrecognised by the international community – remains.

In particular, a number of trends within Azerbaijan suggest that the use of the war option is an active possibility. These trends include military preparations, publicity campaigns involving one-sided and inaccurate historical or political claims, and a movement away from democracy in ways that support a more combative stance over the Karabakh issue. Together, these trends create a threat that stability and security in the South Caucasus will be undermined; this demands the international community's special attention.

There is a fundamental difference of outlook here between the two sides. Azerbaijan frames the Karabakh question in the paradigm of "overcoming a territorial dispute" between Azerbaijan and Armenia, whereas Armenia focuses on the paradigm of the "free self-determination" of Nagorno-Karabakh. The logic of Baku's view is to prescribe the limited, internal self-determination of Nagorno-Karabakh solely as a subject of the Republic of Azerbaijan. Against this, the experience of the contemporary world is increasingly full of examples of peaceful self-determination ratified by referendum of the people of the respective territories; among them Eritrea, East Timor, Montenegro and Kosovo. In the Karabakh context, any vote by the people on their future – something proposed as part of the Minsk Group process for several years – would in fact be the latest in a series of referendums, following the ones held in Nagorno-Karabakh on 10 December 1991 (on independence) and on 10 December 2006 (on the constitution).

* OpenDemocracy, 3/07/2009 (http://www.opendemocracy.net/article/karabakh-peace-war-and-democracy).

The Azerbaijani side has introduced different elements into the proposed first stage of conflict-resolution, namely the return of refugees and temporary migrants to Karabakh and taking territories out of the Nagorno-Karabakh Republic's security-zone. These proposals carry intrinsic difficulties, and if followed through would create tensions that would make the holding of another referendum very difficult.

A way forward

The proposal to hold a further referendum in the initial stage of a conflict-resolution process, and not after the return of refugees and territories (whose results could be very dangerous), seems more pragmatic in terms of regional security interests and current tendencies. It could, for example, be held in the areas where Armenian and Azerbaijani communities now live, under United Nations and OSCE auspices and backed by their forceful guarantees.

At the same time, and taking into account the specific character of the Karabakh conflict, it is expedient to consider the experience of the UN and OSCE missions in Kosovo. The main feature of the Karabakh conflict is the fact of the unbroken activity across eighteen years of the democratically elected government of the Nagorno-Karabakh Republic. This has entailed the meeting of commitments in national- and international-security interests, including observation of the ceasefire-regime even without international peacekeeping forces in the conflict-zone. Under these conditions, the return of the Karabakh side to the negotiation process in order to reach a complete resolution of the conflict is a political-security imperative.

The approach to armed conflict-resolution by peaceful means, corresponding to the international-legal principles of non-use of force, the right to free self-determination and territorial integrity, may also become a viable alternative to new wars over South Ossetia and Abkhazia. I believe that further professional development of the suggested approach to armed conflict-resolution in the region will assist the relevant national and international centres in making good decisions that will eliminate the possibility of a resumption of war and create a productive regional-security architecture in the South Caucasus.

PRESIDENT ALIYEV IS BOTH FOR PEACE AND FOR WAR–IN DEFIANCE OF THE STATEMENT BY THE PRESIDENTS OF RUSSIA, THE USA AND FRANCE*

–How do you assess the statement of President I. Aliev in Chatham House concerning the willingness of Azerbaijan to unleash a war for returning Karabakh?

–It is another passage of the long-term aggressive rhetoric proclaimed by him in Azerbaijan practically at all ceremonial events. Earlier the Azerbaijani President made appeals for a new war at home addressing mainly the domestic audience. Now Ilham Aliyev's statement on the readiness of Azerbaijan to resume the war in Karabakh is demonstratively targeted at the international community. Besides, on the threshold of his meeting with the Armenian President in Moscow organized by the Russian President on completing the discussion of the Karabakh problem in the format of the OSCE Minsk Group Co-Chairs Heads of States – at the recent summit in Italy.

Ilham Aliyev's calls for war from the rostrum of the Chatham House, made literally after the Statement of the Presidents of the USA, Russia and France following the results of the G-8 meeting, principally contradict the essence of the address of Barack Obama, Dmitry Medvedev and Nikolas Sarkozy to the Presidents of Armenia and Azerbaijan on the non-alternativeness of the Karabakh conflict peaceful resolution. This statement actually disavows Aliyev's signature on the Maiendorf Declaration which confirms the Azerbaijani Head's adherence to the conflict resolution based upon the principles of non-use of force, peoples' right to free self-determination and territorial integrity.

–How would you account for such inconsistency in the position of the Azerbaijani President?

–It is difficult to comment on such inconsistency in the position of the neighbouring state's President with agreements publicly concluded at the level of the Heads of States. Ilham Aliyev threatens with a new war from London, despite the admonitions of the world power centers on the necessity of learning sober lessons from the last year's military disaster in Georgia.

* «Голос Армении», 18 июля 2009 г. (http://www.golos.am/index.php?option=com_content&task=view&id=48131& Itemid=41).

It seems necessary to find an answer to your question beyond the political logic. Similar behaviour in psychology is defined as a split personality, when a person has two (sometimes even more) different personalities, at the same time one of them, as a rule, is unaware of the existence of the other. The level of political trust in partners brings into question the reality of stability and security guarantees in Karabakh not only within the regional but also a broader international context.

RECOGNITION OF NAGORNO KARABAKH INDEPENDENCE BY ARMENIA LOOKS LOGICAL AND JUSTIFIED*

How does the UN Resolution on the Karabakh problem correlate with the imperatives of the United Nations Charter and the threat of resumption of war?

As is known, Russia, the USA and France, as Co-chairs of the Minsk Group, voted against the UN General Assembly's Resolution on Nagorno Karabakh. The three countries were backed by four other UN members and there were 100 abstentions. This fact confirms that, while adopting UN resolutions, the prevailing majority of the UN members do not endorse transgressions against systemic implementation of fundamental principles and norms of International law.

Azerbaijan and other 38 states that supported the resolution were taught a lesson on inadmissibility in pushing through documents in the UN contradicting the latter's fundamental goals and principles which, as a whole, define the international legal-contractual entity of the United Nations. By this voting, the United Nations confirmed that the unilateral approach in the Azerbaijani resolution on the Karabakh conflict, which reflected Azerbaijan's interpretation of the principle of territorial integrity and thereof ignored the principle of equal rights of peoples and their right to self-determination, was inadmissible. The General Assembly brought forward to the authors of the resolution the fact that Azerbaijan violated her commitments *vis-à-vis* the UN Charter.

Azerbaijan had been virtually pinpointed to her commitments in relation to the definition of "equal rights of peoples and their right to self-determination", which is registered in the UN Charter as one of its fundamental goals.

What are the key messages of the voting results in the UN?

The voting results, in a larger sense, include an important political message about the harmfulness of such resolutions for the UN, which violate the very Charter of the United Nations Organization because they ignore

* ИА REGNUM, 04/11/2008 (http://www.regnum.ru/english/983635.html).

its main goal – to maintain global peace and international security. The voting showed that most UN members recognize the legal shortcomings of Azerbaijan's stance on the Karabakh settlement. By imposing a counter-productive model of the Karabakh conflict resolution exclusively within the framework of *"territorial integrity"* – as coined by Azerbaijan – put the UN itself in an awkward situation. Such influential actors in the world community as Russia, the USA, France, and India (the first three are the UN Security Council's permanent members) which voted against the resolution, as well as those 100 UN member states which abstained, confirmed the major and imperative mission of the UN for all the states: maintenance of international peace.

By exceeding ceilings for armaments established by the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE) and by pushing war propaganda, Azerbaijan shows its disregard of the UN Charter's key principle of promoting peace. This position of official Baku is a real threat to the stability in such a geostrategically important area as the Black Sea Region is. In this respect, by voting against the resolution, Russia, the USA and France, as UN Security Council members, officially declared to the international community their concern about Baku's preparations for unleashing a new war in the South Caucasus. The denial of the belligerent behavior of Azerbaijan is the other key message of the United Nations.

How would you evaluate the chances of reaching a compromise between the Armenian side and Azerbaijan?

In defiance of the norms of International law, Baku doesn't recognize the Nagorno Karabakh Republic (NKR) as subject of International law. At present the Azerbaijani side declares that its compromise is limited merely to its consent of continuing consultations with Armenia on the Karabakh problem. Disturbingly, the Republic of Azerbaijan rejects the possibility of a direct dialogue with the authorities of the NKR. In its public policy not only does Azerbaijan undermine the intermediary mission of the Minsk Group but it also doesn't respond to the recommendations of the Council of Europe to establish a dialogue with Nagorno Karabakh, in spite of the NKR's declared preparedness to negotiate with the AzR (see the PACE resolution # 1416, of January 25, 2005). Azerbaijan's recent activities directed to undermine the status of Russia, the USA and France within the Minsk Group and its attempt to impose on the United Nations a resolution that contradicted the UN Charter, testified about the

counter-productivity of the Baku's position in the Karabakh peace process.

Azerbaijan's "compromise", as only Baku understands it, is a world away from compromises the Armenian side is prepared to make. In essence, this position is pointless and empty. If Baku doesn't change its blatantly revanchist position, the chances of reaching a compromise among the parties of the Karabakh conflict are not great.

What would you say about the offer to sign an agreement between the Republic of Armenia and the NKR as subjects of International law in response to the UN resolution on Karabakh?

The UN member states in their majority couldn't ignore the fact that in the United Nations' system peoples struggling for independence are recognized as primary subjects of International law. This viewpoint is based on principles of International law which consider a people struggling for liberation as a legal party. For instance, the People's League of the Eastern Pakistan, which represented the part of Bengali people residing in Pakistan and unilaterally declared the Republic of Bangladesh, was such a body taken under the protection of International law.

The international legal-entity of the part of the Armenian people residing in Karabakh is consolidated by the political and legal fact of uninterrupted and efficient functioning of the legitimate and democratically elected NKR authorities in a period of more than 16 years. These authorities were formed as a result of a referendum held in the period when the Law on the USSR from 1990 to December 21, 1991 was still in force before the proclamation of the Alma-Ata Declaration on the disintegration of the USSR. Thereby, an international-legal basis for concluding international agreements between the RA and the NKR undoubtedly exists.

In case Azerbaijan continues rejecting counter-compromises commensurate with the compromises of the Armenian side, the NKR will have the right, taking into consideration the lessons of the history, principles and norms of International law, the OSCE recommendations, to conduct negotiations with the RA on choosing more effective means to maintain regional peace and a model of stable and secure development. To my mind, in this stage, while maintaining the practical interaction in the sphere of defense, it is reasonable not to limit the full-scale cooperation between the NKR and the RA within the frames of any separate sphere.

What is your take on a possibility of recognition of the NKR by Armenia?

Because of the lack of counter-compromises from Azerbaijan, relatively commensurate with the Armenian proposals, the fact of recognition of the NKR's independence by the Republic of Armenia seems a logical and a justified component in the process of international recognition of the NKR. In my opinion, at this stage it will be more pragmatic if the process of recognition comes after the development of a cooperation strategy between the NKR and the RA on the questions of maintaining peace, stability and security in the South Caucasus. The main priority of the mentioned Strategy and the policy of its implementation should be a guaranteed exclusion of recurrence of genocide against the Armenians, as well as, secure and democratic development of both sovereign Armenian states in the context of their progressive international integration. If Armenia, Artsakh (Nagorno Karabakh) and the Diaspora in allied cooperation possess an agreed strategy on issues of national priorities, a possibility will arise to develop a mid- and long-term policy, as well as design its effective provision.

How do you picture the process of recognition of the NKR?

Adhering to the universally-recognized principles and norms of International law the Nagorno Karabakh and Armenia could institutionalize their interstate cooperation. I mean founding a joint Interstate Commission on elaboration and implementation of strategy on cooperation between the NKR and Armenia on questions of maintaining peace and their sustainable and secured development. The Secretariat of the mentioned Interstate Commission on strategic partnership, headed by the presidents of the two countries, could be composed of plenipotentiary representatives of presidents, legislatures, as well as governments of the NKR and the RA.

Particular political-legal products of the Interstate Commission's pursuit, as well as projects of agreements could be presented for reviewing not only to the state institutions of the parties, but also, if necessary, to the respected organizations of the Diaspora and international community. The interests of strengthening and progressive development of the tandem of the Armenian statehood personalized by the RA and the NKR should be placed in the center of the Strategy and systems of planning, accumulation, coordination and targeted implementation of political, economic, defensive and informational resources. I don't exclude that with time the Interstate Commission will transform the strategic partnership between the RA and the NKR into a loose confederative cooperation between the two fraternal sovereign states.

What do you think of the perspectives of the Minsk Group?

I think the Minsk Group has accumulated a huge experience in mediating between the parties of the Karabakh conflict and surely has not exhausted its constructive potential.

IMPROVEMENT IN THE AMERICAN-RUSSIAN RELATIONS WILL BE OF BENEFIT TO THE ENTIRE CAUCASUS AND ARMENIA*

Productive relations between the leading actors of global security – the USA and Russia – will certainly undergo improvement not only in the interests of the two countries but also in terms of global security imperatives in general. Commandant of the Institute for National Strategic Studies of the Ministry of Defense of the Republic of Armenia, Doctor of Political Sciences Major General Hayk Kotanjian stated this during his interview with a REGNUM correspondent.

He noted that recovery of the American-Russian relations will be of benefit to the entire Caucasus as well, including Armenia "the balanced national security policy of which is based on the principle of complementarity".

Touching upon the process of settling the Karabakh conflict Kotanjian mentioned that taking into account the lessons from the war in Abkhazia and South Ossetia the conflict should be considered in terms of "colonial essence of certain antidemocratic trends in political-legal culture of Azerbaijan, in particular in the field of constitutional guarantees on protecting collective human rights and freedoms". The expert emphasized that the principles of international law on equality and self-determination of peoples, which are top commitments for the UN members, are not appropriately reflected in the Constitution of Azerbaijan.

"With regard to the dynastic succession Azerbaijan is turning into a classic 'petro-state' where power stems from control over its oil and gas market interests rather than the interests of democracy",– Doctor Kotanjian stated.

The expert noted that in the modern political history there are many convincing examples of democratic self-determination of peoples in exact conformity with the principles of the UN Charter. He brought up the examples of self-determination of Bangladesh, Eritrea, East Timor, Montenegro emphasizing that these states gained self-determination through referenda without the interference of populations of the metropolitan states, namely Pakistan, Ethiopia, Indonesia and Serbia-Yugoslavia. "Taking into consideration these facts it is expedient that the Co-Chairmanship of the Minsk Group constructs its activities on the systemic use of UN Charter principles without prioritizing the principle of territorial integrity which is equivalent to the UN Charter principle on equality and self-determination of peoples",– Kotanjian summed up.

* From the Presentation at the Academic Conference of the Alumni Association of George C. Marshall European Center for Security Studies in connection with the decision to include the author in the list of the Center's Distinguished Graduates (http://www.regnum.ru/english/1069776.html).

ON THE METHODOLOGY OF THE REPUBLIC OF ARMENIA'S NATIONAL SECURITY STRATEGY INTERAGENCY ELABORATION*

The text of the monograph «Guidelines on Developing the Armenian National Security Strategy in the Context of Regional Security Architecture of the South Caucasus» is published in a version so as to reflect the peculiarities of the political situation of 2003–2004[1].

The monographic study was prepared during the author's academic fellowship at the School of National Security Executive Education, National Defense University (NDU), USA, in 2003–2004. In 2005, the text of the monograph was supplied with an Appendix, based upon the results of the elaboration of draft materials under the direction of the RA Defense Minister Serzh Sarkissian on his report «National Security Strategy Landmarks of the Republic of Armenia»[2].

By the electronic publication of the monograph[3], both the review of the basic materials on the entire range of Armenia's security problems, and the draft interagency elaboration process of the RA key political document had already been completed. The scientific-organizational part of the given work was done by the Institute for National Strategic Studies (INSS), MoD, RA, by order of the Defense Minister, Secretary of the RA National Security Council Serzh Sarkissian.

This introduction preceding the monograph unveils for the Armenian professional audience the key stages in the methodical cooperation of Armenian specialists with experts from leading think-tanks in the USA, Russian Federation, and European member states of NATO. The introduction briefly traces the logic process of conceptualizing national security problems by the Ministry of Defense and other state institutions of the Republic of Armenia, and also interprets essential unique elements of the Interagency Commission's methodological portfolio, formed on the basis of studies of Armenian national interests, as well as the advanced experience of leading global specialized centers.

In 1991, the author, as a doctoral candidate and senior research fellow at the Russian Academy of Administration, happened to act as a facilitator in the negotiations to invite the former Army Deputy Commander-in-Chief of

* "Working Notebooks", analytical-applied appendix to the Defense-Academic Journal "Haikakan banak" ("Armenian Army") (in Arm.), 2007, № 1.

the USSR Lieutenant General Norat Ter-Grigoryants to take the position of the Commander of the newly forming Armed Forces of the Republic of Armenia which had just regained its independence. In his position as Deputy Defense Minister of the Republic of Armenia, Norat Ter-Grigoryants headed the process of designing a professional Armenian National Army. The development of the defense policy of the Armenian state was distinguished by the leadership of Armenia's Ministry of Defense, as a key component of building the military to serve as a basis for understanding the objectives of creating and implementing the Armenian defense system against Azerbaijani aggression towards the legitimate Republic of Nagorno Karabakh, as well as the military and political navigation of the RA in the bipolar system of international security which was undergoing changes in leaps and bounds. It was the task to develop the Armenian national security military and political aspect that the author was assigned to do when invited from Moscow to Yerevan in 1992 for the creation of the Defense Policy Department, MoD, RA.

The publication of the Defense Policy Department, MoD, product, titled «The Principles of Military Policy of the Republic of Armenia: Military and Political Perspective of National Security» was issued in 1992[4]. One unique quality of this document was that the basis for its methodology was formed with the author's close cooperation with experts from the Methodological Center for Research in International Relations of the Diplomatic Academy of the USSR-RF, MFA, (MCMFA) as well as the Russian Association of Theory and Modeling of International Relations (RATMIR)–professionals who developed the principles of national and international security of newly independent Russian Federation. In that period, the author participated in methodological workshops organized in the MCMFA, MFA, RF, in the framework of the «Stability and Conflict» projects under the guidance of Doctor of Law, Professor of International Law on National Security Edward Skakunov; in addition, he was an Academic Secretary, RATMIR. The author's interaction with the Chair of Military and Political Sciences of the Academy of the Russian Armed Forces General Staff, headed by Doctor of Philosophy Major General Ignat Danilenko, contributed to the theoretical-methodological comprehension of Armenia's national security military and political aspects*.

The further elaboration of Armenia's defense policy problems, taking into account the aftermaths of the Karabakh war, was, in a greater part, carried

* In 1992 that chair was the leading organization for the author's thesis work in the competition for an academic degree of Doctor of Political Sciences on the specialization in Political Processes and Institutes.

out from the perspective of understanding the position of the defense component in the RA's political course on a multifaceted security partnership based on the principle of complementarity. As the Chief of the Department of External Relations and International Cooperation, MoD, RA, in 1995–1998, the author took part in the final working consultations on the RA membership registration to NATO's «Partnership for Peace» program, as well as in the talks on the RA's bilateral and multilateral defense cooperation and its execution on legal-contractual basis. The author took part in the elaboration of the military and political part of the RA-RF strategic partnership agreements portfolio.

In the course of conceptualizing the views by the RA military and political leaders on Armenia's participation in the international security system transformation processes after the end of the Cold War, the need arose to master and systematize the security knowledge in the world's leading schools. For that purpose, the author was assigned by the leadership to master the specialized programs on «NSS Formulation and Managing Strategic Changes» (George C. Marshall European Center for Security Studies, Flag Officers' Executive Course, Germany, 1998) and «Challenges, New Techniques, Defense Analysis for the 21st Century» (RAND Graduate School Program, USA, 2001).

In 2003-2004, on the instruction of the Defense Minister, Secretary of the RA National Security Council Serzh Sarkissian, the author, who was also Advisor to the Minister, was sent on a mission to the National Defense University, USA, for a specialized academic fellowship.

Connected with the necessity of RA's conception in applying to the NATO Individual Partnership Action Plan and the Defense Assessment by the Armed Forces of the RA as well as for the elaboration of the National Security Strategy (NSS), the MoD advisor's fellowship was supplemented with subsequent components with the consent of the American side. To solve the assigned tasks to the main program at the School of National Security Executive Education, NDU (Director Dr. Joe DeSutter, former Deputy Director of US Vice-President Staff on National Security Issues; Dean of Academics Dr. Jack Kangas, former Deputy Assistant Secretary of Defense of the US on Strategic Issues; Senior Research Fellow, Leading Expert on NATO's Transformation Policy, INSS-NDU, Jeffrey Simon), the NATO Staff Officers Orientation Program was added, as was the project of establishing the Institute for National Strategic Studies, MoD, RA, at the INSS-NDU, USA, as a tool for academic guidance and coordination of the first NSS RA interagency elaboration process. The above-mentioned tri-component fellowship provided an opportunity for the MoD, RA, to master

the American methodology of NSS interagency elaboration with the help of leading NDU experts in the course of academic problems solution and define the basic substantial guidelines of the draft for the first such document in Armenia. Simultaneously, the INSS, MoD, RA, the project was successfully defended at the academic council of the INSS-NDU.

The basic methodological guidelines in the elaboration of the first NSS in the history of Armenian statehood may be outlined in the following way[5]. From the alternative suggestions by European and American partners of two-step or one-step elaboration of conceptual security documents, the one-step American approach was chosen. The European-Russian approach to the elaboration of the national security concept implied focusing on drawing up a system of views on national security threats and measures to counter them. Then, on the given static basis, the elaboration of the NSS is implemented as a system of effective guidelines in the sphere of national security. The American methodology was assessed as a systemic and dynamic approach to the comprehensive elaboration of an effective strategy, targeted at achieving the secure and stable development of society both in the national and international dimensions. Particular attention was paid to the strategic task of using the preparation of the NSS as an opportunity to acquire from leading American think-tanks (and introduce in Armenian political practice) the innovative methodology of interagency elaboration of complicated nation-wide problems requiring the synergetic consolidation of national resources.

Another principally important methodological uniqueness of the Interagency Commission position was reflected in the recommendation to the RA authorities to not follow the path of the NSS transformation into a Law, as had been recommended by European colleagues and which had been put into political and legal practice in a number of post-Soviet states. In the Commission Chairman's opinion, in the initial stages of the advancement of democracy, the NSS's transformation into a system of legislative standards might become a «strait-jacket» for the progressive reformation of Armenian society. On the basis of these methodological principles and pragmatic considerations of national interests of a secure and stable development of the RA and relying on the experience of the RF and the USA, the Armenian authorities preferred to make amendments to the RA Law On Statutory Acts for the further approval of the NSS as the key state political document by the RA President[6].

An important aftermath of methodological consultations by experts from the RA Ministry of Defense, with expert specialists from the School of National Security Executive Education, National War College and INSS-NDU, USA,

was the decision of the Commission to develop, simultaneously with the NSS, a comprehensive portfolio of agency draft programs on its implementation[7].

As a general methodological basis for the elaboration of the first National Security Strategy of the Republic of Armenia, a systemic approach was adopted[8]. This approach in preparing the key political document of the Republic of Armenia targeted expert resources of all the agencies represented in the Interagency Commission at disclosing the integrity of Armenia's national security as an object for interdisciplinary and inter-branch elaboration. During the interagency draft preparation process the systemic approach unveiled the diversity of backbone parameters and essential ties among the main elements of Armenia's national security, and provided a holistic, conceptual vision of the Strategy of a secure and sustainable development of the Armenian independent state.

The methodology acquired in 2004–2005, which was used in the course of developing monographic elaboration of basic NSS structural guidelines, as well as the synthesis of the security-related information, provided by all the agencies, and forming strategic assessments for the entire complex of the RA domestic and foreign security problems, were put as the basis of agency programs elaboration for Draft NSS and its implementation. When developing the military-political aspects of the draft NSS, considerable assistance was rendered by the Armed Forces Defense Assessment which was carried out in 2005 under the European Command of the US Armed Forces together with the RA Ministry of Defense, within the framework of the Armenian-American bilateral defense cooperation.

The consultations in the Russian Academy of Public Service (RAPS) under the Russian Federation President (President Professor Vladimir Yegorov, pro-Rector Associate Professor Anatoly Tupikin, Head of the Chair of National Security, Professor Aleksey Prokhozhev, Head of the Chair of International Relations Professor Vyacheslav Mikhaylov), as well as the specialized seminar held in Yerevan in early 2006 by experts of the US National War College were invaluable in terms of methodological use in the NSS elaboration process. This seminar under the guidance of NDU Professor of Energy Security, Doctor Theresa Sabonis-Helf, helped ensure methodological compatibility of the Interagency Commission members representing 19 different agencies of Armenia at the level of Deputy Ministers and top officials of equivalent status.

The decision of the Chairman of the Commission Serzh Sarkissian on choosing the most advanced global organizations in the sphere of security

science as a professional environment for academic reviews of the Draft NSS played a fundamentally significant role in the formation of a methodological portfolio of the Commission on NSS elaboration. It is essential that the Chairman of the Commission, impartially assessing the fact of the absence of a formed academic security school in Armenia, with the consent of his partners, determined the configuration of the given choice of consultation and review cooperation in accordance with the principle of complementarity of the RA foreign policy. As a result of the negotiations and official correspondence between the RA Defense Minister, Secretary of the National Security Council Serzh Sarkissian and the top officials of the RF National Security Council, Pentagon and NATO, the format of foreign professional consultations and reviews was accepted in a non-trivial Quadrangle: Yerevan–Moscow–Washington–Brussels. A significant methodological element of partnership cooperation in the given format was the fact that Armenia assumed and, as foreign experts later noted, responsibly met its commitments adhering to international standards of transparency in the process of developing the Draft NSS both in internal and international contexts. In terms of these positions, the Chairman of the Commission informed his foreign partners and the Armenian public, in advance, about the principal agreements on security consulting reached with all the components of the consulting-reviewing Quadrangle.

The organizational distinctiveness of the NSS interagency development in the RA appeared to be the achievement of understanding (in domestic- and foreign-policy environments) the position of Armenia regarding the necessity to cooperate with foreign partners, primarily on the methodological level (approaches, principles, standards, conceptual mechanisms, academic tools, etc.)–without external intrusion into the content–individually specific for each state. On the basis of these arrangements, the Commission managed to review the conformity of the Draft NSS with the methodological standards accepted in the international professional community (US National War College Academic Committee, NDU, USA, at the joint sessions of the Chairs of National Security and International Relations of the RAPS under the Russian Federation President, as well as in the International Security Advisory Group of European members of NATO). The author points to the importance of informal professional exchange of ideas and strategic assessments on the issues of defense and security policy in the framework of his membership in CSTO Academic-Expert Council, headed by the Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary, Colonel General Nikolay Bordyuzha.

In compliance with the concerted general methodological guidelines, the Commission also succeeded in exchanging messages on the most sensitive elements of the national and regional security architecture through the channels of the above-mentioned leading think-tanks. This component of indirect professional interaction of the Armenian authorities with political centers became one of the specific elements, coordinated with the partners, of the methodological tools used by the Interagency Commission on the RA NSS elaboration. The balanced and concerned discussions of the messages not in a naked political format, but rather in a transformed academic format, allowed all the parties of the Yerevan–Moscow–Washington–Brussels Reviewing Quadrangle to specify their visions within the context of security interests of the partners, as well as their own.

When handling the proposals put forward by the Interagency Commission members into the sections of the basic text of the report «National Security Strategy Landmarks of the Republic of Armenia» by the Chairman of the Commission Serzh Sarkissian, the Delphi Method elements were employed, adapting them to the process of interagency expertise[9]. The reason that these methodical tools, developed by the RAND corporation in the multistage expert development of the basic text, were used was that the written proposals of all the Commission members on various sections of the basic text were step-by-step and in compliance with the agreed upon schedule, were presented «by correspondence» to the Secretariat of the Commission by all the Commission members. Deputy Ministers and other top officials of equivalent status, coordinating sections of strategic planning in the involved agencies, made statements as chief experts. Recurring reviews of the texts were supported by agency expert groups.

As the Secretariat, the INSS, MoD, RA, as a coordinating-analytical expert center, analyzed all the separate expert assessments and proposals on specific sections of the Report, introduced them to the Chairman of the Commission, and formed the so-called expert *mosaic* by the discussion results. The mosaic, being a composition of proposals of the Commission members regularly added to the basic text of the reviewed sections, with the attached legend and text additions by the expert assessment authors, was sent to the Commission members for further expert comment. The results of the recurring review were processed in the same way and were again sent to the Commission members before its session. During the routine sessions of the Commission, additional assessments and proposals to the text were sequentially discussed and recorded publicly. The results of the third session, after the Chairman of the Commission agreed to the expert commentary and editing of each examined section, were presented for a

final public expert examination, along with an inter-commission discussion of the proposals and by-consensus approval of the text at the second or, in case of need, the third session of the Commission.

The Commission's phased delivery of the product analysis and the systematizations of expertise to all the agencies of the Republic of Armenia solved the problem of recurring mutual expert consulting on a comprehensive range of security problems in terms of both coordination and conflict of interagency interests.

By the end of the interagency expert improvement of the entire Draft NSS text, the projects of agency programs on implementation of the Strategy were presented to the Secretariat of the Commission by its members. With the view of coordinating the NSS implementation activities of the agencies, the comprehensive portfolio of agency program projects was also sent to all the agencies for expert commentaries. Simultaneous to the final editing of the Strategy text, the INSS, MoD, RA, in accordance with the project of the Chairman of the Commission Serzh Sarkissian, accomplished the scientific-editorial and publishing preparation of the Commission expert members' analytical articles devoted to the implementation of the NSS in all the spheres of activity of ministries and agencies in Armenia[10].

In compliance with the Decree of the RA President on the approval of the National Security Strategy, the Armenian Government accepted a resolution according to the schedule on the affirmation of agency programs for the Strategy implementation. In accordance with the project of the Chairman of the Commission, who since became the RA Prime Minister, the INSS, MoD, RA, for the purposes of coordinating intellectual and organizational efforts, issued a comprehensive portfolio of conceptual articles of the Deputy Ministers and their equivalents on the NSS implementation. Special attention was paid by the Secretariat of the Commission (INSS, MoD, RA) to ensuring the authenticity of the translations of the original Armenian text of the RA National Security Strategy taking into account the conceptual-terminological traditions of political-security science and practice of the USA and RF. The Secretariat also made a valuable contribution to the development of Armenian terminology in the sphere of security science and practice. For these purposes Deputy Minister of Foreign Affairs, Doctor of Historical Sciences A. J. Kirakosian and Head of the Board of Arms Control and International Security of the Ministry of Foreign Affairs A. A. Yedigarian were involved as experts. Valuable proposals were introduced into the editing of the Armenian text by Chair of History of Philosphy of Yerevan State University (YSU), Doctor of Philosophical Sciences Professor S. A. Zakaryan.

In the methodological studies of the Secretariat, an important place was given to the elaboration of the conceptual mechanism of the RA national security. For this purpose, at the INSS, MoD, RA, with active participation of the Deputy Commandant of the INSS Colonel D. S. Chilingarian and Professor of the Chair of the Armenian Language of YSU S. A. Galstyan, the author elaborated the Armenian–Russian–English glossary of key terms on national security problems of the Republic of Armenia, which was reviewed in the methodological centers of Yerevan–Moscow–Washington–Brussels[11]. During the professional improvement of the English text, the Draft Strategy elaboration methods of recurring analytical-linguistic discussions on the normative translation among the Academic Supervisor and the American-Armenian experts (Country Director of the Armenian Assembly of America in the RA and NKR Arpi Vartanian, Chief of the Hayk Scientific-Research Institute Babken Vartanian and others)–native speakers of professional political-terminological culture–was used.

Special emphasis should be put on the fact that the INSS, MoD, RA, provided not only the identity of the trilingual texts of the Strategy but also their authenticity. The given approach was manifested not only in using the conceptual-terminological mechanism in each language, characteristic of the Western and Russian schools, which excluded the literal translation from Armenian, i.e. the source language, but also in the interaction of the editing in each language while preserving the priority of the Armenian text. Such an interaction allowed to ensure both the high professional level of the text in all three languages and make the Russian and English texts of the Strategy comprehensible, i.e. «close» for the Russian-speaking and English-speaking readers. In further development this experience of simultaneous work on trilingual text may become a great help when drafting important political documents for both internal and external professional audiences. In this aspect the participation of the Editor-in-Chief of the defense-academic quarterly *Haikakan Banak* Colonel D. S. Chilingarian should be underlined in the substantial editing of the multilingual texts and glossaries.

In providing transparency in the process of interagency development of the Draft NSS the Press Service, MoD, RA, headed by Press Secretary of Defense Ministry Colonel S. N. Shahsuvarian, played a significant role. It ensured the timely placement of the schedule and the plan of the Commission sessions on the MoD website and Mass Media representatives' presence there, as well as informing the public about the Commission's work.

It's worth mentioning the active involvement by Deputy Commandant, INSS, Colonel A. V. Zakaryan, Chief Office Manager Warrant Officer M. A. Makhsoyan, Deputy Editor-in-Chief of Defense-Academic Quarterly of the INSS *Haikakan Banak* Lieutenant Colonel A. K. Hakobyan in ensuring continuous operative contact among the Interagency Commission members. Technical Editor of the Quarterly Captain A. P. Nazaretian provided the computer work on the trilingual texts and their preparation both in electronic and printed variants on a tight schedule and of good quality. At the initial stage of the Draft NSS development Head of the publication of Administrative and Economic Service of Defense Ministry of the RA Lieutenant Colonel A. G. Grigorian took part in the editing work. The entire staff of *Haikakan Banak* Quarterly took an active part in the preparation processes of the approved Strategy and its drafts for trilingual publication.

Upon completion of interagency development of the Draft NSS in November–December, 2006, its academic reviews took place at the enlarged sessions of the Academic Council of Yerevan State University and the Presidium of the National Academy of Sciences of the RA with the participation of experts from academic community and non-governmental organizations of the republic. In addition, open hearings in the National Assembly of the RA were held.

The approval of the National Security Strategy by the President of the Republic of Armenia Robert Kocharyan in February 2007 marked the expansion of the development of the long-term reforms in the RA defense system. At that time, Defense Minister Serzh Sarkissian mentioned in his report to the leadership of the RA Armed Forces, that the National Security Strategy of the RA was the political basis for the development of defense reforms in Armenia[12]. And in this context, the interagency development methodology, which has proven its efficiency in practice, could become a methodological basis for the development of the Military Doctrine of the Republic of Armenia.

In a number of American and Russian experts' opinion the experience in using innovative interagency methods with the interactive inclusion of methodological assistance of leading American, Russian and European think-tanks in the process of developing the Armenian NSS may become an example of effective intellectual security cooperation between the USA and RF on the basis of common strategic interests for the stable development of partner-states. In addition, this first and successful experience in Armenian state-political practice of using interagency political technology may become a guarantee in the RA for overcoming the inert bureaucratic machinery, typical of post-Soviet states, when preparing all national documents.

It should be mentioned in conclusion that during the National Security Strategy elaboration, the activities of the INSS, MoD, RA, as the Secretariat of the Interagency Commission, became a conceptual-methodological and organizational tool formatting its further research studies.

REFERENCES:

[1] See *H. S. Kotanjian*. Guidelines on Developing Armenian National Security Strategy in the Context of Regional Security Architecture of the South Caucasus. Working Notebooks, 2007, № 1, as well as in this collection.

[2] See the report of the Secretary of the President's National Security Council of the RA, the RA Defense Minister Serzh Sarkissian «National Security Strategy Landmarks of the Republic of Armenia» to the commandment of the RA Armed Forces. Yerevan, 2005.

[3] See *H. S. Kotanjian*. South Caucasus: Developing a Regional Security Architecture. Harvard University, JFK School of Government, «Black Sea Security Program» (http://www.harvard_bssp.org/files/2005/presentation/publications/KOTANJIAN_THE_SOUTH_CAUCASUS_DEVELOPING_ENG.pdf).

[4] See *H. S. Kotanjian*. The Principles of Military Policy of the Republic of Armenia: Military and Political Perspective of National Security. Defense Policy Department, MoD, RA. Yerevan, 1992; *see also*: Introduction into the Ethnopolitology of Consensus-Conflict. Theoretical-methodological problems of the civilizational analysis. M., 1992; *see also*: Ethnopolitology of Consensus-Conflict. Civilizational aspect of National Security. M., 1992.

[5] See Open public hearings of Draft NSS at the National Assembly, Republic of Armenia. Report of the honorable Serzh Sarkissian, Chairman, NSS Elaboration Interagency Commission, Secretary, National Security Council to the President of the Republic of Armenia, Minister of Defense of the Republic of Armenia. 2006, December 1 (http://www.harvard-rgp.org/static/files/273/national_security_armenia_01_15_2007.pdf).

[6] See Interview with the Secretary of the President's National Security Council, the RA Defense Minister of the Republic of Armenia, Chairman of the Interagency Commission for coordinating activities on development of Draft National Security Strategy of the Republic of Armenia Serzh Sarkissian (http://www.mil.am/arm/?page=2&id=23&p=4&y=2007&m=10&d=03); Decree of the President of the Republic of Armenia on approving the National Security Strategy of the Republic of Armenia (http://www.president.am/president/arm/?task=16&id=329); National Security Strategy of the Republic of Armenia. Defense-Academic Quarterly of the MoD, RA, *Haikakan Banak*, 2007.

[7] See Welcoming Address of the Prime Minister of the Republic of Armenia, Chairman of the Interagency Commission for coordinating activities on development of Draft National Security Strategy of the Republic of Armenia Serzh Sarkissian. Defense-Academic Quarterly of the MoD, RA, *Haikakan Banak*, 2007, № 2–3.

[8] See *E. S. Quade*. The Systems Approach and Public Policy. RAND Paper; *Д. Истон*. Категории системного анализа политики (http://grachev62.narod.ru/Hrest_2/ Easton.htm).

[9] See The Delphi Method, IV. Effect of Percentile Feedback and Feed-In of Relevant Facts (http://www.rand.org/pubs/research_memoranda/RM6118/, as well as http://www.rand.org/pubs/research_memoranda/2008/RM6118.pdf; http://stinet.dtic.mil/oai/oai?verb=getRecord& metadataPrefix=html&identifier=AD0702790).

[10] See *Haikakan Banak*, 2007, № 2–3.

[11] See *Haikakan Banak*, 2006, № 2. Appendix 2 Key Terms and Concepts.

[12] See the Report of the Defense Minister of the Republic of Armenia Serzh Sarkissian on the Implementation of Defense Reforms in the Armed Forces of the RA. *Haikakan Banak*, 2007, № 1.

AZERBAIJAN DISAVOWS RUSSIA, THE USA AND FRANCE WITHIN THE OSCE MINSK GROUP*

What are the objectives pursued in the statement by the Deputy Minister of the Foreign Affairs of Azerbaijan claiming that "the status of Nagorno Karabakh is not a target of the OSCE Minsk Group and a topic of discussion with Armenia"?

The Baku authorities undertook to address a task which is quite obviously beyond their sole competence. By their actions the Azerbaijani authorities are trying to persuade the international community that the application of common principle of respect towards the Armenians of Karabakh based on the human rights and freedoms fixed in the UN Charter as a universal norm, is purely their own internal business. They aim at disavowing the OSCE Minsk Group and removing Russia, the US and France from the group in connection with their systemic approaches to the application of the norms and principles of International law on the Karabakh Problem resolution.

What is underlying suchlike position of Azerbaijan?

The essence is that the Baku politicians are trying to impose their own opportunistic-local interpretation of the International law concerning the settlement and resolution of the Karabakh Problem. And they are doing it with presumption of "lawmakers and indisputable interpreters" of international law not only domestically but also before the international auditoria. The head of the neighbouring state, as well as the FA officials in their statements on the Baku authorities' commitments to the conflict resolution in "strict conformity with the international law", persistently parallel this very conformity with only one of the common norms of the International law–the principle of territorial integrity and ignoring the other norms applied when dealing with the problems like that of Karabakh. In this context the ignorance of the principle of peoples' equality and their right to self-determination is of strictly manipulative nature. This unilateral approach by Baku to the norms of International law cannot be of serious influence upon the OSCE Minsk Group Co-chairs' expert position.

* ИА REGNUM, 03/21/2008 (http://www.regnum.ru/english/974435.html).

Let's go back to the legal aspect of the problem. What are the commitments of the states, by example of Azerbaijan, in compliance with the norms and standards of the International law in the system of the national law?

Azerbaijani official establishment announces that "the Karabakh status problem can be resolved only on the basis of the internal legislation of Azerbaijan" and the activities of the Minsk Group, in consultations with the conflict sides on the status, are allegedly an intrusion into the domestic affairs of Azerbaijan.

A symptomatic illustration appears to be the incompatibility of the Republic of Azerbaijan's Constitution with the essence of international legal norm on the principle and right of nations to master their fate independently by means of free expression of popular will in conditions of complete freedom, stipulated by the UN Charter and International Covenants on Human Rights of 1966. As it is known, these documents in the international relations system are treaties consolidating the states' commitment to adhere to and respect universally recognized fundamental principles and norms of the International law, first and foremost–human rights and freedoms. It concerns those principles of the International law, which comprise its most stable kernel and are a universal criterion to evaluate legitimacy of states' conduct.

Applying the legitimacy criteria accepted in the international community, how would you evaluate the conformity of Azerbaijan's conduct with its international commitments concerning the Karabakh settlement?

The norm of the Azerbaijan's Constitution "on change of territory by holding a referendum among all the Azerbaijani population" contradicts the other norm of the same document, defined in the article "The ultimate goal of the state". In accordance with the given definition "human and citizen rights and freedoms, enumerated in the present Constitution are employed in conformity with the international treaties, which are supported by the Republic of Azerbaijan". In this case the above mentioned international treaties should be touched upon.

Thus the assertions of the Azerbaijani authorities on their adherence to the international law in the Karabakh conflict resolution don't correspond to reality. The conduct of Azerbaijan in terms of consistent reflection of universally accepted principles and norms of the International law in the Constitution, as well as in the Karabakh conflict settlement practice, doesn't correspond to the international legitimacy criterion.

What is your take on the position of the Minsk Group which voted against the UN Resolution on Nagorno-Karabakh proposed by Azerbaijan?

Judging from the official statements made by Russia, the USA and France before and afterwards of the General Assembly, they voted against the resolution, because the Azerbaijan's project contradicted, firstly, the common fundamental principles and norms of the International law, as well as the criterion of the international legitimacy of their application. Secondly, the conduct of Azerbaijan does not coincide with the balanced approach of the Minsk Group which endorses the solution of the Karabakh conflict within the system of the International relations. 100 abstained members of the UN virtually demonstrated their understanding of the balanced position of Russia, the USA and France.

How would you explain the driving force of those 39 members of the UN, which voted for the resolution?

The mentioned states, mainly representing the Organization of Islamic Conference and the GUAM, backed the Azerbaijan's initiative from the position, which was more characteristic to the period of the Cold War, i.e. on the principle of alliance solidarity.

Azerbaijan is threatening to review her policy on Russia, the USA and France on the virtue of the results of the voting. How to elaborate the disrespectful position of Azerbaijan to the contribution of the Minsk Group in the process of the peaceful solution and the ferociousness of Baku vis-à-vis Russia, France and the USA?

Azerbaijan perceives the designated to her role in the European Energy policy as a "historical" mission of geo-economic and geo-strategic importance to compete with Russia. Playing on the strategic interests of the EU, the USA, Russia, Iran, Turkey and Central Asia, Baku is trying to at most enhance her stakes in this way to use this resource for forceful illegal pressing of its interests in the Karabakh settlement. In pursuit of these purposes Azerbaijan will now allow itself to blackmail Russia, the USA, France and the Minsk Group on the whole. According to many international observers Azerbaijan is losing the sense of reality.

BAKU IS LOSING ITS TEMPER AND INTIMIDATES OSCE MG CO-CHAIRS WITH WAR*

A November 27 meeting of the CIS Defense Ministers Council in Astana was marked by a series of loud statements made by Azerbaijan's Defense Minister Safar Abiyev. The Azerbaijani defense minister finds quite possible a military confrontation between Armenia and Azerbaijan. According to him, "until the Azerbaijani territories continue to be occupied by Armenia, a possibility of war is almost 100%".

Mr. Kotanjian, what was the goal of timing the statements of the Azerbaijani defense minister to summing up the results of the CIS Defense Ministers Council?

Safar Abiyev's announcement made on behalf of the Azerbaijani authorities about the so-called "100-percent" readiness to waging a war against Armenia was timed to the meeting of the Azerbaijani and Armenian foreign ministers with the OSCE Minsk Group Co-chairs for Nagorno Karabakh conflict settlement in Madrid and to outcomes of the CIS defense ministers council meeting in Astana. The statement cannot be treated otherwise but like an attempt of harsh military and political pressure upon the position of the Minsk Group Co-chairs – the USA, Russia and France. At the same time, the fact that the Azerbaijani defense minister concluded his participation in the Astana meeting with an announcement of waging a war in the strategic territory of the CIS must be assessed as a public action to undermine reputation and effort of CIS authorities in securing peace and safety within frameworks of the Commonwealth.

Is it possible that the Azerbaijani defense minister from the CIS rostrum speak with such statement about the war under his own initiative?

The statement, deriving from assessment of political reality was made under an instruction of Azerbaijani President Ilham Aliyev in the form of threats from the minister and the general, who was told to intimidate in a martinet-style, without diplomatic tricks, not only Co-chairs of the Minsk Group, but the European Union, the UN and the OSCE as well by a war on the threshold of Kosovo proclaiming its independence.

* ИА REGNUM, 12/01/2007 (http://www.regnum.ru/english/923892.html).

Do you think, if there any coincidence between the threat of a military intrusion of Turkey into Iraqi Kurdistan and the threat of Azerbaijan worded by Abiyev as a means of political manipulation by the international community?

The similarity in the ways of Turkey and Azerbaijan exploiting the threat of unleashing a war as a means of forceful and political pressure upon the international community is quite evident.

The gist of the processes that are gradually leading to Kosovo declaring itself independent and possible recognition of it by a number of world powers is to a significant extent reflecting the logic of legitimate forming, activity and possible recognition of the Nagorno Karabakh Republic. Judging by the action in Astana, the Baku leadership reacts to the unfolding political process by losing temper and provocative coercive demarches.

What possible reaction of the Armenian side can follow the statement of the minister of the neighboring country?

The Armenian defense minister made it clear in his comment that Armenia takes the agreements within the Minsk Group with full responsibility. In response to the provocative actions of the Azerbaijani leadership, the Armenian side keeps cool and assured in the inevitability of punishing the aggressor in case the war is renewed.

The Azerbaijani authorities need to think it over that repeated threats from the official Baku have resulted in an urgent need to change the paradigms of the negotiation process to reach lasting peace between the Armenian and Azerbaijani nations as a result of peaceful settlement of the Karabakh conflict. These are the war-mongers in Baku that by destroying the resource of the Nagorno Karabakh peaceful settlement within frameworks of the Minsk process and trust in the Minsk Group, pave the way for inviting interested parties in conducting the talks not under the formula "peace for territories," but under the model "peace in exchange for peace." Recently, Deputy Chair of the National Assembly of the Republic of Armenia Vahan Hovhannisyan has announced it clearly in development of the proposal we made earlier.

AZERBAIJAN: "NON-FREE COUNTRY", PEACE AND WAR WITH PEOPLES*

Dr. Kotanjian, how could you assess President Aliyev's position regarding the Karabakh settlement?

For the security of Armenia and South Caucasian area, one of the key problems is the one of settling the Karabakh conflict with political democratic means. While analyzing positions of the current Azerbaijani leadership and first of all President Aliyev regarding the Karabakh issue, one must take into account international assessment of the level of democracy in the nation led by him. An overall assessment of the anti-democratic nature of the Aliyev regime is given by the trustworthy US institution, Freedom House; according to its latest report, today's Azerbaijan is "not a free country." Evidently, the democratization process does not go on smoothly in its neighbors, here, in Armenia as well as in Georgia, however, the Freedom House considers the countries, despite the "not free" Azerbaijan, as "partially free".

As our Western colleagues note, the Azerbaijani leader's position is anti-democratic in its core. This is, first of all, shown in the anti-democratic inheritance and maintenance of the oppressive rule as well as in Aliyev Jr. totally imposing the Asian-style cult of his father to the people of Azerbaijan. As for the Karabakh settlement, position of the Azerbaijani president reflects the colonialist essence of the anti-democratic attitude of Baku regime towards rights and freedoms of both the Nagorno Karabakh people and his own population, particularly, ethnic minorities. In this context, Baku's refusal to fulfill its commitment to adopt the law "On national minorities" undertaken while Azerbaijan was joining the Council of Europe is symptomatic.

How is President Aliyev's anti-democratism showing itself in the Karabakh settlement?

President Aliyev's anti-democratism in the Karabakh settlement is seen in the following:

- first of all, in denying the fact of legal democratic suspension of the administrative and hierarchic relations between Nagorno Karabakh and Azerbaijan as parts of the disintegrated USSR. The matter concerns the denial of the political and the juridical fact of actualizing the right of the Nagorno Karabakh people for self-determination through the referendum held in Na-

* ИА REGNUM, 09/23/2007 (http://www.regnum.ru/english/877190.html).

gorno Karabakh in 1991, when the USSR law "On procedure of settling issues related to withdrawal of a Soviet republic from the USSR" was still in force before the Alma-Ata Declaration on official suspension of functioning of the USSR governmental agencies was announced. It is worth mentioning that a possibility of free expression of the Nagorno Karabakh people's will via an additional referendum on democratic self-determination as a face-saving compromise for the Azerbaijani authorities, despite legitimacy of the 1991 referendum, under recommendation of the Minsk Group Co-chairs was considered at hearing of the Armenian National Assembly as early as in 2005;

– second, in not recognizing the fact of Azerbaijani aggression undertaken against the Nagorno Karabakh Republic in 1991 after the NKR was established by appropriate instruments of direct democracy as a consequence of Baku authorities' denial of legitimacy of establishing two states in the territory of the Azerbaijani SSR during the collapse of the USSR;

– third, in violating fundamental UN principles: global interdependency, progress and democracy in relations with other nations based on the assumption that lasting peace is a premise and democracy is priority condition for secure and sustainable of nations and the region in general. Ignoring those principles, Aliyev has unleashed an arms race and continually calls and mobilizes his population for forceful returning of Karabakh. In connection with reiterated revanchist calls by President Aliyev, the international community is witness to undisclosed political, military and moral psychological preparation of the Azerbaijani Republic to a war against the Republic of Armenia and the Nagorno Karabakh Republic;

– fourth, in blocking and distorting under governmental guidance of true information regarding indigenes of Azerbaijan accompanied by falsification of the history of the Armenian people and other peoples in Eastern Transcaucasia in order to ground territorial claims of the Aliyev regime for Artsakh and justify rehearsal of the Azerbaijani aggression against the legitimately self-determined Karabakh Armenians.

You used to speak about anti-democratic nature of Aliyev's regime towards ethnic minorities in Azerbaijan. What is the gist of it?

The anti-democratic nature of the Aliyev regime is shown not towards the Nagorno Karabakh Republic, but at the domestic level as well. The ethnic consciousness that appeared by some elites of Azerbaijan's indigenous population after the collapse of the Soviet Union has been trying to find an answer to the really life-determining question: shall they follow the way of full Turkization or promote democracy in order to establish a mechanism of

federative cooperation between all nation-building ethnic groups in control over Azerbaijani resources preserving the ethnic and civilization diversity brought through thousands years?

Forceful blocking of rights of ethnic minorities in Azerbaijan makes their ethnic nationalism liberated from the Soviet ideological taboos putting on the mask of imposed from above tribal and regional forms of the clannish inlay. In reality, under the disguise of regional clans that preserved rudiments of Central-Asian "zhuz-style" control over territories of nomads' camps traditional for Turk tribal organization, there are transformed manifestations of ethno-nationalism by indigenous peoples of Azerbaijan more advanced in terms of their civilization level. (The zhuzes are tribal regional clans of Central-Asian steppe Turks that continue to promote their clans by tribal principle and privately influencing the system of state control over ethnic resources. There are "Minor," "Medium," and "Senior" zhuzes in Kazakhstan – REGNUM).

The matter concerns ethno-national communities of indigenous bilinguals, who being deprived of a democratic choice in using another language in public activity apart from the Azerbaijani-Turk one, in family communication, most often remaining discreet, use types of Persian (Talysh, Tat or Mountain Jews languages) as well as Caucasian languages (Lezgin, Avar, Tsakhur, Udin, Ingiloy, Kryz, Budug, Khynalyg languages) and others. Such situation is typical even for bilingual Kurds.

A symptomatic example of the Aliyev regime non-democracy towards collective rights of ethnic minorities that declared independence after collapse of the Soviet Union was routing of Talysh Mugan Autonomous Republic within Azerbaijan in 1993 by Heydar Aliyev with arresting its leader Alikram Gummatov and his ethno-political companions.

How would you assess freedom of ethnic and political self-determination at personal level in the context of the Freedom House report?

Aliyev regime's anti-democratic nature towards non-Turk peoples of Azerbaijan is shown in restricting their free ethnic self-expression not only at the level of collective but of individual rights for free democratic self-determination. The subject is quite sensitive because of the policy established as early as in the Soviet-time Azerbaijan of Turkization of numerous ethnic minorities and absorbing their leaders in the Azerbaijani-Turk elites. The policy has taken a more complicated shape with nomination of KGB head Heydar Aliyev to the post of the leader of the Azerbaijani Communist Party in 1969. It was under his rule, when children from a Talysh father and a Talysh mother

were registered as Azerbaijanis. The same thing happened to many Tat, Lezgin, Avar and Mountain-Jews families.

The purposeful policy towards Turkization of indigenous people of Eastern Transcaucasia while involving them into the history of Turks, who came to South Caucasus, under the disguise of the proletarian internationalism imitated for the Kremlin turned into ethnic policy of the Azerbaijani Communist Party Central Committee. It was carried out, first of all, by secret preferences in social and professional promotion of Tat, Talysh, Lezgin, Avar, Kurd aboriginals, who publicly gave up identification of their true ethnic origin. Quite often, apart from Turks members of the ethnic minorities, who got into the elites, also participated in managing this process. By their own example of using preferences, successful careers and wealth as a reward for their renegade hyper-nationalism showed and are showing profit of Azerbaijanization-Turkization to their not yet Turkized compatriots.

Could you provide examples for your opinion?

The means of voluntary-coercive rejection of their ethnic identity of their parents under discreet pressure of the nation-building ethnic group in Azerbaijan can with some reservations be compared to the mechanism of personal voluntary-coercive ethno-confessional self-determination of proponents of other religions and ethnic groups "denme" that was active in the Ottoman Turkey (under "denme" they in Turkey meant first of all the process of Jews converting from Judaism to Islam – REGNUM). The mechanism secured returning of a "wayword" among proponents of other religions and ethnic groups to the "true roots" – Islam and the Ummah – under encouraging surveillance of the state. It is worth mentioning, the confessional aspect instead of the ethno-political one in converting a proponent of another religion. Further, following secularization of Turkey, the mechanism of "denme" also secularized.

According to a number of sources, the well-known founder of the new Turkey Kemal Ataturk is listed among eminent Turks-"denme." His canonized political biography describes his ancestors as Muslim Turks from the Greek part of Macedonia; however, one of proofs of his true ethnic and religious identity is still in the Greek territory. In the territory of a former ghetto in Thessaloniki, the house of his parents is still there, which means that Ataturk was born in that community.

There are a lot of persons of Kurd, Talysh, Tat, Lezgin, Avar, Jewish origin among Azerbaijani leaders, particularly, in the military, political, financial and economic, religious, scientific elites, who self-identified them as Azerbaijani Turks under the "denme" principal modified in the Azerbaijani way. Azerbaijani leaders, self-identified as Azerbaijani Turks, included a man, who was remembered by people of his generation as a son of Kurd parents from the village of Jomartly, Sisian District, Armenian SSR. Political manipulations between the presidential elections in Azerbaijan by this very fact were a cause of scandalous reports in Baku press in 1998, including the ones co-authored by former president Abulfaz Elchibey. The scandal was put to an end by an action at law against unmaskers of the true ethnic identity of Heydar Aliyev.

Former Azerbaijani leaders Mirdzhafar Bagirov, Ayaz Mutalibov are also known as "denme" from ethnic Tats. The list of "denme" from the Lezgins constitutes a substantial part of the Azerbaijani military commandment and so on.

From the point of view of moral and ethnic values and democratic principles, how is such ethnic policy reflected in interpreting the history of the Azerbaijani peoples?

As for protection or undermining moral and ethnic values and democratic principles, such ethnic policy in the Azerbaijani society is reflected by the Aliyev regime blocking the human right for access to true information. Falsification and censorship of ethnically relevant information is carried out by the government as both a way of pressing the media and perverted ethnical political interpretation and modification of the scientific history of Azerbaijani peoples, deriving from contemporary time-serving interests of the ruling regime. The problem could become a subject of a separate study for a non-engaged democratically-oriented part of Azerbaijani researchers, who are concerned with the moral and psychological well-being of the Azerbaijani nation and ethnic minorities.

To cut it short, I can say that in some certain instances we have to do with a tradition of political encouragement of falsification of a personal story by leading representatives of ethnic elites, including social researchers, with rejection of inheriting ethnic roots of the close ancestors, their parents: the trend was shaped in depths of the Heydar Aliyev regime. This ethno-political phenomenon of bringing tergiversation to the ranks of Azerbaijan's state policy as early as in the Soviet times psychologically helps creating a morally pathological basis for manipulating historical-cultural identities not only of the parents, but of more distant ancestors as well. In other words, the Azerbaijani state promoting the cynicism of renegades overcoming the ethnic threshold of their parents and ancestors' history lowers the level of moral obligations regarding history of people being far away in time and their ethnic kinship.

A sample of such personifying ethnic pathology is Academician Ziya Buniyatov, who worked on the order of the Communist Party and was not long ago killed in a politicized mafia shootout. Being a son of a Talysh father and a Molokan mother, he demonstratively determined himself as an Azeri Turk. His moral choice towards his ancestors was typical. Being Vice President of the Azerbaijani Academy of Sciences in charge for historical studies, he did not only took effort for fundamental research and making public the hushed-up history of the Talysh people sharing the civilization achievements and fame of the ancient Iran, but encouraged Turkization of the Talysh by his tergiversation. It was proved by a comparative historical linguistic analysis of Buniyatov's texts that the falsifier founded his research and political career of a courtier history quill driver not only on ignoring the history of Talyshistan, but in cynical distortion of ancient Armenian manuscripts and fraudulent juggling by facts of history of indigenous peoples in East Transcaucasia.

Last year, the Armenian Academy of Sciences, in response to President Aliyev's report, warned about danger of the scientific community becoming engaged in re-writing the history of peoples in East Transcaucasia. What are the dynamics of the process?

As early as last year, the Armenian National Academy of Sciences warned about danger of engaging the scientific community of Azerbaijan to time-serving re-writing of the history of South Caucasus aimed at political serving to interests of the despotic ant-democratic state. The fact of total distortion and oppression of the truthful information in Azerbaijan is reflected in Freedom House assessments as a significant signs of ant-democratic nature of the regime in that not free country.

By the highest standards, the danger is that the distortion personally led by the leader of the country of facts regarding the relations of the Armenian and Azerbaijani peoples is taking the shape of systematic destruction of foundations for mutual trust. Both modern and ancient history of the Armenian people known by publications of respectable global scientific theories are subjected to falsification. Meanwhile, the "overturners" of the truths that were confirmed long ago in order to undermine trust in any valid sources in the Armenian history accuse in fraud not only modern trustworthy schools, but generations of historians and public figures, who have been working in many countries in the process of thousand-year-long relations with the Armenian people.

From those very manipulative positions, the Aliyev regime assigns to Armenians crimes against "the Azerbaijani people" even in the periods, when the Turk ancestors of current Azerbaijanis had not even penetrated into South

Caucasus from Central Asia. Those vulgar distortions of the past are run through by manipulation of the concepts of "Azerbaijan" and "Azerbaijani" with their anti-scientific usage for the periods that by many centuries forestalled usage relating to Baku and Elisavetpol provinces in the Russian Empire as late as since the beginning of the 20th century. At the same time, juggling with the facts is used for Turk identification of the population known as Turks, or Caucasus Tatars and Indo-European and Caucasian peoples living in East Transcaucasus long before intrusion of the hordes of Turk invaders.

Thus, the Aliyev regime canonizes as the Azerbaijani-Turk the whole generality of results of activity of the thousand-year-long culture and historical activity of Median, Persian, Armenian, Tat, Talysh, Lezgin, Avar, Udin peoples and others. Aliyev's political order is trying to spoil the centuries-long good neighborhood between Armenians and offspring of their historical neighbors – ethnic minorities of Azerbaijan – via vulgar transfer of today's conflict relations between Armenians and Azerbaijanis.

The Baku propaganda by words of President Aliyev has been trying recently to impose the opinion of Armenians as aliens in East Transcaucasia to the Azerbaijani public. What is the campaign aimed at?

It is true, by being parasitic on the fact of repatriation under results of the 1828 Russian-Persian war of a limited number of Armenians ousted before to Persia by Shakh Abbas, some of Baku researchers are trying to impose upon the Azerbaijani public the idea that all Armenians are strangers in East Transcaucasia. Lately, the scientifically tailored propaganda is being conducted by President Aliyev. Such despotic violence against the human rights for free access to truthful scientific information is aimed at zombiing the Azerbaijani people by the belief that Artsakh is allegedly a historic homeland of Turks, and Armenians in Karabakh and Armenia are mostly resettlers or not Armenians at all. Members of Baku, Gyanja and Shemakha city elites note that the lies are most frequently cultivated by newcomers of the Aliyev establishment, Turks-"raionlu", offspring of nomads that after arriving from remote places are still adapting to the city order in the eyes of our contemporaries.

History quill drivers by falsifying facts under direct order by the Aliyev regime sometimes come up to curious things, announcing that primitive artists of the Gobustan prehistoric age were ancestors of the Azerbaijani Turks. Although either in France or in Spain a none of sober-minded researchers or politicians cannot think of identifying petroglyphs made by a Cro-

Magnon man, probable contemporary of a Gobustani primitive artist, as a belonging of the French or Spanish culture.

The origins, including a work of 19th-century historian of the Karabakh Khanate Mirza Adigezal-bek's Karabag-name, demonstrate that nomads from the Turk tribe of Saridjalli led by Panakh penetrated Artsakh in the middle of the 18th century. Those Turks that became settled in Artsakh ruled Karabakh as local vassals governing on behalf of the Persian throne within only 50 years. A gross number of Armenian and foreign-language written documents as well as thousands of historical architectural installations by their symptomatic attributes identified by world science as Armenian are evidence that within thousands years Armenians were true masters of Artsakh that covers, apart from Nagorno Karabakh, the territories that are now included into the NKR security zone.

Azerbaijani falsifiers that ignore norms of scientific ethics did not dare to call Albanian (which, as they believe, means Azerbaijani-Turk) only Armenian monuments in the so-called Armenian Vatican – the Holy Echmiadzin that date back to start of propagating Christianity in Armenia and Artsakh as well by Apostles Bartholomew, Thaddeus and his follower Elisei in the 1st century A.D. Deriving from this, the Cristian community unanimously recognizes the Armenian Church as one of few apostolic churches in the world. An evidence of this recognition is the fact that relics of the Holy Apostles Enlighteners were granted by the Vatican to the Holy Echmiadzin throne. However, under Aliyev's order, politicos in science serving to revanchism and territorial claims of the undemocratic regime started denying this oracle.

What is the situation in Azerbaijan with falsifications in the modern history?

Attempts of political "counterpoising" of the 20th-century genocide crimes against the Armenian population and non-existent "genocide against Azerbaijanis" thought out by historians under order of the Aliyev regime can be cited as examples of gross falsification in the modern history of East Transcaucasia. On the basis of those falsifications, under an initiative by Heydar Aliyev, a law on the genocide against the Azerbaijanis was adopted in the Azerbaijani Republic in 1998. Denial of the Armenian Genocide is supplemented by provocative invitation to Armenians to get involved into futile denial of the absurd fabricated by the regime. The tragedy of the Azerbaijani people not having free access to the historical truth is based here on the fact that every spring the Aliyev regime dupes them by engaging them in official commemoration of the genocide that has never taken place. Members of Baku intelligentsia are mocking at this unfair and dangerous way of

consolidating the people. They know that in the beginning of the 20th century, massacre of Armenians took place and their resistance to the massacre, like later it was in response to pogroms of the Armenian population in Sumgait in 1988 and in Baku in 1990.

Together with the pseudo-scientific politicized manipulations by the historical truth, the Aliyev regime does not shun from special propaganda lies of low quality being presented as scientific material. The noisy recent campaign to commemorate victims of the "genocide" allegedly organized by Armenians against Mountain Jews serves to immoral political tasks of knocking together Armenians and Jews. Aliyev's manipulators brought the blasphemous trampling of the historical truth to such a grade of scoffing when mass graves of Armenians killed by gangs of Caucasus Tatars in the beginning of the 20th century are now presented by the media as "victims" of the genocidal actions of the Armenians. Their goal is to destroy the centuries-long good neighbor relations between Shirvan Armenians and Mountain Jews hoping to push Israel and Jewish lobby organizations to anti-Armenian positions.

Some experts note that Azerbaijan's information activity has come into the stage of information war. Are there practical grounds for such conclusions?

Unfortunately, it is reality. The Freedom House was certainly negative about the internal aspect of the Baku authorities' information policy. As for the external component of the policy, the Aliyevs clan is engaging the Azerbaijani public into the information war against Armenia. In the range of such works belonging to Baku information war promoted by the Aliyev experts in propaganda under the pretext of protecting human rights, the fact of falsifying authorship of outrage against bodies of victims in the Khodjaly tragedy deserves special attention. Details of this provocation as a dirty tool in the fight for power in Baku were given close in the tracks by Azerbaijani President Ayaz Mutalibov to Czech reporter Dana Mazalova in April 1992. The Armenian side has all evidence that bodies of the victims were in the Azerbaijani authorities' responsibility zone and physical contact of Armenians with the bodies in order to abuse them was impossible.

What prospects of free democratic self-determination do you see for indigenous peoples as autonomous subjects inside Azerbaijan?

The persistent purposeful deformation of ethnic and cultural identity of indigenous peoples in East Transcaucasia by the Aliyev regime taking place now is aimed at monopolizing power due to ethnic homogenization of the population and manipulation by clan mechanisms of the despotic Unitaria-

nism in the long run. Thus, the Baku regime's forceful pressure blocks ethnic and political resources of safe and sustainable development of Azerbaijan not through the despotic way, but through the way of democratic federalization of the governance. Ways of transforming those ethnic resources from oppressed by the regime, Medieval in their essence clan and tribal forms into modern state-building political processes and institutions need to be thought over by elites of those Azerbaijani peoples.

In case of a hypothetical democratic federalization of Azerbaijan, what indigenous ethnic groups, do you think, could hope for their self-determination in autonomy?

Of course, if we ground upon human rights and freedoms recognized by progressive circles in the international communities, all of them could. However, to resolve such tasks presence of the appropriate democratic political and legal culture, including political freedoms formulated as constitutional or legal acts, as a premise for legitimate expression of their will is expected to be in a poly-ethnic society. With such reservations, in the process of democratic federalization of Azerbaijan, to my mind, most numerous indigenous peoples could claim for autonomy, ethnic groups that traditionally within thousands of years have been playing a significant role in the fates of East Transcaucasia, first of all, Persian-speaking Tats, Mountain Jews and Talysh people and Caucasian-language Lezgins and Avars.

PRESIDENT ALIYEV SUGGESTS FAKING HISTORY INSTEAD OF MAKING COMPROMISES*

On December 14, 2005, on the day of the visit of the OSCE Minsk Group co-chairs for the Karabakh peace process, when speaking on the occasion of the 60th anniversary of the Academy of Sciences of Azerbaijan, Azeri President Ilham Aliyev urged Azeri scientists and scientific institutions to get actively involved in a project to prove to the world community that the Karabakh Armenians have no historical rights to their native homeland – Artsakh (Nagorno Karabakh – REGNUM). President Aliyev promised to richly subsidize the joint effort by Azeri experts to develop and propagate his thesis that "Armenians are guests who appeared in Karabakh in 70s of XIX and have no rights to the territory of Nagorno Karabakh".

Press secretary of the Armenian defense minister Seyran Shahsouvaryan has asked Doctor of Political Sciences Hayk Kotanjyan to comment on Ilham Aliyev's speech in terms of its compatibility with the intensified efforts of the Minsk Group to resolve the Karabakh conflict as well as with the standards of scientific ethics.

How much in line is the speech of President Aliyev with the attempts of the OSCE Minsk Group to build confidence between the parties to the Karabakh conflict?

The speech of President Aliyev was specially timed to the visit of the MG Co-chairs to the region: it was made public Dec 14 2005, on the very day of the arrival of the Russian, US and French Co-chairs. In his speech Aliyev highlights not the strategic programs to develop fundamental science in his country, as one would expect. His leitmotif is a political order to the Azeri Academy of Sciences and "other relevant bodies," as he said with much consequence, to substantiate things running counter to what the global science says – a hypothesis that Armenians are not indigenous to the territory of Karabakh – Artsakh. Thus, not only does President Aliyev make a science of the anti-Armenian hysteria, but he also ranks it as high as a strategy for the fundamental sciences in Azerbaijan.

We are talking about something unprecedented for democratic societies – a public and paid political order for fundamental science to falsify the history of a disputed territory – an object for international peace talks. On the other

* ИА REGNUM, 12/29/2005 (http://www.regnum.ru/english/565316.html).

hand, the Azeri president speaks about making this a basis for state sponsorship of escalated anti-Armenian hysteria with the modern arsenal of traditional and electronic media recruited to this end. A situation masterly described in the classic anti-despotic pamphlet of George Orwell "1984".

The speech of the Azeri president is dissonant not only with the call of the Minsk Group and the leaders of the co-chair states – the US, Russia and France – to refrain from aggravating the mutual distrust between the conflicting nations, but also with the academic standards generally accepted in the world. It is also hostile to the spirit of the recent promising calls for having people's diplomats involved in the Karabakh peace process.

What do you think is the purpose of this step?

I would point out several rather than one purpose. First, in the post-electoral period, to digress the public opinion in Azerbaijan from internal democracy problems to the customary course of blinding ethnic enmity. Second, once again, to drive to revanchism the forces posing as champions of peace and progressive development of nations in the region. Ultimately, to continue demoralizing fundamental social science as a herald of objective scientific truth about political processes in the country and in the world.

What do you think about the personal part of the Azeri president in the ethnic hostility propaganda?

This proves that the deep tradition of substitution of social science by pseudo-scientific political propaganda is still existent in the post-Soviet area. Judging from the form President Aliyev spoke in, he is successor to the tradition of the "father of the nation" cult, throned and worshiped in Azerbaijan since the Soviet times. Just imagine Ilham Aliyev as the first secretary of the Central Committee of the Communist Party of Azerbaijan and you will see all things in their right places. The monopolistic leader of a political center of Asian despotism keeps strictly to the script of a Soviet-type plenary session by making a political order for total substitution of the accomplishments of the global fundamental science in the history of the South Caucasian nations by political propaganda.

But the question is not only about the form. Discredited in the eyes of the global social science is the very purpose of the Azeri historical science. Through bribery and state protectionism of falsifiers, this science is told to take the place it has been in since the Soviet times – the place of "the most unpredictable sphere of social science," with historians assigned the customary role of assistants to political manipulators. But most dangerous is the circumstance that the leader of the neighboring state has publicly and

officially ordered to concoct the scientific facts of the history of Armenia and Azerbaijan on a global scientific scale. In other words, his command to the Academy of Science is to create sources of counterfeit history of the region's nations and, by sponsoring them, to undermine the confidence in the globally accepted studies in the sphere.

Could you adduce scientifically indisputable facts of Armenians being indigenous to Karabakh-Artsakh?

The aboriginality of the Karabakh Armenians has been acknowledged by plenty of works by both Armenian and world historians. Let's leave details to professionals, but one proof of Armenians being aboriginal to Karabakh and of the role of the populous Armenian Artsakh in the cultural history of the whole Armenian nation is the fact that the first school of the newly invented Armenian alphabet was opened by the inventor Mesrob Mashtots himself 1,600 years ago in Amaras Monastery – exactly in the territory of Karabakh. At the same time, it is evident for the world science that before the medieval times the Turkic ancestors of the present-day Azeris inhabited Altai and contiguous areas – thousands of kilometers away from the South Caucasus. These facts do not certainly make inferior or superior anybody's past in the objective eyes of the world science. The question is about the authenticity of these historical facts as they are and as they are objectively interpreted in any non engaged national circle of academic society, be it American, Russian, French or any other.

What would you say about the fabrication of the Azeri history in the Soviet times?

This is a very sensitive aspect, concerning not only the knowledge but also the feelings of ordinary people. I am deliberately avoiding comments on the flagrant attempts by Soviet-time Azeri scientists and their present-day successors to fabricate facts from the history of Armenia. In order to get into the gist of the fabrications inspired by the Azeri authorities, it is enough to give a coupe of symptomatic and generally known precedents of falsification of the Azeri history through appropriation of the historical legacy of the neighboring nations, including the cultural monuments produced by the indigenous nations in the territories of the South Caucasus before their population by Turkic tribes. The political center instructs constructing a system of pseudo-academic Azeri sources and financing the propaganda of their distortions. The same are the methods of further fraud of the Azeri history at the expense of the historical legacy of the Karabakh Armenians – a thing Aliyev ordered to see about at his puppet academy.

One such fact is the appropriation of the laurels of the Persian poet Nizami (Nizam-uddin Abu Mahommed Ilyas Bin Yusuf, 1141-1203) from the Iranians. This fraud is based on the national identification of "the Soviet Azeri people." It is known, in the Soviet times Nizami was given the name of "Nizami Gancevi" and the rank of one of the symbols of the national-cultural identity of the Azeri people. In this sense, one of the numerous targets the Azeri president has called to bombard must be Encyclopedia Britannica. A source of stainless reputation, Britannica, says that Nizami, proclaimed by the Communist Party of Azerbaijan as their national poet during the Stalin anarchy, was born to a Persian family from the Persian town of Kum to later move to Ganca, then a part of Persia. Britannica and the world Iranian experts assert that Nizami did not write a single line in Turkic: he versed in Persia and only in his native language – Persian.

In such cases Azeri experts usually say that these are fabrications by foreign research centers influenced by the Armenian lobby. What do you think about this?

Of course, it would be unfair to ascribe manipulation and falsification to all Azeri scientists. As to the neighboring state's method of anticipatory slander against a given object, it is best shown in the well-known Russian proverb saying that the best way for a thief to protect himself is to yell "catch the thief!"

Reverting to the above-mentioned fraud model so symptomatic for the Soviet-time Azerbaijan, one should note that Britannica has been published since 1768. Nizami is mentioned as a Persian poet there long before the formation of the Armenian lobby. As you may know, the Diaspora emerged as a result of the ethnic cleansing of Armenians in Turkey during the massacre of 1895-1896 and 1915-1923, while the Armenian lobby, as the form of political self-expression of the Diaspora, was formed only in the second half of XX.

According to the same logic, also groundless are the general speculations in Azerbaijan that the modern Iranian authorities demonstrate an anti-Azeri policy in the issue of the national-ethnic identity of Nizami Gancevi. The facts affirming the Persian origin of Nizami and his belonging to the Persian history and culture can be found in multiple manuscripts written hundreds of years ago – long before the rule of Imam Khomeini or the formation of the Azeri SSR and its 60-year Academy of Sciences.

How do you think one should react to the raise of stakes in the anti-Armenian hysteria announced by the Azeri president?

In a principled, well-considered, consistent way. I urge my highly respected colleagues from the National Academy of Sciences of Armenia to start with making the speech of the Azeri president a subject for comprehensive discussion at an enlarged meeting of the presidium of the Academy, with national and foreign experts, government officials and foreign ambassadors and envoys involved.

ARMENIAN ACADEMIC COMMUNITY APPEALED TO OSCE MINSK GROUP*

On December 27, a round-table discussion was held in the National Academy of Sciences. The participators discussed reasons and motives of the appeal made by Azerbaijani President Ilham Aliyev on December 14 on the occasion of 60th anniversary of the Azerbaijani National Academy of Sciences. The Azerbaijani leader called the academicians of his country "to inform the international community actively and persistently that Armenian came to Nagorno Karabakh, an integral part of Azerbaijan as guests". "Armenians have no rights to say that Nagorno Karabakh belonged to them in the past. We should let the international community know this truth. We should translate our books into various languages and carry out this work in the internet even more actively," said Aliyev, promising to "create all the necessary conditions and give needed finance for it".

Participators of the round-table discussion in the Armenian Academy of Sciences, prominent representatives of the scientific community, treated as not occasional the fact that the statement coincided with the OSCE Minsk Group visit to the region. In particular, an opinion was expressed that Ilham Aliyev "is intentionally trying to make the negotiation process fail by such radical and absurd statements". Representatives of the Armenian academic community regard it as inadmissible "the political order given by the president to the fundamental researchers". "We are drawing attention of the Minsk Group co-chairmen to anti-scientific and anti-Armenian provocative statements by the president of Azerbaijan, which do not contribute to establishment of the atmosphere of trust between the conflicting parties and question the sincerity of the Azerbaijani party's intentions in the settlement process", the appeal to the countries and Co-chairs of the OSCE Minsk Group.

The final statement notes, that "with political shackles in humanitarian and social sciences, in Azerbaijan falsification of history not only of Armenia, but of Iran and the whole region has continued, as well as traditional Azerbaijanization of the cultural heritage of Indo-European as well as Caucasian peoples".

The participators called the Armenian authorities, leadership of scientific and education institutions of the country "to join effort in counteracting continuing attempts of Azerbaijan at the national level to distort the history of Armenia".

* ИА REGNUM, 27.12.2005 (http://www.regnum.ru/news/armenia/566706.html).

ETHNIC CONFLICTS IN KOSOVO AND NAGORNO KARABAKH IN COMPARATIVE PERSPECTIVE*

The case of regional conflicts' resolution in the South Caucasus is complicated by diametrically different approaches of the conflicting parties toward the identification of the essence of these crises, which means that these parties are basing their models of conflict resolution on different legal-political grounds.

All three conflicts in the Southern Caucasus–Karabakhian, Abkhazian and South Ossetian–are conflicts of self-determination for achieving independence from their former colonialist Soviet republics, whose members they became by force, as a result of Communist political manipulations in the 1920s perpetrated and led by Joseph Stalin. At that time he was the Minister of Nationalities' Affairs (People's Commissar of Soviet Cabinet for Nationalities)[1].

Azerbaijan and Georgia are identifying the secession of Abkhazia, South Ossetia, and Nagorno Karabakh as cases of insurgency and they, as the former Soviet overlords of these territories, are demanding the restoration of the borders of the Soviet Socialist Republic of Georgia and the Soviet Socialist Republic of Azerbaijan[2]. Abkhazia, South Ossetia, and Nagorno Karabakh are insisting that the Georgian and Azerbaijani Armed Forces forced them to organize self defense of their populations, in response to the former national autonomies expressing their will on the issue of self-determination; they also assert that with the support of their allies they defeated the Georgian and Azerbaijani aggressors.

From the point of view of regional stability and security, the «non-freedom» of Azerbaijan is first of all reflected in the colonialist manifestations towards the rights and freedoms of the natives in Eastern Transcaucasia, mainly concerning the right of peoples to equality and free external and internal self-determination. Antidemocratism of the neighboring state's authorities regarding the Karabakh settlement is expressed in denying the fact of legal democratic suspension of the administrative and hierarchic relations between Nagorno Karabakh and Azerbaijan[3].

The illegality of the declaration of independence by Azerbaijan in 1991[4] without holding a referendum on the issue of seceding from the USSR lies

* See also: Center for Defense Information, USA (http://www.cdi.org/issues/Europe/kotanjian.html).

in the basis of ignoring this political and legal fact. The fact of declaring Azerbaijan independent without taking into account the right of the people of the Nagorno Karabakh Autonomous Oblast and other regions of Armenian densely-populated habitations to the free and independent choice of their political status, in defiance of the USSR prevailing Law «On Procedure of Settling Issues Related to the Withdrawal of a Soviet Republic from the USSR»[5] is a violation of law. Instead of it, by passing a legislative act on the liquidation of Nagorno Karabakh autonomy, the Republic of Azerbaijan proved to be an entity which used oppression to squelch its «colony's», that is, the Nagorno Karabakh people's will to free self-determination[6]. Responding to this unlawful act, Nagorno Karabakh seceded from the Azerbaijan SSR in compliance with the prevailing law and principles of direct democracy by means of a referendum. At the beginning of 1992, the Republic of Azerbaijan unleashed a colonial war in answer to the newly elected NKR authorities' proposal to start peace negotiations for establishing good-neighborly relations.

In addition to these infringements of the prevailing legislation, official Baku, announcing in the 1991 Declaration of Independence on its legal succession from the Democratic Republic of Azerbaijan (1918–1920), deprived itself of the right to include Nagorno Karabakh in its territory: Nagorno Karabakh, having the status of a disputed territory, wasn't included in the Democratic Republic of Azerbaijan throughout the whole period of its existence from 1918 to 1920[7]. Heretofore, Karabakh was a constituent part of the Russian Empire and previously, of Persia, but not of Azerbaijan, which didn't exist as an independent state until 1918.

Another colony-ruling attribute of the antidemocratic nature of the Republic of Azerbaijan is that its State Constitution[8] contradicts to the essence of the international-legal norms on the right of peoples to determine their own destinies through the free expression of peoples' will of self-determination in terms of complete freedom, formulated by the 1966 International Covenants on Human Rights and the UN Charter[9]. World practice shows that in this very way, i.e. without interference from the metropolitan country, the rights of the peoples of Bangladesh, Eritrea, East Timor, Montenegro, and at this moment Kosovo, as well, to self-determination, through the free expression of their will in referendums held in these nations were exercised, and not in the populations of their former metropolitan countries, namely in Pakistan, Ethiopia, Indonesia or Yugoslavia-Serbia.

Azerbaijan has insisted that it is not a case of self-determination of the Armenian people of Karabakh region but a territorial dispute between

Armenia and Azerbaijan. The assistance of Armenian Armed Forces to Karabakh Armenians in surviving the ground offences and air strikes of Azerbaijani Armed Forces, the defeat of the latter and the establishment of a Security Zone between Azerbaijani and Armenian frontlines are assessed very differently by the conflicting parties. As viewed by the Nagorno Karabakh Republic and the Republic of Armenia, these consequences of the war launched by the Republic of Azerbaijan are assessed as the logical results of the initial colonialist aggression of the Republic of Azerbaijan against the Nagorno Karabakh Republic, after Nagorno Karabakh seceded legally from Soviet Azerbaijan[10]. Baku calls the conflict an «aggression» of Armenia against the territorial integrity of Azerbaijan.

Three new states, Abkhazia, Nagorno Karabakh and South Ossetia, not as yet recognized in the more than 12 years of independence from their former Soviet colonizers, were actively involved in the development of their national states, in which they achieved some success. These legal-political achievements are completely denied by Georgia as well as by Azerbaijan.

During this period the international community has been trying to resolve the deep misunderstandings existing among the conflicting parties. The OSCE and other international bodies have been involved in the process of negotiations, but while there are some modest preliminary results, unfortunately we must state that all three conflicts are deadlocked yet.

To better understand the ways to overcome the gap between positions of the conflicting parties of the Caucasian regional conflicts, we will briefly analyze the case of Karabakh. For that purpose the Nagorno Karabakh conflict is compared to the conflict in Kosovo. Such a comparative study could become a subject of interest of the experts and policy makers trying to find similarities between the conflict situations currently present in the South Caucasus, and the ongoing process of self-determination launched by the UN and OSCE, under the resolutions of the UN Security Council, UN Interim Administration Mission in Kosovo, and OSCE Mission in Kosovo[11].

COMPARISON OF CONFLICTS IN KOSOVO AND NAGORNO KARABAKH: AZERBAIJAN'S POLITICAL MANIPULATIONS

The eviction of hundreds of thousands of ethnic Albanians from Kosovo was one of the tragic episodes of the Balkan drama[12]. Although the Azerbaijani military offensives of 1992 and 1993 each created a humanitarian catastrophe for Nagorno Karabakh, resulting in the depopulation of some

60% of the Armenian settlements and subjecting the Karabakh capital of Stepanakert to indiscriminate artillery bombardment and aerial attacks, the mass expulsion of Nagorno Karabakh's population was not achieved, in stark contrast to the case of Kosovo. When the Nagorno Karabakh defense forces liberated parts of Karabakh from the Azerbaijani military, Armenians refugees returned to their homes without humanitarian intervention from abroad.

Interestingly, the nationalist crusades of the Yugoslav and Azerbaijani Governments against Kosovar Albanians and Karabakh Armenians started almost simultaneously–in mid-1987*, with the Azerbaijani pogrom against

* The focused policy of Turkification of the indigenous populations of Eastern Transcaucasia by placing their history and culture into the history of the Turkic people, who came to South Caucasus, under the guise of the proletarian internationalism, and presented to the Kremlin, became the ethnic policy of the Azerbaijani Communist Party Central Committee. It was carried out, first of all, by secret privileges in the social and professional promotion of Tat, Talysh, Lezgin, Avar, Kurd natives, who publicly denounced their true ethnic identities and origins. Quite often, apart from Turkic people, members of ethnic minorities, who became part of the elite, also participated in managing this process. By their own example of using privileges, successful careers and wealth as a reward for their renegade hyper-nationalism showed and are showing the preference of Azerbaijanization-Turkification to their not yet Turkified compatriots.

The official policy of the titular nation in dominance to the detriment of parity with the native peoples of Azerbaijan is reflected in the purposeful modification of the scientific history of the peoples of the region, which is targeted at the obfuscation of their identity, as well as at belittling the place and the role the indigenous population has had in the historical development of the Eastern Transcaucasian culture. In Azerbaijan's policy of historical falsifications the grounding of Azerbaijan's historical right to the possession of the territory, which has been populated by millennia-old indigenous Armenians in Nagorno Karabakh and Armenia, has a special place. During President Aliyev's report at the anniversary meeting at the National Academy of Sciences, he issued a political order on December 14, 2005, on the falsification of Eastern Transcaucasian history (see «Azerbaijani President Ilham Aliyev's report at the ceremonial meeting devoted to the 60th anniversary of the National Academy of Sciences» (14-12-2005 14:15) (http://www.president.az/print.php?item_id=20070810125435235 &sec_id=11)).

As a result of the state policy of obfuscating scientific history by special widespread propaganda, an anti-scientific history of Eastern Transcaucasia was created, which completely contradicts reality, and which was fabricated within narrow circles of the authorities.

The international academic community has already recorded specific attempts, carried out by the political order of the head of our neighboring state, to make more ancient the history of the Turkic people of Eastern Transcaucasia, who resided densely in the territory under the domain of Persia. The scientific fact that the Turkic people have dwelled

the Armenian inhabitants of the town of Chardakhly in northwestern Azerbaijan and Slobodan Milosevic's order to publish the notorious Memorandum of the Serbian Academy of Arts and Sciences, which laid out the guidelines of future troubles in the Balkans. The appeals of Karabakh Armenians to the Soviet leadership to transfer their region under the jurisdiction of Soviet Armenia were answered by Azerbaijan with even more severe pogroms directed against the substantial ethnic Armenian population living in Azerbaijan's cities of Sumgait and Kirovabad (now Gianja) in 1988-89, and, later, in Baku in 1990[13].

Not unexpectedly, when Karabakh Armenian forces launched a major counter-offensive in 1992 in order to break the stranglehold that the Azerbaijani Army kept around the region for over two years, they did not seek to persuade panicking Azerbaijani civilians residing in Nagorno Karabakh and the surrounding areas to leave their settlements. This is explained by the fact that the men from the Azerbaijani population took part in the combat actions against the Armenians and practically being «combatant», and being afraid of vengeance, left Karabakh, together with the Azerbaijani troops. However, except for several isolated cases–this in contrast to the harassment of Kosovo Albanians by the Yugoslav police–the Azerbaijani civilians' departure from the Armenian-held territories was a spontaneous panic reaction of mass escape of those Azerbaijani combatant men's families, who were enlisted in the militia and openly used arms against their Armenian neighbours, and not a result of a predetermined plan of the

for 900 years in the South Caucasus is perceived by authorities in Baku as an unacceptably short period. Falsifiers try to prolong that history for ten thousand years–up to the time of creating Mesolithic artifacts of Gobustan by the pre-historic man of the Stone Age. These historical distortions, ordered by authorities in Baku are imbued with manipulations concerning the other territory within Iran known as a toponym of «Azerbaijan». In fact, the use of this term for the former Persian provinces in Transcaucasia is anti-scientific for those periods that took place much earlier than this term became politically applicable to the territory on which Turkic people dwelled in Eastern Transcaucasia. As it is known, neither the Turkic people of the Caucasian provinces (known today as «Azerbaijanis»), nor the territory on which they settled (known today as «Azerbaijan») are mentioned in the official documents of the Russian Empire.

In short, a famous joke: «The USSR is a country with an unpredictable past» fully fits Azerbaijan, whereby the order of the authorities, a new history of the region is written–with a radical change of the place and role of settled indigenous peoples and newly arrived nomadic tribes. These are the manipulating positions, from which Baku authorities impute to the Armenians the crimes against the «Azerbaijani people» even in those periods, when Turkic ancestors of contemporary Azerbaijanis didn't pass from Central Asia to the South Caucasus.

Karabakh leadership. In Karabakh the local population mobilized to repel the attacks of the overwhelming Azerbaijani Army, but in response to that aggression, the peaceful enemy civilians also suffered unplanned losses during the actions waged, while the Kosovo Liberation Army deliberately carried out ethnic cleansing.

Active hostilities in Nagorno Karabakh ended with the Russian-brokered cease-fire in May 1994. At that time, Karabakh Armenian forces held most of Nagorno Karabakh, with the exception of eastern parts of Martuni and Mardakert districts and the entire Shahumian district in the north. In addition, the Karabakh Army fully controlled the Kelbajar, Lachin, Qubatly, Zangelan, and Jebrail* districts in their entirety, and portions of the Fizuli and Aghdam districts, creating a «Golan Heights»-style security zone around the region. This reduced the front-line and enabled the Karabakh Armenians to much better defend their homeland against a possible future invasion of the numerically superior and better equipped Azerbaijani Army.

THE MISUNDERSTOOD MESSAGE

NATO's campaign to halt Serbian repressions in Kosovo has resonated well beyond the Balkans. After the ethnic cleansing campaign in Azerbaijan was suppressed by Nagorno Karabakh's armed forces, some political circles in Baku began looking for external support, attempting to find ways of benefiting from NATO's new interventionism. They believe that the Caspian oil factor coupled with Azerbaijan's declared commitment to support NATO's eastward expansion initiative and Azerbaijan's strong ties with the NATO member Turkey sooner or later will motivate NATO to become involved in the Karabakh conflict on the Azerbaijani side. In somewhat similar fashion, Azerbaijan tried to exploit the pro-Azerbaijani policies of the Communist Party of the Soviet Union in the early stages of the Karabakh conflict.

The conservative elements of the central government in Moscow viewed the Karabakh anti-totalitarian movement as posing danger against the principles of the Communist regime. By 1991, cooperation between Moscow and Baku degenerated into the implementation of the so-called «Operation Ring», a military-political campaign aimed at the ethnic cleansing of Karabakh of its native Armenians. This operation, which was carried out jointly by Soviet Army paratroopers and punitive units of Azerbaijan's special police force

* Here is the list of the names of the local districts and cities of Nagorno Karabakh and Azerbaijan.

(OPON), was a most brutal attempt to «solve» the Karabakh question in the period immediately before the collapse of the USSR, when the anti-democratic opposition to Mikhail Gorbachev was especially strong in the Kremlin. Disguised as a passport checking exercise, Operation Ring's real purpose was to evict Armenians from twenty-four villages on the periphery of Nagorno Karabakh. It involved the arrest and detention of hundreds of Armenian men and the deportation of thousands of Armenian families from their homes, utilizing severe brutality and a systematic violation of human rights. Wherever resistance occurred, as in the town of Getashen (Chaikend), civilians died under indiscriminate fire from Azerbaijani and troops supported by Soviet «spetsnaz» paratroopers.

It seems that Azerbaijan failed to comprehend the fundamental difference between the humanitarian nature of NATO's Operation Allied Force and Moscow's repressive actions against the democratic Karabakh movement of the early 1990s. The similarity in the positions of Belgrade and Baku in this respect was striking too, as both viewed NATO as a force ready to take over of the world. The difference was that Belgrade lamented about NATO's actions, while Baku tried to make itself a friend of NATO to include its regional foes into the list of those to be «bullied» by NATO, in the future. Those political circles in Baku that favor a forceful solution of the Karabakh problem through a new war with Karabakh' s Armenians hoped that as soon as NATO was persuaded to engage in a peace-enforcing or peace-keeping operation in the Caucasus, the logic of the «no-exit strategy» would quickly suck NATO deeper and deeper into the conflict, snowballing Alliance actions and making them self-explanatory and self-justifying, despite possible moral, political and material costs. It was believable that the mentioned Azerbaijani circles expected that NATO might assist Azerbaijan in ousting the ethnic Armenian population from Nagorno Karabakh in the same way the Soviet Army and the Ministry of Home Affairs of the USSR were aiding Azerbaijan in its ethnic cleansing operations in 1991[14].

It seems that the polarization of regional countries during NATO's air campaign against Yugoslavia was another factor that Azerbaijan was trying to use as leverage against the Armenians of Karabakh, finding its formula of survival in casting a new, artificially reconstructed Cold War situation in the Caucasus. In contrast, Armenia solves her security problems using the so-called «strategy of complementarism», i.e. a policy which fosters NATO and CSTO and the United States and Russia, to the extent possible, to become closer partners in a new cooperative regime of regional security.

If NATO air strikes against Yugoslavia were a direct response to the systematic ethnic cleansing campaign by the Yugoslav police in Kosovo un-

der the code name «Operation Horseshoe», fighting in Nagorno Karabakh was ended by the signing of a formal ceasefire agreement six years later from the beginning of the conflict in 1988. Thus, there is no urgent need for international humanitarian military intervention in the region to save lives of civilians.

American officials and the representatives of the North Atlantic Alliance rejected the attempts to exploit the Kosovo crisis by Azerbaijani neocolonialists as out of hand. Addressing a meeting of the Council of Foreign Relations in New York on June 28, U.S. Secretary of State Madeleine Albright said, «Some hope, and others fear, that [Kosovo] will be a precedent for similar interventions [by NATO] around the globe. I would caution against any such sweeping conclusions»[15]. Madeleine Albright's position was later supported by then-NATO Secretary General Javier Solana, who, on his part, voiced his opposition against NATO involvement in the Karabakh conflict.

Since the terrorist attacks on the USA in 2001, the Azerbaijani neocolonialist government began playing new tricks–they are trying to adapt the American Counterterrorism Strategy against the people of Nagorno Karabakh Republic. Azerbaijani propagandists are trying to portray Nagorno Karabakh as a so-called «grey zone» that ostensibly hosts criminal and terrorist groups[16]. The goal is the same: to lure the US and the Alliance into engaging in a punitive operation against the people of Nagorno Karabakh by feeding disinformation to the supporters of Azerbaijan's advancement in NATO. In this case, it is appropriate to cite the following from the U.S. National Security Strategy:

«...Work with others to Defuse Regional Conflicts. Concerned nations must remain actively engaged in critical regional disputes to avoid explosive escalation and minimize human suffering. In an increasingly interconnected world, regional crisis can strain our alliances, rekindle rivalries among the major powers, and create horrifying affronts to human dignity. When violence erupts and states falter, the United States will work with friends and partners to alleviate suffering and restore stability. No doctrine can anticipate every circumstance in which U.S. action–direct or indirect–is warranted. We have finite political, economic, and military resources to meet our global priorities. The United States will approach each case with these strategic principles in mind:

- *The United States should invest time and resources into building international relationships and institutions that can help manage local crises when they emerge.*

- *The United States should be realistic about its ability to help those who are unwilling or unready to help themselves. Where and when people are ready to do their part, we will be willing to move decisively»*[17].

In our view, as a logical conclusion of this chapter, it will be very relevant and well-timed to use the following thoughts of President George W. Bush, included the introduction of the U.S. National Security Strategy (2002):

«We build a world of justice, or we will live in a world of coercion. The magnitude of our shared responsibilities makes our disagreements look so small». President Bush. Berlin, Germany. May 23, 2002.

These comprehensive notions of the President of the United States of America confirm the idea that the availability of an international system of monitoring the real dynamics of regional security in the South Caucasus, including conflict zones in Abkhazia, Nagorno Karabakh, and South Ossetia, is one of the guarantees for justified assessments, and responsible cooperative efforts to maintain a fragile stability and security in the South Caucasian region.

CONSTITUTIONAL FRAMEWORK FOR SELF-GOVERNMENT

The democratic development and self-governance is the reality of modern policy-making both in Nagorno Karabakh and Kosovo. In Nagorno Karabakh, at this stage these processes are more pronounced. The Nagorno Karabakh Republic (NKR) is a democratic state that follows the European model of a presidential republic. Thirteen ministries and agencies of the Cabinet of Ministers are led by a Prime Minister[18]. The people elect the President for a term of five years in accordance with Law. The same person cannot be elected for more than two terms. The President's principal duty, as a guarantor of security of the state and the population, is to form and carry out foreign and defense policies and to secure the normal functioning of all state institutions.

The National Assembly is the Republic's highest legislative representative organ. The President ratifies laws passed by the National Assembly. The National Assembly fulfils its duties in accordance with the provisions set in the Law «On the Nagorno Karabakh Republic's National Assembly». Members of Parliament are elected for a term of five years. The last parliamentary elections were held successfully in June 2005[19]. Permanent parliamen-

tary commissions prepare and discuss bills and other issues within the sphere of responsibility of the National Assembly.

The Nagorno Karabakh Republic's Army of Self-Defense is a regular military organization actively engaged in maintaining the cease-fire and stability in the South Caucasus. Its modern capabilities and readiness, as well as good will on cooperation with the representatives of international humanitarian organizations (especially with ICRC) are recognized by American and international experts[20].

The political regime and independent judicial system of the Nagorno Karabakh Republic are functioning within the legal framework crafted democratically by the legislature (Parliament has already adopted about 200 laws on legal regulation of the different aspects of state and civil life)[21].

Similar processes of democratic statecraft have been launched by the United Nations in Kosovo. In accordance with formulations proposed by the Special Representative of the UN Secretary-General (SRSG) in Kosovo, the Constitutional Framework for Provisional Self-Government was also established.

This comparative analysis is evidence that in Nagorno Karabakh as well as in Kosovo there is an ongoing process of democratic development that, in turn, institutionalizes the right of peoples for self-determination[22].

REFERENCES:

[1] See Women, War and Displacement in Georgia. By *Thomas Buck*. July 6, 1999. Research & Reference Services Project. United States Agency for International Development, Center for Development Information & Evaluation. Document Number: PN-ACF-180; Resolving conflict in the Caucasus. The Christian Science Monitor. May 28, 2003 Letters.

See also *Stalin, Joseph Vissarionovich*. The Columbia Encyclopedia, Sixth Edition. 2001 (http://www.bartleby.com/65/st/Stalin-J.html).

[2] OFFICIAL RECEPTION ON BEHALF OF PRESIDENT OF AZERBAIJAN ILHAM ALIYEV IN HONOR OF PRESIDENT OF GEORGIA MIKHAIL SAAKASHVILI [March 05, 2004, 13:50:01] AZERTAG (http://www.azertag.com/index_en.html).

[3] Act on the results of the referendum for the independence of Nagorno Karabakh, December 10, 1991, Stepanakert, Republic of Nagorno Karabakh, Ministry of Foreign Affairs (http://www.nkr.am/rus/facts/referendum/html).

[4] See Constitutional Act «On the state independence of the Republic of Azerbaijan», 18 October 1991, № 19–20.

[5] See USSR Law «On procedure of settling issues related to withdrawal of a Soviet republic from the USSR» № 1410-1 of 3 April 1990». USSR Supreme Council (www.bestpravo.ru/ussr/data01/text10973.html).

[6] AzR Law «On abolition NKAO AzR», 26 November 1991. Registers of AzR SC, 1991, № 24.

[7] See «Journal». League of Nations, Geneva, № 17, P. 130: among the arguments lying in the basis of the resolution by the League of Nations on non-recognition of the Democratic Republic of Azerbaijan, the fact of «impossibility of precise identification of the Azerbaijani real borders in connection with its territorial disputes with its neighbors» was mentioned.

[8] See Constitution of the Republic of Azerbaijan, Chapter II. «Basis of the State», Chapter III. «Basic Rights and Liberties of a Person and Citizen» (http://www.azerbaijan.az/_GeneralInfo/_Constitution/constitution_01_r.html).

[9] See International Covenant on Civil and Political Rights. UN GA Resolution 2200 A (XXI), 16 December, 1966. UN Centre for Human Rights: International Treaty Collection; International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. UN GA Resolution 2200 A (XXI), 16 December, 1966, UN Centre for Human Rights. Human Rights: International Treaty Collection.

[10] Ethnic Conflicts in Kosovo and Nagorno Karabakh in Comparative Perspective. By *Dr. Hayk S. Kotanjian*, Professor of Political Science, Center for Defense Information, Washington, DC, 1999 (http://www.cdi.org/issues/Europe/kotanjian.html), See also (http://www.harvard-bssp.org/files/2005/presentation/publications/KOTANJIAN_THE_ SOUTH_CAUCASUS_DEVELOPING_ENG.pdf).

[11] See S/RES/1244(1999). Security Council resolution 1244 (1999) [on the deployment of international civil and security presences in Kosovo. 10 June 1999, P. 8. Requests the Secretary-General to appoint a Special Representative to control the implementation of the international civil presence and authorizes Member States and relevant international organizations to establish the international security presence in Kosovo. Outlines the responsibilities of both presences. Also transmits principles towards a resolution of the Kosovo crisis, adopted by the G-8 Foreign Ministers, Petersberg Centre, 6 May 1999.

S/RES/1239(1999). Security Council resolution 1239 (1999) [on relief assistance to Kosovo refugees and internally displaced persons in Kosovo, the Republic of Montenegro and other parts of the Federal Republic of Yugoslavia]. 14 May 1999, 2 P. Urges UNHCR and other international humanitarian relief organizations and others to contribute resources for humanitarian assistance to the refugees and internally displaced persons. Emphasizes that the humanitarian situation will continue to deteriorate in the absence of a political solution to the crisis consistent with the principles adopted by the Foreign Ministers of Canada, France, Germany, Italy, Japan, the Russian Federation,

the United Kingdom and the United States on 6 May 1999 (S/1999/516), and urges all concerned to work towards this aim (http://www.unmikonline.org/misc/N9914375.pdf).

[12] Ethnic Cleansing in Kosovo: An Accounting. U.S. State Department Report•December 1999 (http://www.state.gov/www/global/human_rights/kosovoii/ homepage.html).

[13] *AN OPEN LETTER ON ANTI-ARMENIAN POGROMS IN THE SOVIET UNION: By Adrian Lyttelton, Agnes Heller, Alain Finkielkraut, Andre Gluecksmann, Benjamin L. Hooks, Charles Taylor, David Aaron, Emmanuel Levinas, Hans-Georg Gadamer, Hilary Putnam, Isaiah Berlin, Jacques Derrida, Jacques Poulain, Jerome J. Shestack, Juergen Habermas, Leszek Kolakowski, Luc Ferry, Paul Ricoeur, Reginald E. Zelnick, Reiner Wiehl, Richard Rorty, Vartan Gregorian, William M. Chace* (This is a joint initiative of the Helsinki Treaty Watchdog Committee of France and intellectuals from the College International de Philosophie, Paris). The New York Review of Books, VOLUME 37, NUMBER 14 SEPTEMBER 27, 1990 (http://www.nybooks.com/articles/3505).

[14] Ethnic Cleansing in Progress. War in Nagorno Karabakh. By *Caroline Cox and John Eibner* (http://www.nkrusa.org/nk_conflict/ethnic_cleansing_campaigns.shtml).

[15] *EPF202 06/29/99. TRANSCRIPT: ALBRIGHT REMARKS TO COUNCIL ON FOREIGN RELATIONS JUNE 28 (U.S. action in Kosovo is «unique», Secretary of State says) (2850), USIS Washington File, June 28, 1999 (http://canberra.usembassy.gov/hyper/WF990629/epf202.htm).

[16] See The Sociopolitical and Cultural Self-Identification Factor. By *Azad Isadzade*, The South Caucasian Countries on the Road to Europe. On the Results of a Joint Conference of the Concord Center and the F. Ebert Foundation, Sevan, 23-27 June, 2003 (http://www.ca-c.org/journal/eng-05-2003/16.hjaprimen.shtml).

[17] U.S. National Security Strategy: Work with others to Defuse Regional Conflicts. US Department of State (http://www.state.gov/r/pa/ei/wh/c7889.htm).

[18] See Nagorno Karabakh Republic. Authorities: The President of the NKR, the Government of the NKR, the Parliament of the NKR (National Assembly) (http://nkr.am/eng/gov/parl.htm);

[19] See NKR PARLIAMENTARY ELECTION: NAGORNO KARABAKH SUCCESSFULLY CONCLUDED ITS FOURTH PARLIAMENTARY ELECTIONS, Permanent Mission of the Republic of Armenia to the United, 06-20-2005 (http://www.nkrusa.org/news/daily_news.php?id=82).

[20] The excerpt from the «Strategic Assessment of Central Eurasia», research report published by CACI and the Atlantic Council of the US done at the request of the US Joint Chiefs of Staff in February 2001:

«Armenia has the strongest army in the South Caucasus, and unit-for unit, in the CIS, benefiting from a solid national will, combat experience and good equipment. Its troop strength numbered 44, 000 by mid 2000». p. 59;

«Karabakh's army of 20-25,000 men is known to be even tougher than Armenia's. Iron discipline and fervent patriotism characterize Karabakh's Armenian people. They also have century-old military tradition: Karabakh gave the Soviet Union three marshals (equal to five-star generals), one five-star admiral and 30 generals». pp. 60–61 (http://www.acus.org/docs/0101-Strategic_Assessment_Central_Eurasia.pdf).

[21] List of laws, adopted by the NKR National Assembly (http://nkr.am/eng/gov/zakon.htm).

[22] Constitutional Framework for Provisional self-Government. US Office, Prishtina, Kosovo, UNMIK/REG/2001/9. 15 May 2001 (http://www.unmikonline.org/constframework.htm).

THE SPECIFICS OF THE RESOLUTION OF THE KARABAKH CONFLICT*

(POLITICAL COMMENTARY AND ANALYSIS)

At the Lisbon Summit (December 1996), the President of the Republic of Armenia, Levon Ter-Petrossian, invited state leaders to consider the Karabakh conflict within the context of a threat of genocide against the people of Nagorno Karabakh. This roused the interest of public opinion in OSCE partner-states.

This wish of the international community to better understand the characteristics of the conflict is noted. It may help to elucidate the genesis and dynamics of modern regional conflicts in Eastern Europe. This may lead to greater importance being given to a comparative analysis of the conflict with others in the former Soviet Union. Azerbaijani propaganda expends much energy to adapt historical, cultural, legal, and political evidence to further the establishment of its dominion over the people and territory of Nagorno Karabakh. It actively contends that the precedent of Nagorno Karabakh's independence may allegedly threaten the territorial integrity of more than ten OSCE partner-states. For this reason, an analysis of the arguments to identify the conflict's unique characteristics is of theoretical and practical importance. This analysis ought to be considered while seeking solutions to the conflict.

An interdisciplinary examination of the political problems of Karabakh, their genesis and dynamics, supposes an analysis of the political, legal, ethnological, national-minority and other aspects of the specific political history in the area. It is particularly drawn to the issue of the co-existence of the Armenians of Karabakh and the Turks of Eastern Transcaucasia as state and legal subjects.

While leaving historical details to historians, suffice it to note that the scholarly tradition accepts the political history of Karabakh from the existence of the Artsakh-Urtekhini province. This is mentioned in the cuneiform monuments of the Kingdom of Van, or Ararat[1]. With the downfall of Urartu (beginning of the 6th century BC), Artsakh became an integral part of historical Armenia. It was included in the lands of the Ervanduni Dynasty (6th–2nd centuries BC), the Artashessian Dynasty (2nd century BC–1st century AD),

* "Karabakh: Conflict–Consensus (special issue of historical and political science articles)". "Haykakan banak" quarterly journal of Military Sciences, MoD RA, 1997.

and the Arshakuni Dynasty (1st–4th centuries AD). In his work «Geography», Strabon mentions Artsakh as a fertile country in the complement of Great Armenia, and which supplies numerous cavalry[2].

The adoption of Christianity by Armenia as a state religion in 301 AD marked a new period in the political development of Artsakh. It became one of the biggest centers for the dissemination of the notion of Christian statehood. The significance of this was immeasurably increased with the creation in Armenia of the first school to use the new letters. This school was located within the Monastery of Amarass on the territory of Artsakh. It was founded by no other than the creator of the Armenian alphabet, Mesrop Mashtots. Later, the unity of language and religion became one of the factors that consolidated Armenian statehood in the population's historical development. The end of the fourth century was marked by the weakening of the Arshakian dynasty and the partition of Armenia in 387 between Rome and Sassanid Persia. Within Persia, the administrative division of Artsakh into its Lowland and Mountainous parts was implemented. Under Persian dominion, Artsakh was renamed «Bag'y siah» (Black Garden).

In spite of the difficult geopolitical situation, aggravated by inter-religious and inter-confessional friction, the Armenian princes of Artsakh had some limited sovereignty. They retained this even when the Arabs occupied Persia, Armenia, Caucasian Albania and Georgia. In the history of Persia and the Arab Caliphate, the delegation of authority to representatives of the aristocracy of vassal territories was practiced.

In the eleventh century, tribes of Seljuk Turks invaded the region presently known as Transcaucasia. They literally translated the name «bag'y siah» into «Kara Bakh». The Principality of Artsakh not only deterred the onslaught of the enemy, but experienced a specific form of Renaissance. The monasteries of Gandzasar and Dadivank were built as were the churches of Gtchavank and Khadavank. But the Tatar-Mongol invasion, followed by the raids of the nomadic Turk Ak-Koyunlu and Kara-Koyunlu tribes, devastated the prosperous country. At this time, Artsakh was finally separated into a Mountainous part (where independence and self-rule were mostly preserved) and a Lowland part (where the population was under the sphere of influence of nomads).

By the end of the 16th century, within the Persian State, the Armenian princes of Karabakh once again had a relatively independent local administration. Princes (meliks) ruled in the Karabakh of the Middle Ages.

The 17th–18th centuries saw periods of struggle of the people of Eastern Armenia against Persian domination. State and religious leaders of the Arme-

nians of Karabakh, in appeals to Russia, frequently expressed their wish for integration into the Russian Empire. To this end they undertook various political, diplomatic and military steps[3]. The coincidence of these actions with the strategic intentions of Russia southwards, resulted in the signing of the Gyulistan Peace Treaty (1813). It concluded the Russo-Persian war (1804–1812) and placed Karabakh, together with some other northeastern lands of Armenia, in the Russian Empire. Persia's attempt, in 1826, to recapture lost territories had no success. The 1828 Treaty of Turkmanchai, finally defined Russia's southern borders. The Russian period of Karabakh's history was characterized by the liberation of the economic and social life of the region from the fetters of traditional Asian governance. Agriculture, industry, city-building, trade, education, science and art received significant impetus. By the end of the nineteenth century, Shushi (Shooshee) became one of the main industrial and cultural centers of the Transcaucasian provinces of Russia. Magazines and newspapers were published.

Printing houses sprang up. Gymnasia, a seminary and an Armenian theater were created.

After the Communist revolution and the creation of independent states in Transcaucasia in 1918, Karabakh, which earlier was part of the Russian Empire's province of Elisavetpol inhabited by Armenians, was forced to repeal the attacks of Turkish forces and detachments of the Musavat Government of Azerbaijan. Karabakh, Zangezur, Nakhichevan and the northeastern regions of Armenia were claimed by this government.

In July 1918, the first meeting of Karabakh Armenians was convened in Shushi. It declared that Karabakh was an independent administrative-political unit. It elected its first representative body in the form of the Karabakh Armenian National Council and a People's government. In the documents of the National Council, the respect of the rights of each nation to self-determination was declared. The self-determination of Azerbaijan was welcomed as was a readiness «to work in a neighborly way for the welfare of the two nations». There was a simultaneous demand for the same treatment to be meted out in recognizing the right of Karabakh's population to its independent will[4]. By and large, this Council managed to meet the threat of genocide emanating from the authorities in Baku. It successfully controlled the majority of Karabakh[5].

On November 30, 1920, the day after the sovietization of Armenia, the Revcom (Revolutionary Committee) of Azerbaijan sent a telegram to the Revcom of Armenia. It was signed by the Head of the Revcom, N. Narimanov and the People's Commissar for Foreign Affairs, M. Huseinov[6].

This document stated that «Nagorno Karabakh, Zangezur and Nakhichevan are recognized as being integral parts of the Armenian Socialist Republic». Later, however, the communist leadership of Azerbaijan took a contradictory stance. The Plenary Session of the Communist (Bolshevik) Party's Caucasian Bureau was convened under pressure on July 5, 1921. It decided to include Nagorno Karabakh in the Azerbaijan Soviet Socialist Republic, «based on the necessity of national peace between Muslims and Armenians». Furthermore, it stated that the «degree of autonomy of Nagorno Karabakh will be considered by the Central Committee (of the Communist Party) of Azerbaijan»[7].

Throughout the whole period of Soviet Power, the population of the Nagorno Karabakh Autonomous Region (NKAR), created by the Central Executive Committee of Azerbaijani Soviets on July 7, 1923, often appealed to the USSR authorities. These appeals asked for a review of their status as an Autonomous Region. They asked to be included in Armenia. They did this based on the discrimination against Karabakh Armenians in all areas of social life, the violation of their rights and their national dignity. Being under permanent pressure from the powers in Baku, and not proportionally represented in the power structures of the Autonomous Area, the Armenian majority of that district (89,14 % in 1926, 75,89 % in 1979) had no opportunity for real participation in the formulation of internal policy. During the 70s and 80s, a campaign to falsify history started in Azerbaijan and was headed by academician Z. Buniatov[8]. Armenian intellectuals whose opinions did not conform to the official line were persecuted. There was a more active implementation of the policy to force out the Armenians and replace them by Azerbaijanis. This policy had a history of success in the Autonomous Republic of Nakhichevan.

For all these reasons, in accordance with the USSR Constitution[9], on February 20, 1988, a decision was taken by the Special Session of the NKAR People's Deputies Council. It appealed to the Supreme Councils of Azerbaijan and Armenia to transfer the NKAR from the Azerbaijan Soviet Socialist Republic (AzSSR) to the Armenian Soviet Socialist Republic (ArmSSR). The negative response by the Supreme Council of the AzSSR created the ground for political conflict.

Because the right of self-determination of peoples in the USSR Constitution did not have a sound basis, this conflict did not get a legal solution and was transformed into an «internal conflict».

After the use of force by the Soviet Armed Forces based in AzSSR, against the NKAR population, the conflict was transformed from an unarmed conflict to an «internal armed conflict».

In 1990, the USSR Law «On the consideration of the secession of Union Republics from the USSR»[10] was adopted. Within the conditions of the USSR's political disintegration, the Karabakh conflict reached a (qualitative) new level. The law gave Autonomous units the opportunity to determine their status as independent subjects of the Union, up to and including secession from the Union Republic in which they were included. This right was given in those cases when the Union Republic itself raised the issue of its own secession from the USSR. Considering the declared intention, as early as September 1989, of the Azerbaijan Soviet Socialist Republic to secede from the USSR (the Supreme Council of Azerbaijan Soviet Socialist Republic adopted its Constitutional Law for Sovereignty then[11], and the Supreme Council of Azerbaijan Republic adopted its Constitutional Law for Independence[12]), there was a basis for the legal, international[13], and constitutional norms of a people's right to self-determination. This existed through the legal mechanism which this law gave to the people of NKAR. Unlike the situation in earlier Soviet times, it gave a legal basis to express its political will.

Consequently, in the beginning of December 1991, the people used their constitutional rights, in the presence of international observers, to organize a referendum on the issue of a declaration of Nagorno Karabakh's independence, and the creation of the Nagorno-Karabakh Republic (NKR) having legitimate powers[14]. In October 1991, the Azerbaijani Republic was founded and, in December 1991, the USSR was abolished.

Thus, on the territory of the former AzSSR, as a result of an expressed, constitutional will, two independent and equal states—NKR and AzR—were legally formed. The relations of the population, the territory, and the authorities of the NKR as subordinate to the AzSSR legally ceased with the collapse of the USSR. The crucial legal and political specifics of the NKR are that, unlike other states which unilaterally declare their independence during ethnic conflicts, this state was created within judicial parameters while the Constitution of the USSR was legally binding, including the law on secession mentioned above.

The Karabakh conflict has a qualitatively new aspect. It has changed its «irredentist» direction to one which has an independent national-state orientation. It has legally solved the application of the «Principle of Territorial Integrity» both as far as the former USSR was concerned and the AzSSR.

Thus, the NKR has an international, legal basis for the implementation of the principles of «Territorial Integrity» and «Inviolability of Borders» with regard to the national security of the NKR as a newly-created independent state.

Up to November 1991, therefore, real legal and political conditions were created for the settlement of this «internal armed conflict» between the people of Karabakh and the authorities of the former USSR and AzSSR. Unfortunately, the political and military reaction of the AzR to the NKR's state-creation process, nullified the fulfillment of this unique, historic chance. This misuse by the powers of the AzR led to a further transformation of the conflict from an «internal armed conflict» into an «international armed conflict» between two newly-created and equal states—the NKR and the AzR[15].

Moreover, placing its hopes on its overwhelming superiority in arms and equipment, Azerbaijan launched large-scale military operations. This resulted in the deportation of the population from: the Getashen administrative subregion, parts of the Hadrut region (1991), the Shahumian region, and most of the Mardakert region (1992). Massive shelling and air strikes were called on civilians in towns and villages. Through necessity, and being forced to provide for their self-defense against the armed aggression of the AzR against the NKR, the Karabakh authorities, in accordance with Article 51 of the UN Charter, carried out appropriate measures. As a result, Nagorno Karabakh forced the lifting of the blockade by creating the «Lachin corridor». It also took under its control the zones which adjoined its borders. The Autumn 1993 and the Winter 1993—1994 offensives of the Azerbaijani forces were also unsuccessful. Following counter-strikes, the NKR forces held on to strategically advantageous defensive boundaries. Thus, free self-determination, the expression of its political will, and guarantees of security for the civilian population were provided by its Defense Army in the process of establishing the NKR's state institutions.

The violation of the principle of territorial integrity by the Azerbaijani Republic was exemplified in its aggression against the Nagorno Karabakh Republic. Quite naturally, the NKR repulsed this aggression. Furthermore, it kept security zones on those territories which the aggressor had to surrender in the course of activity aimed at neutralizing enemy fire from these areas.

It seems appropriate that when discussing the Karabakh problem, the realities mentioned below be taken into account. These set the Karabakh conflict apart from the many other conflicts on post-Soviet territory.

a) The foundation for an independent NKR was laid within the time-frame of the legal application of the USSR Constitution and the above mentioned Law of Secession of the USSR.

b) The subordinating relationships of the population, territory, and authorities of the NKR to the USSR and the AzSSR were legally annulled. As a result, the people of Mountainous Karabakh resolved, within legally recognized parameters, the «Territorial Integrity» principle in its application to the USSR as well as to the AzSSR.

c) For over five years, throughout the territory of the NKR, there exist democratically formed and developing structures. Legitimate state representative and executive powers have been functioning uninterruptedly. The Parliament and President of the Nagorno Karabakh Republic have been nationally elected, under the supervision of independent, international observers.

d) Nagorno Karabakh Armenians have legally expressed their self-determination on the territory of their permanent historical homeland. The land has many monuments attending to its material and spiritual culture. These are the results of the population's creativity over a period of more than two millennia.

e) The creation of the NKR resulted not as a capricious act of self-determination, but fell within the norms of traditions of statehood which were nursed for centuries. It also reflected the regular development of legal and state institutions in the new historical and political environment.

f) The authorities of the Azerbaijani Republic, unlike the authorities of the Russian Federation (in the case of the Chechen Republic—Itchkeria), unlike the authorities of Georgia (in the case of the Republic of Abkhazia); do not negotiate with the leadership of the Nagorno Karabakh Republic. They do not see them as a party to the armed conflict – thereby ignoring the aforementioned political and legal realities.

g) The historical experience of repeated acts aimed at the annihilation of peaceful Armenian civilians must be analyzed. Examples are found in the Baku pogroms in 1905, massacres over practically the whole territory of the AzR and Karabakh in 1918–1921, and the mass murders at Sumgait, Baku, and Kirovabad in 1988–1990.

There has also been a consistent Azerbaijani policy to ignore the readiness of the leadership of the NKR for political dialog towards a peaceful settlement of the armed conflict. These precedents make the Armenians of the NKR pessimistic and skeptical as to the possibility of a civilized settlement

of the Karabakh question with autonomy for them within the AzR. They attest to the fact that the return of the Armenian population of Nagorno Karabakh to the jurisdiction of the Azerbaijani state shall have, as a consequence, another Crime against humanity – a Genocide as qualified by the «Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide»[16]. This is not a characteristic way to settle the majority of modern ethnic conflicts.

One should especially consider the complete ethnic cleansing of the Nakhichevan Autonomous Soviet Socialist Republic during the Soviet period. While under the domination of the AzSSR, the Armenian majority was forced to abandon its lands. This was carried out over seventy years despite «enjoying» a generous autonomy within the AzSSR. This is an ominous warning for Karabakh. It is proof positive of what their fate will be, should Karabakh be thrown back.

The importance of the specifics of the Karabakh conflict was stressed in the above-mentioned speech of the RA President, who considered it important to draw the Lisbon Summit members' attention to the necessity of elaborating such a unique approach which would guarantee the protection of the NKR population from a real threat of genocide.

REFERENCES:

[1] *G. A. Ghapantsian.* Chetto-Armeniaca (in Rus.). Yerevan, 1931, p. 104.

[2] *Strabon.* «Geography» (in Rus.). Moscow. 1964, vol. 11, p. 4.

[3] «Armiano-russkie otnoshenia v pervoi treti XVIII veka (Armeno-Russian relations in the first third of the XVIII century)» (in Rus.), vol. 2, pt. 2. Yerevan, 1964. pp. 28. 57, 68, 80, 204–205.

[4] Central State Historical Archives, ArSSR, section 200 (in Rus.), list I, doc. 244, pp. 38–44.

[5] Central Party Archives, Institute of Marxism-Leninism, Section of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union, general department, 6-th section, doc. 44–3/3–a (in Rus.), pp. 54 – 58.

[6] «Communist» (Armenian language daily). Yerevan, 7 Decemher, 1920.

[7] «Protocol of Minutes, № 12» (in Rus.), Central Party Archives, Institute of Marxism-Leninism, attached to the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union, section 64, list 1, archived unit 1, p. 124.

[8] *P. Muradian.* Istoria–pamiat' pokolenii. Problemy istorii Nagornovo Karabakha (History–the Memory of Generations: problems of the History of Nagorno Karabakh) (in Rus.). Yerevan: Hayastan Publishers. 1990, pp. 120–127.

[9] «Constitution of USSR» (in Rus.). Moscow: Judicial Literature, 1987.

[10] «Zakon o poriadke reshenia voprosov, sviazannykh s vykhodom soyuznoi respubliki iz SSSR (Law on the consideration of the secession of Union Republics from the USSR)» (in Rus.). Moscow, Publication of the Supreme Council of USSR. «Records of Congress of People's Deputies of the USSR Supreme Council», 1990, N 15.

[11] «Konstitutsionnyi zakon Azerbaijanskoi SSR «O suverenitete Azerbaijanskoi SSR» (Constitution Law of Azerbaijan SSR «On the Sovereignty of Azerbaijan SSR»)» (in Rus.). «Bakinski rabochi», September 17, 1989.

[12] «Konstitutsionnyi Akt o gosudarstvennoi nezavisimosti Azerbaijanskoi Respubliki (Constitution Act on National Independence of Azerbaijani Republic)» (in Rus.). «Bakinski rabochi», September 17, 1989.

[13] «Deklaratsia o predostavlenii nezavisimosti kolonial'nym stranam i narodam (Declaration on Granting Independence to Colonial Countries and Nations). UN, General Assembly. Official Reports. 15th session. Resolution» (in Rus.). New-York, 1961, pp. 74–75; «Mezhdunarodnyi pakt o grazhdanskikh i politicheskikh pravakh (International Covenant on Civil and Political Rights)» (in Rus.). Part 1, Art.I.B. «Prava cheloveka (Human Rights)», Collection of International Documents. Moscow, Publication Moscow State University, 1986, pp. 46–47.

[14] «Akt o rezul'tatakh referenduma o nezavisimosti Nagorno-Karabakhskoi Respubliki (Act on the results of referendum on Independence of Nagorno Karabakh Republic)» (in Rus.). «Status Nagornovo Karabakha v politiko-pravovykh dokumentakh i materialakh (Status of Nagorno Karabakh in political-legal documents and materials). Yerevan, 1995, pp. 85–87; as well as «Deklaratsia o gosudarstvennoi nezavisimosti Nagorno-Karabakhskoi Respubliki (Declaration on National Independence of Nagorno Karabakh Republic)», ibid, pp. 88–89.

[15] «Dopolnitel'nyi protokol k Zhenevskim konventsiam ot 12 avgusta 1949 g., kasayuschiisia zaschity zhertv mezhdunarodnykh vooruzhennykh konfliktov (Additional Protocol to Geneva Conventions of 12 August, 1949, on the protection of victims of international armed conflicts) (Protocol 1)». Part 1, Article 1, Paragraph 4. «Prava cheloveka. Sbornik mezhdunarodnykh dogovorov (Human Rights. Collection of International Agreements)» Vol. 1 (part 2), «Universal'nye dogovory (Universal Agreements)» (in Rus.). United Nations' Organization, New York and Geneva, 1994, p. 1028.

[16] «Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide». «UN Department of Public Information», New-York, 1991.

ON THE MORAL AND PSYCHOLOGICAL VALUE ORIENTATION OF THE MUJAHED*

(FROM THE EXPERIENCE OF POLITICAL ANALYSIS IN THE AFGHAN WAR)**

The armed conflicts in Afghanistan, Tajikistan, Bosnia, and Chechenya can be viewed as different examples of modernization of the classical «jihad». For the best understanding of the essence of value orientations of modern «warriors for the faith» mujahedin, certain interests are revealed by the attempts of political analysis of jihad in Afghanistan, recently targeted at the armed struggle with the regular armies of the USSR and the Democratic Republic of Afghanistan (DRA)***.

In each of the aforementioned conflicts, elements of the modern military political culture of struggle for the support of the authorities from the «house of Islam» and against the authorities from the «house of war» are intertwined in the traditional system of support from «Holy War». However each case is dependent on distinctive ethnic and social features, in particular, on the political and religious consolidation along ethnic lines of Islamic warring clans. In the arena of jihad, new subjects of holy war appear in the face of opposition political parties (Tajikistan and Afghanistan) and of state interests (Bosnia and Chechenya).

In the traditional interpretation of holy war, jihad constitutes a system of relations between the mujahed and their Lord. With the introduction of a jihad of warring political interests into the system (among which are those of the state), the given relationship between the Muslim and Allah is, in a specific way, mediated by parties or the government, modernizing both ideology and the military political organization of holy war. As it was shown in an earlier publication (see «The Ethnic Politics of Holy War, the Example of Afghanistan» in Haikakan Banak, 1995, № 4, and others), in conditions of

* «Haikakan banak». 1996, № 1.

** Given that special references (which should not be changed or summarized) are quoted in the article an authentic translation from the Armenian is provided (Editors).

*** The author expresses recognition for the scientific consultations, received in those times from the leader of the Council of Ulami (learned theologians) of Afghanistan, Said Afghani, from the President of the Academy of Sciences and the Minister of Nationalities and tribes of DRA, Dr. Suleiman Laiek, and from Professor M. F. Slinkin.

the ethnic mosaic of warring Muslim societal groupings – «umma»; tribes, clans and tribal unions step forward in the modern jihad as the active subjects of military ethnic policy. In each case this occurs according to the fundamentals presented in the Koranic and modernized characteristics of the contemporary jihad. In the Afghan model of jihad, through their organized structures, the Islamic parties, which opposed the central authorities of the DRA, dynamized and unified the traditional Afghan military and political religious activities of the mujahedin and irregular forces, which were until the recent past segmented by strictly agreed upon tribal boundaries.

In the Afghan case, the war unfolded according to emerging pattern from initial religious lines to a synthesis of irregular and regular forms of organization in the space of extended family, tribal and allied territories (called «kadm»). In the case of Chechenya, the state political self-definition of the Chechen nation, concluded by the creation of Dudayev's national Islamic state, defined the specifics of the participation of family tribal subjects of this ethnic political regime in units and in support of the regime and authority, including by means of the formation of regular armed forces and armed irregular reserve. With the commencement of military operations by Russian federal troops, the subjects of the military ethnic political regime of Ichkeria rallied around the idea of jihad with the specific involvement of regular forms of armed struggle with modernized elements of traditional Caucasian «gazavat» (jihad).

The experience of the sufficiently effective counteraction by the mujahedin against regular armies in Afghanistan, Tajikistan, Chechenya and Bosnia; and their practice of cooperating with military and religious circles of the Islamic world around the idea of jihad demand the very best study, distanced, if possible, from political prejudice.

The recorded propaganda speeches, of which the unadulterated text is cited below, were spread among the population of Afghanistan for the purpose of raising combat morale, supporting their moral psychological unity, recruiting mujahedin, and, finally, creating a single front for the holy war[1].

In practice, it was demonstrated that military failures in Afghanistan were significantly caused by high handed disregard by several Soviet political and military actors toward the necessity of studying the distinctive features of the enemy, and his ability to synthesize traditional and modern forms for conducting an armed struggle for national liberation.

After the death of L. I. Brezhnev similar material was presented to the Central Committee of the CPSU as an enclosure to analyzed tapes. According to

the opinion of several specialists, this should have served to build a foundation for overcoming this insufficiency in information about the enemy, including his specific moral psychological resources.

As it is well known, the Afghani mujahedin, in the recent past, actively participated in combat operations of the armed forces of the Azerbaijani Republic. Contrary to this, Azerbaijan, in its constitution and in numerous announcements by the leaders of the state, demonstrates adherence to the principles of secularism in the spheres of state structure, administration of power and rights. Regardless of the public announcements of the authorities about their distance from fundamentalist orientation, the Armed Forces of Azerbaijan, as one of the main institutions of state, (according to non-governmental channels) closely cooperates with the warrior fundamentalist circles of Afghanistan, Iran, Chechenya, and others. Actually, elements of Muslim holy war are being brought into the regular activity of the Azerbaijani army, purposefully and on a massive scale. These elements can be seen in converted forms, through the recruitment of foreign mujahedin into their ranks as instructors and as warriors in irregular units, and also through the manipulation of mass consciousness by means of the military political propaganda of jihad. The image of the mujahed, the values and the terminology of jihad are actively being used in the moral psychological training of personnel in the Azerbaijani army.

For an objective evaluation of the possibilities of an opponent of using the essence of fundamentalist Islamic values of jihad and the forms of their propaganda in the formation and support of the combat morale of military servicemen and the population of Azerbaijan, it is useful to consider an evaluation of their effectiveness on individual and group behavior of the mujahedin in the Afghan war. The lessons of this war bear witness to the experience of successful resistance by the mujahedin to the combat operations of a numerically superior, regularly organized opponent, armed with highly effective weaponry.

The military political leadership of jihad is created in accordance with the Koranic principle «Allah is with those who suffer»; and is distinguished by being aimed at victory, not only in battle, but at victory in war for the triumph of Islam, for the achievement of independence and for the establishment of a national Islamic state. The activity of field commanders was directed at permanently increasing the level of modern weaponry and practical knowledge about its employment in the irregular units, at improving the combat skills of personnel, and at supporting the combat readiness of the mujahedin to inflict the maximum losses in personnel and equipment on the enemy.

We believe that the publication of «The Word of the Jihad*» will help to better understand the psychology of the mujahed, now fighting in Bosnia, Tajikistan and in the Caucasus. The original material, provided below, uncovers valuable fundamentals of the steadfast motivation of the mujahed. Motivation which is seen in their display of the durable morale and military astuteness in persistent pursuit, exhaustion and demoralization of the enemy; in the inevitability of their retribution; in their seizure and possession of the initiative in the struggle with the enemy in any conditions, even those very unprofitable for the war of Allah. The attitudes of the mujahed are fundamentally different from the attitudes of the soldier in a regular modern army, who fights for the objective of defeating the opponent while preserving his own life and health. One should understand, as a real factor in the effectiveness of combat behavior of the mujahed, the psychological fixation, in the presence of all noted ideological attitudes, on death in battle for the glory of Allah; and for whom, in order to become «shahid» (a sacred hero of the jihad, killed in the name of the triumph of Islam), he will offer up his family, his extended family, and his tribe.

The effectiveness of the influence of materials, similar to the publicized «Word», was in a significant measure determined by the active participation of authoritative theologians in the development of propaganda methodology for the jihad. These theologians are the carriers and supporters of the God given scientific truth about the values of the righteous life of a man fighting under the banner of Prophet Mohammad. One should consider that the texts, the ideological basis of which are developed by the intellectuals of Islam, were heard most often on this theme or by some improvisations on the theme from the lips of the Muslim authorities, making use of their irreproachable reputation among the Muslim flock. As a result of similar systematic and multi-echeloned influences, the practical moral psychological unity of the Islamic belligerency was maintained among the majority of the believing population in Afghanistan. Taking into account the ethnic social peculiarities of the Muslim population in Afghanistan, practically an «armed nation» was mobilized. (In our view one, must not exclude a similar perspective on the development of the military political situation in Chechenya and Tajikistan).

It seems to us that the publication of the following text without any contemporary changes can give food for thought even to our specialists, who are studying the moral psychological preparation of personnel, in the Armed Forces of Armenia and the Republic of Nagorno Karabakh, for a comparative analysis of propaganda and educational practice in the interests of the armed forces.

*THE WORD OF THE JIHAD**

A TRANSLATION

Propaganda speech, recorded on tape.
(Source not established. The cassette was found on one of the dead members of the band of Ashraf the Islamic Society of Afghanistan, 8 OCT 1982).
Unedited version.

If two Muslim fight between themselves, or if two groups war between themselves, you must reconcile them. If they are not reconciled, they continue to fight, they disarm each other. The attacking group becomes the aggressor, and you must destroy it. This is the will of Allah. He loves the just, and reconciliation of the feuding groups becomes the will of Allah. This is the law if two groups are warring, you must reconcile them.

Why do you fight among yourselves, when there is an enemy present? The enemy encroached on the honor of the Motherland, the enemy wants to dishonor us, the enemy stands on the side, while you fight for the throne. The enemy has the throne, you did not yet fight him, but you kill each other for the throne.

If one Muslim kills another, Allah will damn him and he will be subjected to the worst punishment, he will remain in hell for eternity.

*Think about it, brother. For those who order you to kill each other, who direct the Islamic Party of Afghanistan (IPA) against Jamiyate, Jamiyate against Harakate, Harakate against IPA or against Makhoz**, even if the commanders order you they are unbelievers (kafirs). There are two types of unbelievers: one is mustached, the other is bearded. If a man wears a beard, dresses in white and wears a headdress, but orders you to kill Muslim be he even Gulbeddin, Geillani, Burkhanuddin, Mojaddadi he believes neither in hell, nor in paradise, nor in Allah. He deceives Muslims. Therefore, you must kill him, who violates the law, because he is on the*

---

* This text was selected by the author, in cooperation with a group of political analysts, who had been working at that time in the DRA, from a multitude of material prepared by translators permanently assigned to the group (Miskin, Pulat, Saifutdin, Haiot). The deciphered cassette, which was included as an enclosure to a memorandum for the Central Committee of the CPSU, was supposed to have presented the significance of the Jihad propaganda in Afghanistan.

** A number of short names for the basic Islamic parties in opposition to the DRA regime are enumerated here. Then follows the names of the leaders.

enemy's side. Because he himself is an enemy, a kafir, a parchamist, a halkist, and he sows enmity among our people. Now have you understood? I will tell you this. When you take up weapons and go into battle, but someone is against our struggle, do not give him a weapon because he is a Russian. Every Muslim, taking up arms, defends the Motherland. He, who interferes with this, although he is a Mohammedan, is a kafir. Direct your weapons against him. If you perish it is for the righteous cause. If he dies his place is in hell. Any of their attacks against other Muslims this is a crime. We need to strike them, we need to shoot at them and never lay our weapons down. If someone interferes with you and says «Surrender your weapons!», be sure that he is not a shuravi (Soviet)**. Don't believe them, they are halkists or parchamists. Should a Muslim really order you to kill Muslim? Should a Muslim really kill a Muslim? In the name of Allah, what is this?!?! In the North the real enemy is everywhere, but they war among themselves! If a man defends himself and perishes during it he becomes a «shahid». Is it really necessary for Muslims to kill each other? Isn't this a mistake? These Muslims (after all they consider themselves as such), although they wear beards and white headdresses, they have black hearts. These people are not the children of Muslim, but the children of Shaitan. The children of Muslims, those who lead the struggle for the righteous cause, make war on the kafirs. Those who set Muslims against each other, who fight for the throne or for someone's benefit and there are such people they are kafirs. Hey, unbeliever, what are you trying to achieve in this struggle for the throne? Nothing, you fool. Is it or is it not so?*

If a Muslim raises a weapon against another, disarm him. We are saying that we support Jamiyate or IPA or Harakate, but if one of these would carry out aggression destroy them! This is the order. You know, each group, which slanders Muslim, which little love for them, they are the offspring of the shuravi, although they may say that they are for Islam. If two Muslims are fighting, the elders must reconcile them. If this is not successful, then arm the Muslims and destroy the guilty group.

If someone climbs onto your roof, shoot him. If someone enters your garden through the doorway, gouge out his eyes! And if someone comes into your home, and you, Muslim, have taken up arms if there is time to choose, choose death for him.

---

* «Parcham» (Banner) and «Hallo» (Nation): names of fractions inside the procommunist National Democratic Party of Afghanistan, then in power in the DRA.

** The word «shuravi» in Dari signifies «Soviet». During the Afghan War this term had a negative meaning of «conquerer» in the mass consciousness of the Afghan population.

Oh madman! How can you agree to eternal hell, if there is faith inside you? If you all would just go on like you have done, you dogs, it is doubtful that there is any faith. Although you have a good beard, a white headdress, and consider yourself a commander of Islam you are far from Islam. If he is a Muslim, would he really kill his brother? You, Muslim, should spread peace among brothers. If two brothers are quarrelling, what do you do? You try to reconcile them. Why is it thus? For example, there is a student who was a halkist, now he cut off his beard and calls himself a Muslim. But can he be Muslim? He betrayed both, and is just a parchamist. What has he done? He cut off his beard in order to play with the Muslims, to sow enmity and hostility, and to kill Muslims so that the Muslims are not united. Isn't he really the child of the shuravi? For what has he done this? So that his father would rule Afghanistan. But you and I do not believe these beards. Each one, who slanders Mohammad, is the child of the shuravi. If you are a Muslim, a warrior for the righteous cause, if your heart is aflame, would you act this way? A pauper has a home far away in the hills, he lives on the street, but he fights for the throne. What is he doing, the unbeliever? There is an order to create a special group, in order to execute such people. Fear Allah for fighting thus. If you are fighting for him from here but you're from there, you are like this but he's like that this is not Islam. Each must respect himself, each is happy to have his own story. Each type which you see has its place in the world. He has strength, but times change. Therefore if we are strong today, we must not consider another to be without strength, because in his time he will be strong. Do not laugh at him, because he will laugh at you tomorrow. If you laugh at him, he will take revenge on you. Do you understand? Allah says that Muslim must guard their honor. If IPA thinks that Jamiyate is bad, thinking that Jamiyate is for America; or if Jamiyate thinks that IPA is bad, that they are for the Russians or for someone else; you must protect yourself from such words because it is no good.

When we lead a jihad against the enemy, we must remember Allah, pray to Him and request His help in accomplishing our goal. If we do not do this, we will achieve nothing. But if we remember Allah, then we will succeed. Fortune and success are in the hands of Allah, and only He can make us fortunate. Only He can help us. What will we be able to do against tanks and helicopters without Allah? Therefore, on the battlefield we must always think of Allah.

You must bow to Allah, pray, be true to the faith, and do no harm to Muslims. Irrelevant penalties for trifles 10, 20, 30 thousand are not needed. If you offend a Muslim; if you expel him from his Motherland without having

committed any transgression; in reality, you are not a Muslim. He, who penalizes you, who does you harm, he blackens the Islamic ethic in front of the people he is not a Muslim. He does this for those people who have taken over national authority. We heard from many people that they want to surrender to the shuravi. The shuravi are better than such Muslims. Here are those commanders and those who have beards themselves Russians or representatives of the Russians who want to destroy Islam. Muslims should not without reason punish, penalize, and, as I told you earlier, kill. Should a Muslim really kill a Muslim? Jamiyate lures you in, Harakate lures you in, Makhoz lures you in, and the others lure you in. These scoundrels have betrayed their Motherland, they betrayed their 1350 year old Motherland. They brought in 100,000 Russian soldiers and 10,000 tanks, and surrendered themselves as slaves to the shuravi. Think about it. Who took out Zahir, the Russians or others? Who took out Daoud, Taraki? Who took out Amin, the Russians or others? Who will take out Babrak? He will be taken out by the shuravi. But, I swear, they will not stop you. Do you think that they want the Afghans: halkists or parchamists? No, they need the Afghan lands, they are in love with the land. They want to make it to the sea; and then to fight with Pakistan, India and the Arab states; and to exploit you and me. This is the goal of the shuravi. The shuravi want neither halk nor parcham. Was there any instigation for the Russians to kill Taraki? Or to kill Hafizulla? Will they strike Babrak or others? You are just chicken! Are they really keeping you alive? Have they given up your youth in Afghanistan? Have they abandoned our respected people? They annihilated everyone. You consider yourselves to be smart. Eh, you, ignorant asses, think it over, why are you forcing the people to suffer?*

If you are Muslim, you must unite and drive the enemy out of the Motherland! Intelligent people are saying: we must live under clear skies, but not be the slaves of a foreign nation. Never allow a foreign soldier to drag your mother through the mud. And if smart ones say differently, then a thousand curses on such scientists. Think it over, although once a poor Muslim in Afghanistan reached for Islam, now we are divided into 50 parts: one Hezbe Islami, Jamiyate Islami, Harakate Enkelobe Islami, Fedayeen, Hezbe Ansori Islami and they became enemies of each other. You fiends! Where have the Muslims in Afghanistan disappeared to? Your Motherland is Afghanistan. Your religion is Islam. But you, Muslim groups, Muslim but not Muslims, you just want to betray the Motherland. If you all unite, strongly take up the Koran, you will not be divided into parts. If you are Afghanis, and are Muslims, and are for the liberation of Afghanistan then unite under a

* Referring to Hafizulla Amin.

single banner. You will annihilate the enemy! But if you want the throne, take the wages of the shuravi, take the money of the enemies; it means that you want to shatter Afghanistan into pieces.

Brother Muslims! Don't fight among yourselves, this way you are weakening yourselves. Brother Muslims! We must be strong against the enemy and know our enemy. Know that every group, which orders Muslims to be killed, is for the shuravi and is the enemy of Afghanistan. You must be united, be a single entity, destroy the enemy, and not show any weakness. Do not kill your brothers in different groups, aim your fire at the enemy. If you kill Muslims, eternal hell awaits you for this. Is this really your wisdom, your vigilance? No, you are not Muslim. A Muslim is the brother of Muslims, he must not do them harm. Why do you harm the poor nation of Afghanistan? Why do you kill your brother Muslims in divisive groups? Think about this a little, what happened to Bukhara because of the hostility between Turks and Tajiks? But the Russians instigated the hostility. Then the shuravi calmly seized Bukhara. So, brothers, those shuravi are working in this way, instigating hostility between groups, but there are people among the groups who don't want to be united with other Muslims. So, brothers, all of those who do not want to be united, sow hostility between groups. These are the «children of the shuravi». Don't believe them and don't come under their guile. If he is a Mullah, or an elder, or a youth everybody who instigates hostility they are not Muslims, they are enemies. If they are for Muslims, they must be with those who are victorious and rise up under their leadership. The groups must be united everywhere and strike the enemy. Muslims must be thus. I say this to you, because, if it would be thus, if there would be unification, our government and our Motherland would be ours. Otherwise the shuravi will take our Motherland like they did in Bukhara. This is because such hostility between groups in the Motherland plays into the hands of shuravi. After which, we would loose our Motherland, our religion, our wives and children. And those households which brought us these torments they are the households of Zahir and Nadir, those household which invited the shuravi and brought us all of this strife. You will see: if these households return, on the one hand, there will be cooperation with the Russians, and on the other hand, with America. But not with their religion or their nation. This is what these people desire.*

Hey, divisive groups! Hey, groups who call themselves Muslims! If you believe in Allah, do not provoke harm on yourself. You want the throne, but Allah will never seat you on this throne. He will make of you such, that you

* The given names of the former rulers of Afghanistan.

will never recover your senses. He will punish you with his own severity because you caused poor people to be killed in the name of a throne. If you believe in Allah, you will never act this way. If someone acts this way, you must kill him. If Allah is with us, will a force be found which can break us? We will be crushed if Allah is not with us. If we are separated from you, then on Monday and Thursday our prayers will not be accepted until all are reconciled. We have such a situation, that IPA against Jamiyate, Harakate against Makhoz, or some other against another. But together, we should oppose the group which is with the kafirs. There are separate talks with those who invite us to become kafirs. If this would not be, there would not be this curse of Allah.

Allah says that you will become weak and not retain strength. Be patient, because Allah is with the patient. Brothers, don't be relax, don't be upset. You are above such quarrels, you are Muslims. If you are Muslims and your faith in Allah is sincere, you will never degrade yourselves and you will never be defeated. But if there will be a struggle for possession of the throne or for local power, our faith will become weak and we will degrade ourselves. If your righteous cause will not be accepted by Allah, you will never be in paradise. Everyone wants to go to paradise. Did you help the fighters for justice materially or otherwise? No! Is there paradise for those people? Paradise is for him who gives everything, even his life for the righteous cause whether he is a Mullah, a Khan or a simple person.

The enemy of Afghanistan the enemy of Islamic religion has come to our Motherland. Those who do not want to fight him will be damned by Allah. But if one of you is for parcham, halk or for somebody else, this one is our very first enemy. Do you think that you can get to paradise free of charge? For this you must pass an examination. You must fight, help, and, if necessary, die. We must not fear death, because if it is not fated, there will be no death. But if there is another fate, you won't live. Those, who are at home, are not in the cemetery; and those, who are in the cemetery, are not at home. Remember if it is fated for one, it will never happen to another. Therefore everyone must give up fear of death. No one will die unless it is the will of Allah. All people die with the permission of Allah, and Allah gives permission only when the proper time arrives. Wherever you are, death will always find you. You cannot run from death. Brother, is your life good in slavery? Are the lives of your wives and daughters good in the service of the Russians? It is better to die. The death is a hundred times better than this life. We must fight for liberation of our Motherland from death itself. But if we are frightened of

death, then the Russians will entice our wives, and will exploit our daughters. Let such life be damned, if we can call this life.

But the poor people of Afghanistan accepted death. I say: be damned, divisive groups! Everyone who wants Islam, who wants Afghanistan, who wants right let Allah bless him. Those who want Afghanistan as it is now, Allah will punish him. There are such people who do not want freedom for Afghanistan at all. Because before he was hungry, and now he is warm, he has a car, and he does not think of us. Does he really want it to get better in Afghanistan? These are shameless people and they always instigate discord. Several of our scoundrels are supporting such people and are killing their brother Muslims. Where is your reason, Muslims? Why do you accept hell? We were not afraid of Zahir, Daoud, or Taraki; and we are not afraid of the rest. We ought to tell the truth to our brother Muslims.

Muslims, unite,

Join and smash the enemy!

Hey, young, brave people

Fight like lions and smash the enemy.

From here follows the prayer: *«Allah, we are your helpless children, save our poor Afghanistan. You brought the damned Russians because of our own faults, because of our leaders, judges betrayed us. Our elders betrayed the Koran and none of us served our religion. Therefore you struck us down with harm. We beg you, forgive us, so that we can reform ourselves. On that day you, yourself, will remove the enemy. Free our Motherland, free us from this shame, spare the orphans and widows. These Muslims cannot pity the orphans and widows, they pity themselves. If they would have compassion, they would have united and smashed the enemy. Because they do not have compassion, they don't unite. They have no compassion, so you must pity the orphans and widows yourself. We are guilty, but do not punish us. Save the nation from the enemy.*

You always helped us, smashed the enemy many times, but we weren't grateful to you. Save our motherland, make the Koran law, make the Koran the ruler. Give the victory and give the whole Afghanistan to everyone who loves Afghanistan, who feels pity for the nation of Afghanistan, who are in «jihad» for Islamic religion.

Help those who are fighting for the Freedom of Afghanistan!»

Brothers! This tape is recorded by a man who is clean before heaven, who is fighting for the triumph of Islam, who isn't leaning toward any side, and who wants only one thing that Islam triumph in our Motherland. Duplicate this tape and listen everywhere during gatherings!

In the author's opinion in the near future the traditional «jihad» (in its fundamentalist form), and also the modernized «jihad» (in its conversion into military or military political forms) are threatening to become one of the most effective means for opposing regular armies, for supporting the stability or instability of regimes and governmental power.

The modernized «jihad» can be used as an instrument of geostrategic change in the arrangement of military forces and in the control of resources and markets by instigating and manipulating regional armed conflicts[2].

The above material is addressed to the military reader for the purpose of deepening his understanding of the phenomena of modern jihad, and considers the reality of the threat to the national and international security of Republic of Armenia, the countries of the CIS and other states who are pursuing their interests in Caucasian region.

REFERENCES:

[1] *H. S. Kotanjian*, «Counterrevolutionary Parties and Organizations, Conducting the Struggle Against the National Authorities m DRA, and Their Ideological and Political Platforms. Kabul, March 1983.

The name of the analytical memorandum below, and also «the Word of the Jihad, coming from the requirements of the scientific genre of a scientific article. Presented without modification with the unaltered military-political terminology of the Afghan War years.

[2] See: *George W. Gawrytch*, Jihad in the 20th Century, in Military Review (Vol. LXXV, no. 5); US ARMY Command and General Staff College, Ft Leavenworth, Kansas (Sep–Oct 1995); pp. 33–39, and Ralph Peters, «The Culture of Future Conflict, in Parameters (Vol. xxv, no. 4); US Army War College, Carlise Baracks, Pennsylvania (Winter 1995–1996); pp. 18–27.

BIBLIOGRAPHY

1. *Бурхануддин Раббани.* Какая борьба? О борьбе и джихаде.– Без места и года издания, (пер. с дари).

2. *Гульбеддин Хекматияр.* Требования веры и ее защиты. Текст выступления в лагере № 2 Исламской партии Афганистана, 28. 08 1360 г. Хиджры (расшифровка и перевод кассетной записи с пушту).

3. Требование времени: 150 вопросов и ответов о партизанской войне.– Пешавар: Изд. военного комитета Исламского общества Афганистана, б. г. (пер. с дари).

4. *Г. С. Котанджян.* Приложение к монографии «Этнополитология консенсуса–конфликта». Цивилизационный аспект национальной безопасности.– М., Луч, 1992, сс. 206–211.

5. *David G. Kibble.* Understanding Islamic Fundamentalism. Military Review. The Professional Journal of the United States Army. US Army Command and General Staff College, Vol. LXXV-Sept.-Oct. 1995, № 5, pp. 40–45.

TO THE PRESIDENT OF THE USSR MR. M. GORBACHEV
TO THE PRESIDENT OF THE USA MR. G. H. W. BUSH*

After every meeting of the leaders of the two great powers the world should become fairer and fairer. The population of Nagorno Karabakh and the whole Armenian people are awaiting their share of justice.

The logic of actions of the Nagorno Karabakh population is clear and simple: that is adherence to the paradigms of democratic transformations implemented in the USSR, pursuit of solutions to the national problems within the frameworks of generally accepted legal norms under the motto of human values predominance.

There is no need to overload your attention with details as the Karabakh problem has been recently discussed not once at the USSR Supreme Soviet and the US Congress. Currently the national and human rights of the Karabakh Armenians are again being violated in the process of the tragic developments of events. Here, in the state of emergency, many civilians have become victims of the terror committed by the Azerbaijani authorities and USSR Internal forces actually subject to them. The Armenian Autonomous Oblast contrary to the instructions of the USSR Supreme Soviet is being Azerbaijanized under the conditions of moral and physical pressure, illegal liquidation of democratic institutions, economic and information blockade, and demographic aggression. The violence of Azerbaijani military authorities in Karabakh could not but bring to incidents with the Armenian units of self-defense which had been spontaneously formed in response to the Armenian pogroms committed with impunity in Sumgait, Gandzak (Kirovabad), Baku, to the aggression against the Republic of Armenia, demolition of the USSR state border by Azerbaijanis in Nakhichevan and mass arming of the Azerbaijani bands. All this can not but leave traces on the situation in Armenia. The blood of 23 locals and a serviceman shed on May 27, 1990 in Yerevan in the atmosphere of aggravating tension, with the condemnation of violence, arouses a sense of bitterness and protest against attempts of some mass media to impute terrorist aspirations to the Armenians' actions.

* The authentic translation of the Armenian text was published in the book: *H. S. Kotanjian*. The Armenian "Earthquake (conflict-analysis essays)" (in Armenian). Yerevan, 1992. During the visit of President Mr. M. Gorbachev to the USA the electronic message was sent via satellite to Washington from the Yerevan office of the Liberal-Democratic (Ramkavar-Azatakan) Party with the support of the Editor-in-Chief of "Azg" newspaper Hakob Avetikian.

In terms of the fact that the Nagorno Karabakh problem is adequate to the policy proclaimed by you, envisaging the protection of the democratic freedoms and rights of peoples to self-determination, we would like to express confidence that you will consider the given problem in the context of human rights.

The new mindset was considerably established on the planet thanks to you – the Heads of the two leading world powers. And we hope that its revivifying use experienced by us in the days of the Armenian Earthquake will be fruitful in this case as well.

Participants of the "Liberal Rostrum" session
of the representatives of governmental
and non-governmental public, political organizations,
which took place on May 30, 1990 in Yerevan*

* This text is formulated with the participation of Pavel Dallakyan, Silva Kaputikyan, Aram Gaspar Sargsyan and Grigor Guyumdjian.

ՀԱՅԿ Ս. ՔՈԹԱՆՋՅԱՆ

ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ՊՐՈԲԼԵՄՆԵՐ.
ԽՍՀՄ ՎԵՐԱԿԱՌՈՒՑՈՒՄ – ԼԱՐԱԲԱՂ, ՀԱՅԱՍՏԱՆ, ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍ – ԱՖՂԱՆՍՏԱՆ

ГАЙК С. КОТАНДЖЯН

ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ БЕЗОПАСНОСТИ:
ПЕРЕСТРОЙКА СССР – КАРАБАХ, АРМЕНИЯ, ЗАКАВКАЗЬЕ – АФГАНИСТАН

HAYK S. KOTANJIAN

POLITICAL PROBLEMS OF SECURITY:
PERESTROIKA IN THE USSR – KARABAKH, ARMENIA, SOUTH CAUCASUS – AFGHANISTAN

Կազմող՝ *Ա. Նազարեթյան*

Անգլերեն տեքստերի խմբագիրներ՝ *Ա. Հակոբյան. Մ. Մախսոյան*

Թարգմանիչներ՝ *Ն. Մկրտչյան, Ա. Մովսիսյան, Ա. Պետրոսյան, Դ. Շիլինգարյան*

Տեխնիկական խմբագիր՝ *Ա. Նազարեթյան*

Շարվածքը՝ *Վ. Խալաֆյանի, Գ. Դադայանի*

Շապիկի ձևավորումը՝ *Հ. Սահակյանի*

Լուսանկարները՝ *Հ. Քոթանջյանի* (արխիվ), *Ա. Ներսիսյանի*

Սրբագրիչներ՝ *Ն. Բաղդասարյան, Լ. Պապիկյան, Ա. Սարուխանյան, Տ. Տիրացույան*

Պատվեր՝ 1557: Տպաքանակ՝ 1000:

Չափս՝ 70x100/16: 41+1.25 տպ. մամուլ:

Տառատեսակներ՝ Arial, Arial LatArm, Times New Roman, Dallak Time New, Russian TimesET:

Տպագրված է «Տիգրան Մեծ» հրատարակչության տպարանում